Національна академія наук України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ЗВІТИ ДЕПАРТАМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ВАРТИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ
(1918–1922)

УПОРЯДКУВАВ ВАЛЕНТИН КАВУННИК

Київ 2018

ARCHIVE DE LA RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE UKRAINIENNE
MINISTÈRE DES AFFAIRES INTÉRIEURS
LES RAPPORTS DES DÉPARTEMENTS DE LA GARDE D'ETAT ET DE L'INFORMATION POLITIQUE
(1918–1922)

ÉDITÉ PAR VALENTYN KAVOUNNYK

ARCHIV VON UKRAINISCHEN VOLKSREPUBLIK
MINISTERIUM FÜR INNERE ANGELEGENHEITEN
BERICHTE DER ABTEILUNGEN FÜR STAATLICHE SICHERHEIT UND POLITISCHE INFORMATIONEN
(1918–1922)

VORBEREITET VON VALENTYN KAVUNNYK

УДК 930.253: 94 (477) УНР «1918/1922»
А 87

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України
(Протокол № 6 від 15 листопад 2018 року)

Упорядник, автор передмови: Валентин Кавунник

Архів Української Народної Республіки**.** Міністерство внутрішніх
А 87 справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918–1922) / Упорядкував Валентин Кавунник. — Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2018. — 612 с.

ISBN 978-966-02-8743-3

У збірнику опубліковано агентурні відомості та звіти з архівів Департаменту державної варти, Політичного департаменту та Департаменту політичної інформації Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки. У записах за період від липня 1918 до грудня 1922 збережено інформацію про настрої населення та внутрішнє становище в Україні, зокрема про большевицькі локальні повстання в Київській, Подільській, Чернігівській губерніях, напади з-за меж демаркаційної лінії, агітацію та встановлення російської адміністрації. Особливу увагу приділено совєтській господарській політиці (скасування приватної власності, «продразверстка» та «продналог», заборона торгівлі) та антибольшевицьким повстанням.

ISBN 978-966-02-8743-3

© Кавунник Валентин, упорядкування, передмова, 2018
© Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України, 2018

ЗМІСТ

Звіти

Політичний департамент
(січень 1919 – січень 1921)

Агентурні відомості

Департамент політичної інформації
(січень 1921 – грудень 1922)

Агентурні відомості

Центральний пункт, Львів

ПОДЯКА

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф 83.

Реалізація дослідження була б неможлива без сприяння керівництва та співробітників Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України: Наталії Василівни Маковської, заступника директора, Надії Олегівни Луцюк, Оксани Анатоліївни Кузнецової (сектор користування документами) та Олени Гарольдівни Єфремової (відділ використання інформації документів).

Особливу подяку за забезпечення доступу до архівних оригіналів та копій на мікрофільмах висловлюю Олені Олександрівні Вишневій, Любові Леонідівні Смульській та Тетяні Володимирівні Ямпольській, завідувачам архівосховищ Людмилі Володимирівні Волковій, Анні Володимирівні Підлісній, Тамарі Анатоліївні Платоновій, Аллі Миколаївні Симоновій та зберігачам фондів Катерині Ігорівні Батюк, Златі Василівні Пономаренко, Тетяні Миколаївні Русс, Юлії Володимирівні Савченко, Олені Костянтинівні Салай, Наталі Василівні Ткаченко, Тетяні Миколаївні Шлямі.

Окремо подяку за допомогу в ідентифікації осіб-агентів Департаменту політичної інформації висловлюю Ользі Михайлівні Редько, Тетяні Леонідівні Борсяк, Катерині Володимирівні Сидоровій, Наталі Володимирівні Волковій, Оксані Іванівні Савицькій, Людмилі Володимирівні Ямпольській — працівникам відділу довідкового апарату.

Пошук примірників та копій документів став можливий завдяки сектору публікації документів: Наталії Володимирівні Григорчук, Мадіні Юріївні Білоус та Надії Василівні Савченко.

А у нашого народу національна свідомість тільки-тільки починає пробиватись крізь кригу темноти і байдужності. І ніде правди діти, большевицько-московська окупація України принесла нам в цьому відношенню більше користі, чим агітаційна робота нашого уряду.

Степан Львівський,
агент Департаменту політичної інформації

Звіти Департаментів державної варти та політичної інформації (липень 1918 – грудень 1922)

Агентурні відомості та звіти Департаменту державної варти, Політичного департаменту та Департаменту політичної інформації за липень 1918 — грудень 1922 років про внутрішнє становище та настрої населення України зберігаються в архіві Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України).

На початку червня 1918 року «Адміністраційно-політичний департамент» був перейменований на «Департамент державної варти», в якому було створено «Осведомительный отдел». У цьому відділі за підписами директора Петра Аккермана (за відсутності віце-директора Миколи Тальберга) та начальника відділу Леоніда Пономарьова, пізніше виконуючого обов'язків Тишкевича готувалися «Сводки сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы» та «Доклады по Департаменту державной варты о внутреннем положении в Украине». Документи складалися на підставі телеграм та доповідних записок від інспекторів державної варти при губерніяльних старостах; градоначальників Києва, Одеси та Миколаєва; агентів на залізничних вузлових станціях та на прикордонних пунктах пропуску (Гомель, хутір Михайлівський, Клинці, Кореньово, Гостищево, Валуйки та Тираспіль).

На початку січня 1919 року «Департамент державної варти» було перейменовано на «Адміністраційний», а «Осведомительный отдел» розширено до «Політичного департаменту» (директор — Григорій Кульчицький). Тут зберігалися агентурні відомості за 1919 рік (січень – лютий), 1920 рік (серпень – грудень) та початок 1921 року.

На початку січня 1921 року вже з новою назвою «Департамент політичної інформації» продовжив свою роботу під керівництвом директорів Василя Шкляра та Северина Іванóвича. У архіві «відділу зв'язку» зберігалися агентурні відомості від центрального (Львів) та прикордонних (Корець, Підволочиськ, Гусятин, Скала) пунктів. На підставі письмових та усних даних віце-директор департаменту Борис Гомзин спільно з Северином Іванóвичем готували звіти для Міністра внутрішніх справ, голови Ради міністрів та Головного Отамана військ УНР.

У документах, зокрема, зазначалося про большевицьку агітацію «Центстачкома» в Одесі, бюлетені якого пізніше трансформувалася в «джерела» і стали основою для комуністичної історіографії. Агентурні дані дають можливість відстежити маневри большевицьких загонів по Київській губернії від німецьких та українських військових частин. У них також зафіксовані артилерійські обстріли та напади на повіти за межі демаркаційної лінії, а також маршрути постачання зброї від російських складів у Брянську та Курську до большевицьких загонів в Чернігівській губернії.

У записах детально прослідковано процес впровадження за допомогою армії та «чрезвычайной комиссии» російської адміністрації й господарської політики. Скасування приватної власності, «продразверстка», «продналог», заборона торгівлі стали безпосередніми причинами антибольшевицьких повстань в Україні.

В агентурних відомостях відзначено діяльність представників «Російського політичного комітету» з метою організації антибольшевицького повстання в Україні за повного сприяння польського уряду. На підставі звітів Департаменту політичної інформації, головними причинами невдачі повстанської акції була нестача у повстанських загонах справних рушниць, артилерії та амуніції до них, не кажучи вже про озброєння населення для загальнонаціонального повстання в Україні.

У збірнику для текстів написаних українською та російською мовами синтаксис збережено, а оригінальна орфографія (фонетичний правопис) і пунктуація замінені згідно норм сучасного правопису. Назви газет, цитати та інші чужоземні вирази подано мовою оригіналу. Помилки беззастережно виправлені.

Упорядкування текстів здійснювалися за внутрішньою нумерацією, а за її відсутністю — за датуванням документів. Авторське форматування, виділення тексту, а також номери документообігу у збірнику не зберігаються.

Римськими цифрами записано номери армій, дивізій, бригад полків, районів державної варти, повстанські райони, номери партійних з’їздів та українські універсали. Арабськими цифрами записано значення мір ваги, відстані, валюти, кількість зброї, амуніції, одиниці транспорту та чисельність загонів понад 10 осіб. Решта числівників, а також назви місяців подано прописом.

У квадратних дужках розкрито скорочення, у кутових — непрочитані слова. Акроніми у текстах документів не пояснюються.

У збірнику уніфіковано вживання абревіатур:

ВОХР — войска внутренней охраны республики;

ОРТОЧЕКА — окружная транспортная чрезвычайная комиссия;

УКРОСТА — Украинско-Российское телеграфное агентство;

УНР — Українська Народна Республіка;

УПВОСО — управление военными сооружениями;

ЧК — чрезвычайная комиссия;

ЧУСОСНАБАРМ — чрезвычайный совет рабочей и крестьянской оборони по снабжению красной армии и флота.

До географічного покажчика включено уніфіковані назви селищ, сіл, містечок та міст.

Валентин Кавунник

ДЕПАРТАМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ ВАРТИ (ЛИПЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1918)

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 26 ЛИПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 23, 24 и 25 июля 1918 г[ода]

місто Київ

Екатеринославская губерния

Настроение населения местами приподнятое. Забастовка Запорожской жел[езной] дор[оги] продолжается, электрическая станция и водокачка работают. Пассажирские поезда частью отходят с машинистами, арестованными и охраняемыми австрийскими солдатами.

Полтавская губерния

Настроение населения спокойное. Вооруженных нападений два, убийств одно. Вследствие невозможности добровольно нанять помещение под управление и варту, один из уездных старост подал в отставку; такое же положение и в Кременчуге. Губернский староста просит скорейшего разрешения вопроса о принудительном найме помещений. Благодаря энергичным репрессивным мерам, принимаемым в отношении бастующих на железной дороге, телеграфисты приступили к работе. Есть основание надеяться, что правильное железнодорожное движение в ближайшее время будет налажено.

Харьковская губерния

Изменений в настроении населения нет. Забастовка Южных жел[езных] дор[ог] продолжается. Служащие тяги доставлялись на работы предстателями от депо и варты. Рабочие к работам не приступают. Отправлены почтовые поезда на Севастополь, Ростов, Ворожбу и Николаев. Прибыли поезда из Ростова, Ворожбы и Белгорода. На ст[анции] Харьков все распоряжения отдаются германскими властями. Всем работающим приказано оставаться на своих местах. На ст[анции] Харьков привезены германскими властями бригады их железнодорожных войск. Чинам державной варты предложено оставаться на местах. Германским командованием занят главный городской телеграф, вследствие поступающих сведений о пропуске из Харькова телеграмм, призывающих к забастовке. Кроме пятерых арестованных, причастных к забастовке, арестовано еще пять человек. Юго-Восточная и Северо-Донецкая жел[езные] дор[оги] работают.

Город Харьков. Были подозрительные по холере заболевания. Возле реки найдено несколько пузырьков с жидкостью, по исследовании которой в ней оказались холерные вибрионы. Дознание производится.

Херсонская губерния

Город Одесса. Железнодорожная забастовка продолжается. Движение поддерживается только австрийскими бригадами. Давшие подписку о приступлении к работам машинисты, в виду угроз со стороны рабочих, не явились и скрываются.

23 июля обнаружены бюллетени против высшей железнодорожной администрации во главе с Бутенко. Авторы бюллетеней в резкой форме критикуют министра, говорят, что он грозит воскресить военно-полевой суд, гнусной рукой предателя старается толкнуть австро-германское командование на расправу над беззащитными тружениками. Полагают, что вмешательство австрийцев и германцев недоразумение, и что высшее австро-германское командование примет меры к недопущению вооруженного вмешательства в экономическую борьбу.

Вечером 21 июля на углу Внешней и Болгарской улиц с извозчика сброшен мешок, в котором оказался сильно изуродованный труп; чинами судебной варты в трупе опознан младший инспектор уголовно-розыскного отделения Потапов.

23 июля обнаружен обрубок человеческого труба без головы, рук и ног в мешке.

Черниговская губерния

Общее настроение в Гомельском, Путивльском и Сосницком уездах приподнятое; в Глуховском, Нежинском и Сурожском — тревожное; в Козелецком заметно брожение, возможны эксцессы в связи с убийством в Смолянке Нежинского уезда Шрамченко. Приняты меры. Железнодорожная забастовка продолжается.

Директор Департамента Акерман
Начальник отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 1–2.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 27 ЛИПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 25, 26 и 27 июля 1918 г[ода]

місто Київ

Волынская губерния

Староконстантиновский уезд в Авратинской и Базалийской волостях началось организованное восстание. Убиты: начальник варты Вишневский и участковый начальник Тимощук; перебиты авратинская и базалийская варты; 30 вартовых рассеяны. К подавлению восстания на месте приняты меры.

Киевская губерния

Бердичевский уезд. Настроение населения спокойное за исключением евреев, которые ведут себя вызывающе и агитируют. На ст[анции] Казатин арестован Назаров, бывший комиссар ст[анции] Метельки, а также Сакульский и Шиманский — все отправлены в Брест. Утром 26 июля было случайное крушение: один убит и трое легко ранены. Арестованный Бабьев, согласившийся работать и выпущенный немцами, потребовал вновь его арестовать. Настроение тихое. Прибывает немецкий батальон.

Ст[анция] Фастов. Под германской угрозой депо приступило к работам. Общее настроение спокойное.

Васильковский уезд. В южной части уезда продолжаются разведки повстанцев и агитация среди крестьян о том, чтобы не убирать экономического хлеба и начать как за третий сноп. Агитация эта успеха не имеет. Распущена гребенская волостная управа за противодействие ее существующей власти.

Каневский уезд. Не спокойно. Банда большевиков в 45 чел[овек] днем, 23 июля, ворвалась в Корсунь, обстреляла немецкий разъезд, убила 3-х солдат и тяжело ранила начальника варты Копочевского, который не желая сдаваться застрелился. Вартовой Стеценко захвачен повстанцами, а Вакуленко, спасаясь, бросился в реку Рось, где был пристрелен бандой. Немецкий отряд в 800 чел[овек] отступил на ст[анцию] Корсунь, где окопался. Повстанцы выпустили из арестантской 6 арестованных. Помощник начальника варты Ушинский и урядник Товбич, захватив книги, бумаги и оружие, отошли к станции. Вновь назначенный судебный следователь захвачен повстанцами.

Повстанцев насчитывается до 2,000 чел[овек] при 3-х орудиях. Находятся они в 5 верстах от Корсуня. Со стороны Яблоновки, в окрестностях Богуслава, также появились банды повстанцев, которые активных действий пока не проявляют. Про означенное сообщено в штаб XXVII германского корпуса.

Киевский уезд. Настроение населения тревожное.

Полтавская губерния

За истекшие сутки вооруженных нападений 5, пожаров 3. Вырезана семья из пяти душ.

Лохвицкий уезд. По ордерам германского командования закрыта социалистическая газета «Наша жизнь» и возникшая вместо нее «Свободная жизнь». По ордеру штаба германской бригады ответственный редактор Ляхович, зять Короленко, арестован и предается германскому суду.

Харьковская губерния

Настроение населения без перемен. С принятием в свое распоряжение германским командованием южного узла железных дорог изменений не произошло. Германские военные паровозные бригады приступили к работе частью самостоятельно, частью смешано с местными бригадами. Паровозной прислуги из харьковского депо нет. Поезда отправлялись в направлении и количестве, как и 25 июля.

Змиевский уезд. Уволен состав изюмской городской управы.

Херсонская губерния

Губернский староста доносит, что изменений в положении губерний нет.

Гор[од] Одесса. Железнодорожная забастовка продолжается. Австро-германским командованием арестовано 288 рабочих и 37 служащих; предстоят массовые аресты.

Черниговская губерния

Настроение населения, в общем, не изменилось. Железнодорожная забастовка продолжается.

Ст[анция] Гомель. Чиновники Осведомительного отдела Департамента державной варты Вольский доносит, что в течение 25 и 26 июля настроение в районе станции и города Гомеля спокойное. Политических выступлений не проявлялось. В настроении железнодорожных рабочих замечается перелом в пользу возобновления работ. Железнодорожные мастерские пока бастуют.

Конотопский уезд. Движение поездов начинается, но проходят поезда только случайные, а не регулярные под охраной германцев. Депо работает. Мастерские закрыты.

Новгород-Северский уезд. За демаркационной линией продолжается стягивание большевистских сил, число коих доходит до 3,000 вооруженных людей. Большевиками ведется антиправительственная агитация, призывающая к вооруженному восстанию против державных властей и к воссоединению с Великороссией. Близость большевистских банд за Десной и Гремячей подымает дух сочувствующего населения. Благомыслящие крестьяне, заявившие делание вступить в варту, теперь отказываются, боясь мщения их семействам.

Рыльский уезд. 22 июля, вечером, конная банда в числе 30 человек напала на место расположения варты V-го района в Павловке. 16 вартовых отстреливаясь, убили одного большевика и, в виду недостатка патронов, отошли без потерь; большевики подожгли их помещения в усадьбе Мячкова. Прибывшие с пулеметами германцы большевиков не застали. Квартира района переведена в Боброво. В Кормянской волости начались грабежи.

Сельскохозяйственные работы в губернии идут удовлетворительно. Продовольственный вопрос, по-прежнему, тяготит городское население.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 3–4.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 28 ЛИПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 25, 27 и 28 июля 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

Бердичевский уезд. Находящийся на станции Казатин чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Шершеневич доносит, что забастовка продолжается. Арестованы: Шмарев, Слепнев и Музыченко.

Васильковский уезд. В порядке охраны арестован крестьянин с[ела] Розалиевки Гордей Прилипко. Продовольственный вопрос стоит остро.

Каневский уезд. Банда повстанцев оставила м[естечко] Корсунь под натиском немецких войск и отступает по направлению села Стеблева.

Из остальных уездов сведений не получено.

Херсонская губерния

Находящийся на станции Знаменка чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Борисовский доносит, что часть рабочих приступила к работе. Движение поездов нормально.

Черниговская губерния

Находящийся на станции Гомель чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Вольский доносит, что запись желающих возобно-

вить работы, не исключая мастерских, в течение 27-го сего июля, значительно усилилась. Поезда идут, кроме товарных. В остальном положение без перемен.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 5.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 29 ЛИПНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 26, 27, 28 и 29 июля 1918 г[ода]

місто Київ

Екатеринославская губерния

Настроение населения местами приподнятое и скрыто-враждебное, главным образом в связи с возрастающей дороговизной и недостачей хлеба в городах.

Александровский уезд. Началась забастовка типографических рабочих на экономичной почве.

Верхнеднепровский уезд. По приговору австрийского полевого суда за грабежи и убийства расстреляно 16 чел[овек].

Екатеринославский уезд. Австрийскими властями арестованы за вредную деятельность члены каменской волостной земской управы и городской продовольственной управы. Взамен арестованных временно допущены новые лица.

Гор[од] Мариуполь. 24 июля на Никопольском заводе вооруженными рабочими разоружены вартовые и начальник участка, получивший ранение в ногу во время сопротивления. Австрийским командованием приняты меры, введено осадное положение. Была перестрелка между австрийскими войсками и красногвардейцами.

Киевская губерния

Звенигородский уезд. В северной части уезда бродят небольшие партии отставших партизанов-повстанцев, главные силы которых сумели уйти от немецкий войск.

Каневский уезд. Из Звенигородского уезда появились значительные силы повстанцев, которые пошли через с[ела] Медвин, Исайки — Москаленки, и направились в сторону с[ела] Сидоровки. В с[елах] Медвин Исайках повстанцами обезоружены урядник и вартовые.

Киевский уезд. Настроение населения тревожное.

Подольская губерния

Перемен в настроении населения нет.

Полтавская губерния

Настроение населения спокойное. Вооруженных нападений два, убийство одно. Железнодорожную забастовку можно считать ликвидированной. В настроении рабочих перелом к лучшему. Продолжается применение энергичных репрессивных мер к нежелающим работать.

Банды повстанцев, переправляющиеся из Каневского уезда, незначительны и представляют остатки разбитых скопищ, не превышающих 3 000 чел. Губернский староста снесся с германским высшим командованием, чтобы переправа не была допущена.

Губернский староста просит скорейшего разрешения вопроса о предоставлении ему права принудительного найма помещений по справедливой оценке для правительственных учреждений, т[ак] к[ак] положение критическое и он лишен возможности формировать варту.

Сельскохозяйственные работы производятся везде.

Таврическая губерния

Мелитопольский уезд. Перемен в настроении населения и положении уезда нет.

Харьковская губерния

Перемен в настроении населения нет. Забастовка Южных дорог продолжается. Поезда отправляются в количестве, как и в прежние дни забастовки. Мастерские закрыты, прием в них служащих пока не открыт. Количество паровозных бригад, приступивших к работам, увеличивается. Пассажирские поезда отправляются с русскими бригадами, воинские поезда — с германскими; стрелки обслуживаются германцами. На Северо-Донецкой дороге поезда 28 июля отошли с опозданием, т[ак] к[ак] депо задерживало выпуск паровозов. Юго-Восточные дороги работают.

Херсонская губерния

Перемен в настроении населения и положении губерний нет. Австрийская часть при разоружении и наказании населения за изгнания коменданта обстреляла артиллерией Ясски; жертв нет.

Станция Жмеринка. Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Будогоский доносит, что забастовка продолжается благодаря полумерам. Руководители преследуют чисто политическую цель, массы — экономическую. Стачечный комитет выпустил воззвание с угрозами уволить со службы всех записавшихся на работы. Арестовано австрийцами 7 членов местного стачечного комитета.

Город Одесса. Забастовка продолжается. Вновь было обыскано и арестовано около 200 железнодорожников, среди которых помощник начальника станции «Одесса Главная» Иллич и комиссар мастерских Голотенко. Усиленные патрули австро-венгерских войск обходят квартиры и арестовывают железнодорожников, изъявивших согласие стать на работу; им выдается июньское жалование и пропуск на территорию дороги; остальные предположены к высылке в Австрию. Мастерские закрыты, рабочие считаются уволенными и все подлежат высылке. Настроение рабочих подавленное, но упорное.

Город Николаев. Перемен в настроении населения нет.

Черниговская губерния

Перемен в настроении населения нет. Железнодорожная забастовка продолжается. В Конотопе в полосе отчуждения разбрасываются прокламации, призывающие рабочих под страхом смерти не приступать к возобновлению работ. От Конотопа отходят случайные поезда; движение не регулярное. Конотопское

депо работает при участии германских мастеровых. Германцами арестовано в мастерских 15 человек.

Глуховский уезд. 26 июля шайкой бандитов в 20 чел[овек] совершен набег на Воздвиженский хутор трудового братства, уведено 17 лошадей. Того же числа, около м[естечка] Дубовичи на границе Кролевецкого уезда большевистской бандой убит бывший тулиголовский волостной комендант хорунжий Блаженко и сопровождавший его казак Овсеенко; извозчик Яценко бандой отпущен; трупы остались в распоряжении бандитов. За демаркационной линией большевистские банды вооружают местное население, подговаривая наступать на Глухов.

Директор Департамента державной варты Аккерман

За начальника отдела Фененко

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 6–7.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 31 ЛИПНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 29, 30 и 31 июля 1918 года

місто Київ

Полтавская губерния

Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Зуев доносит, что в ночь на 30 июля в Полтаве на улице застрелен генеральный комиссар Министерства просвещения Стешенко.

Харьковская губерния

Настроение населения без перемен. Среди служащих паровозных бригад Южных ж[елезных] д[орог] наблюдается склонность приступить к работам; многие являются записываться для приема на службу. В настоящее время служащих тяги для отправления постов вполне достаточно. Мастерские закрыты. Служащие управления Южных ж[елезных] дорог 29 июля прибыли на службу, причем единичные лица вошли в управление, а остальные толпились около управления, и так как на службу не пошли, то были разогнаны чинами варты и германскими командами. После этого были замечены воззвания, призывающие к продолжению забастовки. Экземпляры воззваний будут представлены губерниским старостой почтой.

Город Одесса. Железнодорожная забастовка продолжается; большинство линейных рабочих приступило к работе; нормальное движение задерживается, вследствие не пропуска паровозов через Жмеринку и Раздельную. Обыски и аресты австрийцами рабочих продолжаются. Австрийским командованием передано градоначальнику, что у них имеются достоверные сведения о предстоящем 30 июля выступлении рабочих; командованием приняты меры; войска сгруппированы. Принятыми Осведомительным отделом Одесского градоначальника мерами как агентурным, так и наружным наблюдением, не добыто данных, указывающих на непосредственную опасность и подготовку к выступлению.

Одесским районом Всеукраинского железнодорожного союза выпущен бюллетень № 4 угрожающий террором всем железнодорожникам, приступившим к рабо-

там. Центральный телеграф Юго-Западных жел[езных] дор[ог] 29 июля забастовал. На движение поездов это влияния сейчас не оказывает. Городским стачечным комитетом выпущен бюллетень, призывающий к общей забастовке.

Черниговская губерния

Общее настроение изменилось к худшему только в Нежинском уезде; в остальных местах без перемен.

Гомельский уезд. Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Вольский доносит, что членами местного стачечного комитета являются Иосиф Нецецкий, Константин Гуща, чертежник Строганов, конторщик Михайленок и Бартишевский. 30 июля отошло несколько товарных поездов. Число желающих стать на работы все увеличивается. Нецецкий и Гуща освобождены 20 июля по распоряжению судебного следователя.

Нежинский уезд. В городе неспокойно. Немцами воспрещен выход на улицу от 11 с половиною часов вечера до 4-х часов утра. В прифронтовых и Нежинском уездах разложение дошло до последней грани, благодаря чему положение с каждым днем становится хуже. Чинам варты зачастую приходится отражать нападающие на них большевистские банды, значительно превосходящие мелкие отряды варты. Оружия, патронов нет. Губернский староста экстренно просит на губернию 20 пулеметов и по 10,000 патронов на каждый пулемет.

В ночь на 29 июля бандой в 200 человек совершено нападение на носовский районный участок варты. Убито девять вартовых и несколько неизвестно где девалось. У начальника варты взяты лошади, разгромлена канцелярия и разбит телефонный аппарат центральной станции.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 8–9.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 1 СЕРПНЯ 1918 (1)

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 30 и 31 июля и 1 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Волынская губерния

Беспорядки в Староконстантиновском уезде совершенно ликвидированы, благодаря своевременно принятым мерам. Губернский староста выезжает в Кременецкий уезд для ликвидации волнений.

Екатеринославская губерния

В Верхнеднепровском уезде венгерскими войсками казнено два человека. Распущено гуляйпольское земское собрание и волостная управа заменена волостной радой.

Киевская губерния

Последние две ночи шайки Таращанских повстанцев делают набеги в Васильковский уезд; побывали в с[елах] Чупыре, Езерно, Черкас, Быковой Гребле

и Сорокотягах. В Чупыре и Езерно ограбили несколько экономических лошадей. В Черкасе обстреляли жилище чинов варты сорокотягской экономии. Шайка в 20 человек захватила служащих Лясоту и Белостоцкого и вывела их в поле, где Белостоцкий убит, а Лясота с ружейными и штыковыми ранами в тяжелом состоянии доставлен в Белую Церковь.

Около Звенигородки собралось 200 конных партизанов, очевидно, отряда разбитого в Корсуне. Об этом сообщено немецким властям. 31 июля ночью в г[ороде] Звенигородке появился разъезд повстанцев в количестве двух человек, который после перестрелки задержаны.

Некоторые имения в Звенигородском уезде оставлены без заведывающих; крестьянам приказано произвести все работы и охранять урожай. Представителю хлеббюро предложено принят на себя эксплуатацию этих имений.

В Каневском уезде преследование немцами повстанцев продолжается; повстанцы отошли от с[ела] Стеблева и задерживаются между селами Сидоровкой и Медвином.

В Уманском уезде в ночь на 28 июля вооруженная банда из Гребенки Таращанського уезда в количестве более 1,000 чел[овек], при 2-х орудиях и большом количестве пулеметов, ворвалась в м[естечка] Буки и Антоновку; убила семь чел[овек], в том числе двух вартовых и ограбила население.

Харьковская губерния

В забастовке Южных дорог наступило перелом. Машинисты, рабочие и служащие разных отделов записываются в большом числе для принятия их на службу. Служащие управления 1 августа явились на службу все и приступили к работам. Юго-Восточная и Северо-Донецкая дороги работают нормально. В губернии грабежи и убийства продолжаются.

Город Одесса. Поступили сведения, что рабочие и служащие Одесского узла решили протянуть забастовку еще недели на две. 30 июля в станцию «Одесса Сортировочная» брошена бомба, ранен машинист. От имени «Центростачкома» выпущен бюллетень № 7, объявляющий переход во второй период стачечной борьбы, угрожающий движению поездов, называющий австро-венгерских машинистов товарищами и предупреждающий их об опасности. В ночь на 30 июля произведенной облавой задержаны 50 подозрительных лиц, которые выясняются.

Полтавская губерния

Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Зуев доносит, что в Полтаве германской агентурой раскрыто общество английской ориентации, состоящее из представителей местной аристократии.

Черниговская губерния

Гомельский уезд. Германские власти за обстрел поезда вблизи станции Гомель наложили на город штраф в 100,000 рублей. Произведенным расследованием факт обстрела не вполне установлен. Уездный староста возбудил ходатайство об уменьшении штрафа, с возложением такового на «Центральный профессиональный союз», поддерживающий забастовку. Немецкие власти арестовали около 60-и железнодорожных служащих и 15-и частных лиц, не имевших документов. Задержанных выслали в Брест.

Немецкий патруль задержал студента Гонюкевича душевно больного, сильно избил его по дороге в комендатуру, от каковых побоев он и умер.

Нежинский уезд. 29 июля вместе с 9-ю вартовыми, об убийстве которых сообщалось 31 июля, убит начальник участка Соколов. 30 июля убиты хлеборобы в Кукшине — Иван Прищепа и в Володьковой Девице — два Сырца. Телефоны в уезде бандами порваны, город отрезан; в уезде наблюдается явная тенденция поголовной резни хлеборобов.

Директор Департамента державной варты
Начальник отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 10–11.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 1 СЕРПНЯ 1918 (2)
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 30 и 31 июля и 1 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

Станция Казатин. Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Шершеневич доносит, что много из старослужащих железнодорожников вновь определяются на службу движения и пути. Начинается недовольство руководителями забастовки.

Подольская губерния

Станция Жмеринка. Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Будогоский доносит, что на ст[анции] Окница арестован стачечный комитет и забастовка прекратилась. Число колеблющихся в Жмеринке увеличивается. Аресты вызвали полный раскол среди бастующих. Держатся лишь мастерские, но упорство скоро будет сломлено. Трое важных членов стачечного комитета скрылись, благодаря исходатайствованию начальником железнодорожной милиции перед австрийскими властями временного их освобождения.

Харьковская губерния

В настроение населения перемен не произошло. 30 июля забастовка на Южных дорогах продолжалась. Положение не изменилось. Часть железнодорожников приступила к работам. Поезда отправлены в том же числе и по тем же направлениям, как и 29 июля. 31 июля число явившихся служащих паровозных бригад Южных дорог увеличилось. Является возможность отправлять большее количество поездов. Служащие управления Южных дорог на службу явились, причем часть приступила к работе, а часть нерешительно разошлась. Юго-Восточные и Северо-Донецкие дороги работают.

Белгородский уезд. Красноармейцы произвели сбор продуктов, расстреляли священника. Было вооруженное нападение на начальника варты; отмечается прикосновенность к этому делу помощника комиссара Министерства путей со-

общения Каминского, чинов его отряда и казаков корочанской комендатуры. Трое нападавших арестованы. Расследование производится.

Херсонская губерния

Александрийский уезд. С целью обезоружения населения города Новогеоргиевска командой X драгунского австрийского полка произведен обстрел города. Повреждено пять жилых домов. Убита одна, ранено четверо. Взята контрибуция в 110,000 рублей и 360 сорочек. Отобрано 127 ружей, 6 револьверов, 66 шашек и штыков, 2 ручных гранаты и 3 пики.

Город Одесса. 30 июля среди железнодорожников замечалось брожение в виду последовавшей высылки 500 рабочих в Очаков для предания полевому суду. На последнем собрании вблизи вокзала вынесена резолюция удержать массы от активных выступлений до наступления более благоприятного момента, когда организуются рабочие и крестьяне.

Открылось движение пригородных поездов. Были случаи, что бастующие рабочие говорили между собой как австрийские солдаты советовали им не собираться группами, а забастовку продолжать, чтобы добиться своего. Одесским «Центростачком» выпущен бюллетень № 5, призывающий рабочих крепко держатся.

Агентурные сведения австро-венгерского командования о предполагавшихся на 29 июля массовых беспорядках не подтвердились. В этот же день стачечным комитетом был выпущен бюллетень № 6, угрожающий террором не только рабочим, но и штрейбрейхерам.

31 июля забастовка приходит к концу, движение поездов восстанавливается. По полученным сведениям Центростачкова не существует, он разбит прежними и последними арестами. Его именем работает кучка бывших рабочих, чем объясняется выпуск 5-го и 6-го бюллетеней, отпечатанных на пишущей машинке.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 12–13.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 3 СЕРПНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента Державной Варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 1 и 2 августа 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

В Екатеринославском уезде венгерскими властями расстреляно 12 чел[овек] и повешен один чел[овек]. Вооруженные ограбления и убийства в других уездах продолжаются.

Киевская губерния

Васильковский уезд. Повстанческие банды из Таращанского и Звенигородского уездов местами проникли в Васильковский уезд. Через Насташку и Остров

проследовало в неизвестном направлении около 500 чел[овек] конных повстанцев. В Житнигорах расположился на ночлег значительный отряд повстанцев с конницей и артиллерией, который 1-го августа сего года взяв 15 лошадей и провизию, убив крестьянина, отказавшегося отдать вола и согнав 40 подвод под передвижение, двинулся по дороге в Савинцы и Телешовку. Об этом сообщено германским властям.

Харьковская губерния

Ст[анция] Коренево. Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Темников доносит, что в районе станции Коренево свирепствует холера. За 1-е августа заболело 20 чел[овек]. Станция забита беженцами. Санитарная и продовольственная помощь отсутствуют.

Черниговская губерния

В г[ороде] Нежине и уезде положение настолько обострилось, что ежедневно можно ожидать повторения Звенигородкой истории. 1 августа губернским старостой получена от нежинского уездного старосты телеграмма о том, что в уезде началась массовая резня хлеборобов, положение трагическое, город накануне общего восстания. В последние дни вырезывают и уводят хлеборобов, уничтожают полностью районные вартовые квартиры, уничтожают телефонное сообщение в уезде, и избивают вартовых. Неоднократное безрезультативное обращение к немецкой комендатуре в течении полутора месяцев, отказывание в принятии мер, отсутствие вооружения и патронов у варты, полный распад комендантской сотни, которая за неполучением в течении двух месяцев жалования, разошлась, привело бандитов существующего «военно-революционного комитета» к такому обнаглению, что они открыто группами собираются в городе и уводят из него нужных им жертв.

Губернский староста просит принять срочные меры к усилению гарнизонов немецких войск хотя бы еще в двух пунктах уезда, высылке денег для комендантской сотне, патронов, винтовок, пулеметов для варты, так как отсутствие этих средств в течение 3–4 дней может заставить разойтись остальных чинов варты и причинить непоправимый вред.

Директор Департамента державной варты Аккерман
Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 14–15.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 5 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 2 и 3 августа 1918 года

місто Київ

Киевская губерния

Васильковские уезд. В ночь на 2 августа, в с[еле] Острова появилась значительная банда повстанцев. 1 августа через с[ело] Житнигоры прошло несколько отрядов повстанцев по направлению в Каневский уезд.

Звенигродский уезд. В с[еле] Топильно явилось 5 вооруженных бандитов, требовавших от служащих экономии, чтобы они покинули ее.

Каневский уезд. Настроение населения тревожное.

Таращанский уезд. 1 августа повстанцы в числе до 3,000 чел[овек] прошли села: Чернин, Рокитно и Житнигоры.

Полтавская губерния

Настроение населения внешне спокойное. Вооруженных нападений два.

В Переяславский уезд через Днепр переправилась вооруженная банда до 1,000 чел[овек]. Губернским старостой с помощью немцев приняты самые энергичные меры к уничтожению банды.

Харьковская губерния

Арестована прибывшая из Москвы Хася Абрамова Залкинд, соквартирантка скрывшейся Романы Давидовой Вольф, прибывшей две недели назад из Чернигова; найдены в квартире 30,500 руб[лей] и мандат, подписанный Юрием Коцюбинским с печатью «Военного секретарства рабоче-крестьянского правительства Украины», согласно которого все прибывающие в «Центральный военно-революционный комитет», должны давать отчет предъявителю его; обнаружены связи с Черниговом.

Херсонская губерния

Гор[од] Одесса. Железнодорожная забастовка ликвидирована, движение каждый день усиливается.

Черниговская губерния

Гомельский уезд. Уездный староста доносит, что вчерашнее донесение относительно смерти Гонюкевича ошибочно, он жив, но тяжело избыт и находится в больнице. По ходатайству старосты штраф, наложений на город, уменьшен до 25,000 руб[лей].

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 16.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 6 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 3 и 4 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

Киевский уезд. 1 августа в имение Гессе Ставы из Таращанского уезда через Васильковский прибыла партия бандитов около 2,000 чел[овек]. Бандиты вооружены винтовками. Имеются пулеметы и орудия. Бандитами убиты в Ставах четырех вартовых. Управляющий имением Стеценко избит, но успел бежать. В Горохуватке в имении кн[яжны] Гагариной сожжены экономические постройки и убит эконом Бачинский и двое вартовых. В Черняхове разоружены трое вартовых, взято 3 револьвера, 3 шашки и 3 винтовки. Бандиты прошли через Ставы, Горохуватку, Казимировку, Черняхов, Жуковцы, Витачево и переправившись на левый берег Днепра, направились на село Кийлов Переяславского уезда Полтав-

ской губ[ернии]. Получив в 11 час. вечера 1 августа сведения о появлении банды в Ставах, уездный староста тотчас же поставил в известность об этом немецкую комендатуру в Обухове и находящийся там же особый отряд варты. В виду превосходных сил повстанцев, местные войска (около 200 чел[овек]) воздержались от активных боевых действий до прибытия подкрепления, высылка которых была обещана штабом II кавалерийской германской бригады, но, высланные на двух специальных пароходах войска, прибыли к месту переправы лишь к 8 час[ам] вечера, тогда как бандиты закончили переправу к часу дня. Имеются сведения, что еще следует из Васильковского уезда партия бандитов, к поимке которых приняты меры. О переправе повстанцев в район Переяславского уезда поставлен в известность местный староста. Разведку ведет высланный из Киева аэроплан.

Полтавская губерния

Губернский староста доносит, что за 3 августа вооруженных нападений 11, убийств три; задержаны два разбойника в Константиноградском уезде, ограбивших с[ело] Нагорное и восемь чел[овек] в Полтавском уезде, производивших убийства по всему уезду.

В Переяславском уезде большевистский отряд переправился через Днепр пароходами около с[ела] Кийлова в количестве 1,000 чел[овек]. Отряд имеет два эскадрона, 30 пулеметов и 150 подвод с имуществом и ранеными. Банда продвинулась на 15 верст и заняла с[ело] Старое. В Старом был немецкий отряд из 30 чел[овек] и два пулемета, все немцы были перебиты.

Ночью на дороге Рогозов — Переяславль найден убитый вартовой с вырезанным языком и отрезанными ушами. Большевистский отряд разбился на несколько частей; один из них занял м[естечко] Скопцы, возле Скопцов, в имении Войтенко, пойман участковый начальник варты и урядник, которых увели в Скопцы. Части отряда идут на Иванково — Борисполь.

Большой отряд с артиллерией был в дер[евне] Пристромы, откуда переправился и направляется на станцию Переяславская.

Большевики делают переходы по 50 вер[ст] в день, убивают зажиточных людей, отбирают документы у местных жителей, оружие и разрешение на право держать оружие, а также деньги. Большевики прошли почти весь уезд, подходили к городу на 8 верст, потом повернули на Гланышев.

Немецкий отряд прибыл из Киева на автомобилях в Воронково и дальше не двигается; провода все перерезаны, за исключением Золотоноши. Вартовые переутомили всех лошадей и дальше разведки производить не могут.

Большевики находятся в 18 верстах от Яготина. Немецкий отряд, посланный из Золотоноши совместно с 25 чел[овеками] вартовых прибыл в город. Все они страшно утомлены, т[ак] к[ак] сделали переход в два дня. Золотоношский комендант никаких мер не принимает и отказывается давать на помощь Переяславлю казаков, т[ак] к[ак] большинство их распущено на сельскохозяйственные работы. Настроение в Переяславле и соседних уездах приподнятое, тревожное; в остальных — внешне спокойное.

Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Зуев доносит, что под Корсунем Каневского уезда орудует банда повстанцев под началь-

ством Шинкаря и полковника Павленко в числе около 5,000 чел. Часть банды, около 1,500 чел[овек], переправилась у Переяславля в Полтавскую губернию.

За 4 августа в Полтавской губернии убийств 2, вооруженных нападений 4. В Пирятинском уезде, около Яготина, банда большевиков встретила серьезное сопротивление со стороны немцев и мобилизованной варты. Банда, теснимая вооруженной силой, разделилась на несколько отрядов, причем одна из них направилась в Золотоношский уезд, другая — вглубь Пирятинского, и третья — к Днепру. В занятых местностях бандиты грабят и убивают жителей и вартовых.

Мелкие отряды бандитов пошли различными направлениям без определенного плана. Меры к ликвидации приняты. Слухи о появлении большевиков проникли в остальную часть губернии и нервируют население.

Херсонская губерния

Гор[оде] Одесса. В ночь на 3 августа в районе ст[анции] «Одесса Товарная» расклеен бюллетень одесского «Центростачкома» № 8, в котором говорится, что киевский «Стачечный комитет» призывал железнодорожников на работу, за что объявлен изменником. Одесский «Центростачком» призывает продолжать забастовку, быть спокойными и надеяться, что приступившие к работе бросят таковую.

Черниговская губерния

Глуховский уезд. Положение ухудшается; продолжается группировка красноармейцев в большом количестве у демаркационной линии.

Козелецкий уезд. Банды группируются в лесах в районе Кисилевки до 300 человек, в лесах в районе Адамовки — Иржавца до 200 человек. Большевистская разведка доходила на север до Чемера и на юг до Даневки. На севере уезда среди преступного элемента настроение воинственное, многие присоединяются к бандам, жители снабжают банды продовольствием, доставляют им все необходимые сведения.

В городе после прибытия бронированного автомобиля и подкрепления наступило успокоение, меры к защите города приняты.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 17–18.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 8 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 3, 5, 6 и 7 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Екатеринославская губерния

Настроение населения спокойное, местами приподнятое. Вооруженные ограбления и убийства продолжаются. В Мариуполе австрийским командованием, за вредную деятельность, закрыта газета «Наше життя».

Киевская губерния

Васильковский уезд. Вследствие появления повстанческих банд, настроение населения тревожное. Повстанческие банды агитируют среди крестьян о мобилизации их отрядов, а также собирают сведения о местонахождении чинов варты.

В с[еле] Бирюках неизвестный злоумышленник, назвавшийся большевиком-селянином с[ела] Черкас Порфирием Шабельником, убил заведывающего экономией Браницкой Ромейко. Бандит скрылся. Арестованы в порядке охраны крестьяне с[ела] Черкас Лукьян Шабельник и с[ела] Красного Лаврентий Марков, Илларион и Степан Лаврентьевы Слободянюки.

Киевский уезд. Настроение населения тревожное, особенно в с[елах] Леоновке и Ставах.

Полесская губерния

В Неньковичах Мохронянской волости Пинского уезда вспыхнуло восстание крестьян. Картельный немецко-украинский отряд выслан и к расследованию преступлено.

Харьковская губерния

На Южных дорогах работы налаживаются. Управление дороги работает. Число рабочих, приступивших к работе, увеличивается. Юго-Восточная и Северо-Донецкая д[орога] ж[елезная] работают нормально. Настроение рабочих Паровозостроительного Харьковского завода подавленное в виду закрытия некоторых цехов за недостатком топлива, вследствие бывшей железнодорожной забастовки.

Херсонская губерния

Гор[од] Николаев. Ходом дознания о чинах николаевской варты арестованы: бывший помощник комиссара Шатохин, начальник варты Зиберт, его помощник Барон, начальник района Осушкин и помощник начальника района Лавута. Принимаются безотлагательные меры к увольнению означенных чинов варты со службы; об арестованных градоначальник входит в соглашение с прокурором о предании их суду или о высылке за пределы Украины.

Ст[анция] Гребенка Полтавской губернии. Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Симанович доносит, что население волнуется в виду непрекращающегося движения большевиков. 5 августа, ночью, тысячная банда с артиллерией проследовала через Золотоношу Пирятинского уезда. Крестьяне злорадствуют. Немцы действуют вяло, неэнергично, восстание разрастается. Необходима немедленная ликвидация присылкой сильных войск.

Черниговская губерния

Изменения настроения населения к лучшему не наблюдается.

Глуховский уезд. Вооруженными бандами совершаются набеги на мирных жителей, производятся грабежи, уводятся лошади и скот, расхищается разное имущество и продукты. Пограничные села Ямпольськой волости Палиевка, Шкирмановка, Прудище, Белица, Орловка и Воздвиженский подвергаются систематическим ограблениям, насилиями и частым обстрелам. 5 августа бандами взорван мост на перегоне Глухов — Горелые хуторы; железнодорожное сообщение Глухов — Михайловский хутор прервано. В связи с событиями настроения населения в городе подавленное, на окраинах — паническое, многие жители окраин Глухова дома не ночуют.

Нежинский уезд. Положение ухудшается, жители деревень бегут в город. События в уезде угрожают городу. В макиевской, татаровской и софиевской экономиях работы окончательно прекращены под угрозой вооруженных банд.

На служащих было произведено вооруженное нападение. Квартиры разрушены бомбами, есть смертные случаи: в макиевской экономии брошенной бомбой убит ключник. Прекращение работ угрожает пропажей всего урожая. Город Нежин и уезд нуждаются в экстренной военной силе.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 19–20.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 9 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 6, 7 и 8 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Волынская губерния

В Староконстантиновском уезде порядок восстановлен. К ликвидации беспорядков в Кременецком уезде все меры приняты. Ликвидация выступления задерживается необходимостью принятия мер совместно с австрийским командованием, с которым губернский староста вошел в полное соглашение и получил уверение, что необходимые меры будут приняты. Уборка урожая идет нормально.

Киевская губерния

Сквирский уезд. В ночь на 7-е августа обнаружены банды большевиков в с[еле] Селезеновке ерчиковском лесу, Шапиевке и Самгородке. Грабят экономии. 7-го августа банды отошли и сконцентрировались около Самгородки, забирая с собой молодых людей. При перестрелке с войсками убито со стороны войск 4-и казака и один офицер.

Херсонская губерния

Гор[од] Одесса. Одесским «Центростачкомом» выпущены печатные бюллетени за №№ 9 и 10 с призывом держатся по прежнему стойко и непоколебимо, вперед до удовлетворения предъявленных требований, отрицая политический характер забастовки, возникнувшей исключительно на экономической почве. Список установленных членов стачечного комитета передан для ликвидации австро-венгерскому командованию. 5-го августа, около вокзала, подозрительный неизвестный, остановленный с целью обыска австрийским солдатом, вручил последнему какой-то предмет, впоследствии оказавшийся бомбой сильного состава. Неизвестный, во время осмотра солдатом переданного предмета, скрылся.

Черниговская губерния

Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Полетика доносит, что банды повстанцев из Нежинского уезда перебрались в Черниговский уезд. 7-го августа банды были в Дроздовке и Куликовке. Банды принудительно вербуют в свои шайки людей, оставляют своих агентов. По агентурным данным, во главе банд стоят: прапорщик Черняк и сельский учитель Веселый. Штаб банды находится в с[еле] Веркиевке Нежинского уезда.

Губернский староста доносит, что им получена телеграмма от нежинского уездного начальника варты следующего содержания: 6-го августа отряд бандитов в 200 человек совершил набег на с[ело] Веркиевку. В бою убиты: участковый начальник варты Бочковский и пятерых вартовых; ранено трех вартовых; из офицерского отряда, охранявшего экономию, убито четырех чел[овек], ранено двух чел[овек], и зверски убиты несколько частных лиц. На помощь посылались отряды нежинских и черниговских вартовых, и немцы, с которыми бандиты вступили в бой; бандиты расселялись; отряды возвратились в Нежин. Наши потери: один вартовый убит, один ранен; ранено два немецких солдата. Бандиты потеряли около 50-и человек.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 21–22.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 12 СЕРПНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 9, 10 и 11 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

Васильковский уезд. Настроение населения приподнятое, особенно в юго-западной части уезда. Небольшие части повстанцев появились в лесах около с[ел] Вороновки, Чупырском и Остромогильском, с целью разведки.

Ст[анция] Фастов. Чиновник Осведомительного отдела Деп[артамента] держ[авной] варты Севастьянов доносит, что в ночь на 10 августа к станции Бровки подходило несколько сот вооруженных крестьян. Немцам приняты меры.

Ст[анция] Казатин. Чиновник Осведомительного отдела Департ[амента] держ[авной] варты Шершеневич доносит, что волнения из Сквирского уезда распространяются на пограничные места Бердичевского уезда и вызывают тревогу в м[естечке] Казатине. В окрестностях Казатина спокойно.

Сквирский уезд. Утром 11 августа отбито нападение повстанцев на Сквиру. Бой продолжался с 4-х до 8 час[ов] утра. Повстанцев убито 150 чел[овек]. Положение критическое, так как в Сквире находится незначительный гарнизон, а нападение со стороны повстанцев может повториться.

Полтавская губерния

За истекшие сутки вооруженных нападений 3. Банды из Хорольского уезда перешли в Кременчугский; по сведениям, банды хотят прорваться через Харьковскую губернию в Россию. На своем пути они грабят и сжигают имения. Банды окружаются войсками.

Штаб XXVII германского резервного корпуса сообщил, что банды из Гребенки перешли линию Лубны — Городище в северо-восточном направлении. Снаряжено преследование. У Веркиевки было столкновение с хорошо организо-

ванным отрядом; со стороны отряда убито 50 чел[овек], с нашей стороны ранено двух чел[овек].

Херсонская губерния

Г[ород] Одесса. 8 августа расклеены отпечатанные на украинско-русском языке прокламации одесского комитета украинской партии левых эсеров, в которых говорится, что по постановлению центрального комитета партии украинских эсеров, в Киеве казнен представитель германского империализма генерал Эйнгорн; что партия, стоя на страже интересов трудового народа, будет бороться террором, с врагами революции и со всеми представителями империализма; что партия стоящая за восстание против международного империализма, призывает стать под ее знамена; что только что пролитая кров товарищей зовет к борьбе за дело освобождение труда, за царство социализма.

Черниговская губерния

Козелецкий уезд. По дополнительному донесению Козелецкого уездного старосты в Кобыжче кроме районного начальника, убит вартовой и взята переписка канцелярии района. На хуторах в районе Кобыжчи убито два хлебороба. В Ядловке ранен вартовый. В Держановке и окрестностях занятых бандами производится мобилизация десяти лет запасных. В Вороньках один бандит убит, два ранено и три арестовано. Присланные два украинских броневых автомобиля неисправны и не боеспособны.

Нежинский уезд. В ночь на 9 августа на г[ород] Нежин напала вооруженная банда Крапивянского до 600 чел[овек]. Были обстреляны: штаб уездной варты, квартира начальника варты, украинская комендатура, вокзал, где ограблена касса. Нападение отбито совместно отрядами варты и немцами; два вартовых уездной варты пропали без вести; обнаружено 24 трупа бандитов. Ожидается новое нападение. Банды в уезде не настолько велики, чтобы могли представлять из себя большую силу способную к сопротивлению, но благодаря нерешительности и неопределенным действиям, банды имеют возможность быть крайне дерзкими. Не ликвидация восстания повлечет за собой мятежи и в соседних уездах, где уже волнуются. Губернский староста просит принять решительные меры, так как за дальнейшее, в особенности в связи с наступлением большевиков в направлении Новгород-Северска, ручаться совершенно невозможно.

Новгород-Северский уезд. В ночь на 7 августа большевистские банды напали на квартиру начальника и вартовых III района; нападение отбито вартовыми, преследовавших разбойников до Воробьевой Буды, убитых нет. 8 августа, в с[еле] Леньково убит германский офицер, приехавший с несколькими солдатами брать сено. В Жадове собрался сход крестьян, решивший не пускать набранных в сердюцкую дивизию людей. Около ст[анции] Узруй большевиками взорван железнодорожный мост. Большевики перешли демаркационную линию и приближаются к городу. Германским командованием, согласно с украинскими войсками, введено осадное положение.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 23–24.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 13 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 11 и 12 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Екатеринославская губерния

Настроение населения подавленное, местами приподнятое.

Верхнеднепровский уезд. Распущено и заменено радой лиховское волостное земское собрание за участи в большевистском движении.

Новомосковский уезд. Ограблена очеретовская волостная земская управа на 175,000 рублей.

Полтавская губерния

11 августа в губернии было одно вооруженное нападение и два поджога. Банды большевиков частью истреблены, частью истребляются, а частью прорвались и движутся на север по направлению к Миргородскому уезду.

За 12 августа было одно ограбление. Задержано 12 опасных грабителей, из коих один расстрелян. В Миргородском уезде разбита банда большевиков, остатки которой сосредоточились в Хорольском уезде, куда послан отряд. В Кременчуге было нападение на уездного старосту и его помощника. Общее настроение в губернии напряженное, но непосредственная опасность миновала.

Черниговская губерния

Глуховский уезд. 10 августа большевистскими бандами взорван железнодорожный мост на перегоне Заруцкая — Крупец. Сообщение Ворожба — Глухов — Михайловский прервано; город отрезан с обоих сторон.

Новгород-Северский уезд. Большевики оттеснены за демаркационную линию; по слухам они ожидают подвоза артиллерии из г[орода] Трубчевска и ищут нового места переправы для наступления на город. 8-го августа бандами в Кролевецкой Слободке захвачен и расстрелян начальник III района варты Фаевцов и сопровождавший его вартовый Петренко.

Черниговский уезд. 8-го августа приостановлено пароходное сообщение с Макошином. Шедший туда пароход «Минск», был задержан бандой, отобравшей у пассажиров оружие и арестовавшей двух офицеров. Капитану парохода выдана записка такого содержания: «Прошу попутные отряды парохода не задерживать, так как он уже осмотрен. Начальник отряда, подъесаул Дорошкевич». На записке имеется печати «22 партизанского отряда». Ограблений не было, и к пассажирам отряд отнесся корректно.

Станция Казатин. Чиновник Осведомительного отдела Департ[амента] держ[авной] варты Шершеневич доносит, что положение улучшилось. Прибывают разведчики для установления штаб-квартиры немецких войск. Проверяются слухи о прибытии французских агентов.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 28–29.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 14 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 10, 11, 12 и 13 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

Васильковский уезд. Настроение населения приподнятое, вследствие появления в лесах разведчиков-повстанцев.

Сквирский уезд. 10 августа. Определенно выясняется, что события имеют характер повстания. Банды захватили м[естечко] Ружин, разоружили милицию и прошли на Ягнятин, Карабчиев, Верховня. Банды полувооружены. Около 10 час[ов] 10 августа банды вторглись в м[естечко] Паволочь, также разоружили милицию, заняли телефонную станцию, перерезали все провода и расположились на площади; часть из них двинулась на Сквиру. В Ягнятине, Карабчиеве и Верховне забраны молодые люди и разграблены кассы. В Березне убит управляющий имением Подгорского, которому отрубили голову; убийцы — местные крестьяне.

Германские части продвинулись от Володарки на Березну и Антонов. Со стороны Погребища немцы двигаются на Новофастов и Самгородок. 9 августа вечером прибыли германские подкрепления в Сквиру. Часть из них отправилась с вартовыми в уезд. 10 августа в 11 час[ов] утра отправлен на подводах смешанный отряд на Паволочь. Выяснилось, что целью банд разрушить железнодорожный путь на участках Попельня — Строков и Попельня — Бровки. Об этом был извещен германский комендант с просьбой перерезать им путь, для чего им высланы 100 солдат. Губернским старостой были поставлены о происходящем в известность штабы германских корпусов в Киеве и Житомире, а также отдано распоряжение о спешной высылке на ст[анции] Попельня пулемета, ружейных патронов и пулеметных лент.

11 августа. С 9 час[ов] вечера 10 августа начали поступать тревожные сведения о наступлении большевистских банд на Сквиру. В 11 час[ов] вечера было получено донесение от разведки, что в час ночи большевики нападут на Сквиру. Сведения эти были переданы германскому коменданту, с просьбой об усилении разведки и принятия самих строгих мер предосторожности. Около 4-х час[ов] ночи на 11 августа, банды большевиков с трех сторон атаковали Сквиру, но встреченные огнем были отброшены. Бой продолжался до 8 час[ов] утра. Потери большевиков 150 ч[еловек] убитыми; пленные расстреливались. Положение чрезвычайно тревожное. Не исключается возможность нового нападения. Связь с Попельней прервана. На Попельню высланный экстренный поезд для связи. В ночь на 12 августа немецкий комендант арестовал земскую управу, которая имела связь с восстанием. Необходима срочная помощь. Привезено 14 убитых из офицерского отряда из Березной. Об изложенном губернским старостой посланы телеграммы в штабы германских корпусов в Киеве и Житомире, а также гер-

манским комендантам Казатина, Фастов и Белой Церкви с просьбой о срочной высылке подкреплений в Сквиру.

12 августа. Ночь прошла спокойно, хотя было несколько предупреждений о возможности нападения со стороны Самгородка. Банда, оперировавшая в Чубинецкой волости, узнав о результатах боя у Сквиры, частью разбежалась, частью отошла через с[ело] Большие Ерчики на высоты в район с[ела] Буки, где и окопалась. Имение Большие Ерчеки разграблено. С м[естечка] Паволочь восстановлена связь и в нем налажена нормальна жизнь. Банда, оперировавшая против Паволочи отступила на Соколов Брод и далее на Трубиевку. Настроение вартового отряда, работающего в районе Паволочь, великолепное. Сила отряда 100 чел[овек], из них 30 ч[еловек] немцев. На поддержку им послана еще рота. Положение г[орода] Сквиры прочное, хотя не исключается возможность нового нападения. Уездный староста работает в полном контакте с германским командованием. Выяснилось, что в бою под Сквирою ранены один немец и один казак. Большевики потеряли 200 чел[овек] убитыми; часть их была вооружены винтовками, часть косами, вилами и граблями.

В северной части уезда пока спокойно, но за ближайшее будущее ручаться нельзя; можно полагать, что события в Сквире послужат хорошим уроком для банд. Связь с Попельней восстановлена железнодорожным телефоном. С Ружином связи не имеется. 13 или 14 числа туда будет послан отряд. В южной части уезда порядок восстанавливается силой германского оружия. Получены сведения, что в Васильковском уезде, в районе Мотовиловки, банда большевиков силою 1,500–2,000 чел[овек] перешла железнодорожное полотно и направилась на железнодорожный участок Белая Церковь — Фастов. Губернским старостой 11 августа посланы на ст[анцию] Попельня 15,000 патронов. 12 августа туда же высланы 3 пулемета. О переходе бандами железнодорожной линии в районе Мотовиловки уведомлен васильковский уездный староста.

Херсонская губерния

Перемен в положении губернии нет. 27 июля в Бобринце Елисаветградского уезда, на площади, по приговору австрийского командования расстреляны: Андрей Щирый, Василий Чмелев, Дмитрий Яковенко, Сергей Князюк и Павел Шумилин — большевики.

Г[ород] Одесса. Одесским «Центростачкомом» выпущен печатный бюллетень № 14, призывающий к организованности и стойкости с целью распрощаться с дорогими гостями Украины — австрийцами и германцами, которые посредством жандармом борются с пролетариатом, организовавшим железнодорожную забастовку. Агентурным путем выяснена типография, печатающая упомянутые бюллетени. Установленное наблюдение продолжается.

13 августа обнаружены прокламации одесского комитета «Коммунистической партии большевиков Украины», обращенные к крестьянам-беднякам, в который говорится, что буржуазия и помещики распоясываются и от завоеваний революции ничего не осталось; что правительство Гетмана и немецких наймитов, помогая германским капиталистам, обманывают своих рабочих во имя интересов буржуазии и ведет их на убой, что нет Украины и ее правительства, есть немецкая провинция, где свирепствуют немецкие военно-полевые суды; что помещики и капиталисты не знают пощады по отношению трудящихся; что буржуазия всех стран

посылает войска для подавления великой революции. Далее следует призыв сбросить помещичье иго, организоваться, создав боевые организации, сельские и волостные революционные комитеты, брать на учет военные материалы и оружие, уничтожая запасы противника; что только организованной вооруженной борьбой можно добиться победы, установив советскую власть рабочих и крестьян.

Черниговская губерния

Гомельский уезд. В ночь на 8 августа банда большевиков, около 50 чел[овек], напала на Покотскую волостную земскую управу, предварительно обстреляв ее. Там находились 6 вартовых. Во время обстрела управы, вартовые вышли и направились в д[еревню] Федоровку; вартовой Сасов остался, был захвачен большевиками и уведен в с[ело] Полесье, где после трехдневных истязаний, умер. При обстреле управы ранен вартовой шт[абс]-капитан Каминцев. Выезжавший на место начальник уездной стражи доложил, что по агентурным сведениям, собравшаяся в с[еле] Полесье Гомельского уезда за демаркационной линией банда большевиков, около 500 ч[еловек] при 45 пулеметах и 6 орудиях, согласно директив из Москвы, намеревается двинутся в Столбуновскую, Покотскую и Речковскую волости, с целью захвата урожая.

Нежинский уезд. 12 августа приняты экстренные меры для разгона банд, но настроение в городе все же остается крайне тревожное, в виду угроз со стороны Веркиевки, где находится 2-й штаб бандитов и куда скопляются повстанцы из Черниговского, Борзенского уездов. Необходим обхват со стороны Чернигова и Нежина для возобновления железнодорожного сообщения Чернигов — Круты, более недели остающегося разрушенным во власти революционных комитетов. В городе скопилось большинство хлеборобов и помещиков; хлеб не свозят и не молотят, посевы на будущий год запоздали. Систематические убийства хлеборобов продолжаются. Крапивянский насильственно набирает банды.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 25–27.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 15 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 12, 13 и 14 августа 1918 года

місто Київ

Волынская губерния

10 августа около 7 час[ов] утра, на 10-й версте от Шепетовки Изяславского уезда, вследствие обвала от дождей, потерпел крушение товаро-пассажирский поезд, шедший из Шепетовки на Лановцы. Убито два и тяжело раненых семь чел[овек]. Сильно поврежден паровоз и 3 вагона.

Екатеринославская губерния

Настроение крестьянства и рабочих масс наружно сравнительно спокойное, но подавленное и носит характер как бы выжидательный.

По сообщению Новомосковского уездного старосты, деятельность местных самоуправлений, как городского, так и земского, как избранных на демократических началах всеобщего, равного, прямого и тайного голосования, далеко не соответствует своему назначению ни в политическом, ни в культурном смысле, и замена этого отрицательного элемента людьми более достойными и населению действительно полезными, признается крайне желательным, за исключением городского головы Коношенко-Котова и члена управы Царева.

Киевская губерния

Бердичевский уезд. На границе с Сквирским уездом появились незначительные большевистские банды, прорвавшиеся из Сквирского уезда; бандиты вымогают от крестьян денег, оружие, хлеб и заставляют присоединяться к ним. Принятыми мерами банды вглубь уезда не пропускаются, а случайно прорвавшиеся ликвидируются.

Васильковский уезд. Настроение населения приподнятое, вследствие появления большевистских банд.

Звенигородский уезд. Немцами отправлен в с[ело] Лисянку отряд в качестве постоянного гарнизона.

Полтавская губерния

За истекшие сутки было четыре убийства и три вооруженных нападения. Банды большевиков разбиты, а оставшиеся группы ликвидируются вартой.

Херсонская губерния

Гор[од] Николаев. Чиновник Осведомительного отдела Департамента держ[авной] варты Тимковский 2-й доносит, что в настоящее время нельзя ожидать каких-либо выступлений против державной власти, т[ак] к[ак] немецкие власти фактически оккупировали градоначальство и принимают самостоятельно строгие меры наблюдения. Хотя заводы и не работают и в городе насчитывается до 20,000 безработных, но порядок до настоящего времени ничем не нарушается; железнодорожной забастовки здесь почти не видно, так как поезда ходят почти нормально; политические организации существуют легально и выходят партийные газеты, но каких-либо явных выпадов противодержавного характера пока не заметно. В общем, настроение среди рабочих, благодаря безработице и дороговизне, нужно считать подавленным и следовало бы принимать все меры к возобновлению работ на заводах. Губернский староста доносит, что за 14 августа перемен в настроении населения нет.

Гор[од] Одесса. Одесским «Центростачкомом» выпущен бюллетень № 15 с сообщением, что пролетариат России идет на помощь бастующим железнодорожным рабочим Украины, о чем получено телеграфное известие Всероссийского центрального исполнительного комитета советов рабочих, крестьянских и казачьих депутатов. В бюллетени говориться: «Товарищи, немецкие холопы не унимаются, градоначальник Мустафин вновь грозит расстрелом агитаторов забастовки». Все рабочие призываются к борьбе с предателями, шпионами, провокаторами и их немецкими вдохновителями.

Черниговская губерния

Положение губернии ухудшается.

Борзненский уезд. В северной и южной частях уезда ожидается появление повстанцев. С Парафиевского завода бежит администрация.

Козелецкий уезд. 11 августа, вечером, между Держановкой — Киселевкой обстрелян пулеметным огнем германский разъезд; мост в Киселевке взорван; разъезд отступил на Чемер; немецкий броневик обстрелял район Чемера, причем был убит один бандит. В ночь на 12 августа в Кобыжче убит повстанцами управляющий Гловинский. Поступают сведения о массовом уничтожении хлеборобов.

Новгород-Северский уезд. Большевики собираются в большом количестве, переходят реку в 10-ти верстах от города, снабжают села большим количеством оружия и получают ежедневно из Брянска подкрепление; молодых людей из местного населения вооружают и забирают с собой.

Нежинский уезд. В районе Вересочи — Черняховки — Дроздовки формируется банда в 500 чел[овек] 12 августа ранен пулей в руку сельский староста Малой Кошелевки Шимна.

Путивльский уезд. В Крупецкой и Шалыгинський волостях идет перестрелка большевиков с украино-немецкими войсками. 12 августа немецкий отряд, ездивший в с[ело] Бест за сеном, был обстрелян перекрестным огнем и был вынужден отступить. Большевики воспользовались этим и, захватив 11 лошадей, скрылись за нейтральную зону.

Стародубский уезд. Военное положение продолжается. Во время налета убиты 5 немцев и 3-е ранены. Германским командованием приняты меры к вытеснению большевиков за демаркационную линию. Во избежание повторения нападений, необходимо отодвинуть демаркационную линию до естественного препятствия — реки Десны.

Директор Департамента державной варты Аккерман
Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 30–31.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 16 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 14 и 15 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Волынская губерния

10 августа по дороге Ровно — Клевань в перестрелке с двумя бандитами, тяжело ранен начальник II участка уездной варты Потапов. В западной части губернии были смертные случаи од голода.

Екатеринославская губерния

Настроение населения наружно спокойное. Среди рабочих глухое брожение. Вооруженные ограбления и убийства продолжаются.

Таврическая губерния

В с[еле] Балки неизвестными злоумышленниками убит помощник начальника уездной варты Слатин. Было два убийства и три ограбления.

Харьковская губерния

На границе Грайворонского и Обоянского уездов красногвардейцы обстреляли из засады украинскую сотню, высланную для охраны имения при уборке урожая. Убито два казака, ранены: офицер и два казака, отнят пулемет. Красногвардейцы грабят и не дают убирать урожая. В Сумском уезде было два вооруженных нападения.

Херсонская губерния

Гор[од] Одесса. При преследовании налетчика убит вартовый Федор Фрунза, убийца скрылся. Чинами судебной варты, при попытке к бегству, убито четыре вора. Совершено два вооруженных нападение и два налета.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 32.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 17 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 14, 15 и 16 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Екатеринославская губерния

Настроение населения спокойное, места колеблющееся. Вооруженные ограбления продолжаются. Продовольственный вопрос в Луганске, на заводах и рудниках Славяносербского уезда в тяжелом положении.

Киевская губерния

Ст[анция] Фастов. Чиновник Осведомительного отдела Деп[артамента] держ[авной] варты Севастьянов доносит, что при отсутствии злого умысла, один поезд ударил в хвост другого; жертв нет.

Васильковский уезд. Настроение населения не спокойное, вследствие производства шайками повстанцев разведок.

Звенигородский уезд. В районе с[ела] Лисянки продолжается преследование бандитов, из которых один убил двух немецких гусаров. Незначительная банда повстанцев из Каневского уезда перешла в лес Пединовской волости. Район этот от повстанцев очищается. 14 августа обстрелян немецкий разведочный отряд по дороге между Звенигородкой и Лисянкой; один убит и двое ранено.

Сквирский уезд. Ночь на 13 августа прошла спокойно. Из Паволочи получены сведения, что банда большевиков разбита, потери их достигают 300 чел[овек]; для преследования их выслан отряд в 50 чел[овек] варты и 30 чел[овек] немцев. В районе Паволочь — Попельня восстанавливается порядок. Южная часть уезда занята немцами, но телефон не работает, так как повстанцы забрали коммутаторы и аппараты. Восстание можно считать ликвидированным, хотя не совсем.

Ночь на 14 августа прошла спокойно. По полученным сведениям, большевики числом 300–500 человек появились в с[еле] Михайловке с двумя пулеметами, имея намерение наступать на Сквиру.

На границе Сквирского и Бердичевского уездов большевики энергично организуют банды, собирают деньги и также имеют намерение наступать на Сквиру. Меры к охране города принимаются в северной части уезда совсем спокойно.

14 августа начальник особого отряда из Паволочи донес, что 12 августа отрядом разбита банда большевиков в болотах близь Соколова Брода, имевшая до 1,000 чел[овек] пехоты и 500 чел[овек] конницы. Конница и пехота повстанцев имела очень жалкий вид: большинство кавалеристов были босые, оружие состояло преимущественно из охотничьих ружей, вил и топоров. Отрядом взято у повстанцев 5,000 разных патронов, двести французских бомб, 150 вил, 350 топоров, 60 кос, экипаж с хорошими лошадьми, принадлежавший командиру повстанцев полковнику, который убит; также взято 38 верховых и 20 рабочих лошадей, 24 фуры сахару сильно подмоченного и 4 седла. Повстанческую банду можно считать уничтоженной, так как 300 чел[овек] из них убито, а остальные рассеялись, отступая на Соколов Брод — Трубиевку. Отряд их преследует. Банды, окопавшиеся в Буках, рассеялись. Ружин занят немцами, а также и вся южная часть уезда. Брожение еще есть.

Полтавская губерния

Чиновник Осведомительного отдела Департ[амента] держ[авной] варты Зуев доносит, что по имеющимся точным сведениям, большевиками командированы из Москвы на Украину агитаторы, с целью поднять восстание; многие из них уже появились в Полтавщине.

Черниговская губерния

Борзненский уезд. Появившиеся 12-го августа в северной части уезда дозоры повстанческих банд, 13-го августа скрылись.

Гомельский уезд: По сведениям в Гомеле на днях ожидается выступление рабочих. Меры по соглашению с германскими властями приняты.

Козелецкий уезд: 13-го августа брошена бомба под проезжавший германский броневик. Возле Бобровицы испорчен железнодорожный путь, вследствие чего, шедший 13-го августа из Киева, почтовый поезд № 18 потерпел крушение; один убит, есть тяжело и легко раненые.

Конотопский уезд. Жителями с[ела] Вегеровки: Кузьмой Глобенко, Иваном Коноваловым, Василием Вернигора, Яковом Саенковым, Сафронием Топчием, Никифором Евлевым, Василием Геращенко, сыном Луки Геращенко, Никитой Кирсановым и Никитой Шелеминым, похищено и увезено 10 повозок оружия, взятых в Вегеровке из двора Порфирия Топчия; 5 повозок удалось задержать с двумя проводниками, а остальные ушли на Нежин.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 33–34.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 18 СЕРПНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 12, 16 и 17 августа 1918 года

місто Київ

Киевская губерния

Васильковский уезд. Настроение населения не спокойное, вследствие появления повстанческих банд.

Звенигородский уезд: В районе Лисянки продолжается преследование бандитов; арестовано 10 лиц, среди которых оказался бывший атаман штаба «Лисянской армии» Николай Слинко. Бандиты мстят крестьянам, выдающим их, поджогами.

Каневский уезд. В ночь на 15-е августа, на поле Мартиновского имения, появилось 15 фур с вооруженными лицами, которыми было забрано 16 коп пшеницы. В м[естечке] Богуславе был один случай вооруженного ограбления.

Киевский уезд. В южной части уезда настроение тревожное.

Полесская губерния

Речицкий уезд. В ночь на 10-е августа, в дом Автютевичского лесничего неизвестно кем брошены две бомбы. Жертв нет. Следствие производится.

Таврическая губерния

Мелитопольский уезд. Настроение населения спокойное. Было три случая вооруженных ограблений и одно убийство.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 35.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 20 СЕРПНЯ 1918 (1)

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 15, 16 и 17 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Волынская губерния

В губернии спокойно, кроме Каменецкого уезда. Получены сведения, что в северную часть Луцкого уезда из Пинского уезда, направляется вооруженная шайка бандитов в числе 50 чел[овек], меры приняты. 17-го августа в помещение приказного Городецкой волости Луцкого уезда Кушеля кинута бомба, от взрыва которой убита малолетняя дочь Кушеля.

Екатеринославская губерния

Александровский уезд. За убийство австрийского офицера и солдата австрийскими властями наложена на села Воскресенку и Федоровку контрибуция в 160,000 рублей.

Гор[од] Бахмут: Арестованы, пытавшиеся скрыться, бывшие большевистские комиссары продовольствия Аидинов, состоящий ныне в должности члена уездной земской управы и юстиции Коткина, обвиняющиеся в принуждении государственного банка и казначейства произвести незаконный расход свыше 5,000,000 рубл[ей]; арестованные заключены в местную тюрьму.

Г[ород] Луганск. При аресте злоумышленников убит начальник варты Белянских копей Львов.

Киевская губерния

Васильковский уезд. В уезде неспокойно, вследствие появления повстанческих банд.

Звенигородский уезд. Около с[ела] Хижинец бандитами убито 2 и поранено 3 немецких солдата, а также убит крестьянин м[естечка] Лисянки Хвостенко. В Губском лесу убито 2 и ранено 3 немецких солдата.

Чигиринский уезд. Замечено, что из Полтавской губернии, через Днепр стали переправляться вооруженные банды; за движением банд установлено наблюдение. 16 августа задержано восемь бандитов.

Полтавская губерния

За истекшие сутки вооруженных нападений было 3. В уездах Миргородском, Зеньковском, Хорольском, Лубенском, Золотоношском, Переяславском и Роменском — спокойно. В остальных уездах, после пребывания там большевиков, настроение немного приподнятое. Остатки банд вылавливаются вартой.

Зеньковский уездный староста доносит, что в уезде было 2 налета банд в результате коих убит 1 вартовый, ограблено волостное правление, сожжен сарай. Банды, встреченные вооруженной силою, бежали; отбито 2 орудия, скот, лошади и обоз. После успешной борьбы необходимо вооружить добровольческие отряды, для чего нужно по 100 винтовок на волость, а всего 1,600 винтовок и 20,000 патронов. Уезд находится вдали от железных дорог, почему в критический момент извне скорой помощи ожидать нельзя.

Харьковская губерния

Из бастующих типографских рабочих приступили к работе в типографии епархиального ведомства, в прочих типографиях забастовка продолжается и протекает спокойно. За прошедшие сутки зарегистрировано 27 холерных заболеваний вместе с подозрительными.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 36–37.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 20 СЕРПНЯ 1918 (2)
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 16, 17, 18 и 19 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

Сквирский уезд. Ночь на 17 августа в уезде прошла спокойно. Были обнаружены банды в самгородском направлении в районе Володарки. Есть слух о сосредоточении банд на границе Бердичевского и Сквирского уездов. 17 августа получены сведения, что банда большевиков сосредоточилась в Пархомовской волости, имея штаб в Пархомовке. В этом направлении был слышен пулеметный огонь. Связь с Пархомовкой прервана. 16 августа уездному старосте удалось задержать очень важного деятеля, по должности полковника, от которого удалось узнать, что организация партизанских отрядов очень широко раскинула свои сети. Ее главный комитет в Киеве. У арестованного нашли компрометирующие документы. Арестованный сдан немцам. Главные деятели повстания Антон Правдюк-Харчук, Ґалаґан, все бывшие казаки комендантской сотни хорошо ориентированы в положении Сквиры. В северной части уезда спокойно. Связь с Ружином прервана. В южной части уезда наиболее опасные пункты занимаются германскими частями. Сделано распоряжение начальникам варты возвратится по своим местам для восстановления нормальной жизни.

В ночь на 18 августа с[ело] Пархомовка занято большевиками. По дороге из Володарки в Белую Церковь в урочище Дуб бандой большевиков убито восемь и тяжело ранено четыре еврея. Эта дорога в руках большевиков. В Ружин прибыло полроты немцев. Настроение тревожное.

Подольская губерния

Могилевский уезд. 8-го августа в Баре уездным старостой совместно с австрийской жандармерией и чинами варты арестованы, по обвинению в ограблении 5-го августа в с[еле] Мытках Аврума Енгея командир охранной конной полусотни при могилевском коменданте Шелезнев и 12 казаков той же сотни. Дознание производится. Виновные будут преданы австрийскому полевому суду. Имеются указания, что некоторые из арестованных причастны к ограблениям в Баре Крыжановского и Лившица.

В ночь на 14-е августа в уезде вспыхнуло восстание крестьян, охватившее большую часть Вендычанской, Лучинецкой и Ярышевской волостей. 16-го августа расстреляны толпой, ехавшие в Кукавку, начальника варты Денисиевский и его помощник Симашко. На усмирение отправлены австрийские войска из Могилева. На Ярышев, Сербиновцы и Кукавку отправлены войска из Копайгрода. Кроме того вызваны войска из Жмеринки. Сообщено в Ямполь командиру XXXV полка о командировании воинской части в направлении от Шаргорода на Лучинец. Начальник австро-венгерской VI стрелковой бригады возбудил ходатайство перед корпусом об объявлении уезда на военном положении. В Кукавке убит управляющий имением Зевзулевич. Получены сведения, что восстание поднято казаками охранной сотни Могилевского уезда, которые пытаются про-

браться в Бар для освобождения находящихся там под арестом 12-и казаков и офицера, арестованных по обвинению в вооруженных нападениях и грабежах.

В селении Кричановке 16-го августа бандой вооруженных повстанцев убито 3 человека служащих в экономии. В Следях убито 70 человек, из коих управляющий имением, счетчик, вартовой, ученик инструкторской школы и камердинер помещика Морочинского. В селении Сербах убита землевладелица Ракуза. Уездный староста доносит, что по агентурным сведениям установлена причастность к восстанию могилевского коменданта Вовка и охранной сотни.

Ушицкий уезд. По распоряжению австрийский властей в Куриловцах повешен крестьянин Тихолец, уличенный в подстрекательстве населения к восстанию.

Ямпольский уезд. Уездный староста доносит, что банда повстанцев из Могилевского уезда перешла в села Березовку и Лужок Ямпольского уезда. На встречу вступила воинская австрийская часть.

[Черниговская губерния]

Станция Новобелица. Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Зорич доносит, что на перегоне между станциями Зябровка и Новосельцы в ночь на 17 августа произошло крушение скорого поезда, шедшего в Киев; убито девять, много раненых. Причина — сход поезда с рельс, в виду умышленно сдвинутого стыка.

Перед отходом поезда в 8 час[ов] 30 мин[ут] вечера 17 августа их Харькова в Киев германскими властями обнаружена в вагоне корзина с 9 бомбами.

Харьковская губерния

Из Полтавской губернии в Лебединский уезд проникло две банды большевиков. Первая в 420 чел[овек] с двумя орудиями и двумя пулеметами, вторая в 74 человека. Первая имела серьезное столкновение с немецким отрядом. В виду малочисленности немцев, банде удалось прорваться дальше. Убито два немецких солдата, один стражник, ранено четыре человека. Меры приняты. В уезд прибыло 10 германских рот. Намечается также продвижение других отрядов в пределы Валковского уезда.

18 августа губернский староста доносит, что прорвавшиеся в губернию банды большевиков ликвидированы.

Станция Коренево. Чиновник Осведомительного отдела Департамента державной варты Кравец доносит, что им получены сведения о сгруппировании большевиков в Александровке в количестве 1,000 человек при 20-и пулеметах и 8-и орудиях, которые предполагают 20-го августа напасть на Коренево. Германским властям сообщено.

Черниговская губерния

Глуховский уезд. Занявшие на рассвете 12 августа м[естечка] Ямполь красногвардейцы в числе 200 чел[овек], после боя изгнаны германцами, захватившими пулемет противника; красногвардейцы, занявшие одновременно Палеевку, изгнаны оттуда с потерей 2-х пулеметов и орудия. 9-го августа в проходившие поезда брошены бомбы: одна на перегоне Ямполь — Маков, другая на перегоне Одесса — Михайловский хутор; путь поврежден. На Ямпольскую волость ожидается наступление красногвардейцев. 16-го августа около Маньковщины бандами убиты 21 германский солдат, преступники задержаны.

Гомельский уезд. Настроение рабочих и крестьян уезда к германским и украинским властям враждебное. Усиленно распространяются прокламации, призывающие к восстанию. В ночь на 17 августа скорый пассажирский поезд, шедший в Гомель из Киева, в 15 верстах от Гомеля потерпел крушение; убито 6, ранено 8; пострадали главным образом служащие поезда. Уездным старостой и другими властями установлено, что крушение произведено злоумышленниками, подложившими под рельсы пироксилиновый патрон.

Городнянский уезд. Уездным старостой 18-го августа арестованы добрянский нотариус Дорофеев за агитацию против существующего строя, а также члены исполнительного комитета по организации вооруженного восстания Быструков и члены вербовочной повстанческой организации Авдеенко и два Чауса.

Конотопский уезд. Задержано в городе 5 возов оружия, направлявшегося из Колонтаевки в Нежинский уезд: 7 пулеметов, с запасными дулами, 51 граната, 62 винтовки и 10 ящиков амуниции.

Новозыбковский уезд. Растет возбуждение против немцев, вследствие реквизиций и контрибуций.

Новгород-Северский уезд. На границах Сосницкого и Кролевецкого уездов накапливаются большевистские банды. На Воробьевку наступают большевики.

Нежинский уезд. В уезде тревожно. Убийства хлеборобов не прекращаются. В уезде хозяйничают банды, на севере подполковника Крапивянского, на юге — подпоручика Сечкаря-Морука, имеющие в каждом селе шайки человек по 10, терроризирующие население.

Путивльский уезд. В Крупецкой волости сожжен большевиками железнодорожный мост. Движение Глухов — Ворожба прекращено. Большевиками занят ряд деревень.

Рыльский уезд. В с[еле] Любимовке десятью конными большевиками взяты в плен и уведены неизвестно куда член снагосткой управы Зоволонгин и гуртовщик Игнатенко.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 38–39.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 21 СЕРПНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 17, 18, 19 и 20 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

Сквирский уезд. Ночь на 19-е августа в Сквире прошла спокойно. В Самгородке ночью банда большевиков производила стрельбу и кого-то разыскивала.

19-го августа с утра с Володаркой прервана связь; надо полагать, что это сделано отрядом большевиков оперирующих в районе Пархомовки, связь с которой прервана 3 дня тому назад. В Ружин 18-го августа прибыл особый отряд для восстания порядка, каковой отряд оставив там 40 человек направился через Сквиру в Березну. В северной части уезда пока спокойно, но начинают поступать несколько тревожных сведений из Романовки.

Чигиринский уезд. 17 августа задержано 7 бандитов из Звенигородского, Каневского и других уездов, пробиравшихся от Днепра вглубь уезда.

Подольская губерния

Могилевский уездный староста доносит, что день прошел спокойно. Выясняется полное несочувствие крестьян к поднятому восстанию. Брацлавский уездный староста донес, что вооруженная банда, именующая себя большевиками, перейдя из Ямпольского уезда, сосредоточилась в районе деревни Кичман, где грабит экономию. Против нее выслана казачья сотня и сообщено австрийским властям. В остальных уездах губернии положение без перемен.

Полтавская губерния

За истекшие сутки было два вооруженных нападения.

В Кобелякском уезде отобраны от большевистских банд 2 пушки и 5 пулеметов. В настоящее время вылавливаются мелкие отряды большевистских банд. Местные крестьяне некоторых уездов способствуют их вылавливанию.

В Лубенском уезде за истекшие сутки задержано 20 чел[овек].

В Пирятинском уезде задержано 15 бандитов. Поимка идет успешно и в других уездах.

Черниговская губерния

Нежинский уезд. В связи событиями происходит маневрирование отрядов. В городе на местные средства сформирован отряд в 80 человек для охраны города.

Остерский уезд. 18-го августа арестованы уездным старостой и заключены в тюрьму за вредную деятельность помощник акцизного надзирателя Хатемкин и член земской управы — Бурый.

Суражский уезд. 16-го августа после ухода из Петровской Буды германской роты в м[естечко] Ущерпье для соединения с батальоном, на квартиру района варты совершено, матросами Перетина при поддержке местных большевиков всего в числе до 100 человек, нападение. Убит вартовой. Захвачены и расстреляны вартовой и две прислуги; убита лошадь начальника района; уведена лошадь вартового; разграблено все имущество начальника района и всех вартовых. По получении сведений об этом немецкие войска отправились в Перетин к демаркационной линии. При перестрелки Перетин сожжен. Затем немцы прибыли в Петровскую Буду, где при перестрелке, также сгорело две трети села.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 40–41.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 22 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 17, 20 и 21 августа 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

Настроение населения наружно спокойное. Вооруженные ограбления и убийства продолжаются.

Киевская губерния

Васильковский уезд. Настроение населения тревожное. 17-го августа банда повстанцев со стороны Сквирского уезда произвела набеги на села Фастовку, Бакали, Пилипчу, Малую Ольшанку; в последней захватили эконома и приказчика, и скрылись в направлении Малого Городища и пархомового леса. Другая банда через Краснолесы и Дулицкое вошла в Веприковский лес. Сделано распоряжение уездному старосте немедленно принять меры, по соглашению с германской комендатурой и сквирским уездным старостой, для уничтожения банд.

Звенигородский уезд. В ночь на 19-е августа в с[ело] Ольховцы, бандиты убили еврея, ограбив у него 1,000 рублей. Бандиты преследуются вартою. Отрядом варты и немцев в сокольском лесу были окружены бандиты; произошел бой, во время которого убит атаман и семь бандитов, взято в плен два бандита; преследование продолжается.

Липовецкий уезд. 17-го августа в с[еле] Шарнополе немецким отрядом задержано 24 бандита участников убийств, которые германскими властями преданы военно-полевому суду.

Радомысльский уезд. В ночь на 18-е августа убита землевладелица с[ела] Хочева Марфа Лукомская. Убийца местный крестьянин Иван Зайченко, который, с двумя соучастниками скрылся, но по обнаруженным следам преследуется.

Сквирский уезд. Ночь на 20-е августа прошла спокойно. На Володарку 19-го августа был произведен набег большевиков, которые разоружили местную варту, разбили и разграбили управление этой варты, а также наложили на население контрибуцию в 20,000 рублей, каковая взыскана. Туда были посланы немцы, но перед их приходом большевики оставили Володарку и скрылись в володарском лесу. Володарский участок варты переведен в Антонов. В Самгородке вновь появился Правдюк и снова формирует банду; туда командированы из Кривошеинцев немцы. Уездный староста просил их остаться с Самгородке дней на 10 и дал им список всех принимавших участие в восстании.

Со всех сторон уезда поступают донесения о воспрепятствовании большевиками уборке хлеба, о порче ими машин и терроризировании рабочих. Находившийся в м[естечке] Паволочи немецкий отряд ушел в Житомир, таким образом, Паволочь и прилегающий к нему район остался без охраны, что далеко не безопасно.

В Романовке брожение. Усмирение в южной части уезда идет медленно из-за недостатка сил. По мнению уездного старосты, для усмирения уезда необходимо установить в разных пунктах постоянные гарнизоны, хотя бы малочислен-

ные. Ходатайство об этом он неоднократно возбуждал перед немецкими властями. Связь с Ружиным восстановлена, там находятся немцы.

Подольская губерния

Могилевский уезд. За 20-е августа донесений неблагополучного характера не поступало. В ночь на 20-е августа в городе поднял восстание XX австрийский полк, не желавший выступить на итальянский фронт. На усмирение прибыли другие части; между восставшими и прибывшими частями произошел бой; восставшие сдались; есть пострадавшие горожане. По полученным уездным старостой сведениям, в восстании в селении Кукавке принимали участие австрийцы.

Брацлавский уезд. Уездный староста донес, что прибившая из Ямпольского уезда банда из Кичман направилась в Бортники и Петрашевку, бесчинствуя по пути и подговаривая крестьян к восстанию. Австро-венгерское командование сосредотачивает войска с целью окружения банды; есть жертвы с обоих сторон.

Харьковская губерния

В Харькове протекает частичная забастовка служащих печатного дела на экономической почве; эксцессов нет. Холерные заболевания в губернии продолжаются и носят единичный характер. Участились случаи грабежей, к прекращению которых приняты меры. В Сумах при перестрелке пьяных убит агент германской тайной полиции.

Херсонская губерния

В Александрийском уезде австрийским отрядом за несдачу оружия обстреляно село Таловая Балка; повреждена одна хата и взята контрибуция в 3,000 рублей.

Черниговская губерния

Городнянский уезд. В Сновске и Добрянке подготовлялось восстание против существующего строя; вожаки арестованы, в уезде спокойно.

Нежинский уезд. Было несколько столкновений украино-германцев с бандитами, которые потеряли много убитыми и ранеными, а также пулеметы и винтовки; банды рассеялись. По слухам, теперь происходит перегруппировка банд, и ожидаются с их стороны активные действия. Банды окружены большими силами немцев. По последним непроверенным сведениям Крапивянский ушел в разведку и скрылся.

Черниговский уезд. По агентурным сведениям идет организация банд в Козлянской, Антоновичской, Довжицкой и Халявинской волостях; предположено между 20–22 августа избиение чинов варты довжицкого района и немцев в Плехове, а также движение на Чернигов, с целью освобождения из тюрьмы убийц Коморовского. Сделано распоряжение о производстве арестов вожаков движения.

Путивльский уезд. Политическое настроение населения, кроме Крупецкой и Шальгинской волостей, удовлетворительное. Ночью на 19-е августа в районе Крупецкой волости, вблизи деревни Обеста, неизвестными бандами производилась около часа стрельба из 30–40 винтовок. Пострадавших среди населения нет. В ту же ночь пять вооруженных злоумышленников пытались ограбить кассу Слободского земства, но увидя ночевавших около волости беженцев, скрылись.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник отдела Пономарев

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 42–43.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 46–47.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 23 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 20, 21 и 22 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Екатеринославская губерния

Настроение населения враждебно-затаенное, рабочих масс — угнетенное, вследствие бездействия заводов и безработицы. Убийства продолжаются. В Екатеринославе началась забастовка пекарей, не пожелавших выпекать 60 пудов вместо 40. Испытывается острый недостаток предметов первой необходимости. В связи с ревизией распущена Бахмутская городская управа.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 19 августа, близь железнодорожного моста неизвестными, злоумышленниками брошены две бомбы, которые разорвались, не причинив никакого вреда. В с[еле] Казенная Мотовиловка урядником и немецкими солдатами задержаны 9 бандитов, которые увезены немцами в Фастов.

Киевский уезд. Настроение населения тревожное, т[ак] к[ак] получены сведения о готовящемся выступлении крестьян при участии бандитов в районе Дымерской волости.

Сквирский уезд. Настроение населения тревожное. Повитовый староста доносит, что в корнинском вартовом участке появились банды большевиков; в селах разъезжают агитаторы, призывая население к восстанию. Наблюдается то же самое, что наблюдалось в южной части уезда перед началом восстания. В этом районе украинских войск нет, германские же войска имеются в Фастове и Брусилове, но то и другое вне уезда. Названный староста просил германскую комендатуру о назначении в Корнин гарнизона, но эта полоса уезда лежит к северу от железной дороги и не входит в местную комендатуру. Староста просит содействия о назначении в Корнин гарнизона, дабы предупредить своевременно восстание. Никакой связи с этими комендатурами староста не имеет. В южной части уезда положение без перемен. Володарка по-прежнему занята большевиками; связи с ней нет. Особый отряд продолжает восстанавливать порядок в районе Ружина. Германские части работают вместе с отрядом и просят задержаться на 1–2 дня. Говорят, что как только особый отряд уйдет из Ружина, то и немцы уйдут оттуда. 21-го августа в Ружине был казатинский немецкий комендант.

Обстановка в общем такова: уборка хлеба крайне тормозится бандитами, которые портят машины, разгоняют рабочих, терроризируют управляющих и служащих экономий. К старосте ежедневно обращаются с просьбами о помощи, но он бессилен что-либо сделать, т[ак] к[ак] единственный подчиненный ему отряд находится в Ружине, каковым отрядом он только и оперирует. 21-го августа староста просил германцев, в целях водворения порядка и сбора урожая, поставить постоянные гарнизоны в Ружине, Самгородке, Новофастове, Паволочи, Березне и Володарке, и обещал придать им от себя по 15–20 человек из особого отряда, но еще ответа не получил. По мнению старосты, усмирение уезда за-

трудняется тем, что германские отряды передвигаются с места на место, и как только они уходят, то банды из местных крестьян вновь формируются.

Ст[анция] Казатин. 21 августа в Казатине арестовано 22 чел[овека] за железнодорожные кражи, из них один урядник охраны ст[анции] Казатин.

Подольская губерния

Брацлавский уездный староста доносит, что банда находящаяся в уезде постепенно окружается австро-венгерскими войсками; население волнуется; есть случаи восстаний. В с[еле] Бортниках убит староста; в Холодовке убит старшина. Бунтовщиками арестован начальник шпиковской варты Петров. Есть убитые австрийцы. Повстанцы прибыли из Могилевского уезда. За истекшие сутки в Могилевском и Ямпольском уездах никаких событий не было. Вследствие пропаганды явилось брожение среди австрийских эшелонов, отправляемых на французский фронт; некоторые эшелоны отказались следовать. Между посланными обезоружить их мадьярами и славянами начался бой у Могилева и Новосельцах.

Черниговская губерния

Борзненский уезд. Раскрыта организация восстания; начальником повстанческих банд является Крапивянский, окружным нежинским начальником Кирпонос, его помощником Сечкарь. Найдена могила, в которой зарыты живыми шесть человек. Настроение в городе тревожное.

Глуховский уезд. За демаркационной линией появившимися отрядами анархистов-коммунистов распространяются прокламации, призывающие население к восстанию и нападению на г[ород] Глухов. В городе настроение тревожное. 16-го и 18-го августа прокламации разбрасывались и по эту сторону демаркационной линии в Дубовичах и Тулиголове.

Гомельский уезд. Настроение приподнятое. 19-го августа убит выстрелом из револьвера помощник начальника VIII участка варты Франковский крестьянином Борковским при производстве дознания по обвинению его в краже меда.

Нежинский уезд. 16-го августа в Веркиевку прибыл германский полк, который имел стычку с бандитами в районе хутора Бобрик, убито 15 и арестовано 16 бандитов. По сведениям бандиты во главе с Крапивянским намерены прорваться в тыл немецким войскам.

Путивльский уезд. Политическое настроение населения, кроме Крупецкой и Шальгинской волостей, удовлетворительное. В дер[евне] Стариковой Шалгинской волости 15-ю вооруженными злоумышленниками ограблен священник Колосовский на 5,000 рублей. Было ограбление в дер[евне] Терновке крестьянина Фищенко. Обстреляно помещение частновладельческой стражи в имении Кошары, убитых и раненых нет.

Стародубский уезд. Имел место случай нападения на немецкий обоз; один германец ранен.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 48–49.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 24 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 21, 22 и 23 августа 1918 года

місто Київ

Киевская губерния

Васильковский уезд. Настроение населения тревожное; на границе с Сквирским уездом ведется преследование повстанческих банд.

Киевский уезд. Настроение населения тревожное; получены сведения о вооруженном выступлении бандитов в районе Дымерской волости против немецких войск и местных властей. Находящийся в м[естечке] Дымере немецкий отряд был обстрелян бандитами.

Сквирский уезд. Настроение населения тревожное. Село Володарка вновь занято большевиками.

Подольская губерния

Брацлавский уезд. Одна партия бандитов, благодаря медленности австрийских войск, ушла в Ямпольский уезд. В Холодовской волости сосредотачиваются австрийские войска для ликвидации восставших и другой партии банды. В остальной части уезда спокойно. Установлено, что ходоровский волостной старшина убит бывшим членом уездной управы Бобом, который ведет агитацию среди населения. Сельский староста Бортник и шесть мадьяр убиты бандой с участием местных крестьян, двое мадьяр тяжело ранены.

Могилевский уезд. 19-го августа в селе Ялтушкове толпа, состоящая, главным образом, из евреев, обезоружила и арестовала начальника и 10 человек австрийской команды, а также двух вартовых. Австрийский отряд восстановил порядок, предав смертной казни несколько евреев и крестьян. 21-го августа было спокойно.

Ямпольский уезд. В уезде было совсем спокойно, но неожиданно пришла банда повстанцев из Могилевского уезда и позанимала села Лужок и Березовку. 40 австрийцев из Черновец хотели выгнать бандитов, но вынуждены были отступить. Позднее прибыл австрийский батальон и принудил банду к отступлению. Повстанцы ударились на Джурин, убили там приказного и двух вартовых. В джуринском лесу повстанцы были разбиты, причем понесли потери убитыми и пленными 400 человек, а остальные прорвались на Брацлавщину или рассеялись небольшими отрядами. Ямпольских крестьян пристает к повстанцам немного, иначе положение могло бы быть опасное, так как австрийцы борются с повстанием не энергично. 22-го августа получены сведения, что снова из Могилевского уезда пришла банда и движется на Копистерин. В настоящее время чинами варты производится поимка небольших групп разбойничьих банд; до сего времени задержано 12 человек родом из Березовки, Кукавки и Следей Могилевского уезда. Среди них убийцы приказного Рогачевского и землевладелицы Могилевского уезда Ракуз; все переданы австрийским властям. Часть повстанцев, ушедшая в Брацлавский уезд, возвратилась в Ямпольский уезд и направилась в Черемошну и Пирогово. В остальной части уезда спокойно.

Полтавская губерния

За истекшие сутки вооруженных нападений два, убийств одно. В губернии, в общем, спокойно. В Кременчугском уезде появилось много мелких шаек. В Лубенском уезде арестованы 31 участник большевистской банды и два убито. В Пирятинском уезде арестовано 17 человек.

Харьковская губерния

В Харькове задержано несколько подозрительных лиц, у которых при обыске найдены окровавленные деньги. При допросе лица эти сознались в убийстве и ограблении неизвестного. Дознание производится.

Черниговская губерния

Глуховский уезд. В Есманской, Улановской и Марчихинобудской волостях, занятых большевиками, банды грабят экономии и зажиточных крестьян; вооружают жителей и заставляют их напасть на Глухов; не подчиняющимся селам угрожают полным разгромом. На этой почве были стычки в Есмани. Нападения и грабежи в уезде не прекращаются.

Конотопский уезд. Задержание транспорта оружия вызвало бегство организации приемщиков из Конотопа. Проводники и два возчика из с[ела] Вегеровки Путивльского уезда приговорены к расстрелу. Имущество их конфискуется германскими войсками. Установлен главный склад оружия в Курске и главный агент снабжения — Овсянников.

Станция Казатин. Около 4-х часов дня появилась вооруженная банда в Сестреновском лесу; выслан отряд.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 50–51.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 25 СЕРПНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 22, 23 и 24 августа 1918 года

місто Київ

Киевская губерния

Васильковский уезд. Настроение населения тревожное. Ведется преследование повстанческих банд на границе Сквирского уезда. Киевский уезд. Настроение населения в северной части уезда тревожное, в южной — спокойное. 22 августа в Дымерскую волость прислан батальон немцев для уничтожения большевистских банд. Там же имеются чины державной варты.

Сквирский уезд. Настроение населения тревожное. В районе Корнина появились большевистские отряды; по селам разъезжают агитаторы.

Подольская губерния

Брацлавский уезд. Банда вблизи Холодовки рассеялась. Австрокомандованию не удалось захватить бунтовщиков. Главный бунтарь убийца Боб скрылся. Население, чутко прислушиваясь к событиям, волнуется, выражая недружелюбные отношения к чужестранцам, помещикам и буржуазии. Участились случаи грабежей.

Начальник варты Петров найден раненым и отвезен крестьянами в с[ело] Красное Ямпольского уезда, где помещен в больницу. Преследование бунтовщиков велось австрийскими войсками при участии варты; в преследовании принимали участие и казачьи сотни, каковые оказались ненадежными, и пришлось отказаться от их помощи из опасения перехода их на сторону бунтарей.

Могилевский уезд. Новых сведений неблагополучного характера не поступало; вообще, восстание поднятое 14-го августа, не найдя поддержки со стороны крестьян, может считаться ликвидированным. Во многих селениях крестьяне сами дают отпор повстанцам, побуждающим их присоединится к ним. Были случаи добровольной сдачи восставших. 23 августа окончилось разоружение восставших австрийских частей; по селам много беглых солдат.

Ямпольский уезд. Банда могилевских повстанцев, прибывшая в Копыстин, Тарасовку и Пасынки, убила там землевладельца Свирского, арестовала приказного и вартового, и возвратилась в Шаргородку. В имениях Зведеновке, Деребчине, Джурине и Свинячке банды причинили небольшие убытки. Сахарные заходы целы. Чинами варты задержано еще 6 повстанцев, между которыми второй — убийца приказного Рогачевского. В южную часть уезда, в с[ела] Мироновку и Михайловку, приходили агитаторы, но крестьяне их не послушали. Варта напрягает все силы, чтобы прекратить восстание и выловить агитаторов. Если не будут прибывать из других уездов новые банды повстанцев, то через два дня в уезде будет совершенно спокойно.

Херсонская губерния

За истекшие сутки перемен в настроении населения нет. В Маяках Одесского уезда австрийцами расстрелян Леонтий Кравченко за нанесение ран австрийскому солдату.

Г[ород] Одесса. По агентурным сведениям, среди отрядов австро-венгерских войск, расположенных в Одессе, ведется усиленная агитация и пропаганда членами партии левых социал[истов]-революционеров. Пропаганда направлена на деморализацию и склонение нижних чинов на сторону левых с[оциалистов]-р[еволюционеров], которые располагая оружием, предполагают организовать массы для выступления против украинских правительственных властей. В связи с пропагандой замечается падение дисциплины в австрийских войсках. Пропагандисты надеются, что при возникновении организованных рабочих выступлений, австрийцы не будут оказывать вооруженного сопротивления. В распоряжении рабочих масс имеется в достаточном количестве оружие и пулеметы, которые закопаны в окрестностях Одессы. Установленное наблюдение продолжается.

Черниговская губерния

Гомельский уезд. За демаркационной линией, на линии Михайловский хутор — Крупец, замечается накопление большевистских банд.

Нежинский уезд. Замечается успокоение.

Новозыбковский уезд. На почве недовольства реквизициями и агитации, настроение повышенное. Арестован агитатор-большевик Спиридонов, председатель луцкого комитета Повирец, с[оциалист]-д[емократ] Либнер и с[оциалист]-р[еволюционер] Раскин.

Остерский уезд. Остерский уездный староста сообщает, что по сведениям к Козельцу со стороны Нежинского уезда подходит банда до 1,000 человек. Необ-

ходимо выслать германские броневые автомобили. Банда находится в 20 верстах от г[орода] Козельца. Меры принимаются.

Директор Департамента державной варты Аккерман
Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 52–53.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 26 СЕРПНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 23, 24 и 25 августа 1918 года

місто Київ

Киевская губерния

Киевский уезд. Настроение населения тревожное, так как имеются сведения, что ожидается вооруженное выступление бандитов в районе Дымерской волости против немецких войск и местных властей. Это выступление предупреждается путем ареста отдельных лиц.

Радомысльский уезд. Движение повстанческих банд растет, настроение чрезвычайно неспокойное. Банды скопляются в Брусиловской, Водотийской, Кичкировской, Иваньковской волостях. По сообщению штаба XXVII германского корпуса Брусилов 23-го августа подвергся нападению вооруженной банды силой до 400 человек. Нападение было отражено с большими потерями со стороны повстанцев. Части гарнизона города Радомысля напали на другую банду и разбили ее, причем было убито 17 бандитов.

Сквирский уезд. Настроение населения неспокойное. В Лучинской волости вербуется молодежь. В районе Брусилова слышна артиллерийская стрельба.

Подольская губерния

Балтский уезд. Участились грабежи. Чинами варты была устроена засада на грабителей, причем за два дня удалось задержать восемь бандитов. В перестрелке убиты: приказной Данилов и вартовой Рафальский.

Брацлавский уезд. Активных действий банды повстанцев не проявляют, поимке австро-венгерскими командами не поддаются, волнуя и возбуждая население. В с[еле] Бортниках австрокоманда повесила шесть человек и наложила контрибуцию в 300,000 рублей. На село Михайловку наложена контрибуция в сумме 100,000 рублей. В счет контрибуции в селе Бортниках забран весь скот.

Могилевский уезд. Оперировавшая в Могилевском и соседних уездах шайка разбилась на мелкие банды, которые совершают нападения на имения, арестуют и уводят служащих экономий и сельских должностных лиц, чем препятствуют уборке урожая. Австро-венгерскими войсками и чинами варты приняты все меры к поимке банд.

Ямпольский уезд. Повстанцы уходят так поспешно, что австрийцы не могут их догнать. Варта продолжает поимку бунтовщиков. Население уезда успокаивается. Банда повстанцев ушла в Могилевский уезд. Банды с чужих уездов разбиты и разбежались. За исключением единичных случаев, ямпольские крестьяне

к бунтовщикам не приставали. Настроение крестьян подавленное, так как австрийцы взыскивают контрибуцию даже с таких сел, откуда пристало к повстанцам по одному человеку.

Станция Жмеринка. В 18-и верстах от Жмеринки в Ямпольском уезде появилась большевистская конная банда в 500 человек, каковыми убит помещик и его сын. Австрийские власти выслали войска для окружения банды.

Черниговская губерния

Нежинский уезд. Замечается успокоение. 24 августа задержано восемь бандитов. По сообщению штаба XXVII германского корпуса в районе Нежина положение без изменений. Крупные банды нигде не замечены. Разоружение населения продолжается.

Стародубский уезд. Большевистской бандой в своем имении убит брат исполняющего должность уездного старосты Роман Ранке.

Суражский уезд. 23-го августа в Клинцах германскими солдатами убит выстрелами из винтовки казак Мглинской сотни подпоручик Харин.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 54–55.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 27 СЕРПНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 24, 25, 26 и 27 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

Киевский уезд. В северной части уезда настроение населения тревожное; в остальной части спокойно. По постановлению Киевской уездной ревизионной комиссии, 24-го сего августа распущена Киевская уездная земская управа.

Сквирский уезд. Настроение населения спокойное. Со стороны м[естечка] Брусилова Радомысльского уезда слышна артиллерийская стрельба.

Радомысльский уезд. Настроение населения в районе Чернобыльской волости нервно-повышенное, вследствие распространяющихся слухов о повстанческом движении в Полтавщине и м[естечке] Дымере Киевского уезда.

В м[естечке] Красилове, на базаре, крестьянами убит вартовый Петр Кращенок, другой вартовый Алексей Рафальский ранен в голову; участь третьего вартового неизвестна. К месту происшествия выехал начальник варты с отрядом немцев и вартовых. По полученным сведениям от администрации жашковского сахарного завода Таращанского уезда там начались беспорядки и разграбления заводского имущества и имений. Губернским старостой предложено уездному старосте принять меры к подавлению беспорядков, и сообщено в штаб XXVII германского корпуса и командиру IV украинского корпуса.

Подольская губерния

По донесениям брацлавского, могилевского и ямпольского уездных старост за истекшие сутки активных выступлений разбитых повстанческих банд не было, население успокаивается; производятся розыски и поимка остатков банд. В остальных уездах губернии никаких выдающихся событий не произошло.

Полтавская губерния

Общее настроение населения губернии спокойное. Было лишь три вооруженных нападения и три поджога. В Пирятинском уезде отрядом варты задержано пять грабителей, из коих два, оказавших сопротивление, убиты. В Зеньковском уезде арестованы поджигатели. В Золотоношском, Прилукском, Лубенском, Зеньковском, Кременчугском, Хорольском, Миргородском, Роменском и Переяславском уездах происшествий не было. В Лубенском курене открыты большие злоупотребления, о коих уездный староста Грачев 27 августа выезжает в Киев для доклада г[осподину] директору Департамента державной варты.

Харьковская губерния

Общее настроение населения губернии спокойное. Среди рабочих типографий и служащих городского трамвая наблюдается брожение на экономической почве.

Херсонская губерния

Гор[од] Одесса. По указаниям агентуры, 23-го августа на приморской даче Диалегмено, на Большом фонтане, в колодце глубиною 5 саженей, обнаружены 29 ручных химических гранат двойного действия сильного состава, вблизи колодца обнаружены закопанными в земле 8 таких же гранат. Гранаты эти гранились с преступной целью. Дельнейшая разработка агентурных сведений продолжается.

Черниговская губерния

Путивльский уезд. Политическое настроение населения уезда, кроме Крупецкой и Шалыгинской волостей, удовлетворительное. Ночью на 22 августа в хуторе Сахарове Пригородской волости несколькими вооруженными убит на пасеке Грищенко. В с[еле] Слодобской Землянке убит казак Червяцов.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 56–57.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 28 СЕРПНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 26 и 27 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Волынская губерния

Восстание в Заруденской волости Кременецкого уезда ликвидировано 23-го августа. В губернии спокойно.

Екатеринославская губерния

Настроение населения наружно спокойное; вооруженные ограбления продолжаются.

В Бахмутском уезде забастовали на экономической почве рабочие анонимного общества Гришинских каменноугольных копей.

Киевская губерния

Васильковский уезд. В уезде настроение населения не спокойное, вследствие налетов на села банд и производства ими грабежей. В с[еле] Поправке уведен неведомо куда староста этого села. В с[еле] Насташки бандитами сожжено несколько хат и убито три человека. За бандитами следят чины местной варты. Арестован за большевизм член васильковской местной управы Иона Степанович Кунис.

Звенигородский уезд. Настроение населения спокойное. Чинами варты обнаружена в лесу в районе Козацкой волости вооруженная банда, отступающая в Полтавскую губернию. Для поимки этой банды выслана варта и немецкие войска.

В м[естечке] Лисянки задержаны семь бандитов-большевиков.

Каневский уезд. Настроение населения местами спокойное, местами напряженное.

В Сквирском уезде и в районе Чернобыльской волости Радомысльского уезда, настроение населения спокойное.

Херсонская губерния

Изменений в настроении губернии не произошло.

Черниговская губерния

Общее положение в губернии без перемен.

Нежинский уезд. 24-го августа в Галице задержано и расстреляно немецкими властями пять бандитов. В м[естечке] Монастырище задержано и передано германским властям 25 бандитов, из коих восемь расстреляно.

Суражский уезд. 13-ю вооруженными грабителями совершаются грабежи и убийства.

Директор Департамента державной варты Аккерман
Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 58.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 31 СЕРПНЯ 1918 (1)

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 27, 28, 29 и 30 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Екатеринославская губерния

Настроение населения в губернии наружно спокойное, рабочих масс — подавленное. Убийства и грабежи продолжаются.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 27 августа повстанцы появились в с[елах] Насташки, Островы, Поправке, Быковой Гребле и Малой Ольшанице о чем дано знать в штаб XXVII резервного корпуса и командиру IV украинского корпуса.

27 августа по дороге из Сорокотяг в Белую Церковь повстанцы напали на отряд варты, причем убили двух вартовых и одного ранили. В м[естечке] Яблоновке убит повстанцами экономический вартовой.

Киевский уезд. Настроение населения тревожное.

Подольская губерния

Брацлавский уезд. Повстанцы прячутся в лесах и стараются через своих агентов подговорить крестьян к бунту. Вартою вылавливаются одиночные повстанцы.

Полтавская губерния

Настроение населения губернии спокойное. Арестовано 18 участников большевистских банд.

Харьковская губерния

Настроение население в губернии спокойное.

Херсонская губерния

Изменения в настроении населения губернии нет.

Гор[од] Николаев. Перемен в настроении населения нет.

Черниговская губерния

Существенных перемен в общем положении губернии не произошло. В Борзенском уезде положение ухудшается; убийства и разбои продолжаются; виновные не обнаруживаются. Перегруженные неблагонадежным элементом волостные управы не допускают хлеборобов сплотиться; последние терроризированы. Селяне хлеборобы даже не ночуют в своих усадьбах. Оружие ввозится и раздается населению, о чем сообщено германскому командованию для принятия мер.

В Гомельском уезде 26-го августа шайкою бандитов около 30 чел[овек], вооруженных пулеметами, винтовками и револьверами, совершено, между урочищами Крысса и Городовка нападение на шедший из Гомеля Чечерска пароход «Бесядь», где ограблено 30,000 рублей; меры к розыску и задержанию бандитов приняты. В ночь на 27-е августа задержан в Гомеле член группы анархистов-коммунистов Михаил Бобров; одновременно с ним также задержан Анфил Лерчев с 4-мя револьверами, патронами к ним, ручными бомбами и двумя подложными паспортами; оба они происходят из Гомельского уезда. Задержанные переданы германской комендатуре для предания военно-полевому суду.

В Глуховском уезде, за демаркационной линией севернее на 28 верст от города, под командой Примакова, собираются огромные банды украинских большевиков, именующих себя «червонными украинцами», с целью произвести переворот на Украине, выгнать немцев, вырезать помещиков и евреев.

В Зерново подвозится оружие и патроны, производится мобилизация. Предположено наступление на Новгород-Северск и дальше.

Большевики оставили Стародубский уезд, и население умоляет о присылке варты. Варта выражает желание занять уезд. Немецкие власти имеют распоря-

жение не переходить демаркационную линию вооруженными силами. Губернский староста просит исхлопотать ему соответствующее распоряжение.

21-го августа, ночью, в с[еле] Нисимковичах Покотской волости Гомельского уезда вартой, совместно с германцами, была организована облава с целью поимки отряда бандитов, прибывшего в Нисимковичи со своими главарями: Демидовым, Романовым, Ковалевым и штабом. При приближении варты отряд бандитов открыл по ней ружейный и пулеметный огонь. Бандиты разбиты. Убито 3 бандита и 6 сгорело в огне, несколько раненых убежало; потерь варты и германцев нет. Немцами взято 7 пулеметов, винтовки, патроны; канцелярия бандитов сожжена немцами.

В Нежинском уезде 28 августа замечено появление малых банд в районе Шатуры. Произведенный германцами обыск дома Крапивянского в Володьковой Девицы результатов не дал.

В Новгород-Северском уезде большевистские банды покушались навести мост для переправы через Десну и наступления, но артиллерийским огнем германских войск отбиты; мосты разрушены.

В Рыльском уезде 26 августа чинами резервной сотни арестовано 23 большевика-повстанца.

В Конотопском и Путивльском уездах спокойно.

Директор Департамента державной варты Аккерман

За начальника Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 59–60.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 31 СЕРПНЯ 1918 (2)

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 29, 30 и 31 августа 1918 г[ода]

місто Київ

Екатеринославская губерния

Настроение беднейшего населения к имущим классам скрыто враждебное. Грабежи и убийства продолжаются.

В с[еле] Лисичанске Бахмутского уезда забастовали рабочие стеклянного завода и Александро-Дмитриевского рудника.

Киевская губерния

Звенигородский уезд. Сторонниками бывшей рады распространяются между населением слухи про близкий правительственный переворот на Украине в пользу Рады, что подготовляется всеобщая железнодорожная забастовка, а также на фабриках и заводах в Киеве, про атамана Натиева, идущего, якобы, с войском освободить Киев от власти Гетмана и немцев. К выяснению распространителей таких слухов приняты меры. В с[еле] Куриловцах арестован и расстрелян немцами деловод бывшего коменданта Павловского Бойно-Бойченко.

Киевский уезд. Вследствие большевистской агитации настроение населения в уезде тревожное.

Черкасский уезд. Арестованы в административном порядке 4 члена президиума рады городищенской еврейской общины, за агитацию против существующего строя.

Подольская губерния

Могилевский уезд. Получены сведения, что австрийцы после бомбардировки зажгли село Кукавку.

Полтавская губерния

Общее настроение населения в губернии спокойное. За истекшие сутки было 6 вооруженных нападений.

Харьковская губерния

Настроение населения губернии спокойное.

Херсонская губерния

За истекшие сутки изменений в положении губернии нет. 30-го августа, на рассвете, между станциями Заплазы — Любашевка вследствие разобранного злоумышленниками пути, потерпел крушение поезд; четыре вагона разбито. Есть убитые и раненые.

Гор[од] Николаев. Перемен в настроении населения нет.

Черниговская губерния

Конотопский уезд. Настроение населения спокойное; железнодорожное движение достаточно правильное; в железнодорожных мастерских спокойно. Полевые работы идут нормально. Продовольственный вопрос в затруднительном положении.

Остерский уезд. В ночь на 30-е августа, близь станции Бобрик, неизвестными обстрелян шедший из Киева в Гомель поезд № 717, раненых нет.

Гомельский уезд. Стражей задержаны в городе бандиты: Антон Войцехов Калашников и Марко Иванов Чернишев, при них найдено три винтовки и патроны. 20-го августа в дер[евне] Демьянке Понуровской волости задержан бандит Андрей Романов Майоров, находившийся в банде большевиков разведчиком: в первом Ладожском отряде, а затем, в Брянском отряде конных разведчиков. По имеющимся сведениям Майоров является участником убийства вартовых гомельского участка. Дознание производится.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 61–62.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 1 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 31 августа и 1 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

Звенигородский уезд. Чинами сердюцкой дивизии, совместно с немцами был обыскан 29-го августа Володарский лес и его окрестности. Особым отрядом

в с[еле] Березне взята с населения контрибуция в 130,000 рублей за убитых вартовых. За участие в восстании арестовано 29 чел[овек] пархомовцев и 20 чел[овек] из Березны.

Киевский уезд. Общее настроение населения тревожное, вследствие тайно агитации к вооруженному восстанию.

Радомысльский уезд. Повстанческие банды ликвидированы.

В Черкасском уезде спокойно.

Подольская губерния

За прошедшее число заслуживающих внимания происшествий в губернии не было.

Харьковская губерния

Положение в губернии без перемен.

Херсонская губерния

За истекшие сутки изменений в положении губернии не было.

Черниговская губерния

В Гомельском и Путивльском уездах положение за истекшие сутки без перемен.

Директор Департамента державной варты Аккерман
И[сполняющий] об[язанности] начальник
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 63.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 2 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 31 августа и 1 сентября 1918 года

місто Київ

В Волынской, Екатеринославской и Херсонской губерниях спокойно.

Киевская губерния

Звенигородский уезд. Приехавшая из Уманского уезда банда ограбила евреев в Винограде на 20,000 рублей. Банда преследуется вартою и немцами в направлении на Уманский уезд. Арестовано 6 бандитов в лисянском районе. Регистрация население продолжается.

Каневский уезд. Ведется борьба с большевиками-повстанцами немецкими войсками совместно с чинами варты.

Полтавская губерния

За истекшие сутки убийств два и вооруженных нападений три.

В Пирятинском уезде на границе с Прилукским замечено несколько маленьких банд, которые вылавливаются; арестован главарь банды.

[Херсонская губерния]

Гор[од] Одесса. На прибывшем в Одессу пароходе «Елена» находится свыше 800 пассажиров. Среди них 5 представителей «Совнаркома». Груз состоит из 50,000

бутылок шампанского, табаку, перца и лаврового листа. В пути на пароходе был случай заболевания холерой, вызвавший для парохода карантин. Меры приняты.

31-го августа в половине второго дня на станции Одесса-Товарная взорвался котел в паровом машинном отделении; котел совершенно поврежден, разбиты потолок и дверь. Причина взрыва не выяснена. Предполагается, что было подложено сильно взрывчатое средство. Во время взрыва работ не было, почему жертв нет.

По осмотру железнодорожных линий, на коих 31-го августа произошел взрыв артиллерийских снарядов, оказалось, что по главной линии между «Одессой-Главной» и «Застава I» проезд невозможен, так как путь на 6 и 7 верстах поврежден и на нем лежит масса неразорвавшихся снарядов; кроме того, вблизи этого пути продолжаются взрывы. Сообщения между «Одессой-Главной» и «Застава I» через «Заставу III» также крайне затруднительно и опасно, хотя возле этого пути были взрывы, по самому пути валяются снаряды и путь поврежден, но с большой осторожностью есть возможность пропускать паровозы. Совершенно свободно сообщение между Портом на Вознесенск, но сообщение между «Одессой-Главной» и Портом нет. Австрийское командование обещало немедленно приступить к уборке снарядов с путей, как только прекратятся взрывы. Сейчас Застава I принимает пассажирские поезда из Раздельной.

Действие телеграфа Киев — Одесса прекращено 31-го августа в 18 часов.

Пожары и взрывы в Одессе продолжаются, в большой опасности Молдаванка и Пересыпь.

Директор Департамента державной варты Аккерман
И[сполняющий] об[язанности] начальника
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 64.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 3 ВЕРЕСНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 1 и 2 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

Подольская губерния

За истекшие сутки в губернии заслуживающих внимания происшествий не было.

В гор[оде] Брацлаве на площади австрийским командованием повешены два задержанных в Петрашевке бунтовщика; на Петрашевку наложена контрибуция в 50,000 рублей, которая взыскана.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в губернии совершено четыре вооруженных нападения и произошел один пожар. В Зеньковском, Гадячском, Роменском, Золотоношском, Миргородском, Лубенском, Хорольском, Константиноградском и Лохвицком уездах происшествий не было. Настроение населения спокойное.

Херсонская губерния

За истекшие сутки перемен в положении губернии не было.

Гор[од] Одесса. 31-го августа сего года, в 3 с половиной часа дня, в гор[оде] Одесса в артиллерийских складах начались сильные взрывы снарядов. Силой взрыва разрушено много построек, число убитых и раненых пока не выяснено. Частые оглушительные взрывы продолжались до 2-х часов ночи, а затем происходили редкие взрывы. Накануне взрыва, вечером, были получены агентурные сведения о предполагавшемся взрыве, которые были сообщены австро-венгерскому командованию, а также командованию неоднократно отправлялись копии бюллетеней «Центростачкома» и прокламаций партии социалистов-революционеров и большевиков с угрозой применения террора и производства взрывов. Выясняется, что 31-го августа в артиллерийских складах, вопреки установленным правилам, производились работы австрийцами без обычного надзора, надзирателей и наблюдающего за складом прапорщика Ротай, который находился в городе, благодаря чему можно предполагать, что причиной взрыва является неосторожное обращение со снарядами со стороны рабочих-австрийцев. По показанию бывшего смотрителя склада полковника артиллерии Леушина, находившегося в момент взрыва на квартире вблизи складов, взрывам снарядов предшествовал пожар, который мог произойти от неумелого обращения с бомбами калибра 9-и сантиметров и шашками дымовой завесы легко воспламеняющимися. Склады охранялись исключительно австрийцами, которыми выставлялось 15 постоянных постов с двумя пулеметами. Помимо постовых в момент взрыва во дворе склада находилось до 30 лошадей с прислугой. Пока установлено, что убит только 1 часовой, среди же остальных часовых и рабочих имеются раненые. На складе хранилось около 4,000 вагонов снарядов. Принятыми мерами предупрежден взрыв пироксилина в количестве около 15,000 пудов. 1-го сентября происходили одиночные взрывы неразорвавшихся снарядов. Дальнейшая разработка обстоятельств взрыва расследованием производится.

Черниговская губерния

Существенных изменений в настроении населения губернии не произошло.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника
Осведомительного отдела Тышкевич.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 65–66.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 4 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 1, 2 и 3 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

Губернии: Екатеринославская, Киевская, Подольская, Полтавская, Таврическая, Херсонская и Черниговская.

Екатеринославская губерния

Настроение населения наружно спокойное.

В Александровском уезде при задержании злоумышленников убит атаман шайки Брова, конной сотни хорунжий Руднев и вартовой Богданов. Михайловское сберегательное товарищество ограблено на 60,000 рублей. В других местах грабежи и убийства продолжаются.

В Екатеринославском уезде продовольственный вопрос стоит остро.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 31 августа ночью банда повстанцев на подводах и верхом появилась в Трушках, где разграбила волостную управу и ограбила председателя управы и направилась в Великополовецкое. Там ограбила в волости несколько винтовок и патронов, две круглых печати на украинском и русском языках, два бланковых штемпеля, пишущую машину, шапирограф, уничтожила бумаги, ограбила священника, фельдшера и помощника писаря, и скрылась. Для преследования шайки выехал отряд варты и немцев.

Звенигородский уезд. Ликвидация бандитов продолжается.

Каневский уезд. В ночь на 29-е августа вооруженной бандой произведен набег на Сухинскую экономию Лопухина Демидова; разбит дом эконома, уведено 13 коней, побит и забран приказчик. Борьба с большевиками-повстанцами ведется немцами совместно с вартой.

Киевский уезд. Настроение населения тревожное, вследствие тайной агитации с призывом к вооруженному восстанию.

Сквирский уезд. В Березне порядок восстанавливается, арестовано 30 зачинщиков.

Черкасский уезд. 28-го августа в три часа дня при приближении к станции Черкассы на стрелке сошел с рельс паровоз; разбито 13 вагонов, убито 6 и ранено 46 немецких солдат. Причины выясняются.

Подольская губерния

За истекшие сутки в губернии заслуживающих внимания происшествий не было.

Полтавская губерния

За истекшие сутки вооруженных нападений 6. В уездах Кременчугском, Кобелякском, Миргородском, Хорольском, Зеньковском и Переяславском совершено по одному вооруженному нападению. В двух случаях грабители задержаны. В остальных уездах происшествий не было. Настроение населения спокойное.

Таврическая губерния

В губернии спокойно.

Херсонская губерния

Город Одесса. Движение поездов, вследствие засыпки снарядами главной линии и пожара между Степовой, «Заставной II» и «Царской веткой» было прекращено до 8-и часов вечера 2-го сентября. 2-го сентября в 8 часов вечера был упущен первый поезд обходом через «Заставу III» по «Царской ветке». 3-го сентября вечером движение поездов будет восстановлено. Телеграфная линия исправлена. В городе спокойно.

Черниговская губерния

Настроение населения в губернии без перемен.

Путивльский уезд. Вечером 1-го сентября в дер[евне] Воронок сделано вооруженное нападение на поручика офицерского отряда Золотарева. Из воронковской фермы Крупецкой волости большевиками угнано 34 быка. Ночью 2-го сентября в Коминской ферме на офицерский отряд сделано нападение большевиками, ранен кадет. В дер[евне] Тереховке заболело брюшным тифом 20 человек, в Землянке — 6.

За Директора Департамента, вице-директор Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 67–68.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 6 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 2, 3, 4 и 5 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

Губернии: Волынская, Киевская, Подольская, Полтавская, Харьковская, Херсонская и Черниговская.

Волынская губерния

В губернии спокойно.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 2-го сентября банда повстанцев произвела набег на села Дулицкое, Пищики, Великополовецкое, Трушки и Яблоновку. В Яхнах убито десять немцев, а со стороны бандитов одного. В Краснолесье бандитами убит учитель и три еврея. Взаимоотношение между войсковыми частями хорошее.

Звенигородский уезд. В уезде осталось две разбойничьих банды в 8 и 11 человек, которые преследуются вартою. В районе с[ела] Журжинцы по временам появляются из Каневского уезда небольшие банды разбойников, для задержания которых меры принимаются. Взаимоотношения помещиков с крестьянами улаживаются.

Радомысльский уезд. Имеются сведения, что в лесах между селениями Феневичи и Оцитель на границе Киевского уезда и в с[еле] Староселье Речицкого уезда, появились вооруженные банды большевиков-повстанцев. Для предупреждения перехода их в Чернобыльский район, по соглашению с немецким командованием, приняты самые энергичные меры. Установлена разведка вартовых.

Сквирский уезд. Главные силы бандитов находятся в районе Жидовец, Ставище, Романовка. Общее число их до 300 человек.

Чигиринский уезд. По полученным сведениям с 31-го августа до 4-го сентября ожидается вооруженное восстание в Златополе, Лебедине, Телепино. 3-го сентября утром вооруженная банда в 40 человек двигалась из Шполы на Лебедин. Меры принимаются. В Чигиринском уезде войск мало.

Подольская губерния

Литинским уездным старостой были получены сведения о готовящемся выступлении местной повитовой сотни для освобождения арестованных из тюрь-

мы и устройства резни. Губернским старостой было отдано распоряжение повитовому старосте немедленно разоружить сотню, что и было исполнено при содействии австрийского командования.

Полтавская губерния

За истекшие сутки вооруженных нападений 4, пожаров 3. В Золотоношском, Лохвицком, Лубенском, Роменском, Миргородском и Кременчугском уездах происшествий не было. В Полтавском уезде арестовано 10 чел[овек] участников большевистских банд.

В виду телеграммы военного министра командиру VI корпуса, не разрешена передача имущества уездных комендантских сотен в распоряжение варты.

Харьковская губерния

Настроение населения спокойное. Забастовка типографских служащих идет на убыль.

Херсонская губерния

Гор[од] Николаев. Перемен в настроении населения нет.

[Черниговская губерния]

Гомельский уезд. По полученным сведениям в пределах Телишовской и Дятловичской волостей имеется организация, формирующая повстанческие банды. Из участников организации был задержан Дробенков и передан германским властям, откуда бежал. Остальные четыре его соучастника скрылись в лесах, прилегающих к дер[евне] Боровой. В целях поимки их организуется облава. По сведениям, организацией распространяются прокламации, призывающие население вырезывать помещиков, интеллигенцию и германские отряды. Согласно распоряжению губернского старосты 3-го сентября арестован член политический партии Яков Борисович Нихамкин.

Глуховский уезд. Случаи разбойных нападений большевистских банд увеличиваются.

Борзенский уезд. Бандой убит управляющий хутором Рахленко, разграблен хлеб, купленный «Хлеббюро», командирована варта.

Новозыбковский уезд. В посаде Злынка, на почве преследования торговцев хлебом за спекуляцию, прекратился подвоз. Положение тяжелое.

Нежинский уезд. В Володьковой Девице убиты 5 бандитов.

Остерский уезд. 1-го сентября около Старого Глыбова бандитами убит заведующий сенопрессовальным пунктом; преследующая стража вошла в соприкосновение с бандитами, засевшими в отдельной избе и отстреливавшимися из винтовок; страже послано подкрепление. Около села Ошитки вооруженной бандой убит лесник Яковенко и неизвестный еврей. В Сыраях появилась прорвавшаяся из Козелецкого уезда банда повстанцев, послана конная сотня. Население к бандитам относится враждебно.

Рыльский уезд. Большевиками сожжено в Боброве несколько дворов. В д[еревне] Лещиновка Марковской волости бандитами убит Бланов и Хлопенков. Нападение на Мещиновку 15-ти верховых бандитов не удалось; меры к поимке их приняты.

Черниговский уезд. В Чернигове хлеба нет, продовольственные грузы задержаны на ст[анции] Бахмач. Приняты меры к предупреждению беспорядков.

Губернский староста просит оказать содействие к доставке хлеба в Чернигов. В остальных уездах внешне спокойно.

Хутор Михайловский. Арестованы, по сведениям большевистский комиссар и Левенштейн. Они, документы и 37,000 руб[лей], отобранных при обыске, направляются (конец телеграммы не расшифрован).

За Директора Департамента державной варты, вице-директор Тальберг
И[сполняющий] об[язанности] начальника
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 69–70.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 8 ВЕРЕСНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 5, 6 и 5 сентября 1918 года

місто Київ

Волынская губерния

Настроение населения в губернии спокойное. В Угриновке Луцкого уезда выстрелом из революльвера через окно убит находившийся в пивной вартовой Михаил Диц, служивший в экономии Зволинского. По полученным сведениям, выстрел был направлен в находившуюся в пивной толпу, и вартовой убит случайно.

Екатеринославская губерния

Настроение населения наружно спокойное. В Новомосковском уезде при задержании бандитов ранен приказной Канатников. В городе Екатеринославе, уездах Новомосковском, Павлоградском и Екатеринославском было несколько случаев вооруженных грабежей.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 4 сентября банды повстанцев произвели набег на села Великополовецкое и Гребенку. В Велико-Половецком бандитами убит Янкель-Мойше Стомахин; ограблены в дороге из Белой Церкви в Велико-Половецкое Бутенко на 2,000 рублей и Каменотрус на 30,000 рублей. Взаимоотношение между войсковыми частями хорошее.

Каневский уезд. Борьба с большевиками ведется немецкими отрядами совместно с чинами варты.

В Черкасском уезде настроение населения спокойное.

В Радомысльском уезде перемен не было.

Подольская губерния

За истекшие сутки перемен в настроении населения не было.

В Балтском уезде был один случай ограбления на дороге Ковальского на 7,000 рублей.

В Ушицком уезде было произведено вооруженное нападение на дом священника в с[ела] Зеленые Куриловцы и на австрийского жандарма около села Гули. К розыску и задержанию грабителей приняты меры.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в губернии совершено восемь вооруженных нападений и один поджог.

Харьковская губерния

Настроение населения спокойное. Забастовка типографских служащих почти закончилась.

Черниговская губерния

Козелецкий уезд. Небольшие повстанческие банды изредка похищают хлеборобов и грабят их имущество. В Кобыжче убит вартовой. Борьба с бандитами затруднена в виду распыления их в лесах небольшими партиями.

Новгород-Северский уезд. В селе Роговке накапливаются банды, переходящие демаркационную линию Десны, которые запрещают населению исполнять распоряжение властей.

Остерский уезд. Бандиты из Старого Глебова появились на хуторе Городке, они преследуются вартой, послано подкрепление. Возле Окунинова появилась новая банда, меры к ликвидации приняты.

Рыльский уезд. 2-го сентября большевистская банда ограбила в Обуховке экономию Усова.

Сужарский уезд. За демаркационной линией зверски убит бывший председатель съезда Жадкевич. Г[ород] Чернигов. В связи с подвозом трех вагонов муки продовольственный кризис временно устранен.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 71–72.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 9 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 3, 7, 8 и 9 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

Волынская губерния

За истекшую неделю с 25-го по 31-е августа с[его] г[ода] в губернии были следующие происшествия:

1) в с[еле] Вороновцах Кременецкого уезда был сожжен хлеб в скирдах, амбар и кладовая, ранен в живот кинжалом арендатор;

2) в Роговичах Изяславльского уезда убит с целью грабежа Емельян Грицай, у которого ограблена пара лошадей, 4,000 рублей денег и прочее имущество.

3) 8-го сентября в с[еле] Чуднове Житомирского уезда ограблен двумя вооруженными злоумышленниками еврей.

Екатеринославская губерния

Настроение населения наружно спокойное.

В Александровском, Верхнеднепровском и Бахмутском уездах совершено шесть вооруженных ограблений.

В Бахмутском уезде на Петровских заводах толпой в 150 человек совершено нападение на поезд с углем. Грабеж ликвидирован вооруженной силой.

В Екатеринославском уезде губернским старостой распущены вышетарасовская, лошкаревская и никопольская волостная земские управы.

Бывший состав губернской земской управы, по постановлению ревизионной комиссии устранен.

Киевская губерния

Радомысльский уезд. Для обнаружения и ликвидации скрывающихся в лесах при селах Староселье, Копачи и Нагорне большевистских банд послан 6-го сентября с[его] г[ода] смешанный отряд немецких войск и чинов варты. Взаимоотношение между немецкими войсками и гражданскими властями нормальное.

Сквирский уезд. В селе Трубиевке открыта большевистская разведка; в Березне в ночь на 5 сентября была перестрелка. Володарка обстреливается большевиками.

Киевский уезд. Настроение населения тревожное, вследствие тайной агитации с призывом к вооруженному восстанию.

В Звенигородском уезде положение без перемен, в Черкасском уезде настроение населения спокойное.

Подольская губерния

За 7-е и 8-е сентября перемен в настроении населения не было.

В селе Пужайкове Балтского уезда при разоружении населения австрийской командой убито из пулемета и ранено десять крестьян.

Черниговская губерния

Глуховский уезд. Случаи нападения большевистских банд увеличиваются, делаются более дерзкими, население в тревоге.

Город Козелец. Из Козельца германцами выслано 46 подозрительных лиц.

Новгород-Северский уезд. В село Юриновку, находящуюся за демаркационной линией, большевиками доставлено 6 орудий и снаряды; предполагается наступление на Новгород-Северск.

Нежинский уезд. По слухам, в Мыльниках была банда в 19 человек во главе с полковником Крапивянским, 2-го сентября банду видели в лесу около Кукшина. Германцами расстреляно 7 бандитов.

Стародубский уезд. Имеются сведения о вооружении большевиками сел за демаркационной линией; предполагается нападение на Стародуб.

Рыльский уезд. Две роты большевиков перешли район Михайловки — Желябовки с целью нападения на город. Благонадежное население охотно вооружается, успешно формируется частновладельческая варта. В уезде замечается возвращение большевиков в свои села; в бандах раздоры, оканчивающиеся убийствами.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 73–74.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 10 ВЕРЕСНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 8, 9 и 10 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

Волынская губерния

В Дубенском уезде 7-го сентября задержан чинами варты скрывавшийся в течении шести месяцев солдат Филимон Емельянов Бухало, обвиняемый во многих выступления.

Киевская губерния

Васильковский уезд. В селах Краснолесье и Яхнах немецкие войска вступили в бой с повстанческими бандами.

Каневский уезд. 6-го сентября вечером в яблоновском имении на Степановском сахарном заводе неизвестными злоумышленником ранен из револьвера и ограблен на 2,300 рублей экономом Блеер. По подозрению задержано 3 человека, в числе их разбойник Стовбун. При сопровождении Стовбуна в Богуслав и Мироновку последний, обманув бдительность вартовых, соскочил с поезда и хотел скрыться, но при перестрелке был убит вартовыми, устроившими засаду.

Борьба с большевиками-повстанцами ведется немецкими войсками совместно с чинами варты.

Сквирский уезд. Шестью бандитами в Володарке перерезаны телеграфные провода. В Михайловке сожжена в экономии клуня и инвентарь; убытку причинено на 60,000 рублей.

Полтавская губерния

Настроение населения спокойное. За истекшие сутки в губернии совершено три вооруженных нападения. В Кобелякском уезде вартой поймана большая шайка грабителей.

Черниговская губерния

Глуховский уезд. Настроение тревожное. По границе заметно усиление отрядов большевиков. Банды роют окопы. Посланы отряды для розыска и преследования.

Новозыбковский уезд. Настроение повышенное. В прифронтовой полосе случаи вооруженных грабежей продолжаются. Арестован злынский городской голова за принадлежность к большевикам и вредную деятельность.

Нежинский уезд. Экспедиционным отрядом германцев между Кукшином и Дроздовкой обнаружен повстанческий лагерь, оставленный повстанцами за несколько часов до прихода германцев.

Остерский уезд. Банда в 5 человек, руководимая Герасименко и оперировавшая за Десной, скрылась в Полесскую губернию.

Стародубский уезд. Случаи набегов большевиков из-за демаркационной линии продолжаются.

За директора Департамента державной варты Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 75.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 11 ВЕРЕСНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 9 и 10 сентября 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

В губернии наружно спокойно. Единичные грабежи в уездах продолжаются. В Мариуполе забастовали рабочие всех типографий. В Екатеринославском уезде испытывается острый недостаток предметов первой необходимости.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 7 сентября вступившие в бой в селах Яхнах и Краснолесье с немецкими войсками банды повстанцев были разбиты и рассеяны немцами, причем часть повстанцев попала в плен, а остальные преследуются.

Звенигородский уезд. 8 сентября ночью начальник рыжановской варты получил от крестьян сведения, что в селе Яблоновке бандиты грабят фураж. По прибытии в означенное село варты произошла схватка между бандитами и вартой, причем два вартовых было ранено; бандитов убито четыре человека и один ранен. Бандиты оставили на месте сражения три винтовки, револьвер и восемь лошадей. Чинов варты было 8 человек, а бандитов — 15. Бандиты оставили леса около сел Водянки и Александровки. В помощь рыжановской варте выступил немецкий отряд и варта.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в губернии происшествий не было. Настроение населения спокойное. В Полтавском уезде арестовано девять человек, обвиняемых в убийстве хлеборобов.

Черниговская губерния

Козелецкий уезд. В селе Вербове три неизвестных большевика бросили бомбу в помещение одного хлебороба и хотели произвести грабеж. Бомба не взорвалась, почему грабеж произвести не удалось. Большевики скрылись, выслан отряд для розыска злоумышленников.

Кролевецкий уезд. В Вишеньках обнаружена повстанческая организация; меры приняты.

Нежинский уезд. Задержано 13 подозрительных лиц.

Черниговский уезд. В ночь на 8-е сентября в селе Брусилов безрезультатно был обстрелян пост немецких солдат в составе трех человек. Задержано одно лицо, подозреваемое в стрельбе.

Рыльский уезд. В селе Семеновке обстреляна квартира начальника района варты.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 76.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 12 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 10 и 11 сентября 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

В губернии наружно спокойно.

Александровский уезд. В районе Больше Михайловской и Мало Михайловской волостей организовалась банда повстанцев в 70 человек; для ликвидации послан отряд варты и 50 австрийцев.

Екатеринославский уезд. Задержана располагавшая пулеметом и винтовками шайка бандитов, переданная в распоряжение австрийского командования.

Киевская губерния

Звенигородский уезд. Задержание и преследование бандитов в районе Яблоновки продолжается. Вартою 10-го сентября задержано семь бандитов.

Каневский уезд. 8-го сентября между станцией Таганча и местечком того же имени, тремя вооруженными разбойниками ограблена простая и денежная корреспонденция, которую вез еврей Чудновский; одновременно с этим были ограблены два пассажира Карамзин и Пономаренко на 430 рублей. Часть корреспонденции найдена в поле.

В ночь на 10 сентября вооруженная банда окружила дом лесничего около Броваров, где был помощник начальника участковой варты, урядник и семь вартовых. При перестрелке ранен один вартовой.

Черниговская губерния

Новгород-Северский уезд. За демаркационной линией банда большевиков около 2,000 человек при 12-и тяжелых орудиях, под командой бывшего большевистского начальника гарнизона города Чернигова Порядина, намерена перейти Десну и напасть на Новгород-Северск.

Г[ород] Новозыбков. Был случай вооруженного грабежа.

Нежинский уезд. В Носовке германцами задержано 17 бандитов, из них двое расстреляно. В Британах задержано двое. Около Куликовки германцы вели перестрелку с бандой около 30-и лиц.

Рыльский уезд. В Ходяковке в дом Ноженко брошена бомба, убит его сын, ранена дочь, ограблено 6,000 рублей. Грабители скрылись.

Директор Департамента Державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 77.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 14 ВЕРЕСНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 11, 12 и 13 сентября 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

В губернии наружно спокойно.

В Бахмутском, Павлоградском, Верхнеднепровском и Александровском уездах появились разбойничьи шайки численностью в 10–15 человек, совершающие грабежи. К ликвидации шаек приняты меры.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 10-го сентября шайка бандитов напала на квартиру священника в Черкассах и ограбила у него разных вещей на сумму 3,500 рублей, а также церковные печати.

Звенигородский уезд. В районе Яблоновки и Лисянки производится преследование бандитов; арестовано 4 бандита.

Каневский уезд. Борьба с большевиками-повстанцами ведется немцами и чинами варты.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в Кобелякском и Роменском уездах совершено три вооруженных нападения. В остальных уездах происшествий не было. Настроение населения спокойное.

Харьковская губерния

Настроение населения спокойное. В Валковском уезде совершено два вооруженных нападения, в Змиевском уезде — одно, в Лебединском — одно. В Лебедине случайно убит начальник городского района варты Бурковский. Забастовка типографских служащих и рабочих продолжается.

Черниговская губерния

Глуховский уезд. Грабежи и нападения бандитов прогрессируют.

Города Конотоп. Вследствие неосторожного обращения с оружием, сторожем арестантского дома убит германский солдат.

Кролевецкий уезд. Германскими отрядами производятся аресты повстанцев. Арестован матрос Калита из Лукнова — агитатор и убийца офицеров.

Новгород-Северский уезд. Из-за демаркационной линии Десны началось наступление большевиков на село Роговку, где имеется германский отряд. В Очкине, Бирине и Хильчичах у большевиков имеются пушки и снаряды. Роговка обстреливается из орудий. Германский отряд уничтожил банду, перешедшую демаркационную линию из Гремяча и Очкина.

Нежинский уезд. Германскими отрядами производятся аресты повстанцев.

Рыльский уезд. В Рыльске появилось много прокламаций; в уезде распространяются слухи о наступлении большевиков.

Сужарский уезд. В Чертовиче при задержании разбойника Короеда им ранен в ногу начальник района варты Решетников. Вартовым Шевченко Короед убит.

Губерниский староста доносит, что формирование варты сильно задерживается противоречивыми приказами приказу Ясновельможного пана Гетмана распоряжениями военного ведомства.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 78.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 15 ВЕРЕСНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 12, 13 и 14 сентября 1918 года

місто Київ

Киевская губерния

За 11-е сентября перемен в настроении населения не было.

Васильковский уезд. 11-го сентября шайка бандитов ограбила арендатора Пугачевский мельницы, у которого забраны две лошади, два седла и 200 рублей денег.

Звенигородский уезд. Вартою в деревне Шестеринцы задержано 11 бандитов, при которых оказалось 2 немецких ружья, 2 револьвера системы «Наган» и австрийских штуцер. При попытке к бегству убито 3 бандита.

Каневский уезд. Борьба с большевиками-повстанцами продолжается.

Киевский уезд. В ночь на 12-е сентября на станции Плети убито 3 вартовых, тела их брошены в Днепр. В убийстве подозреваются местные вооруженные спекулянты-мешочники. Дознание производится.

Подольская губерния

Настроение населения в губернии спокойное.

Брацлавский уезд. Австрийской командою убит крестьянин, оказавший сопротивление при самовольной пастьбе скота. Вартою задержано 13 повстанцев из разбежавшейся банды.

Могилев-Подольский уезд. Из кассы потребительского общества украдено 6,000 рублей.

Черниговская губерния

Козелецкий уезд. Появилась шайка большевиков. В деревне Блудше шайка захватила одного хлебороба и после истязаний отпустила. Тою же бандою произведен грабеж на хуторе Раздельний. Сведения эти сообщены начальником отряда 75-и казаков сотником Удовиченко.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 79.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 18 ВЕРЕСНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 15, 16 и 17 сентября 1918 года

місто Київ

Волынская губерния

На станции Здолбуново 15-го сентября вечером, по вине стрелочника, произошел сход 3-х задних вагонов поезда с беженцами, один убит, семь ранено. В остальном в губернии перемен не произошло.

Киевская губерния

Васильковский уезд. По дороге Езерно — Белая Церковь, в селе Малой Ольшанке шайкой бандитов ограблена корреспонденция езерянского почтового отделения. Убит почтальон. Бандиты скрылись.

В Каневском и Радомысльском уездах перемен в настроении населения не было. Из других уездов сведений не получено.

Подольская губерния

Настроение населения в губернии спокойное.

Проскуровский уезд. 29-го августа с[его] г[ода] около села Ружична крестьяне побили троих австрийских солдат, подозревавшихся в потраве посевов. Когда австрийские солдаты сообщили, что по ним стреляли из винтовок и пулеметов, австро-венгерское командование, считаясь с нынешним беспокойным временем, немедленно командировало две роты с артиллерией, ожидая вооруженного выступления крестьян с[ела] Ружичной. Узнав о случившемся, уездный староста отправился в штаб дивизии и, условившись как поступить дальше, немедленно командировал начальника I участка державной варты при 12 вартовых, для оказания содействия и разрешения создавшегося недоразумения. Спустя несколько часов весь инцидент был улажен в с[еле] Ружичном, отобрано 7 винтовок, владельцы коих уплатили по 100 рублей штрафу.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в Кобелякском и Переяславском уездах совершено два вооруженных нападения. В остальных уездах происшествий не было. Настроение население спокойное.

Черниговская губерния

Глуховский уезд. За перерывом сообщения неизвестно что происходит в Ямполе. Глуховская комендантская сотня в ночь на 16-е сентября самовольно выезжала за демаркационную линию и забрала скот большевиков. 16-го сентября на Заруцкое большевики предпринимают ответное наступление.

Новгород-Северский уезд. В ночь на 15-е сентября банда большевиков из-за демаркационной линии Десны явилась в Дробышево в дом полковника Рогальского; бомбами убиты полковник, его жена, германский офицер, ранены трое детей и сожжен дом. В Дробышеве есть германский отряд.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Дополнительные срочные сведения по Черниговской губернии

Глуховский уезд. Нападение большевиков на Ямполь ликвидировано. Германцы продвигаются вперед по линии Ямполь — Михайловский хутор.

Новозыбковский уезд. Совершено два грабежа и одно убийство. 12 человек участников грабежа обнаружено, из числа их 7 задержано.

Суражский уезд. 14-е сентября вечером при попытке бежать ранен матрос Морозов, командовавший отрядом красной армии, который на следующий день умер. 15-го сентября днем в Петровской Буде на кредитное товарищество вооруженной шайкой бандитов в числе 8 человек произведено нападение с целью грабежа. Прибывшие отряды немцев в числе 18 человек и вартовых в числе 10 человек были обстреляны бандитами; убить один бандит, и контужен вартовой. Меры к розыску бандитов приняты.

Черниговский уезд. В районе Брусилова обстрелян германский пост; потерь нет.

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 80–81.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 20 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 13, 18, 19 и 20 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

Екатеринославская губерния

В губернии наружно спокойно. Грабежи продолжаются. В Екатеринославском уезде испытывается острый недостаток предметов первой необходимости. Ограблена на 20,000 руб[лей] анастасьевская волостная земская управа.

Киевская губерния

Васильковский уезд. В ночь на 17-е сентября в гор[оде] Василькове произведено вооруженное нападение на помещение Хаима Гохфельда, у которого ограблено 1,000 рублей деньгами и вещей на 15,000 рублей.

Харьковская губерния

Настроение населения спокойное. В Сумском уезде произведено одно вооруженное нападение. В Старобельском уезде четыре казака ограбили хутор и убили родственника владельца. В остальных уездах без перемен.

Таврическая губерния

По донесению Таврического губернского старосты в Таврической губернии за первые семь дней сего сентября совершено 6 вооруженных ограблений, причем некоторые из них сопровождались убийствами; несколько преступников задержано. Город Николаев. Перемен в настроении населения не было.

Полесская губерния

В губернии спокойно. 18-го сентября около с[ела] Исакович Речицкого уезда злоумышленниками убит на плотах немец и рабочий, другой немец бросился в воду. К поимке злоумышленников приняты меры.

Черниговская губерния

В Гомельском и Путивльском уездах положение без перемен.

В Глуховском уезде у Ямполя и Михайловского хутора продолжаются бои, результаты коих неизвестны.

В Кролевецком уезде было одно ограбление.

В Рыльском уезде настроение населения нервное, в связи со слухами о наступлении большевиков. В остальных уездах без перемен.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 82.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 21 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы

місто Київ

Екатеринославская губерния

Настроение населения наружно спокойное. Александровский уезд. В связи с безработицей и дороговизной участились грабежи, в северо-западной части уезда появилась в огромном количестве гусеница, съедающая все на полях и огородах. Бахмутский уезд. В имении Карпова от поджога сгорела конюшня с лошадьми, сеном и соломой. Новомосковский уезд. В хуторах наблюдается поджег скирд немолоченого хлеба. Мариупольский уезд. Снабжение населения хлебом остается не налаженным.

Киевская губерния

Радомысльский уезд. По Чернобыльскому району настроение населения в виду появления банд повстанцев повышенное. В остальных уездах губернии перемен не было.

Полтавская губерния

В Роменском уезде совершено одно вооруженное нападение. В остальных уездах происшествий не было. Настроение спокойное.

Черниговская губерния

Конотопский уезд. Настроение населения и рабочих удовлетворительное и выступлений против власти не было. Отношение к власти удовлетворительное. До сих пор продовольствие имело довольно острую форму, представитель хлебного бюро или не хотел, или не мог доставить хлеба городу; по распоряжению повитового старосты продовольственная управа приступила к заготовке хлеба непосредственно, после чего эксцессов не было.

Директор Департамента Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 83.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 22 ВЕРЕСНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 19, 20 и 21 сентября 1918 года

місто Київ

Подольская губерния

Настроение населения спокойное. Винницкий уезд. В ночь на 21-е сентября в 6-и верстах от Жмеринки, девять вооруженных австрийских дезертиров совершили нападение с целью грабежа на крестьян с[ела] Михайловки, но, встретив сопротивление крестьян и подоспевших жмеринских патрулей, бежали отстреливаясь, и ранили железнодорожного ремонтного рабочего Длавинского пулей в бедро; из числа нападавших пять человек задержано, каковые переданы в штаб австрийского корпуса.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 19-го сентября отряд варты вступил в бой с шайкой бандитов в с[еле] Поправке и разбил бандитов; один бандит умер от ран, двое задержаны, остальные скрылись. При преследовании взяты 9 лошадей, воз винтовок, револьвер и шашка. На дороге Устиновка — Гребенка неизвестными злоумышленниками ограблены Рубельские на 800 руб[лей] и Ветринский на 220 рублей.

Каневский уезд. В овраге около села Бровахи корниловскою бандою, под предводительством крестьянина Ильченко, убит корниловский волостной старшина. К задержанию бандитов приняты меры.

Таврическая губерния

Бердянский уезд. В с[еле] Велицком было выступление против германских войск. В м[естечке] Токмаке было покушение на жизнь начальника варты. Ощущается острота в кормовых продуктах.

Днепровский уезд. Настроение населения напряженное. В экономиях разбрасываются прокламации с призывом к ниспровержению существующего строя и передаче власти совдепам. В некоторых пунктах уезда участились разбойные нападения.

Черниговская губерния

Положение губернии без перемен.

Гомельский уезд. В пределах Детловичской и Телешовской волостей чинами стражи раскрыт заговор вооруженного восстания. Часть заговорщиков арестована, а часть разбежалась по лесам. За невыдачу их немцами наложена контрибуция на деревню Грановка: весь скот, дер[евни] Капань — 10,000 руб[лей] и с[елу] Борхов — 50 лошадей и 50,000 рублей; взято 20 заложников. Заговор ликвидируется стражей и конной сотней.

Новгород-Северский уезд. Вблизи Новгород-Северска бандой обстрелян и забран к пристани Погребки пароход с пассажирами.

Рыльский уезд. Ночью 18-го сентября большевики обстреляли в Глушкове квартиру варты. Выяснено, что при занятии большевиками Снагости они захватили батарею, а в Кореневе — имущество германской роты. В Снагости и Кореневе немцы наложили контрибуцию, и производят аресты.

В ночь на 13-е сентября большевистские банды внезапно открыли ружейный и пулеметный огонь по станции Коренево и прилегающему к ней поселку. Наступление банд было приостановлено находившимися на месте германскими войсками и к

вечеру того же числа ликвидировано при содействии прибывшего из г[орода] Сум германского батальона пехоты с двумя пулеметными ротами. Имеются убитые и раненые. Число их не установлено. По показанию взятых в плен бандитов выяснено, что в нападении участвовало до 900 человек, принадлежащих к составу «I Украинского революционного полка», сформированного на нейтральной зоне в с[еле] Скрылевке. Произведено оно было в целях истребления германцев и буржуев.

Директор Департамента державной варты Аккерман
И[сполняющий] об[язанности] начальника
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 84–85.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 24 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 20, 22, 23 и 24 сентября 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

В губернии наружно спокойно. В Днепровском уезде на каменском заводе рабочие настроены нервно; предъявляют неприемлемые требования расценки работы.

Киевская губерния

Васильковские уезд. 20 сентября в Винцентовских хуторах злоумышленниками произведено нападение на дом Крапивницкого; при нападении Крапивницкий был убит. 23 сентября на станции Клавдиево поезд № 815 потерпел крушение; разбито 5 вагонов, есть пострадавшие; на помощь был выслан вспомогательный поезд, с которым выехали на место крушения ротмистр Климчук, 5 вартовых и 20 стражников железнодорожной стражи при офицере. Меры по подаче помощи и производству дознания приняты.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в губернии совершено два вооруженных нападения в Полтавском и Гадячском уездах в последнем убит вартовой. В Миргородском уезде сгорело 4 крестьянских усадьбы, причина пока не выяснена. В Лохвицком уезде появилась банда из 10-и человек; меры к поимке принимаются.

Черниговская губерния

Гомельский уезд. В Дятловской и Телешевской волостях и северной части уезда настроение населения, в виду раскрытия организации заговора повстанческих банд, тревожное.

Суражский и Мглинский уезды. На территории занятой большевиками арестована почти вся интеллигенция, помещики и богатые евреи, которым большевики угрожают расстрелом.

Директор Департамента державной варты Аккерман
И[сполняющий] об[язанности] начальника
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 86.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 25 ВЕРЕСНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 23, 24 и 25 сентября 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

В губернии наружно спокойно. В Верхнеднепровском и Новомосковском уездах наблюдаются случаи поджога немолоченного хлеба. Единичные грабежи продолжаются. На Вознесенском руднике Бахмутского уезда заболело холерой три человека. В Мариуполе снабжение населения хлебом становится критическим.

Киевская губерния

Васильковский уезд. Настроение населения приподнятое. Разбитые бандиты снова появляются небольшими шайками, которые преследуются.

Радомысльский уезд. В ночь на 21-е сентября выстрелом из винтовки ранен и кинжалом дорезан крестьянин с[ела] Оцителя Павел Олексеенко. Принятыми энергичными мерами начальником иванковской варты Конисским убийцы задержаны. Попутно открыта и задержана шайка бандитов в числе восьми мужчин и одной женщины; этой шайкой в последнее время было совершено два убийства, одно разбойное нападение, два грабежа и один поджег.

Полтавская губерния

Настроение населения спокойное. За истекшие сутки в губернии совершено одно вооруженное нападение. В Гадяче арестован убийца вартового, который пытался оказать вооруженное сопротивление, за что и был убит. В Полтавском уезде арестовано три грабителя.

Харьковская губерния

Настроение населения спокойное. В Харьковском и Богодуховском уездах было два случая убийств семейств хуторян; часть преступников задержана. При разбойном нападении у станции Мерефа на поезд был убит один пассажир.

Черниговская губерния

Кролевецкий уезд. 23-го сентября в с[еле] Камине шайкой из 10-и человек, с целью грабежа, убит Овчаренко; в Морозовке ограблен Назаренко; произведено покушение на ограбление экономии Снежко.

Новгород-Северский уезд. 23-го сентября утром большевики обстреливали из Бирина тяжелыми и легкими орудиями Леньково, сгорела одна изба.

Новозыбковский уезд. Настроение населения тревожное, грабежи и убийства продолжаются.

За Директора Департамента вице-директор Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 87.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 26 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 24 и 25 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

23-го сентября в 6 часов 50 минут вечера на станции Клавдиево товарный поезд № 810, следовавший из Бородянки в Киев, наскочил на германский воинский поезд № 814, причем было разбито 5 платформ и 2 крытых вагона; тяжело ранены три германских солдата, легко — два. Преступлено к очистке пути; дознание производится.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в Кременчугском и Роменском уездах совершено три вооруженных нападения. В Полтавском уезде задержано три опасных грабителя. В остальных уездах происшествий не было. Настроение населения спокойное.

Харьковская губерния

В Харькове пятью вооруженными злоумышленниками ограблен «Русский для внешней торговли банк» на 377,000 рублей. Следствие производится. Меры к поимке грабителей приняты. Обстановка дела указывает на причастность к ограблению служащих банка.

В Сумском уезде совершено вооруженное нападение пятью лицами; все задержаны.

Общее настроение спокойное.

За Директора Департамента вице-директор Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 88.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 27 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 25, 26 и 27 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

Киевская губерния

Каневский уезд. 25-го сентября близь с[ела] Выграева найдены убитыми экономический служащий еврей и австриец Загродко, ездившие в Стеблев за зерном; злоумышленники не обнаружены. В с[еле] Глушках неизвестными злоумышленниками, с целью грабежа, произведено нападение на дома Карпенко и Марклаховой, которая ранена; Карпенко убит. Меры к розыску нападавших приняты.

Киевский уезд. 22-го сентября вечером на дороге из Обухова в Кагарлык неизвестными злоумышленниками убит крестьянин с[ела] Кагарлык Феодор Михайлюк, причем у него было ограблено 740 рублей денег.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в губернии совершено пять вооруженных нападений; причины их пока не выяснены. Настроение населения спокойное.

Таврическая губерния

В губернии наружно спокойно. В Мелитопольском уезде участились грабежи.

Директор Департамента Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 89.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 28 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 27 и 28 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

По полученным от губернских старост и градоначальников донесений настроение населения спокойное в Волынской, Екатеринославской, Подольской, Полтавской, Полесской, Херсонской и Черниговской губерниях и в николаевском градоначальстве.

Харьковская губерния

24-го сентября вечером в с[еле] Мощеное Будковской волости Грайворонского уезда на дом сельского старосты и 4-х хлеборобов было произведено вооруженное нападение шайкой не менее 70 человек. Было брошено около 30 бомб. Сильно пострадал дом сельского старосты. Бандитами уведено пять лошадей. При нападении убит крестьянин, другой умер от ран. Легко ранено двое и тяжело один. Шайка преследуется. В связи с слухами об уходе германских войск наблюдается наплыв преступного элемента, желающего освободить арестованных и поднять восстание. В Харькове спокойно.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 90.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 29 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 27 и 28 сентября 1918 года

місто Київ

По донесениям губернских старост настроение населения спокойное в Волынской, Екатеринославской, Подольской, Полтавской, Полесской, и Херсонской губерниях.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 25-го сентября в с[еле] Поправка появилась шайка бандитов; при преследовании бандитов ими ранен крестьянин Яков Бабенко, бандиты скрылись. В экономии М[алая] Ольшанка бандиты забрали шесть мешков овса и скрылись. В селе Дулицком вартовыми совместно с германцами задержан известный разбойник Трифон Дорошенко.

Полтавская губерния

В губернии совершено 3 вооруженных нападения и произошло два пожара, причины последних пока не выяснены.

Черниговская губерния

По сведениям из-за реки Десны 25-го или 26-го сентября ночью большевики собираются наступать на Новгород-Северск; к Роговке снова свозится лес для постройки моста. Уездный староста и германское военное командование признают положение Новгород-Северска опасным. Так как демаркационная линия проходит около самого города, то возможно ожидать каждую минуту его разрушения. По мнению губернского старосты необходимо отодвинуть демаркационную линию не ближе как на 20 верст и провести ее по линии Гремяч — хутор Михайловский. Большевики обстреливают демаркационную линию, германцам это делать воспрещено. Германская власть делает все отодвигая линию, однако, по мнению губернского старосты, предотвратить уничтожение города Новгород-Северска невозможно. 27-го сентября большевики обстреливали артиллерией Новгород-Северск. Ранено двое, повреждено два дома. Повстанцы из Ивота перешли речку Ивотку и заняли Ображеевку. Только проведением демаркационной линии Гремяч — хутор Михайловский можно обеспечить спокойствие Новгород-Северска.

Дополнительные сведения

Полтавская губерния

В Константиноградском уезде, в своем имении, брошенной бомбой убит Вячеслав Иванович Коваленко, брат убитого председателя партии хлеборобов Полтавской губернии. К розыску преступников приняты самые энергичные меры. В Миргородском уезде совершено одно ограбление.

За Директора Департамента державной варты

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 91.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 30 ВЕРЕСНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 28, 29 и 30 сентября 1918 г[ода]

місто Київ

Волынская губерния

В губернии спокойно.

Овручский уезд. 28 сентября в урочище Тростянец Татарновичской волости совершено с целью грабежа убийство Антона Науженко и его семьи, состоящей

из шести лиц. Преступление совершено шайкой из 6-и человек; личность разбойников выяснены и 3-е из них задержано.

Екатеринославская губерния

В губернии наружно спокойно. В Бахмутском и Новомосковском уездах единичные грабежи. В Днепровском уезде на Каменском заводе ведется агитация к забастовке. На чердаке здания управления Запорожской железной дороги найдено 7 пулеметов разных систем, из них 4 ручных, 35 винтовок разных систем, 4 ящика патронов, 8 ящиков лент с патронами и 4 без патронов.

Полтавская губерния

Настроение населения спокойное. В Прилукском уезде совершенно одно убийство и в Полтавском уезде произведено одно вооруженное нападение.

Харьковская губерния

Старобельский уездный староста донес харьковскому губернскому старосте, что казаки, расквартированных в уезде украинских частей, занимаются разбоями. Население, особенно зажиточная часть его, терроризировано; многие, опасаясь нападения, бросили свои хозяйства и скрываются по разным местам. Варта, находясь под постоянной угрозой, не может свободно исполнять свои обязанности. Обращения к командному составу остаются безрезультативными. Губернский староста просит соответствующих распоряжений.

Черниговская губерния

Кролевецкий уезд. 27 сентября на хуторе Русавец совершено вооруженное нападение с целью грабежа на Молибога.

Новгород-Северский уезд. В селах Комане и Чулатове банды по ночам грабят население, ими 27-го сентября взяты метрические книги для принудительного набора. Германский аэроплан, пролетавший над рекой, был безрезультатно обстрелян из Погребков.

Новозыбковский уезд. Произведено 3 вооруженных грабежа.

За Директора Департамента державной варты Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 92.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 1 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 30 сентября и 1 октября 1918 года

місто Київ

Полтавская губерния

За истекшие сутки в губернии совершено три вооруженных нападения и два поджога. В Кременчуге была перестрелка с 35-ю бандитами; один бандит убит и один ранен; меры к поимке бандитов приняты. Настроение населения спокойное.

Харьковская губерния

В ночь на 27-е сентября разведочная сотня натолкнулась вблизи Мартыновки Суджанского уезда на 800 человек бандитов, которые обстреляли сотню пу-

леметным и ружейным огнем. Сотня отступила, потеряв трех человек убитыми и семь ранеными. Обнаружено скопление латышей и матросов в районе демаркационной линии около Суджи и имеются сведения о подготовке нападения на город Суджу. Необходимы срочные меры к ограждению населения от резни большевиков.

Черниговская губерния

Гомельский уезд. В городе Гомеле 26-го сентября постовым вартовым Гавриловым, выстрелом из винтовки убит волостной голова VIII района уездной стражи Александр Кошуро-Масальский, который, в компании двух вартовых Поповской волости в пьяном виде, бесчинствовал на улице и, будучи вооружен револьвером, угрожал убить Гаврилова. Дело передано судебным властям.

Конотопский уезд. 30 сентября, около 1 часа 30 минут ночи, на станции Бахмач, произошло крушение Харьковского поезда № 2-б, налетевшего при входе на станцию на состав Одесского поезда № 3. При крушении 6 человек убито, и ранено 9 человек тяжело, и 16 легко. Помощь раненым оказана на месте и они размещены в немецком лазарете. Путь очищен к 10 утра. Крушение произошло по вине стрелочника, пустившего поезд № 2-б на занятый станционный путь. Большинство убитых при крушении поезда железнодорожные служащие.

Город Гомель. В городе арестован секретарь партии «Бунд» Шлиома Фридман с уличающими документами.

Новгород-Северский уезд. В Дробышеве на лугу банды захватили 11 штук рогатого скота и угнали в Погребки.

Новозыбковский уезд. Настроение населения повышенное. Совершены разбойные нападения около Злынки, хутора Николаевска, Новозыбкова и деревни Кривуши. В Новозыбкове мясники отказались давать кожи; применена сила; забастовка их, в связи с повышением цен на мясо, ликвидирована.

Рыльский уезд. Банда в 358 человек 26-го сентября сняла рабочих в Александровске, избила старосту и запретила работать на Крупецком заводе. Вартой порядок восстановлен.

За директора Департамента державной варты
И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 97.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 2 ЖОВТНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 28, 29 и 30 сентября и 1 и 2 октября 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

В губернии наружно спокойно.

Александровский уезд. В уезде совершен ряд ограблений; убиты хуторянин Резник с семейством, три казака-фуражира, два офицера Марковский и Немеляев и лукашевский волостной голова Иванов.

В Бахмутском и Новомосковском уездах совершаются единичные грабежи.

В г[ороде] Екатеринославе задержан Удалев, состоящий начальником разведывательного отряда бывшего революционного трибунала.

В г[ороде] Мариуполе возникла забастовка рабочих в четырех типографиях на экономической почве. В уезде шайкой бандитов убит гуляйпольский волостной голова, вартовый Малько и три австрийских жандарма.

На Вознесенском руднике вновь заболело холерой два человека.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 27-го сентября вооруженными бандитами в с[еле] Трушках ограблен Наум Бровченко на 8,000 рублей. 28-го сентября, ночью, шайка бандитов пыталась ограбить выручку в кассе на разъезде Томиловка. Руководил бригадою некто Шабельников. Так как в кассе оказалось всего 30 рублей, то бандиты эти деньги не взяли, а забрали на разъезде железнодорожные инструменты, вынули костыль из рельс, с целью вызвать крушение поезда, и стали ожидать прохода поезда в лесу. Поезд прошел благополучно, после чего бандиты скрылись.

Каневский уезд. 26-го сентября крестьянин села Квиток вез на лесные разработки Бродского двух неизвестных пассажиров. В лесу на них напали два разбойника, которые убили и ограбили пассажиров; извозчик Кивальда ранен и спасся от разбойников бегством. Расследование производится.

27 сентября вечером во дворе священника села Голяков под видом вартовых вошли 3 вооруженных разбойника и потребовали выдачи оружия, причем произвели выстрел и ранили священника Ветвицкого в голову, после чего скрылись. К поимке их приняты меры.

В ночь на 28-е сентября вартовыми убит, при оказании сопротивления, убийца корниловского старшины — Ильченко.

Станция Вапнярка. 1 октября курьерский поезд № 2, шедший из Одессы в Киев на 239 версте потерпел крушение, вследствие злоумышленной порчи пути-рельсы на обоих путях на стыках оказались развинченными. Паровоз и 4 вагона опрокинулось под насыпь. Ранено 23 человека, из них машинист умер.

Херсонская губерния

30-го сентября, ночью, в селе Полтавка Херсонского уезда вооруженная шайка обстреляла казарму варты; в квартиру помощника районного начальника варты брошены 3 бомбы; 1 вартовой тяжело ранен разрывной пулей.

Черниговская губерния

Стародубский уезд. Грабежи украинских солдат возбуждают население.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 98–99.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 3 ЖОВТНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 1 и 2 октября 1918 года

місто Київ

По донесениям губерниальных старост и николаевского градоначальника настроение населения спокойное в Екатеринославской, Киевской, Подольской, Полтавской, Таврической, Харьковской, Херсонской и Черниговской губерниях и городе Николаеве.

Из выдающихся происшествий заслуживают внимания следующие:

Киевская губерния

Васильковский уезд. 29 сентября, при встрече в лесу Малиновки отряда варты с шайкою бандитов под начальством Шабельникова, были задержаны бандиты: Емельян Баран, Марк Горобинский и Феодор Шелест; отбиты от бандитов экипаж, повозка с лошадьми, винтовки и прочие вещи.

Таврическая губерния

В селениях Длаговке и Софиевке Днепровского уезда появились вооруженные банды. В Мелитопольском уезде продолжаются вооруженные грабежи.

Полтавская губерния

В губернии совершено шесть вооруженных нападений и одно убийство.

Херсонская губерния

В ночь на 2-е октября, неизвестные злоумышленники напали на дежурного по разъезду Горожаны Южных железных дорог, тяжело ранили его и захватили выручку в сумме 234 рублей 20 копеек.

Черниговская губерния

Глуховский уезд. В ночь на 1-е октября глуховская комендантская сотня, в составе 50 человек, самовольно выехала за демаркационную линию в с[ело] Кучеровку, где была окружена большевиками; есть убитые и раненые; надежды на спасение сотни мало.

Рыльский уезд. Совершено вооруженное нападение; преступники выяснены, и один из них задержан.

Стародубский уезд. Из тюрьмы бежало шесть арестантов. Два надзирателя заключены в тюрьму по обвинению в пособничестве к бегству, остальные оставили службу. Тюрьма временно окарауливается немцами и вартою.

Городнянский уезд. 1-го октября в 7 часов вечера на станции Городня потерпел крушение пассажирский поезд № 4. Убитых шесть, тяжелораненых девять человек. По оказании медицинской помощи раненые были отправлены в Гомель, а часть помещена в городнянскую больницу. Причина крушения выясняется и путь восстанавливается.

За директора Департамента державной варты Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 100.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 4 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23 и 30 сентября 1, 2 и 3 октября 1918 года

місто Київ

Волынская губерния

2-го октября в губернии спокойно.

Екатеринославская губерния

Настроение населения наружно спокойное. Большинство масс до сих пор придерживается большевистских тенденций, но постепенно выздоровление их от большевистского угара заметно прогрессирует.

В г[ороде] Каменском в ночь на 13-е сентября на Днепровском заводе забастовала все смена рабочих проволочного отделения. Причина — конфликт рабочих с заводской администрацией на почве распределения по сменам рабочего дня. В Екатеринославской губернии было 15 случаев вооруженных разбойных нападений за время с 4-го по 13-е сентября.

Павлоградский уезд. В с[еле] Троицком 12-го сентября бывшими красногвардейцами Клочко, Кирсановым, Творенко и Макогоном убит один австрийский солдат, а другой — ранен. 13-го сентября австрийскими войсками по этому селу было выпущено 3 боевых снаряда; жертв не было; на село Троицкое командованием наложена контрибуция в 100,000 руб[лей].

Екатеринославская губерния

В губернии наружно спокойно. Александровский уезд. Задержана большая шайка бандитов.

Киевская губерния

Чернобыльский район. Настроение населения в виду появляющихся банд повстанцев повышенное.

Васильковский уезд. Настроение населения приподнятое. В уезде появляются небольшие банды. Задержана шайка бандитов в восемь человек, которая произвела шесть преступлений. В г[ороде] Василькове в ночь на 17 сентября ограблен Хаим Гехфельд на 16,000 руб[лей]. 19 сентября в с[еле] Поправке отряд державной варты вступил в бой с разбойниками, при преследовании отобрано 9 лошадей, воз оружия, револьверы и шашки.

По Васильковскому, Каневскому и Чернобыльскому уездам перемен в настроении населения не было.

В Васильковском уезде 30 сентября, ночью, на ст[анцию] Рокитно задержаны 2 бандита из шайки Шабельника: Иустин Саражинский и другой, личность которого не установлена.

Подольская губерния

За минувшие сутки настроение населения губернии без перемен.

Могилевский уезд. В дружинском лесу появилась банда около 40 человек. Для поимки производится облава; найдено три трупа неизвестных, по-видимому, бандитов. Между станциями Кодыма — Попелюхи неизвестными

злоумышленниками снято несколько рельсов, в виду чего в ночь на 1-е октября одесский курьерский поезд потерпел крушение; ранено 24 человека, из них 16 тяжело. За минувшие сутки в Подольской губернии спокойно.

Полесская губерния

30-го сентября, 1-го и 2-го октября губернии спокойно.

Херсонская губерния

В г[ороде] Елисаветграде сильное брожение на почве усиливающейся дороговизны. На днях появились прокламации об отклонении призыва на военную службу и уничтожении буржуазии. В некоторых пунктах Херсонского уезда ведется подпольная агитация против существующей власти, руководимая находящимися в г[ородах] Херсоне и Николаеве центральными органами Коммунистической партии большевиков. Агитаторы задерживаются.

Ананьевский уезд. В д[еревню] Колосовку прибыл отряд австрийских войск, который открыл стрельбу из пулеметов вверх, взял с населения 3,080 руб[лей] для уплаты немцу Мауху за забранное у него в 1917 г[оду] сено и приказал сельскому старосте приготовить 800 п[удов] лучшей пшеницы. В с[еле] Каменный Мост австрийскими властями расстреляны землевладельцы Тит Папидовник и Кузьма Колесниченко, у которых были обнаружены бомба, винтовка и патроны.

В губернии 14 случаев вооруженных разбойных нападений. За истекшие сутки изменений в настроении населения Херсонской губернии нет.

Гор[од] Николаев. Изменений в настроении населения нет.

Таврическая губерния

Население наружно спокойное. В Мелитопольском уезде было два случая вооруженных нападений, ограблено 4,000 руб[лей].

Черниговская губерния

В Кролевецком уезде два вооруженных разбойных нападения.

В Рыльском уезде банды сняли рабочих в имении Катанове и Нижнем. Волнения населения в связи с слухами о новой границе не прекращается. Сельское население настроено против большевиков; терроризировано бандами; в уезде острый недостаток хлеба.

В Стародубском уезде повитовый староста получил от «Советского исполнительного комитета» из Погара объявление для распространения, с предписанием прекратить аресты и высылки большевиков, угрожая за каждого арестованного расстреливать десять заложников из Погара и расправой с буржуазией.

За демаркационной линией Есмани — Фатеж Глуховского уезда концентрируются красноармейцы.

В Стародубском уезде грабежи украинских солдат возбуждают население.

В Гомеле постовой вартовой Гаврилов выстрелом из винтовки убил волостного голову Кошуро Мосальского, бесчинствовавшего в пьяном виде и угрожавшего убить Гаврилова.

В остальных уездах без перемен.

За директора Департамента вице-директор Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 93–94.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 5 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 1, 2, 3 и 4 октября 1918 года

місто Київ

По донесениям губернских старост и градоначальников в Волынской, Екатеринославской, Киевской, Подольской, Полтавской, Харьковской, Херсонской и Черниговской губерниях и гор[оде] Николаеве перемен в настроении нет.

Заслуживает быть отмеченными следующее:

Екатеринославская губерния

Единичные случаи грабежей продолжается.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 1 октября, по дороге из г[орода] Василькова в г[ород] Киев ограблено у заведующего мельницей Егера и кассира 50 пуд[ов] хромовой кожи на 200,000 руб[лей]. В с[еле] Трушках при преследовании бандитов убит бандит Влас Матюша и задержаны два — Владимир Юрченко и Тимофей Кожуховский. В с[еле] Насташки при преследовании ранен бандит Иван Степура, который по доставлении в больницу умер.

Ст[анция] Киев-Пассажирский. 4-го октября в 6 час[ов] 4 мин[уты] вечера, у поезда № 12 сошло с рельс 4 вагона; убито два, тяжело ранено два.

Подольская губерния

Г[ород] Винница. Общее настроение земельных собственников и сельских хозяев Подольской губернии, получив проверенные сведения о грабительских нападениях, отличающихся отчаянной дерзостью, вследствие бессилия местных варт, обращается с просьбою о безотлагательном распоряжении принять самые энергичные меры к уничтожению этих вооруженных банд.

Полтавская губерния

За 2-е и 3-е октября в губернии совершено 14 вооруженных нападений и 3 убийства.

Миргородский уезд. Опознана и арестована шайка из пяти человек, убившая Туренка.

Харьковская губерния

В г[ороде] Харькове задержана вооруженная шайка преступников, собравшихся по сведения агентуры, для ограбления в уезде Кредитного товарищества; при задержании тяжело ранен агент уголовной варты.

В Изюмском и Волчанском уездах было 2 случая ограбления.

Совет съезда горнопромышленников в виду учиненного злоумышленниками 7-го сентября в голубовском руднике поджога лесного склада, бывших трех покушений на поджег капитальных шахт и взрыва злоумышленниками 28 сентября электрической станции, обратился с просьбой о производстве тщательного расследования и немедленного усиления охраны.

Черниговская губерния

Борзенский уезд. В перестрелке с бандитами убит вартовой Цюцюпа, два бандита задержано.

Рыльский уезд. В лесу Лещиновки банда обстреляла вартовых; убито две лошади вартовых. Благонадежное население усилено просит снабдить его оружием. Население нейтральной зоны отказывается подписывать приговоры о присоединении к большевикам.

Стародубский уезд. Большевики предполагают наступление. В г[ороде] Стародубе слышна артиллерийская стрельба; настроение тревожное. В Бучках украинскими войсками захвачены и обезоружены 4 офицера и 17 вартовых новгород-северской резервной сотни, офицеры подвергнуты жестокой экзекуции — избиты шомполами до потери сознания; с трудом спасены от самосуда в Воронки.

[Резолюция]

По содержанию настоящей телеграммы от Черниговского губернского старосты срочно затребованы подробные сведения.

За директора Департамента державной варты Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 101–102.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 6 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 3 и 4 октября 1918 года

місто Київ

По поступившим донесениям губернских и повитовых старост, в губерниях Волынской, Екатеринославской, Киевской, Таврической и г[ородах] Конотопе, Гомеле и Путивле спокойно и перемен в настроении населения не было.

Заслуживает быть отмеченным следующее:

Екатеринославская губерния

Продолжаются в губернии единичные случаи грабежей.

Г[ород] Мариуполь. Положение снабжения населения хлебом критическое.

Таврическая губерния

В губернии совершено пять вооруженных ограблений и три убийства.

Херсонская губерния

Гор[од] Одесса. 4-го октября в 9 час[ов] утра на левом пути в 9 саженях от столбика третей версты, напротив мастерских, взорвана пята рельсы; через полчаса пути исправлен, пострадавших нет.

Директор Департамента Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 103.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 7 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 3, 4, 5 и 6 октября 1918 года

місто Київ

По полученным донесениям губерниальных старост и градоначальника в губерниях Екатеринославской, Подольской, Полтавской, Полесской, Харьковской и Херсонской и гор[ода] Николаеве перемен в настроении населения не было.

Заслуживает быть отмеченным следующее:

Киевская губерния

В губернии было 3 случая вооруженных нападений и совершено одно убийство. На 52-й версте, 1 ½ версты от ст[анции] Попельни взорваны 2 моста на обоих путях.

Васильковский уезд. В с[еле] Поправке появилась шайка бандитов; при преследовании бандитами ранен селянин Яков Бондаренко; бандиты скрылись. В ночь на 27-е сентября шайка бандитов намеревалась ограбить выручку кассы разъезда Томиловка, но в виду незначительности суммы — 30 руб[лей] — ничего не взяли, а, захвативши инструменты, испортили железнодорожный путь и расположились в лесу поджидать поезд. Поезд прошел благополучно, и бандиты скрылись. За деятельность направленную против существующего строя арестованы селяне с[ела] Пинчуков Мирон Осиненко и с[ела] Телешовки Иван Корсунь.

Подольская губерния

На железнодорожном полотне Жмеринка — Волочиск, на 1 ½ вер[сты] от ст[анции] Проскуров, взорван железнодорожный мост. Повреждения правого пути серьезны, а левый путь уже открыт для движения; около 30 шашек не взорвалось. Мост расположен среди двух пригородных селений, в которых есть большевики, возглавляемые украинским деятелем Мисевичем.

Полтавская губерния

В течение 4-го и 5-го октября в губернии совершено 2 поджога, 4 вооруженных ограбления и 3 убийства.

Полесская губерния

Пинский уезд. Убит лесной сторож имения Павлово Николайчук.

Харьковская губерния

В губернии: задержаны два участника ограбления «Русского для внешней торговли банка», и было 4 случая вооруженных нападений.

На ст[анции] Люботин 5 октября проходившие эшелоны германских войск производили беспорядки.

Черниговская губерния

Глуховский уезд. В ночь на 1 октября комендантская сотня, в составе 50 человек, самовольно выехала за демаркационную линию в с[ело] Кучеровку, где была окружена большевиками; есть убитые и раненые; надежды на спасение сотни мало. Глуховский комендант с сотней оставлен по телеграмме начальника штаба пана Гетмана за № 3426.

Рыльский уезд. В Глушкове совершено вооруженное нападение, преступники выяснены, один задержан. Настроение в Рыльском уезде очень тревожное; большевики сделались смелей, случаи нападения увеличились; германские войска принимают меры.

Стародубский уезд. Из тюрьмы бежало 6 арестантов; два надзирателя, по обвинению в пособничестве, заключены под стражу, а остальные оставили службу; тюрьма временно окарауливается немецкими войсками и вартой.

Нежинский уезд. Вблизи Мыльников банда из 30 человек совершила нападение на Коваленка, который ранен, а дом сожжен. Настроение окружающего района тревожное.

Новгород-Северский уезд. Большевики перешли Десну, но затем отошли обратно. В ночь на 4-е октября в Комане ограбили потребительскую лавку.

Ст[анция] Городня. Потерпел крушение пассажирский поезд № 4, убитых шесть, тяжело раненых девять; последние для оказания медицинской помощи частью отправлены в Гомель, а частью помещены в городнянскую больницу; причины крушения выясняются; путь исправляется.

Ст[анция] Бахмач. Харьковский скорый поезд, шедший из Киева, на полном ходу наскочил на почтовый поезд, отправлявшийся в Одессу; сильно пострадали оба состава; есть убитые и раненые; крушение вызвано направлением одесского поезда по закрытому пути.

За директора Департамента державной варты

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 104–105.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 8 ЖОВТНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 4, 5, 6 и 7 октября 1918 года

місто Київ

По полученным донесениям губернских и повитовых старост в губерниях Екатеринославской, Подольской, Полесской, Харьковской и Черниговской спокойное, без перемен.

Заслуживает быть отмеченным следующее:

Волынская губерния

В ночь на 4-е октября в г[ороде] Житомире чинами уголовно-розыскного управления обнаружен оборудованный игорный дом в клубе под названием техническое собрание интернационал; руководили азартной игрой 3 человека, игравших обнаружено 10 человек. В ночь на 5-е октября на 68 версте злоумышленниками взорван железнодорожный мост, отверстием в 2 саж[еня]; Коростенский устой и железнодорожное строение разрушены; перегон для движения поездов закрыт.

Екатеринославская губерния

В губернии продолжаются единичные случаи грабежей.

Киевская губерния

Ст[анция] Киев-Пассажирский. 6-го октября, в 5 час[ов] 30 м[инут] утра на 91 версте вблизи ст[анции] Ирша неизвестными злоумышленниками взорвана часть пути под следовавшим товарным поездом № 822. Взрывом вырвана середина рельс длиною 1 аршин и поврежден значительно путь. Поезд проследовал благополучно; путь исправлен; движение происходит; дознание производится.

Харьковская губерния

Г[ород] Харьков. Совершено одно вооруженное нападение, убитых двое.

Директор Департамента Аккерман

За и[сполняющего] об[язанности] начальника отдела

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 106.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 10 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 6, 7, 8 и 9 октября 1918 года

місто Київ

По полученным донесениям губернских старост и николаевского градоначальника в губерниях Волынской, Екатеринославской, Подольской, Полесской и Херсонской и гор[оде] Николаеве спокойно и изменений не было.

Заслуживает быть отмеченным следующее:

Харьковская губерния

В г[ороде] Харькове было несколько единичных случаев грабежей. В остальном в губернии без перемен.

Полтавская губерния

В течение истекших суток в губернии совершено четыре вооруженных нападений.

Черниговская губерния

Ст[анция] Бахмач. 8-го октября, утром, солдаты проходивших эшелонов немецких войск разграбили на ст[анции] Бахмач — пол. несколько вагонов с продуктами. Днем был второй случай: германский эшелон № 19118, CCXV дивизии, следовавший из Дебальцево в Гомель, на ст[анции] Бахмач-Центральный разбил все лавки и рундуки, находившиеся при станции, и похитил в одной из лавок кассу с деньгами. Находящаяся на станции для охраны немецкая рота во главе с командиром роты и комендантом, не оказали никакого воздействия. По линии проезда эшелона сообщено начальникам варт для принятия мер предосторожности.

За директора Департамента Тальберг

За и[сполняющего] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 107.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 11 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 10 и 11 октября 1918 г[ода]

місто Київ

По донесениям губернских старост и николаевского градоначальника настроение населения спокойное в Волынской, Екатеринославской, Киевской, Подольской, Полесской и Херсонской губерниях и в городе Николаеве.

Из происшествий заслуживают внимания следующие:

Киевская губерния

7-го октября в лесу около Белой Церкви шайкой бандитов был задержан крестьянин села Матюшей Петр Зелинский, у которого бандиты ограбили сапоги и 10 рублей денег, после чего отпустили.

Полесская губерния

В ночь на 29-е сентября в деревне Замостье Речицкого уезда на дом отставного полковника Абрамовича напали грабители, которыми Абрамович был ранен. Трое грабителей были задержаны и заключены в тюрьму.

3-го октября бежал из арестантского помещения пинской варты Григорий Бондацкий, обвиняемый в большевистской агитации.

Черниговская губерния

Стародубский уезд. В уезде введено осадное положение, так как 11-го октября ожидается набег большевиков. Население привлечено к рытью окопов возле города. Большевики выбиты из Андрейковичей и Кистра, но украинцы по приказу очистили эти селения вновь. Андрейковичи, Кистер и Сухосеевка обстреляны украинской артиллерией. По сведениям Каменская Слобода при помощи немцев отбита от большевиков с большими потерями со стороны последних. Большевики пытаются называться красным казачеством. Немцы убеждены, что большевиками командуют английские и французские офицеры, но точных данных об этом нет. Настроение тяжелое и небезопасное.

Козелецкий уезд. 7-го октября, утром, соединенными силами Козелецких хлеборобов и отряда сотника Удовиченко в лесах близь Селища на границе Нежинского уезда разбита банда до 100 человек. 11 разбойников убито, в числе их два матроса главаря и много бандитов ранено. Захвачен весь обоз бандитов, 14 винтовок, ручные бомбы и много пироксилиновых шашек, которыми банда должна взорвать полотно железной дороги. Остатки банды ушли в Нежинский уезд. В наших отрядах потерь не было. По показанию пленного, главный штаб бандитов, оперирующих в Козелецком, Нежинском и прилегающих уездах Полтавской губернии, имеющий непосредственное сношение с Россией, находится в Веркиевке Нежинского уезда. В начале октября этим штабом получено 650,000 рублей, оружие и пироксилиновые шашки. Меры к поимке скрывшейся банды и к выяснению членов главного штаба приняты.

За директора Департамента державной варты Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 110.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 12 ЖОВТНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 9, 10 и 11 октября 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

В губернии наружно спокойно. В *Новомосковском уезде* совершено нападение на экономию Трудницкого, где есть убитые; также совершено нападение на экономию Очеретова, где убит офицер их охраны. В других уездах грабежи участились. Меры принимаются.

Киевская губерния

Васильковский уезд. За принадлежность к шайке бандитов арестованы крестьяне Трушковской волости Феодосий Пазюк, Василий Полищук и Владимир Юрченко.

Звенигородский уезд. В ночь на 8-е октября в селе Лисянка, во время ночного обхода, из револьвера ранен вартовой Павловский. Два бандита Василий и Андрей Скрипники арестованы. В селе Чичиркозовке шайка бандитов в числе до 115 человек напала на дом крестьянина Миняла, открыла стрельбу, и ограбила до 5,000 рублей.

7-е октября ночью в селе Стецовка бежали из арестного дома бандиты Продеус и два брата Бевзи, воспользовавшись стрельбой, поднятой их товарищами.

8-е октября в селе Почапинцах на дом крестьянина Шевченко напали три бандита и ограбили его на 176 рублей. Расследование и розыск во всех случаях производится.

Киевский уезд. В ночь на 9 октября в селе Пирогове в квартиру землевладельца Ясько ворвались девять вооруженных бандитов, ранили сына Ясько и ограбили денег и вещей на сумму 50,000 рублей.

Настроение населения относительно спокойное, хотя подозревается тайная агитация к вооруженному восстанию.

Сквирский уезд. В районе железнодорожной линии Попельня — Бровки обнаружены банды, насильственно отбирающие от населения оружие. Запрошен уездный староста о том, какие им приняты меры к ликвидации означенных банд.

В ночь на 11-е октября банда большевиков до 200 человек произвела нападение на сердюцкий дивизион, расположенный в селе Пархомовка. Нападение отбито; большевиков убито два, ранено десять. В дивизионе потерь нет. Банда группируется в лихачихском и володарском лесах и находилась 11-го октября в селе Матвеихе. Губернский староста снесся со штабом XXVII германского корпуса, а также с Белоцерковским немецким комендантом о срочном командировании в помощь дивизиону германских войск для уничтожения упомянутых большевистских банд.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в губернии совершено три вооруженных нападения и шесть убийств. В связи с общими событиями усиливается агитация о близком уходе германских войск и противоправительственные деятели смелее начинают работать.

Харьковская губерния

В губернии совершено 2 вооруженных ограбления.

10 октября поездом № 13-в отбыли из Харькова в Киев в вагоне № 425–171 второго класса Московско-Курской железной дороги делегаты Советской Республики в числе 39 человек. В вагоне обнаружено 6 тюков с неизвестным содержимым, каковые вскрыть не разрешила германская власть.

Черниговская губерния

В дополнение к донесению от 4 октября с[его] г[ода] за № 4010 об экзекуции, учиненной украинскими войсками над 4 офицерами и 17 вартовыми Новгород-Северской варты, губернский староста доносит, что означенная команда Новгород-Северского варты была разоружена в Бучках 27 сентября по распоряжению коменданта III куреня II Запорожского полка. Арестованные вартовые препровождались в штаб полка в Воронок Стародубского уезда. В Демьянках ночью офицеры варты были выведены на улицу, избиты и до утра лежали на земле. В Воронке солдаты угрожали вартовым самосудом. 1 октября означенная команда варты была выдана районному начальнику варты, который доставил пострадавших в Новгород-Северск. Поведение запорожцев настраивает население враждебно к украинской власти и немцам. Эта часть войск является не защитницей местных властей и населения от постоянных набегов большевистских и повстанческих банд, а лютым врагом их.

Вокруг Стародуба, по просьбе немцев, население роет окопы. После боя с участием артиллерии Андрейковичи остались за украинцами, Слобода Каменская занята красными. При наступлении красных батальон украинского полка понес потери. Наступление красных задержано немцами: красными руководят известные большевики. Настроение населения города Стародуба и селений вдоль демаркационной линии тревожное — опасаются ухода немцев.

Натиск большевиков на границе Глуховского уезда ослабел, большевики уходят, население успокаивается.

Настроение населения в Новозыбковском уезде повышенное в связи с слухами о присоединении уезда к Великороссии. На фронте спокойно. Арестов не было. На железной дороге спокойно.

За директора Департамента державной варты Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 108–109.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 15 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 13 и 14 октября 1918 года

місто Київ

По донесениям губернских старост и николаевского градоначальника настроение населения спокойное в Волынской, Екатеринославской, Киевской, Подольской, Полтавской и Херсонской губерниях и николаевском градоначальстве.

Из происшествий заслуживают внимания следующие:

Екатеринославская губерния

Закрыта газета «Начало». Арестованы редактор и издатель.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 11-го октября по дороге из Белой Церкви в Таращу шайкой Шабельникова ограблено у еврея Ольшанского 5 лошадей. Арестован за принадлежность к шайке бандитов крестьянин села Матюшей Глеваский.

Каневский уезд. В ночь на 12-е октября в селе Стеблеве неизвестными бандитами ограблена квартира еврея Шмидта; взято денег и вещей на сумму 6,000 рублей. Меры к поимке бандитов приняты.

Киевский уезд. В селе Семеновке в клуне убит крестьянин Родион Сушко. Подозреваемые в убийстве (Анастасия Сушко, Сученко и Мазуренко) арестованы.

11-го октября в Германовской слободе 8-ю вооруженными бандитами ограблен Янкель Казановский на 8,000 рублей.

Полтавская губерния

За 13-е октября в Кобелякском, Зеньковском и Полтавском уездах совершено 3 вооруженных нападения и одно убийство. За 14-е октября в Кобелякском, Зеньковском и Гадячском уездах совершено 3 вооруженных нападения. В остальном в губернии спокойно.

Полесская губерния

В ночь на 7-е октября на речицкую жительницу Злотник напали вооруженные грабители, которые отобрали у нее 17,000 рублей, вещей на сумму 10,000 рублей, изнасиловали ее 16-тилетнюю дочь и скрылись. В ночь на 12-е октября в имении Митьки Мозырского уезда, на дом рабочих совершено нападение четырьмя вооруженными грабителями; ранен арендатор Никитенко. Грабители скрылись; в нападении подозреваются местные крестьяне.

Станция Бирзула. В ночь на 13-е октября неизвестные злоумышленники пытались взорвать двумя пироксилиновыми шашками переходной мост на станции Бирзула; жертв нет; мост цел; незначительное разрушение получил бык, подпирающий мост, под верхнюю часть коего, по-видимому, были подложены шашки.

Черниговская губерния

Гомельский уезд. 5 октября начальник II района гомельской уездной варты Симанович-Крушино с чинами варты явился в дом крестьянина деревни Рудни Телешевской волости Феодора Москалева с целью производства обыска оружия. Москалев оказал вооруженное сопротивление; сын его Константин Москалев ударил Симановича-Крушино палкой по голове, причинив тяжелое ранение. При намерении Константина Москалева нанести удары вартовым, последний убит чином варты Москвиным. Отец убитого Феодор Москалев арестован.

Рыльский уезд. 12-го октября банда ограбила имение Пузырева-Бороминова. В виду частого появления бандитов, уездный староста выслал сотню. Большевики скопляются в районе Колонтаевки, Благодатного и Желябовки. В нейтральной зоне появились банды от 20 до 500 человек. Настроение выжидательное.

Стародубский уезд. Банды отогнаны. При обстреле Стародуба были попадания в здание штаба; один немецкий солдат ранен, население невредимо, пани-

ка улегается, распространители ложных слухов выясняются. Воспрещение преследовать банды за демаркационную линию, отсутствие естественных препятствий и близость границы делают положение города, при наличии у бандитов артиллерии, опасным. Уездным старостой установлена численность этой банды: пехоты около 1,500 человек, сотня кавалерии, 3 трехдюймовки и 7 пулеметов. Население всего уезда умоляет избавить его от банд, поддерживающих засилье хулиганов.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 111–112.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 17 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 14 и 15 октября 1918 года

місто Київ

По донесениям губернских старост и николаевского градоначальника настроение населения спокойное в Волынской, Екатеринославской, Полесской и Херсонской губерниях и николаевском градоначальстве.

Из происшествий заслуживают внимания следующие.

Екатеринославская губерния

В Александровском уезде в селе Терновке бандитами расстреляны начальник сыска Ган, помощник его Булла и агент Пенькевич. К задержанию преступников приняты энергичные меры.

Черниговская губерния

По сведениям Бучки Новгород-Северского уезда заняты бандой, украинцы ушли. 9-го октября в селе Дмитровке за демаркационной линией было собрание представителей сел, находящихся за Десной. Приезжал известный предводитель Ремнев. Решили присоединиться к Великороссии, продолжать борьбу с Украиной и наступать на город.

12-го октября село Карт[ушин] Стародубского уезда занято украинцами; потери: командир и три человека солдат. Часть села сожжена украинцами, так как жители стреляли из домов.

Нежинский уезд. В ночь на 9-е октября неизвестными бандитами, семью выстрелами обстреляна канцелярия начальника района варты в Носовке. 10-го октября опять обстреляна уездная варта. Произведены обыски в районе Мринской и Носовской волостей, задержан бандит Коновко.

Рыльский уезд. Банда пыталась ограбить Звягинскую экономию, но отбита немцами.

Стародубский уезд. Не успело население успокоится, как снова начался обстрел города большевиками. Сообщено немецкому командованию.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 12 октября в селе Безугляках задержан бежавший из арестантского помещения белоцерковской варты грабитель Вирич, который при попытке к бегству был ранен.

Звенигородский уезд. В ночь на 12-е октября в селе Зеленая Дуброва в сарае были обнаружены обвиняемые в краже бандиты. Начальник варты и вартовые, окружившие сарай, были обстреляны. При перестрелке убит один вартовой и один бандит, а другой бандит тяжело ранен. Оба бандита участники убийства Аристова. 13-е октября: 30 бандитов с целью разведки подходили к селу Пархомовка Сквирского уезда, но огнем сердюцкого дивизиона были прогнаны.

Каневский уезд. 12 октября в местечке Стеблеве во время задержания подозрительного неизвестного, последний выстрелил из револьвера в районного начальника варты, который в свою очередь выстрелил в неизвестного и, ранив его в ногу, задержал. Неизвестный передан германской комендатуре; расследование производится.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 113–114.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 17 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 15 и 16 октября 1918 года

місто Київ

По донесениям губернских старост настроение населения спокойное в Волынской, Киевской, Полтавской, Таврической, Харьковской и Херсонской губерниях.

Из происшествий заслуживают внимания следующие.

Волынская губерния

Новоград-Волынский уезд. Убиты и ограблены три еврея. Овручский уезд. В ночь на 6-е октября в дом землевладельца Собоцкого брошена бомба, не причинившая вреда. Дело передано судебному следователю.

Киевская губерния

Звенигордский уезд. В лесу Дашуковка, во время облавы, вартою убит бандит Иван Щербина. В с[еле] Ольховец 12-го октября 5-ю бандитами ограблен крестьянин Ефименко на 1,700 руб[лей]. Кроме того бандиты приказали ему под страхом смерти приготовить 25,000 руб[лей] контрибуции. Меры к задержанию бандитов приняты. В с[еле] Стецовке организовалась банда до 66-и человек, намерения которой неизвестны. Соответствующие меры приняты.

Каневский уезд. 13-го октября вечером шайка неизвестных злоумышленников напала на контору Масловской вальцевой медицины и, испортив телефон, под угрозой смерти ограбили у агента хлебного бюро Фельбдиса 11,500 руб[лей] казенных денег, а также его собственных вещей и денег на сумму 14,500

руб[лей] и служащих на сумму 10,500 руб[лей], после чего шайка скрылась. Меры к розыску бандитов приняты. В ночь на 12 октября в м[естечке] Корсуни на улице тремя неизвестными бандитами ограблен сборщик контрибуции наложенной на жителей м[естечка] Корсуни немецкими властями за повышение базарных цен в сумме 100,000 руб[лей]. Вечером 14-го октября в Литвиновке в драке убит Яков Чукала. Меры к выяснению виновных и задержанию их приняты.

Сквирский уезд. 13-го октября в с[еле] Михайловке выстрелом из винтовки убит Янкель и Нехама Розенвассер. Убийца Самарский задержан. Чинами варты задержаны бандиты из шайки Гребенки Михаил Драгун, Самуил Горбань, Михаил Романчук и Роман Макарчук.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в губернии совершено два убийства, один поджог и три вооруженных нападения.

Таврическая губерния

В Мелитопольском уезде в ночь на 11 октября при исполнении служебных обязанностей ранен начальник района варты Алейников, волостной голова Трегуб и старший вартовой Красницкий. Близь разъезда Терпенье найден труп мужчины с тремя колотыми ранами. Вооруженные грабежи продолжаются.

Харьковская губерния

Волчанский уезд. Ограблено потребительское общество на 200,000 руб[лей]. Убито четыре сторожа. Розыск грабителей производится.

В Грайворонском уезде убит сельский староста.

В Валковском уезде убит переводчик с немецкого языка.

За директора Департамента державной варты Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 115–116.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 18 ЖОВТНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 15, 16 и 17 октября 1918 г[ода]

місто Київ

По донесениям губернских старост и николаевского градоначальника настроение населения спокойное в Волынской, Екатеринославской, Подольской, Полесской, Таврической, Харьковской и Херсонской губерниях и николаевском градоначальстве.

Из происшествий заслуживают внимания следующие.

Екатеринославская губерния

Единичные грабежи в губернии продолжаются. Наблюдается большевистская агитация, разбрасываются прокламации на русском и немецком языках. В

городе Мариуполе снабжение населения хлебом находится в критическом положении.

Харьковская губерния

15-го октября на 266-й версте Северо-Донецкой железной дороги, после прохода поезда № 1, произошел пожар железнодорожного моста через Северный Донец. По предположениям мост подожжен злоумышленниками. Пожар потушен быстро принятыми мерами. Несчастий с людьми не было. Дознание производится.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в губернии совершено 11 вооруженных нападений, три убийства и произошло два пожара. В виду общих политических событий и выступлений в Черниговской губернии настроение населения несколько повышенное.

Черниговская губерния

Гомельский уезд. Благодаря слухам об очищении немцами, в связи с мирными переговорами, территории Гомеля и уезда, среди крестьян замечается повышенное настроение. 14-го октября при проезде после обыска деревни Борхов из засады были обстреляны неизвестными лицами помощник начальника II района уездной варты и пять вартовых; тяжело ранен вартовой Еромчик, который, по доставлении в город, скончался.

Стародубский уезд. 16-го и 17-го октября в Стародубе обстреляна больница. Жертв нет, повреждения значительны. Среди роющих окопы много больных испанкой. Бегство жителей продолжается.

Суражский уезд. Настроение низших слоев населения пассивно-враждебное, интеллигенции — благожелательное, рабочих и железнодорожников — спокойное.

Дополнительные сведения.

Харьковская губерния

Начальник Гостищевского пункта доносит, что в районе Курска и окрестных станций производится концентрация советских войск. На станции Белянино появился бронированный поезд. По слухам, выступление большевиков предполагается 18-го октября. Предупредительные меры приняты. Он же доносит, что началась стрельба, он ждет подкрепления, обещанного губернским старостой.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в Лохвицком, Миргородском, Константиноградском и Полтавском уездах совершено девять вооруженных нападений. В Хорольском уезде поймана шайка бандитов, долго терроризовавшая уезд. Настроение населения заметно неспокойное, в связи с выступлением большевиков в Харьковской и Черниговской губерниях.

Станция Гостишево. Прекратившаяся через час стрельба не возобновлялась. Ожидается сражение.

За директора Департамента державной варты Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 117–118.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 19 ЖОВТНЯ 1918
Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 15, 16, 17 и 18 октября 1918 года

місто Київ

По донесениям губерниальных старост и николаевского градоначальника в губерниях: Волынской, Екатеринославской, Подольской, Полесской и Херсонской и в гор[одах] Николаеве спокойно и перемен в настроении не было.

Заслуживает быть отмеченным следующие.

Таврическая губерния

В Мелитопольском уезде, в Хитровке бандой вооруженных грабителей обстрелян вартовой Кушмаров, который ранен в ногу. Вооруженные грабежи продолжаются. В ночь на 17-е октября убит ограбленный крестьянин Горлинский. В остальном в Таврии спокойно.

Харьковская губерния

В губернии отдельные случаи грабежей.

В Грайворонском уезде на квартирах вартовых были расклеены прокламации с угрозой убийства их. В остальном в губернии без перемен.

Ст[анция] Коренево. 18-го октября под конвоем проследовало через Коренево Одесское генеральное консульство Российской Советской Республики в числе 10-и человек; тем же конвоем препровождено чрез демаркационную линию.

Черниговская губерния

Стародубский уезд. Со стороны Понуровки слышны выстрелы. Банды заняли Андрейковичи и грабят хуторян. Дорога в Костобобр опасна. Почта доставляется неисправно. Проезд чрез линию в Великороссию не преследуется. Все сведения сообщаются, обратно же никаких не поступает или же явно ложные. Желательно закрыть границу; под угрозой проводится много лышичнцов, которые ведут торговлю Унечью. По сведениям оружие, директивы поступают из Таганрога.

Рыльский уезд. 14-го октября ночью 50 бандитов с пулеметом (пропущено), но узнав, что там стоит сотня поспешно скрылись. На пути следования сотней устроены засады.

Городнянский уезд. 15 октября в Тупичеве толпа крестьян, подстрекаемая, будь-то бы сельским старостой, хотела напасть на управление начальника V участка; опасность предотвратил арестовав старосту и 3-х зачинщиков. Дознание производится.

Глуховский уезд, хутор Михайловский. Большевики на право въезда в Великороссию требуют представления удостоверений советских консулов на Украине. На границу прибыли латышские стрелки и польские большевистские воинские части. Ночью ждали наступления, немецкими властями приняты меры.

В остальных уездах спокойно.

Хутор Михайловский. В Брянске большевики накапливают людей, снаряды и артиллерию, предполагая начать наступление. Германцы укрепляются. Третьи сутки по ночам совершаем разведки и несем караульную службу.

Гор[од] Гомель. Без перемен.

Полтавская губерния

За истекшие сутки в Кобелякском, Миргородском, Лохвицком и Полтавском уездах совершено 5 вооруженных нападений. В остальных уездах происшествий нет. Заметно повышается настроение революционных элементов в особенности организация «Союзбанка».

За директора Департамента Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 119–120.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 20 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 16, 17 и 18 октября 1918 г[ода]

місто Київ

По донесениям губерниальных старост в губерниях: Подольской 18-го октября и Херсонской 17-го октября — спокойно.

Заслуживает быть отмеченным следующие.

[Екатеринославская губерния]

Екатеринославский уезд. Совершено нападение на голову волостной варты; после перестрелки задержано 4 злоумышленника.

Александровский уезд. В виду ухода из некоторых пунктов австрийских войск усилились грабежи. Из шайки, убившей трех агентов розыскного отделения задержано 14. На Терновское общество австрийским командованием наложена контрибуция в 50,000 руб[лей].

Верхнеднепровский уезд. Была попытка к побегу арестантов.

Павлоградский уезд. Совершено нападение на хлебороба Клименко и совершено убийство Горбенко.

Мариупольский уезд. Задержан бывший большевистский комиссар Лев Савченко.

Г[ород] Екатеринослав. На чердаке тюрьмы найдена ручная бомба.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 15-го октября в с[еле] Великой Снетинке крестьянами убит главарь разбойников Онуфрий Глущенко Вернигора. При преследовании банды Шабельника задержаны главные участники: Никифор Шелест и Николай Половинчик, а также 4 лошади, повозка, упряжь и 4 седла. За принадлежность до шайки бандитов арестованы селяне: Михаил Драган, Самуил Горбань, Михаил Романчук и Роман Макарчук.

Каневский уезд. В ночь на 16-е октября в Селище вооруженная шайка грабителей напала на дом священника, у которого ограбила денег и вещей на 5,700 руб[лей] и изнасиловала прислугу, а затем ворвались в церковь, где похитили до 350 руб[лей]. Меры к розыску и задержанию грабителей приняты.

Звенигородский уезд. В ночь на 15-е октября близь с[ела] Гуты Журжинской сгорела, неизвестно кем подожженная, скирда пшеницы помещика Бериновича. Розыск виновных производится.

Херсонская губерния

По сообщению губерниального старосты за время с 29-го сентября по 5-е октября перемен в настроении населения не произошло. В некоторых пунктах Херсонского уезда ведется подпольная агитация против существующей власти, руководимая находящимися в г[ородах] Херсоне и Николаеве центральными органами «Коммунистической партии большевиков». В г[ороде] Херсоне разбрасываются листки с преступными призывами; к выяснению и задержанию агитаторов принимаются меры.

В с[еле] Сухо-Еланецке на почве воспрещения торговкам ранней скупки товара, имело место выступление толпы в 400–500 человек против чинов варты; один вартовой сильно избит; арестованы 4 зачинщика. Разоружая населения австро-венгерские части обстреляли м[естечко] Онуфриевку Александрийского уезда, убыток свыше 11,000 руб[лей] и в Ананьевском уезде в д[еревне] Селивановке и с[еле] Точилово повреждено по одному дому, а в с[еле] Пасецилы убита девочка и ранено 9 человек, из которых 2 умерли, а также сожжено 4 дома скрывшихся подозрительных лиц, расстрелян опасный убийца Федор Богуш и около 20 человек наказано розгами.

В Ананьевском уезде австрийские власти забирают у населения муку, мясо, печеный хлеб и проч[ие] продукты, платя гораздо ниже себестоимости. В этом же уезде и в некоторых пунктах елисаветградского населения переобременено нарядами подвод для австрийских войск. В связи с последним среди крестьян замечается глухое брожение и недовольство.

В с[еле] Полтавке Херсонского уезда шайкой до 20 человек обстреляны казармы варты, причем брошены 3 бомбы. Ранен 1 вартовой и 3 лошади. Другой шайкой в 12 человек совершено нападение на разъезд Горожаны; смертельно ранен начальник разъезда и ограблено 300 руб[лей].

За это же время в губернии совершено: 7 вооруженных грабежей и 10 убийств.

Таврическая губерния

Население наружной спокойно. В Мелитопольском уезде продолжаются единичные грабежи.

Черниговская губерния

Рыльский уезд. В Губки доставлены 3 легких орудия. Бобровская и студенковская земские управы начали работу.

Новозыбковский уезд. Настроение тревожное. С целью грабежа убиты три человека. Арестовано четыре большевика, из них один комиссар.

Нежинский уезд. В хут[оре] Шкуряты убит Крутько, дом подожжен, и труп убитого сгорел. Приняты меры к ликвидации банды, местопребывание коей обнаружено. 14-го октября совершено нападение на будку № 77 на 129-й версте; убита жена сторожа.

Глуховский уезд. Население в большой тревоге. Германские войска в целях замены одних частей другими очистили Свессу и Ямполь. За демаркационной линией скопляются большие силы большевиков, прибывают латышские полки, отряды коих разгромили села Марчих[ину] Буду, увели в Овсорок 8 человек за-

ложников, многие бегут из-за кордона в г[ород] Глухов. В ночь на 18-е был налет 11-и бандитов на Мариинский хутор пана Гетмана. Туда послана варта. Необходимо, чтобы германцы до прихода новых частей для замены не уводили стоящих в пограничных местах войск, иначе большевики сейчас же появляются и грабят.

Стародубский уезд. Без перемен. Город находится под угрозой большевиков, в помощь варте в ночной охране города комендантом образован добровольческий отряд около 30 человек.

В остальных уездах без перемен.

Путивльский уезд. Положение в уезде без перемен.

Директор Департамента Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 121–122.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 21 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 18, 19 и 20 октября 1918 года

місто Київ

По донесениям губерниальных старост и николаевского градоначальника в губерниях: Волынской, Полесской и Херсонской и г[ороде] Николаеве — спокойно и без перемен. Заслуживает быть отмеченным следующие.

Екатеринославская губерния

Александровский уезд. С уходом из с[ела] Гуляй Поле австрийских войск шайка анархиста Махно терроризовала население. 16-го октября эта шайка числом 200 человек, располагая 4-я пулеметами и другим оружием, заняла село и вступила в бой с вартою и самоохраною. Ныне шайка скрылась; меры к ее задержанию приняты; с[ело] Гуляй Поле занято австрийскими войсками. В остальных уездах наружно спокойно; грабежи продолжаются.

Киевская губерния

Звенигородский уезд. В хлопновском лесу неизвестные злоумышленники ограбили у помещика Лерхе 50 р[ублей]. Меры к задержанию грабителей приняты.

Подольская губерния

19-го октября в губернии спокойно. В ночь на 17-е сентября в лесу около станции Ярошенка неизвестными злоумышленниками ограблены землевладелец с[ела] Пирогова Кутинский и другие пассажиры. На ст[анции] Ярошенка задержан один грабитель Петр Кременщук, которого ограбленные опознали.

Полтавская губерния

За истекшие сутки совершено 5 вооруженных нападений и 4 убийства.

Гор[од] Кременчуг. Ограблен интендантский склад на 250,000 руб[лей].

Г[ород] Гадяч. Арестованный большевик Шевченко оказал вооруженное сопротивление и был убит.

Полтавский уезд. Задержаны два грабителя: Конон и Рыжий.

Роменский уезд. Арестовано четверо из шайки, грабившей уезд с марта месяца, и один убит; к поимке остальных троих приняты меры.

В остальных уездах спокойно.

Таврическая губерния

Бердянский уезд. Совершено 2 разбойных нападения.

Мелитопольский уезд. Единичные грабежи продолжаются.

В остальном в губернии спокойно.

Харьковская губерния

Г[ород] Харьков. За отсутствием угля городской электрической станцией прекращено освещение, движение трамваев и печатание газет; меры к доставке угля приняты.

Волчанский уезд. В ночь на 17-е октября отряд 300 до 400 красноармейцев напал на пост германских войск и варты, но был отбит ружейным, пулеметным и орудийным огнем. Убит 1 и ранено 3 немца, а со стороны нападавших убито 4 и ранено 18. На 3-й версте железной дороги Волчанск — Белгород брошена ручная бомба в помещение дорожного сторожа; последний ранен.

Грайворонский уезд. В пути следования совершено нападение на почту; ограблено 49,440 руб[лей] и револьвер. Расследование производится.

В Харькове, Грайоворонском и Валуйском уездах совершено 4 вооруженных нападения; ранен вартовой. Расследование производится.

Старобельский уезд. 14-го сентября на хут[оре] Просвирне, к крест[ьянину] Тимофею Острогляду явились восемь вооруженных винтовками гайдамаков и, выдавая себя за большевиков, расспрашивали о немцах и гайдамаках. Затем направились на х[утор] Пластуновку, откуда возвратились уже на подводах и произвели у Острогляда, которого начали обвинять в большевизме, обыск. Найденных денег не взяли, а попросили на табак и получили 8 руб[лей]. В ночь на 15-е сентября к Острогляду явились четыре вооруженных неизвестных и, угрожая винтовками, забрали 5,000 руб[лей]. В ночь на 16-е сентября на хутор опять явилась шайка вооруженных лиц, но не грабила, т[ак] к[ак] хуторяне не спали, а были на улице, хотя явившиеся и требовали разойтись.

В ночь на 17 сентября к сельскому старосте Боровенскому явились четыре неизвестных вооруженных винтовками и ограбили у родственницы старосты Харитины Беденко 340 руб[лей] общественных денег. Затем пытались ограбить Акилину Оселедько, но последняя подняла крик, и грабители скрылись. После этого четире вооруженных гайдамака напали на дом крест[ьянина] Василия Важнычого; семейство Важнычого и рабочие поднятым криком помешали ограблению. 18-го сентября на хутор приехали девять казаков и потребовали для себя подвод, не предъявив на это никаких документов. Меры к прекращению набегов приняты.

Черниговская губерния

Стародубский уезд. Телеграфное сообщение прервано. Из Картушина повстанцы заняли посад Княжную и Виду Корецкую и двигаются на Балдовку и Соколовку.

Глуховский уезд. По уходе германцев из Свессы большевики, перейдя демаркационную линию, грабят в Свессе сахар у служащих сахарного завода. Необходима присылка германских войск.

В Дремайловке (30 кил[ометров] к северу от Нежина) бандиты, не получив требуемых 5,000 руб[лей], подожгли житницу и здание, и препятствовали населению тушить. В 45 кил[ометрах] на север от Нежина, у Веросоче были перерезаны телефонные провода. В Дремайловке задержано три бандита.

В окрестностях Буки (40 кил[ометров] на запад от Звенигородки) расстрелян 1 бандит и 2 задержано. В окрестностях Шандры (22 кил[ометра] на запад от Канова) германское командование заметило организование банд. 22 жителя арестовано за участие в грабительских бандах.

При разоружении Юровки (15 кил[ометров] на запад от Бузова) найдено 4 винтовки. В уезде «Киевская деревня» арестованы три разбойника.

Хутор Михайловский. Марчихина Буда ограблена большевиками; бандами имущество горожан вывезено; ограблена станц[ия] Свессы; вывезен на подводах из завода сахар. Положение тревожное. 19-го октября в 6 ч[асов] вечера возле Хохловки обстрелян пулеметным и ружейным огнем пассажирский поезд, шедший из Глухова в хутор. Немцы с поезда отвечали; убитых и раненых нет.

Путивльский уезд. Положение без перемен.

Гомельский уезд. Положение без перемен.

За директора Департамента Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 123–124.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 22 ЖОВТНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 19, 20 и 21 октября 1918 года

місто Київ

По поступившим сообщениям губерниальных и повитовых старост и одесского градоначальника в губерниях: Волынской, Подольской, Таврической (на железных дорогах) и Херсонской и в г[ороде] Одессе — спокойно, и в уездах Путивльском и Гомельском — без перемен.

Заслуживает быть отмеченным следующие:

[Екатеринославская губерния]

В губернии наружно спокойно; грабежи продолжаются.

По сообщению губерниального старосты за время с 5-го по 12-е октября. В связи с распространением ложных слухов об уходе из Украины австро-германских войск, среди рабочих и беднейшего крестьянского населения настроение весьма повышенное и выжидательное, среди же благомыслящей части населения — тревожное. Вернувшимися из России большевиками ведется подпольная агитация, находящая благодарную почву среди подонков общества. Среди другой части общества наблюдается желание сорганизоваться в отряды, враждебные большевизму. В варту являются офицеры, предлагающие безвозмездно свои услуги. Забастовка типографских рабочих в г[ороде] Мариуполе продолжается. Начавшаяся было 29-го сентября в Бахмутском уезде на Софиевском руднике забастовка рабочих в виду

несвоевременности выдачи заработка, 30-го сентября прекратилась без инцидентов. Настроение среди рабочих спокойное.

На ст[анции] Юзовка Бахмутского уезда 23 сентября произошло крушение поезда; разбито несколько вагонов и ранен вартовой Николенко, охранявший вагон с мукой для продовольственного магазина завода «Русского общества».

5-го октября в г[ороде] Екатеринославе злоумышленниками была похищена девица Ольга Буравлева, с целью отмщения за то, что она состояла сотрудницей местного сыскного отделения и выдавала преступников. Буравлева в лодке была перевезена на стоявший среди Днепра плот, где, поиздевавшись над ней, преступник уснул, а Буравлева, воспользовавшись этим, бежала. Злоумышленник, оказавшийся бежавшим из Екатеринославской губернской тюрьмы арестантом Михаилом Куценко, задержан.

7 октября в г[ороде] Екатеринославе, на базарной площади, задержан г[осподин] Черняк, у которого при обыске оказалось фальшивых денежных знаков «керенок» на 2,000 руб[лей].

В Александровском уезде 2-го октября задержана шайка бандитов в 26 человек совершившая в уезде целый ряд грабежей, вооруженных нападений и убийств; задержанные переданы в распоряжение австро-венгерского военно-полевого суда. Губернским старостою на основании ст[атей] 2 и 3 закона 29 июня 1918 г[ода] распущены в Бахмутском уезде волостные управы и земские собрания: Верхнянская, Николаевская, Сантуриновская, Железнянская, Кривороженская и Покровская, вследствие бесхозяйственного ведения дел, угрожающего полным расстройством волостного земского хозяйства.

В с[еле] Томаковке Екатеринославского уезда командиром отряда австро-венгерских войск, расположенного в с[еле] Чумаках, воспрещен всякий помол на мельницах, а так как ранее помол производился только в пределах нормы потребления, то население очутилось без муки и особенно без корма для скота, а в некоторых случаях прекратило посевы озимых хлебов.

Находящийся в с[еле] Криничках того же уезда отряд XLI австрийского полка реквизирует у населения хлеб, не смотря на изданные на сей предмет правила и на то, что у некоторых не хватает зерна даже на посевы. Зерно сдается на помол, а затем муку в ящиках отправляет на родину. Таким образом отправлено в Австрию из одного только Екатеринославского уезда более 1,000 пуд[ов] муки. Кроме того австрийские солдаты спекулируют с продажей муки: покупая зерно по твердым ценам и перемалывая его, продают муку по 30–35 руб[лей] пуд. Вооруженных нападений было 23, и убийств — 7.

Полтавская губерния

19-го октября в губернии совершено 2 убийства и 1 вооруженное нападение, и был 1 пожар.

20-го октября Прилукский уезд: совершено 2 вооруженных нападения.

Константиноградский уезд. Задержана шайка из 8 человек; 1 злоумышленник оказал вооруженное сопротивление и был убит.

Харьковская губерния

Освещение в гор[оде] Харькове восстановлено. В губернии отдельные случаи грабежей. В остальном — без перемен.

Ст[анция] Коренево. Задержан на станции коммунист Дмитрий Пархун, который с дознанием и уличающими документами передан судебному следователю.

[Херсонская губерния]

Гор[од] Николаев. В виду внешних политических событий настроение выжидательно-нервное. Замечается появление активных большевиков.

Черниговская губерния

Стародубский уезд. 19 октября банда захватила 520 коров и угнала их в Дохновичи; собственники коров ходили выкупать, и часть коров была возвращена. Бандой задержано около 60 жителей-евреев в качестве заложников и предъявлено требование об освобождении из тюрьмы сына пастуха, обвиняемого в убийстве, с угрозой расстрелять заложников. Недостаточность наличных сил для активной борьбы и бессилие помочь действуют деморализующе; силы украинцев крайне малы. 4 батальона по 130 человек раскинуты на большом пространстве. Добровольческая охрана затруднена за отсутствием обуви и шинели. Банда в 300 человек прорвалась в тыл с целью организации. Сообщение между Понуровкой и Картушины прервано. Повитовый староста находит необходимым эвакуировать тюрьму.

В остальных уездах без перемен.

Киевская губерния

Васильковский уезд. За принадлежность к шайке бандитов арестован крестьянин с[ела] Черкас Дмитрий Семченко.

Сквирский уезд. Полк германской баварской конницы на несколько дней задержался в центральной части уезда. Устроенной в володарском лесу германцами и сердюковской дивизией облавой рассеяны банды.

За директора Департамента Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 125–126.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 13 ЛИСТОПАДА 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента Державной Варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 6, 7, 8, 9, 10 и 11 ноября 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

Оперирующую в Покровской волости шайку бандитов преследуют войска и варта.

11 ноября после полудня в г[ороде] Екатеринославе забастовали все заводы, предприятия и городские учреждения; на железной дороге в Екатеринославе нормально; депо из солидарности также прекратило роботы на 2 дня. Для охраны железнодорожного моста, водокачки и электрической станции вызваны два батальона германский войск.

В ночь на 11-е ноября поезд № 3, шедший из Бердянска, между станциями Гайчур и Гуляй Поле был остановлен, и ограблен железнодорожный артельщик на 52,839 руб[лей]. Сопровождавший артельщика казак и ехавшие в поезде три офицера расстреляны. По сведениям разбойничает шайка Махно, грабившая поезда около ст[анции] Полог.

10 ноября в 5 час[ов] вечера шайкой Махно на ст[анции] Гайчур взята станционная выручка; у семафора со стороны ст[анции] Гуляй Поле разобран путь, а затем пущен паровоз с 12-ю порожними вагонами; паровоз свалился на бок и 4 вагона разбито; путь поврежден на протяжении 50 саж[еней]. Уходя, шайкой захвачены телеграфный аппарат и слуховая трубка телефона, и расстреляны пять неизвестных пассажиров стоявшего на станции поезда.

Киевская губерния

Васильковский уезд. 9 ноября по дороге с вокзала в г[ород] Васильков вооруженными злоумышленниками совершено нападение на трех пассажиров, из которых один убит, а два ранены. За принадлежность к шайке бандитов арестованы жители д[еревни] Полковников хутор Феодосий Христюк, Степан Сивковский и за принадлежность к большевикам житель г[орода] Василькова Яков Соломко.

Подольская губерния

Проскуров. 11-го ноября на 69-й версте на мосту реки Случ, германцами разобрано 40 саж[еней] пути. Происшествий нет, движение поездов прекращено. За истекшие сутки донесений о беспорядках в губернии не поступало.

Полесская губерния

Большевики, надеясь на уход германцев, усиленной деятельности не проявляют.

Харьковская губерния

Г[ород] Харьков. 6 ноября задержан опасный анархист Гуевский, у которого захвачена секретарская часть харьковской группы анархистов, печати и оружие. Того же числа внезапным обыском в союзе печатников и металлистов обнаружены объявления с призывом к всеобщей стачке 25 октября и кипы прокламаций, приказы «Военно-революционного комитета», призывающие к выступлению и совершению террористических актов, и большевистское красное знамя. Арестованы главные представители стачечного комитета Черенов, Полчанов, Фишелев и Иванов, и друг[ие], в числе 70 человек.

7-го ноября к губерниальному старосте явилась депутация и требовала освобождения главарей организации. Староста обещал освободить часть арестованных в том случае если будет прекращена забастовка, в чем и было достигнуто соглашения. Но рабочие все-таки продолжали забастовку, и прекратил работу водопровод, а вновь явившаяся депутация требовала освобождения всех арестованных. После переговоров и угроз, а также принятыми старостою мерами, городские предприятия (электрическая станция, водопровод и канализация) к 9 часам вечера 8-го ноября начали функционировать.

9-го и 10-го ноября в губернии спокойно; все заводы и фабрики работаю за исключением паровозостроительного завода, рабочие которого только сегодня приступили, было, к работам, но затем снова забастовали, вследствие упорного нежелания администрации завода пойти на уступки.

Херсонская губерния

За истекшие сутки в губернии перемен не произошло.

В м[естечке] Богополь сорганизовался местный совдеп; заседает он в подвале дома б[ывших] Артемьевых и там же идет вербовка красноармейцев. Руководитель доктор Штерин.

Черниговская губерния

Конотопский уезд. Замечаются продовольственные волнения на почве неравномерного распределения по реквизиции хлеба у населения.

Нежинский уезд. Произведено вооруженное нападение на контору Носовского завода и ограблено 13,000 рублей.

Стродубский уезд. С перерывом дипломатических сношений между Германией и большевиками замечается успокоение.

Глуховский уезд. Большевистские банды до 1,000 человек намереваются захватить город, банды находятся в 5-и верстах от Глухова. Население в панике. Меры к защите города приняты.

Стародубский уезд. Усилилась тревога в связи политическими событиями.

Рыльский уезд. В Низовской волости банды грабят население. К прекращению грабежа меры приняты. Получены сведения, что в Ивановку прибыл III советский полк численностью 3,000–4,000 человек. В остальных уездах без перемен.

Козелецкий уезд. 29-го октября был задержан бандит м[естечка] Кобыжчи Антон Макаренко (он же Мельник), который при перевозе его в г[ород] Козелец по дороге пытался бежать, и был убит.

Гомельский уезд. Положение уезда без перемен.

В виду происходящих мировых событий настроение населения выжидательное. В остальном выдающихся событий не произошло.

За директора Департамента вице-директор Тальберг

И[сполняющий] об[язанности] начальника отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 48–49.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 7 ГРУДНЯ 1918

Сводка сведений, поступивших в Осведомительный отдел Департамента державной варты Министерства внутренних дел о настроении населения Украинской Державы за 5 и 6 декабря 1918 года

місто Київ

Екатеринославская губерния

Г[ород] Екатеринослав. 5-го декабря на собрании представителей демократического городского и земского самоуправлений, на коем состоялось избрание на должность губернского комиссара Лосского, представители VIII корпуса заявили о поддержке вновь организуемой власти. Губернское земство обратилось к командиру корпуса за содействием о сдаче губернским старостою дел. По последнему вопросу старостою запрошен командир корпуса, на поддержку которого рассчитывать нельзя. Губернский староста будет держаться до последней возможности, опираясь на добровольческую дружину.

Киевская губерния

Сведений от повитовых старост не получено.

Полтавская губерния

2-го декабря убиты и оскальпированы Гадячский повитовый староста Мельников и его помощник Крамер. 3-го декабря г[ород] Ромны заняты повстанцами.

Черниговская губерния

Клинцы, Новозыбков и Гомель находятся под угрозой эвакуации немецкий войск и в случае оставления последними указанных местностей, должны будут эвакуироваться оттуда также и власти, так как местные силы, при панике, созданной грабящими в этих уездах бандитами, сами не устойчивы; необходима присылка хотя бы небольшой дисциплинированной части, иначе положение безнадежно.

Новозыбковский уезд. Повитовому старосте удалось ликвидировать восстание и революционный комитет в Чуровичах.

Г[ород] Новгород-Северск. Город оставлен властями, вартой и офицерской дружиной, перешедшими в город Городню.

Городнянский уезд. Население города и уезда волнуется из-за появления в Лоеве из г[орода] Речицы банд. В направлении движения банд высылается экспедиционный отряд.

Сосницкий уезд. В г[ороде] Соснице спокойно. Появившиеся в Новых Млинах из Кролевецкого уезда петлюровские банды выбиты оттуда вартой и офицерским добровольческим отрядом.

В остальных уездах тревожно, но благополучно. Нескольким уездам грозит опасность со стороны г[орода] Прилук, где петлюровцами производится мобилизация. Пассивность крутовского отряда, своевременно не использовавшего своего назначения, дает себя чувствовать — движение совершенно ничтожное в начале, ныне несколько сложнее. Характер восстания таков, что появление в Монастырище Нежинского уезда отряда хлеборобов с пушкой очистило Ичню Борзенского уезда в 18-и верстах. Удачная ликвидация черниговской политической авантюры коша должна развязать теперь руки черниговским военным властям. Необходимо воздействие на германское главнокомандование, дабы немецкие силы, ничего не предпринимающие для очищения Бахмача и Конотопа, очистили бы эти пункты для снабжения губернии хлебом.

В 14-и верстах севернее г[орода] Путивля банда большевиков заняла Берюх; положение крайне опасное. Движение пассажиров по железной дороге линии Жлобин — Гомель прекращено и замечается передвижение гужевым путем.

За Директора Департамента вице-директор Тальберг

Начальник отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 1. — Спр. 246. — Арк. 8–9.

ЗВІТ ВІД СЕРПНЯ 1918
Доклад по Департаменту державной варты о внутреннем положении в Украине за время с 3-го по 10-е сего августа

місто Київ

Выдающиеся вооруженные нападения, грабежи и убийства

Киевская губерния

В Киевском, Васильковском, Звенигородском и Сквирском уездах действовали организованные шайки, доходящие от 20 до 5,000 человек с артиллерией, которые совершали убийства, грабежи и производили мобилизацию среди крес-

тьян. Часть шаек переправилась через Днепр и проникла в Полтавскую губернию. Убийства главным образом касались чинов варты. В некоторых имениях, в связи с появлением шаек, служащие бросают уборку хлеба.

Происходили бои германских отрядов с шайками; в большинстве случаев отряды были незначительны и не могли совершенно уничтожить шаек, которые частью рассеивались, а частью уходили в другой район. В бою под Березном в Сквирском уезде у вартовых вышли все патроны и испортился пулемет, после чего они вынуждены были бежать, бросив 24 карабина.

Настроение у населения тревожное. В сел[ах] Рогозны Сквирского уезда населением убиты самосудом три разбойника. В Таращанском уезде после ухода шаек наступает успокоение.

Черниговская губерния

Появившиеся в Глуховском уезде у демаркационной линии шайки большевиков и сформированные в Нежинском уезде вооруженные шайки, пополняя свои ряды из местного населения, распространились по Козелецкому, Путивльскому и Черниговскому уездам, совершая грабежи, убийства, реквизицию продовольствия и скота. Настроение населения весьма тревожное, а в Козелецком уезде — паническое. Помещики, хлеборобы и крестьяне бросают уборку хлеба, который гибнет.

Шайками взорваны мосты на перегоне Глухов — Горелые хутора, а также прервано железнодорожное сообщение Круты — Чернигов.

Во главе шаек стоят прапорщик Черняк и сельский учитель Веселый.

В боях с шайками отрядов немцев и вартовых:

1) у с[ела] Веркиевки Нежинского уезда убит начальник варты Бочковский, вартовых пятеро убиты и трое ранены; из офицерского отряда убито четырех, ранено двух. Прибывшие на помощь отряды рассеяли шайку, причем бандиты потеряли 50 человек, из отряда ранены: один вартовый, два немецких солдата и один вартовый убит;

2) в районе Крупецкой волости Путивльского уезда немцев убито два, ранено два; шайка, пытавшаяся занять завод, имение Барятинского, отброшена за демаркационную линию;

3) в с[еле] Мыльниках Нежинского уезда шайка напала на немецкий отряд — убиты 2 солдата и ранены 1 офицер и 4 солдата. Немецкие отряды стягиваются к Нежину.

Перечисленные меры недостаточны, деятельность шаек развивается.

Полтавская губерния

В Золотоношском, Переяславском, Пирятинском, Каневском Зеньковском уездах сформированные при участии большевиков шайки, образовавшие в некоторых местах отряды из трех родов оружия, достигшие 2,000 человек, совершают массовые грабежи, реквизицию и убийства. В местах, где появлялись шайки, полное уничтожение имущества населения. Настроение местного населения паническое, при отсутствии малейшей надежды на успокоение. Под Корсуном шайками руководят полковник Павленко и Шинкар.

Местные чины варты, за малочисленностью, частью перебиты, остальные дезорганизованы, и оказать самостоятельно сопротивление не могут. Окруженные шайкой на сахарном заводе в с[еле] Старое убиты 30 немецких солдат, ди-

ректор завода, акцизный контролер, 4 вартовых и бывший начальник варты; шайкой взято 2 пулемета. Германский отряд, находившийся у м[естечка] Борисполя, отошел к г[ороду] Переяславу, куда сосредоточиваются остальные германские отряды и прибывший на автомобилях из г[орода] Киева. Золотоношский комендант мер не принимает и помощи не оказывает, так как большинство казаков распущено на сельскохозяйственные работы. Около Яготина шайка, встретив серьезное сопротивление немцев и варты, разбилась на мелкие группы и рассеялась по Пирятинскому уезду.

Екатеринославская губерния

Разрозненные убийства и грабежи продолжаются. Наличный состав варты недостаточен для борьбы с преступностью.

Волынская губерния

Мелкие грабежи и убийства. Беспорядки в Кременецком уезде. Губернский староста вошел в полное соглашение с высшим австрийским командованием по принятию совместных мер для водворения в губернии порядка.

Полесская губерния

В с[еле] Неньковичах *Пинского уезда* вспыхнуло восстание крестьян. Послан карательный немецко-украинский отряд и к расследованию преступлено.

В Харьковской, Подольской, Херсонской, Таврической и Холмской губерниях выдающихся происшествий не было.

Преступная деятельность политических организаций

Обнаруживается сильная преступная агитация: большевиков, социалистов-революционеров, военно-революционных отрядов и организаций «ЦК» формирующейся среди крестьян и поставившей себе целью:

1) возмущение крестьян против властей,

2) террористические акты,

3) террор в отношении немецких войск, в случае если немецкие войска встанут на сторону властей и

4) всеобщее восстание с целью свержения гетманской власти и восстановления социализма на Украине.

Заметна также сильная агитация в среде профессиональных союзов с целью объединения для борьбы с капиталистами и приобретения независимости в своих действиях.

Имеются указания на общее выступление социалистических организаций, сопровождаемое всеобщей забастовкой и приурочиваемое к 15–20 августа по старому стилю.

Поступающие о преступной деятельности сведения разрабатываются и ликвидируются, с привлечением виновных к ответственности.

Положение на железных дорогах

Ведется тайная агитация за возобновление забастовки. Среди железнодорожных служащих и рабочих происходит раскол в оценке значения для рабочего класса окончившейся забастовки. Большинство обвиняет организаторов забастовки ухудшившей условия работы и материальное положение служащих и рабочих. Продолжается ликвидация зачинщиков забастовки чинами державной

варты совместно с германо-австрийскими властями. Принимаются меры к скорейшему отправлению на места чинов железнодорожной варты.

Общий отдел

Продолжающаяся дороговизна, спекуляция и появление в некоторых местах заболевания холерой — служат почвой для преступной агитации, стремящейся подорвать доверие к державной власти и возбудить население к беспорядкам.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 18–20.

ЗВІТ ВІД 17 СЕРПНЯ 1918

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты о внутреннем положении в Украине за время с 10 по 15 сего августа

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Киевская губерния

В Васильковском, Каневском уездах население встревожено появлением в лесах повстанцев-разведчиков, из которых образовалась шайка в 1,500–2,000 человек, направившаяся на железнодорожный район Белая Церковь и Фастов, появившись вблизи ст[анциии] Мотовиловка.

В Чигиринском уезде незначительные шайки разбойников грабят население.

Чины державной варты наблюдают за разведчиками, причем в Чигиринском уезде происходили успешные столкновения с разбойниками. В районе Белая Церковь, Фастов, Мотовиловка посланы германские части.

В Сквирском уезде появились сильные шайки, вооруженные винтовками, косами, граблями, вилами; нападают на чинов варты, грабят, убивают, повели осаду г[орода] Сквира и пытались разрушить железнодорожный путь Попельня — Строков — Бровки.

11-го августа произошел бой между шайками и германским вартовским отрядом у г[орода] Сквиры — шайки отброшены, убито разбойников 200, 14 из офицерского отряда, ранены 1 немец и 1 казак. 12-го августа германцами арестована местная земская управа, которая имела связь с шайками. Остальную часть уезда германцы очищают.

В Бердичевском уезде появились прорвавшиеся из Сквирского уезда незначительные шайки, которые вымогают у крестьян деньги, хлеб, оружие и заставляют присоединяться к ним.

Местная варта и германские отряды не пускают шайки вглубь уезда и прорвавшихся уничтожают.

Черниговская губерния

В Глуховском, Козелецком, Нежинском, Новгород-Северском, Черниговском, Путивльском, Стародубском, Гомельском — значительные шайки продолжают массовые грабежи, нападения, убийства, особенно уничтожаются ими хлеборобы и преследуются чины державной варты.

Чины варты и украино-германские отряды ведут с шайками перестрелку и, между прочим, отбросили шайки у гор[ода] Нежина. Присланные в Козелецкий уезд два украинских броневых автомобиля оказались неисправны и небоеспособны.

В Салтыковой Девице восстановлен исполнительный комитет под председательством Кислова. Приостановлено пароходное сообщение с Мокошиным. Около станции Узруй и на перегоне Заруцка — Крупец взорваны железнодорожные мосты. Железнодорожное сообщение Чернигов — Круты более недели разрушено и находится во власти разбойников.

Некоторые шайки вооружаются большевиками из гор[ода] Брянска; гомельская шайка, большинство большевики, в 500 человек имеет 45 пулеметов и 6 орудий.

В Жадове Новгород-Северского уезда сход крестьян постановил не пускать набранных в сердюкскую дивизию.

Полтавская губерния

Незначительные нападения. Оперировавшие до сего шайки разбиты германскими отрядами и пытаются прорваться через Харьковскую губернию в Россию; на своем пути грабят и сжигают имения.

Харьковская губерния

В Корочанском уезде большевики совершают дерзкие набеги. Часть участников набегов уничтожается.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Преступная деятельность различных организаций и партий

В Черниговской и Полтавской губерниях распространялись приказы «Уполномоченного по организации центрального военного штаба района Черниговской и части Полтавской губернии». Приказы призывают к формированию из населения военных отрядов к восстанию против державной власти.

По губерниям ведется разработка и по ее результатам ликвидации.

В Одессе распространяются:

1) воззвания левых социалистов-революционеров, призывающие к террору, и комитета «Коммунистической партии большевиков Украины», призывающие к созданию боевых организаций для борьбы за советскую власть рабочих и крестьян.

2) бюллетени «Центростачкома», возбуждающие населения против германо-австрийской власти.

Наблюдается, что «Украинской селянской спилкой» руководят земские деятели, от коих местные организаторы восстания получают директивы.

Организация обследуется агентурным путем и предназначены к ликвидации. Петлюра и Химерик арестованы, за остальными ведется агентурное наблюдение. Ведется за установленными лицами агентурное наблюдение для выяснения их связей, что дает возможность ликвидировать группы.

На Украине партия социалистов-революционеров в полном единении с большевиками и анархистами предполагает на днях выполнить ряд террористических актов, ожидая директив из Москвы. В распоряжении соц[иал]-рев[олюционного] комитета имеются большие суммы денег. Одновременно среди рабочих ими ведется усиленная агитация с призывом к всеобщей забастовке,

но рабочая масса, в общем, относится к этому инертно; агитация находит почву у безработных.

С целью же привлечь рабочие массы, комитет намечает открытое выступление в надежде на присоединение и думает захватить имеющиеся в войсках бронированные автомобили.

Число выясненных членов упомянутой в предыдущем докладе организации «ЦК» постепенно увеличивается. Установлена живая связь членов Харьковской губернии с Киевом.

Одновременная ликвидация по г[ороду] Киеву и Харьковской губернии предназначена на 21-е сего августа.

Независимо сего обнаружена новая организация «Союз спасения Украины», намечающая террористические акты против высших должностных лиц украинского правительства.

Для выяснения ее состава направлена агентура.

Положение на железных дорогах

Большинство железнодорожных служащих, особенно семейные, после ликвидированной забастовки, выражают резкое осуждение по отношению тех членов своей среды, которые пытаются снова начать забастовку.

Устанавливаются лица, являющиеся активными членами «Черной руки». Настоятельно необходимо скорее приступить чинам железнодорожной варты к своим обязанностям на местах для восстановления с ними розыскной связи осведомительных отделов в губерниях.

Предполагавшаяся новая забастовка на 15-е – 20-е августа не имеет твердой почвы — с одной стороны вследствие произведенных арестов главарей, а с другой — в виду происшедшего раскола во взглядах на забастовку между служащими управления дорог, движения и пути. Большое недовольство вызвало также постановление, на последнем заседании совета профессионального союза служащих при обсуждении вопроса о районных комитетах, не выделять в отдельный район членов союза служащих управления дорог. В последнем служащие управления усматривают насильственное нежелание, в случае забастовки, считаться с их мнением, особенно при объявлении таковой всеобщей.

Из среды служащих большевиков, недовольных неудавшейся забастовкой, организованной большевиками, прибывшими из Великороссии с крупной суммой денег, образовался «Революционный трибунал» под названием «Черная рука». Членами этого трибунала бросаются бомбы на вокзале, производятся террористические акты в отношении представителей власти и железнодорожной администрации, объявлялись целые поезда, отправлявшиеся во время забастовки, вопреки приказанию стачечного комитета, «вне закона».

Общий отдел

Ненормальная постановка продовольствия в городах, дороговизна, неудовлетворительная доставка грузов, увеличение цен на продукты, вызванное железнодорожной забастовкой, и, несмотря на окончание последней, остающееся неизменным тревожит население и вызывает резкую критику действий правительства.

Директор департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 7–10.

ЗВІТ ВІД 28 СЕРПНЯ 1918

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты
о внутреннем положении на Украине
за время с 24-го по 27-е сего августа

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Киевская губ[ерния]

В с[еле] Казенная Мотовиловка девять бандитов, задержанных вартою и германцами, отправлены последними в Фастов.

В Киевском уезде крестьяне вместе с бандитами намереваются выступить в Дымерской волости. В местечке Дымер был обстрелян германский отряд. На станции Казатин арестовано за кражи 22 человека, в том числе урядник охраны станции Казатин.

В корнинском вартовом участке Сквирского уезда появились банды большевиков, ведется агитация с призывом к восстанию. Уборка хлеба тормозится бандитами терроризирующими население. Усмирение уезда затрудняется передвижением германских отрядов, чем пользуются местные крестьяне для формирования банд. Село Володарка вновь занята бандитами.

Черниговская губ[ерния]

В Борзненском уезде установлено, что главарем повстанческих отрядов является Крапивянский, нежинским окружным начальником — Кирпонос, а его помощником — Сечкарь. Обнаружена могила, в которой было зарыто живыми шесть человек.

В Гомельском уезде, за демаркационной линией по направлению Михайловский хутор — Крупец, замечается накопление большевистских банд.

В Глуховском уезде, за демаркационной линией, анархисты коммунисты распространяют прокламации, призывая население к восстанию и нападению на г[ород] Глухов. В Команской, Улановской и Марчихино-Будской волостях, занятых большевиками, происходят грабежи и насильственное вооружение населения. Неподчиняющимся большевики грозят полнейшим разгромом.

В село Веркиевку Нежинского уезда прибыл германский полк. У хутора Бобрик убито 15 и арестовано 16 бандитов при стычке с германцами.

В селе Любимовке Рыльского уезда захвачено 10 большевиков, а у села Пушкарного большевики захватили двух германских солдат.

В Черниговском уезде ощущается недостаток хлеба. Пайки уменьшены до ¼ фунта на душу.

Задержание транспорта оружия (3 пулемета, 51 граната, 62 винтовки и 10 ящиков амуниции) в Конотопском уезде вызвало бегство организации приемщиков из Конотопа. Установлено, что главный склад оружия находится в Курске, а главный агент снабжения — Овсянников

Проводники и два возчика из села Вегеровки приговорены к расстрелянию. Их имущество конфисковано германцами.

Подольская губ[ерния]

Банда в Брацлавском уезде постепенно окружается австрийцами. Вследствие пропаганды в австрийских войсках явилось брожение среди славянских

эшелонов, направляемых на французский фронт. Между посланными для них обезоружения мадьярами и ими начался бой в Могилева и Новосельцах. Агитатор восстания среди крестьян, бывший член уездной управы, Боб убил ходоровского волостного старшину и скрылся. Также убиты сельский староста Бортник и шесть мадьяр бандитами при участии местных крестьян. Население враждебно относится к чужестранцам и состоятельному элементу. Участились грабежи.

В селе Ялтушкове Могилевского уезда толпа евреев обезоружила и арестовала австрийскую команду и двух вартовых. 23-го августа закончено разоружение восставших австрийских частей. Прорвавшаяся из Могилевского в Ямпольский уезд банда была разбита австрийским батальоном в джуринском лесу и потеряла до 400-х человек убитыми и ранеными. Вартой задержаны 17 бандитов, которые переданы австрийским властям.

Австрийцы восстановили порядок казнив нескольких виновных.

Екатеринославская губ[ерния]

Настроение населения враждебно затаенное, у рабочих угнетенное вследствие безработицы. Замечается острый недостаток в предметах первой необходимости.

Полтавская губ[ерния]

В Лубенском уезде арестован 31 участник большевистской банды и два убито; в Пирятинском уезде арестовано 17 человек.

Херсонская губ[ерния]

В Одессе агентура указывает на усиленную агитацию и пропаганду среди австрийцев, которые ведутся левыми с[оциалистами]-р[еволюционерами] в целях совместного выступления против украинских властей. Среди австрийских войск замечен упадок дисциплины. Агентура указывает на достаточное количество оружия в распоряжении рабочих, которое закопано в окрестностях Одессы.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Начальник Осведомительного отдела Пономарев

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 15–16.

ЗВІТ ВІД 2 ВЕРЕСНЯ 1918

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты
о внутреннем положении на Украине
за время с 27-го по 1-е октября 1918 г[ода]

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Харьковская губерния

В связи с слухами об уходе германских войск в Грайворонском уезде наблюдается наплыв преступного элемента желающего освободить арестованных и поднят восстание. 24-го сентября в селе Мощеном названного уезда шайкой бандитов в числе около 70 человек произведено было нападение на дома сельского старосты и 4-х хлеборобов. Бандиты бросили около 30 бомб и увели 5 лошадей. Из пяти пострадавших при нападении лиц двое умерло. Шайка преследуется.

Казаки украинских частей, расквартированные в Старобельском уезде, разбойничают. Население ими терроризировано, многие бросили свои хозяйства и скрываются, опасаясь грабежа и насилий. Варта не может исполнят своих обязанностей находясь под постоянной угрозой казаков. Обращения к командному составу безрезультатны, губернский староста просит соответствующих распоряжений.

Екатеринославская губ[ерния]

Г[ород] Екатеринослав. В здании управления «Запорожской железной дороги» обнаружено 7 пулеметов и 12 ящиков пулеметных лент.

Черниговская губ[ерния]

Город Новгород-Северск в опасном положении вследствие прохождения демаркационной линии у самого города, которая обстреливается большевиками. Германцы в виду воспрещения не могут ответить тем же. Предотвратить разрушение Новгород-Северска возможно лишь отодвинув демаркационную линию на 20 верст, проведя ее по линии Гремяч — хутор Михайловский. 27-го сентября Новгород-Северск был обстрелян артиллерией большевиков, причем двое жителей ранены. Повстанцы, перейдя реку Ивотку, заняли Ображеевку. В селах Комане и Чулатове Новгород-Северского уезда того же числа захвачены метрические книги в целях принудительного набора.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Преступная деятельность различных организаций и партий

Настроение железнодорожных служащих ст[анции] «Полтава-Южная» и «Полтава-Киев» несколько приподнятое в связи с проходом через них немецких частей с Украины на западный фронт. Рабочие железнодорожных мастерских открыто говорят, что с уходом немцев близок момент, когда народ опять возьмет власть в свои руки и расправится с его врагами, устроившими первую забастовку, полагая, что таковая вызвана была мероприятиями администрации, уволившей значительное число прослуживших долгое время низших служащих без причитавшейся им денежной премии как забастовщиков. Обратный прием из 610 уволенных 200 человек успокоения в среду рабочих не внес. Продолжается агентурное наблюдение за настроением рабочих и выясняются лица, поддерживающие враждебность рабочих к администрации.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 21–22.

ЗВІТ ВІД 6 ВЕРЕСНЯ 1918 (1)

Совершенно секретно

**Доклад по Департаменту державной варты
о внутреннем положении на Украине
за время с 30-го августа по 3-е сентября 1918 года**

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Екатеринославская губ[ерния]

Настроение населения покойно, но скрыто враждебно по отношению к имущим классам. Грабежи и убийства продолжаются. В с[еле] Лисичанске Ба-

хмутского уезда забастовали рабочие стеклянного завода. В уезде происходят холерные заболевания. В Вознесенском руднике умерло 2 человека; в с[еле] Дружковке заболело 30, а умерло 5 человек.

Киевская губ[ерния]

27-го августа в селах Насташки, Островы, Поправке, Быковой Гребле и Малой Ольшанице Васильковского уезда появились повстанцы. 28-го августа повстанцы напали на отряд вартовых по дороге из Сорокотяг в Белую Церковь и убили 2-х вартовых, а 1-го ранили. В Яблоновке убит экономический вартовый.

В Киевском уезде среди населения ведется большевистская агитация.

В Черкасском уезде арестованы 4 члена президиума совета городищенской еврейской общины за враждебное отношение к существующему строю.

В Звенигородском уезде сторонники бывшей Рады распространяют слухи о близком перевороте в пользу Рады, для чего, будь-то, бы подготовляется забастовка на железных дорогах, фабриках и заводах в Киеве, а войска атамана Натиева двигаются на Киев. Выяснения распространителей слухов производится. В с[еле] Куриловцах германцы расстреляли бывшего деловода у коменданта Павловского Войно-Войченко.

Прибывшая из Уманского уезда банда ограбила евреев в м[естечка] Винограде на 20,000 руб[лей]. Она преследуется вартою и германскими отрядами. Арестовано шесть бандитов в лисянском районе. Продолжается регистрация населения.

28 августа Володарский лес Сквирского уезда обыскан германскими и украинскими войсками. За убитых вартовых в с[еле] Березне взята контрибуция в 130,000 руб[лей]; там же, за участие в восстании арестовано 20 местных крестьян и 29 крестьян д[еревни] Пархомовки.

В Радомысльском уезде ликвидированы повстанческие банды. Дано знать штабу XXVII резервн[ного] герман[ского] корпуса и командиру IV украинского корпуса.

Волынская губ[ерния]

В с[еле] Вороновцах Кременецкого уезда 28 августа сожжен хлеб в скирдах, клуня, амбар и ранен арендатор.

Подольская губ[ерния]

В Брацлавском уезде повстанцы прячутся в лесах и, через своих агентов, стараются подговаривать крестьян к бунту.

В Ушицком уезде австрийцы расстреляли в с[еле] Куриловцах помощника начальника банды повстанцев Могилевского уезда Ивана Непневского.

В с[еле] Балине Каменецкого уезда в экономии Садовского в снопах у паровой машины были найдены две бомбы, из которых одна взорвалась без вреда для окружающих.

С[ело] Кукавка Могилевского уезда горит после бомбардировки австрийцев.

Полтавская губ[ерния]

Арестовано 18 участников большевистских банд. В уезде происходят единичные случаи вооруженных грабежей. В Пирятинском уезде на границе с Прилукским замечено несколько незначительных банд, которые вылавливаются. Главарь банд арестован.

Харьковская губ[ерния]

В уездах происходят единичные случаи грабежей.

Херсонская губ[ерния]

30 августа между станциями Заплазы и Любашовка был разобран злоумышленниками железнодорожный путь, вследствие чего произошло крушение поезда с человеческими жертвами; разбито 4 вагона.

Г[ород] Одесса. 31 августа прибыл пароход «Елена», среди пассажиров пять представителей «совнаркома». Пароход находится в карантине вследствие бывшего в пути холерного заболевания. Того же числа на ст[анции] «Одесса-Товарная» взорвался котел в машинном отделении. Предполагается, что было подложено взрывчатое вещество. Жертв не было.

31-го августа с 3 ½ часов дня в артиллерийских складах начались сильные взрывы снарядов, которые продолжались до 2 часов ночи. Много построек разрушено, число убитых и раненых не выяснено. Накануне были получены о готовившимся взрыве агентурные сведения, сообщенные австро-венгерскому командованию, которые и ранее осведомлялось об упорном применении террора с[оциалистами]-р[еволюционерами] и большевиками.

30 августа в складах работали австрийцы без обычного надзора. Допускается предположение, что причина взрыва — неосторожность работавших австрийцев. Взрывам предшествовал пожар. В складе хранилось около 4,000 снарядов, он охранялся исключительно австрийцами.

Предупрежден взрыв пироксилина около 15,000 пудов. Пока установлено, что убит лишь один часовой, имеются раненые среди часовых и рабочих. Пожары и взрывы в Одессе продолжаются.

Предместья города Молдаванка и Пересыпь в опасности. Проезд по железной дороге между «Одессой-Главной» и «Застава I» невозможен, так как путь на 6-й и 7-й верстах поврежден, и вблизи происходят взрывы. Сообщение свободно между «Одессой-Порт» и Вознесенском. К восстановлению железнодорожного сообщения будут приняты меры при первой возможности.

Черниговская губ[ерния]

В Рыльском уезде 26 августа арестовано 23 большевика-повстанца.

В с[еле] Соколовке Стародубского уезда 28-го августа при столкновении вартовых с крестьянами убит один крестьянин. В ночь на 30-е августа обстрелян у ст[анции] Бобрик Остерского уезда поезд № 717, шедший из Киева в Гомель.

В городе Гомель задержаны два бандита с оружием и переданы германской комендатуре. В д[еревне] Демьянке Понуровской волости задержан опасный бандит — большевик Майоров. 26 августа между урочищами Крысса и Городовка ограблен 30-ю бандитами шедший из Гомеля — Чечерска пароход «Беседь» на 30,000 руб[лей]. В ночь на 27-е августа задержаны в г[ороде] Гомеле анархист-коммунист Михаил Бобров и некий Лерчев. Переданы германской комендатуре.

В Борзненском уезде продолжаются грабежи и разбои; виновные не обнаруживаются. Волостные управы, состоящие из неблагонадежных элементов, мешают сплотиться хлеборобам, которых терроризируют так, что они вынуждены ночевать не в своих усадьбах.

Ввозится и раздается оружие. За демаркационной линией в 26 верстах от г[орода] Глухова собирается большая банда украинских большевиков под командою Примака. Банда эта именуется «Червоными украинцами» и имеет целью

учинить переворот на Украине, резню помещиков и евреев, и изгнание немцев. Предполагается наступление этой банды на Новгород-Северск. Германцы имеют распоряжение на переходить демаркационную линию вооруженными силами. Сообщено германскому командованию.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Преступная деятельность различных организаций и партий

Левые с[оциалисты]-р[еволюционеры] с анархистами, большевиками и «Бундом» призывают к всеобщей забастовке на 15-е сентября. Левые с[оциалисты]-р[еволюционеры] замыслили покушение на пана Гетмана и генерала Кирхбаха. В положении на железных дорогах, равно как и в настроении служащих, никаких перемен не замечено. По разработкам производились обыски и аресты оставшихся на свободе главарей состоявшихся забастовки. Партия «самостийников-социалистов» ничем заметным себя не проявляет. Устанавливаются некоторые активные члены ее и их связи.

30 августа с санитарным поездом прибыла в Киев из Великороссии какая-то женщина — врач или сестра милосердия — большевичка, которая привезла с собою значительное количество партийной, агитационной литературы, каковая, по предположениям, попала в большевистскую миссию «Красного креста» на Украине.

Вследствие имевшихся указаний на сношение с российскими большевиками и противоправительственную деятельность правлений: «Временного всеукраинского центрального совета профессиональных союзов» и «Центрального бюро профессиональных союзов г[орода] Киева» в их помещениях 28 м[есяца] августа были произведены выемки некоторых документов, а также задержаны: юрисконсульт «Всеукраинского центрального союза», председатель «Центрального бюро», его товарищ и другие лица.

За директора Департамента державной варты вице-директор Тальберг
И[сполняющий] о[бязанности] начальник
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 23–25.

ЗВІТ ВІД 6 ВЕРЕСНЯ 1918 (2)

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты о внутреннем положении на Украине с 3-го по 6-е сентября 1918 года

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Екатеринославская губ[ерния]

1 сентября вблизи г[орода] Екатеринослава убит австрийский офицер и ранен его денщик. При попытке задержать преступников убиты два австрийских солдата. На город наложена контрибуция в 300,000 рублей.

Киевская губ[ерния]

В Васильковском и Сквирском уездах происходят единичные налеты банд, сопровождаемые грабежами и убийствами. Банды ликвидируются германскими отрядами и вартой.

Подольская губ[ерния]

С села Петрашевки Брацлавского уезда, где были задержаны два повстанца, взыскана контрибуция в 50,000 рублей.

Херсонская губ[ерния]

Г[ород] Одесса. С 3 сентября восстановлено движение поездов.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

За директора Департамента державной варты вице-директор Тальберг
И[сполняющий] об[язанности] начальник
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 26.

ЗВІТ ВІД 14 ВЕРЕСНЯ 1918

Совершенно секретно

**Доклад по Департаменту державной варты
о внутреннем положении на Украине
за время с 6-го по 10-е сентября 1918 года**

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Киевская губ[ерния]

В Васильковском и Звенигородском уездах производились вооруженные грабежи и убийства единичными бандитами и шайками. Борьба с бандитами ведется совместно германскими отрядами и вартою.

Екатеринославская губ[ерния]

Высший состав губернской земской управы устранен постановлением ревизионной комиссии. В Екатеринославском уезде губернским старостой распущены четыре волостные земские управы.

Подольская губ[ерния]

Разоружена литинская повитовая сотня, вследствие поступивших сведений о готовившемся выступлении ее для освобождения арестованных из тюрьмы. При разоружении населения в селе Пужайкове Балтского уезда австрийцами убито и ранено 10 крестьян.

Полтавская губ[ерния]

По распоряжению украинского коменданта Пирятинского уезда на село Черняховку была наложена контрибуция в 65,000 рублей за укрывательство большевиков, невозвращение награбленного и отказ от сельскохозяйственных работ. Она была заменена конфискацией 70 штук рогатого скота и 45 лошадей.

Г[осподин] Министр внутр[енних] дел указал полтавскому губ[ернскому] стар[осте], что пирятинский повит[овый] стар[оста] виновен, допустив наложение контрибуции несуществующей властью, и что продажа скота, принадлеж[ащего] населению, недопустима.

Черниговская губ[ерния]

В Гомельском уезде имеются организации, формирующие повстанческие банды. Арестованный и переданный германским властям один из участников Дробенков бежал, а прочие скрылись в лесах у деревни Боровой. Распространя-

ются прокламации, призывающие к резне помещиков, интеллигенции и германцев. В других уездах происходят грабежи и убийства единичными лицами и бандитами. На хуторе Михайловском арестованы большевистские комиссары.

Организована облава для их поимки. Из г[орода] Козельца германцами высланы 45 подозрительных лиц, а в Нежинском уезде расстреляно семь бандитов. Банды ликвидируются германскими отрядами.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Преступная деятельность различных организаций и партии

В Киеве сорганизовался областной комитет «Всероссийской организации украинцев-коммунистов» (большевиков) поставившей своей задачей поднять вооруженное восстание для низвержения существующего на Украине государственного строя. В Проскурове начал функционировать уездный комитет этой организации. Деятельность вновь народившейся организации обследуется.

Среди населения Киевской и Черниговской губерний стали распространяться прокламации от имени различных революционных организаций на русском и украинском языках, призывающие к восстановлению «селянской советской Украины» путем вооруженного выступления против власти Гетмана и германского командования. Установлено, что в виду неудачи назначенного на 6-е минувшего августа восстания, таковое было перенесено на 21–22 число того же месяца. В пределах Черниговского уезда арестованы 17-го минувшего августа девять повстанческих главарей и 37 причастных к бандитам лиц, и приняты меры к задержанию скрывшихся. Дознание по этому делу производится.

Директор Департамента державной варты Аккерман

И[сполняющий] об[язанности] начальник

Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 31–32.

ЗВІТ ВІД 15 ВЕРЕСНЯ 1918

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты о внутреннем положении на Украине за время с 10-го по 13-е сентября 1918 года

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Киевская губ[ерния]

В Каневском, Сквирском и Звенигородском уездах происходили случаи грабежей и убийств единичными бандитами и шайками. 7-го сентября в селах Яхнах и Краснолесье Васильковского уезда были разбиты германцами банды повстанцев, вступившие с ними в бой. Борьба с большевиками-повстанцами ведется германскими отрядами и вартою.

Екатеринославская губ[ерния]

В Екатеринославском уезде испытывается острый недостаток в предметах первой необходимости. Для ликвидации сформировавшейся в Александрийском

уезде банды выслан отряд варты и австрийцы. Задержанная в Екатеринославском уезде банда передана австрийскому командованию.

Херсонская губ[ерния]

Г[ород] Одесса. Принимаются энергичные меры к обеспечению населения хлебом.

Черниговская губ[ерния]

Продолжаются набеги большевиков из-за демаркационной линии. Имеются опасения, что банда Порядина из 2,000 человек при 12-и тяжелых орудиях намерена напасть на Новгород-Северск, перейдя Десну. Из 17 бандитов задержанных германцами в Нежинском уезде двое расстреляны. Сообщено германским властям.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Преступная деятельность различных организаций и партий

Партия с[оциалистов]-р[еволюционеров] усиленно призывает в своих воззваниях крестьян к организации союзов, хранению оружия для всеобщего восстания против Гетмана и германских войск, и усиливает пропаганду среди немецких и австрийских войск. На местах производятся расследования.

Крайними элементами на железных дорогах ведется пропаганда за забастовку в виде всеобщего восстания вместе со всем пролетариатом и происходит подготовка к выборам в главный стачечный комитет. Производится надлежащая разработка.

«Черная рука» никаких террористических актов в последнее время не проявляла. О деятельности организации «Красная точка» также как и о предыдущей производятся на местах обследования. Партия социалистов-самостийников за последнее время ничем себя не проявила. По полученным последним агентурным сведениям, разработка на местах продолжается, но ответов до сих пор не поступило.

Директор Департамента державной варты Аккерман
И[сполняющий] об[язанности] начальника
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 33–34.

ЗВІТ ВІД 18 ВЕРЕСНЯ 1918

Совершенно секретно

**Доклад по Департаменту державной варты
о внутреннем положении на Украине
за время с 13-го по 17-е сентября 1918 года**

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Киевская губ[ерния]

В Звенигородском, Васильковском и Киевском уездах производятся грабежи и убийства шайками бандитов. В Киевском уезде ведется тайная агитация, призывающая к вооруженному восстанию. С бандитами и повстанцами ведется борьба вартою.

Г[ород] Киев. Производится ревизия дел городской управы. Получены сведения, что она производится без должной тщательности. Сообщено киевскому градоначальнику.

Екатеринославская губ[ерния]

11 сентября из Екатеринославской тюрьмы через подкоп бежало 15 подследственных арестантов. Места заключения переполнены. 14 августа распущена Бахмутская городская управа вследствие обнаруженных ревизионной комиссией дефектов в ведении городского хозяйства.

В Бахмутском, Павлоградском, Верхнеднепровском и Александровском уездах появились мелкие разбойничьи шайки. Приняты меры к розыску бежавших.

Австрийским командованием арестован мировой судья IX участка Верхнеднепровского уезда Марков. О причинах ареста запрошен штаб XII австрийского корпуса.

Черниговская губ[ерния]

В Глуховском уезде усиливается деятельность бандитов. Большевики предприняли наступление на село Роговку Новгород-Северского уезда из-за демаркационной линии. В Рыльском уезде появилось много прокламаций, и распространяются слухи о наступлении большевиков. В Кролевецком уезде арестован агитатор и убийца офицеров матрос Калита. В Нежинском и Кролевецком уездах германцами производятся аресты повстанцев. Немецкие войска уничтожили банду перешедшую демаркационную линию у Очкина и Гремяча.

Харьковская губ[ерния]

13-го сентября в деревне Тимоновой Бирючанского уезда хорунжий Копатученко с шестью казаками бирючанской комендатуры заманили к себе в дом шесть германских солдат из коих пять убили, а одного ранили, а затем все перешли к большевикам.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Директор Департамента державной варты Аккерман
И[сполняющий] об[язанности] начальника
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 36.

ЗВІТ ВІД 20 ВЕРЕСНЯ 1918

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты о внутреннем положении на Украине за время с 17-го по 20-е сентября 1918 года

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Киевская губ[ерния]

В *Васильковском* и *Радомысльскому уездах* действуют шайки бандитов. Много бандитов маскируются германскими солдатами, чтобы прорвавшись в город Белую Церковь убить местных украинских и германских должностных лиц. Сведения эти сообщены коменданту германских войск в Белой Церкви.

Екатеринославская губ[ерния]

В Бахмутском, Верхнеднепровском и Новомосковском уездах участились грабежи. Меры приняты. В селе Троицком Павлоградского уезда убит один ав-

стрийский солдат, а другой ранен. На каменском заводе Днепровского уезда среди рабочих возникло брожение на почве распределения рабочего дня. Австрийским командованием наложена на село Троицкое контрибуция в 100,000 рублей.

Черниговская губ[ерния]

В Глуховском уезде многочисленные банды переходят границу; идут бои. Неизвестно что происходит в Ямполе вследствие перерыва сообщения. Глуховская комендантская сотня в ночь на 15-е сентября самовольно выехала за демаркационную линию и забрала у большевиков скот, чем вызвала ответное наступление на их село Заруцкое.

В ночь на 15-е сентября большевистской бандой убиты в селе Дробышеве Новгород-Северского уезда полковник Рогальский с женой, трое детей и германский офицер. Нападение на Ямполь ликвидировано.

Херсонская губ[ерния]

Население Ананьевского и Елисаветградского уездов возбуждено против австро-венгерских войск конфискующих хлеб. В городе Березовке на этой почве подготовлялось вооруженное восстание, которое своевременно было ликвидировано. Там же были расклеены прокламации с призывом к вооруженному восстанию против австро-венгерцев и германцев.

В посаде Малиновке Херсонского уезда были разбросаны прокламации призывающие к восстанию для низвержения власти Гетмана. На город Березовку австрийцами наложена контрибуция в 1,000 рублей, а домовладельцев, на домах которых были расклеены прокламации, оштрафовали по 100 рублей каждого. Производится расследование.

У деревни Обитоки Александрийского уезда местными крестьянами убиты два австрийских солдата, конвоировавших реквизированные в деревни продукты. Главный виновник убийства Филипп Москаленко скрылся. К розыску Москаленко приняты меры.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Преступная деятельность различных организаций и партий

Поступило сведение о готовящемся на 21-е сего сентября покушение на жизнь пана Гетмана при смотре железничного куреня на Брест-Литовском шоссе. Совершить убийство добровольно вызвался казак телеграфной роты названного куреня Карамышченко. К выяснению личности Карамышченко равно как и к его задержанию меры приняты.

10-го сентября в г[ороде] Херсоне были разбросаны прокламации на русском и немецком языках. Первые были отпечатаны от имени херсонского и одесского комитетов «Коммунистической партии (большевиков)» и заключают призыв к строительной работе, а вторые призывают к прекращению войны. Задержан распространитель прокламаций житель местечка Алешки Яков Петрович Уран. Расследование производится.

Директор Департамента державной варты Аккерман
И[сполняющий] об[язанности] начальника
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 37–38.

ЗВІТ ВІД 25 ВЕРЕСНЯ 1918

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты о внутреннем положении на Украине за время с 20-го по 24-е сентября 1918 года

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Екатеринославская губ[ерния]

В Александровском уезде в связи с безработицей участились грабежи. В северо-западной части уезда появившаяся гусеница уничтожает все на полях и огородах. В Новомосковском уезде наблюдается поджог хлебных скирд. Зажиточные крестьяне губернии довольны нарождающимся строем, безземельные и малообеспеченные недовольны обратной передачей земли владельцам. Часть рабочих враждебно относится к вводимому строю, так как им приходится считаться с требованиями властей, другая же заинтересована упрочнением порядка и поддерживает власть. В случае ухода германских и австрийских войск можно ждать массовых выступлений.

Херсонская губ[ерния]

В Ананьевском, Херсонском и Елисаветградском уездах существует брожение, вызванное подпольной агитацией; в последнем она ведется центральными организациями большевиков в Херсоне и Николаеве. Агитаторы, в большинстве, евреи. Существует связь с большевистскими и эсеровскими организациями в Великороссии. Население местами раздражено австро-венгерскими войсками реквизирующими хлеб и другие продукты по низким ценам и налагающим репрессии по незначительным поводам. Меры к задержанию агитаторов приняты.

Черниговская губ[ерния]

У Ямполя и хутора Михайловского Глуховского уезда продолжаются бои, результат коих неизвестен.

В Гомельском уезде раскрыта организация заговора повстанческих банд. Приняты меры к ликвидации организации и успокоении населения.

По германским агентурным сведениям в Олишевке Козелецкого уезда существует организация восстания. Германскими властями начат допрос населения Олишевки.

В Новгород-Северске арестован агитатор, бывший большевистский комиссар Андрей Печенко.

Таврическая губ[ерния]

В ночь на 13 сентября на станцию Коренево с прилежащим к ней поселком внезапно напали большевистские банды. В селе Велицком Бердянского уезда произошло выступление против германских войск. Нападение было ликвидировано германскими войсками.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Преступная деятельность различных организаций и партий

Партия социалистов-революционеров стремится навербовать в Киеве банду солдат в І залізничом (железнодорожном) полку для нападения на тюрьму в це-

лях освобождения Петлюры и других арестованных украинцев. Меры предупреждения принимаются. 14-го сего сентября на заседании Центрального комитета «Всеукраинского союза селянских спилок», при участии делегатов от инородческих комитетов, решено вести борьбу против Гетмана, его правительства и германского командования всеми средствами вплоть до применения террора. Состав комитета выясняется.

Директор Департамента державной варты Аккерман
И[сполняющий] об[язанности] начальника
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 39–40.

ЗВІТ ВІД 28 ВЕРЕСНЯ 1918

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты
о внутреннем положении на Украине
за время с 24-го по 27-е сентября 1918 года

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Екатеринославская губ[ерния]

В Верхнеднепровском и Новомосковском уездах наблюдаются случаи поджога немолоченного хлеба. Снабжение хлебом населения города Мариуполя становится критическим. В губернии продолжаются единичные грабежи.

Черниговская губ[ерния]

В Новозыбковском уезде учащаются грабежи и убийства; продовольственный вопрос стоит очень остро. В Суражском и Мглинском уездах на территории занятой большевиками ими арестована почти вся интеллигенция, помещики и богатые евреи. Всем им грозят расстрелом.

Харьковская губ[ерния]

В Харькове ограблен «Русский для внешней торговли банк» на 377,000 рублей. Меры к поимке грабителей приняты. Производится следствие.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Преступная деятельность различных организаций и партий

По имеющимся сведениям в состав Киевской городской думы входят несколько видных работников партии с[оциалистов]-р[еволюционеров], каковые конспиративно ведут противоправительственную агитацию в думском же здании. Сведения эти сообщены Киевскому столичному атаману для проверки и принятия надлежащих мер.

Директор Департамента державной варты Аккерман
И[сполняющий] об[язанности] начальника
Осведомительного отдела Тышкевич

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 41.

ЗВІТ ВІД 5 ЖОВТНЯ 1918

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты о внутреннем положении на Украине за время с 1-го по 4-е октября 1918 года

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Харьковская губ[ерния]

В ночь на 27-е сентября вблизи Мартыновки Суджанского уезда разведочная сотня натолкнулась на 800 бандитов. Обстрелянная пулеметным и ружейным огнем сотня отступила, потеряв трех человек убитыми и семерых ранеными. В районе демаркационной линии у города Суджи обнаружено скопище латышей и матросов. Имеются сведения о подготовке нападения на этот город, находящийся в опасности. Губернским старостой сообщено штабу германского и командиру украинского корпусов.

Черниговская губ[ерния]

В *Рыльском уезде* банда в 258 человек сняла рабочих в Александровске и запретила работать на Крупецком заводе.

В ночь на 1-е октября глуховская комендантская сотня самовольно выехала в село Кучеровку за демаркационную линию, где была окружена. Глуховский комендант с сотней был оставлен на службе согласно телеграммы начальника штаба пана Гетмана за № 3425.

В Стародубском уезде из тюрьмы бежало 6 арестантов. Два надзирателя заключены в тюрьму за пособничество к побегу, остальные оставили службу. Грабежи украинских солдат возбуждают население. Порядок водворен вартой.

Херсонская губ[ерния]

30-го сентября в селе Полтавке Херсонского уезда вооруженная шайка обстреляла казарму варты и бросила три бомбы в квартиру помощника районного начальника.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 42.

ЗВІТ ВІД 8 ЖОВТНЯ 1918

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты о внутреннем положении на Украине за время с 4-го по 8-е октября 1918 года

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Киевская губ[ерния]

В Васильковском уезде появляются небольшие банды и происходят единичные случаи грабежей. На 53 версте в 1 ½ верстах от станции Попельня взорваны два моста на обоих путях. Банды преследуются и ликвидируются вартой.

Подольская губ[ерния]

Злоумышленниками был испорчен путь между станциями Кодыма и Попелюхи, следствием чего было крушение поезда. Ранено 24 пассажира. Общее собрание собственников и сельских хозяев в городе Виннице обратилось с просьбой принять энергичные меры к уничтожению банд, против которых местные варты бессильны.

Херсонская губ[ерния]

В Елисаветграде среди населения брожение на почве усиливающейся дороговизны. Появились прокламации об уклонении от призыва на военную службу и уничтожении буржуазии. В некоторых пунктах Херсонского уезда ведется тайная агитация против существующей власти под руководством центральных органов «Коммунистической партии (большевиков)» в Херсоне и Николаеве. Прибывший в дер[евню] Колосовку Ананьевского уезда австрийский отряд заставил население заплатить 2,030 рублей немцу Мауху за захваченное у него в 1917 году сено. Агитаторы задержаны.

В селе Каменный Мост у крестьянина Тита Папидовника и Кузьмы Колесниченко австрийцы обнаружили оружие и боевые припасы. Папидовник и Колесниченко расстреляны австрийцами.

Черниговская губ[ерния]

Благонадежное население в Рыльском уезде усилено просит о снабжении оружием. Население нейтральной зоны отказывается подписывать приговоры о присоединении к большевикам. Участились случаи нападений большевиков.

В селе Бучках Стародубского уезда украинскими войсками захвачены и обезоружены 4 офицера и 17 вартовых Новгород-Северской резервной сотни. Офицеры были избиты шомполами до потери сознания.

В Новогод-Северском уезде большевики перешли было реку Десну, но затем вернулись обратно. Германские войска принимают меры.

В губернии продолжаются случаи грабежей. Меры к ликвидации банд принимаются.

Харьковская губ[ерния]

Проходящие станцию Люботин германские эшелоны производят большие беспорядки.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Директор Департамента державной варты Аккерман

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 43–44.

ЗВІТ ВІД 12 ЖОВТНЯ 1918

Совершенно секретно

**Доклад по Департаменту державной варты
о внутреннем положении на Украине
за время с 8-го по 11-е октября 1918 г[ода]**

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Волынская губ[ерния]

В ночь на 5-е октября на 58-й версте взорван железнодорожный Коростеньский мост.

Киевская губ[ерния]

6-го октября на 91-й версте вблизи станции Ирша взорвана часть пути. Из арестантского помещения белоцерковской варты Васильковского уезда бежало семь бандитов. Производится дознание. Двое бежавших задержаны, остальные разыскиваются.

Харьковская губ[ерния]

6-го октября на 9-й версте белгородского шоссе была задержана подвода с тремя неизвестными лицами, при которых были обнаружены документы на полученный ими груз взрывчатых веществ (26 фунтов динамита, 1 пуд 30 фунтов пироксилина, 100 штук тротиловых капсюлей, 50 французских бомб с капсюлями к ним); задержанные объяснили, что состоят в тайной большевистской организации и что груз передан ими по назначению. Обнаружен груз взрывчатых веществ и получивший его. Производится расследование.

Черниговская губ[ерния]

3-го октября задержан на пограничном пункте в Гомеле активный анархист Николай Пронузо, видимо комиссар по борьбе с контрреволюцией. Пронузо арестован и передан повитовому старосте для направления его дела судебному следователю особо важным делам.

На ст[анции] Бахмач 8-го октября солдаты проходящих германских эшелонов разграбили несколько вагонов с продуктами. Германский эшелон CCXV дивизии № 19118 разбил все лавки и рундуки находившиеся на станции, причем в одной из лавок похищена касса с деньгами. Германский комендант станции и германская рота, находящаяся для охраны, никакого воздействия не оказали. По линии проезда эшелона сообщено начальникам варт о принятии мер предосторожности.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

За директора Департамента державной варты Тальберг

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 45.

ЗВІТ ВІД 16 ЖОВТНЯ 1918

Совершенно секретно

Доклад по Департаменту державной варты о внутреннем положении на Украине за время с 11-го по 15-е октября 1918 года

місто Київ

Выдающиеся нападения, грабежи и убийства

Екатеринославская губ[ерния]

В уездах участились грабежи. В городе Екатеринославе в здании управления жел[езных] дорог обнаружен ящик с ручными гранатами, коробка с винтовочными патронами, 2 винтовки и некоторое количество военного имущества. Принимаются меры. Обнаруженное сдано коменданту города.

Киевская губ[ерния]

В селе Чичиркозовке банда в 115 человек произвела вооруженный грабеж дома крестьянина Миняла. В уезде продолжаются грабежи и убийства единичными бандитами и шайками.

В Киевском уезде подозревается существование тайной агитации к вооруженному восстанию.

В Сквирском уезде банды обезоруживают население. В ночь на 11 октября банда большевиков в 200 человек напала на сердюцкий дивизион в селе Пархомовке. Нападение отбито. Запрошен сквирский повитовий староста о принятых им мерах.

Произведено сношением с штабом XXVII германского корпуса и белоцерковским комендантом о высылке войск для уничтожения банд.

Черниговская губ[ерния]

В Стародубском уезде с 11-го октября введено осадное положение в виду ожидания большевиков называющихся «красным козачеством». Запорожцы II полка не защищают население от постоянных набегов банд, а восстанавливают его против украинский властей и германцев. Вокруг Стародуба население, по просьбе немцев, роет окопы. 12-го октября в 8-м верстах от Стародуба большевики разбили отряд украинцев. Германцы выслали отряд для задержания большевиков. В первых числах октября большевистский «Исполнительный комитет Стародубского уезда» прислал повитовому старосте объявление, предупреждающее о расстреле по 10 заложников за каждого задержанного большевика, в случае, если кто-либо из них будет отправлен за пределы уезда.

В Козелецком уезде разбита банда большевиков с большими для них потерями. Из показаний пленного, главный штаб бандитов оперирующих в Козелецком, Нежинском и прилегающих уездах Полтавской губернии находится в Веркиевке Нежинского уезда и непосредственно сносится с Россией, имея в своем распоряжении крупные суммы и боевые припасы. Меры к выяснению состава штаба и ликвидации банд приняты.

Харьковская губ[ерния]

10-го октября отбыли из Харькова в Киев 39 делегатов Советской Республики с 6 тюками с неизвестным содержимым. Германские власти не разрешили вскрыть тюки.

В остальных губерниях

Ничего выдающегося не произошло.

Директор Департамента державной варты

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1216. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 46.

ПОЛІТИЧНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ (СІЧЕНЬ 1919 — СІЧЕНЬ 1921)

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 3 ЛЮТОГО 1919

Збірка агентурних відомостів Політичного департаменту Міністерства внутрішніх справ за 3-е лютого 1919 року

Біла Церква. В зв'язку з евакуацією урядових інституцій і Директорії з м[іста] Києва помітна нервовість і хвилювання населення. Темні елементи стараються скористуватись сим ментом, пограбувати і погромити жидів. Місцевою, як військовою також і громадянською, владою вживаються всі заходи проти сих виступів, населення само домагається утримати спокій. В селах спокійно. В війську настрій гарний, відносини між козаками і старшинами довірчиве. Взагалі населення Білоцерківщини до большовицького руху ставиться пасивно і бажає тільки спокою. Біля Корсуня під проводом Зеленого було большовицьке повстання звідки Зелений знов втік. Згідно відомостів отриманих од коменданта ст[анції] Б[іла] Церква наші війська оперують біля ст[анції] Бобринська.

Жмеринка. Місцевий комісар м[істечка] Жмеринки Поліцький своїм поводженням наводе великий жах на селян, напр[иклад] ідучи зі своїм помічником забив з пістоля козака Немировського полку, а другого поранив в руку, його були заарештували, а потім випустили. В м[істечку] Жмеринці мається XI уланський полк, в котрому багато старшин, настрій більш большовицький. Там же є LVI немировський полк, в котрім настрій козаків добрий.

М[істо] Коростень. По добутим відомостям в Овручськім повіті з'явились агітатори (російські матроси) і почали агітувати. Агітація була удачна. В Покалівській і Словочанській волостях вони мобілізували і сими мобілізованими зайняли Овруч. Тим часом Народичська волость також мобілізувалась і вступила в боротьбу з тими двома волостями, під сей час підійшли російські большовики і повели наступ на Коростень, але підійшли республіканські війська і одігнали большовиків.

До 30 січня становище гарне нашого війська було досить, і можно було сподіватись ліквідації большовицької авантюри. Передню лінію під Гладковичами занімали полк Наливайка і LV полк народного визволення. Козакам зазначених полків побажалось довідатись чого власне хотять большовики, вибрали делегацію і послали до большовиків, ті в свою чергу прислали делегацію і розпочали переговори, наслідком сього «наливайківці» і полк «визволення» покинули позицію і почали відступати. Козаки говорять, що большовики відкрили по них сильний гарматний вогонь, але се неправдиво, большовиків було 150 чоловік і 2 кулемети, гарматний вогонь був з нашого боку.

В Гладковичах большовики чванились, що вони з українськими військами «столковались», що ті згодились без бою відступити, так воно і сталось. LV полк по прибутті в Коростень почав робити бешкети, козаки вимагали у коменданта щоб той відпровадив їх в напрямку Вінниці, коменданта на се не згоджувався, позаяк мав розпорядження від полковника Позицького лишити їх в Коростені,

тоді козаки порішили полковника Позицького арештувати, в коли він не буде коритись, то і розстріляють. Полковник Позицький на сей час виїхав на позицію. Потім козаки почали вимагати щоби їм видали нове обмундирования і гроші. По пізнішим чуткам LV полк роззброєно по дорозі в Житомир.

Одеса. В Одесі розповсюджуються чутки, що коли українці повернуться до Києва, то знов буде наставлен гетьман, потім зберуть військо і підуть на північ. Місцевий комендант писав в часописі, що на Слобідці найшли 82 трупи офіцерів добровольчої армії, трупи сі нібито забиті петлюровськими військами, по спросу тамошніх мешканців це все неправда — забитих не було. Керовники добровольців випускали багато підроблених грошей по 50 карб[ованців] для платні добровольцям. В гавані стояло 27 танків, потім їх кудись перевезено. На англійському пароплаві «Мірабо» мається фіолетовий промінь. Прибув загін греків, військо дуже зморене і обдерте. В французьких жовнірів можно купити рушницю за 25 карб[ованців]. Французьке військо ненадійне.

По селах від Роздільної до Козятина настрій дуже гарний.

Директор департаменту Кульчицький

За начальника внутр[ішньої] інформ[ації] відділу

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1429. — Оп. 5. — Спр. 18. — Арк. 3.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 9 ЛЮТОГО 1919

Збірка агентурних відомостів Політ[ичного] департаменту М[іністерства] в[нутрішніх] с[прав] за 9 лютого 1919 року

Жмеринка. По агентурним відомостям в м[істечку] Жмеринка підготовляється большовицьке повстання.

Вінниця. Громадянству відомо, що Міністерство фінансів і державна скарбниця збираються виїжджати до Проскурова, забираючи з собою частину коштовності. Маються певні відомості, що жиди скуповують набої до рушниць у залізничників і козаків, платять по 5 карбованців за штуку. З агентури відомо, що наші вороги підготовляють терористичні акти як на осіб стоячих у владі, так і на осіб являючихся виконавцями закону нашого уряду (співроб[ітників] Пол[ітичного] департ[аменту] і інш[их]).

Київський фронт. З певних військових джерел відомо, що на фронті «Красний трактир» большовики розгромлені дощенту і «Красний трактир» в наших руках. В бою під постом Волинським большовики також розбиті наголову, а решта розбіглась. З Києва большовики втікають, забираючи з собою що тільки можливо. На Чернігівщині і Полтавщині селяни повстали проти большовиків. Селяне гуртуються в партизанські загони, роззброюють большовиків і стараються відібрати все награбоване. Большовики у селян забирають хліб, скотину і взагалі що можливо.

За директора департаменту Кульчицький

За начальника відділу внутр[ішньої] інформації

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1429. — Оп. 5. — Спр. 18. — Арк. 2.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 11 ЛЮТОГО 1919

Збірка агентурних відомостів Політичного департаменту Міністерства внутрішніх справ за 11 лютого 1919 року

Вінниця. Настрій населення добрий. Між прибувшими козаками (дві сотні) немировського полку настрій також гарний. На вузьк[ій] кол[ії] залізниці настрій серед приїжджих і залізничників гарний, балачки серед них цілком антибольшовицькі. Чути балачки, що українські большовики, котрі пішли з російськими, зробили велику помилку, що російські большовики їх обдурили. Поширюються чутки, що на Чернігівщині повстання населення проти большовиків. Большовицьке військо, котре в Києві, більшістю складається з латишів та матросів.

По одержаним агентурним відомостям 10-го лютого представник французької військової місії Ланжерон о 2-й годині дня готувався до виїзду із м[іста] Вінниці, рахуючи, що його довше пробування в м[істі] Вінниці безкорисне, це б визначало конечний розрив зносин України з Антантою. О 5 годині дня політична ситуація настільки змінилась, що розпорядження свої про від'їзд Ланжерон відмінив, кажуче, що на цей раз згоди напевне буде досягнено.

Побільшений за останні дні жах з приводу дальнійшого існування молодої української держави під вечор 10-го лютого став спадать; населення стало певніше говорить о близькій згоді з Антантою. Чутки про негайний, якби, від'їзд членів Директорії в бік Галіції замінились чутками о приготовленю окремих членів Директорії до більш продовженого перебування в м[істі] Вінниці, доказом чого може бути придбання декотрими членами Директорії господарчих речей.

Жмеринка, Проскурів, Підволочиськ. Настрій населення гарний. Формуються бойові частини, переводиться регістрація старшин і козаків, які по недовгім часі будуть убрані і вирушать на фронт. Військових людей в тилу мається доволі, тільки треба негайно проводити формування бойових одиниць, козаки рвуться з запалом до бою. Галицькі старшини не задоволені наддніпрянськими українцями, називаючи їх большовиками.

Житомир. Настрій населення спокійний.

Фронт. З певних чуток одержані відомості, що наші війська 9–10 лютого зайняли Київ. Була бійка в районі Деміївки і коло Жидівського базару, о 3-й годині 11-го лютого большовики почали втікати з міста. Є чутки про визнання і добре відношення Антанти до УНР, також признання влади Директорії. Настрій козаків дуже гарний, дуже задоволені, що наші взяли Київ.

Директор Департаменту Кульчицький

За начальника внутр[ішньої] інформ[ації] відділу

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1429. — Оп. 5. — Спр. 18. — Арк. 5.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 18 ЛЮТОГО 1919

Д[уже] таємно

Збірка агентурних відомостів Політичного департаменту
Міністерства внутрішніх справ

Бундовці. 18 січня в театрі «Бергоньє» відбулось засідання «Бунда», де обговорювались політичні питання, а також про останні жидівські погроми. Причому в промові Рафеса було висловлено: «Мы ждали избавителей, они пришли и что ж, увы. Опять те же погромы в Житомире, Бердичеве и в друг[их] местах, и никто этих погромов не прекратит, каждый день мы узнаем о новых погромах и новых зверствах». Ревуцький висловлює, що погроми на Україні виникають по ініціативі окремих осіб як полковника Палієнко (в Житомирі), який в міській думі говорив: «Захочу арештую всю Директорію». Козир-Зірко і багато інш[их] доказував, що погроми в Катеринославі вчинено большовиками в згоді з махновцями.

По м[істу] Києву. На Жидівському базарі між козаками, котрі вештаються там і приїжджими селянами провадиться большовицька агітація, щоби не воювать з большовиками. Козаки погоджуються з сим і говорять, що вони воювати йшли з гетьманом, а ні в якому разі з большовиками.

Провінція

В м[істі] Бердичові. У Коростишевському полку, котрий розташован в місті, провадиться анархічне повстання, козаки ходять озброєні по місту, деякі називають себе большовиками і хотять реквізувать в крамницях майно. Коли їм говорять, що не можна так робить, вони відповідають, що їм се дозволяє командир полку, через те що їм нема в що одягатись і їсти.

Ходять чутки, що місцевою комендатурою взято 100,000 карбованців хабаря за те, що було опечатано 20 крамниць при вступі наших військ в місто. Ці крамниці нібито куплені німцями в останній час. Арешт з сих крамниць знято за зазначену взятку. Жидки впевняють, що хабар взято, але бояться виказувати.

29-го грудня було призначене большовицьке зібрання агітацією жидів, були навіть прикликані козаки з рушницям. Зібрання се було розігнано комендантською сотнею кулеметами. Забитих і поранених не було.

3-го січня також малось зібратись большовицьке зібрання в театрі, але до призначеного часу прибула часть козаків Осадного корпусу, оточили театр і зібрання не відбулось, причому по козаках були постріли з будинків: одного козака забито і два поранено, в перестрілці багато забито селян. Надвечір темними особами почали робитись погроми і грабунки крамниць, по чуткам цим же самим отрядом.

По київському залізничн[ому] пункту «Київ І». На станції зовсім спокійно. Приїхав один потяг новобранців, серед яких настрій гарний. Настрій робітників і служачих залізниць гарний. Вчора на ст[анції] «Київ І» погрузилось 7 потягів німців для відправки в Германію.

На Шулявці прикривають деякі механічні заводи, котрі користувалися електричною енергією з міської станції. Робітники цих заводів на мітингах дуже вороже настроєні проти української влади, позаяк вони зостаються без праці. 17-го

цього січня в майстернях Київської округи шляхів було загальне зібрання робітників, на котрим вибрали двох приставників в «Трудовий конгрес». Всі робітники були дуже знервовані вбийством двох робітників цих майстерень, котрі буди знайдені вчора, 17-го січня, на В[еликій] Житомирській вул[иці], а також дуже вороже висловлювались проти влади, що нібито вона не вживає заходів проти таких вчинків.

На ст[анції] Пост Волинський і Жулянах війська немає, тільки є залізнична охорона, котра на агітацію большовиків ніякої уваги не звертає, яка там дуже розповсюджується. Раніш в Жулянах стояв полк козаків, але всі вони розійшлись додому, бо не хочуть іти проти большовиків.

Від приїхавших з Чернігівщини пасажирів чутно, що в м[істечку] Бобрик багацько жидів агітують між селянами проти Директорії.

«Київ І Товарний». На станції помічено, що в останній час охорона наладжується. З Фастова приїхала кінна сотня, козаки котрої невдоволені дуже тим, що вже два місяця не одержують платні. Настрій серед них крім цього добрий.

Директор Департаменту Кульчицький

Завідуючий агентурою

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1429. — Оп. 5. — Спр. 18. — Арк. 6.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 20 СЕРПНЯ 1920

Безумовно секретно

Стан річей в «Інфібрі» не може не викликати глибокої тривоги. На чолі цієї установи стоїть людина всесвітньовідома за мистецького провокатора, утворившого ганебної пам'яті судову розправу Бейліса. Провокація єсть органічною, можна сказати, потребою «полковника» К[расовсько]го, без котрої він не може обійтись при виконанню своїх службових обов'язків. Отже не диво, що громадянство є глибоко переконане, що самий фронт служби Кр[асовського], при Голові у[країнської] держави є добре продуманий пекельний план провокатора, який (безумовно!) при відповідних, звичайно, умовах продасть Україну тому, хто за теє заплатить йому більше сребреників. Гадають, що у К[расовського] мається десь на стороні архів, в котрому зібрано всі потрібні матеріяли до акту обвинувачення «мазепинствующой» України. Твердять поінформовані особи, що всі ті «замахи» на п[ана] Гол[овного] Отамана, які своєчасно «попереджено» Кр[асовським] — інспіровано п[аном] Кр[асовським]. Невинні офіри Люципера!

На днях Кр[асовським] арештували в Ст[анісла]вові трьох робітників, яко большовицьких агентів для Галичини, причому одного з них, галичанина-швеця, забито на смерть. Контррозвідкою виявилося, що ні один з тих арештованих жодного відношення до російського большовизму не має. А особа з німецьким назвиськом, якого Кр[асовський] вважає за «спартаківця» звичайний галичанин, не маючий до Німеччини жодного відношення. Виявляється, що п[ан] Кр[асовський] розсилає по Ст[анісла]ву спеціяльних провокаторів, які за всяку ціну витягають зі своїх неповинних жертв якесь нікчемне слово співчуття большовикам, після чого ті особи заарештовуються…

Далі. В Проскурові Кр[асовським] залишено пакунок зі таємними справами: в найтяжчих умовах евакуації ті матеріяли можна було якось знищити. Наслідком цього злочинного факту було опублікування списків агентів «Інфібра» в «Красном кавалеристе» (газета). Склад співробітників в «Інфбрі» тенденційний. Українців там мало. Робота майже не проводиться, отже — факти: досі «Інфібра» не мала певних інформацій з того боку фронту, не дивлячись на те, що декотрі співробітники «Інфібрі» вимагали командіровок до Кам'янця.

Збираються матеріяли до виявлення злочину зв'язку Кр[асовського], Сн[іге]рьова (пол[ковника] розвід[ки] Ген[ерального] штабу) і покійного Миш[ковсько]го з штабом большовицьким. Нині Кр[асовський] «оговорює» Сн[ігерьо]ва, а Сн[ігерьов] — К[расовсько]го, обвинувачуючи один другого у вчинках Іуди… Праця Кр[асовського], якому так глибоко довіряє Гол[овний] Отаман, може мати катастрофічні результати.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 17–18.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 21 СЕРПНЯ 1920
Звіт з подорожі по Східній Галичині
відкомандированого туди Ксенофонта Величка

місто Перемишль

Докладаю пану Міністрові вислід своєї восьмидневної праці у Східній Галичині по кожній точці мені Вами поданій.

«1. З ким панове комісари прифронтові приятелюють?»

Це питання обговорював я (граючи при цім роль, що питаю про це для своєї особистої цікавості) з моїм добре знакомим п[аном] Шрамченком, представником М[іністерст]ва фінансів при комісарі Сумневичу, з поручником Колісниченком в штабі Дієвої армії, з підпоручником Нестором Банахом і іншими старшинами та з двома – трьома мужиками на фронті. З їх розказування з'ясовую я так: Панове комісари не мають ніяких найменших симпатій до большевиків, а навіть ворожо ставляться до большевизму і всі посторонні одиниці мають переконання, що кожний з комісарів, а перший Шкляр, дістав би кулю в лоб від большевиків.

Натомість «2. Оскільки користуються пошаною і впливом?», то скажу на це питання зовсім негативну відповідь: Усі п[ани] комісари не пред'являють ніякої діяльності, не мають ніяких урядовців, не відчинили апаратів канцелярських, так їх діяльність є така мінімальна, що найближче їх окружаючі люди так старшини військові зі штабу, як і дивізій (не згадуючи вже про рядовиків) як і цивільні люди не знають навіть, що є такий чи то по виданому закону чи по практиці фронтовий і прифронтовий комісаріат, але комісар Шкляр, а ще в більшій мірі комісар Тесля користуються поміж цими найближчими їх окружуючими людьми не то впливом і пошаною, а противно насмішкою і зневагою, а причина цього в сім, як подає пан Сумневич. Ці оба комісари се люди не уміючі працювати на цім полі, ані не підходячі до такої праці, не уміють, де треба, задержати рівновагу, а уміють з поспіху і ненадумуючись зробити яку-то єрунду, як приміром не давно то пан Тесля дав наказ зрабувати інтендантський салон ІІ дивізії, призначаючи ці провіанти для ІІІ дивізії.

І так на питання під ч[астиною] «2» і на питання під ч[астиною] «3» «Як ставляться до них військові?» відповідаю, що військові, кромі цих двох раніше згаданих, яких не шанують, до інших, як, прим[іром], до пана Сумневича відносяться з пошаною, або про деяких навіть не знають, що они на світі жиють. Передавали мені тоже, що діяльність цих комісарів є так малою по цьому, що они не мають ніяких кредитів на поширення своєї праці. Пан Сумневич знову противний, що М[іністерст]во справ внутр[ішніх] призначило цих людей на комісарів, не питаючи його думки і з цього виходить, що дійсно они до цьої праці не відповідні, себто не відповідають свойому завданню.

«4. Як уявляють собі ситуацію і перспективу?»

Комісари прифронтові є цієї думки, що большевики на Україні не удержаться зі взгляду на комуністичну програму, однак заявляють, що поки що положення державне є дуже тяжке, єслі полякам не повезе повести офензиву, а польській офензиві мусіли б прийти в поміч численні повстання на українській території. В сій цілі є конче потрібний зв’язок з іншими людьми, перебуваючими по тім боці кордону, про що п[ан] Сумневич докладував Головному Отаманові. Потреба людей (яких на разі штаб не може ніяк знайти), які мали б завдання переходити кордон, зноситись з нашими передовими людьми, приносити на цей бік інформації про большевицьке панування і загально про тамошні відносини, а від нас знову передавати агітаційні брошурки, або в який-то спосіб розбурхувать у тамошних людей повстанчі пристрасті.

Щодо перспективи, то думають, що найлучше було б яке-то порозуміння з галичанами, на основі чого можна б рекрутувать козаків, а Омел[ьянович]-Павленко єслі б мав не більш 100,000 війська, то ситуація воєнна зовсім перехилилась би на нашу користь, бо дух в армії є дуже бадьорий. Поки що се рекрутування в Галичині є неможливе не тільки по причині заключення умови з дня 22 квітня с[ього] р[оку] (на що галицький народ вже дивиться, а радше починає через пальці, як це мені один свідомий мужик розказував, бо мовляв положення Петлюри було якраз таке, як галичан в часі, коли они мусіли переговорювать з большевиками, бо в критичнім положенні воліли чорта як ляха, так і Петлюра волів чорта як москаля), а по причині, що козаки-придніпрянці остро поводяться з галицькими мужиками, а то: реквізують, однак реквізиція уявляє з себе грабунок, бо як казав мужик цей, повинні взамін давати бодай квитанції на побрані провінати. Загалом і головно галицький мужик дав-би військо, єслі б, мовляв, прийшло б до якого-то порозуміння межи Петлюрою а Петрушевичем, бо Петрушевич в Галичині хоть малий чоловік, але популярний, як і Петлюра на Придніпрянщині. (В Галичині бачуть сепаратизм).

«5. Чи часто відбуваються наради із комісарів?»

В неділю, дня 15 серпня с[ього] р[оку] скликав п[ан] Сумневич другий з черги з’їзд комісарів, однак кромі одного комісара, ніхто більше не приїхав. Тут видно по части байдужість у них, а по части по причині утрудненої комунікації.

«6. Які взаємні відносини до галичан?»

Відносини помежи старшинами направились. Старшини-придніпрянці уважають старшин-галичан і наоборот. Натомість різниця є поміж галицькою інтелігенцією а галицькими старшинами, які служать в Дієвій армії. Інтелігенція цу-

рається їх, називає їх як «петлюрівців» зрадниками галицького народу, а жінки і дівчата бойкотують їх як хлопців. Мужики галицькі дивляться на політку більше реально і вирозуміло, називають це непорозуміння межи одним а тим самим народом загальним нещастям, кажучи: «Кого Бог хоче покарати, то перше розум відбере». Кромі цього всього зауважую, ці всі вище згадані точки має докладно розслідити і провірити підпор[учник] Нестор Банах і пор[учник] Колісниченко.

Тоже зложив я в різних містах Галичини зв'язки, яких завданням буде надсилати інформації центральному урядові, а там на місці вести пропаганду українсько-демократичну, а протибольшевицьку.

І так: пов[іт] Долина: Андрій Кічійчак;
[повіт] Станіславів Роман Бойкевич;
[повіт] Львів Нестор Банах;
[повіт] Перемишль Іван Дідух;
[повіт] Новий Самбір: Зенон Коропецький.

Редакція «Укр[аїнського] голосу» в Перемишлі обіцяла поміщати наші політичні статті в цілі пропаганди.

Зв'язок з закордоном зробив я такий: в Борщеві Слава Греньківна, а в Станіславові Леонора Луцька. Греньківна має поручено вже подати інформації нам такі:
1) як поводяться большевики з населенням, окремо щодо націй, з поляками, українцями, окремо як з інтелігенцією і пролятаріятом, окремо як з населенням Галичини і населенням Придніпрянщини та наоборот;
2) як населення кожне зокрема відноситься до большевиків;
3) чи і хто організує повстання проти большевиків;
4) чи повезло б організування повстання в занятій большевиками Галичині;
5) яка сила большевиків на фронті, а яка в запілі;

Подати докладні про все інформації.

Кс[енофонт] Величко

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 46–49.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 23 СЕРПНЯ 1920

місто Станіславів

Дня 4 вересня 1920 р[оку] виїхав я з Тарнова до Східної Галичини в цілі пороблення зв'язків по Сх[ідній] Галичині і в полосу прифронтову в цілі засягнення інформацій з окупованої большевиками України.

Зв'язки по Східній Галичині поробив я в слідуючих повітах:
пов[іт] Бучач: Олександр Ляшевич, директор нар[одної] школи в Переволоці;
пов[іт] Бережани: о[тець] Павло Штокалко парох в Кальнім, почта: Козова;
пов[іт] Рогатин: Марія Рудницька, жена священника в Добриневі, п[очта]: Стартин;
пов[іт] Кам'янко-Струм[илівський]: о[тець] Михайло Цегельський, парох в Камінці-Струм[илівській];
пов[іт] Радехів: директор каси в Радехові Лотоцький;
пов[іт] Перемишль: Іван Дідух в Перемишлі ул[иця] Церковна ч[астина] 15;

пов[іт] Березів: о[тець] Савойка, парох в Селисках коло Динова;
пов[іт] Сянік: о[тець] Константинович, парох в Сяноці і проф[есор] гімн[азії] А. Ковалів;
пов[іт] Мостиська: о[тець] Кирило Пасічинський парох в Макунові п[очта]: Дидятичі.

Всі ці згадані особи суть щирими українськими патріотами і є певними так, що в кожнім часі і при кожній ситуації, хоть би найгіршій, український уряд може на них лічити і до них в політичних справах звертатись.

Щодо окупованої большевиками України, як і щодо окупованої Галичини одержав я від п[ан]ни Луцької такі інформації.

Особливий терор перепровадили большевики на Україні за Збручем. Там українців масово розстрілювано і вивожено в глубину Росії, і то тільки інтелігенцію, не дивлячись чи цей чоловік до політики вміщувався чи ні, так що, по більшій части зовсім аполітичних інтелігентів вивезено або розстріляно. Натомість в Галичині поводились большевики зовсім толерантно так з мужиками як і з галицькою інтелігенцією. Ці всі галичани, які були залишились на Україні під совітською владою зорганізувались в «Галицьку красну армію» і утворили в м[істі] Вінниці три бригади, які мали перейти в Галичину і перебрати військову владу, а навіть одна з тих бригад вже була в Тарнополі. Большевики говорили в Галичині, що на случай їх відступу, они з весною прийдуть знову.

Галицьких мужиків зразили собі большевки острим виступом против религії як прим[іром] відлучення церкви від держави, заборони навчання религії в школі, а навіть казали викидувать зі школи ікони святих і хрести. Всю інтелігенцію так на Україні, як і в Галичині мобілізували до праці по всяких установах і всегда грозили розстрілом. Війська в тилу не мали ніякого, кромі міліції. Межи самими красноармейцями було велике тертя і невзгодини, не хотіли слухать своїх командирів і виступали против своїх комісарів. Мужиків на Україні насильно мобілізували до війська, а рабували на Україні всіх однаково українців, поляків і жидів. Населення на Україні ставилось ворожо, а населення Галичини було розчаровано совітською владою.

Ксенофонт Величко

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 44–45.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД СЕРПНЯ 1920

Звіт на 30 серпня 1920

Уночі з 25–26 червня значна частина Херсонської дивізії, яка складалася переважно з галичан, під впливом розкладаючої агітації агентів Петрушевича, а також внаслідок директив одержаних од галицького «ревкому» (з м[істечка] Чорткова) організовано залишено українсько-большовицький фронт в районі м[істечка] Городенка і в повному уоружені і заосмотренні з боку індентандського, роззброюючи польські залоги і жандармерські постерунки в Городенці, Заболотові, Яблонім (біля Косова) і Косові рушили в Карпати. За м[істечком] Косова, одержавши неправдиві

інформації од польського довудства в Коломиї, мусіла виступити за Косів перед переважаючою силою повстанців, але після короткого бою.

Повстанці збільшили свої сили охотниками — місцевими гуцулами — і вирушили в район Жаб'є — Ворохти, але перейти в Чехію не змогли, бо шлях їм було одітято польським віддділом. Частина повстанців все таки передісталась до Чехії, більша ж часть порозбігалася зі зброєю і без зброї по лісам, де наводила паніку, грабунок проїжджих поляків. В самому Косові повстанці пробули біля доби. Місцева чернь скористалося панікою і пограбували польські доми, а також заклад п[ана] Тарнавського (санаторій). До повстанців втікло кілька юнаків з Кам'янецької школи. Вони уже вернулися і покарані.

Галицьке громадянство розкололося в оцінці цієї події. Горожанський, наприклад, комітет в Коломиї тої думки, що інакше херсонці і не могли поступити, бо необхідно було задемонструвати свій осуд «війні Петлюри». Більш розважна частина галицького громадянства осуджує цей божевільний недоцільний і несвоєчасний крок, який відограв уже свою провокаційну ролю спричинившися до масових арештів галицької інтелігенції…

Успіхи нашого війська спричинилися до переоцінки політичного поводження галичан. Можемо гадати, що нині галицька інтелігенція масово прийме участь в державному будівництві УНР. До від'їзду на Україну готовляться учителі, інженери і залізничники.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 19–20.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД ВЕРЕСНЯ 1920
Про внутрішній стан України»
Зміст доповіді

1. Відступ і населення
2. Большевики і театр
3. Провокація і терор
4. Настрії села
5. Большевики церква і селянство
6. Селянське господарство
7. Залізниці і співробітники
8. Комерція
9. Еміграція москалів на Україну
10. Вигляд міст і його населення
11. Заводська промисловість
12. Освіта в місті, селі і учительство
13. Погляди на урожай 1921 р[оку]
14. Пропаганда большевицька] і наша інф[ормація]
15. Присутність Винниченка в уряді Раковського
16. Конспірація про повст[анчий] рух
17. Лікарні і медична допомога
18. Склад червоної армії
19. Червона армія і постачання
20. Мобілізація на Україні і дезертирство

21. Так звані «излишки» і їх уч[ьот]
22. Комедія участи в III інтер[аціоналу], себто на з'їзді закорд[оних] представн[иків] Запада
23. Населення України і Антанта
24. Повстання в Росії
25. Повстання на Україні
26. Втікачі і румунський кордон
27. Ім'я Петлюри і Україна

Займаючи посаду урядовця особливих доручень при Міністрові шляхів, я при відступі україно-польських військ, залишився у Вінниці по обставинам не від мене залежним і до 20 вересня був як в Вінниці так і в її околицях.

Відступ і населення

Як віднеслось населення до відступу українських військ, можна було бачити по обличчю кожної людини, які мов пришоломлені блукали по закутках або сиділи по хатах і вичікували тих жахів, які несла з собою «червона армія». Все населення без винятку почало ховати що було цінного в потайки. Все було зачинено в місті, але з дня і цілу ніч можна було бачити як власники різних крамниць переносили, перевозили що могли в інші місця, аби якось зберегти. Все населення без винятку з неописуємим сумом провожало відходяче військо, потішаючи себе швидким поверненням. Коли в напрямку Літина почала доноситись гарматна стрілянина, то на обличчю кожної людини можна було бачити радісний настрій з таємними інформаціями, що ось-ось звернуться, чого в дійсності, не великий сум всіх не збулося. Через декілька день рознеслася чутка про те, що «червоні» добули Кам'янець-Подільський, після чого населення стративши надію на скоре повернення стогнало мовчки в царстві «большевицького раю», виконуючи примусові накази, які вимагали майже щотижня якої-небудь данини, як-то: білизна всяка, теплої одягу, подушки, ковдри, матраци, ліжки, жіночу і діточу одяг і білизну, яку вони збирали для семей красноармійців. Відповідні виконання сих наказів несли районі комітети, які зі страху попасти до ЧК виконували «пунктуально».

Большевики і театр

Залишившись в стані большевиків, я прилаштувався до театру українського, якій склався з рештків державної трупи (Миколи Садовського) і вже під орудою Кречета добились визнання сеї трупи. Трупа зараз же була удержавлена большевиками і насилкування актерів на самостійне існування як трупи, так і спілки українських акторів «Всерабис» (скороч[ено] «Всероссийский союз работников искусства») в категоричній формі наказав безрозмовно війти в означений російський союз членам, в противному разі мали бути вислані за межі України, що й примусило затихнути, але нишком провадилася деяка робота.

Театри як такі большевики використовують як силу з допомогою якої їм легше вести агітацію і вся трупа одержала наказ роз'їжджати по околицям Вінниці і улаштовувать вистави по селам, що актори зустріли з радістю (маючи на увазі конспіративну агітацію між селянством), але, на жаль, не довго, бо трупу прирядили до штабу XIV армії, яка мусіла грати в «красноармійському клубі». Мені довелося бути в декількох селах, куди перед приїздом трупи за 2–3 дні

від'їжджають агенти «политпросвет», які готувалися з промовами перед селянством перед початком вистави.

Приїжджаємо до того будинку, де має бути вистава (возили нас грузовим авто), а людей нема. Питаємо чого так, кажуть: «Бояться хлопці, щоб цим театром не половили і не вивезли до Московщини в червону армію, того вони повтікали в ліс». Комісар приставлений до трупи і агенти «Политпросвета» ідуть до церкви і б'ють в набат, силою примушуючи іти до міста, де улаштовується мітинг. Окрім старих і малих нікого не вдавалось їм заманити. Врешті-решт починаються промови большевицького духу, які і сих розганяють, бо не хочуть слухати. Так поверталися майже з кожного села, де робилася все під фірмою большевиків. Коли цьої фірми не було, то театр був повний, про це свідчать факти, які мають місце в селі Тиврові, де селянство з радістю приходило дивитися і цікавилось інформаціями від нас приймаючи нас за своїх людей. В свою чергу селяни, коли ми приїжджали під фірмою большевиків, підходили до нас і досить хитро запитували: «Невже таке ви большевики, а їй Богу ви на них не похожі, бо змахуєте на порядних людей, не віримо що ви большевики, вас певно силою сюди привезли». Дякуючи всім утискам більшість акторів бачучи, що їх використовують в мінус для українського населення, почали розходитися по селах в громади, де їх охоче приймали, і де вони себе почували дійсно як вдома, не дивлячись на наказ в «бойовом порядке» тяжко карати тих акторів, які кидають трупу без відома воєнкома XIV ар[мії]. На село пішов і відомий український декоратор Бурячок.

Провокація і терор

З «усиленням большевицької влади», життя з кожним днем замирало. Арешти і розстріли росли з кожним днем все більше і більше. На вулицях щоденно можна було бачити, як водили заарештованих селян і українську інтелігенцію, якими великими гуртами проводили то в ЧК, то із ЧК до в'язниці. Щоночі можна було чути стрілянину залпами, яку все населення переживало не сплючи, бо знало, що це розстрілюють людей. Почалися страшенно тяжкі часи. Сотнями розстрілювалися, яких карали на смерть розлютовані вандали за прихильність до УНР. Терором сим був наведений таких жах на населення, що останні проходячи мимо всіх установ (інквізиторських) проходив з таким страхом, якби проходив істин[ний] православний християнин мимо Голгофи, де розпинали Христа. В розумінні всякого громадянина ЧК є ніщо інше як інквізиторська установа, від якої віє смертю, муками і кров'ю людей, які не хочуть большевицької влади.

19 вересня я у Вінниці зустрів Бойка, який в часи Директорії займав досить відповідну посаду і якого я знав будучи урядовцем для доручень при Директорії. При зустрічі Бойко розцілувався зі мною, взагалі ми зустрілись з ним як добре знайомі люди і як люди, які вкупі переживали і лихо, і радість. Сказавши мені, що він іде до повстанців і до Уряду попросив у мене побачення на 8 год[ину] вечора, на що я дав йому свою згоду пропонувавши зобачитись зі мною у мене о 8 год[ині] вечора. Прийшов він і другий з ним «добродій» (який теж з ним ніби йде і добре балакав по-українськи). Бойко почав мене просити, щоб я йому допоміг в справі передачі для повстанців грошей, які він мені покладе в такій валюті і такій кількості 250,000 карб[ованців] романівською валютою і більше 2,000,000 карб[ованців] гривнями, що ще більше в мене викликало віри в те, що

він іде до повстанців. Довірившись йому, але що тичеться мене персонально я з'явив свою згоду аби допомогти і умовившися на ранок зійтися і прийматися за роботу ми розійшлися.

О 11 год[ині] вечора того ж дня до мого помешкання підійшли красноармійці в супроводі агентів ЧК і заарештували мене, мою сім'ю, не виключаючи і восьмирічної дитяти, а також і моїх сусідів по помешканню. Через тиждень сім'ю випустили, забравши все що було в мене і сім'ї, а через 23 доби втік уже аж із Голти, після чого я почав ходити по просторам Правобережної України від села до села, цікавлячись всім тим, що торкається українства. Особливо цікавився Поділлям, де по моїм міркуванням мусіла бути найбільша ворожнеча до військ і уряду УНР.

Настрій села

14 жовтня я був в селі Коритно-Забузське, де в той день над'їхали 25 чоловік верхівців, покликали голову «ревкому» і наказали йому щоб той в ніякому разі не давав розверстки, назвавши себе петлюровцями, вони виїхали далі не зробивши нічого лихого. Населення до їх відносилось дуже добре і все цікавилось одержати інформації про те, де є українці. 25 сих чоловік були повстанці з загонів Заболотного. Через навителя та батюшку я дізнався, що се село було цілком антибольшевицьке і навіть активне за українську справу.

Пройшовши по Правобережній Україні більш як 500 сел я ніде не здибував із наших селян, які б були настроєні за большевиків, окрім хіба якогось злодія або п'яниці, бо всякий господар самий бідний кляне присутність большевиків, не кажучи вже про більш заможних. Проходити по селах було дуже легко, бо хитрити багато не приходилось, сказавши, що я «петлюровець» (понятіє о українцях). Все робилося як-то: ховали коли треба, годували, возили і взагалі попадаєш тоді в опіку всього села, яке все робить аби яккраще обставити мій перехід до другого села. Добравшись до Юзефовки я застав в такому ж вигляді: рознеслася чутка, що ідуть українці, всі готувались ніби до якогось свята, перечищали позаржавіли рушниці і готувались до виступу. Настрій був надзвичайний, Чекали чогось великого, гарного без чого вони вже не можуть бути й чого не чекають від большевиків.

В селі Чорна Гребля був такий випадок, де мені довелося бачити сход. Виходе дядько, стає на ганок і каже до всіх: «Бачили люди добрі, за те, що ми не дали розверстки, забрали людей заложниками і повели не знаємо куди, та й не знаємо чи годні ми що-небудь зробити, щоб допомогти їм урятуватись, а коли б були «петлюри» (так називають війська УНР), то свого б не було, бо якій Петлюра не є, а він наш чоловік українець, і над своїми людьми поневірятись би не став».

З натовпу: «Та хоч би Бог дав уже швидше «петлюри» йшли ми б уже їм допомогли, все б дали що тільки йому треба».

Чоловік: «Та все ви тепер даєте, коли його нема, а якби прийшов, то й язика не повернете на счот сього».

З натовпу: «А ей бо б дали, — хваляться один перед другим, — я те, а я те, а я б до кабана та й ще пастуха «Максима» з набоями б дав, бо допекли кляті вороги».

Про се говорилося між ними дійсно з щирістю селянської душі.

Що ж торкається селянського жіноцтва, то вони настільки знервовані подіями насильства з боку большевиків, що коли почнеш було розповідати про те як

живуть люди, які біля Петлюри, як вони дружать, як жиють одною думкою, і які вони несуть страждання за те, що селянство їх не розуміє, а вони окрім добра селянам нічого не бажають, то вони лише плачуть і посилаючись на попередні перебування українців згадують, що се кажуть дійсно були наші козаки, а не вороги, але ми взагалі були дурні і слухали кацапів, але теперка, вже коли б українці йшли, то ми, баби, і то підем, коли захочуть нас взяти.

Взагалі ідучі селами я же почував того «вне закона», яким мене наділила російська большевицька влада, бо ідучи селам я зустрічав всюди співчуття і дружнє бажання допомогти мені як однодумцю і як людині, яку вони рахують своєю, а не чужою (чужими рахують большевиків). Проходючи селами не можна помітити, що в кожному селі перебуває 15–20–30 і до 50 чоловік нашої інтелігенції, яка повтікала з міст як-то студенти, бурсаки, залізничники, поштовики, робітники і інших професій. Таким чином, рятуючи себе від голодної смерті, найшли притулок на селі, з'єднавшись із селом самі стали селянами, а як більш свідома людність, перебуваючих в масах менш свідомих, приносять багато користі. Так в особах, напр[иклад], «комнезаможа», <…>, «Наросвітах» можна здибати студента, учителя, поштовика і т[аке] і[нше]. Між розмовами можна чути часто і густо такі слова: «Та ти раз чуєш що балака по-московські, то й ріж і гріха не буде, ей-бо не буде, бо той хто говоре по-московські є одвічний наш ворог».

Російська бувша «просветительная интеллигенция», яка й до тепер не хтіла погодитись, що вони жиють на Україні, а не в Росії мусіла покинути село, бо не мала змоги жить і втекла в місто до совітських різних установ з лозунгом «Краще хай комуністична Росія чим ця Україна». Ясно, що від цього тільки була користь. Взагалі настрій села не лише антибольшевицький, але й антиросійський і чим не далі на схід, чи то до московського кордону, тим більша ненависть до Москви. По розумінню селянства той хто балака по-московські той і є большевик.

Большевики, церква і селянство

Забравши владу в свої руки большевики почали відноситись до справ релігії «отрицательно», допускаючи всякі святотатства над іконами, але се на селян зробило дуже неприємне враження, яке стало в захист церкви і примусило большевиків зректися справи релігії. Відділивши ніби церкву від держави все ж таки втручаються в справи церковні, висилають активніших українських батюшок в Московщину що також страшенно обурює селян і примушує активно ставати на захист як церкви так і її пастиря. Всякі спроби большевиків убити чувства, як вони називають «забобонности», розбивається одвертість селянства щодо релігії і церкви.

Селянське господарство

Проходячи селами не можна також запомітити занепада селянського господарства в селі. Потреба почувається велика у всьому тому, що потрібно для господарства, окрім дерева, про яке балакати не приходиться. Для того щоб дістати цвяхів звичайних, вухналів, підков, підіскиї, втулків, дьоготь, ремінь, коси, сокири, починка плугів, сох, борон, то на се треба затрачати силу енергії і за велику ціну лише десь крадькома можна було дістати. Окрім сього, дякуючи тій політиці большевиків заведення комунального хозяйства, убивають енергію господарів до праці, що відбилося дуже зле перше всього на засіву посівної площі, яка в цьому році засіяна не більше як на половину, не дивлючись на страшні накази про кару, хто не буде засівати.

Селяни кажуть так: «А для чого я буду робити день і ніч (хіба для тих злодіїв), то краще я посію менше, бо одинаково мені оставлять норму, а те заберуть». Так кажуть всі селяне. Кожний старатися тримати одного аби уникнути од повинни. Переходять з коней на волів теж із-за повинни, але се нічого не помогає, бо беруть і волів, а коней спрягають із сусідом і все таки примушують виїжджати на повинну. Вози розбирають, колеса закопують або здіймають полудрабки. Взагалі в господарстві селянина ви бачите якійсь ухищренія з метою полекшити становище. В зв'язку з розверсткою, яка захоплює всі галузі господарства селянство стало зменшувати значно присутність різної худоби як-то: корови, свині, гуси, качки, кури і інше, бо все це йде в розверстку сиречь (привожу приклад). В селі Олександрівка Жмеринського повіту, тепер є 900 чоловік всього населення на село припало по «розверстке» так: 32 шт[уки] рогатої скотини, 48 свиней, мінімум 5 пуд[ів] без середини, 175 гусей, курей, качок, масла 4 пуди, олію, 4 фун[ти] меду по 300 шт[ук] яєць з господаря і взагалі всього того що є в господарстві.

Все це примушує селян зменшувати присутність різної худоби, від чого господарство з кожним днем регресірує. Селянство почало само різати що тільки можна, їдять м'ясо як ніколи, не дивлячись на пости, кажучи: «Краще ми самі будемо їсти, чим тій погані віддавати». На селі в любий день можна дістати якого хочете м'яса, але большевик ніде нізащо в них не дістане, бо з большевиками ні в чім не хочуть мати справ, боючись що він узнає, скаже, а ті прийдуть, заберуть без грошей.

Залізниці і співробітники

Залізниці на Україні в трагічному стані. Цивільного руху нема окрім військового, який з великими труднощами підтримується. Співробітники і робітники розбігаються, рятують себе від голоду. Ті, котрі працюють не мають змоги не мають чим провадити ту пекучу починку сьогодняшнього дня, не кажучи про фундаментальний ремонт, якого вони при теперішніх умовах не годні утворити. Для того щоб дістати пильник для поперечної пилки, то треба заплатити 25,000 карбов[анців] і дістать нема де, а як і дістанете, то такий, який два рази погостривши мусите дбати про другий.

Хворість вагонів і паротягів збільшується з кожним днем. Станції, які колись жили натовпним життям стають пустками, бо така магістраль як Жмеринка — Одеса, яка мала в добу до 50 потягів, тепер має в тиждень один і той випадковий військовий. Управління залізниць виглядає лише в особах комісарів різних служб, та тих кого примушують робити як фаховців по службі: руху, телеграфу, матеріяльні, колії, але й ті охоче розбіглися б як би не ті утиски, якими примушують їх до праці. За 7 місяців я не бачив і не чув ні від кого, але цим дуже цікавився, щоб десь вчинився шлях, хіба тільки там, де було підірвано або де не можна було провадити рух. Про те, що большевики пишуть, що вони багато підчинили паротягів є вимисел, бо я мав відомості від людей, які близько стояли біля справ служби тяги, які говорили, що кожного місяця кількість паротягів зменшується на 5 %, а возів до 15. Ряди запасових колій з кожним днем збільшуються хворими як возами так і паротягами. Служачим взагалі доведені до одчаю. Одержують 2,000 до 4,000 карб[ованців] совітською валютою, за як можна було ще в листопаді купити максимум 2 фунти сала і маючи сім'ю можна уявити

як на них можна прожити. Тому всі займаються спекуляцією, дякуючі якій напівголодні ще жиють.

Вся життєва енергія направлена виключно та не, що дістати собі шматок хліба за все останнє розучились навіть думати. Опалюються паротяги виключно дровами, які добувають також виключно поблизу залізниць, поки що протягом за 10 верст від колії. Станції, які були опутані лісом зараз всі стоять мов у степу, бо всі ліси годні для палива як граб і дуб вирубуються. Слобідська залізниця майже не функціонує.

Вугілля, не дивлячись на те що Донецький басейн в руках большевиків, нема, а як і що є, то дуже в малій кількості і не на Україні ним користуються, а в Московщині. В найкращому стані перебувала залізниця «Южные подъездные пути» між Житомиром і Голтою, де і вози, і паротяги ісправлені більш-менш. Се пояснюється тим, що узкоторовкою вони не користувалися так, бо вся увага звerталась на широку колію, окрім того не могли вивезти як це вивозилось із широкої колії все те, що виглядало більш ісправним. Але в початку грудня мав відомості, що вивозили вагони і паротяги з цьої залізниці, навантажуючи їх на платформи широкої колії.

Залізничники, які покидали залізницю, були покликані особим декретом, і хто не з'явився сам, ловили і вивозили на Мурман, як і вивозили і тих, хто виявляв себе українцем, тобто: повторюється часи Петра, але в другому вигляді і із другого боку. Ненависть залізничників страшенна як станційних, так і робітників.

Комерція

Вільний торг по всій Україні заборонений, окрім базарів, на котрий селяни приносять продукти в малій кількості. Крамниці інших крамів в місці всі зачинені і ніде і нікому не вільно не продавати, не купувати. Ярмарки також розганялись красноармійцями, але ці розгони завжди закінчались убійством красноармійця селянами. Засоби знищення комерції, як вони трактують, хочуть довести населення до такого стану, щоб ніхто не міг існувати, хто не одержує пайка і щоб не міг дістати на стороні не будучи чи то в червоній армії, чи то просто в совітській установі. Всі крамниці були опечатані большевиками, все було взято на учот і власник не мав права вже на всій товар, але мусів бути біля нього до того часу, поки вони сей товар не забрали.

Еміграція москвинів на Україну

Розпорядженням «наркома» (народного комісара) тисячами перевозять сім'ї, які осядають на постійне життя на Україні, що страшенно обурює наше селянство, яке не рахуючись ні з чим, повстає проти цьої навали, в які вони вбачають невеликі небезпеки як з економічного боку так і національного. Ворожість на цій підставі доходить до того, що вибивали навіть дітей присланих на Україну, а не тілько сім'ї, які цілими ешелонами розвантажувались в різних пунктах і осідали дякуючи підтримці своїх військ, які охоче робили для своїх «соотечественников». Всього цього зазнала Лівобережна Україна, яка ближче є до московського кордону. І перші часи сі «гості» прямо казали: «Мы тебя завоевали хохол, и ты не рассказывай давай все что нам нада». Се ще більше обурювало селян, які знов доводили свою ненависть до крові.

Вигляд міст і його населення

Міста мають вигляд сумний. По вулиці ви можете бачите виснажених, обірваних людей з відтінком на обличчю тяжких переживань, ідущих зрання до совітських установ на працю за той пайок, без котрого він уже не може обійтись. По вулиці ніяких візників, хіба може бачити яку людину, яка зліпивши на двох коліщатах (щось подібне до річі якою можна перевозити невеликий вантаж). Такий малюнок можна бачити починаючи з Вінниці і кінчая такими містами як Харків, Київ, Одеса, де ви по людним колись вулицям бачили справну метушню тепер бачите «вакханалічний» ярмарок, на якому можна бачити все що можна здибати в господарстві, але купувати нікому. Людей можна бачити цілими натовпами тільки біля (так званих) «совітськіх столових», які вони поробили з ресторанів, де тисячами чекають обідів, якій давали дешево. Але сей обід нічого не давав, бо був лише відводом очей, що ми мол ось і це робим. Трамваї не ходять, а як ходив в Харкові, то лише ранком одну годину для перевозки робітників до заводів, але і тепер робітники порозбігались. Про крамниці різних виглядів нема й чого говорити, все забрано і все заборонено.

Заводська промисловість

Заводська промисловість з кожним днем занепада. Такі великі центра сеї промисловості як: Харків, Катеринослав, де десятками тисяч працювали по різних заводах, тепер ви бачите мізерну купку замучених робітників як під страхом смерті працюють і щохвилі думають про те, як би втекти геть в село, куди його мане краще життя його товариша, який вже втік. Се в таких заводах, які мають значіння державне, а що торкається заводів інших галузів, то про все це давно забули. Большевицькі заправили всіма силами силкуються всі заводи пускати в хід, але все на папері і в часописі большевицькому можна прочитати «все заводы работают с удвоенной энергией», але в нас уже навчились ці газети розуміти як би вони були не написані. Се я кажу про ті заводи, які працювали з допомогою сир'я, яке добувалось залізнопрокатними заводами, які працювали теж маючи добуту руду, а позаяк і остання добування руди не існує, а як і існує «искусственным» шляхом: «аби не вмерти», то ясно, що корень припинення заводської промисловості занепала з самого корня, який є головним чинником промислового життя заводів метальового значіння.

Освіта в місті, селі і учительство

Освітні питання надзвичайно зле. Дякуючи тому, що люди в містах як дорослі та і малі навіть думають виключно за те, щоб добути харч. Питання освіти стоїть на задньому плані, або й зовсім забуте. Підручників ніяких нема, окрім тих які в кого були, та й ті були пореквізіровані згідно декрету, яким всі бібліотеки взяли на учьот, а потім забрали. Правда в часописах дуже багато пишуть про пролетарську культуру, але це лише в часопису і не далі. Учительство з міст розбігається не села, де для них більш далеко сприяють обставини як в справі харчів, так і в справі праці. Те утримання, яке вони одержують від совітської влади, не може задовольнити навіть трьохдневної потреби, тому ясно, що люди примушені найти собі вихід і, тікаючи з міст, лишають без учительских кадрів середні школи, в яких, власне кажу, нікого було вчити, бо занадто багато причини є дякуючи яким молодь не вчиться.

Що ж торкається села, то там справа стоїть інакше. Школа опалена. Навіть задоволений, але не совітським утриманням, якого як мені відомо і одержувати не хочуть, а средствами батьків, діти котрих ходять до школи і за те що їх дітей учать, селяни натурою дають учителеві все те, що потрібно для того, щоб можна прожити. На селі вчительство не терпить нужди, тому, знаючи лихо учителя в місті, вони охотно працюють зі збільшеною енергією аби догодити селянинові. Дякуючи сприяючим обставинам, учительство села почало заніматися і з дорослими, які охотно ходять до школи вечором по святах і учаться як писати і читати, а також слухають лекції вчителя. Тяжко цим учителям лише того, що вони не можуть давати тих лекцій, якими можна було б розбудити селянське національне чуття в широкому розмаху, бо селяни сього домагаються і нарешті самі доходять, але вчителю не вільно, бо зараз в ЧК. Селянство страшенно прагне до навчання, але одно лихо те, що нема підручників. Паперу нема. І не дивлячись на ці всі перепони, ухитряються поробивши з дерева такі дощечки пишуть на них. Навчання по сельських школах ведеться по-українськи.

На розшуки підручників українських затрачують дуже багато часу, але не добувши українських шукають російських, які легше найти, але дітвора по російським підручникам не хоче вчитись. Цікаві балачки між батьками про справи добуття підручників: «Якби Петлюра догадався та літаком порозкидав по селам підручники, ото було б добре». І дійсно се б була страшенна агітація «Петлюра літаком по селах розкида підручники для школярів». Се блискавично рознеслось по всій Україні від села до села і мало б більше ґрунту агітації, чим сама проклямація, бо за проклямації ловлять і розстрілюють, а за се не можуть, бо се підручник. Се може моя фантастична мрія, але по мойому глибокому переконанню сею справою наділення підручників на селі, я б зробив те, що авторитет УНР зробивсь ще більш популярний ніж він є. Сього з’явища вони не змоги б замовчати і всі б знали, що УНР існує і навіть турбується за школи. Се, на мій погляд, агітація в масах якою вони, тобто большовики, не можуть припинити, і яка б дала такі наслідки корисні, що ніякі гроші цього не можуть зробити. В сьому питання я наскільки зацікавлений, що коли б мені довелось побачити мою мрію здійсненною і в широкому вигляді, так як я її уявляю, то я б спокійним в тім, що я зробив те, що міцно об’єднає наші думки з думками села, яке по доброті своїх природних і присущих йому відчувань, ще більше хилилось би до національного визволення.

Погляди на урожай 1921 року

В зв’язку з розшатаним сільським господарством, реквізиціями всього того що мав селянин з поля і в зв’язку з тим, що посівна площа зменшена до мінімуму, і сушою в осени [19]20 року чекати урожаю на 1921 р[ік] не приходиться. Все питання мене дуже цікавило і я багато з приводу цього балакав з селянами, які ґрунтують виключно на попередніх причинах незасіву поля. «Може хіба як прийдуть “петлюри”, то яровим позасіваємо дещо, а як ні, то сіяти не будем, бо одинаково мені лишають тільки норму скільки в мене не буде і що мені мати 5 пуд[ів], мені лишать 2 пуди чи я буду мав 500 пуд[ів], то теж 2 п[уди], бо вже я куркуль тоді. То краще я буду сидіти, а не робити».

Пропаганда большевиків і наша інформація

Пропаганда большевиків наскільки поширена і наскільки на своєму місці, що нашім міністрам преси і пропаганди треба у них поучитися. Але пропаганда большевиків ніде не має ніякого успіху, бо, не дивлючись на байдужість ніби нашого селянства, воно дуже цікавиться саме правдивістю всякої агітації, що я зараз підкреслюю фактом. Коли одійшли поляки і українці, то в різних місцях в великій кількості в кожному селі мені довелося бачити налеплені на стінах реклами, де було намальовано Володимирський собор підірваний і розвалений і ніби українцями і поляками. Ясно, що коли селянин побачив се перший раз вірив, а вороги темне селянство та ще й підбурювали, що безумовно на деякій час дає успіх. Правда за останні часи селяни почали посилати до Києва і куди треба людей, провіряти чи то дійсно є правда. Наряжають чоловіка, той іде і прийшовши назад розказує, що все на місці нетронуте. Цим самим знищується в селянстві віра зовсім до того, що говорили і що писали большевики.

Що торкається пропаганди нашої, я не кажу вже про теперішній час, а про той час коли була пекуча потреба, то я йе-бо не знаю, що робило Міністерство преси й пропаганди, бо мене в останній наступ українських військ розділяв лише 15 верстами і ніхто не міг ні з нас, ні з селян добитись хто йде, чи українці чи «денікінці». Дійсно, говорили всі що «денікінці». Сей факт свідчить про те, що вже за 50 верстов то й балакати не приходиться, бо буквально ніхто нічого не знав, а большевики користуючись невідомістю агітують, що лише поляки одні без Петлюри, додаючи все те, що йшло в ущерб УНР.

І в той час коли в запіллі всею масою точіться ножик в надії, що йдуть ті, кого вони чекають, а інформації ніякої, то ясно, що нема і тих наслідків, які б були при належній інформації. Треба знати представникам преси і пропаганди, що коли ми покладаєм більше надій на населення, а не на щось інше, то і треба робити так, щоб населення знало, а воно дуже хоче знати, бо вже навчилось за національну справу умирати. Селяни, де я тільки проходив мені наказували так: «Як прийдете до Петлюри, то скажіть йому так, коли будуть наступати, то нехай нас повідомлять, та тілько не так як і до сього часу, а верстов за 200 від фронту. Отоді буде справа добра, та й нам не прийдеться багато робити, як тільки по церквах дзвонити». Дійсно, був випадок, де в запіллі большевиків, за 10 верстов почав розноситися звон частий, большевики знайомі з сим звоном як з гаслом про повстання, кинули позиції зі страху і втекли. Се було в напрямку на Жмеринку за селами Носівкою і Олександрівкою, що завжди можна перевірити.

Конспірація про повстанчеський рух

Про події на Україні большевики наскільки уміло змогли заховувати від населення те що творилося на Україні в справі незадоволення масами, що треба дивуватись. Всюди були повстання, всюди був неспокій, а в часописях було, що все «благоденствує». Всюди і всіх примушували давати привітання телеграмами урядові «совітів» на різних з'їздах, всякі резолюції виносились під диктовку комуністів, які під загрозою кари на смерть (в різних виглядах) примушували робить лише те, що було корисним для комуністів. Не їхати на з'їзд се все рівно, що самому йти в ЧК.

На учительському з'їзді в Жмеринці повітовим було сто двадцять чоловік, чекістів і другої форми сищіків було чотириста і се не вимисел, а факт. Село за

5–10 верст не знає, що робиться в сусідньому, аж до того часу поки селяни не влаштовують своїх розвідок. Ся конспераціяї їх допомагає боротися з повстаннями, бо коли б було відомо населенню всьому, що власне в дійсності творилось, то ясно що були такі часи, коли вони і тижня б не втримались, а дякуючі сій конспірації, вони з кожним днем все більше і більше обезсилювали «борющихся», пропагандіруючи, що б'ються виключно з бандитами, яких спеціально утворювали і провокаційно насилаючи на грабування на села, що робило враження не селян дійсного бандитизму, який большовики утворювали провокаційно під українською фірмою. Треба знати, що в справі провокацій, то вони перехитрили попередніх царських і яких хочете провокаторів і сим ганебним шляхом, коли хочете тримаються. Ся конспірація розповсюджена і на військових. Військові старшини з досить відповідними посадами цілком не знають куди і чого вони ідуть. Взагалі всі успіхи большевиків тримаються на провокації, брехні і терору, про яких я уже говорив.

Лікарні і медична допомога

Лікарні по містах працюють виключно для комуністів, червоноармійців, які користуються привілегією перед останнім населенням, яке користуються остатками чи то змітками. Ліків нема, а якщо і можна дістати, то не в аптеках, які всі взяті на учот і в яких продажа провадиться виключно по ордерам лікарів-комісарів, а в потайках чого не всякий може дістати, бо страшенно дорого. На чолі медичних справ стоять комісари не більше як фельдшера, які своїм незнанням роблять що «один Бог знає що». Лікарів нема. Лікують людність по примусу «районні лікарні», які лікують можна судити як коли його примушують. Засновані «уздрави», «губздрави», які нічого з ліків не мають. В справах негайної допомоги хорому, то се неможливо зовсім. Що ж до села, то тут се робиться на «авось», видужає — то добре, а ні — то все одно позачастую в селі ближче як за 10 верст нема фершала, а як і є, то без ліків.

Присутність В[олодимира] Винниченка в уряді Раковського і наша інтелігенція

Віддавши на деякий час свій авторитет совітській владі, багато із нашої інтелігенції виявились заявивши, що вони є теж такі як і Винниченко большевики, але лише для того це говорилось, щоб легально жити там, де вони хтіли. Большевики всюди користувалися ім'ям Винниченка де тільки можна, що допомагало в їхній агітації, бо знаючи Винниченка як велетня української нації, інтелігенція особливо почала працювати в тому напрямку, аби знестися з Винниченком, але за всяку спробу добратися до нього карали і, зрештою, виявившихся почали заарештовувати і багато люду, дякуючи цьому, загинуло, клянучи його просто за зраду всій нації, яка заливаючись в крові силкується вирятувати себе від большевизму.

Склад червоної армії

Економічна руїна довгочасною війною європейською, а далі і горожанською, яка дощенту знищила економічне життя московського села, яке взагалі і без руїни не було багате. Тому населення московського села, як селянство так і городське робітництво, яке опинилось в дуже тяжких умовах охотно пішло в червону армію, яке за участь в означеній армії одержувало «красноармійський пайок», як для себе так і для сім'ї, якій він міг одержати як для себе так і для

сім'ї лише тоді, коли буде поневолене населення України де є хліб і інше. Довівши населення до голодного стану, в той час коли вони мали великі запаси на Сибірі, але населенню не давали, а лише червоноармійцям, вони сим шляхом утворили великий приток охочих до війська, яке своїм пайком його рятувало від голодної смерті.

На Україні се теж було вдалось, коли вони нацькували бідняка села на більш заможних і сим шляхом гадали довести селян України до такого стану як і в Московщині, вивозючи геть із України запас хліба, але згодом селяни ограбивши так званих «куркулів» села побачити, що йде черга до незаможних, а потім, врешті, не буде кого, що заставило задуматись над тим «як же тоді буде, коли всіх одберем». Міркування селян: «Мені дістанеться якась частина, а львіна доля вивезеться до Москви, коли прийде передневок (нехватка хліба) у біднішого і не буде де позичити щоби дожити до нового, бо не буде в кого, позаяк всі ограбовані».

Ясно, що треба було тоді йти до червоної армії, де за свою працю міг одержати свіжий хліб. І, уявивши собі наслідки цих нацьковувань, селянство схаменулось і не стало йти на цю удочку. Тому армія червона складається переважно з росіян і інших народностей як-то: киргизів, татарів, китайців і взагалі всякий злочинний елемент, який може жити виключно за рахунок чужої праці. Що ж торкається участи нашого населення в рядах червоної армії, то се особливий вийняток, позаяк туди пішли лише злодії, в'язні, в кращому разі випадкові лодар або п'яниця, чому селянство дуже радо, бо збавилось злочинного елементу.

Мобілізація на Україні і дезертирство

З приходом большевиків була об'явлена мобілізація за 5 років, на яку ніхто не хтів йти. За це вони розстрілювали, забирали майно у батьків, але се нічого не помогало і всі призванні повтікали геть додому, де переховуються від карних загонів. Деяких успіли вивезти із свого повіту і під охороною вивезли геть до Москви, що ще більше поширило дезертирство і всі призвані на Україні сидять дома, ідуть охоче до повстанців, тільки не в червону армію. Є між ними дезертири з армії УНР, які своїм перебуванням багато роблять щодо охоти до війська УНР, розказуючи один другому про те як в армії УНР і як в червоній. Ті що були в червоній захоплюються і рвуться, рятуючи себе від розстрілу за те, що він не пішов до війська червоної армії, до війська Петлюри кажучи, що «ми тепер всі “петлюри”», ті що втекли із армії УНР страшенно шкодують, бо їх, впіймавши, також розстрілюють.

Червона армія і постачання

Червона армія має вигляд не той що був в 1918 році, вона більш вже організована, має дисципліну, яка за дезертирство, напр[иклад], карає на смерть. Командиру роти чи то полка надано право на життя всякого красноармейця, який не виконає його наказу, що торкається військових справ, забиває не несучи за це ніякої відповідальності окрім докладу про те за що і кого. На чолі всякої частини стоять комуністи, які під своїми руками мають фаховців військових, з допомогою котрих і ведуть військові операції. Багато випускають з курсів «червоних офіцерів», якими заміняють підозрілих, на їх погляд, людей. Взагалі тепер має вигляд більш бойовий чим колись.

Постачання в них дуже просте: реквізиція безрозмовна, розверстка із цього запасу вони харчують гарнізони по містам, а щодо села в часи походів чи то стоянок, то селу внімається в обов'язок в особі господаря, котрому квартир'є вселяє в хату по своєму погляду кількість червоноармійців, яких сей господар мусить годувати, а також і коней, коли такі є. Коли сього господаря нема чогось, то ідуть до другого сусіда, і там беруть, не питаючи чи можна чи не можна, все те, що торкається продовольчої справи.

Одягнені різноманітно: в кожухах, свитках (які поздирали з селян), шинелях, на счот взуття то є в лаптях в чоботях і черевиках, а багато й роззутих. Фронтові частини в справі одягу виглядали далеко краще чим запільні. Кавалерія добре виглядала по одягу і теж різноманітно і видко що всьому грабованому.

Так звані «излишки» і їх участь

З приходом «червоних» почалися тижні «излишков», які виявлялись в такому вигляді: всякий громадянин мав право мати слідюючі річи: дві пари білізни, дві простині, подушку, одіяло, два костюми (робочий і святочний), шість хусток, шапку (літню і зимню), три пари носків, пальто зимне і літне, дві пари взуття. Се для мужчин. Для жінок було збільшено в такому вигляді білизни три пари, платтів до чотирьох, три пальто зимове, весняне і літнє, взуття три пари. Окрім сього згідно декрету можна було мати 18 зол[отників] золота, але в одній купі не більше як 8 зол[отників]. Довіряючись сьому населення лишило і золото і деяке несховане, але се був хитрий план, бо все забрале особисте золото і інші цінності. Ці тижні «излишков» були декілько разів. Забирали посуду кухонну, ножі, виделки — все що тільки можна було. Ніякі протести, мольби не помагали. У кого ж находили цінності захованними, то тих зовсім одбірали. «Излишки» сі виявлялись у сьому тому, що находилось у господарстві: столи, стулья, шафи, гардероби, ліжки, пилки, сокири, діточа одіж — все що вимагало життя. Населення такими тижнями цілком обібране, але не дивлячись на все це, готове віддати все без винятку, аби їх не бачить. Все це згодом вивозилось геть в глибину Росії для семей червоноармійців (як казали комісари по відібранню «излишков»).

**«Комедія участи в III Інтернаціоналі
і представників западних держав»**

По скінченню ніби з'їзду в Москві III Інтернаціоналу Україну «ощасливили» своєю присутністю проїздом по залізницям в обставлених фурором вагонах представники западних держав, яких по переконанню всього населення набрали в Одесі, де дуже багато всякої погані, яка як злочинець мусила кинути рідні оселі, але представляє себе яке іностранець і дякуючи знанню мови, підійшов до того, що впустити див в очі задурених робітників. Ясно, що він комуніст, бо всі злодії, які були на Україні чи то в Росії всі стали комуністами. Сих пройдисвітів возили по Україні, улаштовували мітинги, де вся ця погань виступала від держав запада, що й мені довелося чути в м[істі] Вінниці як-то: від Італії, Франції, Англії, Німеччини, Іспанії, Голландії, Америки і др[угих].

Треба було бути кончим дурним, щоб повірити, що всі люди приїхали із сих держав як представники комуністів. Дуже легко можна було доказати що се дурисвітство і провокація і люди, які слухали і знали мови іностранні рвали на собі волосся від того що не можна виступити і пояснити людям, що се є обман, а не

представництво, але шкода, що це було у занадто «вільній стороні» (де куди не глянь: смерть, обман, провокація, насильство). Бідний наш нарід мусить дивитись на представників одеської «золотої роти», як на західних соціалістів.

В той день, коли ся делегація приїхала до Вінниці, наказом «воєнкома» всі мусили установи йти аж на двірець для зустрічі. Всі повинні були йти і мусили співати при зустрічі інтернаціонали, бо коли б хто не пішов, то на другий день в ЧК, при спогаді якої туманило в голові у кожного громадянина. І дійсно, хто не пішов на слідуючий день був у ЧК. Ся помпа була улаштована шляхом насильства, але треба признатись ловко і хитро. Всі знали що це обман за винятком комуністів, які за всяку ціну тримаються. Всі йшли, всі співали, бо хтіли жити, знаючи що все це згине як дим в недалекому часі.

Населення України і Антанта

В перші часи, коли на Антанту дивились наші земляки як на Бога, що Антанта мов нам допоможе вирятуватись від большевиків, населення відносилось до сього слова з надзвичайною повагою. Але коли побачили допомогу наші люди в особах «Денікіна і Врангеля», які не встиг ще взяти тої зброї, яку дала Антанта зараз же кинулися «на хохла» (як вони нас називають), і особливо коли вони полізли на Київ і зрештою примусили покинути Київ нашими військами, населення України відвернулось зовсім і слово «Антанта» зараз в хаті кожного громадянина бренить насильством, а особливо тепер, коли «Ми, — се кажуть селяне, — навчились віддавати за своє визволення національне, не лише те що є в нас нажите, а й те, що є кращого в житті людей, се наше життя, то Антанта нічого не зробе і ми, не дивлячись на наше нищення ворогами, ще десятки таких денікінів та вранеглів знищим знаючи те, що від большевиків ми терпимо страшенно тяжкі утиски, але ми знаєм, що большевики з'явище тимчасове, і що вони загинуть і справи наші національні не годні задушити». «Нас цікаве, — кажуть селяни, — через що Антанта дозволила сим представникам Росії, поневолювати нас і сміятись над нашим святим почуттям до національного визволення. Ми не большевики, а нас роблять большевиками. Нам цікаво знати, як думають політики Антанти хто розбив Денікіна і Врангеля. Вони напевно думають, що їх розбили большевики і коли вони так думають, то дуже і дуже вони помиляються, бо їх знищило запілля, а в запіллі були лишень ті, хто ніс прапор визволення поневоленої української нації. І той хто буде йти нас поневолювати, той є наш ворог, а хто прийде допомагати нам стати на ноги, той наш сват, той наш і брат. Ясно, що дарма допомагати ніхто не буде, але коли б допомогли, то ми би в боргу не лишились, бо в нас багато дечого є і при спокою ми дуже швидко очухаємось. Торгувати краєм ми не будем, а деякий час дечим поступимось».

Так міркують люди, які четвертий рік ллють кров за визволення нації. Пора б вже переконатися, що ми не большевики, бо занадто багато згинуло наших кращих сил в боротьбі з большевиками, дякуючи крові яких може і Антанта не баче руїни. Дякуючи такій політиці в масах помітне германофільство, яке виявляється в таких часто густих виразах: «Та мабуть поки не прийде німець знову, то толку не буде, бо нас не визнають за винятком німців». Се наслідки політики будування «Единой, неделимой и великой России», а населенню України потрібна єдина Україна.

Повстання

Повстання в Росії

В центрах і межах Московії відбуваються часом повстання, але дрібного такого значіння, які подавляються хутко червоними військами. В Росії повстання є виключне в містах, де виникають із-за захвати лише влади. Що ж торкається села московського, то воно годиться з устрієм комуни, дякуючи патріархальному строю їхнього життя в селі.

Повстання на Україні

На Україні повстання мають значіння иньшого характеру, а саме: коли в Росії вибухає яке заворушення, воно є як з'явище проти системи управління країною. На Україні воно має значіння як протестующе проти системи управління так і борющеєся за визволення нації і з поневолення червоними імперіялістами, а також і проти диктатури над собою чужої нації. Тому повстання на Україні теперішній час являються для нашого народу такою необхідністю як хліб і вода, і які не можно навіть коли б ми захотіли, особливо тепер, припинити. Насильство червоних дійшло до такої стадії, що создало між масами такі лозунги: «смерть або визволення». Се вже одчай душі і в таких випадках дуже багато гине людей. На Україні нема зараз жодного села, яке б не думало про повстання проти большевиків. Всюди можно чути, що там вирізали повстанці стільки, а там стільки, там карний загін розстріляв такого і такого-то. І вже на другий день чи декілько днів за розстріл большевиками повстанці люто розправлялись з червоноармійцями, яких вирізують по декілька сот як се було в районах Вінницького повіту і Ямпільського, де орудують повстанці під приводом Марусі в першому, і під приводом Чорногуза в другому.

Окрім сього багато єсть повстанців в означених повітах, які оглавляються не особами а різними назвами як-то: «Темна нічка», «Гай», «Чорна маска» і т[аке] і[нше]. На Полтавщині і Харківщині, Київщині більш організовані групи, про які я знаю з тих відомостей, про які говорили люди, приходячи звідти і які не можна не вірити, бо про се балакають усюди. В означених губернях повстанці більш-меньш сконсолідовані, більшість яких вичікує влучного часу. Большевик правду кажуть, коли називають кожна село повстанцями, бо дійсно всі повстанці і всі підуть проти большевиків, але все це треба уміло використати і уміло стримувати від виступів, хоч останнє дуже тяжко.

Багато гине гарного люду, який б багато приніс користи якби уцілив. Різанина, яка за останні часи дійшла до того, що повстанці не задумуються навіть над тим, що ріжуть дітей, які із Московщини насилаються на Україну, що свідче про страшну ворожнечу до Москви. Коли б була действующа сила із вне, то дуже хутко можна було б врятуватись від окупантів, які тепер особливо себе купсько почувають, дякуючи великому заворушенню всеї людности проти большевиків. Про велике заворушення ще й свідче і те, що в районі Київської губерні ще в листопаді боролося 16 большевицьких дивізій різних армій, і які далеко не були переможцями, бо боротьба з повстанцями, як кажуть большевицькі заправили, в десять раз гірше боротьби з армією фронта. Окрім сього про великих рух повстанческий свідчить і те, що в квітні по справі повстань в Полтавщині і Харківщині була заарештовано 1,275 душ, із них як я дізнався 78 чоловік розстріля-

но одних учительок було 43. Про се я довідувався в ЧК XIV армії і сі відомості певні, які свідчать про повстанчеський рух на Україні.

Ім'я Петлюри і Україна

По всій Україні де ви не підете, де не забалакаєте, всюди ви чуєте ім'я Петлюри. В різних фарбах розписують його як людину біля котрої і до котрої тягнеться спокутана думка за прошле всього населення України. З ім'ям Петлюри зв'язане все те, що чекає людей гарного в житті. По міркуванням селян і взагалі всього громадянства «лише Петлюра дасть спокій який і ранійш цього хтів, але ми його не розуміли, бо большевики нас дурили, а ми їм вірили». Так каже громадянство України, і чим далі на схід, або ближче до московського кордону, тим більше ім'я Петлюри любіще і дорожче. Про се єсть свідком ті повстання, які зв'язанні лише з ім'ям Петлюри. Проти сього імені ведеться шалена агітація, яка на протязі 4-х років не лишає в покої навіть тоді, коли уряда оглявляющого Петлюрою нема на терені України.

По заяві відповідних большевицьких діячів можна судити як дивляться большевики на Петлюру і його уряд. Вони кажуть так: «Если бы нас удалось уничтожить Петлюру и окружающую его публику, мы бы были за себя спокойны. Ликвидировавши Петлюру мы, моментально справившись с Польшей, Румынией и добрались бы туда, куда вообще ми стремимся, а через этого Петлюру из-за которого на Украине развился бандитизм (називають так повстання), и за которым тянут руку проклятые хохлы, ми не можем ничего дальше делать».

Агітацію котру ведуть 4 роки проти Петлюри розкрила селянам очі на те, що в дійсності уявляє собою Петлюра. І той авторитет, яким користується в масах на Україні ім'я Петлюри, ні большевики, ніхто інших не зможе знищити, бо се ім'я стало центром думки всього люду України. Про се я пишу як про фактор і не як я, а як патріот, якому дороге не ім'я Петлюри, а справа рідного краю, яку я вбачаю врятованою в особі С[имона] В[асильовича] Петлюри.

Я персонально проблукавши 5 місяців по Правобережній Україні наслухавшись багато дечого про большевиків і про Петлюру можу привести такий приклад: вся вцілому Україна є корабль, який застигнула в морі хуртовина, і який бореться з хвилями розлютованого моря, але прямуючого до світящогося маяка, який є для сього корабля Петлюра. Тому всі ті повідомленя в різних часописах закордонної преси про те, що Петлюри не визнають є ніщо інше як вимисел хапніх патріотів, які поховались по різних кутках у Відні, Праг і др[угих]. Я би радив їм краще поїхати на Україну та послухати що кажуть ті, хто істекає кров'ю борючись за право України, а не ховається по Відням і др[угим] містам.

Небагато треба розуму, щоб уцілити за кордоном, але треба багато думати, щоб робити щось на Україні і уцілити особливо в останні часи. Українське громадянство все ставиться з погордою до імені Петлюри за його невтомну боротьбу і за те, що він не кидає тих, з ким примушений був покинути рідний край.

Між селянством і взагалі громадянством найшла місто така прислівка: «Я буду робити так, як Петлюра каже: або право Україні добуду, або жити не буду». Се є факт. Багато ще дечого є що говорить з гарного боку за Петлюру, але про се хай розкаже в будуччині історія, яку має складати не дезертири України, а той нарід якій зараз, несучи правори визволення, доручив його С[имону] В[асильовичу] Петлюрі і істекая кров'ю в боротьбі за визволення не нарікає на нього.

Втікачі і Румунія

Дуже багато люду, якій охоче тікає до уряду УНР (про який, на жаль, невідомо на Україні де він є), втікає через Дністер, але дякуючи наказу румунського уряду повертати назад, майже всі гинуть. Наскільки се так свідче переправа до Молигева, перейшовши через лід поза сто чоловік, які рвалися до Петлюри, були поверенні в той же день і розстріляні. Справа передачі провадиться серед білого дня з рук в руки і на очах населення, яке тисячами збирається як на тім і на другім боці Дністра, цікавлючись участю тих нещасних людей, які переправлені на убой.

Мене самого два рази повертали румуни до Дністра, і коли б молдовани в особах старости-учителя не взяли на поруки перший раз, а в другий не здибався б я з представнками французької контррозвідки і особах Радоніча і Гуцалюка, то мене чекала та ж участь. Вмирати нашим людям особливо побувавши в большевицькому «раю» не страшно, але вмерти достойно, а не по-овечі. Дякуючи тому, що по березі Дністра немає навіть якої признаки, щоб там який-небудь представник від УНР, який би забирав під свій покров переходячих людей і провіряв що за одні. В сему є пекуча потреба, аби зберегти життя людей, які може більш чим користні і дорогі для нашої нації. Бо поскільки я переконався злодії звідте не тікають, а тікають лише українські патріоти, бо руських монархистів в сущності там нема такого утиску, бо вони в питаннях «неделимая» об'єдналися.

Бувший урядовець особливих доручень
Міністра шляхів М. Свергун

При повідомленні в які б то не було часописі відомостей, які я в означеній доповіді даю ласкаво прошу із міркувань перебування моєї сім'ї в стані большевиків, заховувати моє прізвище.

М. Свергун

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 41–47.
Уривок, машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 61.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 12 ЛИСТОПАДА 1920

Інформаційні відомості з ворожого большовицького табору

місто Кам'янець-Подільський

З українських теренів, що зайняті большовиками прибув до Міністерства шляхів співробітник управи правобережної залізниці і передає так відомості про загальний стан в ворожому таборі. Відомості ці приблизно від 13 вересня б[іжучого] р[оку].

Комуністична російська партія ділиться зараз на слідоючі три течії:

1) федеративна, до неї примикають члени окраїнних держав, на чолі її мали стати Винниченко, Шумський, Полоз і Коваль;

2) примиренці, складаються кацапів на чолі з Леніном, мають на меті дати широкий доступ до влади інтелігенції;

3) централізація єдиноначалія, мілітаризація праці, на чолі Троцький.

Сама сильнійша третя група Троцького, яка тримається терором, спираючись на жидів, латишів, китайців, ЧК, «Особых отделов».

З 1-го вересня б[іжучого] р[оку] почались великі селянські повстання. Коло 20 вересня повстанцями були зайняті Кременчук, Пирятин, Лубни, Гадяч, Прилуки, Чигирин, Ніжин, Звенигородка, Хрестинівка, Умань до Білої Церкви. В Кременчуці був тоді зірваний залізничний міст, який за два тижні поправлено. Між Бобринською і Знаменкою було скинуто п'ять составів, повстанці обеззброювали ешелони. Залізничники зі служби повтікали.

За ці повстання почався терор на українців. Заарештовано «Всеукраїнську вчительську спілку» (Дорошкевича), «Український залізничний клуб», «Лук'янівський робітничий клуб», «Церковну парафіяльну раду» в Полтаві, заарештовано Чехівського разом з Живченком, який їздив до єпископа Парфенія, заарештували Громадський залізничний комітет (Турчина, Лянського з родиною, Гундягу, Лоєцького, Тарасенко втік до повстанського комітету на Уманщину і має приїхати до нас, Удовиченко десь виїхав, Іванченка і Омельченка не чути).

На меншовиків терор. Дозволили їм в Харкові конференцію і заарештували на ній до 200 осіб і Ц[ентральний] к[омітет] в Полтаві. Меншовик російський Добровольський казав наказ московського ЧК із'ять всіх українців із інституцій. В Києві заарештовують с[оціалістів]-р[еволюціонер]ів по спискам 1917 р[оку]. Всі ліві, коли почались централізація, скрізь провалені. Винниченко на III Інтернаціоналі провалився. Нелегально в Києві був Аркадій Степаненко.

Рух на залізницях слабий, Москва — Брянськ один потяг, до Брянську пасажирний, а далі на Вкраїну етаповий. Між Петроградом Москвою ходить два потяги, в скрізь з Москви по одному. Через Дніпро з 11 вересня пішли потяги через київський і кременчуцькі мости. Під Черкасами до цього часу міст попсований. По Дніпру мости в Києві і в Черкасах в воді і тому в Києві пароходів немає. На Правобережній залізниці головний комісар Харитонов, жидок Емдін, видає «Шлях». Щедельський робить переміщення і щиро працює большовикам.

Настрій взагалі протибольшовицький. На Мурмані буквально всі голодають, в Петрограді і в Москві теж люди як тіні. Життя замирає у всіх галузях. Всі робітники проти большовиків. На півночі неврожай і всі люди втікають на південь. Конспіративні організації слабі. Повстання є наслідком грабунків.

Мобілізація до 36 літ. Ніхто не йде на мобілізацію. Пішла лише частина Чернігівщини, але й ті повтікали.

На Полтавщині три повстанські отряди — Марусі і інші. Дорожнеча страшенна:
8,000 — фунт сала;
до 4,000 дрова;
хліб до 2,000.

Пайків по карточкам нікому не дають. На Катеринославщині Махно, який працює в контакті з Врангелем при обоюдній допомозі. Один одного не чіпають, хотя і немає договору. Українці гуртуються конспіративно «десяткою», формує Гермайзе і Паламарчук, але слабо. У всіх українців надія на Петлюру.

Рух церковний зараз великий, що селянам подобається.

Головний комісар залізниць

С[ергій] Качур

Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 52–53.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 20 ЛИСТОПАДА 1920

Доклад прилучаного до Цивільного управління помішника начальника района міліції Вінницького повіту Черняхівського Миколи

Маю за честь доложити Вам, пане начальнику, що згідно Вашого наказу від 6 листопада б[іжучого] р[оку] Ч[астина] 26, я відправився в Гусятин, а звідтіль в прикордонні місця і мав догляд за переводом контрабандним порядком скотини і т[аке] і[нше] через р[ічку] Збруч. Наслідком цього догляду виявилось слідуюче: бродів в призначеному для мене районі є: в селі Германівці — Голенищево один (переправляться коні, свині, корови й зерно з ярмарків Сатанівського й Купинського).

В селі Кузьминець — три (переправляються більшістю коні і свині з ярмарків Купинського і Чемерівецького).

В м[істечку] Гусятині — три (переправляються коні, корови, свині, збіжжя, тютюн і т[аке] і[нше] з м[істечка] Гусятин, Чемерівець і Лянцкоруня).

В селах Криків і Шидлівка масові броди, де табунами перегоняться коні в такій кількості як 500 шт[ук] перший раз і 200 штук в другий раз.

В селі Вікторівка масові броди; переправа коней, коров, свиней і зерна.

В села Збриж, Зелена, Сокирниці також є броди і переправляється все те що дуже потрібне за кордоном.

Що ж торкається охорони кордону то він дуже слабенький, бо польова жандармерія, котра зараз обсадила вищезазначену дільницю протягом в 16 верст складається з восьми чоловік і дуже зрозуміло, що такі масові переводи скотини, збіжжя й таких інших товарів є річ звичайна, бо вісім чоловік ні в якім разі не можна доглянуть за контрабандою, котра в більшості проходить вночі.

Прилучений до Цив[ільного] у[правління] помічник нач[альни]ка
району міліції Вінницького повіту М[икола] Черняхівський

Додаю, що я був в командіровці вісім день (8), гроші одержані мною 50,000 карбованців витрачено.

М[икола] Черняхівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 50.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД ЛИСТОПАДА 1920 (1)

Людина що 13 листопада виїхала з Києва передає слідуюче про життя в Радянській Україні.

1) Настрій большовиків перед наступом армії УНР був надзвичайно тривожний. Певності в перемозі не було. Київ 10 листопада був остаточно евакуований, багато установ було передано червоному хресту. Потяги доходили тільки до Казатина. Полученння з Одесою не було, як не було його і з іншими центрами. Мобілізованих в Києві мало. На позиції висилали школу червоних командирів. Вся надія у б[ольшови]ків на мир з поляками. Після голодного бунту в Москві силу війська направили на Україну для «откармливания». Панує гасло «раздеть тыл и одеть фронт», яке призвело до безконечного грабунку по селах і містах всього що вважається красноармійцями потрібним для фронту.

2) Українські с[оціалісти]-р[еволюціонери], «централісти» всі позаарештовані, бувші боротьбісти дуже шкодують про співробітництво з большовиками, яке остаточно відірвало їх од народу. Українські інституції (кооперативи, «Просвіта», «Учительска спілка») нищаться. Помешкання «Наукового т[оварист]ва» реквізовано. Начебто користується симпатією Академія наук, але грошей на своє утримання не одержує. Видавнича робота припинилася остаточно. Книжки видаються по ордерам і не більше одного примірника на школу. Українська мова в загоні. Папері українською мовою не приймаються і комуністи заявляють: «довольно ум дурить, товарищи».

Найбільше достається кооперативам, які оповіщені гніздами контрреволюційного бандитизму і нищаться безпощадно шляхом підпорядкування їх єдиній московській кооперації з обласним центром в Харкові. На кооперативну роботу в Харків виїхали Комух, Коваль, Крижанівський Ф[едір] Ів[анович]. В бувших кооперативних укр[аїнських] центрах понасаджувано силу різних комісарів, які до неможливості гальмують роботу ко[операто]рів, особливо в напрямку культурно-освітньому і допомоги родинам українців.

Терор неймовірний за перестоювання на вулиці в компанії 2–3 чоловік довше 5 хвилин арештують по підозрінню в «сговоре против советской власти». Київ внаслідок цього опустів од української свідомої інтелігенції, яка розбрелась по селам, а ті що залишилися внаслідок гнусної провокації додержуються такої конспірації, що довідатися про кого-небудь з мешкаючих в Києві українців немає жодної змоги.

Холод і голод великі. Плодів нема. Все населення повернулось в дрововозів.

Ціни такі:

фунт сала 5,000 карб[ованців];
[фунт] хліба 400 [карбованців];
[фунт] нафти 3,000 [карбованців];
[фунт] солі 1,500 [карбованців];
[фунт] масла 5,000 [карбованців];
пуд картоплі 5,000 [карбованців].
Коли вівся наступ військ УНР і Київ евакувався, ціни піднялися втроє. Валюта:
«царські» «п’ятисотки» = 25,000 карб[ованців];
гривні 1,000 = 8,000 [карбованців];
рад[янські] карб[ованці] 1,000 = 2,500 [карбованців];
польські марки 1,000 = 12,000 [карбованців];
«керенки» 1,000 = 12,000 [карбованців].

Надзвичайну акцію розвивають повстанці на чолі з ватажками Мордалевичем, Марусею, Голим. Повстання мають локальний характер за браком набоїв і зброї. Врангеля зліквідував, говорять так, Махно, який б’ється в компанії з большовиками, з якими має договор. Страшенний терор на селянство за опір большовизму. Палять села, мордують, напівживих закопують на очах родичів в землю.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 62–64.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД ЛИСТОПАДА 1920 (2)
Доклад представника цивільної влади УНР на Херсонщині

Рахуючи необхідним познайомити Вас, пане начальнику, зо всіма подіями, які виникли з часу мого призначення на посаду представника цивільної влади і до цього часу, довожу до Вашої відомості слідуюче:

Одержавши від Вас наказ про своє призначення та інструкції, яких вимагала моя посада, по скінченню всіх формальностей я 28 жовтня виїхав разом з штабом південної групи на Могилів.

Для здійснення накладених на мене завдань я вирішив взяти з собою невеличку кількість урядовців, переважно родом з Херсонщини. Кожен з урядовців мав виконувати свої завдання як під час походу, так і на терені Херсонщини. Призначаючи урядовців на посади, я брав в увагу їх більш-менш популярність серед різних кол або класів населення Херсонщини. Мною були призначені урядовцями для особливих доручень:

1) Наркис Феліксович Сенько-Поповський, який довгий час був начальником повіту Вейсенштейського, Варшавського, був начальником юрисконсультського відділу одеського градоначальства і керуючим канцелярією Варшавського генерал-губернатора. Службовий стаж цієї людини говорить сам за себе, наскільки вона може бути корисною для нашого діла.

2) Роман Тихонович Сідлецький, бувший член Трудового конгресу, котрого я знаю особисто, як громадського діяча по Ушицькому повіту, котрий уміє говорити добре з селянами. На обов'язку його мусило бути: організовувати селянство та інформувати його, рівно ж як допомагати в ділі організації волостної влади.

3) Іполит Васильович Заборовський, секретар, відомий в Тираспольському повіті, де був судовим виконавцем і приймав участь в повстаннях Ємельянова і Дідученка проти совітської влади. Служив при першому Департаменті М[іністерства] юстиції виконуючи обов'язки бухгалтера.

4) Іван Ісідорович Хріненко, на обов'язку його лежало збирання всіх матеріялів про большевиків та виконання спеціяльних доручень.

5) Олена Кулікова була прийнята в Могилеві. Сама родом з Одеси. Мала виконати доручення особливого небезпечного характеру.

З таким кадром урядовців приступив я до праці. Але перед тим як приступити до праці я мав бесіду з командуючим групою Гулим. Із бесіди п[ан] Г[улий] познайомив мене з своїми планами. Згідно планам виходило, що ми маємо перейти в запілля через кордон, що для цього має приїхати б. Д-г, котрий і привезе перепустки. Кожен з нас став працювати в межах своїх завдань. Я приступив для готування літератури. Составив відозви до населення Херсонщини і віддав для друку. В той же час я став підготовляти експедицію, метою котрої було через кордон переправитись в Одесу і дати там належні інформації. Все було підготовлено, але ж несподівані цілком обставини розрушили всі плани.

Перш всього командуючий групою одмінив свій план щодо переходу в запілля через кордон і заявив мені, що група перейде через фронт і піде в Балтський повіт, а звідти під Черкаси, а там вже в Єлисаветський, або на Катеринославщину, що Одесу треба, по словам командуючого минути до весни.

Цей план для мене з'явився цілком несподіваним і діаметрально-протилежним предпринятої мною праці. Крім того новий план командуючого групою ставив мене в положення повнійшої недіяльності, позаяк маючи уповноваження на Херсонщину я не міг на підставі закону робити розпоряджень і наказів поза межами свого терену. Отже ж і виходило, що мені до міста призначення треба було йти другим шляхом, або чекати поки група не перейде на терен мого уповноваження. На цієї підставі я вислав до Вас, пане начальнику, телеграму з прозьбою установити при південної групи посаду керуючого цивільним відділом при штабі. Таким чином в порядку військового часу керуючий мав би уповноваження на терен впливу штаба групи. Але ж ця телеграма, здається, Вами не була получена. Не маючи від Вас відповіді, я вирішив йти за групою.

10 листопада в 4 годині вечора весь штаб групи, а також і цивільний уряд, зібрались на нараду. Під час промови командуючого в кімнату увійшов начальник штабу групи дуже схвильований і на запитання командуючого групою «А що там?» відповів: «Положення серйозне, штаб (III дивізії) получив наказ відступати з Могилева».

По лицям бувших в помешканню пролетіла тривога з тяжким запитанням в очах вліплених в командуючого. З досадою, нервово піднявся полковник Гулий, командуючий групою, і, сказавши «Це по мойому», видав наказ бути готовим до всього, а обозу зібратись на стороні Могилева, куди відступають всі війська і обози.

Я попросив у полковника возів для своїх урядовців і майна. Полковник оддав розпорядження коменданту дати нам вози. Але комендант заявив, що возів не має, позаяк вони послали за цукром, завдяки чому прийдеться кинути, може бути, і зброю в Могилеві. Положення починало бути досить критичним, позаяк приходилось кинуть і своє майно, і державне, і спасатися пішки. В той же час на вулицях Могилева почався страшенний рух. Вози, екіпажі з жінками в досить гарної одежі, по моді, один проволоком, а другі досить хутко стали виїзджати з Могилева. Коло жінок були старшини, військові урядовці, а також і діти. Настрій у публіки був нервовий, готовий во всякий час перевернутися в панічний.

Я зібрав своїх урядовців-співробітників Заборовського, Сідлецького і Хріненка і наказав першому спакувати все державне майно: різні газети, вісники, канцелярію і папір, котрого я купив велику кількість, а Сідлецькому і Хріненку піти в міліцію або в комендатуру, взяти там підводи і приїхати в канцелярію, або спочатку до мене на квартиру і забрати папір, якого було біля 1.5 пуда, і вже зі мною разом від'їхати з Могилева. Після цього я відправився додому і став чекати урядовців. Було біля 6 годин вечора.

О 9-й годині прийшов секретар Заборовський і доложив, що Сідлецького і Хріненка немає, що мабуть вони утікли без нас, що він зробив все, що торкається даного мною йому наказа і прийшов до мене за наказом що робити далі, при тому він додав, що як в його відсутності приїдуть урядовці Сідлецький і Хріненко, то вони повинні взяти державне і приватне майно, яке було в помешканню канцелярії і заїхати за нами — це він просив господаря квартири передати Сідлецькому та Хріненку. З 9-ої години ми з Заборовським чекали Сідлецького і Хріненка до 11-ої. Утративши надію їх дочекатись, ми вирішили відправитись самі. По дорозі ми зайшли в помешкання канцелярії, де від господаря узнали, що

дві з половиною години тому назад на квартиру з'явилися з підводою Сідлецький і Хріненко забрали все майно державне і приватне Заборовського, Кулікової і частину бувшую в канцелярії мою і виїхали з Могилева. Отже ж вийшло, що мого наказу Сідлецький і Хріненко не виконали і покинули мене в Могилеві.

На вулицях Могилева вже не було ані душі. Всі вирушили в напрямку на Яришів, Курилівку, Ушиця. Ми з Заборовським хутко пішли в тому ж напрямку. За городом ми дігнали хвіст обозу, який мішаючись з кіннотою та піхотою помалу продвигався на Яришів. Задавшись ціллю знайти своїх вірних урядовців, я з Заборовським почали обгоняти обоз та шукати їх. Так ми пройшли за самий Яришів.

За Яришевим ми надійшли на групу людей, котра окружила підводу, їхавшую в поворотному нам напрямку. На підводі сидів якийсь військовий і розказував слідуюче: «Доехали мы до местечка Ровное и только стали спускаться с косогора, как раздались залпы и затрещал пулемет. Мой кучер круто повернул, экипаж перевернулся, и я вылетел с экипажа. Что стало с генералом Вдовиченком и штабом III дивизии не знаю. Наверное они попали в плен к большевикам». Серед слухачів помітняя тривога. Через кілька хвилин по Яришеву пішли чутки про полонення начальника III дивізії та його штабу і про те, що дорога на Курилівці через Рівне перерізана. Обоз кинувся від Рівного і з Яришево на Хоньківці. Цією дорогою направився і я. Було біля 4 ½ годин утра 11 листопада.

З розсвітом ми підійшли до Хоньковець. Тут я звернув увагу на старшину з підбитим дуже оком. Старшина сидів на возу. Я запитав знайомого хто це такий: «А це полковник Вяземцев, помічник Вдовиченка, котрий вчора попав під обстріл і вивернувся з екіпажем». Це, виходило, був той самий військовий, що так необережно розказував про полонення начальника III дивізії Вдовиченка і його штабу, завдяки чому, здається, у відступаючих появився нервовий і трохи не панічний настрій.

Межі 9 та 10 годинами коли ми пройшли Хоньковці, то приблизно на півпуті до села Бернашівки, котре розположено на березі Дністра, замітили справа від себе дві відділи кінноти. В одному було людей з 30; він був від нас в верстах 5, а в другому було 12 чоловік. Цей відділ вибрався, как видно було, з ліска, котрий є в долині, що виходить на Дністер, і йшов навкісь від нас в напрямку першого отряда. В кінці ліска, в долині на берегу Дністра, міститься невеличке село Бернашівка. Від нас до другого меншого отряда було щось версти 3–4. Отже ж виходило, що ці два отряда крутилися чогось межі Бернашівкою, Жваном, Рівним і Хоньковцями. Я гадав, що то наші козаки прикривають справа від большевиків наші обози.

Годину перегодя, коли я дійшов до долини, де міститься Бернашівка, а я йшов з групою старшин і урядовців попереду обозу, то зустрінув над глибокою долиною двох селян. Ці селяни з жахом стали розказувати як тільки що большевики обстріляли частину нашого обозу, що йшов попереду нас, що обстріл почався з Бернашівки і з Березової, яка знаходиться біля Дністра вверх по течії від Бернашівки, що наші люди кинулись тікати через Дністер по льоду на Бессарабію, що льод став ломатися, а люди топитися, що большевики і тепер ще сидять в окопах під Бернашівкою і в яру коло Березової. Виходило так, що частина обозу, котра відірвалась від нас і прошла вперед була обстріляна спереду і ззаду.

Вислухавши це оповідання українські старшини і урядовці стали зрівати з себе відзнаки, котрими так гарно щеголяли в Могилеві і кидати їх в яр, а другі стали рвати свої документи. Простоявши деякий час на горі, всі рушили в долину. За поворотом дороги ми побачили село Бернашівку і на берегу річки, ховаючуюся за деревами, частину обозу біля котрої вертілися якиїсь верхівці з нашим прапором. Полекшало на серці. Проворніше посунулися ноги з гори. Видно було як через Дністер йшли в Бессарабію люди. Поки ми спускалися з гори, то вже від частини обоза пішла цей кіннота по берегу на Березову, за нею понад самий берег потягнувся обоз, появилось піхотне прикриття без одного патрона!

Так все йшло хорошо до тої пори, поки не дійшли всі до стежки через Дністер в Румунію. Як порівнялись же зі стежкою, то зараз кинулись всі до стежки і по неї в Бессарабію і старшини, і козаки, і урядовці. Військові разом зі зброєю. Бачучи, що козаки йдуть з винтовками, я став кричати на них, щоб вони хоть винтовки залишили Україні, і став звертатись до старшин, щоб вони не дозволяли переходити Дністер, але старшини просили мене щоби я забороняв козакам переходити на другий бік Дністра. Я став гримати на козаків і деякі козаки повернулись з винтовками назад, ну а як винтовку кинути тут на березі було незручно, то і самі козаки залишалися на Україні. Один з старшин догадався і поставив біля стежки вартового з наказом нікого не пускати з військових на той бік Дністра. Вперед не рушали, всі скупчились біля стежки. Вийшовшая ціп кінноти повернулась назад.

По групі пройшла чутка, що большевики сидять в яру коло Березової, що в наших кулеметах нема лент. Помаленьку публіка опять стала подвигатись в Румунію. Військові не гадали ні про яку організацію оборони або яких відділів; опасність перед большовиками стала появлятися знову. Стало гадатися, що краще можна перебратися через Бессарабію до Старої Ушиці, що таким чином в руки большевиків можна буде і не попасти. Задавшись цілью вийти таким чином з скрутного становища та під впливом прозьб секретаря, рівно ж ще й по мотивам державним, я перейшов на той бік Дністра в Бессарабію.

На Україні все продовжувало метушитись; появились групи. Видно стало, що хтось став робити порядок. Вийшла опять ціп кінноти і подалася на гору. Тільки ця ціп дійшла до середини гори, як на гребню її появились три фігури. Хтось піднявся на ноги. Через деякий час до цих фігур під'їхали якісь кіннотники і вся група зникла за горою, що висить на Бернашівкою в напрямку ліса. Наші верхівці погналися за ними і також зникли за горою, а в той же час ожила гора і коло Березової на гребню її показалося щось коло півтори десятка фігур, які фігури стали відходити до ліска, з якого вискочила на наших якась повозка, видно нейтачанка з кулеметом; потом нейтачанка круто повернула і скрилась за горою.

Ясно стало тоді, що на горі сиділи большевики, котрі, яко шакали пожирали очами наші обози, а брати їх боялися, не покладаючись на свою силу. Від большевиків до дороги, на котрої зупинився наш обоз було версти 3–4. Коли ціп нашої кінноти пройшла по горі, обоз вирушив, і пішов далі вже без перешкод. Слідом за цим стали проходити відділи нашої кавалерії досить великі.

Мені захотілося бути зо своїми і я рішив перейти назад. Але коли я захотів це зробити, то кордонна охорона румунська вже не дозволила мені перейти на свій берег. Капрал просив підождати приїзду майора. Прийшлося погодитись і,

сидячи в Румунії, дивитись як їдуть наші обози без піхоти; не видно зброї, а тільки вози, а на них люди та жінки, а румунські солдати тільки з того глузують, що на возах сидять жінки.

Години в 3–4 показався відділ кінноти, котрий йшов вже, здається, останнім. Цей відділ розташувався на берегу, відділилась від нього група і направилась по стежці на румунський беріг. Охорона захвилювалась, бо вона вже перестала пускати людей з нашого берега на свій, капрал став кричати «назад». Від групи відділилися два чоловіка і таки пішли на румунський берег. Капрал хотів вже стріляти, але ж в той час один з тим людей став гукати.

Я познав голос полковника Гулого, командуючого південною групою і кинувся до капрала і став йому поясняти, що то є полковник, який має право переходити на румунський берег. Капрал повірив і перепустив полковника. Полковник став говорити, щоби козаки і всі другі йшли назад, але охорона не пускала нікого назад без дозволу майора. Тоді полковник наказав якомусь старшині переписать всіх, хто перейшов на румунський беріг. Старшина став переписувати спочатку, а потом як побачив, що старшини ухиляються від запису, то кинув писати.

Я попросив полк[овника] Гулого прислати нам хліба і сала, бо всі дуже хотіли їсти. Полковник прислав сала, а на хліб прислав 200 румунських лей і разом з тим прислав до мене лист, в котрому просив вжити заходів, аби перевести всіх людей, що були на румунському березі в Старої Ушиці або в Калюсі, на наш берег. Я бачив, що більшість старшин вирішила «інтернуватися» в Румунії і зовсім не думала вертатися на Україну. За старшинами тянули і деякі з козаків. Тоді я вирішив всіх переписати, або тих, хто хоче залишилися в Румунії. Для цього я прибігнув до такого роду хитрощі. Я поставив сало на землю і скомандував «стройся, козаки, до запису на пайок»! Козаки построїлися, а я став їх запитувати і переписав всіх. Козаків було вісімдесят шість чоловік. Також я попросив і старшин записатись на сало і хліб. Старшини теж записались.

Тим часом мій секретар попросив вибрати двох козаків і двох старшин, котрі пішли б в село Ожево за хлібом. Коли це було зроблено, то одному зі старшин, Власіву, були передані 200 лей, що переслав полк[овник] Гулий і вибрані пішли за хлібом. Через деякий час козаки вернулись і сказали, що люди на селі не хотять брати грошей і привезуть хліб разом зі старшинами. Сало було роздано, а старшин двох, леї і хліба ні я, ні козаки не бачили й досі.

Коли стало смеркатися, приїхав румунський майор; з ним був і якийсь-то український старшина. Цей старшина, попавши раніш того як ми дійшли до Дністра, перебіг з другими в Румунію. Він добре знав румунську мову. Цей старшина поїхав за майором щоби з'ясувати що треба зробить зо всіма, хто перейшов на румунський беріг. Узнавши про положення річей на нашому березі, майор запропонував всім повернутись на Україну. На нашому березі в той час залишилася тільки частина кулеметної дивізії І дивізії. Гулий же зі своїм відділом давно пішов на гору. Стало зовсім темно.

Старшини як почули пропозицію майора в один голос заявили, що вони бажають залишитися на терені Румунії, а почувши це козаки зробили теж саме. Мені стало соромно. Я став усовіщати старшин і козаків, та де там. Тільки козаки стали виявляти бажання повернутися на Україну, а старшини стали таке плести, що соромно писати. Я тоді звернувся до майора з прозьбою дати нам мож-

ливість пройти по терену Бессарабії до Старої Ушиці. Це сподобалось старшинам і козакам. Всі ухопились за цей план. Але майор, і цілком правдиво, заявив, що якби це було зроблено, то Румунія порушила б нейтралітет в відношенню до большевиків, що цього зробити він не може. Тоді було наказано козакам і старшинам забрати свою зброю, построїтись і маленькими відділами перебиратись на Україну. Відділи пішли вниз, а ще залишився на горі щоби подякувати майора та з'ясувати деякі справи, котрі торкались мене. Скінчивши свою бесіду з майором я пішов до Дністра.

На берегу стояли старшини і козаки і не хотіли переходити в свій край. Я став їх лаяти; бачучи це і кордонна румунська охорона стала силою заставляти наших переходити на наш беріг. Все ж таки, здається, що деякі зі старшин сховались в яру і назад не перейшли.

На своєму березі козаки построїлись і пішли по дорозі, по котрої раніш пройшли обози. Ми пристали до обозу І кулеметної дивізії і з великими муками добралися до Старої Ушиці 12 листопаду вечором. 14 листопаду ми пристали до третього етапового куреня, з котрим завдяки люб'язності його начальника, полковника Петлюри добралися до Фридриховки, де до нас з'явилися вже урядовці Сідлецький і Хріненко, але без річей державний і приватних. На запитання де речі Сідлецький заявив, що Хріненко покинув його в м[істечка] Калюсі Ушицького повіту, а сам з річами втік, що вони здибалися тілько в Волочиську. Хріненко же заявив, що всі речі він здав під охорону в штаб ІХ бригади ІІІ дивізії. Я наказав, щоби річи були привезені, але ж отговорюючись відсутністю підводи, Хріненко річей не доставив. Таким чином канцелярія, література, велика кількість паперу до писання має бути десь в ІХ бригаді, як Хріненко говорить правду. Далі, біля півтора пуда білого і жовтого канцелярського паперу залишилося на квартирі моєї в Могилеві. Так скінчилася невдатно наша експедиція. Але ж я вже передбачаю наш успіх в недалекому будучому, треба тільки не робити таких грубих помилок, які були зроблені нами.

Через що наші козаки, старшини та урядовці перейшли на румунський берег?

Коли штаб попав під обстріл в Рівному, то частина обозу повернула з дороги на Яришів, частина прорвалася на Галайківці, а частина повернула межі Яришівим і Рівним на Хоньковці. Поспішаючи вперед останння частина залишила весь обоз за собою і пішла вперед. Коли вона стала підходити берегом Дністра до Березової, то з яру, який є біля цієї деревні, донеслися крики: «Ура!» і піднялася стрілянина по обозу. Обоз кинувся назад до Бернашівки, але ж і тут з окопів, що є понад ліском, теж саме піднялася стрілянина. Тоді люди кинулися на Бессарабію. Тим більш, що кордонна охорона сама стала звати всіх до себе. Коли люди були на льоду, то їх большовикам було краще видно, і стрілянина піднялась ще більш. Льод став ломатися і люди йти на дно, де в яких випадках разом з дітьми і кіньми. Коли ж став підходити наш обоз до Бернашівки, то большевики злякались і дали тягу. Це була та кіннота, котру я побачив межі Хоньківцями і Бернашівкою, а кіннота що стріляла з Березової залишилася на горі і втікала тільки тоді, як наша кіннота піднялась на гору.

Вот в коротких словах історія нашого походу.

Представник

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 36–41.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД ЛИСТОПАДА 1920 (3)

Причини невдачі армії в зв'язку з розбиттям III залізної стрілецької дивізії

Коли української армії прийшлося разом з польською одступати на Галичину літом цього року, то населення ставилося дуже вороже до нашого війська. Це населення сільське. Пройшов місяць влади совітської і населення стало в вороже відношення і до цієї влади. Ворожість була настільки помітною, що большевики навіть боялись провадити мобілізацію козаків в Ушинському, Кам'янецькому, Проскурівському і Летичівському повітах. В других повітах мобілізація пройшла дуже невдачно. Пройшли чутки про події української армії. Населення стало чутко прислуховуватись. Прийшла наша армія, котру населення зустрінуло з великою радістю. Мобілізація пройшла гарно. Козаки билися чудово проти большовиків, котрі здавалися охоче до полону, особливо українці. Армія большовицька розвалювалась. Можна було передбачати повнійший успіх нашого діла.

Настало перемир'я. Побільшало на вулицях старшин. В реставраціях побільшало козаків і старшин. Діло доходило до того, що козаків приходилось вибивати з шинків кулеметами. В той же час йшли формування наших частин. Кожна частина, щоби закупити необхідне для себе вступала в конкуренцію з другою частиною. Це скористовували спекулянти, які за великі гроші збували всяке сміття. Курс грошей наших став падати, в той же час курс грошей совітських став підвищуватись. Це казалось дивним і вимагало уваги. Але нікому було звертати уваги. Стрілецькі вечірки, кулеметні вечірки, приватні вечірки впливали добре на настрій обивателя, котрий став вже відпочивати від совітської влади, і не хотів вірити, що ця влада повернеться назад. Політичні наради, на котрих виступали з інформаціями представники військової і цивільної влади і необережно розголошували військові і правительственні тайни, довели до того, що на лінії III дивізії за тиждень вже знали, коли почнеться наступ української армії. Таке було життя в Могилеві за тиждень до розбиття III залізної дивізії.

Безумовно, перемир'я було одною з головніших причин розпаду III дивізії. Мобілізовані стали тікати з фронту. Старшини возили за собою жінок і всякий час дбали, аби побільше посидіти дома біля жінок. Фронт залишився без догляду. Старшин чесних робітників було мало щоби добре впливати на недіяльну масу козаків. Дух, який виявляється під час перемоги над ворогом, пройшов; козак не всюди добре одягнений і накормлений став перетворюватись в звичайного нашого дядька, який почав вже критикувати своє начальство. До того ж за два дні до большовицького наступу по м[істу] Могилеву стали ходити чутки, що перемир'я продовжене ще на два тижні, що большовики мають залишити Правобережну Україну і піти за Дніпро. До цього же весь час в місці говорили, що большевицький фронт розпався, що большевики прислали до генерала делегацію з прозьбою робити наступ, позаяк їм неудобно без бою здаватися українцям в полон. Півбіди як ці чутки розповсюджувались звичайними обивателями, а не большевиками.

В противному випадкові це доказує, що наша контррозвідка і розвідка військова цілком не на місті свойого призначення, бо перша не в силах були при всіх даних відкрити большевицькі організації в самому Могилеві, а друга про-

моргала скупчення такої сили кавалерії, котра розметала праве крило нашої армії і довела наш фронт і державу до сучасного стану. Дійсно, як говорити правду, то треба сказати, що могилевська контррозвідка більше займалась уловленням цукрової контрабанди, позаяк це зв'язано з наростом кишені і поповнення її царськими карбованцями. Інтереси держави нашої залишаються поза інтересами могилевської контррозвідки.

Відступаючи з військом з Могилева я замітив, що серед військових частин, а особливо піхотних, не було зовсім старших, а де були, то не такі франти, як я бачив на вулицях Могилева. Це мене зацікавило. Дряпаючись якось на гору, я нагнав якогось військового в формі старого російського зразку. Розговорився з ним і від нього узнав, що в нашої армії вже є протекції, що через ці протекції старшинство наше поділюється на партії, котрі вороже ставляться одна до другої і на кожному кроку підставляють одна другої ножку, що трохи не результатом цього й з'явилося розбиття III дивізії. Далі той же старшина заявив мені, що в його куреню, на котрий вдарила большевицька кіннота під час наскоку було по 3 патрона на п'ятьох козаків, а зі старшини був тільки він один, а решта була в Могилеві.

Назираючи за старшинами та козаками і їх взаємовідносинами друг до друга я переконався, що більшість старшин живе якось цілком особисто від козака, що у цього старшинства появилось якесь чванство і спесь, що виявляє невиховану людину. Не дуже треба було придивлятись для того, щоби замітити, що старшини звертають мало уваги на національне й військове виховання козака, завдяки чому козаки не бачуть в своїх старшинах учителів та провідників, на котрих в час небезпеки можна покластися. Недовір'я до старшини зі сторони козаків має великий вплив під час бою. Коли козак починає критикувати свого начальника, тоді вже нема ні козака, ні старшини.

На румунському березі мені довелося вислухати багато докорів зі сторони козаків по адресі старшин. Там всі почували себе вже інтернованими і через то дали волю свойому язику. Напрямок розмов був такий, що старшини нічого не знають, що старшини дуже великі пани, що старшини не вчать козаків як слід військовому ділу, що на старшин опасно покладатися, що старшини не повсігда бувають на свойому місті і т[ак] д[алі].

Дійсно, надо віддати справедливість нашому старшині з молодих легкодушство його дивоглядно. Це старшини доказали на румунському березі таким приміром. Коли були построєні козаки і по мойому наказу взяли свою зброю з землі в руки, і по наказу майора стали по шість спускатися в долину до Дністра, з 18 старшин, бувших тут же ні один не захотів іти на Україну, а всі заявили, що вони бажають бути інтернованими в Румунії. Мене кинуло в жар від такої заяви і я став стидити старшин за відсутність у них патріотизму і прямо сказав, що щастя для України, як вона втратить таких синів, а для Румунії теж прибутку не буде.

Переконати старшин ні страхом, ні давленням на їх совість я не міг. Бачучи це, майор румунський наказав прямо старшинам одправлятись додому з козаками разом. Зовсім інакше тримали себе козаки. По першому слову вони без всяких розмов пішли куди їм було наказано. Далі, під час відступу при частинах були тільки молодші старшини, начальників же частин не було. Вони, як говорили, молодші старшини і козаки, повтікали вперед.

Таким чином, виходить, що межі старшинами і козаками як на службі так і в приватному життю повнійша відсутність спайки во ім'я боротьби за державність та самостійність свого рідного краю, а просто шкурництво.

Дуже поганий вплив має на військову справу присутність дружин на фронті чи недалеко від фронту. Всякий свобідний від служби час, а порою і украдений у служби, старшина старається провести в свойому сімействі; при малому догляді начальства старшина більш сидить дома, чім на службі, а чуть схибнеться фронт старшина кидає свою частину і летить додому евакувати дружину, дітей та вивозити власне майно. Через то, за період останнього відступу з Могилева виїхало більше жінок та дітей і вивезено було більше приватного майна, чім державного, через то при піхотних частинах не було начальників і старшин, через то, козаки втратили віру в своїх старшин.

Найбільш же велике зло в нашої армії, це рішуча відсутність всякого зв'язку. Центральний уряд не знає що робиться в армії. Окремі частини не знають що робиться друг у друга. Треба пам'ятати, що армія без зв'язку це все одно, що чоловік без нервів. Трошки бажання і зв'язок може бути хоч і примітивний, одначе все ж таки зв'язок. Крім того фронт мав поганих агентів для зв'язку свого з запіллям ворога. Інформація запілля була поставлена так погано, що, здається, її зовсім не було.

Представник

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 62–63.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД ЛИСТОПАДА 1920 (4)

Питання, які належать до обговорення і розв'язання в законодавчому порядку правительством УНР

Маючи перед собою помилки з такими великими наслідками ми повинні порядком законодавчим обмежити дорогою об'єктивних норм свою волю, щоби в будучому, коли нам прийдеться оп'ять вступити в рідний край мати поняття о тому, що треба робити, щоби бути міцними і щоби добитися бажаних результатів. Перше місто безумовно займає наша армія. На неї через це має бути звернена вся увага правительства і для неї згідно з духом сучасного моменту мусять бути проведенні в життя закони, які зробити б її міцною та непоборимою.

Основним принципом могутності армії являється її дух. Дух армії — це є поняття психологічне. Так, отже, в цю справу має бути направлена політика законодавча, щоби об'єктивними нормами утримати дух війська на оприділенному рівню. Підтримати душевний настрій на оприділенному рівню можна дорогою задоволення всіх потреб армій як душевних так і фізичних. Але цього мало. Повсігда головну ролю в війні грає «ціль» — «за що б'ємося?». Коли на це питання є відповідь, котра приходиться по душі козаку, то можна бути упевненим, що успіх буде досяженим. Всяка інтелігента українська людина знає, чого вона тепер добивається; але чи знає козак української армії чого він б'ється та чи правильно він уявляє собі ціль, за котру він б'ється.

Отже ж тут і виникає питання про видання закону, на підставі котрого утворився би дух козака-українця. Таким чином, в першу чергу треба поставити ви-

ховання козака в оприділенному напрямку. Виховання має бути охопленим об'єктивними нормами. Розуміється, що для виховання козака потрібні і відповідні вихователі-старшини. Про них закон має говорити ще більш ніж про козаків. Межі козаками і старшинами повинен бути зв'язок закріплений драконівськими законами. Свідомий козак — ідеал. Не завжди і не з кожного козака можна зробити свідомого воїна. В той же час з кожного козака можна зробити гарного вояку через раціонально поставлену військовую муштру. Через військовую муштру боєздатність козака можна підвищувати до меж довершеності. Закон повинен поділити добу на части, в котрі козак виконував би то, що від нього виконувати належить. Таким чином може виникнути в армії те, що ми колись називали дисципліною, і яку маємо насадити духовно і механічно. В обоїх випадках про це мусить говорити закон. Над цим повинен бути і за всім доглядати контроль.

2) При організації армії треба звернути особисту увагу на постачання. Козак мусить бути обставлений так, щоби не заскокувати ні в жидівську хату, ні на селянське подвір'я, ні для своєї потреби, ні для коня. Це все мусять виконувати органи постачання. Постачання армії треба реорганізувати на принципах призвання до праці широких кол громадянства, якому треба дати можливість організації військово-промислових комітетів при участи місцевих самоврядувань. Над всім повинен бути контроль.

3) При штабах дивізій утворити «відділи цивільні» для організації цивільної влади в місцях звільнених від ворога. Цивільні відділи мають вплив лише на повіт. Весь же терен звільнений від ворога підлягає начальнику Цив[ільного] упр[авлінню] при Гол[овній] ком[анді] військ УНР, прифронтових комісарів скасувати.

4) Інституції контррозвідки повинні бути організовані на нових началах, вимагаючи особистої уваги.

5) Має бути звернена особиста увага щодо охорони військових тайн, за розголошення яких, навіть ненавмисне, винні мають бути суворо наказані.

6) Інформація населення в запіллю ворога вимагає особистої уваги. Ця організація повинна бути проведеною так, щоби серце українця, який є за большевиком, і серце українця того, який стоїть перед большевиком билося б в один такт. Це питання розришається в порядку секретному, через що тут про нього говорити не можна.

7) Зв'язок в армії і армії з урядом.

І над всім цим має бути контроль, контроль і контроль!

Представник

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 64–65.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД ГРУДНЯ 1920

Активну участь в подіях на Україні бере переважно робітництво. Селянство в масі ставилось до посліднього менту до всіх подій пасивно, позаяк політичне становище складалося так, що ніяка влада не могла надовго задержатись у Києві

на більш-менш довгий час. В послідній час коли по селах розташовані цілі армії, які мають завданням слідкувать за виконанням селянами розверстки відношення селянства різко змінилося і з негативного стало ворожим. Незадоволення в селі ґрунтується головним чином на тому, що влада беручи від селянина дуже значну кількість продуктів взамін дає дуже й дуже мало: крім невеликої кількості солі (по кілька фунтів на хату) майже нічого.

Ціни на фабрикати на ринку настіки великі, порівнюючи з цінами на хліб, що селянин примушений продавать послідній пуд хліба щоб хоч трохи одягти себе з сім'єю. Раніше селяни Київщини і навіть Херсонщини мали змогу поїхать у Київ і вимінять потрібні йому фабрикати. Тепер ввіз у Київ всіх продуктів рішуче заборонено.

Повстань в такому розмірі як пишеться в українських часописах в Польщі й Галичині звичайно немає в силу вищезгаданого. Деякі невеличкі повстанчеські загони роблять наскоки на міста розташування деяких червоних частей; за такі наскоки селянам достається дуже гірко.

Терор тепер не такий як був раніш. В списках розстріляних переважно «бандити»-повстанці й «валютчики» (в зв'язку з страшенною еміграцією в Румунію й Америку і відповідним попитом на закордонну валюту).

В Києві систематично горять цінні будинки, склади і т[аке] і[нше]. Недавно згорів будинок бувш[ого] губ[ерніяльного] зем[ського] упр[авління]. Раніш млин Бродського і т[аке] і[нше]. Перед Різдвом були вбиті деякі представники підпольної терористичної організації в Києві під назвою «Чорная маска». Між іншим вбитий син бувш[ого] московського градонач[альника] Рейнбот. «Маска» настільки тероризувала місто, що після 8 годин не «совітується» в Києві ходить.

В 20 ч[ислах] грудня були опечатані всі магазини, кофейні і т[аке] і[нше], но по вимозі робітничої конференції знов відчинена. По чуткам приватна торгівля має бути до 1 березня 1921 р[оку].

В школах, завдяки відсутності підручників, шкільного приладдя, дрів, а також брак вчителів, які щоб не пропасти з голоду, переходять на другі посади, навчання йде дуже ненормально.

Залізнодорожний рух досі ще не налагоджений, потяг з Києва до Одеси йде двічі у тиждень. Ближче до кордону треба чекать на потяг по 4–5 днів.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 26–27.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 23 ГРУДНЯ 1920
Враження від сучасного життя на Вкраїні

Як передають органи управління польської влади на Волині в попередній раз, до наступу большовиків, почували себе незнищенними, і виявляли себе більш рішуче ніж зараз, і були перш в більшій повноті організовані. Тепер же тимчасовість їх перебування на Волині помічається обивателями і навіть декотрі з представників влади просто й говорять, що «вони на Волині лише тимчасово, що становище непевне, що вони не окупанти, що справа про Волинь остаточно

ще не вирішена». Урядовим особам полякам, які мають свої сім'ї в глибині Польщі, не радять перевозити тих семей на Волинь, бо «все і всяко ще можливо»… Така непевність органів влади помітна для населення і подає веселі надії «на близькі якісь зміни».

Прихильності чи чесності та справедливості хоч би до якої-небудь національності не помічається. Панує хабарство, байдужість, нечесність, несправедливість і через те навіть католицьке населення дуже й дуже обурено зі смілою осудливістю говорять про свою владу. Деякі навіть солідні урядові особи-католики говорять, що скоро соромно стане бути поляком, коли представники влади не подбають про поліпшення порядків в краю. Авторитету й довір'я влада не має.

Найбільш населення потерпіло й терпить від військових: населення грабують. В минулий раз при відступові забирались коні, худоба, вози, робилися труси, забиралась одіж і все, що попадались під руку, і це не тільки у селянства, а й від усіх і всякого, де що можна було взяти: у попів, дяків, учительства… Сими ж днями жовнірів відпускають на Різдвяні свята, і населення залишається без кожухів, бо жовніри здирають кожухи не тільки з селян, а на кому, чи де побачать, про що й весело в поїзді похваляються. Селяни за браком теплої одіжі не ходять до церкви, а хто ще має кожушину, то боїться її позбутися і не виходить з хати.

Єврейське населення терпить безмежну ненависть до себе: ремісникам-євреям не платять за роботу, продавців-євреїв грабують. Ремісники відмовляються їм робити, кажучи, що або не вміють добре робити, або не мають часу.

Військо робить враження розпущеної, здеморалізованої юрби, готової на всяке злочинство: вікна вагонів вибивають, цивільних пасажирів з вагонів «викидають», без огляду на те, чи то поляк, чи то не поляк, чи жінка, чи підросток, чи з дітьми, чи без дітей, а євреям краще не попадатись на очі… На ярмарки в більших містах не збираються, і лише в маленьких містах, де менше війська зрідка відбуваються. З балачок між військовими помітно роздвоєння в настроях: одні переконані, що буде навесні війна і готові до цього, другі ж кажуть, що досить воювати і війни не повинно бути.

Церкви, школи й учительство утримується виключно на кошти самого громадянства і терпить всякі більші чи менші перешкоди від органів управління: наміряються взяти школи під своє керування, примушують вводити в школах польську мову, хоч би й школа була приватна, а не «rządowa». Але школи здебільшого хоч і вводять (навіть на селах) польську мову, а не здаються, і батьки все таки спромагаються їх утримувати. Положення учительства надзвичайно тяжке і воно дивується, що уряду УНР ніяк не згадає про нього і не підтримає хоч морально… Помічено, що засоби й заходи в справі здобуття підлеглості шкіл не всюди однаково рішучі та смілі, і тому можна вважати, що це тільки спроби, які спираються лише на бажаність місцевих органів і представників влади, а не на рішучі розпорядження з центру.

Просвіти, де є більш рішучі та дійсні і вперті працьовники — існують і в межах можливого провадять свою діяльність. Декотрі з більших «просвіт» добились визнання з боку польської влади, і влада потроху навіть рахується з ними, бо більш видатні «просвіти», як кременецька, беруть під свою моральну опіку селянські школи.

Церквійною справою керує єпископ Кременецький Денис, який має при собі консисторію і який є членом кременецької «просвіти». «Просвіта» зі свого боку робить заходи й намагається зробити вплив на Дениса аби українізувати церкву. Діловодство, яка казав один із священників, консисторія «елико возможно» провадить на українській мові. Помічником єп[ископа] Дениса з осідком в Володимирі-Волинському є голланий священик церквів м[іста] Волод[имира]-Волинського, протоієрей Арсеній Бурдюгівський. Деякі священики нарікають на часті й значні несправедливості єп[ископа] Дениса. В Кременці при монастирі мається Холмська дух[овна] семінарія і існує кременецька дух[овна] школа.

Посади в містах і містечках Волині зайняті переважно католиками, здебільшого місцевими. Багато бувших почтових та інших чиновників бідують, тяжко здобуваючи собі кусок хліба: фурманять, рубають дрова і т[ому] под[ібне]. Немало є й військових українців, які також всякими тяжкими способами перебиваються з хліба на воду. Залізничників значна кількість без служби особливо в місцевостях, де чи вони були прихильні до большовизму, чи большовизм до них.

Населення Волині продає й купує лише на «царські» гроші, і тільки в місцях при «офіційному» продажу: на станціях, ринках, в реставраціях — на польські марки. Від Рівного до Кременця курс «царського» рубля — 4 марки польських, а від Рівного до Луцька й далі на північ — дорожче: 4 ½ а де-не-де й 5 мар[ок] польських. З міста навезено з Польщі трохи товарів першої необхідності як мило, нитки, голки і т[ому] под[ібне].

Багато гірше справа на Холмщині. Шкіл мало, тяжко існувати навіть приватним. Забороняють і перешкоджають призначенню священників на парафії. На кільканадцять парафій дозволяють одного священика. Були випадки, що православні парафіяни вночі на Великдень збирались помолитись коло церкви, то їх «дрючками» розганяли. На Холмщині дорожнеча дуже висока, населення голодує.

Часті випадки, коли заможніші складались і їздили, щоб накупити дечого необхідного для помочіограбованому і голодному населенню, то й те відбирали.

Стогнучи від панування польської влади, Волинь згадує про українську владу, радо б тепер підтримувала її, але всякий вважає обов'язком додати, що влади повинна бути твердою, повинен бути порядок, не повинно бути грабунків, хабарства, безвідповідальної нечесності та неправди. В війську повинна бути дисципліна, а не розпуста, і військо повинно бути охоронцем спокою обивателя, а не беззаконним безчинцем та реквізиторами.

Про большовиків всі згадують з жахом

Ю. Г.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 28–31.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 30 ГРУДНЯ 1920

Доклад прибувшого з України старшини української армії

В вересні міс[яці] б[іжучого] р[оку] я втік з большовицького полону і пішов блукати по селах Київщини. Спостерігав селянське життя, відношення селян до большовиків і навпаки, слідкував за будуванням совітської влади, приймав уч-

асть в протибольшовицьких повстаннях і, нарешті, 25 грудня перейшов кордон, а 28 прибув до Вас з зібраним матеріялом. Маю деякі висновки з нього щодо сучасного менту в боротьбі за визволення України. Становище, в якому перебуває в цей час селянське населення України таке.

Після перемоги на зовнішніх фронтах большовики всю свою увагу звернули на внутрішній селянський український фронт і туди перекинули всі свої сили. Вони організували в великій кількості експедиційні отряди і продотряди. Перші є карательні в повному розумінню цього слова. Вони нищать українську інтелігенцію, виловлюють на селах «петлюровщину» і інше. Другі проводять так звану «розверстку», себто забирають у людей худобу, свиней, жито, овес, ячмінь, просо, сіно, курей, гусей; робиться це планомірно, організовано і в самому широкому масштабі.

Так, з Чубинецької волості Сквирського повіту продовольчий отряд башкірської дивізії з 20 серпня по 15 вересня зібрав: 20,000 пуд[ів] жита, 15,000 пуд[ів] овса і ячменя, 11,000 пуд[ів] сіна, 860 свиней, 500–600 корів, 300 пуд[ів] сала і м'яса, 900 курей і гусей і інше. Забрав у селян все що зміг взяти і все таки і по сей час продовжує він там свою діяльність. Продовольчі отряди кинуті туди, де населення зарегістровано ворожим до большовиків, а по інших місцях їхню справу роблять «губпродкоми» і «райпродкоми», але і вони мають при собі військову силу («продполки»). Можна з певністю сказати, що нема ні одного села на Київщині, де б оця «розверстка» не провадилась інтенсивно. Звичайно, селяни по змозі ховають зерно в землю, але воно знаходиться і одбирається. Цілі ешелони-потяги (по 40–60 вагонів в кожному) вивозять зібране до Московщини. Різні комісії реквізують у селян коней для війська. Випадкові ж реквізиції добра селянського, зроблені наступаючими та відступаючими «красними бандами», поспішність з якою селяни зібрали в цьому році хліб, через військові обставини, доповнюють картину руйнування України.

В сей час зо всієї сили большовики будують комуну. Для цього вони припинили майже зовсім торгівлю. І раніш торгівля ледве животіла. Щоб уникнути догляду большовицького, селяни організували ярмарки по глухих селах і там йшла купля-продажа на миколаєвські гроші. Тільки такі гроші мають деяке значіння на Київщині, та подекуди двадцятки керенки, совітських грошей ніхто не хоче брати. Большовики давно вже ведуть уперту боротьбу з цим «злом», нищать і розстрілюють людей, але все даремно. В останні дні «ярмарки» по глухих селах розганяються і тепер ніде селянинові щось купити або продати. Наслідки цього ось, наприклад, такі: за 1 пуд жита селяни достають у жидів тільки 2 фунти солі.

Раніш, кілька большовики не оповіщали мобілізації, селянство не відгукнулось і з Київщини ніхто не пішов до червоного війська. Тепер же на Київщині оповіщена нова мобілізації чоловіків од 18 до 25 років та регістрування до 40 рок[ів]. Ця мобілізація переводиться озброєною силою. Карательні отряли переїжджають з села в село і мобілізують, дезертирів розстрілюють; хто ховається, то розстрілюють, або заарештовують його батька матір, забирають все чисто батьківське майно, а хату палять. Так, в Придубовці спалено шість хат, в Віленках — 30 хат, в Старосільцях — 9 хат і т[ак] д[алі]. (Наведені села Радомисльського повіту). Через те мобілізовані потроху ідуть до війська, годують тиждень – дру-

гий вошей і втікають додому, коли їх намагаються вивезти до Московщини. Дома ховаються по лісах і збільшують повстанські загони.

Большовики намагаються організувати по селах «міцну» владу. Так, в кожному селі вже є «комітети незаможних» (заступники «комбедів»), по волостях — районні «ревкоми». Всякі агітатори-організатори роз'їжджають по селах і закріпляють владу.

Цими днями почали організувати «десятництво» — це призначення одного селянина доглядачем за дев'ятьма його сусідами. «Десятники» головою й майном своїм відповідають за дезертирів, за сховання од реквізицій майна і інш[е]. Вже є випадки розстрілу десятників (с[ело] Кропивня, с[ело] Красилівка Радомисльського повіту, с[ело] Вербівка Сквирського повіту).

Селяни потай сміються з большовиків, голову «комнезама» звуть по давньому «старостою» і плачуть гіркими слізьми над своєю долею. «Живемо як зайці, — кажуть вони, — добро своє ховаємо в землю, чуть-що тікаємо в ліс».

Большевики не рахуються зовсім з людністю, поводяться як з окупованою місцевостью в повному розумінні цього слова. «Наплювать, що голодують, хай вимре 75 % людності, а не вимре, розстріляємо, — виказував передо мною свою провідну думку голова "комячейки" "рабоче-крестьянской инспекции первой конной армии" комуніст Латипов, — тоді 25 % стане покірною. Нам потрібна сама Україна, людність не потрібна». Про це саме говорив Раковський в вересні в Житомирі на таємному зібранні комуністів.

Останніми часами большовики по районних (волостних) «ревкомах» заводять українську мову, але на тім українізація і кінчається. Усе, що носить ознаки національності української нищиться, оповіщається «петлюровщиною». Школи (більші), в яких провадиться навчання рідною мовою, не одержують ніякої допомоги. Так, учительська семінарія в Коростишові з 1 січня 1920 року по сей час не одержала ні копійки. На запит учителів одверто їм одповідають: «Треба раніш витравити «каленым железом» з семінарії вашої петлюровщину, а тоді давати вам допомогу». І йде уперта боротьба.

З домової семінарської церкви большовики зробили містечковий клуб, не дивлячись на протест значної кількості семінаристів. В клубі цьому червоноармійці співають брудні пісні, лаються, сплять з дівчатами, все це селянство бачить своїми очима. Я знаю ще багато подібних випадків.

Не знаю як де, а на селах Київщини боротьбісти не користуються жодною популярністю, навіть про них на селах і не чути. Злившись з большовиками московськими, боротьбисти так само грабують населення, нищать своїх братів і грають в дудку централізації.

Повстання на Київщині не переводяться. Проводяться вони під ідейним, а подекуди і активним керівнням отаманів Тютюнника (Таращанський, Уманський, Липовецький повіти), Мордалевича (Радомисльський, Сквирський повіти Київщини та Волині), Марусі Соколовської (під Києвом). Повстання є стихійні і мало організовані. Закінчуються грабіжництвом і розстрілом комуністів.

Резюміруючи свою спостереження, я можу з певністю сказати, що в світогляді селянства Київщини дійсно в сей час наступає перелом. Перелом характерний і дуже важний для успіху дальнійшої боротьби. Комуністична влада селянству нічого не дала. Немає волі, немає землі. Навпаки, є тільки рабство і нелюд-

ські кайдани. Бо земля наче і селянська, але ті дари, що потом і кров'ю селяни добувають з неї, одбираються од них.

Селяни придивляються до своїх катів і бачать, що то є кацапи і жиди. До своїх людей, які продались большовикам селяни відносяться з презирством. На щастя таких ренегатів мало, бо всі вони сидять по канцеляріях і активної участи в «советском строительстве» не приймають. Селяни відчувають, що червоне військо то є чуже їм «кацапське» військо. Селяни бачать куди вивозиться їхнє майно, хліб і мобілізовані сини та брати. Припинення торгівлі пояснюють тим, щоб легше було забрати їхнє майно і хліб та вивезти до Московщини. Слово «кацап» стає популярним на Київщині. І стає популярним ідея самостійності України в той спосіб, щоб її людей і майно не вивозили до Московщини. Селянству стає зрозумілим, що Україна попросту окупірована Московщиною. Нічого й казати, що «комуна» взагалі є неприємлима для нашого селянина.

Мимо волі, в розшуку надій на визволення, звертають вони (селяни) свої думки на недавнє минуле. Пригадують, як також вони страждали за гетьмана в 1918 році од німців. Споминають батька Петлюру, котрий тоді визволив їх з-під німців. Споминають, як вони тоді так щиро і з таким запалом відгукнулись на заклик отамана Петлюри вступити до війська, щоб вигнати німців. З сльозами на очах пригадують і свої помилки. Жалкують, що піддавшись на гак большовиків, що вигнав німців, не помогли батькові Петлюрі утримати Україну од нападу большовиків, а навіть навпаки, помагали большовикам поработити себе.

Взагалі образ Головного Отамана селянство обвило поезією і надією, що він і тільки він зірве з нього большовицкі кайдани, як зірвав німецькі. Де він, що з ним, чи скоро визволе нас запитували мене в кожному селі. Хай прийде, хай оповістить мобілізацію, всі підем, старі і малі, в один голос чув я по селах. За вересень, жовтень, листопад і грудень я обійшов на Київщині до двохсот сел і всюди тільки і чув такі запити про Головного Отамана. Одні надії виключно на нього. Ось чому сучасний мент є дуже важливий в визволеній боротьбі. А з другого боку страшенний брак інформацій про українське військо і Головного Отамана. Тоді як життя не жде, селянський терпець рветься і весною широкі хвилі повстання будуть рвати большовицьке ярмо.

На мою думку необхідно організувати негайно Повстанський комітет, який би існуючи за межами большовицької досягаємості, ширив на Україні інформацію, переводив агітацію, організацію селянства, а коли прийде слушний час, то керував би повстаннями. Організація такого комітету є вимога сучасного настрою селянства Київщини і користь він принесе велику.

Про зложене докладую на розпорядження.

Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 1–3.
Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 112. — Арк. 34–35.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 4 СІЧНЯ 1921

Ми відчуваємо тут величезну потребу в докладній, цілком об'єктивній і поважній інформації і вважаємо, що таку ж потребу відчуваєте і Ви. Постараюся хоч в деякій мірі задовольнити її, розповівши, як ми повернулись на Україну і як

знов примушені бути покинути її. Викладати події буду об'єктивно, але навряд чи зможу уникнути суб'єктивізму в освітлені їх.

Я повернувся з закордонної командировки в самім кінці серпня і в Тарнові застав вже лише частину Ради міністрів. Друга частина вже була в Станіславові біля ставки, бо наша армія успішно посувалася вперед і передбачався швидкий переїзд туди й уряду. З армією у нас був постійний контакт, і ми жили тою бадьорістю, яка йшла з неї. В початку жовтня Кам'янець був вже в наших руках, і коли С[имон] В[асильович] приїхав туди, то зустріч була незвичайна — не помпою, а щирістю. Буквально всі — і українці, і євреї, і поляки — ніби з мертвих воскресли і зустрічали нас як спасителів*.

В останню навалу большовики були голі і голодні, як пси, і ще ніколи так не лютували по части грабіжок і знущань над населенням. Мобілізація, яка розпочалась в звільнених від ворога повітах, давала дуже гарні наслідки: явилось біля 80 % і дезертирства майже не було. Всі відчували, що треба кінець-кінцем підтримати свою владу і звільнити країну від чужинців. Через місяць армія наша подвоїлась і досягла 46,000 душ. Якби так йшло і далій, що ще через місяць – два в нас на фронті було б 100,000, але… підійшли польські прелімінарії, почалося перемир'я, і над нами нависла загроза ізоляції. Ота ізоляція перед ворогом, який одержав змогу увосьмерити свої сили на нашім фронті і привела нас головним чином до катастрофи. Я кажу «головним чином», бо були тут і інші чинники, також дуже поважні, на яких я спинюся далій.

Уряд «in corpore» разом із більшою частиною свого апарату вирушив на Україну з Станіславова лише в кінці жовтня. До тої пори він досить напружено провадив свої справи в Станіславові, де між іншим ухвалив закон про тимчасове верховне управління і про Державну народню раду (передпарламент), а також про цивільне управління в прифронтовій смузі (для цього управлінню була заведена особлива автономна організація). В Станіславові ми пережили також (і дуже важко пережили!) прем'єрську кризу. Вона з'явилася внаслідок тактики с[оціалістів]-д[емократів]. Два з них ще в Проскурові (себто при евакуації з Вінниці) в червні вийшли з складу кабінету з-за земельного питання, а коли ми стали знов наближатися до рідних кордонів, то вони учинили партійний виступ проти уряду і відкликали решту товаришів (Лів[ицького] і Тим[ошенка]). Щоб утримати цих двох в Кабінеті, прийшлося передати першому з них прем'єрство. Тяглася ця криза біля двох тижнів і багато напсувала нам крові та нервів.

Одночасно з цим до нас почали доходити чутки, що в верхах армії не зовсім спокійно. Генерали отверто заявляли, що вони вважають період петлюровщини пережитим, що треба ставати на цілком громадський та державний ґрунт і спиратися на народе представництво. Проти цього можна б було не заперечувати, бо сам уряд вже ухвалив тимчасову конституцію, але треба зазначити, що виявилося тут дві не дуже приємні риси: захоплення генералів політикою в ущерб військовій справі і явні ознаки неприязного відношення до С[имона] В[асильовича]. Почасти була тут і його вина, бо він мало рахувався з вимогами і правами військових начальників і, спираючись на свою популярність, втручався, без по-

* Наше військо, яке проходило через Кам['янець] за кілька день перед тим, закидали квітами.

розуміння з ними, в важливі військові справи. Це їх ображало, дратувало і на самій справі часами відбивалось негативно.

Наш переїзд на Україну, завдяки великому безладдю, затягся на кілька днів, і уряд приїхав до Кам'янця лише 6-го листопаду, себто за 4 дні до закінчення перемир'я. Не пробули ми й доби в Кам'янці, як нас покликали на військово-урядову нараду, в Ялтушкові, де зібрались всі командири дивізій, головнокомандуючі і більшість кабінету. Знову пішли балачки про необхідність зараз скликати передпарл[амент], про потребу дати амнестію і т[ак] д[алі].

Коли з'ясувалось що це не можна зробити в 3 дні і навіть навряд чи можна зробити в 3 тижні, то поставлена була вимога скликати два рази на місяць такі ж наради з генералів і міністрів інформаційно-директивного характеру. Тоді ж, в Ялтушкові, була підписана всіми присутніми відозва до населення України. Генерали мали крім того окрему нараду чисто військового характеру і розробили план наступу, який мав початися по всьому нашому фронті 11-го листопаду. Самий цей термін був відомий нам ще й раніш, як тільки ми переїхали на нашу територію.

Повинен зазначити, що по моєму особистому враженню, яке потім показалось цілком справедливим, більшість генералів наших були хоч і бездоганними патріотами, але досить невдалими вождями. На наступ свій вони дивилися оптимістично, про ворога мали, як швидко виявилось, цілком фальшиві відомості і не вміли зберегти тайни. Як уявилося ворог був чудово поінформован про наші справи і безсумнівно знав, що на 11-е призначено наступ. Він попередив нас і почав наступ 10-го, якраз в момент нашої підгрупіровали, несподівано вдарив великими кінними силами в лівий відтінок, продерся в тил, підняв паніку і переплутав всі карти. Почався швидкий відворот до Збруча, і 21 листопада ми вже переходили кордон.

Окрім зазначених обставин, в значній мірі спричинилася до нашої поразки недостача рушничних набоїв, яких армія мала всього на 3–4 дні. Невелика частина кінноти не захотіла переходити на польську територію і пробилася в запілля ворога, щоб боротися з ним поруч з повстанцями. Взагалі відворот відбувся в порядку і обози, за невеликим винятком, урятовані.

В вересні через Збруч перейшло на Україну 23,000 нашої армії, в листопаді перейшло Збруч і інтерновано в Польщі біля 35,000. Крім військових перейшло кілька тисяч урядовців і громадян різних національностей. Дійсно з великим сумом і сердечним співчуттям проводили нас ті, що залишалися на поталу большевикам. Навіть с[оціалісти]-р[еволюціонер]и, закуштувавши рос[ійської] совітської платформи, не захотіли більше залишитися і потяглися разом з урядом.

Обеззброєна армія інтернована в кількох таборах, а урядовці і громадяни сконцентровані в Ченстохові, Тарнові, Тарнополі, Скалаті й інш[их] місц[ях]. І армія, і урядовці перебувають в тяжких умовах за відсутністю коштів, які могли б забезпечити хоч найбільш пекучі потреби, але поважних утисків з боку польської влади ніхто не відчуває. Можна з певністю гадати, що якби стан самої Польщі, особливо з економічного і фінансового боку, не був таким важким, як він є зараз, то і стан нашого війська тут був би кращим.

Поляки взагалі розуміють, яку страшенну помилку відносно большевиків і яку прикру некоректність відносно УНР учинили вони в Ризі. Зараз перед ними

стоїть загроза нової навали, і вони не можуть не бачити в нас необхідних їм в скорім часі союзників. Тим часом дуже тяжко живеться нашій армії в таборах — в голоді і холоді — і це дає певний ґрунт для шкодливих впливів. Проте треба зазначити, що козаки морально вище своїх старшин, в значній мірі розбещених і здеморалізованих неуків. Само собою зрозуміло, що й поміж старшинами є дуже гарні елементи і вони дуже боляче відчувають те, що навкруги їх діється. Що торкається верхів армії, то вони не сходять з зайнятої позиції і настоюють на негайній консолідації всіх громадських сил і організацій з еміґрантських елементів представничого законодавчого і навіть «зверхнього» органу. На цей шлях стало і громадянство, яке тут є, а в першу чергу політичні партії. На цей раз в них знайшлась — не знаю чи надовго — спільна мова, і всі дев'ять партій, починаючи від с[оціалістів]-р[еволюціонер]ів і кінчаючи хліборобами-демократами, погодилися між собою, зорганізували міжпартійне бюро і при певній участи уряду виробити законопроект про утворення Ради Республіки, яка має функціонувати до повернення нашого на рідну територію.

В склад Р[ади] Р[еспубліки] повинно війти 60 депутатів, в цім числі 75 % од політ[ичних] партій, і 25 % од громадських організацій (союзи залізничників і поштовиків, місцеві самоврядування, кооперація і культурно-просвітні організації). Раді Республіки підлягають всі питання окрім постійного держав[ного] устрою і постійної конституції, земельних законів, засад робітничого законодавства і націон[ально]-персональної автономії.

Головне завдання Р[ади] Р[еспубліки] — демонструвати перед світовими політ[ичними] чинниками єдність громадських сил України і те, що державний устрій та політика її спираються не на індивідуальній волі певної особи, як те хочуть виставити вороги нашої самостійності, а на громадській опінії і волі народу. Можна гадати, що в першій половині січня закон про Р[аду] Р[еспубліки] буде ухвалено і до кінця місяця вона встигне зібратися.

Друге завдання нового держав[ного] органу, яке висовує саме життя, це пом'якшення і потім цілковите усунення тих важких колізій між С[имоном] В[асильовичем] і військовими верхами, які набрали досить шкодливих форм і дуже турбують усіх. З певним задоволенням треба зазначити ту позицію, яку зараз займають есери, що евакувалися разом з урядом. Вони хоча й стоять на «радянській платформі», але поки що своєю метою ставлять визволення України від большовиків і рішили працювати солідарно з тими, хто будує УНР. Проти С[имона] В[асильовича] вони не виступлять.

Що торкається міжнародних відносин, то перш за все треба зазначити сумний факт нашої ризької поразки при мирових переговорах. Тут була допущена відносно нас з боку нашого союзника велика некоректність, яку він сам зараз відчуває і яка ще довго буде отрутою в наших взаємовідносинах. Але ж в тій самій Раді трохи раніш (себто до початку миров[их] переговорів) нами осягнуті були і деякі успіхи.

На міжнародній конференції Фінляндії, Естонії, Латвії Литви і Польщі приймала участь і Україна як повноправний член. Наслідком конференції, що тяглася більш місяця, була в першу чергу політична конвенція між названими державами, яка зобов'язує їх до взаємного юридич[ного] визнання і встановляє, що ні одна з цих держав не може заключати союзу, який являється шкодливим

для якої-небудь з них (себто направлений проти неї). Крім того та ж конвенція зобов'язує кожну з держав давати національним меншостям, що належить до національності іншої держави, такі самі права, якими користується націон[альна] меншість у тій державі. Було також вирішено приступити до складання військової оборонної конвенції між конферувавшими державами і фактично до цьої справи приступлено, але в останні часи большевики досягли такого надзвичайного впливу в прибалтійських державах, що останні бояться тепер навіть ратифікувати політичну конвенцію і можливо, що визнають Совітську Україну. Правдоподібно, що в такім разі наша дипломатична місія виїде з Риги, заявивши протест.

Слід зазначати, що до голови нашої ризької місії недавно з'являвся Шумський, як представник Совітської України, і хоча старався підтримувати свою позицію, але признався, що національна праця на Україні цілком не клеїться. Дуже радів і пишався тим, що «комбеди» роблять велику смуту в українськім селі. Гадаю, що це ним дуже перебільшено, бо представники повстанців, які прибувають і з Правобережжя і з Лівобережжя, однодушно свідчать, що в ненависті до большевиків і в прихильності до украї[ської] національної влади сходяться всі елементи сучасного українського села.

Треба зазначити, що майже одночасово з Ризькою міжнародовою конвенцією наш уряд заключив формальний союз з Кубанською Республікою, яка проголосила свою самостійність. 18 листопаду підписано договор з «Руським політичн[им] комітетом» в Варшаві (на чолі Б[орис] Савінков, члени Мережковський, Філософ, Одинець, Ульяницький й інші), який формально визнав самостійність УНР, сучасний її уряд і суверенність українськ[их] установчих зборів. Такі вимоги були поставлені і Врангелеві як обов'язкові передмови заключення з ним військової конвенції.

Недавно українська справа обговорювалася в Лізі Націй, яка віднеслася до неї дуже уважно, надрукувала цілу низку документів про нашу політ[ичну] незалежність (III і IV універсали, листи дипломат[ичних] представників Франції і Англії, визнання України Совіт[ською] Росією і т[аке] і[нше]). Окремим зшитком Ліга Націй випустила також документи під заголовком «Окупація України військами Совітської Росії», де надруковано відомий наказ Раковського від 12 вересня про боротьбу з українським селянством та нищення українських сел. В Лігу Націй УНР не прийнята за відсутністю в даний мент території, але за нею залишено право своєчасно звернутися знову до Л[іги] Н[ацій].

Оце головне, що прийшло мені в голову, коли я пригадував, які саме відомості необхідно Вам переслати. Бажано було б, щоби Ви зібрали більш-менш докупи все, що у себе визнаєте важливим, бо із усні передачі не досить систематичні і дуже суб'єктивні. Якщо Вас такий виклад як цей не задовольняє, то передайте вопросник (анкету) і на всі Ваші запитання постараємося Вам стисло, але по можливості змістовно відповісти.

У нас всі живі і здорові. Відомості про арешти і т[ому] п[одібне] провокаційна видумка. Буд виріс і працює, хоча і не так продуктивно як бажалося і сподівалося. Дуже хотілось би мати хоч загальні відомості про більш визначних громадян, що залишилися на Україні.

[Олександр Саліковський]

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 13.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 15 СІЧНЯ 1921 (1)
Громадянина УНР м[істечка] Черняхова Житомирського повіту на Волині Никифора Вікторовича Пивоварського

місто Рівне

Пане Отамане, маю за велику пошану повідомити Вас про те що діється на Україні і в тих районах, де мені приходиться працювати виконуя доручення уряду дефензиви польської.

1) Кожний день з м[іста] Києва і м[іста] Житомира прибувають біженці до м[іста] Рівного і розказують про події на Україні. Передають, що настрій всього населення України дуже ворожий против большовиків комуністів і готується до загального повстання.

2) В околицях м[істечка] Малина оперує повстанческий отряд отамана Мордалевича, отряд котрого складається з козаків і старшин в кількості до 2,000 чоловік. Має багато кулеметів, рушниць і гарно озброєну кінноту при кількох авто-панцерках.

3) Через декілько день я маю одержати певні відомості з м[іста] Житомира про працю большевиків-комуністів і про настрій населення і підготовчу працю повстанців, а потому прошу Вашого уповноваження держати зв'язок урядом УНР і докладивать про все, що буду знати.

4) Працюя в дефензиві VI армії відділ II на Волині в м[істі] Рівному, мені приходилось здибатись з старшинами армії Балаховича і бувших служивши в армії УНР, котрі агітують вороже до УНР, а також проти Головного Отамана військ УНР персонально Петлюри.

5) Про себе додаю слідуючі відомості. З першого дня повстання против гетьмана і німців я був на службі УНР в отряді отамана Соколовського, в ньому ж працював до останніх часів і до приходу на Україну польських військ. При приході польських військ на Україну я перейшов на службу в Волинський губерніяльний політичний відділ, а при отступі польських військ з України я перейшов на службу в «Інформаційне бюро» при Генеральному штабі і був старшина для доручень. В час праці в «Інфібра» мною відкрито Вам відомий заговор про Вас в м[істі] Станіславові і околицях. Мною заарештован і доставлен в розпорядження н[ачальни]ка «Інфібра» підпол[ковника] Красовському главар Шульзельман. Продовжував працю на користь УНР весь час і «Інфібрі» до переходу військ УНР через Збручі оставшись без средств до життя я мусів 15 грудня 1920 р[оку] перейти на працю в дефензиву VI арм[ії] II відділу на Волині польськой, де працюю до цього менту і бажаю оказати користь УНР по Вашим вказівкам. Це повідомлення передаю через начальників IV і V районів, з котрими маю зв'язок.

Пивоварський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 12.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 15 СІЧНЯ 1921 (2)

Внутрішнє положення на Україні

Мені довелося перебувати головним чином у таких губерніях України: Подільській, Київській, Херсонській та Катеринославській. Про загальне становище України можна судити по цих губерніях, бо все, що характеристичне для економічної і національної політики большевиків і для настроїв народних мас повторяється і в інших місцевостях України, про що я мав змогу дізнаватися через інформації усну та листовну.

Економічна політика російських окупантів на Україні в 1920 р[оці] відрізнялася від попереднього року більшою рішучістю в справі «выкачавиния» з України її багатств. В пресі було піднято гучну агітацію за боротьбу з куркулями. Посилалися на села військові харчові відділи «для допомоги незаможним селянам боротися з куркулями». Певно, що реквізиція харчових продуктів з українських селян має характер збирання «ясака» з напівдиких інородців Сибіру за часів царизму. Але методи большевиків безперечно жорстокіші.

Широко практикується забирання закладників, тобто селян із сіл, що не виконали вказаної хлібної чи якої іншої повинності, арештовують чоловік по десять і загрожують постріляти, що й виконують іноді.

Забирають коні, скот, сало, масло, яйця, кури, свині, вівці, одежу, полотно, сорочки, простирала. Цифри зібраного хліба досить великі на Херсонщині, як де розкладка досягнула 30–40–60 пуд[ів] на десятину. Вимагають не тільки зерна, але й соломи, сіна і т[аке] і[нше]. Різниця між «куркулями», «середняками» та «незаможними» майже не встановляється. Є розпорядження не брати з тих, що сіють 3 дес[ятини], але на практиці беруть навіть з одної десятини.

В московських «Известиях» були подані відомості — цифри зібраного на Україні хліба до 1 жовтня 1920 р[оку] по губерніях. З Поділля зібрано понад 6,000,000 пудів, з Херсонщині коло 7,000,000, з Київщини понад 3,000,000, з Полтавщини понад 4,000,000. Треба вважати ці цифри близькими до дійсності. Окрім хліба з України до 1 жовтня 1920 р[оку] вивезено було понад 4,000,000 цукру. В 1920 р[оці] на Україні було цукру коло 5,000,000 пуд[ів], щоденно вивозилося 10,000 пуд[ів] (10 вагонів).

Під рубрикою «Мы сахаром обеспечены» «Известия» подають з задоволенням, що окрім 4,500,000 пуд[ів], вивезених з України, в Росії є коло 2,000,000. З тих же джерел дізнаємося, що до 1 жовтня 1920 р[оку] з України вивезено 4,000,000 пуд[ів] солі. Газета зазначає, що Росія з України може брати ¾ тутешнього соляного виробу.

Катеринослав є найсхіднішим пункт у якому мені довелося бути. В Катеринославі вся металургія спить. Немає вугілля, коксу, рідкого палива, немає інструментів, і, нарешті, не вистачає робітників. Большевики стараються втягти робітників в боротьбу з селянством за хліб. Робітники ставляться до таких заходів дуже вороже. Трамвайні робітники Катеринослава відмовилися йти в військові харчові відділи на село («похід на куркуля») і за те були всі (до 1,000 чол[овік]) звільнені з посад. Метали, які залишилися від попередніх евакуацій, вивозяться в Росію. В Криворізькому залізнорудному районі та ж картина. Шахти позаливані водою, бо немає палива щоб витягати воду, і позавалювалися. Дерево

з будинків попалено, в машинах повідкручувані цінніші частини, а навіть повирізувані. Для військових потреб большовикам вистачить тої руди, яка лежить на поверхні в мільйонах пудів, накопана ще в час великої війни.

Одною з ілюстрацій страшного підупаду промисловості являється недостача робітників, навіть чорноробочих. Тут зробила своє діло страшна епідемія 1919–[19]20 р[оків], котра вирвала з життя найбільше людей робочого віку; другою причиною є втеча робітників на село, де вони стають ковалями, слюсарями і т[аке] і[нше], аби тільки не згинути в городі з голоду.

На залізницях бракує телеграфістів, конторників, бо всякий, хто має зв'язки з селом старається утекти з служби. З цим большевики борються, карають їх як «дезертирів праці», але неуспішно, бо не мають регістрації спеціяльностей на селі.

Робітництво тіла і духа в містах мусить коритися всяким експериментам панів диктаторів. Це найбільш приневолена і пригноблена злиднями і безправністю частина суспільності, їй найтяжче доводиться терпіти «диктатуру над пролетаріатом». Щоб вижити лишається одно — спекулювати й красти. Робітництво некомуністичне (а такого величезна більшість) цілком безправне в «пролетарській державі».

Щоб не опинитися в меншості в радах депутатів, большевики не допускають закритого голосування при виборах, а тільки відкрите. Коли, всупереч всяким заходам, на якійсь фабриці виберуть небольшевика, то вибори касуються. На виборах завсіди присутні агенти надзвичайної комісії. Хто голосував проти комуністичного кандидата мусить ждати арешту.

Робітництво не має політичного інтересу, бо всі його думки й гадки зайняті виключно питаннями желудка. Злидні, павперизм і культурне здичавіння навіть серед кваліфікованих робітників. Малий заробіток, якого ледве вистачає на 1 ф[унт] хліба в день, став причиною появлення всякого роду фантастичних теорій серед робітництва. «Леніна, — кажуть, — прислала європейська буржуазія на те, щоб міцніше потім завладати робітництвом. Де на світі є така буржуазія, котра б могла понизити заробіток робітника до 1 ф[унту] хліба в день?».

Літом у серпні мені довелося бачити, як робітники, відбувши працю, брали мішки і йшли збирати з жінками й дітьми колоски на полі. Пасивно реакційного настрою робітництва не вдається перебороти ніякою агітацією. Час ідеалістичного захоплення всесвітньою революцією минув. Бо, «поки сонце зійде, роса очі виїсть».

Українська кооперація була весь час сіллю в оці для большевиків. Літом 1920 р[оку] Раковський одверто заявив делегатам укр[аїнської] кооперації Галевичу і Доманицькому: «У нас на Україні два вороги — укр[аїнська] кооперація та укр[аїнське] учительство».

Економічна незалежність України, яку обстоювала укр[аїнська] кооперація радикально суперечить політиці большевиків, котра направлена на те, щоб «Малую Россию к рукам прибрать». З погляду большевицької теорії, в соціалістичній республіці для кооперації лишається лише незначне місце. «Eo ipso» українську кооперацію «delendam esse».

Вся кооперація України злита у «Всеукр[аїнську] кооперативну спілку», в правління якої, що складається з 12 чоловік, укр[аїнська] кооперація має всього 2 голоси. Загинула кредитова кооперація, бо її баланс (Українбанку) «удержави-

ли», розграбовують далі майно сільськогосподарської кооперації (забирають машини, гної, зерно). Машини вивозять у Росію для своїх селян, щоб ці знали, що «радянська власть про них дбає». Споживча кооперація, після конфіскації її товарів, виконує функції роздаточних пунктів. Селянським кооперативам нічого не дається окрім соли для розділу.

Центр В[сеукраїнської] К[ооперативної] С[пілки] находиться в Харкові. Представником укр[аїнської] кооперації в «В[сеукраїнській] к[ооперативній] с[пілці]» є Коліух, який після сумної пам'яті пілігрімства Винниченка в Москву вступив у большевицьку партію, але тим особливого собі довір'я не зробив. Продукційна кооперація не має виглядів на розвиток і безперестанно терпить нищення від большевицьких сатрапів, котрі конфіскують її вироби, або платять совітськими, яких в більшій частині України не приймають.

Народна освіта

Большевики хваляться, що вони радикально винищують народну темноту. Дійсність показує інше: немає книжок, немає паперу, пер[манентні] чорнила селяни із бузини варять, карандашів і т[аке] і[нше]. Бракує учителів, бо без платні ніхто жити не може, коли, прим[іром], на Поділлі учителям не платили сім місяців. Учитель для большевиків особа підозріла. «Ви, українські учителі самі посудіть, як же ми, росіяни, можемо вам довіряти», — так казав большевицький комісар учителям у Тальному. Середня школа майже не існує. Хоча сам Луначарський признав, що поспішна реформа зруйнувала середню школу в Росії, однак нар[одний] комісар освіти Гринько повторює помилки своїх російських товаришів. Для трудової школи немає підготованих учителів, немає підручників. Кращі шкільні будинки взято під радянські установи. Вища школа находиться ще в гіршому стані. Професура розбіглася, а то вимерла, а студенти не можуть ходити на лекції, бо треба на хліб заробляти.

Інші наукові українські установи коє-як животіли, поки українська кооперація давала їм піддержку натурою. Видавництва через брак паперу нічого не можуть робити, а книгарні тому що книги забрано у власність держави. Щоб видати підручника тригонометрії укр[аїнською] мовою ухваленого науковими авторитетами, один катеринославський учитель звертався аж до Гринька, але нічого не добився. Місцеві сатрапи-росіяни пропонують дати паперу на російське видання тої ж книжки, а потім готові дати паперу на видання українське.

За останні роки боротьби загинуло багато української шкільної молоді в боях і від терору. Культурно ми не йдемо вперед, а лише назад. Доказом тому є той факт, що є дуже багато сіл, які до большевиків мали й школи й просвіти, а тепер втішаються замість книжки або співу самогонкою. Піднесення рівня культури на Україні не в інтересах большовиків, бо укр[аїнська] школа будитиме національне чуття. Але, з другого боку, вони знають, що з неграмотним населенням до соціалізму не можна дійти. Це одна із тих суперечностей, в які ходом історії поставлена большевицька партія.

Повстання

Цілком зрозуміло, що експеримент («опыт революции», як каже Ленін), який провадиться на Україні, викликає проти себе рух протесту. Де суспільність не має волі слова, преси, зібрань, союзів, там доводиться ставати на єдиномож-

ливий шлях боротьби — зброєю. Треба зазначити, що повстання по всій Україні ідуть під прапором самостійної України.

Армія Врангеля, обтяжена гріхами денікінської реакції, не може рахувати на симпатії населення України. Яркий приклад: повстанці, що були близько від фронту Врангеля, почали відходити на захід і на північ, щоб не зустрітися з «білими». На терені Врангеля населення не йшло на мобілізацію.

Інше відношення до власті УНР. Традиції української державності по Україні відновив похід ген[ерала] Омельяновича-Павленка від 6 жовтня 1919 р[оку] по 6 травня 1920 р[оку]. В цих безперечних симпатіях я переконався сам, бо нападав на сліди армії в вересні і жовтні, мандруючи по Україні. Взагалі кожний селянин вважає за свій моральний обов'язок допомогти чоловікові, який себе називає «самостійником», або про якого він так думає. (В цьому я мав нагоду пересвідчитись на собі).

Цілий рік 1920 не переставали вибухати повстання. Особливо сильні повстання були в вересні в зв'язку з неудачами большевиків на фронті. Війна має дуже жорстокий характер: в полон не беруть. На Херсонщині в Олександрійськім повіті оперувала група від 20,000 до 30,000 під командою Степового. Неодночасно ця група захоплювала такі пункти: Знаменка, Цибульова, П'ятихатки. В жовтні ця група рушила була на захід до армії УНР, але, видержавши кілька боїв за Єлисаветградом, мусіла вертатись, бо було мало зброї. З часу перемир'я з поляками большевики всю увагу звернули на повстанців.

Характерна відозва XIV армії, бо вона вказує на національний характер укр[аїнських] повстань. В цій відозві 26 листопада 1920 перечисляються всі вороги від Краснова і до Петлюри, яких удалося перемогти большевикам. Але ще є, мовляв, бандити-повстанці, котрі на петлюрівські гроші продовжують руйнувати нашу республіку.

Проти повстанців ужито таких заходів: за стоянку повстанців у селі відповідають всі селяни. Селян убивають, грабують, хати їх палять, коли до них заходять повстанці. Село поділене на десятки і кожний «десятихатник» відповідає за то, що діється в його десятку. Коли хто ночує у селянина, він повинен заявити місцевій власті.

Раніше мобілізації большевики не могли перевести, мобілізовані тікали і поповняли повстанські загони. Тепер дезертирів грабують, забирають все майно дезертира або його родичів. Тюрми набито селянами, про яких ведуть слідство за давно минулі гріхи проти большевицької власті (головно за повстання).

Про характер повстанського руху можна судити по списках розстріляних. Уже немає буржуазії, є укр[аїнське] селянство, укр[аїнська] інтелігенція і робітництво. Н[а]пр[иклад], в Криворізькім районі в вересні був арештований робітничий повстанський комітет і члени його розстріляні.

Повстанець-анархіст Махно втратив популярність між селянством. Ядро його банди складається з елементів високозлочинних, грабіжницьких, а тому що вже немає буржуазії як об'єкту грабування терпить селянство. Махно з цьої причини не мав великих успіхів у боротьбі з большевиками літом, бо маси йшли не до його, а до інших ватажків. До весни велике повстання на Україні неможливе. Окрім того по Україні стоїть багато війська, яке поки що тримає її «в ежовых рукавицах».

Червона армія переживала восени тяжку кризу. Не було одежі та обуву. Був під впливом неудач на фронті панічний настрій. Роздягали своїх комісарів. Голосно заявляли своє невдоволення на Комуністичну партію. Армія розпадалась, дезертирство було дуже велике. Була евакуйована Умань.

Большевицька адміністрація не надіялась проїхати залізницею і збирала коні. Перемир'я большевиків урятувало. Це дало їм змогу вдягнутись і вбутися коштом селян. Українці прийнявши перемир'я зробили страшну помилку. Недооцінена була революційна ситуація, яка була й є на Україні. Уже в Вінниці наша армія була б учетверо більша, а вся Україна спалахнула грандіозним повстанням.

Ч[ервона] армія на Україні складається з росіян. Російські інтернаціоналісти продовжують «інтернаціональну» політику царів: українців висилають в Москву, Казань, Сибір, а росіян — на Україну. Москалі поводяться на Україні дуже брутально. Ні майно, ні навіть життя громадян не забезпечено від сваволі першого ліпшого солдата.

За українську червону армію заборонено агітувати під страхом тяжкої відповідальності. Бо, коли би була утворена українська червона армія, то зараз би почала вона вигонити російську ч[ервону] армію з України. А це був би для комуністів скандал на весь світ. Наскільки бояться і ненавидять большевики всяку військову українську силу, хоч би й ультрачервону, видно з того, що гайдамаків Волоха, що вчинив авантюру в Любарі 1 грудня 1919 р[оку], роззброїла LX дивізія в березні 1920 р[оку].

Вигляд большевицьких солдатів на Україні досить добрий. Майже всі вдягнулися коштом селян в різноматні, навіть в жіночі кожухи, в шинелі (все військове вбрання приказано віддати для армії). Москалі веселі, відгодовані. Контраст із нервовим настроєм українців: вулицею йде група п'яних большовиків і співає: «В лесах дремучих разбойнички идут», а селянин каже, але так, щоб вони не почули: «Бач, наїлись, напились, он на кому наше сало, на кацапах».

Все ж ч[ервона] армія не може бути дуже довго надійною підпорою большевиків. Ця армія антикомуністична. Війна з ворогами радянської системи, ще такими реакційними як добр[овольча] армія, затіняла суперечність між комуністичними тенденціями большевицької політики і селянським дрібнобуржуазним складом Росії. Сильним стимулом в боротьбі большевиків був голод, а не соціалістичні ідеї. Україну в пресі большевицькій називають «страною заготовок». Соціальні суперечності мають гостро виявитись, коли большевикам доведеться практично здійснювати соціалізм (до сього часу вони руйнували капіталістичну систему і доїдали остатки капіталістичної продукції).

Большевики сподіваються, що ч[ервона] армія відограє роль «фабричного казана», в якім має витворитись новий пролетарський світогляд селянина. Але «lumpen proletariat», що поповнює ч[ервону] армію не може бути творцем вищої форми сумлінного господарства. «Разобьем буржуазию, а потом будем резать коммунистов» — це найбільш популярний клич у червоній армії. Большевики не демобілізують своєї армії. Розуміють вони, що їм на терені України і Росії не вдасться довго вдержатися. Вони покладають всі надії на всесвітню революцію в большевицьких формах. «Ми не можемо демобілізувати своєї армії, — заявляє Троцький — поки ще є для нас загроза».

Большевики вважають червону армію дуже реальним средством утворення соціалістичної революції. Цю армію можна всюди повести, аби була надія на здобич. При помочі ч[ервоної] армії большевики надіються поправити харчову кризу: чи так, чи інак, а мирне населення в Росії доводиться большевицькій державі годувати. Отже вигідніше годувати його масами, в казармах, чим санкціонувати державну філантропію.

Антисемітизм дуже поширений у черв[оній] армії. В час осіннього відступу частинами ч[ервоної] армії по різних містечках Київщини та Поділля (Монастирище і др[угі]) були зроблені погроми. Комісари євр[ейської] національності викликають до себе ненависть солдатів. В черв[оній] армії не може бути іншої агітації, окрім комуністичної. На мітинги водять солдатів по приказу. (Цікава подробиця: вранці та ввечері, замість колишньої молитви співається інтернаціональний гімн). В перших числах листопаду в Умані перебувала галицька бригада в числі до 2,000. Вони були невеселі і не хотіли йти на фронт проти Врангеля. На укр[аїнський] фронт їх боялися посилати, щоб не перешли до укр[аїнської] армії.

Большевицьке командування не довіряє солдатам укр[аїнської] національності. Росіян краще вдягають, так само в бою українців (на фронті Врангеля) посилали вперед. Від «демократизму» в большевицькій армії лишилися тільки слово «товариш». Комісари, червоні командири і червоні сестри відрізняються від «мужви» красноармейцев: їздять в шикарних колясках, авто, добре вдягаються, годуються додержуючись принципу «carpe diem». В багатьох повітах України організоване навчання військової справи на селі: вчать інструктори молодь від 16 до 18 років.

Адміністрація большевицька вже давно була передвиджена Салтиковим в його «Истории одного города». Це «разорю» і «не потерплю» виведена на ступінь комуністичної теорії. Радянської власті немає, є власть комісарів, над якими панує ЧК. В адміністрації переважно молодь. Склався погляд, що ніякий комісар не може пробути на однім місці більше чим три місяці, бо обов'язково буде судимий за кражу. Комісар може все. Але по закону ніхто із радянських службовців не може одержувати більше як 6,000 на місяць. А за ці гроші можна купити дві паляниці. Ясно, що грабунок і кража являється необхідністю.

Надзвичайні комісії складаються з молодих людей рішучо ненормальних: морфіністи, садисти, кокаїністи обох полів. В Гайсині, напр[иклад], з повстанця-учителя з живого здирали кожу, а голова тої надзвичайної комісії хвалився, що власноручно розстріляв 3,336 чоловік. В Гайсині, де мені довелося пробути 2 дні я бачив картину, як арештованих селян з скрученими назад руками вели в Острог. Такі картини, кажуть, можна спостерігати щодня. В Брацлавськім повіті розстріляно большевиками до 10,000 челов[ік]. На перехресних станціях всюди існують відділи ЧК, котрі по кілька разів на день перевіряють документи і роблять трус всім, хто перебуває на станції. Арештований ні про яке «habeas corpus» нагадувати не сміє. Одного студента, якого я взяв із собою в Катеринослав із села, на ст[анції] П'ятихатки заарештували ЧК і тримали без всяких підстав цілий місяць, поки йому не пощастило втекти. А документи він мав. Вся його вина була в тому, що при перевірці речей у нього знайдено було 10,000 думських рублів.

Хліборобство

1920 рік по всій Україні дав середній урожай. Добре уродив ячмінь; жито не всюди, а яра пшениця дала урожай нижчий середнього рівня. Велика суша з літа і до зими стояла по всій Україні. Після літньої спеки зразу почалися морози, так що в день земля висихала від сонцю, а в ночі — від морозу. В степовій Україні озимини засіяно чимало. Вигляди на урожай дуже невтішні. Навіть посіяна на чорнім пару за дощу озимина посохла і пожовкла, а посіяна після дощу, коли земля вже висохла, навіть не зійшла. Селяни все ж таки вперто сіяли в надії на дощ. Чому? Бо всякий боїться, що озимину відберуть зимою, як «лишки», а коли він укине її в землю, то до жнив ще може «власть переміниться».

В степовій Україні страшенний недосів в тисячах десятин. Селяни не хочуть робити на «дармоїдів» і сіють аби стало для себе. Большевицькі агітатори явно на шкоду собі заявляють, що хто сіє 20–25 десятин є буржуй. Гальмують хліборобство реквізиції коней та хліба «по твердій ціні» (50 руб[лів] за пуд). Зареквізовані коні, скот, свині, вівці большевики відсилають у Росію, не наділяють селян, аби підняти занепале господарство. Цим обясняється більш прихильне відношення селян в Росії до большевиків. Большевики окрім армії годують і населення в Росії. Н[а]пр[иклад], по даних «Известий» до 1 жовтня 1920 на ч[ервону] армію пішло 25,000,000 хліба, а на населення — 35,000,000 пуд[ів].

Одним із моментів, руйнуючих сільське господарство є інституту т[ак] зв[аних] комітетів незаможних селян. Українське село не мало класової боротьби внутір себе. «Кулачества» на російський спосіб на Вкраїні не було, бо роль лихварів у нас належала жидам. Перенісши цю організацію на Україну, большевики все ж не зуміли розколоти села, бо найнятої праці на селі немає, а є «відробіток» незалежних господарів в час молотьби, супряжництво в оранку — рід примітивної кооперації.

Комітет незаможних селян (комнезам) часто організовується із елементів чужих для села, із московських переселенців. Цей «комітет ледачих» вимагає від селян, щоб вони справно виконували хлібну, одежну та інші розкладки. Із цих розкладок певний відсоток перепадає й комітетові. Елемент несталий, скорумпований, який є всюди, їде в цей комітет, бо може їсти не працюючи. Ці «комизани» (зіпсоване «комнезами») беруть машини у тих селян, які їх мають, ламають їх і т[аке] і[нше]. Щоб не тратити грошей на поправку машин (а це коштує дуже дорого) селяни переходять на простіші знаряддя господарства, молотять ціпами, косять косами або жнуть серпами.

Як в способах обробки землі, так і в використовуванні продуктів сільське господарство скорою ходой йде назад до натурального хозяйства. Селяни самі тчуть, роблять сірники (без фосфору), свічки, роблять сукно, вичиняють шкіру і т[аке] і[нше]. Хліб в зерні фактично продається нижче своєї вартості. Прим[іром], на Катеринославщині пуд пшениці на селі коштував у вересні — жовтні 1,500–2,000 сов[ітських] руб[лів], а пара чобіт 200,000–300,000 сов[ітських] руб[лів]. За оранку одної десятини треба дати 30,000 сов[ітських]. На Київщині, де сов[ітських] грошей зовсім не беруть, пуд пшениці коштував у листопаді на «керенки» — гривні 350 карб[ованців], виорати одну десятину — 6,000 карб[ованців]. Фунт солі 80–100 карб[ованців] (на сов[ітські] 1,000 руб[лів]). Торгівля хлібом заборонена. Все що везеться в город, конфіскується.

Селянин продає хліб тільки щоб соли купити. Соли теж не можна купувати. Хто везе сіль на продаж або для себе мусить віддати большевикам. Я зустрічав людей, котрі з Вознесенська до Умані несли на плечах по пуду соли. Але і в таких сіромах відбирають (в серпні такий случай був в Новоукраїнці Херсонщ[ина]).

Україна представляє собою картину страшного зубожіння. В Єлисаветградськ[ому] пов[іті] мені за голку селянка хотіла дати кусок сала; гасу немає — світять олією, лоєм, а то й скалками. Паперу немає. Сов[ітські] газети видаються на такому папері, що «й з попом не розбереш». Селяни покурили всі, які мали книги, навіть псалтирі і часослови. Через те й большевицьку літературу беруть на розхват. На селі немає сірників. Одна коробка коштує 300–400 карб[ованців] сов[ітськими]. Прадідівський кремінь та кресало з каганцем запанували на Україні в XX столітті.

Село замкнулось. Рідко хто їде із села в село. А щоб хто повіз за 25 верств, то ні за які гроші. Україна дуже збідніла на робочу худобу, особливо коні. По даних «Известий» до 1 жовтня 1920 р[оку] в Україні взято 79,000 коней. Їздять волами й коровами. В місцевостях близьких до Бессарабії селяни, боячись реквізиції, продають свої коні за Дністер.

Земельна реформа большевиками не переведена. Земельне питання вирішене тільки в масштабі села (навіть не волості). Реформу провадять самі селяни, а тому земельні відносини склалися досить пестрі. В однім селі всю землю взято в переділ на душі, в другім — залишили земельні відносини в дореволюційному стані, в третім — відібрали у тих, хто мав вище вказаної норми (норму встановлює село). Ці часті переділи найбільше зло для агрикультури, бо селянин не знає, яка земля йому належить і не вигноює її, ні очищає від засічуючих трав. В більшості сіл України селянська земля лишилася за селянами, а в переділ пішла тільки панська. Селяни одверто відрізняють власну землю від наділеної комітетами. Селяни, що люблять свою хліборобську професію (а таких більшість) заявляють, що їм потрібна земля у власність.

Велике роздратування серед селян густо населених місцевостей викликають заходи большевиків виділити частину земель на радянські господарства (комуни). Кой-де селянам загадано звезти інвентар б[увших] панських економій. Найбільше невдоволені бувші робітники, які за час революції стали самостійними хазяїнами і живуть в хатах бувших економій. Адже ж вони мусять знову стати робітниками-пролетарями, причім законом таким робітникам забороняється мати власне господарство. Після денікінської реакції панські економії понищені так, що тільки попелища та куски побитої цегли (цілу селяни забрали собі) показують, що тут було колись життя. В степу часто надибуєте молотилки і паровики, залишені ще 1918 р[оку], які, по образному виразу селян, «пасуться».

В цукровій культурі большевики думають добитись успіхів тим, що примусять окружних селян працювати на плантаціях. В 1919 р[оці] було так, що селянам платили цукром. Але р[оку] 1920 большевики повідбирали у селян зароблений цукор. Деякі заходи в справі кооператизації бурякової площі робив «Централ», але тепер після большевицького удержавлення кооперації «Централ» навряд чи буде в силі щось робити. Рік 1920 дав буряків дуже мало, так що багато заводів не мають що робити, а найбільше роботи на два тижні.

Ліси на Вкраїні нищаться без жалю і селянами, і державою (на залізниці). Вирубують краще дерево, а криве, лихе оставляють. На Дніпрі я не бачив ні одного плота. Отже Україна мусить задовольняти голод на дерево власними лісами. В степовій Україні навіть верби на греблях позрубувано.

Транспорт дійшов до страшного занепаду. Зруйнована як залізнична, так і річчана комунікація. На залізницях велика недостача рельсів і взагалі металів для ремонту. Через те, прим[іром], одну колію між Жмеринкою — Могилевом мають розібрати і вивезти в Росію (приїздив у грудні інж[енер] Томчук із Москви в цій справі). Паротяги попсовані. Ідучи від станції до станції поїзд стає кілька разів, бо немає пари. На паливо вживають дрова. По більших станціях на запасових коліях стоять ряди негодних паротягів (т[ак] зв[ане] кладовище). Робітництво залізниць взагалі більше консервативне, ставиться до большевиків дуже неприхильно. По всіх більших станціях організовано відділи агітації і догляду (шпіонажу) за залізничниками.

Вимирання населення. 1919 р[оку] і початок 1920 року — це час страшної смертності українського населення. За цей час умирло приблизно в п'ятнадцятеро більше, чим народилося. (Я брав відомості у священників та в лікарів). Напр[иклад], село Янівка Канівського повіту, яке має 500 дворів за 1919 р[ік] поховало 250 дорослих мужчин. Багато стоїть пустих хат, бо всі вимерли. Стоїмо, отже, перед фактом зменшення населення України. Тиф, як тяжка інфекційна хвороба, ослаблює організм, розхитує нервну систему.

Большевицький терор, постійний страх перед ними, чувство ненависті, досада за пограбованим майном (напр[иклад], селянин, у якого взяли пару волів большевики, «подосадував» і вмер), все це тяжко відбивається на звичайно лагідному і привітному характері нашого народу. Научений большевицькою провокацією, селянин ставиться з недовір'ям до незнакомих людей, так що при подорожі особливо «per pedes apostolorum» трудно десь переночувати впроситись. З Росії на Україні йде чимала еміграція, але цей елемент годен тільки наповняти сільські «комнезами», а не підняти господарство України.

Народна гігієна стоїть надзвичайно низько. Бані не функціонують, білизни немає, прати доводиться без мила. Люди являють вид обшарпаний, вельми убогий. В печах не палять, а в залізних грубках. Через те, що немає відповідно устроєних димарів пускають дим у вентиляційні діри, від чого часто бувають пожежі. Напр[иклад], в Умані, за час мого перебування (10 день) згоріло 6 будинків. Незабезпеченість існування величезної кількості громадян не дає змоги додержувати гігієну в відношенні сексуальнім, бо мало хто жениться. Зросла проституція, венеричні хвороби дуже поширилися.

Громадське життя все охоплюється діяльністю комуністичної партії. Іншого відкрито не може бути. При виборах до рад не допускається агітація інших партій. Тільки комуністи агітують. Чим слабше почувають себе большевики, тим більше лютує ЧК.

Пониження матеріяльного рівня життя суспільності доводить до нечуваного здичавіння. Прим[іром], уманський голова рев[олюційного] комітету жонатий з княгинею, чоловіка якої він сам розстріляв. Ліги «вільного кохання» так же поширились, як і в 1906 р[оці]. Уже це досить характеризує психологічну реакцію.

Большевицька преса — нудна пісня на один лад — і сьогодні куліш, і завтра куліш. Ні полеміки, ні сатири, ні гумору. Та й де того гумору взяти, коли щодня друкується оповіщення ЧК про розстріляних.

Окрім комуністичної партії большевиків існувала ще «Укр[аїнська] ком[уністична] партія» (б[увші] незалежні с[оціалісти]-д[емократи]), котра хотіла бути конкуренткою большевиків. За деякі націоналістичні цитати із московських газет (з відповідним коментарем) та за повідомлення про особливо нараду із десяти генералів під головуванням Брусилова орган «У[країнської] к[омуністичної] п[артії]» «Червоний прапор» був закритий ще в липні. Далі «роз'яснили» і саму «У[країнську] к[омуністичну] п[артію]». Мотиви ті, що не повинно бути два центри комуністичної революції на Україні, а другий, що в «У[країнській] к[омуністичній] п[артії]» багато «петлюрівського» елементу (це правда).

Політичних організацій небольшевицьких дуже мало. Політичні партії мають тільки комітети. Меншовицька партія деякий час держалася на поверхні, але тепер, після процесів меншовицьких, вона майже загинула. Велика частина меншовиків пішла в большевицьку партію. В большевицькій пресі іноді трапляються покаянні листи неофітів-комуністів, які описують свої жалі, що раніше йшли проти большевиків. Із більш відомих назву Гредескула, б[увшого] члена думи. Після подорожі в большевицьку Каносу Винниченка невелике число «кающихся буржуїв» появилося і на українському ґрунті. Це були люди без своєї думки, із породи панургових овець.

Висновки

На Заході революційна ситуація минула. Вона була високореволюційна по заключенню мира. Ленін ще 1918 роки писав, що на заході революція «мучительно долго назревает». За час від 1918 большевики переконалися, що їм доводиться самим справлятися з завданням соціалістичного будівництва. Вони добре знають, що соціалістична революція може мати успіх тільки як революція інтернаціональна. Росія, на їх погляд, мала бути факелом, від якого запалає весь світ. Большевики мусять будувати соціалістичне господарство і то в умовах тяжкої руїни, на згарищі колишньої капіталістичної системи, яку в сей момент майже замінило натуральне хазяйство. Ці завдання не по силі большевикам. І теоретично абсурдом видається будування вищої форми господарства (соціалізму) на ґрунті натурального хазяйства. З таким же успіхом можна було б творити соціалізм у Росії ще в 60 роках XIX століття. Але недаром марксисти витратили стільки енергії на боротьбу з доморослим соціалізмом есерів. Тепер большевики ходом подій примушені відмовитись від марксизму і стати на с[оціал]-р[еволюційний] шлях — йти до соціалізму «на всех парах по болоту».

«Опыт революции», як пише Ленін, спроба «декретом скасувати природні фази розвитку» натикається в дрібнобуржуазній Україні на непереможні перепони. В умах українців склався ідеал селянської демократичної держави, той ідеал, який підіймав українські маси до боротьби не раз за останні три століття. Цей ідеал був притьмарився в часи російської реакції, але тепер він знову движе масами.

Етнографічний матеріял початку 1919 року («мы все большевики») за останні 2 роки на ґрунті економічних суперечностей з Росією витворився на націю з певними державними поглядами. Тим українцям, які давно не були на Україні, трудно уявити собі зміну політичної фізіономії нашого народу. Через це,

безперечно, дехто, маючи перед собою картину 1918 і початку [19]19 року, готов визнати, що «сильнее кошки зверя нет» і піти за большевиками.

Дивно просто, коли доводиться чути про орієнтацію Винниченка — Грушевського. Ці люди мали відвагу трохи не в десятьох творити державу в 1917 році, тягли на гору, коли мільйони тягли згори вниз. «Mutatis mutandis» тепер вони б'ють на відступ, коли мільйони, хоч і кров'ю умиваючись, хоч і з великими труднощами, тягнуть нагору, до своєї незалежної держави.

Є певні закони розпаду б[увшої] Російської імперії. Найхарактернішим являється противлення новоутворених національних держав большевизмові. Приклад безперервної боротьби українського народу у всіх перед очима. Український нарід вів перед у боротьбі всіх народів б[увшої] Росії за самоозначення. Він був тим передовим бойцем, який перший, прориваючись крізь ворожу лаву, упав, але своєю сміливою атакою дав другим, що йшли за ним дійти до мети. Коли укр[аїнський] народ уміє так «падати», то він зуміє й устати.

Не тільки серед українців признана безспорною концепція історичної необхідності укр[аїнської] держави. Серед груп жидівських, навіть в кругах російських, ця ідея має певні симпатії. Комуністи української національності, яким доводиться доказувати «свойственное малороссиянам самопожертвование», теж не зовсім певні союзники большевиків.

Націоналістичний характер російського большевизму викликає патріотичні почування серед українців-комуністів. Перед ліквідацією партії боротьбистів (у квітні 1920 р[оку]) цілком серйозно в їх комітеті обговорювалася справа повстання проти большевиків. У с[оціалістів]-р[еволюціонерів] після «сердечного союза» з большевиками вже опам'яталися, але знову «zu spät».

Консолідація Брусилова з Троцьким все збільшує державні тенденції комуністів-українців, які осмілюються заявляти большевикам: «Чи в силу дипломатичних переговорів та орієнтацією на інші держави, чи власною самодіяльністю робітничих і селянських мас Україна буде самостійною державою» (В[асиль] Шахрай і Мазлах «До хвилі»).

Гадаю, що для большевиків, при тій ситуації яка утворилася, єдиним фактором, котрий може продовжити їх панування, є війна. Українська справа, надіюсь скоро, випливе на поверхню політичного життя. Немає бо вирішення східної проблеми без вирішення української справи.

П[анас] Феденко

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 22–35.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 18 СІЧНЯ 1921

місто Тарнів

Згідно припорученію Вашому маю за честь подати деякі відомості про панування більшовиків по той бік Збруча Кам'янець-Подільського повіту. По давньому в занятих околицях і містах панує терор і чрезвичайка, арештування українців на порядку деннім. В самім Кам'янці існують губком, повітком і відділ вінницької чрезвичайки.

На чолі «губкому» стоїть п[ан] Маненко (псевд[онім]) по відомостям він жид московсько-большовицької орієнтації, адвокат з Вінниці. На чолі «повітко-

му» стоїть українець, молодий чоловік літ около 20-и п[ан] Шавулько. Начальник «воєнкома» п[ан] Бєльтяков. З відомих нам українців арештован д[окто]р Солуха, зараз вже на волі. Пан Єфремів, віце-директор Департаменту посередніх податків Міністерства фінансів, зараз находиться іще в в'язниці.

Справа освітня

Навчання в школах провадиться тільки на українській мові. Учительство в останні часи панування більшовиків остаточно стало на ґрунті українізації школи. На чолі відділу шкільної освіти стоїть москаль Шестаков, який, однак, не має жодного впливу на учительство. Інспектором народних шкіл в Кам'янці є галичанин п[ан] Перейма (інспектор і за часів укр[аїнської] влади), який тішиться великою повагою і довір'ям серед учительства. В місяці грудні відбувся з'їзд учительський в Кам'янці, на котрім учительство стало в опозиції до більшовицьких агітаторів в особі п[ана] Шестакова і інших членів «ревкома».

Університет функціонує дуже слабо, більшовики вивозять ціннійші речі з університетської бібліотеки, забрали всю огородину з університетських городів. З приводу виїзду за кордон професорів університету і браку учительських сил, спроваджено з Одеси чотири професори: двох українців т[о] є[сть] п[ані] Черняхівську і п[ана] Клепацького, і двох москалів назвиськ не знаю. Професори і (ученики) студенти університету дістають пайок. В Кам'янці засновано кілька діточих садків. Всі діти міста Кам'янця дістають пайки.

Справи церковні

Велика тенденція церковних кругів до українізації церкви. В соборі і інших церквах починають правити на українськім (язиці) мові. В пограничних селах священики служать тільки по-українських, що людям дуже подобається. Про єп[ископа] Пимена слух загинув.

Відношення населення до влади

Відношення населення до більшовиків є крайнє вороже почавши від жидів, а скінчивши таки на наших українських селянах-подоляках. Перші з причини заказу всякої приватної торгівлі, другі — з причин безконечних реквізицій, грабунків і т[ому] п[одібне]. Людність з дня на день очікує українських військ, котрі одинокі можуть визволити її, населення, від насильства та грабунків комуністів. Селяни негативно відносяться до яких би то не було большевицьких розпоряджень в селах заховав досі адміністраційний устрій, який був за української влади.

В половині грудня 1920 р[оку] був скликаний до Кам'янця з'їзд представників сільських «ревкомів», делегатів явилось досить мало, але і ті котрі прибули на з'їзд приїхали тільки з цікавості «що то будуть більшовики говорить», а не з переконання. Багато дечого говорилось на тім з'їзді, знаменним особливо є те, що коли один член «ревкому» і одеський член чрезвичайки накидавсь на Денікіна, Врангеля, Колчака і ін[ших] та вихвалював червону хоробру армію, з'їзд заховувався спокійно, но коли той само бесідник накинувся на Головного Отамана Петлюру та його контрреволюційне військо, представники з'їзду зачали кричать і не позволили більше бесідникові говорити.

Взагалі нарід вірить тільки в «Петлюру і Україну» (так они називають), а доказом їх віри є це, що в Кам'янці і в околицях приймають тільки українські гроші. За совітські рублі нічого не купить. З великою нетерпеливістю очікують приходу українських військ на Україну.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 32–33.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 19 СІЧНЯ 1921

Загальне становище на Правобережжі є дуже поганим і навіть скрутним для большовиків. В сучасний мент там тривають повстання, найбільші з котрих то є на Уманщині, яке охоплює район Гайворон — Ольвіопіль — Н[овий] Архангельськ — Ольховець — Монастирище з Уманю в центрі. Другим районом великого повстання є північна Херсонщина. Туди пробилася з лівого берега група кінноти Махна і з нашими повстанцями утримують за собою цей район.

На ліквідацію повстань большовиками перекинуто з Волині чотири дивізії з составу XII армії, себто 75 % всього війська XII армії і стілько ж дивізії зайнято з румунського кордону від XIV арм[ії]. В районі Бара весь час турбує большовиків «Маруся» з своїми повстанцями, де тримає коло себе дві дивізії LX стр[іл.кової] і VIII кінну козачу, які стоять на румунському кордоні. Повстання починають вибухати в дословно стихійних розмірах, через обставини абсолютної неможливості умовин життя всіх класів населення під ігом большовицького панування. Всі як один, звичайно не большовики, мріють о тім, що не пізніше березня ц[ього] р[оку] повинен прийти батько Петлюра зі своїм військом, іначе прийдеться пропасти від голоду і режиму. Надія на це визволення покладається тілько і тілько на Головного Отамана Петлюру.

На території Правобережжя знаходиться зараз три бойових армії червоних це XII, XIV арм[ії], які складаються з 12 дивізій, і окрема кінна армія. 75 % цієї сили знаходиться в тилу на подавленні повстань, а решта в більшості охороняє кордон Румунії, котрий большовики вважають за небезпечним.

На польському кордоні по Збручу від Кам'янця до Волині військ червоних немає зовсім, а лише розкинута ціла сітка політичних організацій особих відділів, контрольних пунктів, заградительних відділів, особих постів, чрезвичайок і невеликих загонів кінноти, які перебувають в Кам'янець-Под[ільський], Жванцю, Оринині, Кочубіївці, Летава, Чемерівцях, Скотинянах, Іванківцях, Сатанові, Тарноруді, <…>, Війтовцях і в інших місцях в зоні 50 вер[ст] від Збруча. Більшість цих чрезвичайок находиться в так званій нейтральній зоні. Штати цих установ — начальники сотрудники виключно жиди, червоноармейці мадяри.

Бронепотягів в Жмеринці 2 («Молния» і «Коршун»), Козятині один («Углекоп»), Києві 2 («Смерть паразитам» і «Бронепоезд Алябьева № 93»). На остальних станціях бронепотягів немає, решта на повстанському фронті. Відомості про решту бронепотягів і розташуванню війська з шифрованих телеграм виявити не удалось. В Жмеринці на ремонті дві площадки бронепотяга «Кармелюк».

В Проскурові стоїть штаб, команда і технічна рота VIII жел[ізно]дор[ожнього] дивізіону в двох класових составах, 18 клас 40 теплушек мають свою електричну станцію.

В Гречанах стоїть на колесах XIII желдивізіон в Могилеві-Под[ільському] XX желдивізіон. Штаб бригада цих желдивізіонов III желдор[ожна] бригада стоїть в Жмеринці. Бригади до 1,000 чол[овік] з командним составом.

В Жмеринці розташована LXXVIII бригада LX стр[ілецкьої] дивізії. Штаб LX дивізії в Тульчині (переїхав з Проскурова). По залізниці до Києва, Вапнярки, Могилiва, Волочиська військ немає.

Військове становище У[країнської] С[оціалістичної] Р[адянської] Р[еспубліки] погане. Великі повстанські заворушення і сильні домагання українських комуністів (У[країнська] к[омуністична] п[артія]) роблять великі перешкоди в праці російських окупантів. Розкинуті скрізь ячейки «Української комуністичної партії» (УКП) самостійників.

Громадських організацій на місцях ніяких нема. Існуючі профсоюзи городські, железнодорожні всі приєднані до політично-контрольних організацій комуністичної партії і знаходяться цілком під їх впливом. Немає на місцях також і антибольшовицьких організацій політичних. Думки та взаємовідносини між російськими та українськими большовиками продовжують бути не спільними, що доказало заснування нової партії «У[країнської] к[омуністичної] п[артії]». Після злиянія боротьбістів з комуністами українці-комуністи-боротьбисти, перейшовши до партії «К[омуністичної] п[артії] б[ольшевиків] У[країни]», переходять тепер до партії «У[країнської] к[омуністичної] п[артії]».

Конспіртавного руху і праці організації не помічається. Повстанських рух провадиться весь час «повсеместно», в більшості є не доцільним через що погибає багато цінних людей, котрі в майбутньому могли б скласти з себе ядро укр[аїнської] республ[іканської] армії.

Відношення населення до російських окупантів в містах погане. На селах селянство нерідко озброєною силою виганяються окупантів (приклад LXXVIII бр[игада] LX дивізії з сел була вигнана в Жмеринку).

Діяльність уряду виконавчого У[країнської] С[оціалістичної] Р[адянської] Р[еспубліки] заключається лише в тому, аби якмога більше викачати з України хліба і всього цінного. Від населення селян все забирається. Населення бажає єдиного — це приходу влади УНР, чи як воно висловлюється: «чекаємо Петлюру, котрий тільки може спасти нас від цього кошмару».

Настрій в військах большовицьких пригноблений. Провадяться в широк[их] розмірах культурно-освітня праця. Настрій серед залізничників поганий. Чекають перевороту, прихильно дуже ставляться до влади УНР. Останніх дуже притискають комісари, політкоми та чрезвичайки, примушують працювати до 12 г[один] в добу. Платня не превишає 4,800 руб[лів]. На пайок, котрий видається «продкомом» прожити не можливо. Замість борошна дають ячмінь.

Продовольственому відношенню становище дуже погане. Остання «разверстка» і «реквизиция излишков» довели до того, що селяни не дають нічого. На села посилаються «продотряди» військ по 50–100 чол[овік] за збором хліба.

Кооперативне життя замерло. Кооператорів переслідують, кооперативи вважаються контрревол[юційними] петлюровськими гніздами. Існують «продкоми», котрі цілком не забезпечують населення.

Промисловість в упадку, працювали в осені деякі цукроварні деякі цукроварні, котрі на протязі 1–1 ½ місяців закінчили вироб цукру. Працюють лише заводи по виробу шкір та підошви.

Стан транспорту дуже поганий. На правому березі кількість паротягів та рухомого складу дуже обмежена, так в основних депо у Києві 10 паротягів, Козятині — 3, Жмеринці — 4, Проскурові — 2. На Правобережжі пасажирський рух провадиться лише меж Києвом та Одесою. Ходить два рази в тиждень поштова валка. На других уч[астках] руху немає зовсім, крім випадкових військових по-

тягів. Все залізничне майно, яке непотрібні для уживання при самому мінімальному рухові, все до чиста евакуйовано на лівий берег. Всі паротяги, які вимагали капітального ремонту і чекали його по 2–3 роки, перевезені також на лівий берег. Оборудовані заново майстерні в Жмеринці і Гречанах. На всіх узлових станціях пустота. Мости через Дніпро полагоджені і рух провадиться. У Києві не більше 200 пар критих вагонів і до 20 клас для користування адміністрації. З району повстань переказують о великій руйнації мостів. На Шепетівку з Козятина руху нема. Чуднівський міст досі не налагоджений. Зв'язки телеграфічні є скрізь. Телеграфні апарати маються. Паротяги, які обслуговують правий берег самі погані. Ледве їздять. Опалюються деревом. Обмежена кількість рухомого складу на правому березі пояснюється таємним наказом об цім Н[ародный] к[омиссариат] п[утей] с[ообщения] з Москви.

Лісні розробки функціонують. Запаси палива скрізь невеликі. Вугілля ніде нема. З 20 січня зовсім припиняється рух на уч[астку] Жмеринка — Волочиськ — Могилів-Под[ільський]. І по «незалежним від дороги обстоятельствам» припинен рух потягів на південних під'їздних шляхах. Норми оплати труда залізничникам: від 2,100 до 4,800 руб[лів]. Робітничий день для контор 6 г[один], робітничий — 8 год[ин], але ж різними «неділями транспорту» і іншими напруженнями для здобуття революції по 10–12 год[ин] в добу. В санітарному відношенню залізниця поставлена добре, всі станції, особливо вузли, часто промиваються гарячою водою з паротяга і дезінфікуються. Всю цю роботу по дезінфекції провадять залізничники, котрих примушують комісари.

Існує скрізь «єдина трудова школа». По всім школам на залізниці навчання провадиться на українській мові. В останні часи на місця зовсім не попадає часописів і літератури через брак паперу. Скрізь видається стінна газета УКРОСТА. На руках часопис зобачити дуже трудно. В Києві видається польська газета «Голос комуніста», «Комуніст», «Червоний шлях» залізн[ичний] орган, армейська газета «Серп і молот» і журнал «Факел» изд[ательства] політотдела XII арм[ії].

Зараз провадиться демобілізація старих років 36, 35, 34 і 33. До війська мають закликать [1]902, [1]901, [1]900 роки.

Дорожнеча велика. Торгівлі нема. Базарів тоже. У Києві фунт хліба коштує 300 руб[лів], сало — 3,000, масло — 4,000, м'ясо — 800 р[ублів] фунт. Гроші ходять лише совітські, обміняти іншу валюту дуже трудно. Масові розстріли валютчиків припинили обмін грошей на гроші.

В райони Поділля добре ідуть дрібні «керенки», понад Збручем марка польська, українські зовсім не ходять. Безробітності не помічається, всі примусово служать за гроші і голодують.

Терор сильний. В Проскурові розстріляно особим відділом LX стр[ілецьку] дивізії 88 чоловік, після уходу наших військ. О цім розвішено «Бюлетеня» з прізвищами розстріляних за підписом н[ачальни]ка відділу Чорнобильського. В Києві розстріляно Щедельського н[ачальни]ка електротехніческої служби залізниць правого берега. Всіх залізничників українців на 60 % вже вислано на Мурман, а звідам на їх місце шлють кацапів.

В Києві існує організація «Чорна маска», яка ловить і розстрілює комуністів. Наслідки праці цієї організації великі. Пошта і телеграф функціонують.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 10–13.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 21 СІЧНЯ 1921

Високоповажний Миколо Олексовичу.

Використовую випадок, щоби переслати Вам цього листа і нагадати Вам про свій стан. Перш всього я цікавлюсь справою, торкаючегося мене персонально. То чи буде для мене по програму нашого яке-небудь продовження праці досить відповідальної, чи може мені наречено безславно сидіти в м[істі] Ченстохові, кормитися на рахунок польської благодійності та дивитися на те, як другі одержують марки. Але ж я можу деякий час перебувати в такому стані в надії мати в будучому таку працю, до якої я визивався. Випадково, бо цілком я узнав сьогодні від свойого друга з мальства, який дасть Вам цей лист, що він, подател листа, їде в Тарнів на нараду, метою якої встановлення зв’язку через Б[ессарабі]ю з х[ерсонським]и повстанцями. Дуже жалію, що не можу приймати участь сам в цієй нараді безпосередньо, але ж мене підбиває вимовитися перед Вами і дати на розгляд свій план.

Перш всього треба встановити два центральних бюро, з котрих одно було б на Галичині, а друге в Кишиневі, або в Бендерах. Ці бюро повинні робити в контакті зо всіма місцевими установами як польськими так і румунськими в контакті. Далі кожне бюро має своїх уповноважених. Кількість останніх на Галичині определити не можу, але на Бессарабії їх повинно бути по таким містам: <…>, Атаки, Сороки, Вадул луй Воде, Бендеры, в якому-небудь селі супроти Біляївки, де знаходиться водопровідна станція для Одеси і Аккерману. Уповноважені можуть зватися консулами. Їх метою буде реєстрація біженців з України і допомога в тій чи інший формі, розумієте.

Йти до цього треба офіційним шляхом, бо я певен в тому, що наша марка буде підвищуватись разом з сонцем весіннім. Ніхто не може нам відмовити мати заботу о своїх громадянах примушених большовиками залишити свій рідний край. Центральне бюро біженців має находитися в Кишиневі. Воно робить звіт всього, що біженців торкається і щотижня відсилає звіти в центральне бюро в Тарнів, а в випадках особливо важних негайно. Уповноважені через біженців мають зносини з рідним тереном і повідомляють всіх про розпорядження уряду центрального УНР.

Можна також «Центрбюро» для Румунії помістити в Чернівцях, але тут воно не зможе мати такого близького відношення до біженців, хоч воно і ближче буде до уряду УНР. Піклування яке наше правительство виявить до біженців дасть можливість йому добути популярності, яка може бути дуже корисною в випадку конкуренції влади нашої з якою-небудь другою.

Тепер Румунія як і другі трусяться перед большовиками. Краще від нас ніхто большовиків і їх методи пропаганди не знає, було б з нашого боку лиходійством не скористувати в даний момент ті держави, котрі до цього часу користувались тільки нашою кров’ю.

Головна боротьба з товаришами: удар по їх армії пропагандою з розвінчуванням політичного строю, піддержка духа в українських біженцях та організація екстериторіяльної влади і збирання чутки та наділення їх доброю літературою, більш сильною ніж большовицька.

Склад «Центрбюро»: представник від М[іністерства] в[нутрішніх] д[іл] (Цив[ільне] у[правління]), Військове м[іністерст]во і фінансовий агент. Уповноважені по вказаних пунктах: від М[іністерства] в[нутрішніх] д[іл] і військовий спеціаліст. Все це повинно бути дуже конспіративним. Крім того під усім повинен бути контроль. Часу гаяти не можна, бо скоро нам прийдеться блукати по Західній Європи. Сьогодні у нас в бюро біженців були французи, які, між іншим, цікавились як наше суспільство ставиться до Франції в своїх симпатіях.

Податель цього листа Отмарштейн родився в Тирасполі, звідки я сам. Скінчив пажеський корпус і Академію генерального штабу, дуже розумна і демократична людина, на яку можна покластися цілком. В випадку чого майте на увазі мене, щодо Бессарабії. Далі прошу поліпшити мій грошевий стан, чім багато мене обов'яжете.

З пошаною

P. S. Миколо Олексовичу, як прийдеться утворити бюра біженців по цьому плану, то прошу не забувати про мої бажання робити на Херсонщині і для Херсонщини. Я згодився би займати посаду начальника центрбюро. Для мене цікаво бути в Румунії ще й по тієї причини, я що хотів би на місті придивитися до організації румунської жандармерії і поліції. Крім того я скінчив 1-у Кишиневську гімназію, маю в Кишиневі багато знайомих, як і в других містах Бессарабії. Я займаюсь в даний момент розробленням законопроекту про міліцію на Україні. В основу я беру закони швейцарського по цьому питанню, які видані в 1919 та 1920 р[оку]. Мені хотілося б ще подивитися на закони румунські і організацію у них жандармерії і поліції. Для цього я ще б хотів побувати в Румунії, крім других завдань.

Свій план утворення бюро я виклав і подателю цього листа, якому довіряю безумовно, і з яким хотів би разом працювати, бо тоді передбачаю успіх організації. Люди у мене підготовлені теж, так що апарат налагоджений цілком. Через самий недовгий час можна вже бути в курсі справ біженецьких. Все, чого Ви не зрозумієте з цього письма вискаже Вам податель цього листа. Як Вам треба буде більш детальний план, то його Вам я представлю. Прошу цей лист після перечитання знищити. В кінці прошу вдруге зробити так, щоби я міг мати марки, бо я дуже в них терплю нужду.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 1–3.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 25 СІЧНЯ 1921

місто Тарнів

Виїхав я із Києва тижнів зо два назад. Загалом виїзд з Києва не є дозволений, але студентам розрішається виїхати з Києва на Різдвяні свята не довше як на три доби. До Вінниці їхав поїздом, так званим плацкартним; це вагони бувшої 4-ї класи, але без лавок і без полиць. Дальше до Проскурова ходять лише «делегатские» поїзди, с[еб]т[о] для штабів і совітських урядовців. (Між Києвом і Одесою потяги ходять двічі на тиждень: в понеділок і четвер. Рейси одбуваються в 22 години; всі машини ходять на дровах).

З Вінниці на Хмільник їхав на конях. Дорога обійшлася в 8,000 «керенок» (червоних). Взагалі на Київщині крім «совєтів» ходять «царські» та «керенки» (червоні), які розцінюються в 2 рази більше «совєтів». З Хмільника їхав на Синяву, Теофіпіль і Ланівці. Переходив кордон в 7 верстах від Лановець пішки, багаж на підводі.

Більшовики стоять в Ланівцях, поляки в Теофіполі. Між цими пунктами іде нейтральна зона. За цілу дорогу мене зостановили разів п'ятнадцять з запитанням: «Хто їде, куди їде, пропуск». Я показував пропуск виданий начальником міліції м[іста] Києва, посвідка якого для цивільних осіб є задовольняючою. Військових частин в цім районі нема.

Апровізаційний бік в Києві стоїть зле — крамниці всі замкнені і продавать там заборонено. Все перейшло на базари, які територіяльно зросли зараз безмірно. Фунт хліба коштує 220 «совєтов», м'яса — 1,000 «сов[єтов]». Шикарний магазин жіночої обуво Вайсмана з Хрещатика перейшов на жидівський базар. Фасони можна знайти ті ж самі, але ціна їх зросла в тисячу разів. Селяни українських грошей не беруть, лише «романовські», а під примусом — «совєти». «Романівський» рубль розцінюється в 100 «совєтів». Таку ціну нагнали чекісти, які вишукуючи спекулянтів-біржовиків і розстрілюючи їх, підносили курс рублю прямо пропорційно кількості розстріляних.

Українського університету не існує, є лише українська лектура. Лікарів зараз не чіпали; вивіз їх був до поляків. В українськім червонім хресті працює п[ан] Черняхівський (лікар). «Предревкомом» у Києві є арсенальний робітник Ян Гамарник, помічником — залізничник Петров. В арсеналі і досі панує лише російська мова. Гамарник є росіянином в арсеналі і українцем на Києві другому. З інших осіб згадаю Панаса Любченка, який є комісаром шкіл, Микола Любченко — редактором «Вістей», «Київський пролетарій» на українській мові редагує в тоні противнім «Вістям» Євген Касьяненко.

Декрет про українізацію шкіл дійсно видано. Навчання в школах провадиться обов'язково на українській мові, але в обиході так українізації не видержано. Михайличенко — помічник комарма галицької армії і голова трибуналу. Вироки виносяться на українській мові. Підсудних українців допитують на українській мові. Так був засуджений Гаврильченко, що працював в «Слові» Садовського. «Ревком» також український.

Партії в Києві, крім комуністичної, не працюють, всі пішли в підпілля. Обивательська маса і робітництво стали безпартійними. Нещодавно відбулась конференція безпартійних. В кількості 620 чоловік було 35 комуністів, а решта безпартійні. Президіумі були обрані Павловський, Романов (позбавлений прав) і 7 меншовиків. Більшовики одержали лише 35 голосів. Безпартійні об'єдналися і повели наступ на комуністів, між іншим вимагаючи поліпшення стану робітництва. Закидали, що «ревкоми» Совітської України складаються зі спекулянтів. Прояви українського руху придушуються, що робітникам заборонено вступати до інших партій, крім комуністичної. Внаслідок тих балачок був оточений будинок з'їзду і оповіщено, що з огляду на контрреволюційність винесених резолюцій заарештовується цілий з'їзд. По дорозі до «особого отдела» подана була команда: «беспартийные расходись» і вони розійшлись, а залишилось 70 меншо-

виків, які і по цей день сидять у в'язниці. Не менше 100 осіб меншовиків сидять арештованими на власних квартирах. У Катеринославі прийшло 16 більшовиків.

Інтересний настрій більшовицької влади під час нашого наступу. 27-го вересня, коли наше військо було під Жмеринкою, в Києві не залишилося ні одної «совєтської» установи. За пару день ширилися чутки, що українські війська взяли Ковель і Знаменку, день пізніше — Бородянку й Бучу. Публіка чула гарматні постріли. Напередодні 27-го більшовики бігцем перебігли через Київ і погрузились на Дніпрі. В той час знову обвалився русанівський міст, на полагодження якого більшовики витратили 200,000,000 «совєтами». Тікали по дерев'яному і залізнодорожному. 27-го місто прибрано національними прапорами, і чекали вступу наших військ, але… через 3 дні повернулись більшовики і почали арештовувати жовтоблакитників.

Через кілька день інші відомості. Синельниково відбито у Врангеля, Коростень — у поляків, Махна, який відмовився перепустити через свою територію Врангеля, б'є більшовицький генерал Фрунзе. Раніше, для боротьби з Врангелем, більшовики визнали Махна анархістом і склали з ним таку умову:

1) свобідна анархічна агітація,
2) визнання його республіки в Бахмутському, Луганському і Гуляйпольському повітах,
3) його отряд є недоторканим,
4) його обоз тимчасово винаймається для потреб більшовиків.

18 жовтня починаються Мирові переговори з Польщею; 29 жовтня Врангель розбитий, а 30-го — роззброюють Махна. На його протести Фрунзе відповідає: «Більшовики по векселям не платять»; а ні — запропоновано виїхати на Кавказ. Почалася війна. Махно розбитий на голову і лише частина в кількості 6,000 чоловік концентруються біля Севастополя, який попадає в їх руки. Туди же вони захоплюють чотири кораблі Денікіна і 200,000 пудів збіжжя.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 14–16.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 28 СІЧНЯ 1921

Доклад І. Чайківського

Шлях моєї мандрівки йшов так: місяць назад я був у Полтаві, Харкові, Катеринославщині, Тирасполі і через Бессарабію в Румунію. Їхав я яко військовополонений і тому мене ніхто не чіпав, а знання мов італійської, німецької цілком допомагали тому. Через Дністер легко перейшов в натовпі емігрантів-жидів, яких щоденно виїжджає до 5–600–1000 чоловік. Зараз в Бессарабії нараховується до 16,000 жидів-емігрантів.

В Харкові я попав на з'їзд красноармійців, де промовляв і Каменєв. Між іншим він казав: «Товарищи! Не горюйте о том, что мы заключили мир с Польшей. Мир нам нужен был, чтобы разбить Врангеля, разбить Петлюру. Но он нам необходим и для того, чтобы собраться с силами для дальшей войны. И придет весна так мы расправимся и с польской, и с румынской буржуазией…».

Зараз я віз большовицькі газети, де була видрукувана нота Чичеріна, яка вимагає від Румунії звільнення Бессарабії, а вкупі з тим і переведення плебісциту в Буковині.

Військо большовицьке дійсно сконцентровано проти румунського кордону в околицях Дубоссар, Тирасполя. Головний штаб стоїть в Черкасах, бо звідси їм найбільш зручно перекидать військо. Проти Криму стоїть Керченський відділ в 25,000 люда. Агітація ведеться за війну проти Польщі. Офіційний бюлетень сповіщав про вбивство от[амана] Голуба.

Ліві укр[аїнські] партії працюють спільно. Група с[оціалістів]-д[емократів] в контакті з боротьбистами, які кажуть: «Помагайте нам тепер, а після ми вам допоможем». Найширшу агітацію провадить комітет незаможних, який посилає своїх комісарів і по заводах.

Апровізація майже вся сконцентрована в руках кацапів. Але купить щось взагалі досить трудно. Влада без кінця-краю впоряджає то «день ребенка» і забирає всюди молоко, то «день красної кінноти» і реквізує всі коні, нарешті «день мирного восстания» і забирають по хатах майже все майно.

Вивіски у місті знято; торгівля цілком завмерла. Продають все з-під поли, за що ризикують бути розстріляними на місці. Всюди широко розповсюджені грабунки і у Києві раз такі поголовні грабунки тяглись два дні. Продовольчі органи пустують і щоби насипати свої шпіхліри, то запроваджують арешти на тих, що не дали збіжжя.

На Полтавщині мені довелось чути від селян, що вони до того часу не хотять і чути нічого про партії, поки не буде визволена вся територія України. Але поруч з тим в Лубенщині був заарештований с[оціаліст]-р[еволюціонер] Сухенко і коли з'їхався селянський з'їзд скликаний Охрименком, тоді селяни намогились і визволили Сухенка.

В Києві з кооперативних установ працює лише «Дніпросоюз», «Книгоспілка», але книги всі забрано на учот і передано до губ[ерніяльного] «наробраза», «Українбанк» та «Централ» — совєтські.

З-поміж кооперативних діячів в Києві є д[обродій] Стасюк, Коваль, п[ана] Коліуха — немає. Д[митро] Загул редагує «Червоне мистецтво». Шукали д[обродія] Ніковського, і на початку писали в своїх газетах чому не забрали з собою і його під час евакуації Києва.

Д. Степаненко втік; Петренко має загін і біля Яготина перекинув в провалля сов[ітський] потяг з 600 красноармейців. Біля Миргорода оперує Маруся Гонта. Відділ Блакитного в 15,000 оперує в Єлисаветградщині біля Олександрівська і має зв'язок з Заболотним, що оперує коло Бандурки з 3,500 кавалерії.

З катеринославських діячів бачив лише п[ана] Романова. Наконечний втік вже з рік з Катеринослава, втік і Дубовий. Потяги тут ходять лише військові. Цивільні ж їздять лише на дахах.

«Миколаївський» рубль доходить до 500 совєтів, але нормально йде за 180 совєтських. Гривня йде за 3–4 совєтських карб[ованці]. Кам'янецькі гроші не ходять. Марки також, але на Поділлю йдуть за 80 совєтів, «керенки» = 10 сов[єтів].

Хліб коштує 1,200 карб[ованці] ф[унт];

цукор — 5,000 карб[ованців] сов[єтів];
гасу немає;
масло доходить до 4,000–5,000 сов[єтів].

На селах пуд муки коштує 16,000–18,000 сов[єтів];
голка — 250–300 карб[ованців]; сіль — 160,000 пуд[ів] сов[єтів].

Сала немає, а на селі можна придбати за 6,000 ф[унт].

Коней немає, забрано в день «Червоної конниці» 14 вересня.

То неправда, що Київ в облозі. Був лише загрожений повстанцями, а зараз звідтам можна виїхати з документами УТЧека (Укр[аїнська] транспорова чрезв[ичайна] комісія). І я виїхав з поміткою Наркоміндел (іностр[анних] діл), яко військовополонений.

В Одесі перебуває п[ан] Шумський вже через 3 місяці. На чолі губчека стоїть Дейч, замість вбитого Клименко. В Одесі большовики перебувають вже майже 2 ½ місяці. Коли Врангель тікав і большовики взяли Очаків, то селян не жалкували, бо їх цілком не задовольняла врангелівська земельна реформа.

Махно має армію в 40,000 чоловік. VIII Задніпровська дивізія цілком складена з бувш[их] матросів. Його ж відділи робити глибокі рейди в глиб фронту, були навіть у Полтавщині. Він зробив з большовиками умову для спільної боротьби з Врангелем. І VIII дивізія розбила большовиків і захопила та не пропускала 2,000,000 збіжжя, коло Каховки, що полишив Врангель. Йому допомагають селяни, які за те користуються цілковито волею торгівлі та пересування. Завдяки німецьким колоністам він має обоз в 6,000 натачанок та 800 кулеметів на таких же натачанках.

Повстанчеський рух сильний, але не в тих розмірах, як то пишуть газети. Селяни кажуть, що на весну в нас почнеться друга Хмельниччина. В червоній армії не все тихо: V полк зробив погром, розбив губчека. В складі того полку було 300 буденовців, з них 100 розстріляно в Кременчуці. Загалом так йде похід комуни проти «совбуржуїв». Їх турбують дисципліна подібна до царської, відзнаки старшин, доклади і інше. Убрання для війська нема; кавалерія убрана ще сяк-так, а піхота вбрана в мішки. Дезертирство розвинуто широко, дезертирів садовлять в тюрми, розстрілюють, але справі те не допомагає.

Розподіл людей по національностям йде по старій системі: українців посилають в Сибір. З Сибірі перекидають на Україну. В Казані стоїть VI армія галичан. В Харкові є відділ галичан на чолі з Букшованим.

По Україні мобілізовано всіх старшин, лікарів та фельдшерів та вивезено до Москви.

Самі большовики не цілком певні в тім, що вони зостануться на Україні. Вони говорять, що доведеться очистити укр[аїнську] територію, бо надоїло з вже внутрішнім фронтом. Крім Києва та Харкова майже немає такого місця, які б не захоплювали повстанці. І Заболотний своєю кіннотою робить не менше враження на большовиків, ніж відділи Будьонного на поляків.

Селянство заявляє, що воно далі терпіти не буде. І весною, бодай з сокирою, але піде виганять большовика. На Лівобережжі жиють лише вірою в Головного

Отамана. Не те на Правобережжі, там не знають кого чекати, але там чекають, сподіваються, хоча самі не знають кого. Терпець лопає. Багато з голоду вмирає.

Не піддержує большовиків і робітництво. На Юзівці не працюють, бо ставки совєтські — 326 карб[ованця], 1 ф[унт] хліба, 18 золотників крупи, 3 зол[отників] соли; 2 зол[отника] підсоняшн[икового] масла; ½ ф[унта] м'яса; 4 коробочки сірників на місяць; 1 ф[унт] тютюну, 4 листа курит[ельного] паперу — не дають можливості прожити. І це тоді як він повезе в Москву 1 пуд соли і візьме 180,000 карб[ованців] сов[єтів]. І, так[им] чином, майже всі кинулись в спекуляцію. Юзівці навіть такої думки, що краще було при Врангелеві, бо хоча обіцяли черевики. І коли Врангель кликав їх до допомоги, то вони йшли. А тепер кожному ораторові, що щось обіцяє, кажуть: «Злізай, ми вже те чули!..».

Є думка, що коли на Україні були німці, то було найкраще, бо був порядок. І вони б погодились навіть з іноземним військом, бо жити далі не сила. Укр[аїнські] партії втратили свій вплив на селі. Селяни кажуть, що коли в нас буде Самостійна Україна, коли заведемо тут порядок, тоді діліться на партії.

«Комбеди» поділили землю, але обробляти її селянство не згоджується. Раз, що немає чим. Друге, що вона не його, не закріплена за ним і працювати біля неї селянин не хоче. І засіяно дуже невеличкі %. Весною не будуть сіяти — для кого питають. На прохарчування своє досить і того, що маємо, а для вивезення в Харків і Москву — не варто.

На Кубані є 2,000,000 хліба і туди посилають дітей і голодних. Половину землі віддано під «комхозяйство». Її обробляють суботниками і неділями для комун. І там є все… Селяни ждуть когось хто б визволив: на Правобережжі будь-хто, а на Лівобрежжі — Гол[овного] Отамана С[имона] Петлюра.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 36–37.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД СІЧНЯ 1921 (1)

Інтерес закордонних предпринімателей до України

Перебуваючи в послідні часи в великих центрах Західної Європи і столкуючись там як приватна особа з представниками торгово-промислового та фінансового класу. Я бачив всюди великий інтерес до України цих людей, в першу чергу, конешно, з боку можливості торгівельних зносин. Всюди ждуть того моменту, коли буде звільнено страну од большовиків, щоб приєднати її до тих держав, які виходять на дорогу нормальних торгівельних взаємовідносин. Чекання це напружується чим дальш тим більш і одночасно з ним віра, що така можливость наступить скоро, міцнішає.

Коли до послідніх часів цікавились зносинами з Росією вообще, то тепер, після ближчого ознайомлення з торгівельними большовицькими делегаціями в Лондоні та Берліні (в цьому послідньому я наблюдав як спершу посипалось багацько предложеній од великих фабрично-заводських предприємств, як багато німців йшло до цьої делегації, але ж скоро число цих предложеній начало зменшуваться і тепер покинули туди ходить і балакать зовсім. Після неудач большевицьких військ

на українському фронті цікавлення це змінилось цілком — вопрос зносин з Росією одсовується на далі, а вмісті з ним збільшується інтерес до України.

Одночасно можно константировать другий факт: після повороту німецьких робочих з Совітської Росії і з'ясування тамошнього становища перед своїми колегами в Німеччині, робочий клас, який був до цього більш-менш прихильний до комуністів, рішуче повернувся до всього совітського спиною і в поглядах на зносини з Росією і Україною, став солідарний з класом торгівельним. Їх життя зв'язано з фабрикою, фабриці потрібна сировина, «рабочие убедились», що од Совітської Росії одержать це вони не зможуть. «Влияние» цілком на свої правительства, щоб були прийняті всі заходи до скорійшого освобожденія України од большевиків не заставили себе довго ждать.

Великі фабрично-заводські та торгівельні предприємства шукають случая війти в зв'язок з представниками того ж класу України. К великому жалю, приходиться признаться, що із бувших предпринімателей українських більшість остається пасивна до того що торкається держави, вони проживають ті цінності, які успіли вивезти з Україні і чогось ждуть, і в лучшім разі начинають приспособляться до тамошньої житки в тім, що заводять якесь предприятіє з цілю там і остаться.

Позаяк за кордоном мало особ із України, які б не тілько цікавились судьбою держави, а і примали б активні шаги для підготовки до торгівельних зносин, закордонні предприніматели самі шукають зв'язку і коли стрінуться з такою людиною, приймають всі заходи заключить з нею договор на взаємне представительство по товарообміну з Україною. Я наблюдав і такі случаї, коли організуються нові предпріятія з великими капіталами, головна ціль яких зносини з Україною. Але ж українців там не видно, не дивлячись на те, що їх шукають і з радістю б прийняли до кампанії.

На мій погляд необхідно, щоб по великих центрах Західної Європи були представники нашого Міністерства народного господарства, які б інформували як закордонних так і наших.

В теперішні «исключительно» тяжкі часи для експорту і імпорту, коли наш торговий клас так знищено, коли так зруйновано транспорт, коли перемінилося багато людей і предприємств, коли вплотную ми підійшли до того, що треба розпочинать торгівельні зносини, необходима в крупних центрах Західної Європи присутність спеціальних представників нашого Міністерства народного господарства як це зробили французи. У таких представниках будуть збираться всі матеріяли потрібні як для наших (будь-то приватна чи комерційна), так і закордонних торгівельних людей, тобто у них будуть образці товарів, ціни на них, условія продажі, відомості як лучшей ввезти та вивезти товари, через які транспортно-експедиційні контори і т[аке] і[нше]. Таким чином не прийшлось би тратить довгого часу на шукання фірми, з якою б війти в зносини часто попадать в невигодне положення, як я наблюдав було з грузинськими, армянськми та іншими людьми торгівельного класу в Західній Європі. Надобность в таких представниках мине тілько тоді, як торгівельні зносини ввійдуть в більш-менш нормальну колію, коли їх замінить приватна посередницька контора, коли вчасно ознайомляться наші торгівельні класи з закордонними.

І. Мельник

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 57–59.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД СІЧНЯ 1921 (2)

З переходом уряду та військ УНР за Збруч всякі зв'язки з Україною прекоритились і, на мою думку, нарід український немає ніяких певних відомостей про існування свого уряду. Провокаційні большевицькі інформації про знищення нашого війська, про відсутність можливості нашого уряду дальнійшої боротьби з ними може впевнити населення України про неможливість зазначеної боротьби з окупантами. Аби запобігти цьому і мати можливість держати зв'язки з прикордонним населенням, а через нього і зі всією Україною, одержувати певні відомості про те, що діється в окупованім віднім краю та розсилати до загального відому населення інформації та розпорядження уряду, слід організувати невеликий кадр людей, розмістити їх по окремим прикордонним містам Польщі, поставити одного на чолі цьої організації дати всім загальні вказівки щодо їх праці і зробити їх підлеглими одній особі в Міністерстві, якщо не буде утворено Політичного департаменту.

Кадр цієї організації і розміщення його, на мій погляд, повинен бути такий: на чолі організації стоїть Дмитро Чирський, комісар Волинської дивізії, людина, яку яко фахівця Пасічника, яко голову Кам'янецької повітової народної управи та повітового комісара при Центральній Раді, знає українське прикордонне населення.

Помічник начальника повітового політичного відділу Яків Лобурський. Начальник району Могілівської міліції Анатолій Недзельський. Начальник проскурівської повітової міліції Януарій Андресевич та урядовець начальник Таращанського повіту Йосип Ратушний, особи певні фаховці в справах розшуку, володіють польською мовою. Лобурський і Недзельський окрім того знають жидівську мову, можуть бути розміщені по розсуду Міністерства в містах Підволочиськ, Гусятин, Скала та Жванець. (Всі зазначені урядовці перебувають в м[істі] Ченстохові).

На випадок ухвали Міністерством такої організації та пропонованих мною осіб їм належить виклопотати від польської влади документи, по яким вони б значились підданими Річіпосполитої і мали б право постійного переїзду з одного місця в друге, а також аби ніхто не мав права робити у них труси і забирати річі, що знаходяться як при них, так і в помешканнях їх, бо при активній роботі у них повинні бути відозви большовицьких організацій та уряду їхнього, які будуть надсилатись урядовцям до Міністерства.

Для успішної праці тієї організації кожному із співробітників її повинні бути видані Міністерством окремі посвідки, в яких належить зазначити хто вони є та які їх завдання (ці посвідчення на українській та польській мовах, урядовців пред'являють в необхідних тільки випадках).

Аби уряду Річіпосполитої не було недовір'я до членів цієї організації, а також аби праця мала більш реальні наслідки необхідне є, щоб вони були в тісному контакті з агентами польськими, які, я певен в тому, маються по всіх прикордонних містах та селах.

До вищенаведеного маю за честь додати, що при голові цієї організації, що, на мій погляд, має перебувати в м[істечку] Гусятині (центральне місце) повинен бути урядовець для зв'язку як з другими членами організації, так і з урядом. Такий урядовець війшов в реєстр при переліченню мною здібних до праці.

Т[имчасово] в[иконуючий] об[ов'язки] віце-директора
Адміністраційного департаменту Кривицький

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 9.

ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (СІЧЕНЬ 1921 — ГРУДЕНЬ 1922)

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ПУНКТ, ЛЬВІВ

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 2 БЕРЕЗНЯ 1921

Переклад з єврейського

До Міністра єврейських справ УНР

місто Краків

Шановний пане Міністре

Після двохлітнього перебування під гнітом большевицької влади я вирвався, нарешті, із того пекла і прибув до Польщі після трудної, довгої, страшної і жахливої мандрівки. Важко було мені кинути свою хату, свій дім і країну, де я все своє життя прожив. Але ще трудніше було для мене лишити своїх друзів, взагалі нещасних братів своїх у таким страшним стані, але для мене стало неможливо там зостатися, бо мені вже загрожував арешт, загрожувало попасти в пазурі ЧК, позаяк у останній час почалося сильне переслідування всіх попередніх громадських діячів взагалі, а єврейських зокрема. Прибувши на терени Польщі, де перебуває уряд УНР я гадаю необхідним поінформувати Вас, яка представника українського уряду, по загальному становищі на Україні, а особливо в становищі євреїв.

Загальне становище на Україні є дуже сумне. Вся Україна стала руїною. Безробіття шириться з кожним днем, бо майже всі фабрики, всі предприємства закриті і цілком зруйновані. Невдовольсько усилюється все більше і більше. Інтелігенція майже цілком знищена. В Києві, наприклад, став «извозчиком» професор Яснопольський, також професор Дубкевич — носильщик дерева; вже стало звичайним явищем, що студенти, адвокати ходять по дворах на рубка дерева. Київ став цвинтарем, всі крамниці закриті, місто не має ані електричного світла, ані вотодягу, ані трамваю і телефону, а все населення, взагалі, перетворено в рабів. Кожного дня нові декрети та й нові накази. До того ще росте дорожнеча з кожним днем і, врешті-решт, це мусить викликати повстання, а большевизм мусить тріснути.

Незадоволення намічається вже також і в робітничих масах, навіть в тих, що мають роботу. Це виявилося на робітничій конференції, що відбулася в Києві в місяці грудні, в тім, що не дивлячись на те, що комуністи довгий час до того сильно агітували на фабриках, щоби послати на конференцію делегатів-комуністів, все ж таки була більшість конференції настроєна антибольшевицьки, і винесла гостру резолюцію проти большевицького уряду.

Про селян і балачки не може бути, вони ніяким разом не визнають большевицької влади, не приймають совітських грошей, взагалі по селах не існує большевицька влада. Часто вибухають в різних місцях селянські повстання проти совітської влади, але ці повстання не мають характеру зорганізованості, тому і не мають успіху і легко ліквідуються большевиками.

Що торкається євреї, то їх становище є катастрофічне; весь єврейський нарід на Україні фактично руйнується, економічно і морально. Більша частина євреїв, як відомо, жиють з торгівлі і різного посередництва, решта суть ремісники і дуже мало звичайні робітники. Нині ж, коли торгівля цілком знищена, все і всюди замкнуто-закрито, то всі торгівці, гендлярі, прикажчики, посередники і різні служачі лишились заробітку і без жодних засобів до життя. Теж саме і з ремісниками, які сидять без роботи і вмирають з голоду.

Мимо гіркого економічного становища зруйноване все громадське життя єврейське. Всі демократичні громади по всій Україні закриті большевиками, всі єврейські установи, як, наприклад, «Талмуд-Тора», «Допомога хорим», «Гахнасат орхим» (столові і доми для ночлегу), комітети допомоги потерпівшим від погромів і всякі різні добродійні установи єврейські закриті.

З великими труднощами і навіть ризикою для життя вдалося мені добитися від большевиків дозволу на існування «Погребального братства», не дивлячись на те, що єврейські комуністи ніяким чином не хотіли пропустити устав, мотивуючи тим, що широкі єврейські верстви не потребують того братства. Але я зібрав кілька тисяч підписів, від великого числа ремісників і робітників і добився затвердження уставу. Тепер є «Погребальное братство» одинока єврейська інституція, легалізована большевицькою владою.

З політичних організацій, окрім комуністичної партії, жодна політична партія легально не існує, навіть єврейські соціалістичні партії зустрічають з боку большевиків остре переслідування, багато єврейських соціалістів заарештовано. Раз кажучи, вся єврейська суспільність замерла. Звичайно, що це все зробило страшне враження на єврейське населення.

До того всього добавляється ще страшні погроми, які відбуваються по цілій Україні через селянські повстання, позаяк майже всі повстання кінчаться різнею євреїв. Такі погроми були за останні час в Жидівцях на Полтавщині, в Ставищі, Стеблеві, Горностайполю, Новогреблях на Київщині і в багато ще містах з великим числом єврейських жертв.

Я повинен тут зазначити, що мені відомий випадок, що коли большевики відступали із різних місцевостей України, в той самий час, коли всі почували себе надзвичайно щасливі, що збуваються большевицької язви, в той самий час судили про те, чи може таки є потрібним піти разом з большевиками, позаяк страх перед погромами був страшенний, перед очима носились картини єврейських погромів і різні. Чи не є це найстрашніша трагедія?

Як єврейський громадських діяч (я член б[увшої] Національної ради при Міністерстві єврейських справ, член Всеукраїнських єврейських національних зборів, член президії київської єврейської громадської ради, голова Київського міського комітету допомоги потерп[ілим] від погромів, член Президії Всеукр[аїнського] ц[ентрального] к[омітету] допомоги потерп[ілим] від погромів, член Київського американського рятункового комітету), я звертаюсь до Вас яко представника українського уряду і яко єврейського Міністра, аби було вжито всіх необхідних заходів, щоби зробити кінець цим всім погромам, випустити відозви до селян, вказати на те, що єврейські погроми приносять користь тільки большевикам, і що ці погроми компрометують весь українських рух. Особливо це пот-

рібно зробити зараз до того як почнеться офензива на большевиків для того, щоби заспокоїти єврейське населення на Україні.

Я маю надію, що мій меморандум буде використаний в цім розумінню.

З великою пошаною і щирою повагою М. А. Горенштейн

Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 54–56.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 6 БЕРЕЗНЯ 1921 (1)

Надісланих п[аном] Л[ьвівським] двох чоловік відправив. Крім цих, дав інструкції і трохи грошей одному чоловікові (ім'я, прізвище і звідки він у мене записано), який мусить налагодити зв'язок Літин — Волочиськ. Виника потреба емісара в прикордонному містечку Білозірка. Замисли Миколаїва тут паралізував. Докладнійші відомості подам на днях.

Слобідський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 60.

I. Інформація політична

1) Чи поділяється партія комуністів на течії і які саме.
2) Чи одрізняється кожна група.
3) Які взаємовідносини між цими групами.
4) Яке відношення цих груп до інших партій.
5) [Яке відношення] большев[ицького] уряду до робітництва.
6) [Яке відношення большевицького уряду] взагалі до селянства.

II. Агітація

1) В який спосіб провадиться агітація.
2) Які виходять газети; всі ці матеріяли в оригіналах, або принаймні в копіях обов'язково повинні збиратися і на них повинно стояти день, місяць і рік їх видання і вивішення на прилюдному місці.
3) [Які виходять] відозви.
4) [Які виходять] сповіщення.
5) [Які виходять] накази.

б

6) Чи відбуваються мітинги і як часто.
7) Чи багато буває людей на мітингах.
8) Чи не вживають примусових засобів для відвідування цих мітингів.
9) Як провадиться на мітингах публіка (спокійно, мовчазно, бурхливо, співчуваючи чи вороже).

Примітка: при подачі відомостей обов'язково треба зазначити: коли відбувається мітинг, де саме, на яку тему говорились промови, скласти докладний реферат мітинга і зазначити хто саме виступав промовцями (обов'язково зібрати, або скупити літературу).

III. Інші партії

1) Чи існують некомуністичні партії (українські, жидівські, російські, польські). Достати їх програми.

2) Яка їх організація.
3) Яке їх відношення до влади б[ольшеви]ків.
4) Чи виступають проти влади активно і як саме.
5) Яке відношення до влади УНР.
6) Чи користуються популярністю серед населення.
7) В який спосіб ведуть свою агітацію (обов'язково зібрати всю такого рода літературу в двох примірниках, один присилати, а другий залишити у себе до слушного часу).

IV. Населення

1) Як ставиться населення до большевиків.
2) Чи багато між ними співчуваючих большевикам.
3) [Чи багато між ними співчуваючих] комуністів.
4) Яке відношення до влади УНР.
5) [Яке відношення до] Головного Отамана.
6) Які настрої і побажання щодо чужоземних військ.
7) Кого найбільше сподіваються.
8) Яке відношення до поляків.
9) Яка національна свідомість.

V. Повстання

1) Хто повстання.
2) Під якими гаслами провадиться воно.
3) Чи видаються які-небудь відозви (обов'язково зібрати їх).
4) Хто найвидатніший з повстанських діячів.
5) Хто під прапором повстання провадить лише грабежі і взагалі бандит (на це особливо пильну увагу звернути, щоб можна було контролювати повстанських делегатів).
6) Який настрій і відношення населення до повстанців.

VI. Організація влади

1) Які органи влади на селі.
2) [Які органи влади] в волості.
3) [Які органи влади в] місці.
4) Хто входить в органи влади (українці, кацапи, жиди. Обов'язково подавати імена і прізвища).
5) Чи часто міняються представники влади (кожну переміну обов'язково занотувати і повідомляти про це).
6) Якою реальною силою розпоряджаються представники влади.
7) Чи велика ця сила.
8) З кого складається вона (місцевої міліції, кацапів, китайців і т[ому] п[одібне]).
9) Як ставляться до влади співробітники радянських установ.
10) Хто входить в склад ЧК.
11) Чи провадить свою діяльність ЧК на селах і в містах.
12) Проти кого направляє свою діяльність ЧК.
13) Хто розстріляний і за що.
14) Де містяться центральні державні установи (волостні, повітові, губерн[іяльні]).

VII. Національно-культурна інформація

1) Які взаємовідносини між євреями, поляками, кацапами і українцями.
2) Як ставиться большевицька влада до української мови.
3) [Як ставиться большевицька влада до] різних національностей на Україні.
4) Чи вживається українська мова в урядових установах в школі та публічних виставах.
5) Чи провадиться навчання в школах і якою мовою.
6) Яке відношення до учителів.
7) Чи є дитячі садки.
8) Хто їх проводить і якою мовою.
9) Чи видаються газети, книжки.
10) Чи вистачає підручників.
11) Як ставиться большевицька влада до церкви.
12) [Як ставиться большевицька влада до] попів.
13) Чи провадиться українізація школи.
14) Хто найбільший приятель і активно працює в напрямі українізації.
15) Хто найбільш ворожий цій ідеї.

VIII. Економічна інформація

1) Чи переселяють кацапів на Україну і коли так, то як до цього ставиться населення.
2) Чи багато засіяно землі хлібом.
3) Чи засівають буряки.
4) Чи засівається бувша панська земля.
5) Чи ходять поїзди і як часто.
6) Чи працюють фабрики і заводи.
7) Чи провадиться торгівля.
8) Характер торгівлі в містах.
9) [Характер торгівлі] по селах.
10) Які закони видані з приводу торгівлі.
11) Ціни на муку, сало, масло, яйця, м’ясо, товар, коні, гас, сіль, цукор, сірники. (на совітські гроші, на українські і царські).
12) Які гроші ходять (в районі).
13) Яка ціна на інші гроші в порівнянню з совітськими.
14) Яке відношення влади до кооперації.
15) Які кооперативи можуть працювати і яку саме роботу провадять.
16) Чи провадяться реквізиції.
17) Чи багато переходить большевицького війська.
18) Чи працюють в комуністичних господарствах.
19) Чи видаються економічні часописи.

IX. Військова інформація

1) Яке військо стоїть в районі.
2) Коли і з якого напрямку прибуло.
3) Куди і коли вирушило.
4) Як поводились з населенням.

5) Який настрій війська.
6) З якої частини війська (армії, корпуса, дивізії).
7) Чи багато війська.
8) Як одягнене військо.
9) Як озброєне [військо].
10) Чим саме озброєно.
11) Хто командирами.
12) Відношення між командирами і червоноармійцями.
13) З кого складається військо.
14) Чи додержує дисципліни.
15) Чим харчується.
16) Які накази видаються.
17) Чи є пошесті серед війська.
18) Як провадиться мобілізація.
19) За які роки мобілізують.
20) Чи говорять про мир.
21) Чи збираються воювати і з ким саме.
22) Відношення війська до повстанців.
23) [Відношення війська до] українців.

X

1) Хто найбільш прихильно ставиться до комуністичної влади.
2) Хто виявив найміцнішу твердість в національно-українській справі.
3) Найбільш популярні серед населення люди.
4) Хто найбільш виявляє нахилу до московського чорносотенства.
5) Інтелігентні сили на Україні.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 164–165.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 166–168.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 6–7.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 31–33.
Уривок, машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 30.
Уривок, машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 67, Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 16.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 6 БЕРЕЗНЯ 1921 (2)

Шановний друже!

Як і треба було сподіватись в справі квартирній допомоги чекати нічого. Живу досі в сіті через те, що відведений № нікудишній і крім того не сам, кожен раз туди пхають кого-небудь. Завтра, здається, вдасться дістати приватне помешкання і, але тоді можно хоть щось розпочати. Нажми канц[елярію] Г[оловного] О[тамана] про скоршу висилку грошей, бо скоро залишусь без «маречек».

Слобідський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 58.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 6 БЕРЕЗНЯ 1921 (3)

Дорогий товаришу!

Справа така. Сьогодня я був в ш[табі] арм[ії] і пор[учник] Шашкевич (він виїжджає завтра), з розпукою зазначив мені, що наші «отамани» так себе тримають, що вони просто не знають що з ними робити. Отаман Карий, який має дуже великі уповноваження від Г[оловного] От[амана] веде себе і цілу організацію в Рівному так, що про це відомо не тільки Рівному, а і далеко навколо. Ясно, що цим ставить в дуже прикре становище поляків.

Я вже не буду торкатись скандалу Бесар[абенка], Щерб[анюка] і К^{О}, бо вони у Вас там і Вам видніше хто правий, але конспіруватись так як по телефону дзвонити чи буде цю ніч нальот на Ізяславль, то це не по конспіративному.

Я не знаю коли Т[ютюнник] пришле сюди чоловіка, якого я не буду добре знати, то не знаю чи це буде корисним, бо з наведених вище прикладів бачу яких людей Т[ютюнник] уповноважує. Користуючись нагодою і пишу наскоро. Завтра надішлю поштою більш докладно.

Слобідський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 64.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД БЕРЕЗНЯ 1921

Сьогодні, нарешті, маю хоть яке-небудь помешкання. Адреса: Крулевська вул[иця] № 6, пом[ешкання] 15, Письменному. П[ан] Міністр зазначив мені аби я надсилав коротке справоздання грошове, подаю:

1) квиток 2-ї кл[аси] до Львова — 486 [марок польських];
2) кімната в готелі 5 день по 250 мар[ок] — 1,250 м[арок] п[ольських];
3) парт'єру «аванс» — 400 [марок польських];
4) візник з вокзала — 300 [марок польських];
5) дано аванс Собчуку — 900 [марок польських];
6) за кімнату — 1,500 [марок польських];
7) візник з готеля на Крул[евську] — 150 [марок польських];

Разом — 4986 м[арок] п[ольських].

Коли додати те що прожив рахуючи minimum по 400 м[арок] 6 день — 2 400
7,336 м[арок] п[ольських]

Таким чином у мене мусить залишитись більше 2,000, а фактично я маю трохи більше 1,000. Нехай не лякається Міністр такими цифрами, бо дешевше не можно. Добре що кімнату найшов дешево, а то кажуть треба 4,000–5,000 дати.

Заступником Ш[ашкевич] пор[учник] Ягелович з Мог[илева]-Поділ[ського] так що все добре.

Слобідський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 59.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 8 БЕРЕЗНЯ 1921

Таємно

В додаток до докладу від 7 березня маю за честь повідомити Вас, пане Міністре, що на нараді з участю відомого повстанця підполковника Богаєвича визнано необхідним покласти на «Біженецьке бюро» і неофіціальні функції:

1) повідмолення про зарегістрованих осіб, про яких бюро буде мати негативні відомості, секції дефензиви;

2) транспортування за кордон антибольшевицької літератури, а також і шкільних підручників для українських шкіл;

3) допомога окремим повстанчим діячам при переїзді кордону, для чого мається на увазі організувати постійний зв'язок з закордоном;

4) приймати посланців від повстанців, негайно виробляти у польської військової влади необхідні документи подорожі і направлять їх далі;

5) збирати від прибуваючих біженців інформації по програмі виробленій по згоді з штабом VI ар[мії], і надсилати їх два рази на тиждень до Тарнова і копії до Львова.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 73.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 9 БЕРЕЗНЯ 1921

За минулий тиждень жодних відомостей ні од одного з конфідентів не одержано. Можливо, що вони не одержали повідомлень про мою адресу (написав їм вдруге).

Мною виправлені документи надісланим особам: Футоровичу, Остапову і Денисенко. Крім того дане доручення про налагодження зв'язково-передаточних пунктів Літин — Підволочиськ п[ану] Собчуку, який 6 березня відправився на Україну.

Сьогодня пор[учником] Шашк[евичем] зазначено мені про абсолютно недопустиме поводження Карого. Пор[учник] Шашк[евич] з розпукою оповідав, що Карому, як маючому уповноваження підписані Гол[овним] От[аманом], вони не чинили жодних перешкод, а навпаки допомагали, а він так «конспіративно» повів справу, що знає тільки Львів і Рівне, а і далеко кругом, що він формує повстанців з дозволу поляків. Необхідно внушити цим отаманам, що вони будуть повстанцями лише коли будуть на території України, а не в Рівному, по цей бік фронту.

Пригадуючи собі розмову п[ана] Міністра з ген[ералом] Тютюнником, у мене повстає думка, що коли Т[ютюнник] надішле свого представника до штабу VI арм[ії] (якому абсолютно тут нема що робити), то я не певен в тому, що зможу з ним працювати і, власне, через те, що, безперечно, про все будуть пол[яки] запитувати мене, а я може не завжди зможу погодитись з думкою того представника, а особливо знаючи підбір людей Тютюнником. Треба не забувати, що Т[ютюнник] ніколи не покине думки стати диктатором, а тому і дуже обережно треба відноситись до осіб яких він посилає на той бік, бо здебільшого то агітатори популяризують ім'я Т[ютюнника], но не уряду і не Г[оловного] О[тамана].

Слобідський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 67.

Додаток: копія віднош[ення]

До п[ана] начальника Політичної секції
II од[ділу] шт[абу] VI армії польської

За останні дні до мене надходять відомості, що в деяких прикордонних пунктах, особливо на участку Рівне, біженці з України і особи маючі спеціальне завдання від повстанчеських організацій України до уряду УНР затримуються по розпорядженню місцевих відділів дефензиви, причому різні папери і документи відбираються, а люди повертаються назад. Маючи на увазі, що біженці в більшості призивного віку прагнуть дістатись до армії УНР і, як люди, які пройшли добрий іспит комуністичного життя, були би тим вірним в бойовому відношенню і спаюючим елементом, який не тільки не може піддатись комуністичній агітації, а був би наглядним прикладом для других, необхідним являється аби ці люди попадали до військових частин армії УНР.

Особи ж, які направляються з різними дорученнями від різних організацій України, які з великим трудом і риском для життя пройшли до кордону, і де сподівались уже вільнішого проїзду, несподівано затримуються місцевою владою, а документи, які, звичайно, багато більше мають значення, коли вони дістануться до центра, чим будуть у місцевого начальника відділу дефензиви, відбираються і часто не можно знайти їх сліду.

Аби уникнути таких випадків надалі ласкаво прошу о розпорядження начальникам прикордонних районів: Рівне, Гусятин, Скала і Волочиськ аби всіх осіб, які переходять з України направляти до українських емісарів, які перебувають в зазначених районах, а останні, після попереднього опросу, або надсилають цих людей до Львова, або повідомляють н[ачальни]ка району, що такі особи не бажані при армії або уряді УНР.

Прикордонними емісарами являються: в Рівному — Корець — п[ан] Львівський; Підволочиськ — Рущин; Гусятин — Футорович і Скала — Остапів.

С[тепан] Письменний, відпор[учник] ур[яду] УНР

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 65.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 10 БЕРЕЗНЯ 1921

Дорогий друже!

Зараз тільки вернувся з II [відділу]. В справі перепустки призивного елементу вже вирішено позитивно. Є повідомлення в II в[ідділі]. Відносно конфідентів в деяких прикордонних пунктах, то необхідно їх призначити відпоручниками «Ц[ентрального] бюро біженців» (офіціально). Функції ж вони будуть виконувать паперові. Поки немає такого бюро в Рівному, в першу чергу надіслати таке уповноваження Львівському. Нестеровський в курсі справ і допоможе уповноваження надіслати якнайскорше, бо гається даремно час, бо II [відділ] не може дати офіц[іальних] вказівок поступкам.

Сьогодня напишу Саєнкові до Тарнополя, аби він постарався провести таку ж організацію в Тарнополі. Звичайно, найліпше було б коли мій лист там застав ще Денисенко. Відпоручники М[іністерства] в[нутрішніх] с[прав] в прикордонних пунктах потрібні: до бюро рівненського — Сарни — Корець і Острог; до

тарнопільського — Білозірка, Підволочиськ, Гусятин, Скала. Це ухвалено і Шашкевичем. Все це необхідно якнайскорше.

Слобідський

P. S. Нестеровський просив передати Кашинському аби він мав на увазі відправити вагон підручників для почат[кових] і вищих початков[их] шкіл рівненському союзу коопер[аторів] з умовою, щоби частина книжок була передана для транспортування за кордон, звичайно за гроші.

С[тепан] П[исьменний]

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 66.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 11 БЕРЕЗНЯ 1921

Дорогий друже!

Я просто не можу собі гадки дати, через що конфіденти Скали і Рів[ного] — Корець, до цього часу мовчать. У мене начинає роїтись думка, що або їх зовсім не існує на зазначених пунктах, або адреси, які дав п[ан] Л[ьвівський] неточні. Надіслав я кожному з них уже по два листи з своєю адресою (нічого змісту і інструкцій не писав) і просив зараз же відповісти, але ні один не обізвався. Через Нестеровського до Рівного на словах дещо передав для Льв[івського], а для Скали — також передав на словах через надісланих п[аном] Лот[о]в[ський] осіб, але і ці останні мовчать.

Мені здається, що коли де й були ніби якісь довірені особи, то робилось це якось по дилетантські, через те до цього часу ми не маємо певних пунктів навіть до Кам'янця, а також певного осередку в самому Кам'янці. Коли ті люди сиділи в деяких пунктах, то очевидно зайняті були лише аби дістати газети або інший інформаційний матеріял, про найголовнійше ж менш всього дбали.

Звичайно, багато залежало від матеріяльних засобів, але мені здається, що не треба би було скупитись тими грошима, які є і які якось ходять за Збр[уч], я говорю про укр[аїнську] валюту. Тепер же прийшла весна, а ми навіть не знаємо дороги на Україну.

Тепер скажу, що я сидючи у Львові абсолютно нічого не зможу зробити до тих пір, поки не будуть точно установлені хоть прикордонні пункти, бо я вже не вірю щоби такі були. Необхідно якнайскорше установити пункт в Білозірці. Це м[істечко] зараз найрухливіше, а там нема нікого. Ти вибач мене за песимізм, але зло бере, коли не можеш нічого зробити.

Тепер ще кілька слов. Необхідно офіціально зробити тих «міфічних» представників в прикордонних пунктах відпоручниками «Ц[ентрального] бюро біженців». Це потрібно для того, аби польська влада могла офіційно надсилати до них осіб, які перейдуть з того боку, зберігши юридично невинність перед большевиками, чим скоріше це буде зроблено, тим ліпше для справи. Ну поки що досить.

Слобідський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 68–69.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 13 БЕРЕЗНЯ 1921

Сьогодня мав досить довгу розмову з кап[ітаном] Бандровським. На мою пропозицію надрукувати дві відозви (я хочу написати перше «воззвание» про вирішене повстання і другу відозву про красноармейців) він заявив, що дуже охоче піде на зустріч і просив написати йому ці відозви.

Далі він заявив, що в районі Рівного зібралась досить велика кількість повстанців. Зброю дати їм тут тяжко, але все ж дещо могли би дати, могли б також вказати пункти за фронтом, де переховується велика кількість зброї й набоїв. Але вони не мають певності, що можно це все дати тим особам, які репрезентують повстанців і просив, щоби йому ясно було зазначено кому вони можуть це дати. Ще раз підкреслив, що необхідно якнайскорше відправити їх (повстанців) на Україну.

Від нього ж я дізнався, що сюди (до Львова) має прибути сам Тютюнник. У всій його розмові помічалось недовір'я до того, що ми маємо організацію, якою б з певного центру можно правити. Зазначив, що сам він особисто готовий навіть перейти на службу УНР як інструктор, або врешті-решт дати інструкторів, які би в короткий строк підготовили певну кількість вивідовців. Погоджується навіть допомогти грошима. Але вимагає гарантії, що це не піде на марно і наша організація не стане ні власністю большевиків, ні, також, дані ними гроші не попадуть в руки елементу в роді «бесарабенків».

Він зазначив, що нашій справі хтось мішає і тут же додав, що якась російська організація, але з нею він гадає в найближчому часі покончити. Словом цей чоловік, по мойому враженню, ширшого розмаху від Ш[ашкевича] і хоче провести ширшу організацію глибокої розвідки.

Тепер відносно зв'язку. Неможливо, абсолютно, працювати без живого зв'язку. Ти, наприклад, пишеш про те щоби надіслати літератури до Скали, а ким я надішлю? Вони навіть страшенно здивовані, коли дізналися що в моєму розпорядженні не має жодного чоловіка, з яким би я міг переслати ту чи іншу річ. Посилати ж своїх людей рахують ніби це така дрібниця… (хоть так цього не сказано, але можно було поняти). Я при виїзді вимагав, щоб у мене був ще один чоловік, ніби заступник, і служник-кур'єр. Тепер це абсолютно необхідно, принаймні в даний момент. Через те, що кожний день із-за якогось пустяка я сам повинен їхати до шт[абу], а ця поїздка відбирає, ти сам знаєш, цілий день. Отже, для якоїсь роботи, якої не можно зробити дома, не має зовсім часу.

Далі. Те, що ні один з прикордонних наших конфідентів до цього часу ні слова про себе не написали я пояснюю, що вони не одержали жодних повідомлень, що я тут є, а наколи б був тут чоловік, якого можно послати, то безперечно ми би мали відомості на два тижні раніш, а так виходи ніби ми щось хочемо робити та й тільки. Те що немає грошей не є аргумент. Нема марок, є карбованці, а значить можно мати і марки в такий сумі щоб чоловікові хватило на харчі, а документи на проїзд звичайно будуть. Карбованці тут я продав по 5 % і, здається, начинають підійматись. Принаймні жидки питають їх.

Тепер ще. Очевидно Тютюнник тут когось залишить при шт[абі], і моє тоді становище приймає невиразний характер. Ну то про це буде видніше тоді.

Тепер же от що. Я не знаю чи Ви там маєте які відомості про те, де які зв'язкові пункти або організації є, я ж поки що їх не маю. Мені здається, що треба і мене хоть на 1 % «посвящати», бо чекати поки дадуть недавно послані люде певно прийдеться довго, а грати в жмурки, уяви собі, не дуже гарно. Ти пишеш, які я дав інструкції відправленому мною?
1) на шляху Літин — Волочиськ установити зв'язкові пункти з зазначенням села, волості, ім'я й прізвища зв'язкового;
2) дістати большевицьких бланків «личные карточки», а по можливості і ін[ших] документів, і
3) зібрати і доставити інформації про стан на Україні, як-то: адміністрація на селі і в містах, відношення до неї населення, повстанчий рух і т[аке] ін[ше]. Це головне.

Ну поки що досить.

Твій Слобідський

P. S. Взагалі помічається, що п[оляки] трохи хвилюються. Почасти це роби Гор[ішній] Шл[езьк], а друге — невиразність з Галичиною і у них дійсно можна б дещо скористувати, но не в такий примітивний спосіб як зараз. Я не маю на руках жодного документа, який би свідчив що я. Поки він не був потрібний, але може ж статись що потрібно буде? Чомусь мене тут охрестили «капітаном», аж неловко, але приходиться бути капітаном.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 74–75.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 14 БЕРЕЗНЯ 1921

Дорогий друже!

Щось мені дуже й дуже здається, що ми на 24 години спізнились. Це я кажу ось чому.

1) Не знаю як Ви, але ж я до цього часу жодних відомостей від наших прикордонних пунктів не одержав. Мовчать навіть Футурович і Остапович, яких надіслав п[ан] Л[ьвівський], а до цього часу вони мусіли вже дати звістку. Все це свідчить про те, що ці пункти необхідно не менше як два рази на місяць контролювати, а крім того і потрібна жива связь через кур'єрів. Коли ці люди там є, то певно рахують себе просто інформаторами (інакше кажучи звичайними агентами), в той час, коли на них лежить зовсім інше завдання.

Зараз я маю такі відомості, тільки не од посланих «нами» осіб, Боже спаси, а від людей, які 6 березня вийшли з Кам'янця і сьогодня випущені з «брігітки».

а) Після оголошення большевиками мобілізації ввесь призваний елемент утік і зараз в районі Гусятина і нижче переховується понад 5,000 хлопців. Ні в Гусятині, ні в Скалі абсолютно нічого не знають про те, що там є якась особа від уряду УНР, яка покаже їм дальше дорогу і, перейшовши через Зб[руч], вони попадають в руки п[ольської] деф[ензиви], а та направляє їх до якої-небудь тюрми, що озлоблює людей і примушує тікать і переховуватись в нейтральнім пасі. Жиди, наприкл[ад], таку організацію мають і їх люди не попадають. Зробити ж це треба в такий спосіб, що за Збр[учем] мати людей, які б біженців направляли просто якоїсь особи, чи в Гус[ятин] чи в Скалу. Таких людей можно мати і при

бажанні, я це кажу цілком свідомо, можно б хоть трохи поправити цю помилку на протязі якогось тижня, тільки треба інструкції посилати не поштою і не через п[оляків], а через своїх людей, які б розшукали тих неуловимих і занадто «законспірованих» відпоручників.

б) Зараз в Кам'янець можно надсилати через Оринино, в якому є учит[ель] Литовецький, до осіб: учит[ель] Сосновський (2-а радянська школа); п[а]ні Вирова (залізнична школа); студ[ент] Шумлянський (університет).

Завтра надсилаю більш подробні інформації, бо сьогодня мені їх пишуть. Між іншим назву хто прибув. Молодший Кульчицький, його ж особисто добре знаю. Він заявив, що коли б ми хотіли, то певне мали б не тільки зв'язок, а цілі організації і предлагає себе до послуг, але через тиждень. Коли б він погодився зараз, то це б була дуже цінна людина. Сам він скінчив Дух[овну] академію і ввесь час учителював в Кам'янці.

6-го числа 18 хлопців (з Підзамча в Кам'янці), яких заарештувано за неявку по мобілізації, розламали піч і кирпичами розігнали ЧК і втікли, причому деякі є навіть у Львові. Про повстання з с[ього] р[оку] там нічого не чути.

В Кам'янці дуже поширена чутка про Вишиваного і німців. Як видно у хлібороби]-д[емократи] ліпше уміють інформувати. Про Петлюру ходять чутки, що він зрікся і зараз нічого не роби. Дуже поінформовані про В[країнську] Н[аціональну] Раду і мало про Раду Респ[ubліки]. Про Грекова там ходять чутки, що він прийняв командування армії УНР.

Тепер така справа. Приїхав Т[ютюнник]. Був я у нього. Він песимістично дивиться на допомогу поляків. При його розмові з п[оляками] я не був і боюсь щоб він як-небудь цього не сказав одверто. Це може ускладнити справу.

Написав я дві відозви і дав для надрукування. На день затяглася справа через те, що Бандровський не розуміє ні по-укр[аїнські], ні по-рос[ійські], і прийшлося перекладати, після перекладу сказав мені, що «będzie nadrukowana jak najpierwszy»! Довідався сьогодня що в «брігітках» сидить багато українців, цілком свідомих. Хочу просити щоб мені дозволено було оглянути їх, і коли то наші люди, щоб випустили.

Отже враження таке. Необхідно мати людей, які би постоянно їздили по різних пунктах, передавали розпорядження центру і разом, до певної міри, контролювали; великих грошей для цього не потрібно. Я ще раз кажу, що коли ми боятимемось понизити курс карбованця, то він врешті сам ні чорта не буде стояти, бо без цього виходи, що ми ніби робимо, а на самім ділі — бавимось.

Витач Степан

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 80–81.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 17 БЕРЕЗНЯ 1921 (1)

Особисто відомий мені у[чень] Кульчицький, який залишив м[істо] К[ам'янець]-Под[ільський] 6 березня і прибувший до Львова 15 березня, подає слідуючі відомості.

Адміністративна влада

Виконавчим органом радянської влади в Кам'янці на Поділлі є повітовий «виконком». Голова «виконкома» Шестопьоров, заступник його Новіков, секретар Колодрубський. Велику ролю в «виконкомі» відограють українці: Колодрубський, Волянський, Сазанський, Горчинський і ін[ші]. Зараз на чолі «виконкома» стоїть неукраїнець Шестопьоров. Дух «виконкома» український і Кам'янець одне майже місто, де ще не так-то «русским духом» оддає. Дякуючи більш-менш довшому перебуванню рад[янської] влади в Кам['янецькому] повіті — вона вже трохи окріпла й село вже почуває всі солодощі больш[евицького] раю. Але населення відчуває рад[янську] владу тільки по реквізиціях і мобілізаціях. Большевики хотять із села забрати все, а не дають нічого. Від селян беруть худобу (з села по 40–50 шт[ук]), хліб, курей, яйця і т[аке] ін[ше], а до цього часу дали їм тільки ½ ф[унта] солі. В Кам['янецькому] повіті бували випадки, коли селяни відмовлялись давати те, що він них вимагають большевики і тільки «карательные отряды» заставляли їх платити данину.

Відношення населення до мобілізації

Військових мобілізацій населення абсолютно не хоче визнавати. Цілі сотки селянської молоді замість того щоби поповнювати запасові батальйони Казані, Тули й ін[ших] переховуються зараз в нейтральній польській зоні понад Збручем і ждуть того менту, коли з'явиться якийсь «отаман» і поведе їх на большака…

Відношення населення до рад[янської] влади

До рад[янської] влади населення ставиться тільки вороже. Теперішня влада селянству й міському населенню найгірше дотикала, і зараз всі селяни в один голос твердять: «Нехай хоть чорт приходить, аби не большевики!».

Відношення до влади УНР

Кам'янецький повіт вірить через 1 ½ місяці він буде бачити українську владу. Думки всього населення линуть тільки до влади УНР, іменно цю владу чекають, і тепер населення переконалось, що його владою була тільки влада УНР — влада Петлюри. «Нема краще як за Петлюри» — ось що каже тепер селянство.

Про повстання

Повстання в Кам'янецькому повіті зараз нема, але ґрунт для повстання вже готовий. Були випадки коли населення розправлялось з комун[істичною]-радянською міліцією (в Сатанові).

Большевицьке військо

Війська большевики майже не мають. Весь час говорять ніби до Кам['янця] має прийти два корпуси, але до самого останнього дня війська в Кам'янці не збільшувалось і було зовсім мало (400–500 чол[овік] піхоти і 100 кавал[ерії]). В Кам'янці стоїть штаб CLXXIX бригади. Військо не одягнене і не обуте. Від уряду одержує пайок і невелику кількість грошей. Кормиться надзвичайно погано. Воно голодає, незадоволення страшенне. Єсть підстави надіятись що при першій зустрічі з озброєним і дисциплінованим військом, принаймні відділи, які стоять в Кам['янецькому] повіті, з охотою здадуться в полон. CLXXIX бр[игадою] командує Ігнатів, комісар бригади Макаров, військовий комісар Бєльтяков. Ще в Кам['янці] стоїть один полк охорони рум[унського] кордону. На чолі його якийсь румун-жид.

В Городку стоїть охор[она] зов[ішня] 60 чол[овік] і 2 кул[емети]; в Леваді — 60 чол[овік] з 2 кул[еметами]. Ці части DXXXIII п[олку]. Штаб полку в Солобківцях. Штаб DXXXVI чи DXXXVII п[олків] в с[елі] Тинне. На днях прибуло до с[ела] Зеленче (ст[анція] Нестеровці) артилерія в складі двох батарей, які нічим майже не ризикуючи, маючи 50–100 чол[овік] в одну ніч можно забрати.

Багато більше війська на рум[унській] границі, але це все ж таки не помішало тому, щоб повстанці і тут себе показали. В кінці лютого Могилів і Ямпіль були в руках повстанців, тоді в Кам'янці була тривога. Був висланий один полк, який до цього часу не повернувся й стоїть десь біля Дунаєвець. Могилів і Ямпіль були в руках повстанців лише два дні. Всі повідомлення про повстання в Кам'янецькому повіті неправдиві.

Настрій населення

В Кам'янці і на повіті населення страшенно пригнічене. Головне в місті допікають ЧК, а на селі реквізиції й мобілізації. В один мент в Кам['янці] було чотири ЧК: 1) московська, 2) всеукраїнська, 3) румгран і 4) уездчека. Населення стогне, охоплене містицизмом і переконано в тому, що через місяць воно буде звільнене від большевиків.

Провідники наші: 1) Гусятин, пом[ічник] лісничого Войнович; 2) урочище «Ковалева долина» об'їздник Горошок. Останній добре знає ліси і піддержують знайомства з своїми колегами. Може направити безпечними шляхом.

Слобідський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 86–87.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 17 БЕРЕЗНЯ 1921 (2)

Дорогий друже!

Як і треба було ждати, що з приїздом Т[ютюнника] становище моє являється зовсім невиразне. Коли я запитав Т[ютюнника], які функції має виконувати його представник, відповів: «Справи оперативного і розвід[увального] характеру». На моє запитання до якого порозуміння він дійшов з II [відділом] — зазначив все те, про що ми говорили при тижні тому, але все це також переводиться його представником через секц[ію] д[ефензиви] II [відділу]. Отже виходить, що мені нема що робити тут.

З свого боку скажу, що коли би я вірив його людям, яких він (Т[ютюнник]) тут залишив, безперечно нема що даром сидіти і витрачати гроші, але бачу що не зовсім… Бо, наприклад, сьогодня всі його уповноважені сиділи в рест[орані] «Н. гост.» і дуже червоні. Я підійшов до них, але вони покінчивши вечерю направились до «Ренесансу». Очевидно хлопці мають за що!

Тепер друге. Зараз мені Мицюк заявив, що йому казав якийсь п[ольський] старшина, що б[ольшеви]кам уже відомо не тільки про перебування в Львові Т[ютюнника], а і всі деталі і просив мене попередити, щоби були «скромнійші». Повідомлення це гадаю цілком слушним, бо Т[ютюнник] приїхав цілою свитою, причому помістились всі (7 чол[овік]) в одному № «Європ[ейського]» готелю, а сьогодня, напр[иклад], всіх зустрічаю в II [відділі]. Чого? Труться по коридору та і годі, і щось шепочуть.

Тепер пор[учник] Ягелович недвозначно мені заявив, що їм було би дуже бажано, щоб я залишився у Львові. Очевидно вони також не довіряють цим особам. Саме ж найліпшим гадав би, що ти сам на який день приїхав. По мойому це абсолютно необхідно. Крім того у мене немає ніякого документа, який би свідчив «що я за чоловік» і це в деякій мірі відчувається. Якщо будеш їхати захвати для мене якийсь мандат, причому добре було би щоб він був за підписом П[етлюри], бо пол[яки] звикли вірити тільки документам за його підписом. Завтра буду бачити Ягеловича, який обіцяв дечого розказати.

Найшли фамілії тих студентів, бо листування передане до секції д[ефензиви] (про це я дізнав лише випадково, зустрівши Шашкевича, якого зараз нема) і II [відділу] трудно щось добиться. Про приїзд телеграфуй. Кажу, що приїзд твій необхідний. Прикордонні наші пункти мовчать поки що.

Твій Слобідський

P. S. Нестеровський просить навести справку (екстрено) у В[ійськово]му міністерстві: в якому таборі інтернований Генріх Лятер. Хто він — не знаю.

С[тепан] П[исемний]

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 96–97.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 22 БЕРЕЗНЯ 1921 (1)

Дорогий Друже!

Справи обстоять так, що надалі я не можу навіть дістати перепустки. Так що Свергун і ін[ші] не виїдуть доки на це не будуть мати благословення Т[ютюнника]. Очевидно й моє перебування тут далі цілком зайве. Необхідний приїзд твій негайно. Я сказав кап[ітану] Бандровському, що ти маєш бути тут завтра і він хоче якось вияснити цю справу. Словом склалось найдурніше становище, хоч я його й предбачав. Ну всього доброго. Жду.

Писемний

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 129.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 22 БЕРЕЗНЯ 1921 (2)

Дорогий Друже!

Обставини склалися так, що приїзд твій до Львова абсолютно необхідний.

Річ в тім, що, очевидно, тут не без допомоги наших сватків від Т[ютюнника] Бандровський сьогодня заявив мені, що документи він може видавати лише тим особам, на яких буде розпорядження Т[ютюнника] так що Свергун і К^{О} зараз у Львові і вирушити не можуть. Вчора ж, той же Бандровський запевнював мене, що все, що мені буде потрібно він з «przyjemność» зроби. Як видно тут щось погіршало, бо Чарнецький якось виглядає як «кіт по шкоді». Здається, що п[оляки] не дають нічого і для осіб Т[ютюнника]. Словом дещо розкаже тобі подавець цього листа т[овариш] Радзивіл. Ще раз прошу або негайно прибути, або відкликати мене, бо робити нічого не можно.

Писемний

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 130.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 27 БЕРЕЗНЯ 1921

Інформації прибувшого з України (Полтавщини) 27 березня 1921 р[оку] Йосипа Тимофійовича Дехтяра

[Інформація політична]

1) [Чи поділяється партія комуністів на течії і які саме].
Ком[уністична] партія поділяється на чотири течії: «ленінці», «троцьківці», «зінов'євці» і ще якась… здається «махаєвці».
2) [Чи одрізняється кожна група].
Різниці між ними не знаю, здається «махаєвці» страшні вороги інтелігенції, а «ленінці» — сторонники.
3) [Які взаємовідносини між цими групами].
Взаємовід[носини] — не знаю.
4) [Яке відношення цих груп до інших партій].
Нетерпимість по віднош[енню] до других партій, хоть би і лівих.
5) [Яке відношення большевицького уряду до робітництва].
Уряд орієнтується тільки на них (так каже).
6) [Яке відношення большевицького уряду взагалі до селянства].
До селянства — негативне.

Агітація

1) [В який спосіб провадиться агітація].
На святах більшовицьких проводяться мітинги, концерти, вистави, в містах кінематографи. Упорядковуються спеціальні «тижневики» для агітації. Агітація на з'їздах різного рода. Відчинення курсів політичної грамоти, де читають лекції. Плакати з віршами Дем'яна Бед[ного] та малюнками; останній час — заведення в школах викладання большевицьких дисциплін.
2) [Які виходять газети; всі ці матеріяли в оригіналах, або принаймні в копіях обов'язково повинні збиратися і на них повинно стояти день, місяць і рік їх видання і вивішення на прилюдному місці], 3) [Які виходять відозви], 4) [Які виходять сповіщення], 5) [Які виходять накази].
Газети: «Комуніст», «Большевик», «Вісти», «Известия», УКРОСТА, «Правда», «Красная армия», «Маніфести» всеросійських з'їздів.

б)

6) [Чи відбуваються мітинги і як часто].
Мітинги відбуваються з приводу свят. Спеціально не практикуються.
7) [Чи багато буває людей на мітингах].
Менш, як то було з початку революції.
8) [Чи не вживають примусових засобів для відвідування цих мітингів].
Примусу не спостерігав безпосереднього, але є люди, що ідуть туди, боячись бути заприміченими в «бойкоті».
9) [Як провадиться на мітингах публіка (спокійно, мовчазно, бурхливо, співчуваючи чи вороже)].
Досить байдужно (загал). На мітингах частіш усього говорять приїжджі оратори, як то бува в селі, а в містах представники партії. Особисто я чув реферат інженера Пом'якова на тему «Электрификация России», Раковського промову під час війни з Польщею. Тобі був грандіозний міт[инг] в Харк[ові].

III. [Інші партії]

1) [Чи існують некомуністичні партії (українські, жидівські, російські, польські). Достати їх програми].
Легально некомуністичні партії не існують.
2) [Яка їх організація], 3) [Яке їх відношення до влади большевиків], 4) [Чи виступають проти влади активно і як саме].
Не знаю.
5) [Яке відношення до влади УНР].
що УНР існує на Вел[икій] Україні нічого не відомо.
6) [Чи користуються популярністю серед населення].
Ні (популярні Петлюра та Махно).
7) [В який спосіб ведуть свою агітацію (обов'язково зібрати всю такого рода літературу в двох примірниках, один присилати, а другий залишити у себе до слушного часу)].
Бувають випадки, що викидають відозви прямо на «исполкомский дворик», де закликають до повстання.

IV. [Населення]

1) [Як ставиться населення до большевиків].
Загал — вороже.
2) [Чи багато між ними співчуваючих большевикам].
Дуже мало: переважно службовці.
3) [Чи багато між ними співчуваючих комуністів].
Комуністи по містах та містечках.
4) [Яке відношення до влади УНР].
Насел[ення] (загал) не знає за її існування.
5) [Яке відношення до Головного Отамана].
Надзвичайно популярний, маса співчуває і тішиться чутками, що Петлюра веде наступ.
6) [Які настрої і побажання щодо чужоземних військ].
Частина сипмпатизірує німцям, загал не любить поляків.
7) [Кого найбільше сподіваються].
Петлюри і німців.
8) [Яке відношення до поляків].
Негативне.
9) [Яка національна свідомість].
Свідомість значно побільшала, але ще є несвідомі.

V. [Повстання]

1) [Хто повстання].
Махно, Хмара, Лихо, Загородний, Заболотний і ще багато інших.
2) [Під якими гаслами провадиться воно].
«Бий кацапів, комуністів жидів, та їх прислужників». «Хай живе вільна Укр[аїна]». «Хай живе батько С[имон] Пет[люра]».
3) [Чи видаються які-небудь відозви (обов'язково зібрати їх)].
Бувають.
4) [Хто найвидатніший з повстанських діячів].
Махно.

5) [Хто під прапором повстання провадить лише грабежі і взагалі бандит (на це особливо пильну увагу звернути, щоб можна було контролювати повстанських делегатів)].
Великі загони цього не роблять, а малі — не знаю.
6) [Який настрій і відношення населення до повстанців].
Співчувають, прилучаються. Махно вже попав в народну літературу (пісні, легенди).

VI. [Організація влади]

1) [Які органи влади на селі].
Селянський комітет та «комнез».
2) [Які органи влади в волості].
«Волиспком», «комнез».
3) [Які органи влади в місці].
Всіх не знаю: «виконком» (губ[ерніяльний] чи «повітвиконк») управи, міліція, ЧК, «упродком».
4) [Хто входить в органи влади (українці, кацапи, жиди. Обов’язково подавати імена і прізвища)].
В орг[ани] влади місця переважно жиди, а кацапа та українця не завжди пізнаєш. З владою дуже мало мав справи, а тому імен не запримітив.
5) [Чи часто міняються представники влади (кожну переміну обов’язково занотувати і повідомляти про це)].
Не знаю.
6) [Якою реальною силою розпоряджаються представники влади].
Самі озброєні: міліція, військова сила, бо рідко де яке село є без солдат (з прив[оду] повст[анців]).
7) [Чи велика ця сила].
По числу досить велика, але по качеству — ні.
8) [З кого складається вона (місцевої міліції, кацапів, китайців і тому подібне)].
Завжди є отряди кацапів; китайців не спостерігав. Монголів різного типу досить.
9) [Як ставляться до влади співробітники радянських установ].
Більшість працюють в силу необхідності.
10) [Хто входить в склад ЧК].
В ЧК більшість жиди, а хто вони — то нам простим смертним не знати.
11) [Чи провадить свою діяльність ЧК на селах і в містах].
Проводить, та ще й суворо.
12) [Проти кого направляє свою діяльність ЧК].
Проти «куркуля», інтелігенції, а особливо «петлюровцев».
13) [Хто розстріляний і за що].
З Кустоловської волості на містах розстр[іляно]: два Гольт’янських, Поставний, Писанський, Співак — хлібороби собств[енники].
14) [Де містяться центральні державні установи (волостні, повітові, губерніяльні)].
Докладно не знаю, але в літніх помешканнях. Помешкання часто міняють, як поб’ють вікна.

VII. [Національно-культурна інформація]

1) [Які взаємовідносини між євреями, поляками, кацапами і українцями].

В останній час українці стали нетерпимі до кац[апів] та жидів. За пол[яків] не знаю.
2) [Як ставиться большевицька влада до української мови].
Не забороняє, але витісня де можна.
3) [Як ставиться большевицька влада до різних національностей на Україні].
Не знаю.
4) [Чи вживається українська мова в урядових установах в школі та публічних виставах].
В урядов[их] установа[х] укр[аїнська] мова не вжив[ається]; в селянськ[их] комітетах — жаргон; в школі укр[аїнська] мова, на виставах теж, подекуди в церквах.
5) [Чи провадиться навчання в школах і якою мовою].
Навч[ання] в школах в'яло; укр[аїнська] мова в нижчих і почасти середніх.
6) [Яке відношення до учителів].
Живуть з ласки населення.
7) [Чи є дитячі садки].
Є, виховують комуністів. Влада цілком забезп[ечує].
8) [Хто їх проводить і якою мовою].
Проводять виховательки на укр[аїнській] мові (в селах).
9) [Чи видаються газети, книжки].
Газети тільки большевицькі. Книжки не вид[аються].
10) [Чи вистачає підручників].
Підручників нема.
11) [Як ставиться большевицька влада до церкви].
Як до пережитка.
12) [Як ставиться большевицька влада до попів].
Кепкує з них.
13) [Чи провадиться українізація школи].
Проводяться заходами самих громадян.
14) [Хто найбільший приятель і активно працює в напрямі українізації].
Знаю моїх бувших гімназіяльних учителів: директор Вісич (його постреляно за те), уч[итель] Білик, Курдиновський. За межами школи не знав.
15) [Хто найбільш ворожий цій ідеї].
Подекуди інтеліг[енція] старого зразка. В м[істі] Полтаві знаю Лебедєва. Але це є також ворог большевиків.

VIII. [Економічна інформація]

1) [Чи переселяють кацапів на Україну і коли так, то як до цього ставиться населення].
Не знаю.
2) [Чи багато засіяно землі хлібом].
Не знаю.
3) [Чи засівають буряки].
Не знаю (здається ні).
4) [Чи засівається бувша панська земля].
Не знаю.
5) [Чи ходять поїзди і як часто].

Пасажирські два рази на тиждень. По одному потягу на день в середньому.
6) [Чи працюють фабрики і заводи].
Деякі збройні.
7) [Чи провадиться торгівля].
Ні. Спекуляція є, з котрою веде боротьбу влада.
8) [Характер торгівлі в містах].
Спекуляц[ія]. Толкучки. Часто на базарах облави.
9) [Характер торгівлі по селах].
Нема.
10) [Які закони видані з приводу торгівлі].
Не знаю.
11) [Ціни на муку, сало, масло, яйця, м'ясо, товар, коні, гас, сіль, цукор, сірники. (на совітські гроші, на українські і царські)].
Мука — фунт вище 2,000 рад[янських] гр[ошей]; сало 8,000–10,000, яйця 5,000 десят[ок], м'ясо 1,000 фунт, гас — 5,000 ф[унт], сіль — 3,000 ф[унт], цукор — 15 000–20 000 фунт, сірники 600–800 коробка (на рад[янські] гр[оші]).
12) [Які гроші ходять (в районі)].
Тілько рад[янські].
13) [Яка ціна на інші гроші в порівнянню з совітськими].
Не знаю.
14) [Яке відношення влади до кооперації].
Була скасована.
15) [Які кооперативи можуть працювати і яку саме роботу провадять].
Не існують.
16) [Чи провадяться реквізиції].
Провадяться.
17) [Чи багато переходить большевицького війська].
Невпинно рухається в великій кількості.
18) [Чи працюють в комуністичних господарствах].
Таких не знаю.
19) [Чи видаються економічні часописи].
Не знаю.

IX. [Військова інформація]

1) [Яке військо стоїть в районі].
Зразкові батальйони (проти повст[анців]).
2) [Коли і з якого напрямку прибуло], 3) [Куди і коли вирушило]
Війська завжди міняються, в залеж[ності] від Махнових маневрів.
4) [Як поводились з населенням].
Як «победители» в окупованій землі.
5) [Який настрій війська].
Байдужий.
6) [З якої частини війська (армії, корпуса, дивізії)].
Не знаю.
7) [Чи багато війська]

На Кобел[яцькому] повіті був полк.
8) [Як одягнене військо].
Зразкове військо в шинелях, ботинках. Звич[айне] військо є лаптях.
9) [Як озброєне військо].
Вінтовками, кулеметами, бомбами.
10) [Чим саме озброєно].
Російські офіцери, більше царські
11) [Хто командирами], 12) [Відношення між командирами і червоноармійцями]
Як було раніш. Солдати не задоволені строгостью.
13) [З кого складається військо].
З кацапів та монголів.
14) [Чи додержує дисципліни].
Подекуди дисципл[іна] сувора, але не скрізь.
15) [Чим харчується].
З населення.
16) [Які накази видаються].
Не знаю.
17) [Чи є пошесті серед війська].
Не знаю.
18) [Як провадиться мобілізація].
На Україні дуже з трудом.
19) [За які роки мобілізують].
З 1900 по 1896 (на Укр[аїні]).
20) [Чи говорять про мир].
Вуха прожужали.
21) [Чи збираються воювати і з ким саме].
Говорять, що мають передишку. Збираються воювати з «контрревол[юцією]».
22) [Відношення війська до повстанців].
Неохоче б’ється.
23) [Відношення війська до українців].
Вороже.

X

1) [Хто найбільш прихильно ставиться до комуністичної влади].
Службовців в ісполкомах та жиди.
2) [Хто виявив найміцнішу твердість в національно-українській справі].
Українське учительство.
3) [Найбільш популярні серед населення люди].
Не знаю.
4) [Хто найбільш виявляє нахилу до московського чорносотенства].
Старі люди.
5) [Інтелігентні сили на Україні].
Не знаю.

Рукопис, оригінал України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 8–9.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 28 БЕРЕЗНЯ 1921

місто Тарнів

23-го березня 1921 року я, Михайло Янковський, і голова Одеської української просвіти Никон Добавицький після десятимісячного перехования і праці на селах Херсонщини прибули до уряду УНР, аби дати інформації про стан совітської влади на Україні, а також про ту сприяючу українському рухові і державності ситуацію, яка в останній час склалась серед селянства, робітництва та населення.

Зерно сприяючого відношення населення, селянства та робітництва до української влади було посіяно на Херсонщині українською армією в 1919 р[оці]. П'ятимісячне перебування денікінців і більш як річне перебування більшовиків на Україні дали змогу сприяючому відношенню до української державності, уряду та армії пошириться майже по всіх закутках на Херсонщині.

Село України і робітництво зараз і тільки зараз в цьому чекає своїх визволителів: «Петлюру, петлюрівців-українців». На селі, де 3 роки назад ніхто не знав про український рух, про боротьбу за свою державність, тепер приходилось здибать дядьків, котрі ясно розуміють «кацапів» як грабіжників, як чужих людей, котрі хотять працею і хлібом українця поживиться і навіть висловлюються про те, аби Україна була собі окремо. У[країнську] С[овітську] С[оціалістичну] Р[еспубліку] чи У[країнську] Р[адянську] С[оціалістичну] Р[еспубліку] ні робітники, ні селяни і навіть комуністи не лічать як окрему державу.

Маєм за шану зазначить панові Головному Отаманові військ УНР, що скористувавши не тільки ту сприячу ситуацію, но і працю більшовиків, покладену ними в справі громадського життя, котра може бути корисна і для української державності, можна спасти наш рідний край. Ця робота нелегка і в однаковій мірі важна і відповідна як для армії, уряду УНР, так і громадських установ. Всім попереднім нашим помилками, їх бездіяльності та недбалості не повинно бути місця, крім сього треба твердо знати і помилки наших ворогів. Зараз мимо волі є віра в те, що більше не буде необміркованих розпоряджень урядових осіб і не буде несвідомої чи свідомої провокації.

М[ихайло] Янковський,
Н[икон] Добавицький

Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 66–67.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 31 БЕРЕЗНЯ 1921

Шановний Друже!

Довідався з II [відділу], що в районі Рівного появився загадковий «капітан Некашевич», який провадить якусь роботу в дусі «общерусском». Цей капіт[ан] заявляє, що він служив в укр[аїнській] арм[ії]. Про вияснення особи цього кап[ітана] я написав Нест[еровському] і Львівськ[ому]. Чи не має часом у Вас яких відомостей про цю особу?

Одержав відомості ніби ген[ерал] Т[ютюнник] хоче дати розпорядження про арешт мене. Звичайно, це мене може лише смішить, але разом з тим являть-

ся характерними доказчиком особи ген[ерала] і його замислів. Я би дуже радив звернути увагу на д. С., який має їхати, з благословення Т[ютюнника], комісаром до Г. Це є права рука Т[ютюнника]. Добре, що він в помічники бере собі мого гарного товариша, а тому праця його коли не буде цілком паралізована, то здебільшого, а також своєчасно можна довідатись.

Поки що у Л[ьвівського] нема нікого, і через те застой!

Ну бувай здоров. Слобідський

P. S. Читав? «У[країнський] в[існик]» очевидно не находи що писати. Підряд в 2-х ч[астинах] розбирає «Н. Зорю». Нічого не зробиш, бо укр[аїнські] часописи нічого не надрукують що буде направлене проти «У[країнський] в[існик]», а «Р[ідний] к[рай]» ніхто не чита.

С[тепан] П[исемний]

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 143–144.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД КВІТНЯ 1921

Таємно

Прибувшого з району Сквирського повіту на Київщині громадянина УНР.

Населення

Населення до большевиків ставиться досить вороже. Співчуваючих большевизму та комунізму майже немає. Відношення до уряду УНР та Головного Отамана прихильне. Населення сподівається та покладає надію на приход тільки військ УНР. Відношення населення до поляків гарне. Національна свідомість гарна.

Повстання

Повстання на України є, но не носять масового характеру. В даний мент боротьба провадиться виключно з метою запастися зброєю, для того щоб її мати в потрібний мент.

Всі повстання провадяться під гаслами державності УНР. Деякими повстанчими відділами видаються відозви до населення змісту приблизно відозв 1919 року (повстання проти Гетьмана). З повстанчих ватажків відомі: Струк — район Бородянка — Київ, Мордалевич — район Бердичів — Умань, Богатиренко — Сквирщина, Палій — ліси Паволоч. Населення до повстанців відноситься дуже гарно.

Національно-культурна інформація

Все населення вороже настроєно проти жидів. Большевики до української мови ставляться індиферентно (навіть сформован[ий] український полк в березні 1921). Українська мова вживається виключно в школах та церквах (і то не всюди), в державних же установах виключно мова російська. Навчання в школах провадиться (Закону Божого не викладають). Підручників вистачає. До церкви та попів большевики ставляться вороже. Українізація церквів та шкіл провадиться. Працю цю провадять виключно учителі та попи.

Економічна інформація

Переселеніє на Україну кацапів провадиться в дуже великом масштабі. Земля засіяна майже вся. Засіяно також багато буряків. Панська земля засіяна майже

вся (частиною селяни, а частиною військо). Потяги ходять, но виключно військові. Вільна торгівля дозволена, але всього на 51 добу. Ціни на продукти існують такі:
1 п[уд] житньої муки — 28,000 руб[лів] рад[янських] або 1,000 гривень;
1 п[уд] муки пшенич[ної] — 80,000 руб[лів] рад[янських] або 2,400 гривень;
1 фун[т] сала — 7,000 р[ублів];
масло — 1 фун[т] 15,000 руб[лів] рад[янських] або 400 гривень;
м’ясо — 1 фун[т] 3,000 р[ублів] рад[янських];
1 пара коней — 1,500,000 руб[лів] рад[янських] або 50,000 гривень.

Курс на гроші такий:
1 руб[ль] «царс[ький]» — 100 радян[ських] руб[лів];
1 гривна — 12.50 руб[лів] рад[янських];
1 карб[ованець] — 5 руб[лів] рад[янських];
1 пол[ьська] марк[а] — 20 руб[лів] сов[ітських].

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 29.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 7 КВІТНЯ 1921

За останні часи в центрі (Львов) особливих змін, крім призначення нового шефа політичної секції II (пор[учник] д[окто]р Вінціс) не було. Що ж торкається прикордонної смуги, то спостережені факти більшого поширення рос[ійської] агітац[ійної] літератури, а також організованої переправки зброї (в м[істі] Острог 2 тижні тому переправлено 1,000 маузерів і 1,000 гранат, крім того, по непровіреним ще даним така ж кількість переправлена в район Волочиська).

На жаль, у росіян, які не мають одвертих повстанчих організацій подібних до наших, більш продуктивно проводиться постачання зброєю організацій на місцях. Наші повстанчі організації зараз фактично не існують, бо відділ Карого інтернований, а сам Карий перебуває у Львові під жандармським доглядом, а Голуб лише вчора під арештом препроваджений до Тарнова.

Взагалі офіціальні й неофіціальні повстанчі ватажки, перебуваючи 4 місяці в тилу у поляків, так вийшли дискредитувати справу, що надалі переброска відділів на Україну є виключена справа. Але це зовсім не говоре про те, що цю справу треба залишити, вона й надалі заслуговує якнайбільшої уваги, треба лише, на мій погляд, змінити тактику. Тобто не відділи надсилати звідси, а якнайбільше перекинути на терен України поодиноких осіб з інструкціями більш деклАративного характеру чим тактичного, бо останнє на місцях виробляється відповідно умовинам. Ці особи при помочі літератури, а також і на словах піднімали б населення до повстання і направляли б повставших до ближчої оперуючої групи, а в разі необхідності могли би обняти тимчасову команду відділом.

Взагалі треба поширювати якнайбільшу ініціативу серед місцевих активних громадян, як і роблять росіяни. Що таких активних осіб досить велика кількість є, свідчить про це хоть би те, що такому п[ану] як Тимченко вдалось закласти «Повст[анський] ком[ітет] Под[ілля] і Волині» правда може на декілька годин.

Про великий вплив російської пропаганди можуть, до певної міри, свідчити навіть відозви за підписом «Повст[анського] к[оміте]ту Под[ілля] і Волині» в

відозві до «Красноармейців», де, м[іж] ін[шим], досить уваги уділено «Всенародн[ому] учредительн[ому] собранию» і ні в одній відозві ні слова нема про уряд УНР або Гол[овного] Отамана. Щоби запобігти надалі виданню відозв окремими особами, за допомогою поляків звичайно, необхідно щоби відозви ці складались в певному центрі і укр[аїнському] державн[ому] напрямку.

Коли би хоть $^{1}/_{5}$ витрачених повстанцями грошей в свій час обернули на друкування відозв і переправку їх по той бік фронту, багато більше було б зроблено хоть серед населення Укр[аїни].

З доданих п'яти відозв перші три складались Тимченком і друковані у Рівному, а четверта і п'ята, надруковані в Варшаві в кількості 30,000 прим[ірників] і надіслані в <…> Скали Махницькому. Хто складав невідомо, але всі нікуди не годяться.

Слобідський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 153–154.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 16 ТРАВНЯ 1921 (1)

місто Тарнів

1. [Моральне та матеріяльне становище військ Врангеля]

Моральне та матеріяльне становище війська ген[ерала] Врангеля, по словам прибуваючих з військових таборів Туреччини до Югославії, дуже тяжке: голод, холод, нужа й грубе поводження військ[ової] влади Антанти.

2. [Склад та розташування військ Врангеля]

Про склад військ розташованих по Туреччині не знаю, бо я, як резервний штабстаршина, був евакуірований з Криму прямо в Югославію.

3. [Відношення влади Туреччини та Антанти до Врангеля та взагалі еміграції]

Відношення Антанти до військ Врангеля дуже вороже, турецька ж влада і ввесь тур[ецький] нарід на кожнім кроці підкреслюють своє сердешне співчуття, дружбу й гостеприїмство.

4. [Політичне становище в Туреччині]

По чуткам дуже великий національний рух і безпощадна боротьба з Антантою.

5. [Політичне становище в Югославії]

Між сербами, та німцями, й мадярами страшенний антагонізм. Югославанці та хорвати, більш останні, бажають комуністичного раю. Це добре використовують німці та мадяри для майбутньої боротьби за свою батьківщину. Взагалі уряд Королівства сербів, хорватів та словенців стоїть поки що твердо, хоч деякі з членів уряду й спішать зі скоршим використанням багатств Югославії та Хорватії.

6. [Політичне становище в Угорщині]

В Угорщині, на скільки я замітив з бесід проїжджаючих по залізниці мешканців Угорщини (селянин-хлібороб, швець, кравець, спекулянт низької проби), велике незадоволення поводженням з ними сучасної влади.

7. [Політичне становище в Чехії]

Чехію проїхав ніччю, а тому не можу сказати про її політичне становище.

Полк[овник]

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 158–159.

Моральне та матеріяльне становище військ Врангеля

В сучасний мент моральне становище армію Врангеля поділяється на дві частини. Під першою потрібно розуміти всі генштаби, влада верховна, гражданська і всі головні артерії армії. Що торкається цієї частини, то про її моральне становище багато казать не приходиться. Всі провадирі як військові так і цивільні шукають собі який-небудь куток, в котрім можно було б прихилиться з своїми сім'ями і як можна скоріш улаштуватись та умити руки і піти подалі от того чим керували і де за свою працю з боку тієї маси, на чолі котрої вони стояли мають небезпеку. Взагалі більшість перестала вірити в перемогу під тими гаслами з котрими раніш ішли, і шукають собі чисто приватної праці, більшою частиною від'їжджаючи або в Францію, якщо мають кошти, або в Сербію, де є дурниця жити, маючи квартирні і одержуючи ще кошти.

Невелика частина генералів тримається армії, покладаючи ще надію на можливість боротьби з большовиками. Такими ген[ералами] являються: командир Добровольчого корпусу ген[ерал] Кутьопов, Донкорпусу — Абрамов, Кубанського кор[пусу] Фостіков. Але кожний з них розуміє боротьбу по різному. Кутьопов під гаслами, безумовно «єдиної та неділимої» та в додаток реакційної Росії, що торкається командирів Дон[ського] и Кубан[ського] корпусів, то погляди у їх зовсім інші, і якщо вони поки згоджуються по управлінню армії в обличчі Врангеля, то можна не помилиться, що це явище тимчасове, котре в недалекім майбутнім розпадеться.

Серед самого генералітету в сучасний мент ідуть велетні інтриги. Так, наприклад, ген[ерал] Слащьов по прибуттю до Туреччини з Криму написав цікаву книжку під заголовком «Требую гласности и справедливого суда общества», в котрій облічав Врангеля, ставляючи йому в вину здачу Криму різні накази і т[аке] і[нше].

Вартісна так же книжка під заголовком «В стані білих, або от Орла до Новоросійська», автор цієї книжки ніхто інший як бувший командир Донської армії ген[ерал] Сідорін під псевдонімом Раковський. Також вартісні заяви ген[ерала] Старікова, командира IV Донського корпусу, котрий в мент після Новоросійської евакуації заявив на пропонування прийняти командування корпусом, що під такими гаслами, під котрим іде Врангель він іти не згоден, позаяк це приведе його Батьківщину, Дон, не до спокію, а до нової руїни.

Тепер торкнусь настрою другої частини — це настрою армії. Армія Врангеля, котра повернулась з Криму перший час налічувала тільки бойцями включно всіх частин 90,000, решта — 60,000 це цивільні біженці та різні цивільні організації. Що торкається настрою її, то кращого усього свідчить про це пароплав «Решід паша», котрий при мені 4 рази їздив то до Новоросійська, то до Одеси, кожного разу забираючи свій комплект 3,500, що за 4 рази дає 14,000 козаків і старшин, котрі поїхали по власному свойому бажанню. Більшість повертающих — це козацтво Дону та Кубані. Решта армії утратила всяку надію на можливість боротьби і не бажає в більшості йти під старими гаслами. Генералітет утратив авторитету і армія в цей мент не має ні одного чоловіка, в котрого б вона вірила.

Дивлячись на таке становище частина поїхала до Бразилії в кількості 900 чоловік, перший транспорт, а частина, більш ті, котрі так уперто голосили «єдину та неділиму» записалися в французькі легіони. Та частина, котра залишилась,

розбилась в сучасний мент на два табори: росіяни і українці, це торкається Добровольчого корпусу.

Організація поставлена серед українців, котрих буде взагалі в армії Врангеля 60 %, дуже добра. Мають культурно-освітні гуртки, в котрих і провадиться крім освітньої і політична праця. Про ці всі організації, їх працю, бажання і мрії може посвідчить як дійсність пан посол Туреччини Токаржевський-Карашевич. Цими організаціями надсилались листи як до пана Головного Отамана так і до Ліги Націй в справі визнання незалежної України і т[аке] і[нше]. Що торкається росіян, то вони перестали жить морально, можна сказати, що вони померли.

Матеріяльне становище армії заключається в справі харчування армії, котра кормиться французами та американцями. Але в останній час французи одмовили. Що торкається тих вартостей і золота, котре було вивезено з Криму, то воно ганебно розкрадається, так, наприклад, офіційно на пароплаві «Олександр Михайлович» пропала велика кількість золота. Продані 3 пароплави. Назвище одного з їх, пам’ятаю, «Росія», купленим американським жидом за 60,000 турецьких лір. Одягає армію білизною не як армію, а як емігрантів американський Червоних хрест.

Склад військ Врангеля

Вся армія Врангеля лічить в собі 3 корпуси: Добровольчий, Донський та Кубанський. Розташована армія таким чином: Добровольчий корпус Галіполі — Греція; Кубанський корпус — о[стрів] Лімнос. До квітня Донський корпус був розташований в районі чіталджинських позицій відомих по 1912 року по таборам «Кабаджа» — Калмицька бригада кінна, «Санжак-тепе» — І дивізія кінна (раніш І і ІІ), «Чілінгір» — ІІ дивізія піша Гусельщікова. Зараз табори «Санжак[-тепе]» та «Чілінгір» теж перевезені на Лімнос і тільки «Кабаджа» залишились на європейськім березі, останні табори перевезені до Лімносу. Крім названих таборів є табори цивільні, котрі залишені на європейській частині Туреччини — це «Бернадат», «Макри-кей».

Відношення влади Антанти та Туреччини до війська Врангеля

З часу призначення ген[ерала] Пелле французькою владою, яко головного комісара на окупованому терені Туреччини, відношення різко перемінились. До міста треба зазначити що його предшественник був ярий русофіл. Влада Франції або цілком зрозуміла нікчемність політики Врангеля, або находючись під впливом демократичних кол парламенту, повинна була довести до відомості Врангеля, що вона його армію не личить більш армією, а як біженців перш усього. Вдруге ніякого Врангеля, яко генерала більш, не знає, а знає як звичайного громадянина Врангеля, з котрим прериває всякі зносини і веде всі зносини, котрі буде потрібно мати, буде вести через бувшого посланника російського уряду.

Що торкається армії, то уряд раде йому, Врангелю, не затримувать своїх жовнірів і дозволить їм поступить як підскаже їм їх совість. Бажаючих повернутись до Росії Франція гарантує даремний відвоз в порти Чорного моря. Бажаючим поїхати до Бразилії теж гарантує все зробити на свій сьчот. Про це верховний комісар оповістив своїм наказом всі табори. Потім послідував наказ ліквідувати посольство, залишивши тимчасово консульство. Відношення Франції таке як і Англії, а про відношення останньої не приходиться і балакати.

Що торкається відношення турок, то вони трохи краще. Це об'яснюється слідуючим. На азіятській частині Туреччини в цей мент провадиться боротьба між греками та кемалістами. То армія Врангеля прибувших в Туреччину, будучи розташованою стала розпиляться потроху і от значна частина, приблизно коло однієї див[ізії] поступила на службу до Кемаль паші і в останніх боях квітня при розгромі гречеської армії, якраз в той мент, коли був убитий ген[ерал] Хозопуло, головнокомандуючий грецької армії, та принц Андрій виявилось, що участь бою рішила кінна дивізія руських на службі у ангорського правительства під командуванням нібито, не скажу напевно, полков[овника] Клембовського, брата ген[ерала] Клембовського, котрий у червоних. Це дало повод до різних балачок по Туреччині і з цієї доби відношення греків до росіян дуже кепське, гарне з боку турків, але не завжди про це свідчать цілі бої в Стамбулі на толкучці. Вищі кола не виявляють свого обличчя, обходяться мовчки.

Політичне становище Туреччини

Як усім відомо Туреччина має в цей час два правительства: ангорське і правительство царгородське. Останнє не воює з греками. Але симпатії населення на боці Ангори. Про можливість большовицької зарази балакать не приходиться, позаяк склад життя цих азіятів-турків, котрі до того великі націоналісти, не дозволяє ні в якім разі такого укладу, який дарує комуністична партія. Комуністів серед турок навіть немає. Населення європейської частини Туреччини не дочекається приходу військ Кемаля. Вороже відносяться до Антанти взагалі. Мають багато зброї, котру купили у «врангельців».

Політичне становище Болгарії

Про політичне становище Болгарії можна сказати, що тут комуністична пропаганда має велетний вплив і має багато прихильників не тільки серед робітників та селянства, а навіть серед інтелігенції теж. Я власно поясняю цей успіх тим становищем, в котрім опинилась Болгарія як переможена своїми ворогами. Як вийти з такого становища, де як кажуть болгари «в своїй хаті ми не маємо права розпоряджатись, не маєм права балакать, все це роблять французи». Існує також наперекір комуністичної пар[тії], котра, повинен зазначить існує офіційно, хай не смутить Вас, читач, малюнок Карла Маркса, Леніна та Троцького і красна звезда, яка висить на головній улиці Софії, противокомуністична партія, теж маюча великий вплив серед селянства, це партія хліборобів-демократів.

Про становище в Чехії не можу нічого сказати, позаяк перебувати там не прийшлось, так що відносно Чехії нічого не можу сказати. Що торкається становища в Сербії та Угорщині, то про це подам окремо в купі з українці на Туреч[чині] та Болгарії.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 17–20.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 16 ТРАВНЯ 1921 (2)
Українці в Турції й Болгарії

По відомостям з Царгороду досить значне число українців, що були мобілізовані Денікіним та Врангелем, розташовано разом з донцами й кубанцями в ряді таборів у Туреччині. В лагері «Сан-Стефано» з 2,000 інтернованих — 800

українців, з яких 450–500 цілком свідомих. Останні об'єдналися в українську громаду, яка за допомогою старшин веде широку національно-просвітню працю. Але їм дуже бракує книжок і, особливо, українських газет. По газети зверталися навіть до нашого царгородського представництва, але мало успішно. В лагері «Санджак-тепе» (при станц[ії] Хадем-Кіой), з числа 2,100 «врангелевців» до 500 душ свідомих українців. Вони зв'язалися з громадою в «Сан-Стефано» й ведуть також культурно-освітню працю. В лагері «Чілінгір» є також 300 українців. Їх громада зв'язалася з громадою в «Санджак-тепе». В лагері «Тузла» при ст[анції] Тузла з 3,000 «врангелівців» 1,300 українців.

Всі ці українці мріють, що їм пощастить з'єднатися з армією УНР. Вони страшенно бояться, що їх силоміць, як це вже були випадки, залічать до якої російської армії. Особливу боротьбу в цьому напрямку ведуть тулузянці. У всіх таборах дуже цікавляться станом і справою УНР, і звертаються до всіх українських часописів з проханням надсилати свої газети для інформації.

Матеріяльний і харчовий стан залежить цілком від того під опікою якої з антантських держав знаходяться ці табори. В таборах «Сан-Стефано», «Санджак-тепе» й «Чілінгір», що знаходиться під опікою Франції, інтерновані живуть впроголодь, без гарячої страви. Кормляться консервами, які одержують по коробці в день на дві душі. Живуть по бараках майже зруйнованих й не пристособлених до життя без печей й підлоги. Це особливо тяжко відбивалося на інтернованих зимою. Людям приходилося в неопалених дощаних бараках спати просто на землі, бо ліжок ніхто не має. Надзвичайно кепсько в «Санджак-тепе» й «Чілінгірі», де за недостачою бараків більш ніж половина інтернованих живе по землянках та печерах, що збудували собі інтерновані власними руками.

В лагері «Тузла» стан інтернованих не порівнюючи ліпший. Цей табор знаходиться під опікою англічан. Він ділиться на верхній і нижній. У верхньому таборі інтерновані мешкають по бараках, спеціально пристосованих для життя людей. В нижньому мешкають в зимових англійських палатках, що опалюються. Один раз в день інтерновані отримують гарячу страву, що видається англійською владою. На сніданок та на вечерю видаються консерви.

По всіх таборах, а особливо в останній, дуже часто приїжджають російські агенти й члени т[ак] зв[аного] «Українського комітету». Український елемент ставиться до них вороже, а «моркотунівців» в очі називають провокаторами. Нетерпляче ждуть і вірять, що, нарешті, їх відвідають дійсні українці — представники УНР.

Відношення турків до українців прихильне, особливо в «Тузлі», де немає впливу зовні.

Крім цих таборів більш як 25,000 українців знаходяться в Галіполі. Стан їх надзвичайно тяжкий. Генерал Кутьопов, якому доручений нагляд за табором, переслідує за кожне проявлення «сепаратизму». За українство навіть розстрілює. Національно-свідомий елемент пригнічений і доходить навіть до розпуки. Всі мріють, при першій можливості, тікати до Польщі в табори українців. Української літератури й преси до табору не допускається. Матеріяльний стан українців в цьому таборі також не завидний, тому що на чолі всіх інституцій допомоги й навіть на чолі американської філії Червоного хреста в Галіполі стоять росіяни.

Тому українці, особливо ті, що мають паспорти від представника УНР, майже нічого не одержують.

Частина українців перебралася на Болгарію. В Софії існує невеличка колонія. Ця колонія заклала товариство «Січ», що має 70 членів. Їм для помешкання було відпущено піврозвалену стайню. Січовики взялися до ремонту власними руками, привели стайню в такий вигляд, що коли представник американського Червоного хреста об'їздив табори й завітав до січовиків, то не міг повірити, щоб з таких руїн і бруду можна було зробити чепурненьку й чистеньку хатку, вимащену й вибілену. Цей представник між іншим зауважив, що українці дуже здібні до організації, що він зустрів тут таку чистоту, якої ніде не бачив у росіян.

Січовики національно свідомі, це може засвідчити такий факт. Коли українці прибули в Софію, зараз пішли відвідати могилу Драгоманова. Побачивши, що могила обвалилась і без огорожі, вони привели її в порядок і власноручно огородили гарненькою огорожею. Січовики переводять військові справи й мріють стати в пригоді для української армії.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 9–10.
Уривок, машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 8.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 16 ТРАВНЯ 1921 (3)

Моркотун та його праця

Минула Новоросійська трагедія «Озброєних сил півдня Росії» генерала Денікіна удалася на опочинок до Англії, куди всі захопив з собою добру частину награбованого ганебно золота. Керування недобитками Добровольчої армії обняв Врангель. Завдяки великої енергії цього молодого генерала цім недобиткам йому удалось надати облік армії.

Денікінська трагедія та перебування командуючим Доброармією після Май-Маєвського на терені України показало молодому генералу, яку силу має національне питання її мешканців. І ось тепер, перебуваючи запертим в Криму, маючи на увазі наступ вперед, туди де знову прийдеться рахуваться з тим, над чим раніш знущались, примусили Врангеля прийняти і деякі кроки в цім напрямку. Згідно його наказу був заснований «Окремий відділ українських справ», таким чином, старі гасла «Никакой Украины нет и быть не может» були цілком відкинуті. На чолі цього відділу призначено відомого генерала Кірея, займавшого у Денікіна посаду начальника гарматного постачання Доброармії. Що робилося у цьому відділі не відомо, але деякі наслідки його праці скоро дали прояву.

Так в останніх числах, здається травня, на вулицях м[іста] Феодосії появилися об'яви такого змісту: «З дозволенням Головнокомандуючого всіх українців, бажаючих виїхати на Україну (в той час якраз наші війська розвивали наступ на Київ), або бажаючих вступити до української армії прошу зарегіструватись у мене. Сотник українського генштабу Сулькевич».

Ціла маса народу кинулась записуваться до української армії. Неможливо собі уявити того, що творилося в військових частинах, звідки почали в колосальному розмірі поступати рапорти старшин та прохання козаків про дозвіл вступлення в українську армію. Несподівавшийся такого явища, Врангель видав на-

каз про негайне припинення регістрації, завдяки цьому потроху все і завмерло. Але декільком козакам та старшинам все-таки удалося одержати дозвіл, а деякі, просто дезертируючи з частин, стали вимагати у Сулькевича одправки, але останній зволікаючи тільки людей врешті заявив, що «зараз виїхати з Криму неможливо, бо це заборонено російським урядом, і що нічого не приходиться робить, як залишатись в Криму та прийняти пропозиції Врангеля формуватись в окремі курені в м[істі] Балаклаві і ждати тієї хвилі, коли буде можливо з'єднатися з українською армією».

Ось яким шляхом продемонстрували росіяни свої симпатії до українців. Після того виявилось, що сформований курінь був прикомандирований до Дроздовської дивізії разом з чесько-галицьким батальйоном. Дальнійша участь його невідома, відомо тільки те, що недавно йому прийшлось існувать, бо як тільки дійшли до Дніпра, то всі перейшли до повстанців, побачивши як ганебно їх обманули.

Така ж спроба і такій вже вчинок мав місце в м[істі] Олександрівську на Катеринославщині під час його заняття. Знову тим же сотником генштабу Сулькевичем прийняти заходи інформації про формування українських частин, але ця інформованість дала себе вже відчути і на цей раз справа провалилась. Поруч з проведення такої політики правлячі врангелівські кола увіряли українських козаків про контакт уряду Врангеля з урядом Петлюри, розповсюджувалися вістки, що в Севастополі перебувала в той мент місія українського уряду і що незабаром також повинен висадиться корпус українських військ, котрий займе ліве крило фронту Врангеля, себто по Дніпру і піде в наступ в той час коли решта української армії буде посуватися на Одесу, Миколаїв і т[аке] і[нше]. Ці чутки, правду кажучи, заставили наших повстанців прийти з Херсонщини та Катеринославщини цілими відділами провірити це все. Таким чином мета здавалось зовсім удалась, повстанці перешли Дніпро і окремими частинами увійшли в згоду, почавши виконувати оперативні задачі і т[аке] і[нше].

Всі зносини з головним командуванням велись через відомого полковника В[рангеля] Сахно-Устимовича, б[увшого] співробітника Скоропадського по формуванню «вільного козацтва». Завдяки вищезазначеного Врангель мав можливість перейти Дніпро, захопить багато полонених, зброї, майна і т[акого] інш[ого]. Так, наприклад, м[істечко] Нікополь було взято повстанцями от[амана] Реківа після надзвичайного бою, де було захоплено 3,000 полонених, 9 гармат, кулемети, обози і навіть зв'язок з усіма шанцями штабу червоної дивізії.

Але так продовжувалося недовго, дійсність, як не ховали, але все таки вона виявилась і повстанці покинули Врангеля, відійшовши туди звідки поприходили, захопивши з собою велику кількість зброї. Треба все таки зазначить, що Врангель досить хитрий політик: переконавшись в доцільності своєї політики по відношенню до українців, він видав наказ командирам корпусі такого змісту: «Посуваючись на терен України дозволяю формувати при кожнім корпусі окремі українські курені по два на корпус, не більш, під контролем. В зайнятих містах бажано призначати на посаду комендантів відомих мешканців України, але які йдуть спільно з нами. При кожному штабі корпуса обов'язково мати двох старшин українців нашої орієнтації, які б в різних випадках, торкающихся українських справ, виступали б від нашої влади».

Головна увага урядом Врангеля була звернена на цього політичного ворога, який стоїть на перешкоді до осягнення головної мрії — «єдина та неділима» — в обличчі уряду УНР на чолі з Головним Отаманом Петлюрою, котрий має вплив як серед самого народу, так і за кордоном. Врангель видав наказ Бурцеву використать якого-небудь більш-менш відомого чоловіка-українця, який згодився б з ними виступити проти існуючого українського уряду в закордонній пресі. Якраз в той час до Парижу прибув славнозвістний п[ан] Моркотун, котрому не пощастило устроїтись секретарем посольства УНР в Парижі по деяким причинам. Розсердившись за те, що йому, Моркотуну, не дали посади, він рішив помститься: почав оббивати пороги Гучкова, Бурцева та друг[их].

Одержавши наказ, Бурцев зараз же предложив п[ану] Моркотуну зорганізувати «Укр[аїнський] нац[іональний] ком[ітет]», якій би йшов в спілці з урядом Врангеля, стоючи за федерацію України, а Моркотуну цього тільки і було потрібно. Наказ цей Бурцев виконав негайно, ставши на чолі «У[країнського] н[аціонального] к[омітету]», а помічником взяв такого добродія як пана Цитовича і праця почалась. Протягом одної неділі було випущено ними 120 протестів та прохань від імені українського народу і т[аке] інш[е].

Захід здивувавсь і поспішив запитати п[ана] Моркотуна від чого імені він протестує. Занепокоївшись цим п[ан] Моркотун звернувся до Бурцева, аби той розв’язав це питання. Бурцев заспокоїв Моркотуна, телеграфно негайно повідомив Врангеля про те, що необхідно провести по таборам регістрацію українців задля того, щоб Моркотуну було на що і на кого опиратись.

В той час війська Врангеля і він сам знаходились в Царгороді. Врангелем прохання Бурцева було остаточно виконано, по всіх таборах була переведена регістрація, яка дала кількість в 30,000–40,000 чоловік українців, про що і повідомлено Моркотуну, який після того зразу ж почав об’ясняти від кого протести опираючись на цифрові дані українців в армії Врангеля, які зовсім не хотят ніякої самостійності, а весь час ведуть боротьбу за «єдину неділиму» на федеративних началах.

Але Моркотун і всі його приспішники, а також ті що покладали на нього надію якраз помилилися в цьому, бо до того часу багато поступило заяв і прохань від імені зорганізованих козаків-українців бувших в армій Врангеля, вони встигли виявить своє обличчя, бажання та мрії раніш. Про це свідчать прохання до сучасного уряду УНР та до стоящого на чолі уряду та армії Головного Отамана Петлюри за відповідними підписами. А самим кращим свідком може бути лист до Ліги Націй, в котрім вони благають визнати Україну як незалежну державу без усякої моркотунівської федерації. Цікаво в якому становищі опинився п[ан] Моркотун, після зроблених козацтвом заяв перед Лігою Націй.

Моркотуну залишилось тільки покласти свої надії на працю філії «Національного комітету» в Царгороді на чолі з Даньківським та Кравченко, які відкрили реставрацію вивісивши вивіску національно українського кольору з державним гербом на горі, а на дол оповістку від якої години обід, а від якої вечеря. Ця реставрація офіційно рахується як клуб «Українського національного комітету».

Працю Моркотуна підтримує також іменуючий себе повстанчим отаманом Ангелом, матрос Шкодник (чорноморського флоту) та відомий анархіст д[обродій] Чалий (повстанець Полтавщини, сподвижник Шуби).

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 176–177.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 26 ТРАВНЯ 1921

Минулого тижня до мене звернувся полк[овник] Мазуренко з пропозицією (ніби англічан), дістати грошей на протибольшевицьку пропаганду на Україні, але треба щоби ці гроші взяла якась група чи організація. Не придавши серйозного значіння цьому, я обіцяв йому дати таку групу. Головна умова на якій дають гроші (англічане) тимчасом не торкатись справи Сх[ідної] Галичини. Познайомити мене і англіч[ан] М[азуренко] відмовив.

Скоро після цього до Львова приїхав Архипенко, який довший час конфірував з Мазуренком. На другий же день М[азуренко] виїхав до Варшави і до цього часу не повернувся. Є підстави думати, що Арх[ипенко] хоче забрати гроші від англіч[ан] заплативши М[азуренкові] комісові.

22-го травня випущено з в'язниці Тимченка. Пор[учнику] Ковалевському Т[имченко] заявив: «Не приплетайте меня к Украине. В украинской армии я не служу, и с Украиной ничего общего не имею». Це було сказано при чотирьох свідках, на жаль, поляків.

Зараз Тимченко є у Львові вільний. Разом з Т[имченком] зараз у Л[ьвові] перебуває також сотн[ик] Клімко (б[увший] нач[альник] пост[ійної] окр[емої] кін[ної] дивізії), якого, ніби, давно розшукують за зловживання в дивізії. Сот[ник] Кл[імко] — типічний рос[ійський] кавалерист і інакше як по-рос[ійські] не говоре. З балачок з ним можно було виявити, що він є агентом «У[країнського] в[ійськового] т[овариства]» в справі Ом[ельяновича]-П[авленка].

Зі Львова виїхав до Варшави полк[овник] Годило-Годлевський. Хоче дістати румунську візу. Ярий прихильник «У[країнського] в[ійськового] т[овариства]» і агент «В[ійськової] орг[анізації]». Коли можно запобігти щоби не одержав візи, цим попередиться багато інтриг в Румунії, де він і має зв'язки (Бессараб[ський] ком[ітет]). Політ[ичні] переконання його — ярий чорносотенець.

За останніх 3–4 дні справа з поляками значно погіршала. Нікому не хотять давати жодних документів на право перебування в районах наших пунктів. Військових же пунктів до цього часу не встановлено.

Через брак грошей і головне, коли не вдасться виробити документи на право життя, пункти самі собою зліквідуються, але очевидно треба буде виплатить якісь гроші, бо люди босі.

Слобідський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 185.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД ЧЕРВНЯ 1921 (1)
На Полтавщині

Особа, що 3-го червня виїхала з Полтави так змальовує сучасний стан в тій місцевості.

Головою полтавського «губвиконкома», або як зве його населення «полтавським губернатором», галичанин відомий Порайко. Як це звичайно буває з ренегатами, він страшенно ворожий до всього українського. Головою «губчека» — Рудаков; головою профспілок по призначенню член «виконкому» — Івасенко.

На чолі народної освіти був довгий час Мізерницький, а недавно його заступив Олексієнко.

В діловодстві вживається українська мова лише в комісаріаті народної освіти, а решта діловодства ведеться на мові, яку полтавці шуткуючи називають «інтернаціональною». В нижчих школах навчання ведеться переважно на українській мові, а всі середні школи, за винятком одної, російські. Навчання провадиться через день. Це головним чином тому, що не вистачає вчителів, бо всіх учителів-українців і «українофілів» заарештовано і вивезено: частину до Харкова, а частину на Кавказ. Між заарештованими відомі Щепотів і Токаревський.

Часописів виходить дві, обидві стінні: «Бюлетень УКРОСТА» і «Вісти полтавського губвиконкома». Газети наповнені виключно успіхами закордонної торгівлі, знищенням бандитизму, амністіями над повстанськими отаманами, успіхами посівної компанії і т[аке] і[нше]. Але населення переконалося, що все це брехня і нічому не вірить. Про Петлюру і уряд УНР, а також про поразки в Сибірі газети старанно замовчують.

Годинна стрілка переведена на 3 години вперед. Робочий день рахується з 10-ї години (себто з 7-ї) години ранку. Рух по вулицях припиняється в 10-й (себто в 7-й) годині вечору. Світло має бути потушено в 12-й годині (себто в 9-й) годині вечора. В канцеляріях урядовців безліч і переважно жидів. Праця майже зовсім не переводиться і по установах таке безладдя, що за звичайною підписю на якому незначному документі приходиться ходити тижнями.

Кожний громадянин, коли він не хлібороб, ремісник або робітник, мусить мати посвідку, що він служить в якій-небудь установі. Інакше він зараховується до «буржуїв», не одержує пайка, продовольчих карток і при облаві відправляється на примусові роботи. Звільняються від таких посвідок лише жінки, що мають дитину до року. Тому всі громадяни у всякій спосіб роздобули такі посвідки, але це зовсім не зобов'язує їх з'являтися регулярно на службу; досить показатися на одну годину, походити, побалакати з начальством і йти додому. Де в яких установах досить з'являтися раз на тиждень. Утримання виплачується і робітникам і урядовцям в розмірі від 3,000 до 4,000 совітських рублів щомісячно. Крім того дається пайок, але дуже нерегулярно і завжди неповний: чого-небудь не хватає і частіш хліба. Робітники ще не одержували пайка за квітень, травень і червень, а службовці — починаючи з березня.

В травні місяці на цьому ґрунті було оголошено страйк друкарів. На мітинг з'явився сам Порайко і заявив приблизно слідуюче: «Ми все даємо що можемо. Хліба нема… Продуктів нема… Вам відомо, що "розкладка" не виконана. Селяни настроєні "петлюровські" і вступають в боротьбу з карними загонами. Куди ми не посилали ці карні загони, а найліпшому випадку, поверталися без нічого. А до того ми мусимо ще посилати продукти і нашим голодаючим браттям в Росії».

В Полтаві існує лише одна українська парафія, решта церквів — російські.

Стан Полтави не зовсім безпечний. Полтавський вокзал на військовому стані. Навкруги Полтави повстання. Тринадцять повітів оголошено небезпечними по бандитизму. В них орудують «махновці». Це лише загальна назва, бо фактично зв'язку у цих повстанських груп з Махном немає.

В травні місяці повстанці тричі захоплювали Зіньків, знищували там большовицьку владу і ЧК. Самі повстанці влади не встановляють, в пропонують на-

селенню самому організовувати владу. Повстанці населення не грабують, а навпаки роздають поміж населення відбиті від большовиків товари і продукти. Тому населення становиться до них дуже прихильно. Навпаки населення у всьому дає опір владі: «розкладка» не виконана, навіть на 30 %. Карні відділи майже завжди знищуються або розпорошуються. В кінці травня в Константиноградському повіті був знищений цілковито карний відділ з латишів в кількості 72 чоловіка. Він не повернувся зовсім і згинув безслідно.

В Полтаві та на Полтавщині розташовано VII совітську дивізію, яка наполовину складається з латишів. При цій дивізії існує окремий «Особий відділ по боротьбі з бандитизмом», який виключно складається з латишів. В кінці травня був в Полтаві великий переполох: під самою Полтавою проходили повстанські відділи Чорної Марусі й Шуби. Чекали нападу на місто, але повстанці пройшли мимо.

Настрій селянства по офіційним большовицьким даним «петлюровський». Дійсно, селяни тільки й мріють про Петлюру. Їм не відомо де саме знаходиться Петлюра, що він робить, але існує переконання, що він раптом з'явиться як їх спаситель ще в цьому році. Взагалі селяни певні, що цей рік буде кінцем большовицької окупації на Україні. Цікаво те, що селянство Полтавщини ясно не уявляє собі уряду УНР, а лише сам Петлюра є для них синонім національно-політичного визволення.

Національно селяни цілком викувані і доведені большовицькими утисками до найвищого ступеня національного шовінізму. В селянині за останні роки виробилася органічна ненависть до «кацапа».

Як полтавські селяни уявляють собі майбутню українську владу?! Ця влада мусить, на їх думку, залишити закон про віддачу землі селянству, мусить бути цілком національною і забезпечувати спокій та порядок. Ні в якому разі вони не має бути монархічною. Вони й сучасну большовицьку владу вважають як монархічну і називають московський уряд «босяцькими царями», а голову полтавського «виконкому» таким же «губернатором».

Усіх селян є бажання народної колективної виборної влади. Тут не обійшлося і без впливу царювання «совітів», бо висловлюється в багатьох колах бажання власного самоуправства через виборних від населення, але без комісарів.

Гроші в Полтаві ходять тільки совітські, бо інші, які тільки не покажуться, зараз зникають і ховаються. По селах не ходить ніяких. Серед повстанців і в районах захоплених ними ходять лише «царські» і українські. Взагалі українських грошей досить, але вони ховаються як святиня. Українських грошей в обороті немає ще й тому, що їх бояться брати, бо большовики за це жорстоко розправляються.

Ціни в Полтаві:
хліб — 1,800 совітськ[их] рублів;
кварта молока 2,000 сов[ітських] рубл[ів];
сало — 7,500 руб[лів];
1 десяток яєць — 3,000 сов[ітських] руб[лів];
м'ясо 1 фунт — 2,500 сов[ітських] руб[лів].

Хліб тільки чорний і його дуже й дуже важко дістати.

Базарів майже не буває.

Рух потягів. Залізниця Київ — Полтава давно зруйнована повстанцями і руху там немає. Також і інші залізничні шлях попсовані. Щоб з Полтави або з Харкова попасти до Києва або до Московії, треба їхати кружним шляхом, який єдиний відбудований большовиками і пильно охороняється. Цей шлях на Кременчук, Знаменку, Фастів, Київ і далі по Курсько-Московській залізниці. На цьому шляху потяг ходить раз в тиждень — почтовий, який, між іншим, має 7 класових вагонів. Але ці вагони призначені для «робітників і комуністів» і завжди бувають замкнені. Звичайна публіка в них їздити не має права.

Приходиться для подорожування просити ласки «товаришів червоноармійців», для яких існує ще один потяг — «демобілізаційний товаровий етапний потяг», який ходить теж раз в тиждень. На пересадках потяги не согласовані і тому приходиться чекати пересадки іноді по 5–6 діб, прямо на пероні, бо ОРТОЧЕКА подорожуючих з перону нікуди не пускає.

Для охарактеризування «прелестей» подорожі ми подаємо враження оповідача: «Щоб попасти на потяг, який мав відходити під ранок, мені прийшлося з'явитися на вокзал о 9-й годині вечора, бо пізніш, з огляду на військовий стан, на вокзал не пускають і заарештовують. Прибувши зараз треба взяти білета, пред'явивши в касу перепустку "исполкому". Після цього зараз же пропускають на перон.

Тут всі (червоноармійці, чоловіки, жінки і діти) лягають покотом на брудну і немиту платформу чекати на протязі цілої ночі потягу. Сморід… лайка… Коло 1-ї години представник ОРТОЧЕКА в супроводі десяти червоноармійців обходить перон. "Ей, братва, вставай — проверка". Провіряється перше документи і дозвіл на виїзд, а потім присутність білета на потяг. Коли чогось немає, то арештовують і направляють в ОРТОЧЕКА, а звідтіль або в ЧК як дезертир, або "труддезертир", або контрреволюціонер, або просто на два тижні на примусову роботу. Після перевірки ходити й пересовуватися по перону не можна.

Був цікавий випадок. Дві пані направилися до уборної. Коло уборної їх арештував вартовий і направив в ОРТОЧЕКА. Там довго їх допитували і відпустили назад, але заборонили рухатись і… йти до уборної. Потяг спізнився на добу і ввесь час прийшлося мучитися на пероні без права виходу куди-небудь».

Червоноармійці здеморалізовані. Одні латиші мають військовий вигляд. Червоноармійці хочуть додому і голосно це висловлюють і домагаються негайної демобілізації. Проходячі потяги завжди наповнюються червоноармійськими дезертирами, що свавільно демобілізуються.

По відношенню до жінок попереднє нахабне відношення трохи поліпшало, але ж в самих селах є багацько ґвалтувань. Але й селяни за це жорстоко розплачуються. Відношення до жінок м[іста] Полтава більш-менш коректне, але відомі такі два випадки.

1) Десь в повіті була заарештована надзвичайно гарна панночка, яку обвинувачували в переписці з «петлюровцями». Дуже часто необережно надіслані листи з-за кордону до своїх родичів і знайомих бувають причиною дуже сумних наслідків для адресатів — їх обвинувачують в листуванню з «петлюровцями» і часто розстрілюють. Отже і цю панночку було приговорено до розстрілу. Під час переведення приговору Порайко звернувся з пропозицією що її помилують, коли ця панночка вступить на службу до ЧК і буде коритися большовицькій

владі. Вона на це згодилась. Але незабаром до неї були пред'явлені «брудні» вимоги і коли вона не погодилася, то була все ж таки розстріляна.

2) На квартиру одного із чекістів була приведена якась панночка. Сусідка за стіною чула крики, прохання, ридання, а потім жорстоку боротьбу. Нарешті, «контрреволюціонерка» кинулась тікати через вікно. Їй вдогонку почулися стріли і лайка. Чим, нарешті, скінчилася справа невідомо.

Охрименко

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 69,
ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 2–3.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 1,
ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 70–71.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД ЧЕРВНЯ 1921 (2)

Повстанські отамани: отаман Лихо

Повстанці з Брацлавщини з захопленням оповідають про свого героя отамана Лихо. Лихо — це псевдонім одного із поручників української армії, який при осінньому відступу УНР за Збруч залишився на тилах. Це молодий ще стрункий і красивий чоловік з великим розумом, ініціативою й надзвичайно лагідним поводженням. Про його відвагу й смілі наскоки на большовиків складаються цілі легенди серед селянства. Своїм лояльним, справедливим і лагідном до жидів, Лихо заслужив велику серед них прихильність.

Повстанській кіш, яким керує от[аман] Лихо вже цілий рік успішно бореться проти большовиків. До от[амана] Лихо цим кошем керував Якубенко. В склад кошу входять переважно селяни. Є також досить й інтелігенції. Селяни в більшості від 30 до 40 років.

Цікаво зазначити ще те, що селяни, що складають кіш от[амана] Лиха переважно безземельні або малоземельні, що мають від 2 до 10 десятин. Таких селян, які б мали понад 10 десятин зовсім в коші немає.

Повстанці от[амана] Лиха йдуть під гаслом: «Геть чуженців окупантів. Геть комуністів чужих і своїх. Хай живе самостійна Україна».

На запитання «Як вони уявляють устрій української держави?» дано відповідь: «Здобудемо Україну. Утворимо Установчі збори — вони й вирішать, що треба». Вирішення земельного питання повстанці Лиха також відносять до Установчих зборів.

В осені, коли кошем керував ще от[аман] Якубенко, цей кіш складав значну компактну силу. Лихо переформував його. Тепер він постійно тримає невелике число 500–1,000 козаків, з числа яких 30 % кінноти, а решта їм розпущена, але з такою умовою, що при першому його заклику всі повстанці скупчаться там, де буде отаманом наказано. Така система дуже затрудняє большовикам боротьбу з кошем, тим більш що й постійний кадр розбивається на ряд дрібних партизанських загонів. Ці загони при потребі дуже легко розпорошуються і навпаки дуже скоро скупчуються й тим дають змогу наносити удар ворогу саме там, де він менш всього сподівається. Зброєю і набоями кіш постачається від самих большовиків, яких обеззброює сотнями. Район, який зараз знаходиться під «впливами» от[амана] Лиха — це північна частина Правобережжя.

З подвигів коша от[амана] Лиха відомі такі.

В листопаді 1920 року кіш от[амана] Лиха вступив під міст[ечко] Іллінці в бій з гарнізоном містечка й цілим полком большовицької піхоти. Наступ вів один курінь, але удар був такий дужий і несподіваний, що цілком змяв большовиків і гнав їх аж до Липовця. Тоді в міст[ечку] Дашові була захоплена вся большовицька влада з ЧК. До дев'яти комісарів і чекістів було розстріляно.

У Дашові повстанці трималися коло місяця до 29-го грудня. Під кінець грудня большовики надіслали допомогу з башкирців (кіннота) та китайців. Кіш відступив, але в районі Немирова кіш був оточений зі всіх боків бригадою башкирів і китайцями. Кіш був посаджений на коней і рішучим ударом прорвав коло й відійшов до Гайсина. В цьому геройському ударі на вдванадцятеро більшого ворога загинув сам командир кінноти хорунж[ий] Кривенко й старшина армії УНР Регул. З козаків лягло п'ять душ. Але відступ до Гайсину не врятував коша.

Большовицькі сили все насідали й насідали. В початку січня кіш був розбитий. Повстанці розпорошилися по других повстанських загонах. Але більші частини коша під проводом от[амана] Лиха пощастило вибратися на Липовечину. З того часу от[аман] Лихо стає сам на чолі кошу.

Він придбав таку любов і віру до себе у козацтва, що воно кориться всякому його наказу, навіть найбільш небезпечному. Трохи оправившись та відпочивши, от[аман] Лихо робить смілий наскок на VIII козачу большовицьку дивізію в 2,000 багнетів, яка була розташована в міст[ечку] Жорнище на Липовечині. Після упертого бою от[аман] Лихо майже цілком знищує ворога й захоплює його обоз. На 20 підводах знайдено було 16,000,000 сов[ітських] руб[лів]. Захоплених полонених було поділено на дві частини. Комуністів розстріляно, а мобілізованих одпущено додому. В цьому бою був тяжко ранений командир кінноти пор[учник] Баків. Його було доставлено до Монастирища. Де він тепер невідомо. Повстанці примушені були залишити цей район і не мали змоги взяти раненого з собою.

Проти от[амана] Лихо був висланий большовицький полк, який стикнувся з кошем от[амана] Лиха на Гайсинщині в страсний тиждень. Бій закінчився повною перемогою от[амана] Лиха, було захоплено 40 рушниць, 4 ящика набоїв і одну гармату. Але кіш був примушений відступити під напором кінноти Котовського. В Немировських лісах дійшло до бою з кіннотою Котовського. Чотири годин тривав жорстокий бій. Котовський відступив і мусів відмовитися від дальшого переслідування коша. Після цього от[аман] Лихо вільно направляється на Білу Церкву, яку бере в бою. Він в Білій Церкві довго не залишається і несподівано з'являється у Хмільника. З цього часу він переводить акції безперервно в районі: Вінниця, Жмеринка, Проскурів та Нова Ушиця.

В середині травня от[аман] Лихо захопивши Дунаївці, підходив дуже близько до Кам'янця. Зараз от[аман] Лихо веде переважно партизанську боротьбу невеличкими загонами вирізуючи по містечках та селах чрезвичайки. Він навів таку паніку, що одна чутка, що от[аман] Лихо наближається примушує большовицьку владу розбігатися кидаючи все.

Охрименко

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 13–14.
Уривок, машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 72.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД ЧЕРВНЯ 1921 (3)
Повстанські отамани: отаман Козлик

Козлик також псевдонім старшини армії української. Оперує він, головним чином, в Катеринославському та Олександрівському повітах. Відрізняється він своєю надзвичайною відвагою і такими одчайдушними операціями, які нагадують пригоди Густав Емарівських героїв. Сам читач може переконатись в тому, нижче описи деяких його операцій.

Серед селян і німців-колоністів от[аман] Козлик користується надзвичайною популярністю і повагою. Один його заклик зможе поставити на ноги все населення майже половини Катеринославщини. Цікаво ще й те, що Козлик ніколи не тримає при собі великого загону і лише в особливих випадках закликає більш значні сили до зброї. Звичайний склад його операційного загону: 18 кінних козаків та 2 повозки-площадки з кулеметами. Але ж цим загоном він стерорризував, в повному розумінні цього слова, всю нікопольську районну міліцію і карні загони військових комісарів. Приводимо кілька зразків геройських вчинків за[го]ну от[амана] Козлика.

Після того, як от[аман] Козлик відбив низкою своїх наскоків майже всю «разверстку» Катеринославського повіту, проти нього був направлений карний відділ катеринославського військового комісара в складі до 500 червоноармійців при 100 душах кінноти, 4-х кулеметах і одного панцирного авта. Цей загін довго ганявся за Козликом і, нарешті, попав в засядку, що зробив йому от[аман] Козлик.

Між селами <…> і Шапарівка весь карний загін опинився під перехресним огнем і мусів тікати, залишивши зброю, кулемети і авто. Цим авто от[аман] Козлик користувався довгий час і наводив ним паніку на всю большовицьку владу на селах. Коли от[аман] Козлик не мав вже можливості добувати бензини, авто було сховано так, що й понині його не знайдено большовиками.

В село (по деяким причинам назву подати не можем) прибуває частина совітського полку в числі 450 душ і розташовується на ніч. Полк розмістився по хатах. Ніч… Все поснуло… З-під лісу підходять тіні і розпорошуються по селу. Ні крику, ні звуку. Через годину – дві всі большовики були перерізані, нагружені на підводи і звезені верст за 7 від села яр за лісом. Коли настав день, все було спокійно, наче нічого не скоїлося.

Годин в 10 ранку в село приїздить ще загон червоноармійців душ 50.

— Де знаходиться полк?
— Не знаємо.
— А був він тут?
— Вчора був.
— Ночував?
— Так, ночував, але ніччю було чути якусь стрілянину під лісом. Казали якісь повстанці, так вони поїхали до лісу.
— І не поверталися?
— Та ні, може поїхали далі.
— Гм… А стрілянина довго тривала?
— Ні, не довго, з годину.
— Что ж, товарищи, поедем, узнаем…

Поїхали до лісу. Тихо. В'їхали в ліс… Та-та-та-та… Та-та-та… Защебетали кулемети. Через півгодини через село перелетіло на конях з жахом на обличчях коло десятка червоноармійців.

Приїздили в село «карники». Розпитували. Шукали. Декого розстрілювали, декого арештували. І більш нічого. Виявилось, що це діло отамана Козлика, а де він, ніхто не знає. Тільки через два тижні большовицький загін знайшов, нарешті, полк, випадково наткнувшись на оригінальне кладовище, майже півтисячі червоноармейців.

Ще випадок. По шляху Катеринослав — Нікополь з Катеринославу на реквізованих підводах було відправлено для партійних робітників м[іста] Нікополя: 80 пудів монпансьє, 24 пуда цукру, 150 пар взуття і кілька тисяч аршин мануфактури. Вся лавка охоронялась спеціальним загоном ВОХР. На Краснокутських хуторах валка зупинилася на ночліг. Смерклось… Поснули… як миші зі всіх боків повалили «козловці». Через дві години нікопольські партійні товариші мали право заявити, що вже вони нічого не зможуть одержати з цих ласощів. Найбільш цікаво те, що ні одного червоноармійця з ВОХР не було вбито і сторожа прокинувшись в ранок була здивована, що тільки возів з крамом немає, але бракує їх власної зброї. Життя охорони врятувало те, що при їх смерті потерпіли б від карних загонів самі хутори.

Коло міста Олександрівська за станцією передача ще в січні місяці «врангелевці», під час свого відступу зруйнували залізничний міст. Для передачі потягу з полудневих залізниць на запорізькі і назад приходилося користуватися лише об'їзним шляхом наскоро прокладеним большовиками. На ст[анції] Олександрівськ прибув відомий «агітпотяг» імені товариша Сталіна. Цей потяг складався з дев'яти бувших царських загонів зі спальнями, салонами, ваннами і т[аке] і[нше]. Товариші-агітатори користувалися всіма благами царського потягу. Цей потяг мусів бути переданий попри станцію <…> по Полудневі залізниці.

Ніч… Потяг рушив… Хід скоршає… Стрілочник стрілку за підходом потяга. Він в певний момент мусив перекинути стрілку. Його схопили й понесли. Як передавав він на дізнанню, що ніби як в пісні він чув: «Ти Хома дивись, не помились, став стрілку як треба». Через стрілки проторохтів повним ходом потяг. Пройшло 15 хвилин. Роздався грохот, показався огонь і зойк… «Агітпотяг» імені товариша Сталіна на повному ходу звалився в провалля, де був залізничний міст. Вагони охопили полум'я.

По офіційним большовицьким відомостям і цю катастрофу загинуло 27 «ответственных работников». Фактично було витягнуто декілька півобгорілих трупів і 62 пари ніг. Певно 35 пар ніг належало вже не до «ответственных работников». Між іншим в тому ж потязі загинув полковник Мартиненко, що в 1918 році був командиром артилерії в Катеринославі і, зрадивши УНР, передав всю артилерію ген[ералу] Григор'єву. Слідство дало лише те, що стрілочник був замінений і що катастрофа є діло злочину проти большовицької влади.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 11–12.
Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 73–74.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД ЧЕРВНЯ 1921 (4)
При кінці маскараду

Те, що зараз твориться в Совітській Росії інакше не можна назвати як крах дотеперішньої так дзвінко прокламованої політики большовиків. Здавалося, що Ленін і «Спілка» в своїх химерах комуністичного будівництва вже перейшли геркулесові стовпи, що хвиля їх божевілля має розбитися остаточно о гранітні скелі тверезої дійсності й, нарешті, мусить відлинути назавжди, залишаючи лише брудну піну з різного сміття.

Коли після небувалої поразки під Варшавою в Совітській Росії, а зокрема на Україні, почало все більш і більш ширитися незадоволення владою, коли це незадоволення стало просочуватися у вірні совітам кола червоних випробуваних робітників, коли нарешті деморалізація стала заражувати найпевніші частини червоного війська, всі думали, всі були переконані, що вже настає кінець.

Большовизм, ця болячка всього культурного світу, мусить вже раптом лопнути й роз'ятрена рана почне підживати. Це було для всіх ясно й цілком зрозуміло, бо еволюціонувати большовицька влада не могла через всю зарозумілість, упертість й ортодоксальність політики совітських провідників. Досить, лише пам'ятати власні слова самого Леніна, який ще той рік заявив: «Дуже багацько ми пролили крови й стратили життя для досягнення влади пролетаріату, що було б смішно, коли б ми задля яких матеріяльних користей поступилися б ідеєю цієї влади».

Так казалося рік тому. А тепер? Хто може повірити що країна, девізом якої стоїть «РСФСР» — Російська Соціалістична Федеративна Совітська Республіка, влада якої має гаслом сотворити комуністично-соціалістичний рай, ця країна давно вже втратила свій суто соціалістичний вигляд й зараз на порозі того, щоб стати звичайнісенького типу капіталістичною державою? Правда вона ще прикривається тогою соціалістичною незайманості, комуністичної наївності, але це ненадовго. Незабаром настане час, коли провідники большовизму здеруть з неї цинічно й останню прозору тогу й оголять її капіталістично-буржуазне тіло, заражене мікробом морального бандитизму й кретинізму.

Ще під час Варшавської поразки большовицькі пророки й жриці почали потроху заковувати свою соціалістичну, захоплену високим комунізмом Росію у вериги свого й чужоземного капіталу. Ці вериги стають щодалі вже важчими й важчими. Ось кільця цих вериг: «Декрет про реальну власність селян над землею… », причому наділ все росте. «Декрет про вільний торг…», «Декрет про відбудову кооперації… » і, нарешті, концесії закордонному капіталу на природні багатства. Видача в руки того ж капіталу фабрик, заводів… І т[ак] д[алі]… і т[ак] д[алі]…

Навіть самі большовицькі жриці, одверто заявляють про відбудову «державного» капіталу. Ще один крок… І тога соціалістичної незайманості впаде. Росія стане по духу дореволюційною Росією зі всіма її негативними сторонами. Лише Романови й «Спілка» будуть замінені Леніними і, такої ж якості, «Спілкою». І все це робиться цілком одверто, з характерним большовицьким цинізмом.

Ленін голосно заявив, що не було й навіть не може бути комуністично-соціалістичної Росії й, як аргумент, каже: «В порівнянню з соціалізмом капіта-

лізм єсть зло. Але в порівнянню з середньовіччям, що існує в Росії з майже неіснуючою продукцією, бюрократизмом, капіталізм є прогрес. Коли не можна відразу перейти до соціалізму, то капіталізм являється неминучою фазою розвитку продукції й обміну».

От що каже той же Ленін через рік. Тільки він та йому подібні можуть так рішуче не хиляючися ставити хрест над тим, що на протязі трьох років трактувалося на всіх перехрестках, що кров'ю і сльозами вбивалося в нещасні темні маси ошуканого народу, і що, нарешті, довело до певної руїни багатющі ниви батьківщини України.

Далі все йде по битій дорозі… На Миколаївській, Московсько-Курській і Південних залізницях прикликаються до життя дореволюційні інструкції й дисциплінарні кари. Надається повна влада начальникам станцій, шляхів, тяги, телеграфу й т[ак] д[алі]. Всі комітети на залізницях касуються… Відновляються права адміністрації на заводах і фабриках.

Як подає «Красная газета» Ленін наказує «поміркованість і згоду» з капіталістами, «обережне й доброзичливе відношення» до громадянства, дрібної буржуазії, и інтелігенції, й селянства. При цьому підкреслює, що перехід до соціалізму має переводитися «обережно й планомірно» (?).

Далі Ленін наказує давати чужоземним капіталістам «миллионные заработки», тільки б знову нав'язати товарообмін. Наказується закликати найвпливовіші промислові кола до праці (себто закликати до життя власний капітал). По заяві лорда Керзона демісія Чичеріна — діло конечне. Ліве крило совітської влади також має «податися до демісії».

В церковних справах теж повний поворот до старого. Троїцько-Сергієва лавра повернена монахам. Всі будинки Чудова монастиря віддаються в повне розпорядження патріарха Никона, і т[ак] д[алі] і т[ак] д[алі].

Треба звернути увагу, що це не тільки компроміси з боку упертої в своїх поступуваннях, непохитної в своїх програмах большовицької влади — це є повна здача перед капіталом по всіх пунктах. Інакше трактувати цього не можна. Що ж являється підставою такої здачі? В кожному разі не надія схоронити «комуністично-соціалістичну владу». Це було б цілковитою наївністю. «Капіталістичного комунізму» немає й не може бути… Але справа й не в тому… Нас цікавить друге — проаналізувати, що уявляють з себе ті проводарі большовизму, ті жриці, що в свойому палкому бажанні утримати владу в руках, з такою легкою душею кидають свої гасла, нищать ті прапори, що по і їх наказу пропитані кров'ю й сльозами тисяч, сотень тисяч неповинних людей.

Хто ті пророки, що забули свої заповіти й раптом починають співати старі дореволюційні частушки. Хто вони? Маскарад кінчається, знімаючи зім'яті, запотнілі маскери… Останні події здирають з них маскарадне убрання — цю тогу комуністичної святості и ми бачимо перед собою звичайнісінького «авантюрників» вищої марки, яким на протязі трьох років, вдавалося каламутити життьові хвилі не тільки многомільйоних мас народів в бувшої Росії, але і всіх шарів суспільства цілого світу. І ці авантюрники мають ще нахабство мріяти про те, щоб утримати свою владу ще й надалі, але це даремно. Сліпі, закохані веселим арлекіном на маскараді вже прозріли, коли побачили, що під маскарою ховається обличчя убивці, каторжника.

В історії ще не було випадку, щоб узурпаторська влада могла перетворитися шляхом еволюції, заховуючи при цьому свої прикмети, свою ідеологію. Що утворено вогнем, від вогняної загине. Це закон, якого не перейдеш.

Одно ясно, що всі ці «реформи» благовістять початок скорого кінця. Кінця того кошмару, що чорною мрякою висів над нами на протязі трьох рок[ів]. Ще трохи й залунає похоронний дзвін.

Охрименко

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 4–5.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 75–76.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 15 ЛИПНЯ 1921 Інформації від прибувшого з України гром[адянина] Тирси Василя Петровича

І. [Інформація політична]

Не знаю.

ІІ. [Агітація]

Вся діяльність «советского правительства» проходить, головним чином, під знаком агітації. Як в науці, так і в мистецтві непомітно жодного поступу в ґрунтовній культурній роботі… Все ґрунтується на агітації та пропаганді. Ґрунтовною постановкою науки большевики на Україні не займаються. Професорами «соціальної пропедевтики», т[о] є[сть] комуністичної науки є був[ший] студент Політехніки Євген Касьяненко, який редагує партійний орган «Комуніст», де він виступає з передовицями проти уряду УНР, псевдонім його «Ларіх», другим таким є Григорук, голова «Всевидата».

Професори голодають як, напр[иклад], мені говорили, проф[есор] Тутковський та Кримський, останній писав кілька раз про становище науки, Української академії наук, де виясняв трагічний стан наукової роботи: шафи академії (всіх її численних секцій) ломляться від невидрукуваних ще праць, на друк яких праць не мається навіть і надії щоб то було видрукуваним. Весь папер для наукових відчитів, записок і таке інше забрано «політбюром» для цілей агітаційних. Авторам наукових праць не платять ні шеляги. Зимою, за браком опалу і світла, наука в вищих школах не провадилась в 1920–1921 році.

Ставки професорам мізерні остілько, що деякі з них пішли дяками на село. Дичавіє наука і низіє — дилетанти з комуністичним пломбом затуркали істинних мужів науки — то стверджує проф[есор] Є[вген] Тимченко. Плакати смішно-пустословного змісту як-то про то аби дбали чистоту (коли у Києві взагалі ніде нема лазні). Плакати фантазійного дурного характеру з глаголами про електричні трактори і прочіє, проблеми романа Белламі. Істеричні викрики пролетарського бандита Казанського кричить про то, що генії контрреволюції на малюнку: в одну кучу кладе російських генералів Корнілова, Колчака, Денікіна і Петлюру…

Мітинги відбуваються тепер рідко дуже, бо всім обридли, а коли і бувають, то тільки з так названих суботників, або воскресників. Публіка на мітингах або

мовчазна (коли у місті чи селі де є військо), або з репліками з боку баб, які зауважують непослідовність большевицьких проповідей з їх ділами.

В Київській губернії кращим робітником на селі для агітації серед українців числять Сергія Пилипенко, був[шого] офіцера з ризького фронту, був[ший] укр[аїнський] с[оціаліст]-р[еволюціонер]. Цей пан займає видатне становище серед комуністичної провокації, бо є демагогом першої марки.

Панас Любченко (в літературі Кость Котко) — це найбільш розумний, фанатичний із цих провокаторів української справи. Пише фейлетони, де виставля в смішному та карикатурному вигляді український національний рух. Його писані повні злоби запеклої і нелюдської ненависті яничара. Кілько раз виступав як прокурор чрезвичайки по присудам на смерть українських діячів.

З такою ж, скаженою, злобою накидувався менш розумний, але більш нахабний був[ший] прапорщик російської армії Грицько Хименко в Києві, який хвалився публічно тим, що розвалив у Черкасах два українських полки, не давши їм у відповідний час зброї. Цей добродій мені відомий персонально як спосібний організатор українських громак на турецькому фронті у Трапезунді. Цей тип кар'єровича і людини жадної на гроші. Він походить із Гировікового хутора коло села Кирилівки Звенигород[ського] повіту на Київщині. На селах його брат Теофан виступає на сільських зборах з промовами.

III. [Інші партії]

Не знаю.

IV. (Населення)

Населення до большевиків ворожо, але побоюючись, бо в селах всюди стоять большевицькі війська (в с[елі] Кирилівці до 20 гармат). Звенигородський повіт є «ударний», т[о] є[сть] невиконавший розверстки як-то хтілося большевикам. Коні большевицької артилерії — худі шкапи. В селі Кирилівці (де до 8,000 населення), тому селі де є народжений Шевченко, большевиками заснована «комячейка», якою керує Компаненко, учень гімназії по прізвищу Лацаба. «Політруком» волості був спершу Беринько, а зараз кацап Дюшков, організувавши комсомол (союз комуністич[ної] молоді). Населення потаємці зітхає за Центр[альною] Радою, але так кажуть, щоб дали купчу на руки, та щоб був один господар, хоч би отой Петлюра — зітхають дядьки.

До чужоземних військ настрої то байдужі, то прихильні, то ворожі, в залежності від того де більше взяли большевики розверстки. Сподівалися найбільш Петлюри, була поголоска і про Румунію.

Національна свідомість виявляється глухою стихійною ворожнечею проти «мацапури», яка під виглядом «мешочників» жебрачить і витягає мільйонами збіжжя з України і не дає проїзду нашим людям по залізницям (мільйони російських селян їдуть з Московщини за хлібом). Другою причиною — кацапські війська на Україні, які вивозять, реквізують, граблять. А свої козаки присилають листи з Московщини, де жаліються, що голодають, їх післано на Сибір, на Урал і т[аке] інш[е], то обурює селян сильно.

V. Повстання

В тій місцевості, де я пробував (у Звенигордщині), чутно було про повстанські загони: «Не журись», Голий, Гризло. На південь Махно. Ходять чутки, що повстанці каструють комуністів. Повстання йде під гаслом «Геть комуну». Було

чути про відозву Голов[ного] Отамана аби окремі, розрізнені повстання не піднімались.

Із Сквирського повіту та Київського нарікали селяни що повстанці грабували. До повстанців селяни ставляться дуже прихильно, оточують їх ім’я різними приказками та легендами.

VI. Організація влади

На селі «ревкоми» і «комнезами» (волостні та сільські ради). В «комнезам» та «ревком» входять часто безпартійні українці. Організують то все переважно кацапи, більш рідко жиди (на селі), а в місті частійше жиди, рідше кацапи. Перевибори бувають часто. Представники влади мають міліцію сільську і міську. Ця сила невелика (жиє хабарами), бо утримання крайнє мізерне. Міліція складається із сільської і міської безробітної гультіпашної молоді.

Співробітники радянських установ, змучені голодом не діждуться погибелі варварської влади. В склад київського ЧК входять: Михайлик, Павлов (голова, кацап, прокурор, ненависник українців). В склад його входить також жидок Перельман по псевдоніму Блискавицький. В Кам’янці на чолі ЧК жидок Лавров (псевдонім), кажуть не такий лютий як попередній.

VII. Націонал[ьно]-культур[на] інформація

Жиди до української національно-державної ідеї ворожі, але вони не проти українців яко культурної осібності. Це через те, що вони не вірять в українську атракційну силу. Українську мову большевицька влада старається використати, щоб відбити ґрунт у «шовіністів» і тільки для того. Вживається українська мова рідко (на показ) лише у тих інституціях, де є українці (Наросвіта), або там в крайньому разі де нема «русоманів» (большевицький термін «п’ятаковців»).

В народних школах і семінаріях по більшості навчання провадяться українською мовою. Большевики числять вчителів і всяких безпартійних за «петлюрівців». На волостних вчительських з’їздах виступають бездарні натаскані большевицькі оратори, які запрошують безтактно вчителів до «соціалістичної культури», але вчителі такі пункти тактовно обходять. Утримують вчителів до смішного нікчемним удержанням — 3,000–3,500 совєт[ських] руб[лів] в місяць, і коли б не селянський пайок, вчителі вмерли б з голоду. Дитячих садків в селах немає. Нових підручників не видається і користуються виданими ще владою УНР, або українських видавництв «Час», «Вернигора» і т[акого] інш[ого]. На підручники великий голод на селі.

До церкви і попів большевицька влада ставиться ворожо. Українізації церкви не спиняє зовсім, не втручаючись в діла, але злорадіючи сваркам релігійним, надіючись загину релігії.

Українізація школи йде добре. Большевик Соколянський (українець) сильно попирає українізацію шкіл і вищої школи також. Московська професура Києва найбільш вороже українізації школи.

VIII. Економічна інформація

На Лівобережну Україну большевики колонізують населенням голодних кацапських губерень. Головним чином Харківську, Полтавську, Катеринославську та Чернігівську та область Донецького басейну. Звичайно сільське населення ставиться ворожо, а робітництво байдужо.

Через реквізиції засівається хліба селянами «minimun», аби щоб вистачило самим. На Херсонщині, Катеринославщині та Таврії величезні простори необробленої землі. Буряків засівають небагато і безладно, бо дуже мало заводів працює, а за «совєтські гроші» ніхто не хоче робить. Панська земля в малоземельних селах.

Потяги ходять по Кам'янецькій лінії раз або од сили два у тиждень, по Могилівській те саме. Справний рух лише по головним лініям, де відбувся ремонт, як Київ — Одеса.

Дуже мало фабрик і заводів працюють, а які працюють, то на військо, бо всі вони мілітаризовані на Україні.

Вільна торгівля знову дозволена, але характер її є головним чином товаровий обмін, «советские» не охоче беруть. По селах війська часто оточують базари і забирають, або як вони кажуть реквізують, головні предмети торгівлі — предмети споживи і предмети одягу, або нафту чи мило. Обмежена, а в останньому часі заборонені торгівля збіжжям та предметами споживи (населення продає все щоб не пішло в розверстку).

Ціни:
на звичайну муку на Київщині 20,000–100,000 «советских»;
чорна мука 70,000 за пуд;
сало 77,000 або 84,000 совєтських за фунт;
масло 12,000–15,000 фунт;
яйця десяток 4,000 або 5,000 совєтських;
м'ясо фунт 2 900–3 500;
товар на чоботи 250,000–350,000;
чоботи готові коштують ½ або ¾ мільйони;
кінь — 1,500,000;
корова — 1,000,000; на Поділлю корова 10,000 «царських»;
сіль 2,000 рублів совєтських;
гас 3,000 фунт;
цукор в Києві 12,000–15,000, а на Поділлю — 100 «царських» фунт.

На Київщині ходять: 1) «царські», 2) «20» «керенки», 3) гривні.

На Поділлю «царські», «ринські» та «гетьманки»; за 1 карб[ованець] в «керенках» (20-ки) дають 20 совєтських, за 100 «царських» («катеринки») 25,000 совєтських; гривні в деяких місцях на рівні 3-х «керенськими» (20-ми). На Поділлі за 1,000 «гетьманок» — 5,000 совєтськими.

Кооперації на селі нема, а коли й є, така: большевики змушують селян принести різні товари задурно, а потом то все віддають безплатно партійним комуністам, «комнезамам» та військовим. В Києві «Дніпросоюз» перетворен в «Губсоюз "Главпродукта"».

Реквізиції проводяться всюди і вживаються часто. Большевицького війська переходить часто, але невеликими частями. Коні страшно худі, постачання їхнє погане через хабарі і недбайливість індендатури. Кавалерія іноді, яка живе грабунками (карательні отряди), добре одягнена і коні має ситі.

В комуністичних господарствах праці жодної нема. Часописей економічних жодних не бачив, як тільки що приходять з Москви.

IX. [Військова інформація]

Збор розверстки відбувається кругом. З військами: гармати та кіннота. Всі війська уродженці уральських та сибірських губерній. В Києві стоїть коло 100,000 большевицького війська, але звідси розсилається по селам для каральних цілей. Настрій війська ворожий до свого начальства, вимагають кінця війни, поліпшення харчув[ання]. Прибуття війська населення збидає зітхаючи, бо знає що будуть насильства і грабунки. Настрій війська невдоволений через брак споживи, одягу і довгу війну.

Військо вражає як якийсь збрoд босяцтва, зброя — стара вінтовка військового часу і навіть берданки. По цілій Україні заведені «комсомоли» (союзи комуністичної молоді) і «всеобучі» — організація військових вправ — хлопців гонять на щоденні воєнні заняття на площах сел і міст. Військо складається або із далеких чужоземців, або із волоцюг чи кримінального елементу. Дисципліна падає. Солдат живиться або жебрацтвом, або грабунком та насильством. Часто видають накази осадного стану, щоб тероризувати і залякати людність. Ліків майже нема ніяких. Велика сила венеричних хвороб.

Мобілізують за молоді роки. Про мобілізації стараються якомога більше залякати населення. В газетах і на мітингах балакають про мир і «советское строительство» та економічне відродження, про то що Америка дає допомогу Совєтській Росії, все балакають про мир.

Відношення війська до повстанців та українців вороже, для них то ідентичні поняття. Особливо сильні з боку відповідальних осіб напади на самостійність.

X.

До комуністичної влади більш прихильно ставиться жидівська і особливо кацапська невійськова інтелігенція. «Все равно, хотя это и большевистская и все таки русская власть» — так вони кажуть. Большевизм вніс такий нечуваний економічний, інтелектуальний та моральний розклад в душі людності, що особливо зимою маса випадків самогубства. Терор ЧК вніс такий маразм і зневіру в душі голодної інтелігенції, що вона тікає куди очі глядять і переходить на службу робочими до селян.

Старі місцеві українські діячі дуже популярні серед селянства. Московська інтелігенція, кацапи по національності, на кожному місці стараються внести зневіру в душу народа. Із міст маса московського сміття понабивалось на села і ширючі ненависть до комуни, ненависної селянам, стараються змішувать комуну з українського ідеєю, провокуючи її.

По офіціал[ьним] відчитам до 10,000,000 щомісячно відвідує Україну мішочників. В балачці кожний мішочник — яросний противник України, але його ненавидять селяни яко старця-жебрака-ледацюгу.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 735. — Арк. 6–7, 9–12.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 21 ЛИПНЯ 1921
Інформації від осіб, що прибули з України

IV. [Населення]

По всій Україні ідуть реквізиції одежі, збіжжя і т[ому] п[одібного]. Збіжжя забирається навіть те, що лишається на насіння. «Розверстка» проводиться збройною силою і не планомірно. Під час «розверстки» заарештовуються всі ті, які на думку влади можуть пошкодити здійснити «розверстку». Цим викликається тяжкий режим для селянства і особливо для селянської інтелігенції. А це в свою чергу викликає вороже відношення до большовиків. Моральної сили большовики не мають, сила їх лише в зброї. Єдина надія селянства на владу УНР і Головного Отамана, але про це людність майже не має жодних інформацій. Чи приїде уряд УНР сам, чи з чужоземним військом для населення байдуже. Надії селянства на уряд УНР, як на свій уряд, свідчить про зріст національної свідомості.

V. [Повстання]

Своє відношення до влади большовиків селянство виявляє в повстаннях. По всій території України повстання то затихають, то з новою силою вибухають. Керують повстаннями переважно селянська інтелігенція під гаслами «Укр[аїнська] самостійна республіка». Між провідниками повстанського руху виділяються на Поділлі: Заболотний, Лихо, Хмара, Чуприна. Повстанців підтримує все населення.

VII. [Організація влади]

Всі свідомі українці, на погляд большовиків, є контрреволюціонери, шовіністи і бандити. Всякий свідомий українець, що говорить по-своєму є шовініст і бандит, одначе уряд дає розпорядження про українізацію всіх державних установ, шкіл з переважною більшістю українців і не забороняє українізації церков. Хто ж з українців виконує такі накази, тому кожну хвилину загрожує арешт. Особливо це стосується до учителів, що намагаються українізувати школи. Найбільшими ворогами вважаються жиди. Газет видається дуже мало книжок майже не друкують, а друковані роботи забороняють розповсюджувати («Кобзар» заборонений).

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 6.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 5 ЛИСТОПАДА 1921

місто Тарнів

Згідно доручень Міністерства від 3 листопада б[іжучого] р[оку] я того ж дня виїхав в дану мені командировку через Львів. В Львові я звернувся до начальника Інформаційного бюро Повстанського штабу (експозитура того ж штабу) полковника Пересади, щоб за його допомогою дістати перепустки до кордону на Збруч й за Збруч. Полковник Пересада повідомив мене, що в цей день і кілька найближчих днів не вдасться достати перепусток до Збруча, їхати ж без перепусток по паспортам УНР не можна, бо «na kresach» цих паспортів воєводи польські не признають, і хто би поїхав з таким паспортом без перепусток був би, безперечно, заарештований. Мені оставалось або вичікувати днів 4–5 у Львові поки

уможливився би для мене рух по кордону України, або вертати до Тарнова. Я за порадою п[ана] полк[овника] Пересади вибрав останнє, бо, по його, полк[овника] Пересади, погляду, я в Скалі, коли б туди й поїхав за днів 5, не довідався б нічого такого, що було би новим для військового штабу. А по моїм міркуванням чекати у Львові 4–5 день було би неможливо тому, що мені при львівській дорожнечі (наприклад 1,500 м[арок] п[ольських] кімнатою в готелю в добу), не стало би грошей виданих на поїздку. Будучи поставлений перед необхідністю повернути назад, я в Львові через Інформаційне бюро П[овстанського] штабу, відомих мені політичних діячів та окремих заслуговуючих довір'я галичан-мешканців прикордонної смуги, зібрав слідуючі відомості, які представляють інтерес під зглядом біжучого моменту.

Підготовка загального повстання розвивається нормально. Вона немає на сьогодняшній день такого грандіозного розмаху як то малюють газети, але те, що намічено в загальних рисах виконується успішно. В районі Кам'янця-Подільського між 25–28 жовтня появилися повстанські загони от[амана] Палія й от[амана] Широкого. Перший більш численний. Палій вирізав комуністів в Городку, підняв кілька сел Куявської волості проти большовиків, за поміччю селян добрався до Кам'янця-Под[ільського], вирізав большовиків там і направився далі по своєму маршруту. Селяни, що осталися без військового ядра, яким серед них був отряд Палія, незабаром були розпорошені большовиками, котрі через кілька день опам'ятались від першого страху.

Відділ от[амана] Широкого мав сутичку в районі Лянцкоруня з большовицькою кіннотою. Результати цього бою не були корисні для повстанців: кілька з них втікло за Збруч в Галичину, а про дальнійшу судьбу як ватажка та і його отряду відомостей не має. Поступили звістки, що Проскурів був захоплений повстанцями; при вирізуванню большовиків був нібито погром жидів. Припускаються, що це оперував загон того ж Палія.

Штаб отамана Тютюнника нібито мав перейти на Україну в ніч з 3-го на 4-е листопада. Група ген[ерала] Гулого-Гуленка перейшла на Україну і нібито під її загрозою большовики опустили Могилів-Подільський.

Що торкається большовицьких сил на Правобережній Україні, то їх оприділяють в 15 дивізій; на кордоні від Ісаковець до Волині є дві дивізії для охорони границі. 28, 29, 30 жовтня пограничні відділи большовиків по лінії Сатанів — Жванець виявляли велике хвилювання: постійної кордонної служби не несли, то появлялись на Збручі на кілька годин, то відходили на верстов 25–30. З 31-го жовтня в їхніх рядах видко наступило якесь заспокоєння, бо вони знову обсадили кордон. Стоять вартові піші (кордонна міліція), проїздять берегом верхівці в шапках з червоними верхами (Особые отделы).

Зв'язків від наших повстанчих отрядів за останні дні з України не має у Львові; всі відомості, які надходять і про які згадується, подаються до нашого інформ[аційного] бюро II відділом польського Ген[ерального] штабу і нами не провірені. Відсутність зв'язків, помимо причин, які ділаються на території України, можна ще пояснити й тим, що цивільна польська влада «na kresach» стала уживати репресій до українців; під ті репресії підпали наші військові відпоручники, які завідували пунктами й підпунктами на Збручі й, таким чином, вийшов певного роду заколот і дезорганізація в передачі відомостей.

Цивільна польська адміністрація нібито тому поробила репресії, що до Львова й Тарнополя приїздила соймова комісія з участю відпоручників большовицьких посольств у Варшаві для того, щоб переконатись, що українці з Польщі ніякої ворожої для совітів роботи не проводять. З огляду на це польська жандармерія арештувала 15 осіб на Збручі, серед яких більшість агентів нашого Повст[анського] штабу. Заарештовані перевезені до тарнопольської в'язниці; старшина польський, який відає при нашому Інформбюро у Львові пропусками поїхав до Тарнополя визволяти арештованих, і це все в великій мірі спричинилося до того, що не було змоги мені одержати пропуску.

Взагалі в роботі нашій повстанській єсть перебої тому, що польські власті цивільні не поінформовані зовсім про співпрацю з нами польських військових кол. Відношення останніх до нас остільки добре, що нібито не виключеним є, що в один момент «галерівська» армія вся «збунтується», скине свої відзнаки і з українським тризубом піде на Україну. Це останнє я чув від особи до певної міри експансивної, й я до цього ставлюся скептично.

Експозитура Повст[анського] штабу у Львові розвиває підготовчу роботу пресову в цілях інформування Заходу Європи в потрібному для нас напрямку. Ця робота стоїть на добрій дорозі; доказом того є те, що в неділю – понеділок представник пресового відділу Повст[анчого] штабу має бути прийнятий у ген[ерала] Нісселя в Варшаві. З польською пресою контакт установлений й вона обіцяє друкувати комунікати Повстанського штабу.

В Львові є відомості, що прихильні до України французькі кола рекомендують провадити роботу, яка зміцнювала б ідею соборності України і сприяла злиттю галицького й наддніпрянського громадянства. Кружляють чутки, що після докладу зробленого аббатом Евраром і п[аном] Боурі про українські справи в закордонній комісії французького сенату зросли впливи прихильних нам французів. Вишиванську акцію галицькі політики серйозно не трактують. В польських військових колах кружляють вперті чутки, що Карахана буде звільнено на Оболенського.

Ось ті відомості, що в короткий час я добув у Львові. Ставлячи собі питання як треба оцінювати відсутність в дійсності тих феєричних успіхів повстання, про які пише польська преса й «Рідний край», я приходжу до висновку, що це ще не означає неудачі, але безперечно відсовує удачу на кілька тижнів вперед, принаймні на днів десять. До того часу навряд чи буде вільна територія і навряд чи була би можливість приступити до виконання тих завдань, які на мене Міністерство покладало.

Підтвердження цього я бачу і в настроях львівської біржі, яка вичікує подій: сталого курсу на карб[ованець] немає і, наприклад, в один і той же день купується біржею 1,000,000 кар[бованців] за 27,000 м[арок] п[ольських], а продається 40,000 й по 60,000 в залежності од спросу. Причому спрос спостерігається не з боку торговельно-промислових чи банкових кол, а з боку українців, які окриляючись надією на скорий поворот на Україну закупають українську валюту.

До цього долучаю посвідчення Міністерства внутр[ішніх] справ від 3 листопада [19]21 року Ч[астина] 1007 і перепустку від того ж числа Ч[астина] 1, видану Департаментом політичної інформації.

Член Под[ільської] губ[ерніяльної] нар[одної] управи
Як[ів] Огородников

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 82–84.

ПРИКОРДОННИЙ ПУНКТ, КОРЕЦЬ

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 3 СІЧНЯ 1921

Таємне

місто Тарнів

При евакуації м[іста] Києва в травні м[ісяці] минувшого року панувала думка про повернення назад за тиждень – другий, найпізніше за місяць. Тоді ж я одержав од старшого помічника начальника сторожі п[ана] Бугаєвського наказ залишитися в Києві для догляду таємного, щоб в будучині запобігти большевицькому елементові вступити до служби в державну сторожу. Я залишивсь, попав, дякуючи випадкові, до большевиків в полон і, нарешті, втік од них. Не маючи змоги через військові обставини приєднатися до своїх військ і влади, я пішов блукати по селах Київщини. Спостерігав селянське життя; відношення селян до большевиків і навпаки. Приймав участь в протибольшевицьких повстаннях і подекуди організовував інтелігентні сили, і ось 25 грудня перейшов кордон, а вчора прибув до розпорядження п[ана] Міністра.

Становище, в якому перебуває в сей час населення селянське Київщини уявляються мені таким.

Після перемог на зовнішніх фронтах большевики всю свою увагу звернули на фронт внутрішній — селянський. Вони на села перекинули майже всі свої сили. Вони організували в великій кількості карательні «експедиційні» отряди і «продотряди». Перші виловлюють так звану контрреволюцію і «петлюрівщину», а другі переводять продовольчу «розверстку». Себто, забирають у селян худобу, свиней, жито, овес, ячмінь, просо, сіно, курей, гусей, одіж і чоботи. Робиться це планомірно, організовано і в самому широкому масштабові. Так, з Чубинецької волості Сквирського повіту продовольчий отряд Башкирської дивізії з 20 серпня по 20 вересня забрав: 20 000 пуд[ів] жита, 15 000 п[удів] овса і ячменя, 11 000 пуд[ів] сіна, 860 свиней, 500–600 корів, 300 пуд[ів] сала і м’яса, 900 курей і гусей і інше. Словом, забрав у селян все і все таки і по цей день продовжує там свою діяльність. Продовольчі отряди є там, де селяни зарегістрирували ворожими до большевиків, по другім місцям їхню справу переводять «губпродкоми» і «райпродкоми». Але і вони маються при собі також військову силу («продполки» і батальйони).

Нема такого села на Київщині, де б «розверстка» не йшла повний темпом. Селяни по змозі ховають зерно в землю, але воно знаходиться і отбирається. Величезні ешелони-потяги (по 50–60 вагонів в кожному) вивозять зібране до Московщини через Київ, Знаменку і Коростень. Різні комісії реквізують у селян коні до війська. Коли ж взять на увагу величезні випадкові реквізиції збіжжя і майна, зроблені то наступаючими, то відступаючими червоними військами, не маючими ні постачання, ні інтендантства, то така буде картина руйнації добробуту селянського на Київщині.

В сей час большевики зо всієї сили проводять в життя комуну. Для цього вони припиняються зовсім торгівлю. І раніш вона єлє животіла. Щоб уникнути догляду большевицького селяни організували ярмарки по глухим селам, але в

останні дні большевики з цим ведуть безпощадну боротьбу. Ніде селянинові щось продати або купити. Совітських грошей ніхто не хоче брать, а спійманих осіб з «миколаївськими» грошима розстрілюють. Так, в м[істечку] Коростишові розстріляли 26 жовтня чоловіка і жінку, котрі продали комусь корову за «миколаївські» гроші. Таких прикладів можу навести сотнями. Наслідки цього ось, наприклад, такі: на Радомисельщині та Волині селяне за пуд жита достають у жидів з-під поли тільки два фунти солі.

Раніш кілька разів большевики не оповіщали мобілізацій, селянство не відгукнулось і з Київщини майже ніхто не пішов до червоного війська. Тепер ж там оповіщена нова мобілізація чоловіків од 18 до 25 років і регістрація до 40 років. Експедиційні отряди переїжджають з села в село і мобілізують. Непокірних розстрілюють без пощади. Хто ховається, то затримують його батька і матір, забирають все чисто батьківське майно і палять хату. Так, на Радомисельщині в с[елі] Придубовці спалено 6 хат, в Віленьках — 30 хат, в Старосільцях — 9 хат. Через те мобілізовані потроху ідуть до війська, годують тиждень – другий вошей по касарнях і втікають додому, коли їх намагаються вивезти до Московщини. Дома ховаються по лісах та збільшують повстанські загони.

Большевики надолужуються організовувати по селах міцну владу. В кожнім селі є вже «комітети незаможних», заступники «комбедів», на волость — районні «ревкоми». Часто робляться різні з'їзди. Всякі агітатори-організатори роз'їжджаючи по селах закріплюють владу.

Цими часами організується «десятництво», себто призначення одного старшого над дев'ятьма хазяїнами. «Десятники» головою і майном своїх відповідають за своїх сусідів щодо дезертирства, переховування майна і інше. Вже були случаї розстрілу «десятників». Мені відомі такі випадки по селам Вербівка, Червоне на Сквирщині, Кропивня і Красилівка на Радомисельщині, кол[онія] Яновка на Волині.

Селяни вороже відносяться до начинань большевицьких, сміються з них, голову «комнезама» звуть по давньому «старостою» і плачуть гіркими слізьми над своєю долею.

«Живемо як зайці, добро ховаємо в землю, чуть що тікаємо в ліс», — чув я в кожному селі, — большевики не рахуються зовсім з людністю».

«Наплювать, що голодують, хай вимре 75 % людності, не вимре, так розстріляємо, — казав передо мною свою провідну думку голова "комячейки" "раб[оче]-крест[ьянской]" інспекції І кінної армії (Будьонного) комуніст Латипов, — решта людності стане тоді покірною». Про це саме говорив Раковський в вересні в Житомирі на таємному зібранню комуністів.

Останніми часами большевики по «ревкомах» волостних заводять українську мову, але на тому українізація кінчається. І все, що носить ознаки української національності винищується. Більші школи, де провадиться навчання на рідній мові, не одержують допомоги і навчителі прислідуються. Так, учительська семінарія в Коростишові за цілий рік 1920 не одержала од них ні копійки. На запит учителів одверто їм відповідають: «Треба раніш "каленным железом" витравити із Вашої семінарії "петлюрівщину", а тоді давати допомогу».

І йде уперта боротьба. З домової церкви семінарської большовики зробили містечкового клуба. Там червоноармейці лаються, сплять з дівчатами, співають брудні пісні. Все це народ бачить своїми очима.

На селах Київщини б[увша] українська партія «боротьбістів» не користується жодною популярністю, навіть на селах про неї і не чути. Правда боротьбісти зливши сь з московськими большевиками на Україні, грають в одну дудку з ними, нищать і грабують населення, відправляючи все до Московщини.

Повстання на Київщині переводиться під ідейними а по части і активним керуванням отаманів Тютюнника (Уманщина, Таращанщина), Мордалевич (Радомислянщина, Волинь), Марусі Соколовської (під Києвом), чутно про повстанські курені якогось полковника Бесарабенка, про їх існування з більшою організацією, чим другі. Повстання є стихійні і малоорганізовані. Кінчаються розстрілом комуністів на отбиранням од них майна награбованого у населення. Напр[иклад], в серпні 20 озброєних кіннотчинків (Мордалевича) займає вночі м[істечко] Коростишів, убивається військовий комісар і все зникає. Сотня повстанців захоплює шкірний завод в м[істі] Радомислі, вивозиться звідтіль 15 підвід шкіри і ховається од комуністів. Словом, боротьба є виключно партизанська.

Резюміруючи свої спостереження я можу з певністю доложити п[анові] Міністрові, що в світогляді селянства Київщини дійсно вже наступив перелом. Перелом характерний, і, на мою думку, дуже важливий для успіху дальнійшої визволенської боротьби.

Комуністична влада селянству абсолютно нічого не дала. Немає волі, немає торгівлі, і немає землі. Є тільки страшні, нелюдські кайдани. Бо земля наче і селянська, але ті дари, що потом і кров'ю добуваються од неї одбираються і вивозяться до Московщини.

Придивляючись до своїх катів, селяни бачуть що то кацапи і жиди. Ніде правди діти, є і свої зрадники, але селяни на останніх так і дивляться, як на зрадників. Селяни бачуть, що червоне військо то є чуже, іменно «кацапське» військо. Селяни знають, куди вивозяться їхні мобілізовані сини і брати та одібране збіжжя і майно. Припинення торгівлі пояснюють тим, щоб легше було одібрати од них майно і хліб.

Слово «кацап» стає популярним на Київщині і стає популярним, продираючись на світ Божий ідея самостійності України, в той спосіб, щоб хліб і добро не вивозили до Московщини. Селянство Київщини бачить і запевнилось, що Україна попросту окупована большевиками московськими. Нічого казати, що взагалі «комуна» є неприємною для селянина нашого.

В розшуку надій на визволення, селяни мимоволі звертають очі на недавнє минуле, коли вони також страждали від німців в 1918 р[оці]. Тільки большевицькі кайдани є в стократ більші за німецькі. Пригадують селяни Батька Петлюру, за допомогою котрого визволились вони од німців. Споминають з яким запалом вони відгукнулись на мобілізацію. З слізьми на очах розповідають поміж собою про ту свою помилку, коли вигнав німців, не помогли втримати большевицький наступ, а навіть навпаки допомогли поработити себе.

Образ Головного Отамана селянством оповитий поезією, надією на нього, що він і тільки він визволе їх з большевицького ярма, як визволив з німецького. «Де він, що з ним, чи скоро прийде», — запитували мене в кожнім селі.

«Хай прийде, хай оповістить мобілізацію, всі підемо і старі, і малі», — в один голос чув я по селам.

За жовтень, листопад і грудень я обійшов до двохсот сел і всюди чув такі запити «в один голос» про Головного Отамана. І разом з тим спостерігав цілковиту відсутність інформацій про Головного Отамана, уряд і українське військо. А життя не жде, селянський терпець рветься і весною широкі хвилі повстання будуть рвати потроху большевицькі кайдани та литись кров.

Життя вимагає скористувати зиму для інформацій і організацій селянства, щоб майбутні весняні повстання не пропали даремно, або щоб ними не скористувалась якась організація, ворожа українському визвольному рухові.

Про зложення маю шану доложити

Начальник району Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 4–7.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 10 СІЧНЯ 1921

Зовсім таємне

місто Тарнів

Докладую Вам свої думки щодо грошового задоволення майбутнього відділу зв'язку.

Я просив б собі, як завідуючому відділом, платню 10,000 м[арок] на місяць. В Рівненському, Звягельському та інших повітах, де лежить кордон, місячне утримання сільського учителя — 8,000 м[арок]. (Покладаюсь на рівненську «Просвіту», звідкіль можу добути відповідного документа). Учитель по своїй праці стало перебуває на однім місці. Мені ж прийдеться бути в роз'їздах, часто-густо пішим порядком, я не зможу улаштувати життя своє як найдешевше з грошового боку, тому і прошу собі більшу платню.

У мене повинен бути один постійний помічник-заступник. Прошу призначити йому платню 8,000 м[арок] на місяць — платню сільського вчителя. Часто і йому прийдеться бувати на тому боці, тому ця платня, платня сільського вчителя, не може бути великою.

Далі, для відділу повинно бути помешкання о двох кімнатах: одна для мене і помічника мого, друга для проходящих через відділ зв'язку. Платня за помешкання, опал, освітлення і тим інше залежить від місцевих умов. На цю річ у мене повинен бути аванс в розмірі 2,000 м[арок] на місяць. В такому розмірі аванс цей повинен бути і тому, що відділ може бути перенесений з одного місця в друге, в залежності від різних обставин, а головне, що кордон не є сталий і може бути перенесений або назад або наперед.

Далі, на большевицькій стороні в 5–10 в[ерстах] од кордону необхідно утворити етап. На етапі, переходящі на цей бік будуть одержувати відповідні вказівки щодо переходу кордону, документи, а то і провідників, прибуваючі з цього боку — відпочинок, совітські документи і вказівки про дальнійшу дорогу. Цей етап буде обслуговуватися людиною, яка має ще яку другу працю, що необхідно в цілях конспірації.

Але все таки витрати необхідні. Я передбачаю також різні інші витрати на організацію зв'язку, також можливі і непередбачені витрати. Всякі подібні витрати я думаю робити дуже малими сумами, з реальними наслідками. Але для всього цього в мойому розпорядженню повинен бути аванс в розмірі не менше, як 10,000 м[арок], щоб була певність за завтрашній день. Цей аванс буде триматися в місці розташування відділу: коли я буду рушати на той бік, буду здавати його свойому помічникові.

Я думаю, що моя праця буде не тільки в триманні зв'язку, але і в продовжуванні організації селян і укр[аїнської] інтелігенції на Волині і на північній Київщині. Для цього необхідно від відділу зв'язку послати двох організаторів-агітаторів (звичайно крім своєї особистої праці). Люди ці повинні бути безумовно ідейні і певні, бо не за які гроші не найти для цього діла людей, корисних для діла. Все ж таки я думаю видати таким особам одноразову платню.

В будуччині, коли організації будуть міцні, вони будуть самі задовольняти з матеріяльного боку своїх співробітників. Така платня цілком залежить від поглядів Ваших на це. Докладую, що в кол[онії] Яновка недалеко кордону є один такий певний чоловік, Леонтій Дубовий з м[іста] Радомисля. Він там працює в німецькім господарстві, ховаючись від большевиків. Людина чималої волі і конспіративного хисту. Він дожидає мене і праці. Другого чоловіка необхідно підшукати.

Таким чином грошове задоволення відділу зв'язку уявляється мені таким:
1) місячна платня завід[уючого] відділом — 10,000 мар[ок];
2) міс[ячна] платня помічникові завідуючого відділом — 8,000 м[арок];
3) місячний аванс на помешкання, опал, освітлення і сторожа — 2,000 м[арок];
4) аванс на організаційні і всякі службові витрати по зв'язку (аванс цей поновляється після витрати) — 10,000 м[арок];
Разом — 30,000 м[арок].

Та оплата тих агітаторів-організаторів, про котрих я докладав вгорі.

Коли в сей час через відділ зв'язку будуть в повній мірі безпечно, проходити поодинокі особи, то з розвитком організацій на території окупованої большевиками відділ буде обслуговувати вже більшу кількість осіб. Я певен, що буде потреба в обміну людей, перебуваючих тут і там, також буде потреба в стосунках з урядом. А коли почнуться перші хвилі повстання, то користь од такого зв'язку може бути дуже велика.

Степан Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 34–35.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 4 ЛЮТОГО 1921

Таємне

19-го січня одбув я з Тарнова для виконання взятих та себе обов'язків і 21-го січня без перешкод прибув до К[орця]. Я вже докладував Вам про організований мною зв'язок через польсько-большевицький кордон. Причому весь час в К[орці] залишався чоловік для слідкування за цим зв'язком. Користуючись ним 22–23-го січня перейшов я нейтральну зону і 25-го січня прибув до м[істечка]

Коростишева. Крім одержаної од Вас інформаційної літератури мав ще я з собою 150 примірників новорічного номера часопису «Син України», де були важливі відомості про наші справи.

В Коростишеві не так мене, як інформацій моїх про уряд і наші справи дожидала згрупована там українська інтелігенція і одна організація. Членам організації того ж дня робив я доклада про свою подорож, про уряд, про військо і сучасне становище української справи.

На другий день 26-го січня, вечором в одному з будинків коростишевської учительської семінарії було організовано таємне зібрання семінаристів і других українців взагалі числом 120–150 осіб. На зібранні цьому, на протязі 40–45 хвилин, читав я реферата про свою подорож до Тарнова, про уряд і військо. Зацікавленість слухачів інформаціями була надзвичайна і перевищила всі мої в цьому напрямкові надії і бажання. Того ж дня, по вимогам осіб, взявших на себе обов'язки інформаторів по Радомисльському повіті, свій реферат в значно стислому виді виклав я на папері. Причому він буде одбитий на гектографі для розповсюдження осеред селян разом з часописом «Син України».

До сел в сей час абсолютно не доходе ніяке печатне слово, навіть не доходять брудні большевицькі газети. Тому привезені мною газети і ця листівка, даючи цікаві інформації про українські справи, будуть селянами охоче читатися і розповсюджуватися далі.

27-го січня в товаристві з одним інформатором Ш. я їздив в с[ело] Старосільці. Селяни цього села є цілком національно свідомі люди. На протязі довгого зимнього вечора оповідав я селянам про свою подорож до Тарнова. І де мені найти таких слів, щоб описати Вам, пане Міністре, про ту надзвичайну зацікавленість селян моїми оповіданнями про особу Головного Отамана, про уряд, військо взагалі про українські справи. То були може перші щасливі хвилі в мойому осінньому життю; бо я привіз людям надію на щастя, надію на визволення, в той час коли неволя стає щодень тяжчою. Майже все велике село Старосільці перебувало за вечір в тій хаті, де я зостановився. Горячим щирим словом дякували мені селяни за вісті. А дізнавшись, що я маю вертатись до уряду, просили мене передати Головному Отаманові, уряду, що вони всі як один готові по першому зову іти на мобілізацію, що готові нести всячеські жертви на загальне діло, що вони пам'ятають визволившого їх з німецької неволі Батька свого Петлюру, ждуть його і уряд з великою нетерплячкою.

Дізнавшись, що військо наше терпить голод і холод визвались зібрати допомогу військові «миколаївськими» грішми і не тільки з свого села, але й з сусідніх. Причому докладую, що зібрання такої допомоги не хвилеве бажання, а цілком реальна справа, але про це нижче. Щоб «гріха не трапилося», спати поклали мене в другій хаті, а вранці снарядили для мене «казенну» підводу назад до Коростишева. Вранці ж я довідався, що біля хати, в якій я спав, стояла озброєна варта, «щоб гріха не трапилося», як розказували мені потім.

Я нарочито вдаюсь в такі подробиці, щоб вповні представити Вам картину відношення селян до тих осіб, хто дає їм відомості, або так чи інакше зв'язаний з справою визволення.

28-го січня виявилося, що поголоски про повернення моє з Польщі пішли по містечку і тому дальнійше моє перебування там стало неможливим. Того ж дня

вирушив я до кордону через с[ело] Вальків, де маю знайомих селян. Там знову, як і в Старосільцях, на протязі цілого вечора бесідував я з селянами про свою подорож до Тарнова і про все. І раніш не один раз блукаючи по селах проходилось мені вести бесіди з селянами, але раніш я був з такою голою душою як і вони з таким же розпачем і цікавістю за українськими справами. Але тепер привезши селянам інформації я був просто зачарований тією захопленістю тією цікавістю, з якою селяни вислуховували мої оповідання.

Докладую Вам що просто трудно передати про сучасне надзвичайне зацікавлення селян в справі визволення, особою Головного Отамана і українським урядом. І тут просили мене селяни передати Головному Отаманові, уряду і війську побажання сил в дальнійшій боротьбі і побажання скорше вернутися на свою землю. І тут я чув, що селяни готові на всі жертви, радо підуть на мобілізацію, щоби тільки здихатися большевицького ярма, почувши що козаки бідують в неволі і тутешні селяни радісно, по своїй ініціативі, сказали, що зберуть допомогу козакам миколаївськими грішми. Тут же цілком виявилося, що цю справу можливо поставити на реальний ґрунт. Причому коли буде Ваш дозвіл до збір під доглядом інформаторів можна перевести по всьому повіту, а потім двоє обраних селян самолічно можуть одвети зібранні гроші до якогось табору.

29-го січня вранці селяни по своїй охоті і ініціативі дали мені добрих коней аж до колонії Яновки, в Яновці знайомим колоністам-німцям знову давав я інформації і тут помітив велику зацікавленість українською справою.

Далі, користуючись зв'язкам, без перешкод прибув я до свого пункту. 2-го лютого по дорозі до Тарнова я був затриманий філером польської дефензиви і доставлений до II відділу VI армії. Ще по дорозі до Львова у мене зробили трус і обідрали дві цікавих газети: «Вісті київського губ[ерніяльного] ревкому» за 10 і 16 січня. Після розслідів і представлених мною рекомендацій польських діячів мене 4-го лютого випустили на волю, але газет не повернули.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 50–51.
Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 56–57.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 7 ЛЮТОГО 1921

місто Тарнів

В доповнення до свого рапорта од 3 січня 1921 р[оку] подаю Вам слідуючі інформаційні відомості про сучасні зміни в становищу на Київщині.

Свіжий чоловік, навіть бувший під большовицькою інвазією в 1919 р[оці], а то з початку 1920 р[оку], не може собі цілком уявити того надзвичайно скрутного стану, в якому перебуває зараз населення Київщини. Треба деякий час понести на собі тягар тамтешнього життя, щоб цілком уявити собі страшну картину нищення вселякими засобами людності на Київщині.

Я фарб не згущаю. Навіть нема таких фарб, щоб в повній уяві-мірі намалювати Вам картину горя під'яремної людності на Київщині.

Большевики в сей час всю свою увагу звернули на державне комуністичне будівництво. Але на ділі на сам-правді, з'ясовується тільки повна їхня (та їхніх методів) бездатність на сотворення державного ладу та умов хоть до деякої міри

можливого життя. У скільки вони в своє оправдання, не покладають вини на Антанту, на спадщину від довгої мирової та горожанської війни, на спадщину від царського режиму, факт остається фактом.

Торг весь припинений. 75 % людності грошей їхніх фактично не визнає і в практичності це дає великі наслідки: розпач і руїну.

В Києві, Житомирі і в повітових містах і містечках всі крамниці замкнені. Скажімо, в Житомирі не можна купити легально склянки молока для дитини. Аптеки націоналізіровані і в них медикаментів жодних немає: заболів — умирай.

Ще совітські робітники, необтяжені великою родиною, так-сяк перебиваються. Прості люди містечкові в повному смислі слова вимирають постепенно. Ніде заробити хліба, ніде легально цього хліба купити. В Житомирі та Києві залишилися тілько совітські чиновники, жиди та ті, кому немає змоги втікти на село.

Справою розпреділення харчів відає «Єдиний кооператив», котрий уявляє з себе не більш не менш як одну з радянсько-комуністичних установ. Людність поділена по розприділенню харчів на три категорії, причому самій більшій останній не зостається буквально нічого. Головне через те, що дякуючи безладдю, хаосу і випадковості і принципу постачання, — страшенний брак харчів, — хоть їх є скільки завгодно. Думаючи логічно не можна уявити собі постановки цього діла. Якось ця справа (постачання харчів) вироблена і родилась буквально без логіки і здорового розсудку.

Місто Житомир носить на собі характерні ознаки мертвеччини. Коли я прибув з Польщі до Житомира, то з несподіванки аж злякався. Все замкнено. По улицях бігають пасмурні поодинокі особи… наче там панує якась страшна морова язва. Навіть сов[ітські] роботники по тижнях не бачуть «жиров», а обивателі виносять в село останній одяг, що поховали за большевиків. Багачі жиди виїжджають до Палестини та Америки. Ті, що зостаються, одвернулися од большевиків: з приятелів поробилися їхніми таємними і напівявними ворогами, і дуже помічається зацікавленість їхня українським урядом і справами нашими, але про це подробно і систематично докладу в особливому рапорті.

В грудні і січні ц[ього] р[оку] в Житомирі і, здається, в Києві були вже організовані і проведені в життя тижні «темноти» і «холода». В «тиждень темноти» ніхто не мав права в приватному помешканню легально засвітити огня. В «тиждень холода» — затопити в печі.

Немає зовсім солі на Київщині. Давно вже печуть хліб без солі і взагалі по цілим неділям не бачать її. Дошло до того, що за пуд жита тепер, коли вже воно стало і там (на Вкраїні!!) дорогим, дають тільки 1 ½–1 ¾ ф[унти] солі.

На селах продовжується мобілізація до війська людності од 18 до 25 р[оків] і регістрація до 40 р[оків]. Йдуть балачки про мобілізацію до 35 р[оків]. З дезертирством ведеться шалена боротьба по старим совітським методам: затримання родини, конфіскація майна, спалення батьківської хати та головне розстріл спойманих дезертирів. Деякі хлопці ідуть до косари годувати вошей, деякі, більш відважні, живуть вдома (правда як зайці), чуть що ховаються по лісах і збільшують партизанські повстанські загони («банди»). Такі банди ростуть на Київщині як гриби по дождю. Вони грабують большевицьке добро, тероризують владу, дають матеріял до вселяких розрух і чуток, ворожих спокію. Людність надзвичайно цікавиться таким партизанським рухом. Цікавляться і борються з

ним і большевики. 27-го січня вночі чув я в Коростишеві, в напрямку на Київ і Козятин велику гарматну канонаду. То на участку Брусилів — Кочерів шов бій з большевицьким військом, в якому хоть вони і перемогли, але понесли великі втрати і морально-психічно не признають за собою перемоги.

В Києві організовано «Комісію по охороні республіки» (охри). В справі організації боротьби на Україні з повстанським рухом приїжджав в Київ (10–16 січня) Троцький і туди в той час прибув весь Комісаріат з Харкова. Справа цієї боротьби доручена знаменитому поважному комуністові Подвойському. З певностю можна сказати: будуть горіти села і цим літом буде проведена така руйнація України, якої ще історія її не знала і може в будуччині (дай Бог) знати не буде.

Я віз Вам та, на жаль, не довіз цікаві большевицькі газети «Вісті київського губ[ерніяльного] ревкому» за 10 і 16 січня. В них були цікаві данні про внутрішній повстанський фронт на Україні і напрямкові Лубни, Ромодан, Черкаси, Чигирина і Умані. Звичайно большевики переможці. Але ж повідомлення офіційне про «внутрішній фронт» характерна ознака цієї перемоги.

Меж іншим в газеті «Вісти київ[ського] губ[ерніяльного] ревкому» за січень цікава є стаття, котру я передаю нижче почти досконально:

«Троцький був у Києві і на зібранню скликаному в справі виробки методів боротьби з повстанням на Україні казав: “Коли ми є переможці на зовнішньому фронті, то військові операції на внутрішнім фронті нам не страшні. Треба тільки пильнувати, щоб контрреволюція, і особливо петлюровщина, не проникли в військо червоне. Щодо українського внутрішнього фронту, то боротьба повинна бути двоякою. Окрім військових операцій і терору над повставшими до боротьби селянами потрібно “расслоение” селян. Себто поділення селян на незаможних, середняков і багатеєв. Причому, коли останні будуть знищені, і од них буде одібране майно, придбане спекуляцією і кулачеством, тоді тільки не буде на Україні внутрішнього фронта. З удвоєнною силою до роботи на українському селі! А поки що будемо без страха дивитися в очі майбутньому”». Стаття надрукована на українській мові.

На ряду з роботою різних повстанських загонів, котру роботу можна цілком назвати «партизанщиною», помітив я надзвичайно серйозну і цікаву організаційну роботу відомого отамана повстанців Мордалевича. Так, напр[иклад], інформування населення про наші справи. Я читав його відозву до селян, де він підніма перед селянами завісу над українськими справами ставлячи діло на певний ґрунт.

Діло в тому, що партизанщина не є ще повстання. Повстання, яке може відограти якусь визволенську ролю буде тоді, коли до боротьби повстануть всі селяни на всьому терені України і при тому одноразово. Так, як тоді, коли вигонили гетьманців з німцями…

Закінчуючи цього свого короткого доклада мушу зазначити, що відсутність в ньому фактичних вказівок на випадки, які б характеризували те чи друге з’явище в житті на Київщині або рухи і наслідки будівництва комуністичного, виникло через технічні перешкоди. Не корисно для діла подавати Вам не провірені факти. Але по усуненню «перешкод», будуть усунені і хиби такі в моїх послідуючих інформаційних значно подробнійших докладах.

Степан Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 52–55.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 8 ЛЮТОГО 1921

Зовсім таємне

місто Тарнів

В минулому році, перебуваючи на Київщині і Волині під большевицькою інвазією і виконуючи накладені на мене доручення, я, між іншим, зібрав матеріял і документи для скомпонування (написання) доклада про організацію військової та цивільної комуністичної влади на Київщині і Волині. Доклад цей уявляється мені в такому приблизно плану:

1) I Конармія (як зразок військової організації):
- а) історія;
- б) «реввоенсовет» I конарм (постановка справи, засідання, протоколи, докум[енти], роля, праця і наслідки її);
- в) Будьонний, Ворошилов, Мінін (особисті враження);
- г) штаб I конної:
  - 1) «адмупрарм» I кон[ної],
  - 2) «хозупрарм»,
  - 3) «реввоентрибунал»
  - 4) «УПВОСО», транспорт, автотранспорт (цікаві дані на 1 грудня [1]920 р[оку]);
- д) відділ «снабжения»:
  - 1) постановка діла, організація,
  - 2) «чусоснабарм» I к[онної],
  - 3) «опродком» I кон[ної],
  - 4) «артсклад» I к[онної],
  - 5) «продсклад» I кон[ної],
  - 6) «вещбаза» I кон[ної],
  - 7) «артбаза» I кон[ної] (матеріяли і документи);
- є) «Раб[оче]-кр[естьянская] инспекция» I кон[ної] (матеріяли і документи):
  - 1) организація, поставновка діла,
  - 2) роля і наслідки праці;
- ж) «упраформ» I конної;
- з) інспектор кавалерії I конної;
- і) дивізії:
  - 1) организація і постановка діла, «комсостав», червоноармійці,
  - 2) враження;
- к) політуправління I «конармії»:
  - 1) организація штаба, Особ[ий] відділ, дивізія, полк, рота, школи.
- л) Особий відділ: организація і враження.
- м) враження і резюме:
  - 1) до боїв під Варшавою,
  - 2) після боїв під Вашавою,
  - 3) резюме як погляд на большев[ицьку] військову организацію.

2) Комуністична партія: а) «губпарком», «горпарком», «ипарком», б) постановка діла, цілі, наслідки праці, в) враження.

3) ЧК.

4) Київський і волинський «губревкоми» і

а) «уревкоми», б) волревокми. Постановка діла і праця.

5) «Раб[оче]-кр[естьянская] инспекция»: організація діла, цілі, наслідки праці і враження.

6) Київський воєнний округ:

а) організація діла,

б) «губвоєнкоми»,

в) «уездвоєнкоми»,

г) «волвоєнкоми» — постановка діла і наслідки праці.

7) Організація на Київщині і Волині продовольчої справи:

а) «губпродкоми»,

б) «райпродкоми»,

в) «опродкоми» XII армії і роля яка відограна в нищенні України,

г) другі продовольчі організації,

д) враження.

8) Постановка освітньої справи на Київщині. Єдина трудова школа. Організація враження.

9) Повстання протибольшевицькі на Київщині і Волині:

а) історія,

б) сучасна партизанщина,

в) можливості дійсного повстання,

г) резюме: спостереження і думки (надзвичайно оригінальні).

10) Особливий таємний доклад про заснування мною шпіонської організації по всій Київщині і Волині в такий спосіб, щоб при поверненню уряду на рідну землю він (уряд) мав би в свойому розпорядженню апарат, котрий з механічною точністю давав би йому необхідні такі відомості:

1) яку працю провадила дана людина при большевицькому рухові з 1917 р[оку];

2) відносини цієї особи при праці за большевиків до населення і навпаки;

3) відношення її за часи своєї праці до України, нашого уряду і т[ак] д[алі].

Також взято на увагу, що 50 % большевиків працює на Україні під псевдонімами.

Вернувшись з-під большевиків до Польщі і уряду я спостеріг шкодливі для діла помилки думок як в українських, так і російських протибольшев[ицьких] колах, щодо большевицької влади на Україні і щодо методів боротьби з нею.

Це докладую Вам офіціально, і ці спостереження провідною ідеєю пройдуть через мій майбутній доклад. Я нарочито спостерігав будування комуністичної влади по Київщині і Волині іменно з метою боротьби з нею. Цього доклада представлю Вам не пізніше як через 3–4 тижня від часу від'їзду мого з Тарнова.

С[тепан] Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 112–113.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД БЕРЕЗНЯ 1921 (1)

Відомості одержані від б[увшого] пом[ічника] начальника Волинського губерніяльного кінського запасу генерального хорунжого Чеславського, виїхавшого з м[іста] Житомира 22 лютого і прибувшого до м[іста] Рівного на Волині 1 березня с[ього] р[оку]

Штаб XII армії розташований в Києві. У першій половині січня [19]21 р[оку] до Житомиру прибули квартир'єри від штабу армії, які зареквізували в місті поверх 2,000 кімнат для штабу і службовців. Після того (через 8–10 день) з Москви було одержано телеграму припинити дальшу реквізицію помешкань, бо штаб залишається в м[істі] Києві, як підлягаючий розформуванню на випадок підписання миру з Польщею.

Військові сили на Волині

Залога м[іста] Житомира. Карбат губвоєнкомата (караульний батальйон губ[ерніяльного] військового комісаріату) 270 ч[оловік]. Озброєний дуже погано, має до 100 карабінів. Склад його часто міняється, бо багато червоноармейців дезертирують.

Захрбат (батальйон військ внутрішньої охорони республіки) 400–450 ч[оловік]. Озброєний дуже добре, має повний комплект карабінів, машинових крісів і мав 4 гармати, які стратив в бійці з повстанцями от[амана] Мордалевича в половині лютого с[ього] р[оку].

Школа червоних командирів 120–150 ч[оловік]. Озброєні досить добре, мають карабіни і машинові криси.

Перший губ[ерніяльний] кінський запас 700 коней (по розкладці «Наркомвоєн» Волині мусить дать 3,000 коней).

XLIV стрілкова дивізія — штаб в м[істі] Житомирі, складається з трьох бригад:

1) пластунська — штаб в м[істі] Овручі, біля 700-а багнетів;

2) богунська — штаб в Звягелі — 700–800 багнетів і

3) таращанська — штаб, здається, в Полоннім — 700–800 багнетів. Крім того в склад дивізії входить кіннота — 150–200 шабель, гарматники (10–12 гармат) і спеціальний батальйон зв'язку. Піхота XLIV дивізії до 20-го числа лютого несла кордонну охорону посилаючи від Мінської губ[ернії] до залізниці Козятин — Шепетівка. В даний мент XLIV дивізію відтягнуто в запілля (верст 50–60 від кордону) приблизно на лінії Білокоровичі і розташовано по селах.

На місце XLIV дивізії кордонну охорону несе окрема кінна бригада, штаб мав бути в Ємільчині, але за браком там помешкань перейшов до Коростеня. Бригада складається з двох полків по 300–320 шабель в кожному. Штаб одного полку стоїть в Олевську, а другого невідомо де буде, бо полк пішов на подавлення повстання в Мінській губ[ернії].

XXV стрілкова дивізія — штаб в Бердичеві. Займає лінію на кордоні від залізниці Козятин — Шепетівка в повітах Ізяславськім і Староконстянтиновськім аж до Поділля. Відомостей про місцеперебування штабів бригад немає. Склад дивізії: піхота до 2,000 багнетів і до 500 ч[оловік] (кіннотники, гарматники і батальйон зв'язку).

Крім того на терені Волині перебували такі частини.

1) XIX стрілкова дивізія, штаб був в Мозирі, а потім в Овручі. Після боїв з Балаховичем рештки дивізії в грудні 1920 р[оку] влиті як поповнення в XLIV дивізію, а штаб XIX д[ивізії] розформовано.

2) XLI стрілкова дивізія була розташована між Малином і Бородянкою. Розформували її небезпеку «поддавшуюся влиянии агитаторов бандитов Струка и Мордалевича».

Гарматне постачання і стан армії

Нач[альник] гарматної частини XLIV дивізії в розмові зазначив, що після поразки большевиків на Віслі значна частина гармат і набоїв попала в руки поляків і завдяки тому в кінці вересня і жовтня справа з гарматним постачанням стала катастрофічна. Поправив діла Врангель, але й зараз гарматне постачання стоїть дуже зле.

Військові заходи

По тону розпоряджень з військового центру (Москви) видно, що большевики всю свою увагу звернули на організацію кінноти: «Пролетарий на коня» — кричать тепер большевики. По «розкладці» «Наркомвоєна» (з Москви) Волинь мусить дати по реквізиції для армії 3,000 шт[ук] коней. Коли розкладка була оголошена, то усі повітові та волостні «ревкоми» звернулись до губ[ерніяльного] військового комісара з проханням увільнити Волинь від реквізиції коней, бо остання увесь час (з 1915 р[оку]) була ареною війни, що ця реквізиція остаточно підірве селянське господарство.

Комісар надіслав відповідне клопотання до Москви. Відповідь була за підписом Троцького такого змісту: «Боевая мощь красной армии и спасение в будущем Советской России зиждется на крепости и силе кавалерии, что важнее крестьянского хозяйства. Реквизицию продолжать до полной нормы».

Стан армії

Червоноармейці босі, напіводягнені і від інтендатури нічого не одержують: живуть поборами міст і сіл (одяг і узуття), харчуються у селян в містах розташування. Незадоволення, особливо комісарами, страшенне. Червоноармейці отверто кажуть, що в випадку нової війни масово будуть переходить на бік того, з ким будуть воювати. Серед війська панує антисемітизм і як тільки у большевиків хоч трохи захитається — безумовно буде величезний жидівський погром.

Демобілізація

Звільнено з дієвих частин від 35 до 30 рок[ів], причому 30, 31 і 32 відправлено до «трудових армій».

Мобілізація

На Волині оголошено з 20 до 25 включно. На мобілізації села зовсім не йдуть. Більшість молодих хлопців з прикордонної смуги тікають на польських бік: «Йдемо до Польщі, бо чули, що батько Петлюра формує там армію і хочемо до неї вступити». На жаль, польські «placówki», не маючи відповідних вказівок, затримують їх і відправляють назад на большевицьку сторону.

Політичні заходи

Увесь час в своїх газетах, наказах, а також і на мітингах большевики трактують про те, що «мир, заключенный с польскими панами не может быть прочным и надежным». Крім того, большевицька преса пише, що мирові переговори

відбуваються в надзвичайно тяжких умовах, бо поляки тормозять справу, і що коли мир не буде підписаний, то це станеться тільки по вині поляків. За спиною польської делегації, пишуть і на мітингах кажуть большевики, стоять дипломати Антанти і що коли мирові переговори з Польщею будуть зірвані, то «руками рабочим и крестьянам придеться воевать со всем буржуазным миром».

Висновки ген[ерала] Чеславського

Коли боєздатність большевицкої армії в липні – середині 1920 р[оку] можна було оцінювати в «5», то зараз — піхота — «0», а кіннота — «1».

Деякі випадки

В половині лютого повстанчий відділ Мордалевича підійшов до Житомиру (до с[ела] Троковичі 8–10 вер[ст]). Проти Мордалевича большевики вислали батальйон ВОХР і школу червоних комісарів, а також червоних комісарів, а також чотири гармати і машинові криси. Після короткого, але гарячого бою Мордалевич большевиків розбив, забрав гармати і машинові криси і силу набоїв, і повернувся в Радомисльський повіт.

В січні місяці, коли на Україні почались повстання, з Москви було вислано до 100 агітаторів-комуністів, які мали агітувати проти повстань. Всі вони їхали в потязі відомого большевика Антонова-Овсієнко. Між Харковом і Полтавою повстанці от[амана] Шуби розібрали тор і пустили потяг з откосу. При цій катастрофі згинув Антонов і багато агітаторів, а решту повстанці перестріляли.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 190–191.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД БЕРЕЗНЯ 1921 (2)

Зовсім таємне

Іде весна і несе нам надію на скоре повернення до рідного краю. Може статися, що одної прекрасної днини дорога аж до Києва буде відчинена. І тоді, у весь свій зріст перед урядом УНР встане дуже трудне завдання сотворити міцну владу як на місцях, так і в центрі. Міцну владу в розумінню цього слова зо всіх боків, бо од цього буде в значній мірі залежати чи уряд УНР буде знову гостем на Україні, чи постійним господарем своєї землі і керівником народнім.

Для збудовання ж в той чи другий спосіб влади на місцях і в центрі потрібні люди-українці. З урядом евакуювалось людей дуже мало. В більшості, потрібних для влади людей прийдеться набирати з залишившихся під большевицькою інвазією. Большевицька ж хворість не пройде безслідно, безумовно дещо полишить по собі на психології людській і пройде ще не один рік, заки люди вичунюють вповні. Большевицько-кацапське ярмо це свого рода іспит для осіб, котрі з 1917 р[оку] приєдналися до українського визволенського руху.

По відношенню до большевизму можна поділити українських людей, зоставшихся під большевиками, на три категорії.

До першої категорії належать ті, котрі ховалися од большевиків по лісах, терпіли голод і холод переносили на собі весь тягар терору червоного і т[ак] д[алі].

До другої категорії належать ті, котрі ставилися більш-менш лояльно до окупантів батьківщини і дипломатично приймали участь в їхньому державному

будівництву (особливо з цей другої категорії людей багато пішло на гак боротьбистів).

До третьої категорії належать ті, котрі скористувалися хвилею, грабили і мучили нарід, свідомо працювали на руку окупантів, своїми вчинками наклали на себе п'ятно ворогів народних.

Не буде можливим залишити країну навіть на малий час після падіння окупаційної влади без представників уряду УНР на місцях. Бо то не буде свідчить про міць і тривкість нашого уряду. Тому уряд, після повернення додому, прийдеться зразу набирати різних співробітників, начальників і т[ак] д[алі]. Прийдеться набирати не тільки першої зазначеної тут категорії людей, а й з другої. Але опереджаючи і другу, і першу категорії безумовно до влади, як до магніта якого, поспішно полізе третя категорія людей.

Полізуть такі люди до влади, як не в тому місці де були большевицькими комісарами або активними співробітниками їх, то в другому, як не під своїм назвиськом, то під чужим. Полізуть раді державного «пирога» і будуть дискредитувати владу уряду нашого своїми вчинками. Полізуть вони підшиваючись під другу і першу категорію. А народ, не розбираючись в чім справа, буде нарікати на «свій» уряд.

І от, на мою думку, на черзі дня стоїть питання про утворення при Департаменті політичних інформацій М[іністерства] в[нутрішніх] с[прав] особливого «Регістраційного бюро». Завдання такого бюро при занятті урядом УНР тої чи другої української землі, зараз ж, по гарячим слідам, регістрування на місцях по одній певній інструкції бувших співробітників большевицької влади, як цивільної, так і військової. Таке регістрування може бути переведено лише на місцях, лише по гарячим слідах і особливим апаратом; може бути переведено лише під свіжим впливом од большев[ицького] ярма і тих надужіть над народом, які чинили представники уряду большевицького. Бо народ наш по суті не злопам'ятний, в більшості махне рукою на минули кривди і дасть змогу людям третьої категорії знову стати до влади, творити ганебні вчинки і дискредитувати владу уряду УНР.

Я знаю, що при занятті урядом своєї землі будуть утворені різні інституції для виловлення бувших большев[ицьких] комісарів і других активних агентів комуністичної влади, і віддання їх до належного суду за кривди і надужиття над народом. Але не пойманий не злодій. Праця таких інституцій безумовно буде носити хаотичний характер. Там будуть розглядуватись справи лише тих, хто поймався, або на кого поступить донос. Більш хитріші людей з третьої категорії (ще й прикриваючися стягом «свід[омого] українця») щасливо для себе уникнуть од очей таких інституцій, а деякі сміліші і самі підуть на службу до подібних інституцій.

І разом з тим уряду УНР прийдеться набирати співробітників, не рахуючись з тим, чи служили вони у большевиків, чи ні. У нас інтелігенції дуже мало, без неї при збудуванні влади на обійтись. А в більшості, вся наша інтелігенція, зоставшись під большевиками чи по своїй, чи не по своїй волі пішла на службу до них, большевиків.

Ось тому необхідно утворити таке «Регістраційне бюро», котре, не маючи яких других завдань, систематично і з механічною точністю на місцях зарегіст-

рірувало б всіх співробітників большевицької влади і *їхні* вчинки. Апарат цей повинен бути надзвичайно гнучкий і обслуговуватися людьми, пригідними до праці. Апарат це повинен бути незалежним від якоїсь другої інституції і повинен бути підлеглим через завідуючого свого, безпосередньо Вам.

Це мої давні вже думки. В травні 1920 р[оку], після заняття Києва укр[аїнсько]-польським військом я був покликаний до організації там одного з районів державної сторожі. Набираючи людей до служби, набираючи поспішно, за необхідністю як можна скорше організувати в Києві лад і спокій, не маючи змоги розібратися в людях в певному розумінню цього слова, я значно відчув тоді необхідность утворення такого «Регіст[аційного] бюро». І от, при евакуації м[іста] Києва, рахуючи що щось таки треба робити, я з дозволу і приказу стар[шого] помічника начальника державної сторожі м[іста] Києва, залишився на Україні.

Мета залишення була — догляд за приймаючими участь в державнім будівництві большевиками влади в м[істі] Києві, особливо ж слідкування за співробітниками больш[евицької] міліції м[іста] Києва, щоб в будуччині напливу большевицького елемента в нашу київську сторожу чи поліцію. Покидаючи Київ я зоставив там свою ячейку. Але я рахував, що зостановитися на одному Києві неможливо і тому насадив свої ячейки по слідуючих містах і повітах.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 102–103.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 10 БЕРЕЗНЯ 1921 (1)

село Новий Корець

Житомирі, Звягелі, Радомислі, Сквирі, Білій Церкві, Василькові, Таращі, Черкасах, Чорнобилі і Бердичеві.

Як в Києві, так і по всіх зазначених містах сидять люди віруючи в повернення на Україну свого уряду, і регістрірують по даній їм мною інструкції-анкеті всіх співробітників большев[ицкьої] влади як в містах так і по повітах. Люди ці запевнені в те, що їхня праця колись згодиться уряду УНР. В даній їм інструкції-анкеті головні пункти такі:

1) яку працю провадила така-то людина при больш[евицькій] владі на Україні, починаючи з жовтня 1917 р[оку],

2) відношення цьої особи при своїй праці до населення і навпаки,

3) відносини цьої особи за часів праці до українських справ,

4) випадки кривд заподіяних цьою особою населенню, або навпаки випадки гарних вчинків.

Назвиськ осіб, покликаних мною до праці, на підставі конспірації, подати можу Вам лише персонально і словесно. А коли прийде потреба і змога, то по одержанню од них зібраного їми матеріялу представлю його Вам, або «Регіст[раційному] бюро», коли таке буде засновано.

Про зложене маю шану доложити Вам в доповнення до свого рапорту з 4 лютого 1921 р[оку].

Стогальський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 63.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 10 БЕРЕЗНЯ 1921 (2)

Таємно

село Новий Корець

Маючи од Вас доручення не тільки знайомити населення батьківщини з законами виданими урядом для УНР, але й прислухатись до критики тих законів народом, я помітив одне з'явище, про котре нижче цього рахую своїм обов'язком Вам доложити.

Ми стоїмо перед тим фактом, що большевизму не тільки на Україні, але, здається, і на Московщині, приходить кінець. Тільки перемога над большевизмом не єсть ще вповні перемога ідеї самостійності України, бо боротьба за цю ідею, з перемогою над большевизмом, не скінчиться ні в якім разі.

Спостереглий упертий намір «Руського політичного комітету» в Польщі до розповсюдження на Волині, Київщині і мабуть по всій Україні російської протибольшевицкої літератури, єсть перші ознаки, перші буревісники отої майбутньої боротьби. Коли ж простудіювати зазначену літературу, то можна ще й помітити ознаки боротьби хитрої, тонко-дипломатичної боротьби, яка принесе багато клопіту уряду УНР. В підтвердження оцих моїх слів не можу не навести тут цитати з брошури відомого п[ана] Савінкова «За родину и свободу», з статті «О "самостийности" и "самостийниках"» (стор[інка] 34): «Но если завтра выстроится новая демократическая Россия… Россия мирного труда и обогащения, неужели Вы не пожелаете согласится с нею? Неужели Вы, латыш, грузин или украинец, пренебрегаете теми политическими, экономическими, наконец, культурными (?) интересами, которые неразрывно Вас связуют с Москвой?.. Я убежден, что Вы ответите "да"... но если Вы ответите "нет"... то мы, великороссы и казаки, Вам скажем, что Вы заблудились в трех соснах, что Вы не разумеете Ваших собственных интересов и не заботитесь о будущем вашей "самостийной" страны. Рано или поздно Москва, Киев, Ревель, Тифлис и Рига не смогут прожить без нее (себто Росії)… Но мы заранее убеждены, что свободное соглашение через Учредительное собрание между "третей" Москвой и Ревелем, Ригой, Киевом и Тифлисом приведет неизбежно к воссозданию общими силами "третьей" России. Если "самостийники" в этом согласны с нами, если в этом и их сокровенная мысль, то "самостийное" недоразумение немедленно отпадает, и генерал Врангель прав, беседуя с Украиной»…

Пояснення тут зайві. Ця брошура, разом з другою російською агітаційною літературою, в якій про «самостійність» вже не промовлено ні слова, а навпаки говориться тільки про Росію і до руських людей, зараз через Корець, навіть за допомогою польської влади, переправляється по ту сторону для розповсюдження на Україні. І я маю відомості, що не тільки через Корець, але й через всі українські пограничні пункти. Коли ж додати, що «Руський політичний комітет» Польщі являється самим демократичним зо всіх російських протибольшевицьких організацій, то можна собі уявити всі труднощі майбутньої боротьби.

Що уряд УНР цим літом, або восени з крахом большевизму на Україні, повернеться до рідної землі, в цьому нема сумніву, але встає на чергу дня питання чи довго Він буде господарювати в своїх хаті? І, на мою думку, над цим дуже

важливим питанням приходиться задуматися не тільки уряду, але й кожному, хто рахує себе патріотом України.

Для боротьби необхідна сила. Уряд УНР в боротьбі зо своїми ворогами повинен опертися на свій нарід. Це аксіома. І от, перші кроки на Україні влади уряду УНР єсть надзвичайно важливими для того, щоб населення в дальнійшій боротьбі за визволення стало цілком і одноманітно на боці нашого уряду. Треба одразу сотворити такий устрій в своїй республіці, щоб народ назвав наш уряд іменно «своїм», українським, народнім урядом, а не нарікав б на нього так, як зараз нарід нарікає на свій демократичний уряд в Польщі. Тільки велика національна свідомість польського народу спасає сучасний уряд польський од загибелі.

А у нашого народу національна свідомість тільки-тільки починає пробиватись крізь кригу темноти і байдужності. І ніде правди діти, большевицько-московська окупація України принесла нам в цьому відношенню більше користі, чим агітаційна робота нашого уряду. Тепер народ чекає нашого уряду на чолі з Головним Отаманом С[имоном] В[асильовичем] Петлюрою, як Бога, як визволенців, як «свого» уряду. І буде дуже прикро в процесі дальнійшої боротьби, коли населення України, при перших ж рухах влади уряду УНР понесе од представників уряду кривду і утиски, коли в своїх надіях на уряд свій народ розчарується, стане нарікати і стане в опозицію. Цього треба дуже боятися, бо таке становище відношень, помимо всього, нанесе тяжкого удара ідеї національної свідомості і незалежності од Росії.

Коли я, інформуючи селян Радомисльського повіту про закони видані урядом для УНР казав їм, що урядом уже наготовлені апарати влади на місцях, з якими уряд має повернутися на Україну, то селяни хитали головами і мовчки зітхали. Розпитуючи їх дізнався, що поміж селянами панує слідуюча думка: при владі уряду УНР, яко при владі народній, всі активні агенти цивільної влади на місцях, себто представники уряду і керовники влади, повинні вибиратися самім народом. Не тільки «начальники» сел, волостей, але й повітів і губерній.

Інакше ж кажучи, цивільна влада на місцях повинна бути одразу віддана до рук народних. Такі думки диктуються здоровим розумом і поняттям про уряд УНР. Маю відомості, що такі поняття про уряд УНР панують і осеред горожанського населення України. Од других інформаторів маю доклади про такі ж само спостережіння.

Слідкуючи за розвитком і падінням большевицької влади, за прогресом і регресом популярності її осеред народа, я помітив, що великим фактором успіху популярності цієї влади були слідуючі гасла викинуті спочатку на своїх прапорах Леніним і Троцьким: «Влада на місцях*, повне довір'я до народа».

Провідники большевизму скористували важливий момент большевицького настрію мас, тому не побоялися оддати владу народові і тим міцно закріпили за собою її. А коли прийшло похмілля од того большецького настрою, то тоді, не маючи другого виходу, керовники большевизму знищивши в корні «владу на місцях» оперлись в боротьбі з народом на багнети своїх прихильників і однодумців.

Вісті з України і свої спостереження дають мені право сказати, що народ наш, перехворівши большевизмом, переживає зараз важливий в психологічному

* Себто в руках місцевого населення, а не в руках центра.

розумінню (коли можна так сказати) момент потягу до уряду УНР, до національної свідомості і окремішності од Московщини. Цей важливий мент в настрою населення уряду нашому необхідно використати в повній мірі. Треба, взявши приклад зо своїх ворогів, викинути і ті ж гасла: «Влада на місцях, повне довір'я до народу».

Різниця буде тільки в тому, що в будучині уряду УНР не доведеться остріями багнетів вести боротьбу зо своїм народом, а, навпаки, прийдеться углубляти в народі ідеї народоправства, національно-самостійницької свідомості, підвищення культурности і тим набиратися ще більше сил для боротьби з сусідами за незалежність своєї республіки.

Стоючи на варті на кордоні, прислухаючись до голосу народного з Великої України осмілююсь Вам доложити, що переведення урядом в життя системи виборів самим населенням активних агентів цивільної влади на місцях, буде одною з кам'яних підвалин з'єднання уряду з народом.

В противному разі не можна поручитися, що в процесі дальнійшій боротьбі за самостійність України і окремішність од Московщини, український народ піде за урядом УНР.

Коли уряд видав закона про перешивку залізниць України з широких російських на вузенькі західно-європейські, то треба добре задуматися, щоб не прийшлося їх назад на старе, на дикунське перешивати…

Стогальський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 104–106.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 12 БЕРЕЗНЯ 1921

місто Рівне

Високоповажний пане Борисе Володимировичу!

З болем сердешним пишу Вам сього листа, але не писати не можу, бо не можу мовчати. Пишу, здаючи справу з тих наслідків, які можуть виникнути і з горя кажу Вам, що приймаю на себе відповідальність за кожне написане слово. Коли я приїхав до Львова, то зараз же звернувся до п[ана] Степана, з яким я цілком щиро і отверто порозмовляв і через годину ми один другого зрозуміли настілько, що в думках наших була повна єдність. Взагалі п[ан] С[тепан] зробив на мене дуже гарне враження. Після нашої розмови ми звернулися до Ша[шкеви]ча, який в той день ще був в Львові. На маленькій нараді, яка відбулась в VI [армії] вирішено було необхідним організувати «Бюро» знову, причому їх має бути два: Тарнополі і Рівному. Здається, п[ан] Степан Вам про це написав. З тим, що зараз же на місті приступлено до підготовчої праці в справі організування «Бюро», я і виїхав до Рівного.

Приїхавши сюди, я на другий же день пішов до другого п[ана] Глязура, якому передав лист Ш[ашкеви]ча і ті побажання, які було висловлено в VI [армії]. Прийняв він мене дуже гарно і сказав, що усе те про що Ша[шкеви]ч пише буде зроблено, але цілком приватно. Що ж торкається справи організування

«Бюро», то він вказівок не має, і тут, між іншим, він мені сказав те, чого я не можу замовчати.

«Взагалі, — каже він — я зараз з великим недовір'ям ставлюся до деяких відпоручників українських. Я, працюючи тут на місті, мав нагоду досить добре ознайомитись з отаманами повстанців, які, за винятком Голуба, дискредитували себе так, що далі нікуди, а між тим, вони мали уповноваження від пана Головного Отамана. Скажіть же мені чи уповноваження Головного Отамана є гарантія порядності якого-небудь отамана повстанців, коли їх мали навіть такі д[обродії] як Б[есарабен]ко і Щер[баню]к».

Що я міг йому відповідсті на це, коли я сам добре знав, що тут робилось. Але, як український громадянин, я не можу мовчати, я мушу кричати: «Рятуймо справу, оберігаймо ім'я того, хто репрезентує нашу національну ідею і державність».

Через кілька днів повернусь з нейтральної смуги, куди маю виїхати в справах особистих і в кінці сього тижня поїду до Львова, а потім і до Тарнова і тоді зроблю Вам в цій справі доклад, тим більш, що в Тарнові маю ще деякі справи.

З щирим поважанням М. Зайченко

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 78–79.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 14 БЕРЕЗНЯ 1921

Дуже таємно

село Новий Корець

Високоповажний пане Міністре.

Бачучи, що в Корці кепське становище зв'язку з Україною продовжується, в перших числах марта я був в г[ороді] Острозі, щоб там налагодити зв'язок. Але відрікся цієї мети, розвідавши місцеві особливості. Помимо того в корецькому районі справа у мене налагоджена, а налагоджувати її трудно і потребує багато часу, та й Корець дуже висунутий на схід і відсіль недалеко до середини України.

Вертаючись до Корця, на ст[анції] Здолбуново я стрів п[ана] Теслю, який почав лаяти мене і погрожувати мені, кажучи мені, що я на нього і на його жінку Адамчик Міністрові написав рапорта і тим погіршив їхнє становище. Коли я йому зазначив, що погроз його я не боюся, Тесля в запальчивості сказав, що у нього в Тарнові тож єсть свої люди і прихильники, і що він вжив уже заходи, аби мене було перед урядом скомпроментовано. Цими днями на мене, мов, мався якийсь бути доклад до Ради Республіки. В чім справа він мені не сказав. Погроз його я не боюсь, якоїсь вини за собою не почуваю. Але справа в тім, що мій таємний рапорт став відомий п[ану] Теслі. Таке становище дуже зв'язує в праці мені руки.

Виконуючи Ваш приказ докладувати Вам про все спостережене, я попадаю в таке становище, що в будучині стане неможливою праця. Докладуючи про непорядки в V повстанськім відділі, я стою перед тим, що коли отаман Карий довідається, що іменно я написав цього рапорта, я буду почувати себе ніяково, тим паче, що з комсоставом цього відділу у мене гарні відношення і налагоджена спільність майбутньої праці.

Пан Міністр, п[ан] Саліковський доручив мені перевірити і доложити йому про суму царських грошей, знайдених при трусі у Теслі і його жінки в момент

затримання. Я і зараз підтверджую свій рапорт в цій справі. Але «компанія» поки що держиться міцно і тому неможливо дати п[анові] Міністрові даних. По гарячим слідам і впливу од арештів мені розказали все, як було в дійсності, а тепер кажуть, що хто його знає, може то помилка! Одне встановлено, що перед тим, як відправляти Теслю до Тарнова, останній мав з Карим довгу балачку і щось наново писали. Але создавати з цього карну справу неможливо, може я помиляюсь, тільки загоститься до неможливості відношення. Час виявить все! Дуже прошу Вас доложити п[анові] Міністрові про зазначене, освітивши йому справу з цієї точки погляду.

З правдивою до Вас пошаною Стогальський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 101.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 15 БЕРЕЗНЯ 1921

місто Рівне

Високоповажний пане!

Тілько вчора одержав Вашого листа від 11 березня і зараз же Вам відповідаю. Днів 2–3 тому назад послав Вам листа через п[ана] Т[ютюнника], в якому дечого багато неприємного для нас. Між іншим, те що торкається Голуба Рівенський (II) прикладає і до Карого (особисто), а усе негативне торкається оточення Карого.

Тілько сьогодні виїзжаю на схід в тій справі, про яку ми з Вами вели розмову і сюди думаю повернутись в суботу, а днів через кілька буду в Львові і у Вас. Не тілько згоджуюсь на те, щоби взяти в Варшаву ті речі, про які Ви пишете, але я і сам думав про те, що треба було б нав'язати контакт з Вашим <…>, особливо літературний.

Дуже багато маю справ до обговорення. Гроші п[анові] Степанові передав в той же день, як приїхав до Львова. З п[аном] Степаном ми виробили досить гарний план, який обов'язково треба перевести в життя. Взагалі тут роботи дуже багато — треба тілько людей та бажання працювати.

Пока що усього найкращого.

З щирим поважанням М. Зайченко.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 128.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 16 БЕРЕЗНЯ 1921

Таємне

село Новий Корець

Скоро місяць часу проходе, як я докладував Вам про тяжке становище зв'язку з Україною через Корець, дякуючи безглуздому формуванню на прифронтовій польській полосі повстанських відділів, а становище зв'язку не поліпшилося, а тільки погіршало до неможливого.

Зазначене, а також накладені Вами на мене службові обов'язки, вимагають од мене доложити Вам слідуюче.

V повстанський відділ раніш (себто в лютому м[ісяці]) формувався в с[елі] Басів Кут біля Рівного. Дякуючи шпіонству, большевики детально були ознайомлені з ходом формування, і тому стягнули до Звягеля більші військові сили, а також стали дуже пильнувати на кордоні у Корця. Після переведення у відділі арештів, в перших днях марта, цей повстанський відділ з наказу отамана Карого, чомусь перекинувся в Корець, себто на кордон, а не в запілля ворога.

За сим сталося щось неможливе. Догляду за собою люди не мають і не мали жодного, не видно і якоїсь певної організації. Отамана Карого в Корці біля відділу немає і не було. Люди шатаються по місту і по селах, видають себе, а большевики все більше і більш стягують сюди військових сих, все пильніше стежать на кордоні. Припинилася торгівля з Україною, припинився приток біженців, загострилися до неможливого польсько-большевицькі відношення; населення розібравшись в чім справа нарікає на повстанців страшенно. Найліпшим доказом і поясненням зазначеного можуть бути прикладені до цього рапорта, в копіях, рапорт начальника штаба сотника Панченка з 15 марта за ч[астиною] 17а на ім'я отамана Карого і наказ з 14 марта за ч[астиною] 41.

Крім того. Два тижні тому до мене в Корець прибув з Радомисльського повіту один чоловік з деякими інформаціями; дякуючи обставинам повернутися в сей час додому він не може. Щоб використати його яко кур'єра сьогодні персонально я звернувся до начальника VI району старотства (в Корці) за пропуском до Рівного для цього пана. Начальник району п[ан] Сташевський, залагодивши мою справу, вступив зо мною в бесіду, котру я рахую своїм обов'язком довести до Вашого відома майже дослівно.

«Чи пан зна, що тут єсть Ваші повстанці», — запитав у мене начальник.

«Так знаю».

«Проше пана, я був також колись повстанцем польським. Крім того мені дуже близько коло серця українські справи і я радий всім допомагати Вашим повстанцям, але проше пана, люди, що тут єсть не єсть повстанці. То або бандити, або ті, яким не сиділось за дротом. Вони лише дискредитують українських повстанців. Проше пана, повстанець повинен старатися, щоб не відкрити себе там, де не треба, бо то ж є при сучасних обставинах не іграшки, а політична справа, і, головне, риск своїм життям. Ці ж повстанці роблять якраз навпаки. Я арестовую жидів і поляків за те, що вони розповсюджують, що в Корці єсть повстанці. А вчора, наприклад, приходить до моєї господині п'ять осіб і просять хліба. Господиня моя запитує їх, хто вони єсть, і вони їй відповідають: "Ми українські повстанці". Що мені після цього робити? Чому отаман повстанців не прийде до мене, не розкаже, що людям нема чого їсти, я приватно залагоджу цю справу якнайліпше. Клопоту всім од них дуже багато, не можуть вони тихенько посидіти, доки їм дадуть зброю.

Жив я тут з большевиками барзо спокійно. Тут, в Корці, було вікно на Україну. Сюдою велась торгівля, шли біженці. Тепер же все змінилося через цих повстанців. Проше пана, три дні тому вони зняли на кордоні большевицьку заставу, причому розстріляли трьох червоноарм[ійців], а одного пустили. Забили їх не на

большевицькій стороні, а під самим Корцем. Причому наробили багато шелесту на корецьких хуторах і щось говорили з селянами про зброю.

Проше пана, вчора 40 большевиків-кіннотників роблять нальота на корецькі хутори, арештовують там 15 селян, з котрими повстанці мали балачку про зброю, забирають їх до Звягеля, де з певністю розстрілюють. Вчора було у нас гостре поготівля, бо боялися, що большев[ики] зроблять нальота на Корець, що було дуже можливо. Вони почти до Корця підтягнули більші сили. Розстріляна застава була собі як застава, нащо було її розстрілювати, та ще й на польській стороні.

Далі, повстанці самовільно перескакують в нейтральну зоні і там, а також де тільки можна, вимагають од селян чобіт, одежі, розказуючи, що вони єсть повстанці. Далі, з Корця в бік Звягеля 14-го марта вирушив один відділ повстанців при отамані Лясковськім в кількості 15 чоловік. Я просив їх тихенько, як подобає повстанцям, пройти в запілля ворога на верст 10–15 і там розпочати собі офензиву. Замість того вони і досі сидять в нейтральній зоні, в с[елі] Сторожеві. Вирушити звідтіль скоро не думають і я маю відомості що вони як і вирушать далі, то лише з боєм, лише знявши большев[ицьку] заставу. І я послав сьогодня туди батальйон поліції, щоб або роззброїти їх, або щоб шли в запілля ворога тою дорогою, якою їм іти вказано.

Отакий клопіт і мені, і населенню з Вашими повстанцями, і такі неприємні обставини вони утворили».

Мені було соромно і тяжко чути такі річі і я сказав начальникові.

«Хоть я і не маю на те уповноважень, але як співробітник уряду УНР дякую Вам за допомогу нашим повстанцям і вибачаюсь пред Вами за ті клопоти, які Вам і населенню повстанці наші приносять».

«Я не скажуся, — сказав на це начальник, — я дуже близько до серця приймаю цю справу. Я певен, що це не останні повстанці, які ідуть в запілля ворога через Корець. Як їм так і майбутнім, я допоможу всім, в чому буде потреба. Але прошу пана доложити про цю нашу розмову Вашому Міністрові, щоб Міністр через тих хто відає повстанцями усунув б хоть в майбутньому зазначенні хиби і непорозуміння. Бо, повторюю, клопоту з ними багато, головне дякуючи тому, що не тримають їх в руках і нема організації. Та й дякуючи таким хибам не видно, щоб люди ці були пригідні для діла».

Начальник району староства пан Сташевський уявляє з себе найвищу владу в Корці.

До наведеної бесіди можу додати, що коли в Басівім Куті пов[станський] відділ рахував до 200 людей, то тепер їх 42, та й ті «почувають себе непевно».

Большевики, арестовуючи на корецьких хуторах людей списували якісь протоколи про повстанців і про відношення до них поляків. Поляки також стягують сюди кордонні сили: завтра має прибути дивізіон жандармерії. Наказ за № 41 лише підкреслив хаос, а на ділі зостався лише офіціяльним наказом і фактично зміни не вніс жодної.

Стогальський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 108–109.

Д[уже] таємно

Командуючому районом отаману Карому

Рапорт

Перекинуті з рівенського району в корецький район люди в числі 42 чоловік, в сучасний мент знаходяться в самому безвихідному становищі:

а) люди витратили всяку віру в організацію;

b) з кожним днем босих все збільшується;

c) харчів майже немає та інше.

Як мною неодноразово в час перебування в рівненськім районі докладувалося Вам, що на цю організацію потрібно звернути як можна більше енергії, пильності, особисто після тих многократних арештів, но на це, як видно із обставин, в яких зараз люди опинилися, зовсім не приймаються ніяких засобів до поліпшення стану організації.

Перекинувши людей в Корецький район, треба було зараз ж переправити їх в запілля ворога для руйнації його тила, но завдяки тому, що ні зброї, ані Ваших певних приказів немає, люди почувають себе непевно.

Прошу Ваших хлопотань, аби, як можна скороше, люди району були поставлені на певний шлях, а мене було звільнено від займаємої посади, як не маючого ні моральної, ані фізичної змоги при таких обставинах зробити все те, що від мене належить.

Про існування нашої організації в Корці відомо як місцевому населенню, а також і большевикам і вони кожну добу питаються зробити нальот на Корець, де і захватити всю нашу організацію.

14-го цього березня большевики зробили нальота на корецькі хутора, де розпитували про петлюрівців і, захвативши 15 місцевих селян, одійшли.

Не можна бути певним, що люди нашої організації, перебуваючи в таких обставинах, в любий момент не будуть захвачені большевиками.

Підписав: Начальник штабу сотник Панченко

З оригіналом згідно Стогальський

Рукопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 110.

Наказ по групі повстанських військ на Київщині

Ч[астина] 41

м[істечко] Корець

14 березня 1921 р[оку]

§ 1

Цього числа вступив до т[имчасово] в[иконуючого] накладених на мене обов'язків командуючого V районом.

Підстава: наказ по групі від 10 березня [19]21 р[оку] Ч. 40/а § 1.

§ 2

Мною помічено, що не дивлячись на категоричне заборонення політичних балачок з селянством, деякі особи, не рахуючись з цим забороненням, продовжують відкривати селянству характер нашої організації і перебування в Корці. Останній раз звертаю увагу всіх осіб відділу слідити як за собою, так і за своїми товаришами, в противному разі виновні в невиконанню цього будуть мною строго покарані.

§ 3

Категорично забороняю шатання по місту, а також по селу групами, особливо тих підлеглих відділу, які до цього часу не змінили військової одежі на цивільну. Стеження за виконанням цього покладаю на командуючого штабом.

§ 4

Деякі старшини відділу позволяють собі самовільно відбувати в нейтральну зону, де ведуть себе визивающе, а також займаються вимаганням од селян чобіт, так і одежі, що дуже дискредитує всіх повстанців, а тому категорично забороняю всякі відлучки в нейтральну зону без мого на то дозволу. Підкреслюю, що винні в невиконанні цього будуть мною строго покарані.

§ 5

Всім начальникам повітів, одержавшим приписи на повіти наказую вжити всіх заходів, аби не пізніше 20-го цього березня вони відбули по місцю свого призначення, де провадити працю згідно даним попередньо директивам.

§ 6

Коменданту штабу перевірити по списку всіх людей і до 15-го цього березня надіслати в штаб району спис всіх лічащихся на лице людей з поміткою їх адреси.

Підписали:

1) т[имчасово] в[иконуючий] об[ов'язки] командуючого V районом полковник Лисовий;

2) начальник штабу сотник Грозний.

З оригіналом згідно

Примітка: Лісовий то Нізчерт (або Мізчерт).

Грозний то Панченко.

Стогальський

Рукопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 111.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 17 БЕРЕЗНЯ 1921

містечко Корець

Високоповажний пане Міністре.

Кур'єром, п[аном] Михайловським, посилаю Вам свої доклади. Михайловський два тижня як прибув до мене з інформаціями по Радом[исльському] повіту. Я хочу використати його як кур'єра, тому прошу дуже Вас зробити розпорядження, аби йому було видано посвідчення в тому, що він єсть співробітник М[іністерства] в[нутрішніх] с[прав] та закордонного паспорта. Прошу наготовити як можна більше агіт[аційної] літератури, рахую що вона вже оддрукована.

На Вербній неділі кінчаються виклади в семінарії і по другим школам. Помимо всього треба використати цей мент. Я чекаю чоловіка з тої сторони з відповідями і інформаціями, тому затримуюсь і прибуду до Вас через 2–3 дні по одержанню цього листа Вами.

З прав[ивою] до Вас пошаною Стогальський

P. S. Інформаційного рапорта представлю персонально.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 76–77.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 18 БЕРЕЗНЯ 1921

В Радомисльському повіті на Київщині населення і совітська влада перебувають зараз в такому стані: тон влади задає «Українська комуністична партія (большевиків)». В Радомислі єсть повітовий «упарком», котрий, в свою чергу, держиться вказівок київського «губпродкому», а останній живе по інструкціям з центрального «паркому» в Харкові. Всього в Радомисльському «упаркомі» рахується 118–120 комуністів, з них 73–75 жидів, а решта українці по походженню.

Крім того, на повіті по різним інституціям несуть службу комуністи «Російської комуністичної партії». Останні кацапи і жиди і тут знаходяться в командіровці для «усиления местных» сил. Фактично всіма справами Радомисльського «упракому» відає секретар його, жид Реник, бувший робітник друкарні Заєздного в Радомислі. Офіціально єсть і предсидатель «паркому», але про нього щось не чутно. Предсидатель і секретар призначені київським «губпаркомом». Не тільки в компартії, але і по всім радянським інституціям, включаючи і революц[ійні] ком[іте]ти, виборчої системи давно вже не існує і всі посади засаджуються по призначенню керуючих центральних установ.

«Українська ком[уністична] партія (большевиків)» склалась з б[увшої] «Ком[уністичної] партії (б[ольшевиків]) України» і боротьбистів. Не дивлячись на з'єднання, в ній населенням помітні дві різні течії:
1) течія прихильників «Російської комуністичної партії»,
2) течія прихильників цілковитого відокремлення од зазначеної партії.

До першої течії належать «ідейні» комуністи-жиди і зросійщені вкінець українці. Вони всіма силами підтримують єдність революційного фронта, як військового, так і продовольчого. Вони прихильники і заступники окупації України і нищення її на рахунок Московщини. До населення вона ставляться вороже. Вони тієї думки, що чим більше на Україні ллється крові, тим ліпше для революції. На них держиться міцність Комуністичної партії.

До другої належать українці (в тій кількості б[увші] боротьбісти). Виключаючи б[увших] боротьбістів, яких до Радом[исльського] «упаркому» належить 3–4 чоловіка, решта комуністів другої течії просто кар'єристи, в партію вошли вони без жодних ідеалів, ради куска хліба та можливості хапнуть народного добра.

Агітацію свою комуністи в сей час провадять лише словено. Бо не вистачає вже папіру для друкування газет і різних оголошень. На селах по всьому повіту не видно друкованого паперу, той що був, за браком папіру до цигарок, викурюється. Власне агітація не потрібна, коли вони свою комуну проводять майже насильно.

Мітинги відбуваються лише в Радомислі та по містечках Коростишові, Малині, Брусилову; по селах мітингів не бува. Мітинги бувають щотижня, більше всього в суботу ввечері по містечковим театрам. Людей на таких мітингах буває кілька десятків, а коли йде яка вистава в доповнення до мітингу, то й до сотні. Комуністи обов'язані бути на мітингах, і взагалі присутність чоловіка на мітингу знаменує його революційність. На мітингах оратори-комуністи, других ораторів не буває. Говорять про старе: углубляйте революцію, все до боротьби з капіталізмом і т[ак] д[алі]. Нового не чути.

Просвіти всі позачинені і на їх місце відкриті «агітпросвіти» з спецефічною окраскою. Публіка в більшості промови вислухує мовчки. Характерною особливістю од таких мітингів бувають по селах селянські та волостні сходи. Коли на них оратори-комуністи починають говорити про комуну, то після іронічних реплік селяни не дають далі говорити оратору. Це типове з'явище.

Комуністична партія живе в сей час лише в інерції. Ця лякає проводарів і вони, щоб розбудити своїх колег, недавно провадили «неделю революции». Надії, що ця неділя заставить товаришів підтягнуться, не оправдалась. В Радомислі, під час цьої неділі були з'їзди, говорилося по адресі «одсталості» багато прикрого; і, нарешті, призначено 18 комуністів на борьбу з бандитизмом.

Після цього стала помітна з партії дезерція, чого раніше майже не було помітно. Так вже зарегістріровано вісім випадків дезерції. Дезертирував председатель облітковського «райревкому» т[овариш] Поплавський, дезертировав впливовий комуніст-боротьбіст Ласкін, який раніш в Харкові, в «Наркомі» України, займав поважну посаду і був присланий в м[істечко] Коростишів для агітаційно-організаційної роботи. Дезертирували також в м[істечку] Коростишові жиди Рабінович і Зейдлич, в Малині — Торінштейн і Білогородський, в Радомислі — Мар'янчик. Таке становище характеризує одцвіт комуністичної партії. В зв'язку з повстаннями на Україні та одголоском заворушень в Москві і Петрограді в партії заведена дуже сурова дисципліна. Але, коли на неприбуття на мітинг дивляться як на велике порушення партійної дисципліни, в останні часи, на хабар зовсім не звертається уваги.

Легально крім ком[уністичної] партії, других парті не існує. Про нелегальні партії не чутно, коли не рахувати повстанських організацій. Одначе, наряду з відсутністю друкованого паперу як по селах так і містечках, в Радомисльському повіті помітно в сей час розповсюдження російської протибольшевицької літератури. Як зразок мені доставлена прокламація «Украинские повстанцы», яку при цьому рапорті представляю. Коли я сопоставив цю прокламацію з маючимися у мене зразками літератури, яку розповсюджує на Україні «Руський політичний комітет» в Польщі, то помітив тождественність і подібність друку. Це свідчить, що таки література од зазначеного ком[іте]та доходить до селян на Україну. Мені також доставлена брошура якогось Ваня Хлібороба «Земельний закон у Польщі» на українській мові з докладом, що в сей час і вона розповсюджується разом з другою літературою українською, протибольшевицькою, зразки якої будуть мені доставлені. Це свідчить про існування на Україні якоїсь організації. Я вжив заходи, щоб вияснити характер її.

Адміністративну владу на селі уявляє із себе «селревком», голова і секретар. Як не дивно, голова вибирається селянами, а не призначається большевиками. Таку ж владу на волость уявляють районні революційні комітети (райревкоми), підлеглі Радомисльському повітовому «райревкому». На чолі «повітревкому» по призначенню стоїть комуніст т[овариш] Курінний (кацап, це його псевдонім). На чолі «райревкомів» стоять по призначенню комуністи, в селах (де волость) — українці або кацапи, в містечках (де волость) — жиди.

Про організацію цивільної та військової влади на Україні готую окремого доклада. Одне тут зазначу, що це дуже сложна канцелярська організація, в якій

одразу трудно розібратися. Це цілий ліс інституцій, одна другу доповняючих, розклинаючих, або контроліруючих, або працюючих паралельно.

Міліція знаходиться в розпорядженню «ревкомів»; але вона як фізичної, так і моральної сили з себе не уявляє, бо набирається з місцевого населення. Фактично ж «ревкоми» опираються для підтримання своїх розпоряджень на військову силу і на чека. Керують радомисльським ЧК Ігор Рутковський і жид Айзинберг. Перший вигнаний гімназист радомисльської гімназії, другий був торговець. Обидва вони отправили на той світ не один десяток і не одну сотню людей. Мені подані цифрові данні, але я просто боюсь їх подавати Вам не перевіривши, до того вони великі.

На селах Радомисльського повіту службу чека виконує недавно там розташована XLI кадрова стрілкова бригада (штаб стоїть в Кочерові, по дорозі з Києва на Житомир). Ця бригада налічує до 2,000 вінтовок. Це карательний отряд. Бригада має при собі воєнно-революційний трибунал, предсидателем якого жид Долінський, і до десяти виїздних сесій при цьому трибуналі. Червоноармейські бригади, разом з сесіями, роз'їжджають по селах, розшукують повстанців-бандитів, палять хати дезертирів, конфіскують у батьків дезертирів все майно і т[ак] д[алі].

Апаратом по нищенню Радомисльського повіту на рахунок Московщини являється в сей час радомисльський «райпродком». На чолі стоїть матрос Коваленко. Допомагають цьому апарату адміністративна влада, міліція і військо, в роді зазначеної бригади. Забирають, конфіскують, грабують. Дякуючи непевності за своє існування, що у большевиків останніми часами спостерігається, в останні часи якийсь хаос в сій справі і не можна спостерегти вже якоїсь організації.

По розверстці все забрано і от назначена додаткова розверстка по 2 п[уди] з десятини. Але разом з тим більше забирають шляхом контрибуції. Коли можна до якогось селянина, або сина придратися за дезертирство або бандитизм, то накладають контрибуцію і забирають все чисто, а хату (або хати всіх більш винуватих) палять. Коли три тижня тому назад в с[елі] Милин затримали селянина Мордалевича, родича отамана повстанців і нашли у нього скриню бомб, то його порубали на кавалки, хату спалили, а на село наклали контрибуцію 1,500 п[удів] хліба.

Легально торгівлі не існує. По селах найліпше курсують гроші «царські». Радянські в 100 раз дешевше, комуністичні в 150 раз дешевше; «керенки-двадцятки» в 10 раз дешевше «царських». Але повторюю, курсують більше (охоче приймаються) лише «царські».

Ціни такі:
жито 50 руб[лів] пуд, (на «царські»);
просо 60 р[ублів] пуд;
овес 40 р[ублів] пуд;
ячмінь 40 р[ублів] пуд;
гречка 60–65 р[ублів] пуд;
масло 30 р[ублів] за фунт;
солі 20–25 р[ублів] фунт;
яйця — 20 р[ублів] десяток;
сало 25–30 р[ублів] фунт;
чоботи 600–700 руб[лів];

віз 4 000–5 000 руб[лів];
мука петльована 100 руб[лів] пуд.

Дуже дешевий скот і коні. Добру корову можна купити за 2,500 р[ублів], середнього коня за таку ж само суму. Торговці-спекулянти скуповують скот і коні, і ведуть на продаж в Польщу. Селяни ж спродують коні і товар дякуючи реквізиціям, нарядам на підводи і боротьбі з заможними селянами. Це свого рода руйнація України, бо без коней і скота селянин наш коло землі як без рук. Селянська земля на озим чи добре, чи погано, але засіяна; але поміщицької землі по статистичним даним большевиків засіяно всього $^{1}/_{3}$ того, що треба було на озим засіяти.

Переселення в Радомисльський повіт кацапів не помітно, правда одинокі приватні випадки єсть. Потяги потроху ходять, але виключно військові, пасажирський рух давно вже припинений. По селах іноді організовуються напівлегально ярмарки. Так в с[елі] Ставках, Віленках, Брусилові, Облитках ярмарки бувають в два тижні один раз. Кооперація убита в корні. Хоть нелегально, але все таки торгівля помалу животіє, тільки дякуючи великій відвічальности (себто розстрілу) вона набирає страшенного характеру спекуляції і здирства.

Взаємовідносини поміж націями мирні за винятком відношення до жидів. Селяни головним винуватцем їхнього ярма рахують все таки жидів; антисемітство також страшенно панує осеред червоних військ. Українська мова офіціально не заборонена. Вже місяців два, як по всіх совітських установах повіту заведено українську мову в діловодстві, але то тільки всього офіціальної українізації і єсть. По старому все що носить характер більшої українізації об’являється «петлюровщиною» і винищується. І коли місяців три тому большевики не забороняли співати гімна «Як умру», то тепер категорично заборонено виконувати його на виставах, на мітингах і т[ак] д[алі].

Не питаючись у большевиків згоди навчання на селах в школах, також і по містечках, провадиться на українській мові, але, на жаль, не всі села мають відчиненими школи. Дякуючи тому, що українському учительству в більшості об’явлено терора за бандитизм і «петлюровщину» до 50 % дітей не учиться в школах і тим наноситься великого удара культурності майбутнього покоління. Ті ж школи, в яких провадиться навчання, утримуються селянами. Правда, учителі получають і платню од «Наробраза» в м[істі] Радомислі, але її не вистачає на пуд жита (4,200 р[ублів] совітських на місяць). Щодо шкіл середніх, то за ними дуже доглядають і з українізацією їх борються. Це особливо помітно на коростишівській учительській семінарії.

Підручники ніде не друкуються і звичайно їх не вистачає. На них, на олівці, на ручки, на пір’я, на папір до писання, попит дуже великий.

Позаяк попи притаїлися і не приймають участи в громадських справах, большевики їх не чіпають і не чутно про заарештування попів на повіті. В Радомисльському повіті нема ні одної церкви, де б служба відправлялася на українській мові і про такі церкви в нашій місцевості щось не чутно.

Військова мобілізація на повіті проводиться далі; то власне боротьба совітської влади з населенням з приводу мобілізації. До війська мобілізовано населення од 18 до 25 р[оків], трудовій мобілізації підлягають до 35 р[оків] і регістація на всякий випадок до 40 р[оків]. Абсолютно ніхто з селян не пішов до війська. Большевики ловлять дезертирів, розстрілюють, конфіскують все майно у ба-

тьків дезертирів, але все даремно. Дезертири ховаються, ідуть до повстанців, але до війська до червоного служити не йдуть.

По всіх селах призначено по одному старшому селянинові над дев'ятьма своїми сусідами. «Десятник» несе відвічальність за своїх сусідів за дезертирство, перетримання товару призначеного до спекуляції, перетримання повстанців і т[ак] д[алі]. По всіх селах помітні затримання десятників. Особливо багато затримано в с[елі] Старосільях, Став[ицькій] Слободі, Меленях (до 12 чоловік).

Комуністи за останні часи багато працюють над поділенням селян на заможних і незаможних. До заможних відносяться ті, які мають більш 6 десятин землі (це при тому, що в Радомисльському повіті земля не дуже гарна), або багато рухомого хозяйства. Заможних об'являють куркулями, затримують, конфіскують їхнє майно і вивозять їх до Києва, де віддають до робітничих команд. На щастя це не носить систематичного характеру, дякуючи все таки відсутності у большевиків сил. Бо за останні часи багато большевицьких сил одтягується на повстанські фронти.

Так чутно в Радомисльському повіті про повстання під Києвом, яким керує Струк, також під Уманню, на Брацлавщині під Одесою. 10 марта отмічено захоплене повстанцями Староконстантинової Шепетівки. Того ж дня привезено до Житомира до 1,000 ранених червоноармейців з-під Коростеня і таку ж кількість полонених повстанців, останніх розстріляно всіх. Причому повстанцями захоплено поїзда з харчами, який відправлявся до Московщини. Це було біля ст[анції] Горбаші між Коростенем і Житомиром.

В Радомисльському повіті всі селяни дожидають владу уряду УНР на чолі з Головним Отаманом, а також заклику до загального повстання. Майже всі села зорганізовані отаманом Мордалевичем, але активної боротьби ще не ведеться. Правда, в так званім грабськім лісі, поміж Радомислем і ст[анцією] Тетерівем, єсть повстанський загін, в якому рахується до 1,000 чоловік, але цей загін веде партизанську боротьбу. Населення називає цих повстанців «мордалевичами», але Мордалевич на чолі їх не стоїть. Цей отряд місяць тому захопив ст[анцію] Бородянку під Києвом, розстріляв 25 комуністів і взагалі большевиків, пограбував станцію і зник. Неділь 5 тому назад цей отряд по дорозі меж Радомислем і Кочеровим отбив у большевиків 400 дезертирів, яких під великим конвоєм большевики препроводжували із Радомисля до Києва. Зазначений отряд три тижні тому назад зайняв м[істечко] Коростишів, захопив кілька комуністів, також чотири військових телефоністів і одступив. У селян зброї ще вистачить, щоб помірятися з большевиками силою, коли прийде слушний час. Це перевірено.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 114–118.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 27 БЕРЕЗНЯ 1921

Згідно Вашого особистого розпорядження я виїхав в прикордонну смугу для нав'язання стосунків з позафронтом і збирання відомостей про настрій різних кол громадянства в совдепії.

Прибувши до м[істечка] Корця я в першу чергу найшов відповідних людей, які могли б переправляти на той бік антибольшевицьку літературу.

Найбільшу частину часу я провів в одній харчевні, куди заходили попоїсти селяни, прибувші з того боку кордону, деякі з досить далеких сторін: вер[ст] за 40–50 від Корця. Приходили вони переважно для того, щоби купити кілька фунтів солі та нафти і це усе на власних плечах занести додому.

З розмов з селянами виявилось, що не дивлячись на те, що в мент розмови Кронштадтське повстання набирало величезного значіння (це було в період 15–19 березня), ніхто з них не знав про ці події абсолютно нічого. Як оповідали селяни, про кронштадтські події не знали нічого й ті червоноармейці, що були розташовані в їх селах (XLIV стріл[кової] дивізії та окремої кінної бригади). Немає слів, щоб висловити всю ту ненависть до большевиків з боку нашого селянства.

Між іншим, селяне великі надії покладають на літо «як усе зазеленіє», по їх думці, «тоді буде кожен кущ стріляти». На їхню думку весною хтось знову має прийти на Україну і звільнити її від большевиків, а наколи ніхто б не прийшов, то тоді вони самі озброяться вилами, косами і будуть виганяти большевиків: «Бо народ далі не витримає», — казали селяни.

З дальших розмов виявилось, що серед селянства шириться монархічно-гетьманська агітація, яка, на жаль, має успіх, бо селянин уявляє собі той лад (монархічний чи гетьманський) з тими довійськовими економічними умовами, коли фун[т] солі коштував 2 коп[ійки]. До речі, вважаю необхідним зауважити, що в південній частині Волині появилось досить багато агітаторів віденсько-берлінської концепції, які агітують серед селянства і навіть серед наших повертаючих відділів, які перебувають зараз в нейтральній зоні, за гетьманську концепцію. Треба підкреслити, що ті добродії в своєму розпорядженні мають досить великі гроші.

Що ж торкається повстанчих відділів, то по розпорядженню польської військової влади 10–11 березня їх переведено в нейтральну зону: відділ Карого зараз є в околицях Корця, а відділ Голуба — в околицях Острога. Перебуваючи в Корці, я зустрічався з деякими повстанцями відділу Карого. З розмов з ними виявилось, що становище їх прямо таки трагічне: майже всі вони босі, обідрані і голодні, і не мають необхідної зброї.

З окремих подій вважаю необхідним подати до відома такі.

В ніч з 11 на 12 березня повстанцями була знята застава большевицька. На другий день большевики, думаючи що це зробили місцеві селяни, взяли з села дев'ять закладників, яких відіслали до звягельської чрезвичайки. Але, очевидно, довідавшись, що це зробили повстанчі відділи через два дні закладників випустили за винятком одного, а в район Корця підтягнули трохи кінноти «Особого отдела XII арм[ии]». Коли большевики почали піддягати кінноту, то в Корці виник паніка і уся поліція, а також повстанчий відділ виступили до кордону, але на ранок уся тривога минула.

В ніч з 15 на 16 березня в район Корця напрямку на Сторожів група Лясковського зняла большевицьку заставу, перебила большевиків, взяла кілька коней, рушниць і набоїв і повернулась в нейтральну зону. Наслідком цих подій було те, що большевики дізнались про перебування в околицях Корця повстанчого відділу і збільшили кількість кінноти на кордоні, завдяки чому перехід повстанцями кордону в тім районі, на мою думку, є неможливий.

Більш докладні відомості про політичний стан в совдепії надішлю додатково.

М. Зайченко

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 145–146.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 1 КВІТНЯ 1921
Звіт інформаційний подій на Україні за останній час

місто Житомир

1) В перших числах м[ісяця] березня був скликаний селянський з’їзд, на який з’їхались кращі промовці-комуністи, але в перший же день з’їзду селяни виділились від робітників-комуністів в окрему групу, готовлячись винести антикомуністичну резолюцію. Комуністи мусили розпустити з’їзд, пообіцявши скликати його в другий раз.

2) В Житомирі і на Волині в радянських інституціях помічається великий брак паперу. Часопис «Вісті» виходить два рази на тиждень, друкується на картоні. Хто хоче одержати яку-небудь посвідку, пропонується йому з’являтися з своїм папером.

3) За останній місяць значно збільшилось дезертирство не тільки червоноармійців, а навіть і комісарів. З Кунівської волості втік воєнком і начальник міліції. З Шумської волості втекло два комісари.

4) Завдяки дезертирству чи по іншим причинам значно зменшилась кількість червоного війська на волинському фронті.

5) Комісари живуть під острахом провокаційних чуток, які широко розповсюджуються зараз про прихід «петлюровців». Селяни в це щиро вірять, особливо з наступленням весни. Деякі комісари позапасались посвідченнями на «всякий випадок». На мітингу в Ямполі (з приводу підписання миру), промовець-комісар, не криючись признався, що вони бояться приходу Петлюри. В київській пресі висловлена думка, «что быть может нам придется уйти, но через несколько месяцев мы вернемся опять».

6) По житомирському шосе міцно тримається Мордалевич з 200–300 козаків. На шосе, завдяки цьому, большевики до Києва не їздять, а користуються тільки залізницею. Мордалевич тримає зв’язок з Марусею Соколовською. Про других повстанців не чути. В київських часописях було офіційне повідомлення про розстріл отамана Струка і отамана Гризло (?).

7) В м[істечку] Березна було видано наказа про виконання «в двухнедельный срок» по накладеної на населення «разверстке» за 1920 рік.

8) Учителям народних шкіл підвищено місячну зарплату до 9,000 карбов[анців].

Київ

На чолі «губревкому» стоїть тов[ариш] Ветошкин. Діяльність його квола і не відбивається на населенні Києва. ЧК працює інтенсивно, пошукуючи, головним чином, жовтоблакитників. «Централ» ліквідовано, а також і «Українбанк». Делегація їздила від «Централу» до Харкова і буцімто одержала дозвіл на відновлення праці «Централу». «Дніпросоюз» виконує функції «Харчкомпродгуба».

Останні часи дорожнеча в Києві значно піднялась, а саме:
фунт хліба — 500 карб[ованців];
фунт солі — 1,200 [карбованців];
фунт цукру — 7,000 [карбованців];
фунт сала — 4,000 [карбованців].

Одночасно підвищена платня радянським урядовцям починаючи з 18,000 карб[ованців] місячного утримання. З деяких цукроварень Київщини вивезено машини в Москву. Дозволу на виїзд з Києва нікому не видається, крім службових командировок. Дуже багато безробітних тікає на село. Школи наставлені досить добре і українізовані. Так само і церкви.

Не дивлячись на те, що комуністи починають потроху здавати свої позиції, маючи оголосити вільний продаж, а також закріпити власність земельну до 9 десятин, населення, як і раніш відноситься до їх вороже, і тішить себе надією на близьке визволення з-під їхнього ярма. Особисто з весною ця надія зміцнила і поширилась майже на всю Україну.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 145–146.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 5 КВІТНЯ 1921

місто Тарнів

Після переходу армії УНР через Збруч і її розоруженієм, а також в завісімості від тої політичної ситуації, яка робила проблематичним нове формування цьої армії на терені Польщі, не бажаючи також даремно гаїти часу по таборах інтернованих, я рішив вступити в повстанчу організацію п[ана] Голуба, яка в той час перебувала в м[істі] Тарнополі. По поступленні я був призначен начальником штабу організації, але працював в тої ролі невеликий час.

По приїзді в Рівно я став помічати, що п[ан] Голуб надзвичайно фамільярно поводиться з грішми організації, продуктами і її майном. Такі його поступки примусили мене категорично відмовитись від такої відповідальної посади як нач[альник] штабу, бо по закону відповіда за злочин не тільки той, хто совершив злочин, але і той, хто знав і покрив його.

Мій уход не тільки не повліяв п[ана] Голуба в том смислі, в якому я бажав, але розв’язав йому руки. Виписувались продукти більшу численність людей, а ізлішками почалась торгівля. Дружина п[ана] Голуба і його джура відчинили крамницю м’яса, фасолі, хліба, сала, тютюну і мила. Таке явище відчинило вічі старшинам на моральний уровень їх начальника, почались жарти, авторитет начальника падав. Продажа дров в кількості 6 фір, отриманих на варку їжі членам організації визвало возмущення среди селян: «Ми, — казали вони, — варимо вам їжу, палимо свої дрова, а ваш начальник продав їх».

Не вважаючи на всі ці хиби поводження голови організації члени її переймались одної мети, якнайскорше перейти на рідний терен і почати працю. Але і тут вони зустріли перешкоди з боку п[ана] Голуба. Трусливий по натурі, він ніяк не міг зважитись на перехід границі без зброї і малою купкою людей, а коли деякі старшини прохали його дати їм дозвіл на перехід на зазначені райони, він незадоволений тим знову починав давати обіцянки, які були завідомо неправдиві. Казав, що організації відпущена велика кількості грошей, відпущена зброя і як тільки це буде отримано перехід состоїться зараз же.

Вкінці-кінців організація почала переїзд з Рівно в Острог. Користуючі мент п[ан] Голуб виписав продуктів на 60 чоловік по розрахунку на 15 доб і резервові

порції в консервах на 10 доб, але по приїзді на місце продуктів не оказалось за винятком тих, котрі були видані 20 чоловікам по розрахунку на 10 доб.

Всі ці господарчі комбінації п[ана] Голуба довели до того, що нач[альник] штабу ген[ерал]-хор[унжий] Тимченко, як то він казав на зібранню старшин, не бажаючи взяти на себе хоть частини відповідальності, призначив провірочну комісію, але вона не приступила до праці, позаяк п[ан] Голуб заявив, що не буде давати їм відчьоту.

К цьому часу в Острозі сформувався повстанчий комітет, в якій вступили відомі громадянські діячі Поділля і Волині. Таким чином наша організація органічеськi зросталась з народом і інтелігенцією, яка працює зараз в масах народу. Всі інформації про події і передвиження большовиків були в наших руках. Представники з місць категорично требували, щоб ми переходили на той бік і почали агітаційну працю, але організація не перейшла за винятком окремих членів, які совершили більш-менш продовжительне турне по Ізяславському, Острозькому і Кам'янецькому повітам.

Комітет, крім свойого авторитета среді населення, крім моральної піддержки він пішов нам на поміч і матеріяльно, але все одержаноє від комітету було продано п[аном] Голубом.

Комітет дознався про ці події і меж ним і п[аном] Голубом почались непорозуміння, непорозуміння виросли до того, що комітет порішив послати делегацію від себе до уряду УНР з проханням ограничити права подібних Голубу, а коли окажеться змога, то щоб уряд припинив висилку таких безвідповідних людей на таку відповідну працю.

В тому часу в самі організації назрілі слідуючі событія: Голуб образив групу старшин. Ця образа була прийнята всіма старшинами на загальний їх рахунок і постановлено було зібратись на зібрання, щоб загальним голосом вплинути на п[ана] Голуба. Але на зібранню виявилось, що їм було зроблено так багато, щоб подірвати свій авторитет, при повороту к пришлому бути не може. Винесена була резолюція, яка вимагала від Голуба негайної відправки його до уряду УНР.

Начальник штабу командирував і мене з ним, щоб я відвіз до уряду документи по ділу Голуба. З нами мусили виїхати і представники від повстанчого комітету, але п[ан] Голуб, крім всього іншого оказався ще польським шпіоном. Він раніше нас доїхав до шефа II отд[ела] і не успіли ми доїхати до Рівно, як вже був відданий наказ заарештувати мене, що і було зроблено в Здолбунові. Причому при заарештуванню у мене були пограбовані чоботи і депеша. Послі цього мене відправили до Рівна в II від[діл], а від представника комітету відібрано всі документи, які могли би компрометувати Голуба. В Рівно без опросу, без пред'явлення обвинувачення я був відправлен до львівської тюрми, а потім до варшавської, звідки дня ночі Вам був звільнен.

Ко всім тільки що зазначеним мною не скінчився злочин п[ана] Голуба, найголовніше зло є те, що він своїми вчинками відтолкнув від повстанців таку моральну і політичну силу як повстанчий комітет, який коли не припинив своєї праці, то всі вчинки Голуба, яко представника уряду відніс на рахунок уряду. На мій погляд вартість комітету в справі повстання неізмерімо вище ніж 20 п[анів] Голубів, а тому я прохав би Вас звернути особисту увагу на те як заладити спра-

ву з комітетом щоб реабілітувати уряд, який і без того перед широкими слоями населення і інтелігенції України досить спровоціруван.

При цьому додаю доклад п[ана] Голуба Головному Отаману з помітками що там є правда і що брехня, а таких докладів він послав мабуть не один.

Сотник

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 134–142.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 8 КВІТНЯ 1921

Таємно

26-го грудня 1920 я відбув з м[іста] Тарнова і прибув в м[істо] Кременець на Волині 28-го грудня. Тут по незалежним від мене обставинам (щоденні дощі), я примушений був пробути до першого дня погоди, себто до 10 січня. По раніше виробленому плану я вирушив з м[іста] Кременця на Київ по такому маршруту: Дедеркали, Ольшаниця, Вісімка, Жемелинці, Тернівка, Сушивці, Кузьминчик, Нове Село, Пузирки, Медведівка, Бутовці, Пашківці, Староконстянтинів, Чорна, Любар, Красносілка, Чуднів, Дубище, Висока Піч, Дениші, Житомир, Коростишів, Кочерево, Ставище, Фасове, Жуляни, Борщагівку, Святошино, Київ.

В районі Любара через морози, вітер і сніжні заноси прийшлося деякий час жити пересідично то в любарського п[ан] о[тця] Левчинського, то на хуторі за Любарем у д[обродія] Козубського, учителя авратинської школи Житомирського повіту. Перебуваючи тут, я все таки мав змогу бути в с[елах] Нові Чарторії, м[істечку] Мирополі Звягельського повіту, Терешполі, Коханівці, Війтівцях (біля Хмільника) по Поділлю.

Завдання моє було ознайомити населення з Універсалом правительства УНР від 20 листопада 1920 р[оку]. З огляду на те, що в м[істі] Кременці надрукувати універсали не можна було, то там же відбито на гектографі і переписано рукою до 300 примірників і частина його роздана селянам, які приїздили за учнями, а решту читав та роздавав, дивлячись по обставинам, селянам. Скрізь на селах розповсюджені були чутки, що військо українське в полоні у поляків, весь уряд заарештовано, а п[ана] Головного Отамана посаджено у в’язницю. Скрізь селян разубеждав в неправді і большовицькі брехні ліквідував.

На хуторі п[ана] Козубського щоденно переписувалось по 20–30 примірників і розсилалося на Поділля, а через студента-медика, який працює в місцевій просвіті передано для розповсюдження декілька примірників на Сквирщину.

Найбільшу допомогу дала в цьому ділі сім’я власника хутора Козубського, яка щоденно по околицям розвозила і роздавала Універсал учительству. В м[істі] Києві справу розповсюдження Універсалу і передачі його на Полтавщину і в другі місця взяв на себе п[ан] Шеремецинський.

Події на Україні

В кожному селі отрядом «продармійців» зі зброєю відбирають у селян збіжжя (государственную разверстку) в такому розмірі з кожного господарства: володіючого 3-а десятинами по 1 пуд[у] з десятини, 5-а дес[ятинами] по 3 пуд[и] з десятини, 10-а десят[инами] по 5 пуд[ів], а у кого господарство складається з 20-

и десятин, то відбирається все, а власникові залишається тільки пайок по 30 фун[тів] на душу в місяць.

Крім збіжжя від кожного села, в залежності від кількості хат, відбирається: до 5,000 шт[ук] яєць, до 8 пуд[ів] масла коровього, до 40 пуд[ів] сала, до 200 шт[ук] курей, і з кожної дійної корови по 5 пляшок молока щотижня.

Кожна волость повинна купити і доставити в «губпродком» для комуністів 2 дійних корови. Коні, корови, вівці, гуси, кури, качки і весь господарчий скарб місцевими комітетами взяті на учьот. Продажа скотини без дозволу «волуполномоченого» заборонена, також заборонена продажа коровього м'яса.

Реквізується все майно втікачів за кордон і дезертирів. Відбираються і вивозяться в Росію музичні інструменти: роялі і піаніно. Всі власні бібліотеки реквізовані. Всі видавництва і книгарні в городах націоналізовані.

Мобілізація людей провадилась два місяці, але ж з мобілізованих ніхто не пішов. Карательні отряди, що їздили на селі виганяли мобілізованих, не могли нічого зробити, бо всі мобілізовані розбігалися по лісах і в другі повіти. Зараз роз'їжджають по селах з отрядами «начальники комдез». Пійманого дезертира одправляють на 5 років на роботи в шахти.

Волостні «ревкоми» одержали від губерніяльних «совнархозів» накази про примусові посіви, про заснування по селах «комсівів», але ж ці розпорядження ніде не виконуються. Селяни кажуть, що надоїло їм комуну годувати, а коли вона хоче їсти, то нехай іде і сіє.

Солі, нафти, краму, дьогтю, цвяхів, ні підкови на селі немає. Дістати з великими труднощами можна у спекулянтів в обмін на зерно по такому розчьоту:
за 1 фун[т] нафти — 1 пуд жита;
за 2 фун[ти] солі — 1 пуд жита;
за невеличку хустинку — 5–6 пуд[ів] жита
і т[аке] інш[е].

В березні місяці в розпорядження сельських «комнезамів» прислано для селян паперова матерія в такому розмірі, що на кожну душу випало по 2 вершка. Селяни відмовляються брати.

До м[істечка] Білозірка Кременецького повіту їздять за сіллю селяни київляни, але ж і тут «товариші» стоять на перешкоді по дорозі відбирають, за що частенько одержують відповідну нагороду. Недавно таких «братів» селяни піймали, прив'язали до столбів і повбивали.

Церква від государства відокремлена. Всі записі актів веде волость. Духовенство підтримує селянство. Навчання в школах провадиться на українській мові, правда не скрізь, бо ще є учителі, які цього, як вони кажуть «собачьего языка» не розуміють. Більшість таких учителів належить до партії комуністів. В кожної школи відсутність підручників і шкільного приладдя.

Економічний стан учителів самий нещасний: платні ніякої, тільки місячний пайок: 30 фун[тів] борошна, 6 фун[тів] круп і 30 золот[ників] м'яса. Хто грає на скрипці, то іде на весілля і грає, за це одержує 5–6 буханців хліба. Учительської спілці большовицький уряд хтів дати відтинок комуністичний, але ж учительство з цим не погодилося, за що частенько буває у учителів в гостях ЧК.

Національна свідомість росте. Коли запитаєш дитину або селянина, хто він такий, то одержуєш відповідь «українець», а не москаль.

Всі цукроварні рахуються державними. При кожної з них мається охорона.

В кожному селі мається большовицька література. З газет більш усього можно бачити газети: «Черовний Звягель», «Большовик», «Комуніст», а із брошур всі промови Троцького, Леніна і Зінов'єва. В деяких селах можна бачити і львівську газету «Вперед» за цей рік. Попадаються відозви з закликом боротьби з «петлюровщиною».

Влада на місцях

«Предволревкома» (обов'язково партійний комуніст), прислані з центра, або місцевий по призначенню, секретар, «воєнком» (партійний), завідуючий «земвідділом», «фінвідділом», «селревком», «секретар», «комнезам», нач[альник] міліції волостної і сельської. Отряд міліції складається не більш як з 10 чоловік.

Повстання

В районі Радомисльського, Сквирського, Київського повітів оперує отряд Мордалевича. Розташований цей отряд по лісам і хуторам цього району. Багато знищено комуністів. По селах цього отряда розклеєні плакати такого змісту: «Молодцям дезертирам — чарка, учьотникам — палка, комуністам — куля». Цей отряд недавно в лісі за м[істечком] Коростишивом відбив у комуністів два броневих авто, перебито всіх червоноармейців з комісаром, а в селі Кочерів як відбувався мітинг захопив в полон всіх ораторів. Штаб отряда мав зв'язок з селянами через учнів коростишівської учит[ельської] семінарії 3-го березня, завдяки необережності одної панночки, яка йшла в штаб з донесенням, була заарештована ЧК і замордовано 11 учнів.

Отряд Махна оперує на Полтавщині і Харківщині. Війська нараховується по київським відомостям до 20,000. Боїв він не приймав і чекає весни. На Полтавщині, по розказам учнів сорочинської учительської семінарії, повстання провадиться періодично скрізь, але в малих розмірах. Всі чекають доки потеплє.

В лютому місяці було повстання в Ямпольському і Могильовському повітах. Для ліквідації його був висланий отряд, який зовсім не повернувся. На другий день висланий був CXII совітський полк. Половина його перейшла на бік повстанців, а другу половину повстанці гнали до Вінниці. Послана була ціла дивізія і через три дні повернулась розбита. За цю «ліквідацію» деякі комісари пішли під суд. По словам «воєнкомів» в Херсонщині велике повстання. З 15-го березня не приходять потяги з Одеси.

В січні місяці жах на київських комісарів наводила «Чорна маска». Вона щоденно знищувала до 4–5 комісарів. Всі комісари в неї були на учьоті. Складалася вона, по словам киян, з отряда Мордалевича. 21-го березня м[істечко] Фастів було в руках повстанців отряда Козубського. Повстанці пробули в місті 3 години знищивши комуну, відступили в напрямку на Мотовиловку. Втікший большовицький комендант міста віддан суду «ревтрибунала».

Повстанням, яке вибухає в Росії селяни страшно задоволені. Кажуть, що може хоч трохи ця наволоч вийде відсіль, а з рештою ми справимся. Населення страшенно радіє коли чує про <…> декілька раз, що у них немає охотника, щоб взяв керування ними. Каже дядько: «Хоч мені і 50 років, а ще пішов би бити комуну, та біда що людей у нас немає».

Все начальство волості настільки перелякано повстаннями, що вечором боїться вийти з хати. Коні напоготові. Місті Корці як вибухло повстання, то всі

комісари з Звяг[еля] оглядки повтікали до Житомира, а через два дні з соромом верталися. Чекісти, які були скрізь, як ті гриби, зараз біжать до города, кажуть, що «розачаровані». Селяни нарочно пускають чутки, що в Проскурові, Староконстянтинові вже «петлюрівці». Комуністи місцеві бояться, а селяни по ночам вбивають (село Молочки Житомирського повіту 17-го березня забито п'ять комуністів).

Курс валюти: «миколаївський» руб[ль] по 10 руб[лів], «керен[ка]» — 200 руб[лів] совіт[ських].

Ціни на предмети споживання:
хліб 40–50 руб[лів] пуд[ів] «царськими»;
сало 12–15 руб[лів] ф[унт];
м'ясо 4–5 руб[лів] ф[унт];
молоко 4–5 руб[лів] кварта;
картофель 12 руб[лів];
чоботи 700–800 руб[лів];
полотно 30–40 руб[лів];
цукор 30 руб[лів] або другою валютою по курсу.

Залізничний рух

Подільська залізниця зруйнована. З Шепетівки до Києва потяги ходять через день. До Києва можна їхать днів 3–4, а то і 2 тижні. Для їзди потягом необхідно мати дозвіл «Особого відділу». Двірці порожні. Чотири колії на Харківщині зовсім розібрані і вивезені до Росії.

Розстріли

Розстріли в більшості провадяться за спекуляції і крадіж по суду «ревтрибунала». Вся інтелігенція, яка залишилась, за винятком старшин, які мобілізовані і відправлені в Казанський округ, сидить на місцях і руйнують комуну.

Настрій

Настрій селян і інтелігенції страшенно ворожий до комуни, обурення наростає зі стихійною силою і недалекий той час, коли скрізь вибухне величезне повстання. Всі ставляться прихильно до уряду, який перебуває за кордоном, і чекають приходу цьої весни. Ім'я п[ана] Головного Отамана на кожному кроці і в кожному селі. Його ім'я щастя для всіх. Коли і чекають селяни кращого чогонебудь, завдяки йому.

Селянське господарство

Через часті реквізиції та наряди селяни перестають тримати коней, коров і свиней. Хліба сіють мало, лише для себе. Кажуть: «Якби знали, що прийде Петлюра, то сіяли б, а як ні то і сіяти не будемо».

М[істечка] Любар, Сенігів, Піщів зовсім ограблений «будьоновцями», грабіж продовжувався тижнів два. Київ, Житомир пусті. Всі втікають на села, щоб не загинути з голоду. По вулицям можна бачити тільки обірваних людей, з виглядом тяжких переживань. Візників немає, трамваї не ходять. Крамниці порожні, бо все забрано. Паркани дерев'яні розібрані. Вікна в будинках затулені папером і дощечками. Світла нема, водопроводи не існують і проходиться ходити за водою до річки. Кооперативи всі націоналізовані і зведені в одну центральну установу «ЕПО» (Единый потребитель).

Військо большевицьке голе і босе. Кожний червоноармієць одержує 1,200 руб[лів] совіт[ських] на місяць, півфунта хліба на день і кип'яток без цукру. Обід пісний. Дезертирство величезне. Коли запитається товариша куди він іде, то він відповідає: «Домой, в Самарскую губ[ернию] за хлебом».

В київських шпиталях багато хорих на тиф. В кожному шпиталю лежить до 400 чоловік хорих. Медикаментів ніяких ніде немає, а як і є, то обмінюють на зерно: маленький пузирок йоду — пуд пшона.

На Волині військо большевицьке (XLIV дивізія) розташовано: один полк в Звягелі, один полк, «богунський», в Полонному, один полк в Ізяславлі, ударна група в м[істечку] Чорториї, частина в Староконстянтинові і Житомирі. За Житомиром по дорозі до Києва стоїть один полк в селі Ставищах, а один полк в м[істечку] Брусилові. Коли я повертався назад, то один полк йшов з Житомира на Київ. 22-го березня була розіслана оповістка, що мобілізація тимчасово відмінена, дозволена вільна продаж, визнається дрібна власність.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 85–87.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 19 КВІТНЯ 1921

Продовольча політика

По сьому питанню отримано відомості від п[ана] Ботвинника, який прибув місяць тому назад з Харкова і який увесь час працював спочатку в інформаційному відділі одеського «опродкомгубу», а потім в «Наркомпроді» України в Харкові. На його думку, продовольча політика відограє найбільшу ролю в повалені большевизму на Україні. Зараз же після підписання прелімінарних мирових умов в Ризі, «Наркомпрод» України оголосив хлібну розкладку на Україну в розмірі 18,000,000 пудів збіжжя, яку кількість виділено між губерніями, далі поділено на повіти, волості і окремі села. В призначений термін було здано тільки 500,000 пуд[ів] зерна, тоді большевики почали організовувати примусове відобрання зерна.

Першим почав губ[erніяльний] продовольчий комісар Херсонщини, який організував «Неделю похода на кулака». Для цієї мети було мобілізовано усі «профсоюзи», а також і продовольчі загони. В допомогу губ[ерніяльний] військовий комісаріят і нач[альник] дивізії дайот кілька сот червоноармейців і похід на куркуля почався. Переходили від хати до хати і усе те, що було лишнє, на думку «продагента» чи члена «профсоюзу», забиралось.

Наслідком сього були величезні повстання в Вознесенському та Ананьївському повітах Херсонщини. Очевидно, що «поход на кулака» дав там досить гарні результати, бо «Наркомпрод» України наказав по зразку херсонського організувати його в цілій Україні. Остаточний результат сього походу в цифрах — 1,500,000 пуд[ів] зерна і кілька сот забитих, як з боку большевиків, так і селян. Таким чином, з 18,000,000 пуд[ів] збіжжя Україна дала до 1 лютого тільки 2,000,000, себто 11 % «розкладки».

Передбачаючи неможливість так витягти хліб з нашого селянства «Наркомпрод» України Володимирів наказав скласти таємну інструкцію щодо виконання хлібної розкладки на Україні. Таку інструкцію складено і в лютому по 2 примір-

ники розіслано всім «опродкомгубам». Між іншим ця інструкція є велика таємниця і усі примірники її на учоті.

По думці авторів інструкції хліб з України можна забрати тілько тоді, коли буде відомо скілько його є кожного господаря, причому на кожну душу родини залишається по 1 ½ ф[унти] на день, а також залишається те, що потрібно на насіння — решта є державна власність. Для переведення цієї інструкції в життя всім «опродкомгубам» було запропоновано збільшити штат статистиків і продагентів, котрої до збору урожаю з'ясували, скілько у кого й чого є засіяно, а потім, взявши пересічну врожайність на волость, вирахували б більш-менш точну цифру врожаю у кожного окремого господаря.

Після того, як відомо, був X з'їзд Російської комуністичної партії, на якому Ленін заявив, що радянська влада відмовляється від реквізицій хліба, а що це буде замінено натуральним податком (хлібом). Після X з'їзду продовольча політика большевиків цілком прийняла інший напрямок: большевики відмовились від реквізицій, денаціоналізували кооперативи 23-го березня і доручили останнім добувати хліб від селянина в обмін на товари. Так, наприклад, в Житомир було доставлено 46 вагонів солі і кілька мільйонів ар[шин] мануфактури. Помічається, що большевики кидають такі речі першої потреби туди, де є повстання. З надісланих товарів селянам видано по ½ ф[унта] солі на душу і по 7 арш[ин] мануфактури на родину (біднякам і середнякам).

Влада на Волині

До сього часу органом радянської влади на Волині був «губревком», який складається з чотирьох осіб. Останній склад такий: 1) голова Ніколаєнко (робітник, росіянин), 2) заступник голови Червяков (присяжний адвокат з Москви, росіянин) і члени 3) Врона і 4) Кийко-Шелест (був[ші] українські боротьбисти). На чолі «губчека» Потапов (росіянин), а решта співробітників ЧК переважно жиди. На чолі деяких відділів «ревкому» стоять такі особи: 1) «губисполком» — Павловський, 2) губсовнархоз — Левченко, 3) «губземотдел» — Курбатов. Усі росіяни. Взагалі помічається тенденція усування жидів з відповідальних посад і заміна їх росіянами і тілько подекуди українцями-комуністами.

14-го квітня остаточно закінчились вибори до губ[ерніяльної] ради депутатів. Переведені в початку квітня вибори на селах дали більшість «куркулів». Тоді по розпорядженню «губревкома» вибори кастровано і призначено другі, причому селянам поставлено ультиматум — вибирати комуністів. В списки увійшли комуністи другого сорту, яких справа в місті Житомирі була б безпутною, і значна більшість з них пройшла від сіл.

В місті Житомирі вибори дали більшість безпартійним, не дивлячись на те, що вибори від радянських інституцій переводились в таких спосіб: усіх співробітників замикали в залі і пропонували їх вибирати комуністів, бо в противному разі вони всі будуть заарештовані. В остаточному результаті Вол[инський] губ[ерніяльний] совдеп має $^{2}/_{3}$ комуністів, $^{1}/_{3}$ безпартійних.

Як я уже подавав в своєму попередньому комунікаті, перед виборами було заарештовано усіх с[оціалістів]-д[емократів] і с[оціалістів]-р[еволюціонерів], що як зараз виявилось було в зв'язку з кронштадтськими подіями. Не дивлячись на

то, що кронштадтські події зліквідовано, їх тримали аж до закінченням виборів, а на 3-й день, 17 квітня, звільнили.

Виконавчий комітет поки що не обібрано. В повітах уже обібрано повітові «раддепи» і «виконкоми». Відомостей про перший склад їх поки що немає. Між іншим, большевики утворили на Волині ще два нових повіти: Коростенський і Полонський.

В волостях влада належить вол[остним] виконавчим комітетам, а в селах комітетам незаможних. В останні часи помічається тенденція вибирати до цих комітетів заможних господарів. Організація інституту «п'ятихатників» та «десятихатників» на Волині зовсім не удалась. Селяни категорично відмовились від цього, мотивуючи тим, що тоді буде так багато начальства, що нікому буде виконувати повинності.

Агітація

Зараз большевики провадять агітацію серед селян і обіцяють земельну власність на 9 років, а також дають їм нафту, мануфактуру, що має далеко більший вплив, як усі агітації. В Житомирі зараз щоденно входять «Вісти волинського губерніяльного ревкому», «Правда незаможників» (дуже рідко і неперіодично) і «Бюлетень волинського опродкомгуба» (виходить раз на тиждень). Між іншим, треба зазначати, що большевики папір дістають шляхом контрабанди з Польщі.

Кульмінаційного пункту агітація досягла перед виборам и в совдеп, в часи виборів. Тоді була улаштована профис під час якої відбулись мітинги на тему: «Вся власть советам и компартии — истинной представительнице интересов пролетариата».

Мітинги відбулися скрізь по фабрикам і радянським інституціям, причому присутність на мітингах усіх радянських співробітників була обов'язкова. Що ж торкається загальних мітингів, то на них бувають переважно молоді жиденята. Неділя (власне дві) мітингів продовжувалась з 1 по 14 квітня.

Інші партії

Ніяких партій за винятком «У[країнської] к[омуністичної] п[артії]» в совдепії легально не існує. В Житомирі існують (нелегально) комітет партії с[оціалістів]-д[емократів] і с[оціалістів]-р[еволюціонерів]. Іноді на мітингах виступають і представники опозиції, але дуже часто їх з мітинга проводять до ЧК.

Повстання

По офіційним відомостям на Україні зарегістровано 28 повстанчих загонів. На Волині і в Радомисльському повіті оперує от[аман] Мордалевич, який має в своєму розпорядженні 200–300 ч[оловік], переважно кінноти. 15–16 квітня Мордалевич зробив наскок Троянів, Івницю і Іванків (околиці Житомиру), причому в останньому містечку на цукроварні забрав 1,500 пуд[ів] цукру. 17-го квітня загін Мордалевича підійшов аж до Житомиру, де ручними гранатами взірвав міст на Врангелівці (по дорозі на Звягель) і перерізав усі телеграфні дроти, а також усі телефоні дроти і забивши кілька червоноармійця зник.

М. Зайченко

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 151–152.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 20 КВІТНЯ 1921

місто Рівне

Прибувші з Київщини люди передають слідуюче.

На Київщині партизанська боротьба населення з большевиками не угасає. Всі залізниці знаходяться під загрозою цієї боротьби. Руйнується і перешкоджається на них рух до крайності. Поміж ст[анцією] Попельня — Фастів часто розбирається полотно дороги. Там другий уже раз було спинено потяга і зроблено детальну ревізію всіх особ і грузу. Причому комуністів партизани забрали з собою на суд. Такі опасні, з боку партизанщини, місця потяги проходять дуже поспішно. Поміж Києвом і Козятином постійно курсують 2 бронепотяги «на всякий випадок». Також і на перегоні Козятин — Жмеринка. То в одному, то в другому місті неждано з'являються добре організовані партизанські загони в більшості випадків на конях, часто вступають в бій з червоними військами, і зникають невідомо куди, коли до ворога підходить допомога. Такі налети держать большевиків в трепеті, не дають їм спокійно не то що працювати, але й сидіти по селах і малих містечках.

Помічається, що партизанська боротьба набирає ознаків організованості. Так загони організують свої польові суди і жоден попавший до рук повстанців комуніст без суду не карається. Особливо оповідачам кинулося в очі добра організованість повстанських загонів у отамана Мордалевича. Все шосе Київ — Житомир і залізниця Житомир — Коростень під загрозою нападів. Його сили завжди скупчуються в грабському лісі поміж Радомислем і ст[анцією] Тетерівем, в лісі при с[елі] Придубовці та при м[істечку] Брусилову: значить шосе приходиться якраз по середині. Недавно його загонами під Кочеровим було од большевиків одбито 2 бронеавто. Також був нальот на Кочерів.

А в Коростишіві трапився сумний факт. Чекісти вислідили дівчину, яка з одним листом рушила було до штабу Мордалевича. На листі тому були підписи семінаристів коростишевської учит[ельської] семінарії, висловлювавших своє співчуття праці Мордалевича. Крім того в листі було також і про підготовку до заняття повстанцями Коростишіва. Нагло 11 учнів вхоплено, били їх так, що на стінах кімнати позапікалась кров. Шістьох розстріляно в Коростишіві, а решту відправлено до Радомисля. Дівчину також розстріляли. То було в перших числах марта місяця.

М[істечко] Коростишів колись брало перед в борьбі за «совіти». В склад населення цього містечка входить багато робітників: там була велика паперова фабрика, гуральня, багато (до 20) інших фабрик і заводів, багато кар'єрів (каменоломень), великий гараж 103 ф[і]р. Коли ще (перший раз) Київ не був зайнятий большевиками тут вже була своя совітська влада. Населення виділило було з себе червоні загони, які билися тут з українським військом. Тут од місцевих большевиків в бою наклав в 1918 р[оці] головою український комендант містечка Соколовський, брат відомого, теж погібшого в боротьбі «за Україну» отамана Соколовського. Аж до прихода одеської групи червоних військ зазначені загони одстоювали містечко од заняття його галицьким військом восени 1919 р[оку]. І в других багатьох випадках населення помагало большевикам своїми руками, даючи опір українському військові.

Але згодом поступово населення вкінець перевірилося в большевиках зараз відноситься до них надзвичайно вороже. Великим авторитетом і популярністю користується у населення отаман Мордалевич. В його загонах єсть тепер чимало борців за кращу будучину з м[істечка] Коростишіва, тих, котрі шли колись в перших рядах большевиків проти українського війська. А численні могили павших вояків за українську незалежність розкидані тут скрізь, особливо біля шосе, убрані тепер люблячою рукою, підсипані, поставлені на них хрести.

Цікаві відозви-накази отамана Мордалевича, в яких він застерігає не вірити провокаційним чуткам, не робити погромів під загрозою кари од нього та неорганізованих повстань. Між іншим Мордалевич користується у жидів пошаною і вони йому вірять, але ж все таки втікають до Києва, або емігрують. М[істечко] Іванків Чорнобильського повіту розбито вкінець, і тут був жидівський погром. Хто його вчинив невідомо. В перших днях марта тут були великі бої червоних військ з загонами отамана Струка. Житомирська ЧК лютує страшенно. Недавно розстріляна Леонтович, 23 роки, інтелегентна дівчина з Житомира за «контрреволюцію», не пожаліли кати ні молодості, ні краси.

С[тепан] Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 160–161.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 23 КВІТНЯ 1921 (1)

Телефонічно отримав з Корця такі відомості.

Економічна політика

Зараз же після підписання мирного договору в Ризі в волинському «губревкомі» на чергу дня було поставлено питання про нав’язання торгівельних стосунків з Польщею. Для цієї мети організовано спеціальну комісію при «губревкомі» в склад якої увійшли представники кооперації і комуністичної партії. На засіданні було вирішено делегувати два представники до Рівного, до волинської кооперації в Польщі, з пропозицією нав’язати стосунки поки що неофіційно. Один представник від об’єднаної кооперації «Единый потребитель», а другий — від компарії, але кооператори відмовились їхати до Польщі з комуністом і тому відрядили зовсім невідому в Житомирі людину, яка, і можливо, також є комуністом. Представники ті переїхали кордон 2-го квітня, а 4-го були в Рівному.

Відомості з Рівного

Прибувши до Рівного вони зараз зайшли до кооперативного об’єднання і запропонували йому організувати торгівельні зносини. Особливо їх цікавить: хліборобське приладдя (плуги, борони, сівалки, культиватори, коси, серпи, молотки) і взагалі виробі з железа, а також різні краски. Сіль, нафта і мануфактура цікавлять не так, як попередні речі.

В порозумінні з представниками військової влади з ними нав’язано стосунки і, можливо, що в найближчому часі один з моїх співробітників виїде до Житомиру, яко торгівельний агент за згодою большовицьких представників. В замін вони зараз можуть дати тілько такі речі: хміль (зареквізували у Волинського т[оварист]ва хмелеводів), пір’я і щітину.

Ціни на речі першої потреби в Житомирі за першу пол[овину] квітня:

хліб — 450–470 руб[лів] совітськими фунт;
сало — 5,000 руб[лів совітськими фунт];
цукор — 5,000 [рублів совітськими фунт];
нафта 4,500–6,000 [рублів совітськими фунт];
сіль 3,000–4,000 [рублів совітськими фунт].

Відношення до релігії

В перших числах квітня большевики дощенту розграбували кафедральний костьол в Житомирі, забрали усі священні коштовні речі, а також ограбували помешкання ксьондза, який залишився при костьолі.

Повстання

В середині квітня (13–14) між Бердичевим і Коднею появився загін, як там його зву, Марусі Соколовської, який складається з 150–200 озброєних людей. Загін цей зробив нальот на Кодню і зараз же зник. Взагалі про повстання певних відомостей немає.

Відношення до других партій

Після підписання в Ризі мирного договору большевики змінили ґрунтовно своє відношення до недержавних партій. Так в Житомирі арештовано майже усіх с[оціалістів]-р[еволюціонерів]. (Грачєв, Іваницький, Прокудін) і с[оціалістів]-д[емократів], а так і деяких українських діячів, напр[иклад] Карбовського, директора «Українбанку», який займав у них посаду «Зав[едующего] распределительным отделом опродкомгуба». Всі арештовані сидять в тюрмі.

М. Зайченко

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 165–166.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 23 КВІТНЯ 1921 (2)

Високоповажний пане Директоре!

Приїхавши з Тарнова до Львова я запропонував свій план, ухвалений Вами в штабі VI ар[мії] з тим, щоби представники місцевої влади не чинили перешкод. План їм дуже вподобався, тільки тоді не було шефа, який міг остаточно справу вирішити. Сьогодні мене викликано до Львова і справа вирішена позитивно.

В зв’язку з можливістю нав’язання торгівельних стосунків з совдепією у мене є цілий новий план, який я доложу Вам тоді, коли приїду до Тарнова. Це може бути в перших днях травня.

В Корці уже є газети большевиц[ькі], але не було нагоди її мені переслати. В понеділок виїду до Корця сам.

Дуже було б необхідно порозумітись з п[аном] Островським, членом редакції «Української трибуни» в справі висилки на мою адресу, для того боку хоч би 100–200 прим[ірників] газети.

З щирим поважанням
М. Зайченко

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 167.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 30 КВІТНЯ 1921

Антиповстанча акція большевиків

Коли большевики одержали число «Рідного краю», в якому було надруковано наказ Головного Отамана про припинення повстань і переведення підготовчої праці, то зараз же вжили заходів зі свого боку. По відомостям одержаним від особи прибувшої з Харкова (галичанина-комуніста) житомирські діячі одержали відомості, що уряд Радянської України поділив її на райони і в кожен район призначено таємного комісара, якому надано надзвичайні уповноваження в тім випадку, коли на Україні вибухне загальне повстання. По тим же відомостям Правобережну Україну поділено на 10 районів. По большевицьким відомостям загальне повстання має вибухнути приблизно в половині травня.

М. Зайченко

Відомості про стан армії і її розмежування подам через кілька днів після їх перевірки.

М. З[айченко]

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 172.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 5 ТРАВНЯ 1921

При сьому надсилаю звіт ч[астини] 4 спеціально військового характеру.

3 травня виїхав з Рівного до Львова і Тарнова пор[учник] Лешків, який приїхав з Бердичівського повіту в справі організації повстань. З собою привіз 6 газет, які я йому доручив передати Вам і заплатив йому в рахунок купівлі газет 300 м[арок] і маю дати по одержані повідомлення від Вас ще 450 марок. Цими днями повернувся з того боку співробітник Д[епартаменту] п[ан] Михайловський, якого ще в початку квітня виправив туди п[ан] Львівський і зголосився у мене, здав звіт і попросив видати йому платню. Не маючи про його командировку жодних розпоряджень, а також не знаючи на яких умовах п[ана] Михайловського запрошено до праці, я міг видати йому тілько половину платні за квітень в сумі одної тисячі двісті п’ятдесят (1,250) марок, бо більше в моєму розпорядженню не було грошей. За рештою грошей (платні), на яку п[ан] Михайловський, на мою думку, має право, командирую його до Тарнова.

4-го травня вислав одного співробітника до Житомиру за літературою і газетами, і в найближчому часі чекаю його з свіжими газетами. За останній час стілько набралось такого матеріялу, який вимагає особистого докладу і тому, після повернення мого співробітника з Житомиру, збираюсь виїхати до Тарнова.

М. Зайченко

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 173.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 8 ТРАВНЯ 1921

місто Рівне

Із певних джерел подаю слідуючі відомости з України.

19-го квітня у м[істі] Сквирі большевиками урочисто поховано в міському саду 17 комуністів, розстріляних повстанцями отамана Мордалевича. В околицях Сквири росте партизанщина. В районі Гайворона оперують три повстан[чі] відділа отаманів Хмари, Меча і Лиха. В склад відділів входить кіннота і піхота. Повстанці вносять велику деморалізацію осеред большевиків. Староконстантиновський «виконком» видав до селян відозву, в якій лає Петлюру і повстанців, називаючи їх «старорежимниками» і «поміщицькими ставлениками». Селяни сміються з цьої відозви, знаючи хто їхній друг, хто ворог.

20-го квітня з Бердичева в напрямку на Умань вирушила XXV совітська дивізія, маючи завдання боротьбу з повстанцями. Коли на ст[анцію] Зарудниці прибули всі частини дивізії і обози, повстанські відділи Марусі і Махно в чотирьох денному бою (з 26 по 29) розбили дивізію, забрали обоз, зброю, кулемети, комуністи розстріляні, червоноармійці розсіяні. Штаби дивізії, що під час бою стояв в Біл[ій] Церкві, утік до Фастова, де стоїть і зараз. Після перемоги повстанці зникли невідомо куди. В Бердичові зараз нема червоного війська зовсім.

Бердичівське ЧК збільшено на половину, також і військовий при ньому відділ. Робітники шкіряного заводу Шленкера в Бердичові 25-го квітня вийшли на вулицю вимагаючи «хліба і волі». Комуніст Галушка завів їх до клубу, де погрожував «реввоентрибуналом», робітники Галушку вигнали. В ніч з 26 на 27 квітня затримано 70 робітників, кажуть, що багато з них розстріляно. Затриманих в Бердичові за контрреvол[юцію] вивозять до Катеринослава та Конотопа.

У Бердичівському часопису «Вісти» за 26 квітня надруковано, що Польща дала отаманові українських військ Петлюрі салон-вагон, в якому Петлюра об’їжджа Галичину і свої табори, формуючи українське військо на борьбу з Радянською Україною і Росією. Газета робить свій з цього висновок, погрожуючи Польщі.

З 19 по 25 квітня на ст[анції] Шепетівка прибуло 5 ешелонів з 6,000–7,000 червоноармейців CXXIV і CXXX «пограничної бригади», при 25 кулеметах. Військо піши рушило на Звягель.

Від Чуднова до Житомира риються шанці. Мости по Случу (біля ст[анції] Полонного) окутуються сіткою колючого дроту.

Склад Кам’янецького (на Под[іллі]) ЧК: голова Нікольський, тов[ариш] голови Кубішев, секретар Шуйський.

1-го мая в Харкові В[се]у[краинским] ц[ентральным] и[сполнительным] к[омитетом] видано декрет про скасування смертної кари на Україні. Голова житом[ирського] ЧК на зібранню комуністів, прочитав декрет сказав: «Теория всегда расходится с практикой». Очевидно, годі большевикам шукати порозумінь з укр[аїнським] населенням. З кордонної полоси біля Звягеля знята большев[ицька] кіннота і кинуто в Чернігівщину на борьбу з повстанцями. В Бердичеві вінчання в церкві можливо лише після оформлення шлюбу цивільним порядком.

В 20-х числах квітня біля Житомира з’явилися повстанці, котрі захопив ряд сел прогнали червоне військо до Житомира і мали повести наступ на Житомир.

До большевиків підійшла підмога і повстанці розсіялись. В Житомирі чекають нового наступу повстанців. Хто їми керує — невідомо.

Втікачі з Київщини в один голос оповідають, що населення України чекає почину з зовнішнього боку, тоді всі піднімуться і не один большевик не втіче од кулі чи багнета. Оповідають про великі повстання в глибині Росії під проводом Антонова. Туди большевики стягують з України сили.

Степан Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 174.
Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 148.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 11 ТРАВНЯ 1921

місто Рівне

Прибувший до Рівного 29-го квітня ц[ього] р[оку] біженець з с[ела] Литвиновки Жашковської волості на Таращанщині оповідає.

У Таращанському і сусідньому Липовецькому повітах орудує повстанцями проти большевиків аж 13 отаманів. Більш відомі з них: Грива, Чумак, Волинець, Хмара, Меч і Лихо. Прибули вони туди зо своїми загонами з волинських лісів в марті м[ісяці]. Селяни всіма силами підтримують партизанів, годують їх, але останніми днями в цій місцевості розташувалася по селах. Котовська кінна дивізія, котра веде з «бандитизмом» уперту боротьбу, і тероризує селян. В Таращанському повіті в кожній волості заведено ЧК волостне, котре складається з чекістів київської «губчрезвичайки» і місцевого злочинного елементу. Три тижні тому повстанцями був захоплен Гайсин на Поділлю, вістку про це селяни прийняли з радістю, але «духовних» сил не було піднятися і дати допомогу.

Жиди повтікали в Польщу. В містечках Жашкові, Тетіїві, П'ятигори, Ставищі і Володарці, де колись мешкало в кожному до 20,000 жидівського населення, тепер нема ні одного єврея. Всі ці містечка зруйновані вкінець. До сього часу большевики нищили і зводили нанівець тих «буржуїв»-селян, які мали до 15 десятин землі; тепер прийнялися за тих, котрі мають 6–10 десятин.

В Литвиновці розстріляно селян Степана, Федіра і Олександра Пелехів за участь в повстаннях. Свої ж селяни іноді подаються на гак большевиків і з одчаю ідуть на службу до них. Так, в Жашковськім волостнім ЧК служить двоє селян з Литвиновки: Петро Мазур і Павло Дідух. Начальником місцевої міліції свій ж селянин Диплій. Ці ж свої селяни-зрадники і видали братів Пелехів.

В Таращанськім повіті в обігу тільки «20-ки» «керенки», другі гроші не ходять. Ціни в середині квітня були такі:
жито 450 р[ублів] пуд;
сало 150 р[ублів] ф[унт];
сіль — 3,500 р[ублів] пуд;
чоботи прості 6,000 р[ублів];
кінь середній 40,000 р[ублів];
корова 35,000 р[ублів];
овес 200 р[ублів] пуд;
ячмінь 200 р[ублів] пуд;

яйця 40 р[ублів] десяток;
курка 150 р[ублів];
м'ясо свинина 65 р[ублів] фунт;
ялове 30 р[ублів] фунт.

Звичайно все на «двадцятки».

Окупанти на с[ело] Литвинівку, в якім всього 150 дворів, наклали оце весною нову «розверстку»: 18,500 пудів збіжжя; виходить з десятини 30 пуд[ів]. В забезпечення «разверстки» позбирали з сел заложників. Село Литвинівка дала лише двох комуністів большев[ицькій] владі: Марка Терещука і Кандалея (офіцера).

Ст[епан] Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 180–181.
Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 152.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 15 ЧЕРВНЯ 1921

Зовсім таємно

місто Рівне

Доводжу до Вашого відома слідуючі інформації одержані з України 10 червня б[іжучого] р[оку].

В Києві осеред горожанського населення панує, в повному значінню цього слова, голод. Рух, звичайний великому містові помітний лише на Хрещатику та на базарах особливо. На простих улицях прості люди якось похапцем ходять, світу божого бояться. Томін, сльози, прокльони, стогін на базарах. Рундуки успішно торгують чаєм, самогонкою, кашою. Купується і продається все — до «мертвих душ» включно. Багато людей просто просить. Жахливі картини на кожному кроці. Ось виснажена голодом жінка, обдерта, інтелігентна. Біля неї двоє діток, обдертих виснажених: «Дайте хлібця» — просять.

Радянські співробітники одержують ті ж само 3,000–4,000 місячно, але щоб прожити день сім'ї потрібно 10,000–12,000 руб. Всі спекулюють, при першій можливості втікають на села. Комісари ж розкошують. Мають свої «кафе», де «бутилка» спирту коштує 50,000 руб[лів]. Там кожного вечора повно комісарів, справляють свій пир під час загального голоду.

В Києві українського війська нема. Єсть кацапи і латиші. Населення Києва настроєно вороже до жидів. В Києві існує таємна монархічна російська організація, котру нарід охрестив «Чорною маскою». Організація ця тероризує комісарів, але ж до того і вороже настроєна проти «українців».

Одного разу в кінці мая в Києві на розі Фундуклеївської і Гімназичної ул[иці] о 2 год[ині] ночі зупинилося авто, на якому сиділо кілько осіб в масках чорних; вони звернули увагу на одного прохожого і запитали його, чи не комуніст він часом. Прохожий, знавший вже про існування цьої організації, одверто відповів: «Ні, я не комуніст, я петлюрівець-українець». Однак з масок не це відповіли: «Все равно. Украинцы хуже коммунистов». І хотіли цього чоловіка забрати з собою, щоб розстріляти. Насилу він випросився, одначе, його розділи і одежу забрали з собою.

Большовики не знають вже що робити з повстанцями на Україні, як їх подолати. В своїй жорстокості вони вишукують різноманітних засобів і сил. Так, всі галицькі частини влиті в дивізію Котовського. Дивізія ця в початку червня вирушила пішим порядком з Умані на Жмеринку, Янів і Вапнярку для боротьби з повстанцями. Маються відомості, що відомий совітський льотчик Васильєв, курсовавший на свойому аероплані поміж Харковом і Одесою впав і розбився на смерть.

В перших днях червня зо Староконстянтинова на Бердичів був відправлений потяг з мобілізованими українцями молодих літ. Потяг мав 15 вагонів, по 50 чоловік в кожному. Мобілізовані не дивлячись на караул розбіглися, до Бердичева прибуло лише 60 чоловіка.

В Києві, Житомирі, Бердичеві зо склепів поздіймали вивіски, котрі конфіскуються «комхозами». Большевики намагаються відібрати у приватних осіб сокири, пилки і тому подібні річі.

В Бердичеві відчинено відчинено 16 даремних столових, харчі для котрих добувають «розверсткою» поміж близькими селами. В їдальнях цих харчуються виключно жиди. Снідають, обідають, вечеряють. Одного разу селяни послали депутацію подивитися, хто їсть їхні харчі добуті тяжкою працею. Делегація обійшла кілька столових і все бачила лише жидів; вернувшись додому вона розказала селянам. Нарешті делегація затримана ЧК.

В Бердичеві зараз стоять такі ціни совітською валютою:
сало фунт 12,000 р[ублів];
хліб чор[ний] 1,500;
пучок редиски 700;
пучок цибулі 600;
квасцю на борщ на двох чол[овік] — 700;
пшоно ф[унт] — 3,000;
мило саморобка — ф[унт] 12,000;
старі чоботи вже латані — 120,000;
пуд жита — 60,000;
кварта молока — 1,000;
сірники пуд — 700;
нафта ф[унт] — 15,000;
свічка мал[енька] — 3,000;
м'ясо вол[ове] — 3,500;
м'ясо свин[ина] (з-під поли, бо не вільно продавати) — 10 000.

В Бердичові зроблено м'ясникам розпорядження половину м'яса віддавати даремно бол[ьшевицьким] установам.

Колія поміж Б[ілою] Церковою і Уманню, Уманню і Полтавою не функціонує завдяки партизанській боротьбі, залізничне полотно розбирається. Большовики ще «бряцают оружием». В Києві в цирку улаштовуються народні мітинги, на котрих оратори закликають повалити буржуазний уряд польський.

Поміж Києвом і Житомиром (в районі Бишова, Макарова, Користишева) сконцентровані великі сили большев[ицької] кавалерії для боротьби з повстанцями. З малих містечок на Київщині і Волині жиди втікають до Києва і Житомира боючись погромів, навіть з боку червоного війська.

На Україні осеред людності як горожанської так і селянської, спостерігається останніми часами як масове з'явище релігійний настрій. Большевики повели проти цього боротьбу-агітацію. В Житомирі на польському цвинтарі большевики порозривали могили і з трупів поздіймали дорогоцінні річі і каблучки, сережки і т[ак] д[алі].

В перших днях червня в Проскурові селяни спалили 15,000 пуд[ів] збіжжя, зібраного по розверстці для Московщини.

На Україні ніхто не віре в те, що большевики ще довго будуть панувати; сподіваються Петлюри і лише Петлюри, моляться за нього; одного разу в кінці маю у Києві панували чутки, що Голов[ним] Отам[аном] взятий Кам'янець, другого разу, що Проскурів і Кам'янець, на селах ходять легенди зв'язані з Голов[ним] Отам[аном] і повстанською боротьбою. Легенди ці я збираю і подам до Вашого відома. Єсть на Україні уперті чутки що большев[ицькі] комісари награбовані гроші переводять і перевозять в Польщу і Німеччину, бо, мовляв, скоро-скоро кінець їхньому пануванню.

У всякім разі большевики виявили повну нездатність у всіх галузях держав[ного] устрою. І це наслідок їхнього панування, спостерігається населенням України.

Степан Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 187–188.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 19 ЧЕРВНЯ 1921

Доношу пану директору, что мною получены сведения из деревен[ь] Чорна, Смотрич, Дунаевцы и Ванчак. В дер[евне] Чорна находится небольшой реквизиционный отряд берущий разверстку, который, не разбирая богач или бедный, сколько нашли то все забирают. У женщины-вдовы имеющей четырех детей и 4 десятины земли взято 5 пудов пашни.

В м[естечке] Смотриче 12-го июня была чрезвычайная комиссия в составе (40) сорок человек, которая ушла из Смотрича к румынской границе. В Дунаевцах стоит отряд в (200) двести человек пехоты шестидесятой (LX) дивизии.

В дер[евне] Ванчак тоже идет разверстка в следующем размере: ржи с одной десятины 1 пуд 20 фун[тов], у кого две коровы, то берется одна не обращая внимания на то какое семейство. У кого одна овца берется два фунта вовны, кто имеет две овцы (3) три фунта вовны, если овца пала, то шкуру крестьянин должен сдать, затем берут яйца индюши и голуби.

С крестьянами обращаются скверно. Предстоящая уборка хлеба объявлена, чтобы без разрешения никто ни начинал жать. На вопрос хотели бы вы другую власть они ответили кто бы ни был лишь бы не большевики, но лучше всего если пришел Петлюра, мы бы все пошли за ним. В деревни Ванчак есть много дезертиров.

Вчера, 18 июня, пришел один перебежчик, бывший казак III дивизии полковника Вдовиченко, который 13-го сего июня бежал из чрезвычайки, в то время как его и еще двух бывших казаков украинской армии вели к расстрелу в гор[оде] Могилеве на Днестре. По сведениям этого перебежчика в районе Вин-

ница — Брацлав оперируют большие повстанческие отряды. В районе Винницы отряд Шепеля в (2,000) две тысячи человек, а в районе Брацлав — Немиров отряд Артема в одну тысячу (1,000) человек. Кроме того есть отряды в районе Вапнярка — Ямполь — Могилев на Днестре и Новой Ушице, которые за вторую половину мая и первую половину июня перетопили в реке Днестре чуть ли не всю (LX) шестидесятую дивизию в районе Брацлав — Печора.

Кроме того он передает, что читал большевицкую газету «Красное знамя», которая пишет, что Махно и Врангель заняли гор[од] Одессу, что Врангель высадил 12 пароходов и занял Одес[су]. И в той же газете Троцкий призывает красноармейцев, рабочих и крестьян объединиться и отразить врага, снова протягивающего руку для того, чтобы задушить Советскую Россию. Крестьяне же читавшие это воззвание говорят так: «Нехай тілько прийдуть ближче, то ми хто з сокирою, хто з вилами, а у кого й рушниця знайдеться, ні одного живого з деревні не випустимо».

Вообще крестьяне районов Жмеринка — Винница — Вапнярка — Новая Ушица — Могилев — Немиров — Брацлав настроены против большевиков враждебно за исключением деревень Куча и Куцкая слобода, которая прозвана «красным» селом за то, что когда была мобилизация до 25 лет, то они дали до (40) лет. В коммуну в этом районе крестьяне работают два дня в неделю. Урожай хороший, какой редко когда бывает.

«Петлюровцев» расстреливают, как только узнают что с украинской армии.

В Каменце Под[ольском] расположена (XLI) сорок первая дивизия.

Михайловский

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 175–176.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 28 ЧЕРВНЯ 1921

Після катастрофи, яка трапилася в листопаді місяці 1920 року, з переходом Збруча в реальній формі стали виявлятись всі болячки, на які були хорі як окремі військові частини, так і цілі дивізії. Мабуть найбільш цих болячок мала IV Київська дивізія, в якій ще до цього часу дуже живо схоронились всі традиції «партизанки» і сваволі поодиноких осіб. Як відомо ця дивізія брала участь в зимовому поході (з 6 грудня 1919 р[оку] по 6 травня 1920 р[оку]) в запіллю ворога. На чолі її стояв і до цього часу стоїть генерал-хорунжий Тютюнник. Не відкидаючи величезного історичного значіння цього походу, я торкнуся тих рис, які найбільш характерно виявились під час партизанки й які схоронились ще й досі.

Переходячи з місця на місто по тилам як большовиків так і «денікінців», ця дивізія часто попадала на ворожі обози, польові скарбниці і все що було цінного тут попадало до тої дивізії. Але опріч цих військових трофеїв всюди де проходила IV дивізія і де були повітові скарбниці, банки, ломбарди, ссудні каси й т[аке] і[нше] все, що було тут цінного реквізувалось чи просто забиралось і, таким чином, коли IV дивізія з’єдналась з регулярними частинами армії УНР, в ній оказалось така величезна сума грошей, яка навіть не могла бути приведена точно в відомість тому що ці гроші були:

1) в процентових паперах б[увшої] Російської імперії різної вартості;

2) в золотих, срібних і мідних монетах;
3) в платинових, золотих і срібних речах різного художнього виробу і різної вартості.

Все це хоронилось в постачанню дивізії і під час переходу за Збруч було все вивезено. В с[елі] Нове Село (Галичина) стали міркувати, що робити з цими цінностями. Справа була розв'язана в такий спосіб. Для того аби зберегти саме найцінніше було вирішено роздати цінності по часткам на руки поодиноких осіб, залишивши в польовій скарбниці папери й речі, які мають меншу вартість. Таким поділом не були задоволені всі і дехто з незадоволених, як генерал Вовк, сот[ник] Дишлевий, сот[ник] Поженський, хор[унжий] Ковтун й інші стали гостро висловлювати своє незадоволення.

Наслідком цього було те, що всі ці особи були заарештовані і було заряджено над ними слідство. Що виявило слідство мені не відомо, але наслідки його були такі: ген[ерал] Вовк був звільнений з посади й відкомандирований до штабу армії, а решта старшин були розжалувані в козаки й теж відкомандировані до штабу армії.

Незадовго після цього дивізія розташувалась на більш-менш довгий час в околицях Тарнополя, зокрема штаб дивізії і гарматна бригада в с[елі] Чистилові. Що робилося тут — трудно піддається опису. Це був справжній «пир во время чумы». Але не всі мали можливість приймати участь в цьому «пирові». Коли вищий командний склад розкидався грішми в ресторанах і інших «значних місцях» Тарнополя, козаки штабу дивізії, не одержуючи ніяких харчів задовольнялись лише тим, що давало місцеве населення.

Тут же в Чистилові одного вечора на квартирі у начальника штабу дивізії підполковника Лушненко, пропало цінних паперів на 1,800,000 марок польських. Цікаво те, що разом з цінними паперами в скриньці лежали й українські гроші на суму біля 100,000 карбованців в гривнях, і ці гроші залишились незачиненими. Обвинувачення було направлено на джур підполк[овника] Лушненка, які в цю ніч утікли, але втікли вони маючи документи від п[ана] Лушненко, який дав їм дозвіл напередодні. Не буду входити в подробиці цієї пропажі, а лише скажу, що ця пропажа викликала багато балачок і різних підозрінь. Було заряджено по наказу генерала Тютюнника слідство, яке переводилось не без тенденції, але й воно не було обнародовано. До цього часу воно лежить в штабі дивізії і не дають йому нічого ходу.

Через деякий час штаб дивізії і гармата бригади переїхали в Вадовиці, і потім м[істечко] Олександрію, де була розташована решта частини IV дивізії. Здавалось би, що коли вся дивізія перебувала вкупі і жиє більш-менш нормальним життям, можна було б звернути увагу на все те, що творилось в дивізії і довести до кінця як і саму справу з пропажею грошей, так і багато інших. Але про це ніхто і не подумав. Навпаки, і другі особи, які побачили, що ті, хто мусів би сидіти в в'язниці ходять на волі, почали й собі робить щось подібне.

Я не буду тут говорить про те, що помічник комдива генерал Нельговський забрав в рахунок утримання більш ніж 200,000 польських марок, тоді як йому положено утримання на місяць 8,500. А лише згадаю про ту реалізацію цінних паперів, яку ввесь час переводить начальник постачання дивізії підранговий Микита Хоха, бувший волостний писар, зо всіма атрибутами присущими тако-

му. Цей начальник постачання систематично, через неділю заїжджає до табору на один день (сам в таборі не живе), і потім од'їжджає по «важливим справам» в різні місця. Зараз, по чуткам у Микити Хохи нараховуються сотні тисяч американських доларів, які він пристроїв в одному з закордонних банків. Вся ця діяльність пана Хохи дуже влучно охарактеризована козаками, яка кажуть, що Хоха займається «Микитизацією грошей».

В той час, коли уряд не знає звідкіля йому добути хоть декілька тисяч п[ольських] марок, в IV дивізії найменш один раз на неділю улаштовуються «сильними міра цього» попойки, які обходяться в 80,000–100,000 марок кожна. Три тижні тому назад на весілля дивізійного лікаря, генералом Тютюнником було відпущено 30,000 п[ольських] м[арок].

Все це нервує як старшин так і козаків дивізії й веде до цілковитого розпаду її. Неділь кілька тому назад була пронеслась чутка, що їде ревізійна комісія, всі хто ще вірить в те, що мусить врешті-решт запанувати справедливість з нетерпінням дочікувались її приїзду, але вона так і не прибула й до цього часу. Єсть в дивізії й представник державного контролю п[ан] Баранівський, але цей контроль мабуть тут існує для того, щоби прикривати ті злочини, які мають місце в дивізії. Для прикладу я додаю до цього копію боргового документу, який пропускається цим контрольором.

Отже для того, щоби виявити всі болячки, на які хора дивізія треба, не гаючи ні одного дня послати в місце розташування дивізії слідчу й ревізійну комісії, які лише одні зможуть відкриту всю ту жахливу картину, свідком якої єсть ті, які перебувають в Олександрівському таборі і більш-менш в курсі справ.

На кінці мушу додати, що всі ці відомості подаються мною неофіціально і потрібують самої гострої перевірки, а все це може зробити, знов таки, ревізійна та слідча комісії.

копія

Помічник цивільного прифронтового
комісара при IV Київській дивізії
Ф[едір] Слодецький

дозволено наказом 11 лютого 1921 р[оку]
Ч. 28 § 6

Борговий документ на 25,000 польських марок

Видано начальникові конт[р]розвідочного відділу сотнику Савону на купівлю продуктів для старшини. Положення зробити по представленню відповідних рахунків.

Начальник штабу

Начальник господарської частини штабу

Розписки в одержанні: прикладається до цього розписка сотника Савона

Копія

Розписка
1920 року 9 жовтня

Я начальник к[онтр]р[озвідувального] відділу сотник Савон даю цю розписку скарбнику штабові Наливайко в тім, що мною одержано від нього двадцять п'ять тисяч (25,000) польських марок.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 177–179.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 30 ЧЕРВНЯ 1921 (1)

Високоповажний пане Директоре!

Від п[ана] Т[ютюнника] отримав 8,000 м[арок] п[ольських] = 200,000 к[ар]б[ованців] за що дуже вдячний. Крім того, він мені передав Ваше бажання отримати відомості про події в 08 36 22 14 15 — 19 18 35 21 06 06 18 16, 25 13 09 18 25 21. Цими днями вислав до 24 10 33 05 18 10 07 спеціального чоловіка, який повершувшись відтіля сказав, що там абсолютно нічого не було подібного до того, що навіть було в часописях. В дійсності справа була так: через цей пункт той партії, про який іде мова 24 36 13 23 20 11 21 08 28 07 09 07 21, 12 25 23 24 16 08 08. Таким чином це є тільки провокація. Взагалі за останні дні дуже багато різних провокаційних чуток: так, наприклад, в останні дні у нас було пущено вістку, що в 12 17 38 15 05 15, 07 36 22 21 23 08 11 08, 24 07 21 34 09 28 15 19 23 15. Після перевірки виявилось, що ці чутки одна провокація.

Сьогодні приїхали до мене мої добрі знайомі з Житомира, які подали дуже цікаві відомості про стан на Україні. Про це більш докладно напишу в звіті, який вишлю цими днями, а зараз подаю найбільш цікаву річ: на перший день Св[ятої] Тройці в «Известиях волынского губернского исполнительного комитета» було надруковано замітку такого змісту: «Третьего дня за день до истечения срока амнистии бандитам в заседание 35 08 34 07 16 20 27 18 12 07 12 08 11 22 12 07 17 19 — 20 20 прибыл известный бандит 19 10 39 28 04 11 18 — 12 25 27, который добровольно передал себя в руки советской власти».

З приводу цієї замітки циркулірують дві версії: перша, що М[ордалевича] відвезено до київської ЧК, де він перебуває до сього часу; друга, що червоне командування дає йому дивізію. Найбільш правдоподібною мусить третя, що ця замітка від першого до останнього слова є провокація, бо, не дивлячись на те, що сам отаман здався, загін його цілий час не переставав оперувати в своєму районі.

Цими днями рекомендованим вишлю Вам звіт.

З щирою пошаною М. Зайченко

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 182, 184.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 30 ЧЕРВНЯ 1921 (2)

місто Рівне

Доводжу до Вашого відома інформації з України отримані цими днями.

Опріч всього, минулого тижня і біжучого через Корець і Острог сунуться великі лави біженців з України, обдертих, голодних. Оповідають, що 130,000 біженців скупчено в околицях Звягеля і чекають дозволу од большевиків на перехід до Польщі. Більш відважні темними ночами без усяких дозволів обходять кордонну сторожу большевицьку. Втікають з далекої Харківщини, з Полтавщини, зо всіх місцевостей, де запанувала кара Божа — большевизм. Втікають ті, котрі в Польщі маються якихсь далеких родичів або самі тут мешкали. Втікають і такі, котрі з Польщею раніш нічого спільного не мали і жодного знайомства тут не мають. Втікають вони і з Київщини, і з Тихого Дону од страхіть червоного терору, од експериментів над людьми большевиків-окупантів.

Во весь зріст таке з'явище доказує повну нездатність большевиків налагодити людське життя в завойованих Україні, Тихого Дону, Кубані. Коли колишня Росія тюрмою була для народів терена її, то нечуваною каторгою, середньовіковим рабством, вона зараз при «соціалістичному урядів» є для тих нещасних народів різноманітних націй. І всі хто може, хто не хоче, не може далі нести на собі тягар комуністичного рабства втікає. Втікає з надією найти собі кусок хліба за межою батьківщини-мучениці. Втікає і без надії на заробіток.

«Спасибі, дали попоїсти сьогодня, завтра як Бог дасть. Звикли до цього. За те легко на душі. Знаєш, що ніхто тебе не буде мучити, арестовувати, розстрілювати, душу вимотувати. Всі рівно і там голодувати приходится».

І в першу чергу такий інтелігент-українець, політичний емігрант-біженець запитує про свого Головного Отамана С[имона] Петлюру і про свій уряд. Плаче над долею свого державного центру і розказує про свою мандрівку до кордону іноді аж з Ростова на Дону, або з Охтирки на північній Харківщині. І в один голос оповідаючи про «убожество» совітсько-комуністичного державного будівництва, про те, що в людей не вмерла ще віра в кращу будучину, про дожидання-сподівання батька-отамана С[имона] Петлюру з українським військом хоробрим-визволенським.

«Звільнив нас од німців — визволе і з-під большевиків-товаришів. А підмогу ми дамо. Старі баби з коцюбами, малі підлітки з обрізками підуть на підмогу. Бо ось тут сидять татари-товариши…». Вірять, дожидаються і в своїх сподіваннях молять Бога «здоров'я, щоб послав Отаманові і всьому військові, бо на них одних лише надія».

І ті інформації, що я маю через свої зв'язки, свідчать, що народ на Україні ще з весни готується до загального повстання, ховая зброю і набої; каже народ, що піднімуться на большевиків ще завзятіше в сто раз, як на німців. Аби тільки почин був з зовнішнього боку, аби тільки почути стукотіння гармат.

А большевики грабують Україну до останнього. В Житомирі ограбовано костел, що в семінарські садибі; большевики реквізували чашу, хрести, всі дорогоцінні речі. Глузуючи говорили: «Треба ж чимсь заплатити Польщі контрибуцію»! Про польський цвинтар в Житомирі я вже писав: всі могили розкопані в розшуку дорогоцінних річей для поповнення контрибуції.

В масах людності Київщини і в самому Києві нечуване занепокоєння, спостереження 18-го червня. Ждуть якогось переворота. В большевицьких колах таке ж само з'явище. Толком нічого розібрати; добитися правди не можна. Одні кажуть війна буде, другі — червона армія сама зробе переворот, в зв'язку з подіями на Д[алекому] Сході. Багато розмов на Київщині про майбутню загальну мобілізацію на Україні з 18 до 40 літ.

Большевики на польський кордон стягують багато війська. Цими днями до Звягеля прибуло до 5,000–6,000 вінтовок.

Житомирське ЧК за червень міс[яць] розстріляло всього 7 душ (!?) Хваляться цим! Розказують населенню чекісти, що тепер уже перед розстрілом іде строге слідство.

В Москві 10 церков переброблено на кузні, в Саратові дві церкви переброблено на слюсарні.

З червня по всіх сов[ітських] установах в Бердичеві заведено українську мову. В Житомирі по старому урядують на російській мові.

Багато на Київщині розмов про війну з Японією.

В Катеринославщині засуха. В маю не було ні одного дождю. В Ростові легальним біженцям-полякам продають білети до Луцька і Рівна, будучи поінформовані, що і ця частина Волині належить большевикам (!). Білет Ростов н[а] Д[ону] — Луцьк коштує 14,000 р[ублів] сов[ітських]. В Ростові н[а] Д[ону] пара чобіт — 300,000 р[ублів]. В Катеринославі фунт хліба 3,500 р[ублів]. В Ростові на Дону, в Катеринославі, во всій цей місцевості дуже обмаль хліба. Що спостерігається аж до Дніпра. На Правобережжі навпаки, дуже багато хліба. На Лівобережжю поїзда ходять один раз на тиждень.

Особи, що приїхали з глибини Московщини оповідають про страшенну, нечувану убожість людського вбрання. В червоній армії спостерігається відсутність обуви.

В Бердичів прибув загін в 150 чоловік (етапова команда) — всі босі. В Бердичеві стрежіння і голення у голярні коштує 600 р[ублів].

В Одесі 1-го липня оповіщено червоний терор. Проскурівське ЧК страшенно лютує. Розстрілює кожнодневно 30–40 чоловіка.

23-го червня. Через Козятин слідкував поїзд з сіллю, що везли для себе залізничники. «Заграділка» вступила в бій з залізничниками, маміруючись одібрати од них сіль. Одначе червоноарм[ейці] були розсіяні, залишивши до 100 чоловіка раненими і забитими. Поїзд рушив на Фастів. З того часу, поки що в Козятині нової «заграділки» немає, провіз і проїзд взагалі вільний. Козятинське ОРТОЧЕКА не осмілюється само контролювати потяги.

25–26 червня в Боярці (під Києвом), на станції появилося два повстанці з бомбами. Червоні хотіли взяти їх за підмогою кулеметного вогню. Одначе, коли повстанці кинули бомбу, червоні розбіглися, залишивши повстанцям кулемет. Вияснилося, що червоних було 200 душ. Вечором одного повстанця спіймали (вислідивши) і розстріляли, другий з кулеметом втік. Коли командир батальйона докоряв червоноармейцям, чого вони од двох бандитів втекли злякавшись, товариші так йому відповіли: «А ты где был (… твою мать). Твое дело идти впереди нас».

Спостерігається все більший і більший розклад червоної армії, повна відсутність кари за провини і відсутність дисципліни. Назрівають в червоній армії, що на Україні події, котрі завершуться переворотом, тільки не на користь України. Але про це другого разу.

Степан Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 186, 189.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 5 ЛИПНЯ 1921

місто Рівне

Подаю Вам одержані цього дня слідуючі інформації з України.

Большевики стурбовані майбутнім голодом. По всій Московщині хліб вигорів, зовсім не було в маю і перших днях червня дождю. Натомість, на Правобе-

режжю Дніпра спостерігається нечуваний врожай хліба. Тому керуючі большевицькі кола сугубу увагу звернули на Україну, щоб знову одняти у селянина нашого хліба для голодної кацапії. Робляться відповідні заходи. Направляються на Україну нові продовольчі апарати, сільсько-господарчі машини, перекидаються сюди свіжі військові сили. Словом, готуються до нової «кампанії» по хліб на Вкраїну.

В червоній армії, що на Україні, спостережена дуже протибольшовицька пропаганда. Деякі дані і прокламації свідчать про енергійну роботу таємних організацій російської орієнтації, демократичних і монархічних. Большевики в боротьбі з такою пропагандою війська, що були на Україні, перекидають в інші місця, а сюди пересилають нові, свіжі сили. Одначе і нові війська (окрім башкирців), як спостережено моїми інформаторами, в дисциплінарному відношенню не додержують жодної критики. Зацікавившись причинами деморалізації, інформатори з'ясували, що, між іншим, і в нових частинах панує зазначена протибольшевицька пропаганда.

Так, червоноармейські поповнення дивізії Котовського, прибувшої з середини Московщини, оповідають, що протибольшевицька пропаганда ведеться по всій червоній армії. Покарання, обіцянки та поліпшення (можливі) матеріяльного стану військ, не можуть очистити червону армію од цьої пропаганди. В армії одверто говорять про майбутній близький державний переворот в Росії, який зробе червона армія. Такі з'явища в червоній армії моїми інформаторами перевірені. Коли не рахувати партизанських нападів, повстання на Україні майже припинилися. Одначе, ні один загін не знищений большевиками. В районі Умані все таки є території зайняті повстанцями. Всюди на селах Київщини (мій інформатор прибув в Корець 2-го липня, пішком прийшовши з Черкас) готуються до майбутнього повстання на після жнив. Кажуть селяни, що не оддадуть кацапам хліба.

Житомирські комуністи розказують, що першими днями червня в Харкові на засіданні В[сеукраїнського] ц[ентрального] к[омітету] тов[ариш] Петровський, прибувший недавно з Москви, докладував, що керівники московські поріщили розпочати цим літом нову війну з Польщею. Польща, мов, знесилена, а в війні їхнє (большевиків) спасення. Всюди тепер говорять про ту майбутню війну.

В Мінську чоботи коштують 1,000,000 р[ублів], фунт хліба з корню 4,000 р[ублів].

Степан Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 183.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 10 ЛИПНЯ 1921
Політична інформація

Як відомо на Україні крім ПК(б)У (Партия коммунистов (большевиков) Украины) легально існує УКП (Українська комуністична партія), яка складається виключно з елементів українських, які щиро чи нещиро стали на платформу радянської влади і які ведуть вперту боротьбу за українізацію урядового апарату. Я уже доносив про те, що новий виконавчий комітет в Житомирі виніс постано-

ву про переведення діловодства на українській мові. Внаслідок сього в м[істі] Житомирі засновано курси для навчання українській мові тих співробітників рад[янських] установ, котрі остаточно не володіють. По упливі 3-х місячного терміну тих, хто не володіє українською мовою обіцяють звільнити з посад.

Такі установи як «Наробраз» (губерніяльний, повітові і волостні) вже перейшли на українську мову і всі документи ці свої уповноваження видаються виключно на українських бланках і на українські мові. За останні дні навіть в урядових большевицьких колах помічається занепокоєння, що повстання на Україні піднімається під національними гаслами. З огляду на це харківський «совнарком» збирається організувати принаймні місцеву владу з українських елементів (У[країнської] к[омуністичної] п[артії]).

Що торкається військових інституцій, а також командного, то там панує «едино-неделимческий» настрій — страшенна українофобія. Постанови місцевих губ[ерніяльних] виконавчих комітетів на військові установи, а тим більш на окремі військові частини, не розповсюджуються, бо, як відомо, останні підлягають Москві безпосередньо.

Військовий стан на Вкраїні не відновлений

Не дивлячись на те, що мир з Польщею давно підписаний, на Рад[янській] Україні військовий стан не знесено. Наприклад, в Житомирі ходити вільно тільки до 11 г[одини] ночі.

Економічно-продовольча большевицька політика

В останні дні на чергу поставлено питання заготовки «промсырья» (промислових сировців) для товарообміну з Польщею і взагалі з Заходом. Це питання не оголошено «ударним». Прирівнюється до бойового наказу заготовка «промсирців» має переводитись в улюблений большевиками спосіб «розверстки». До «промсировців» оголошених в «розверстці» залічено:

1) шкури (не вироблені);
2) кишки як рогатої худоби так і овечі;
2) щітина;
3) копита;
4) роги;
5) шерсть;
6) пір’я і
7) насіння маслинних та волокнистих рослин.

На 3-е липня запаси «продорганів» були пересічно на 1–2 дні. Продовольча справа буквально в критичному стані. Врятування ситуації робиться за допомогою товарообміну, але надій великих на це большевики не покладають за браком потрібних для села товарів. В половині червня одному із агентів «продкома» було доручено перевести товарообмін в Черняхівській волості Житомирського повіту і для сього в його розпорядження відпущено такі речі:

1) 20 пар портяних <…>;
2) ½ пуда цвяхів;
3) 10 фун[тів] дерев’яних шевських цвяхів;
4) 4 кола тинного заліза;
5) 1 пуд круглого заліза і

6) 20 шт[ук] ступниць до коліс.

Єдине, що большевики зараз мають, правда в невеликій кількості, це є сіль, яку вони привезли з Одеси. При товарообміні солі на хліб беруть 1 пуд хліба за 10 ф[унтів] солі.

Характерно, що декрет про скасування «розверсток», який ухвалений ще в половині березня б[іжучого] р[оку] отримали агентами на місцях разом з законом про «продналог» тільки в перших днях травня. І що ці закони одержані в пакетах з надписом «секретно». Фактично скасовано «розвестку» тільки на зерно, а решта продрічей в порядкові «розверсти» реквізується і надалі, як, напр[иклад]:

1) худоба;
2) яйця;
3) масло;
4) картопля.

Хліб отримують від млинів, як і на користь держави за перемол на 4 ф[унта] з пуда і цілком їх віддають «продорганам».

Вільну торгівлю дозволено тільки для продуктів, і право продажу продуктів сільського господарства має тільки той, хто їх продукує. Перекупщиків тягають до ЧК, і навіть бували випадки розстрілу їх. Необхідно підкреслити, що це продагент на місцях ще в половині травня дістали таємний наказ давати відомості про рух «банд» — себто повстанців.

Організація влади

За останній час в селах організовано «отряди», або «сельсоветы», які складаються з 3–5 осіб на чолі з головою, котрий виконує функції старости. Це є влада юридична. Фактичною владою в селі є «комнезам» (комітет незаможників), який складається переважно з босяцьких елементів. «Комнезам» має право контролювати «сельраду». До його звертаються «продагенти» в справі «розверсток». Крім того на «комнезам» покладаються функції ЧК: пильнувати за новими особами, які прибувають в село, слідкувати, щоб не агітували проти рад[янської] влади і про усі події повідомляти відповідні органи: ЧК та окремі відділи (Особые отделы).

Боротьба з повстанцями

Для боротьби з повстанцями в Житомирі сформовано губ[ерніяльну] кінну міліцію з 150 верховців, а також вживають особ[ливий] кавалерійський полк XLIV дивізії, який стоїть в околицях Житомиру, в селах:

1) Ліщин — 1 ескадрон;
2) Волосів — 1 ескадрон;
3) м[істечко] Іванків — 1 ескадрон;
4) м[істечко] Котельня — 1 ескадрон.

Крім того вживають кінні розвідки при піших полках, які складаються з 60 верхових при 2–3 кулеметах.

М. Зайченко

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 195–196.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 19 СЕРПНЯ 1921

місто Рівне

В своїх попередніх докладах, підписаних своїм назвиськом і псевдонімом «Стогальський», я не раз вже звертав увагу Міністерства на працю на Україні савінковської організації, яка в сей час носить назви: «Русский комитет в Польше», «Союз спасения родины и свободы» та другі. Організація ця боротьбу з большевиками провадить на терені України, одночасно борючись з українським «сепаратизмом», щодо Росії.

Через Корець та мабуть і через другі пограничні пункти названа організація налагодила зв'язки зо своїми протибольшевицькими ячейками, закладеними майже по всій Україні. Через ці ячейки і зв'язки на Україні як по селах, так і по містах, розповсюджується в великій численності протибольшевицька література писана по-російськи і до руських людей. В цій літературі про Україну, в бажаному розумінню, не промовлено ні слова. Говориться лише про єдину Росію. Коли і згадуються «государства», які на окраїнах Росії повстали яко наслідок боротьби з большевиками, то в надзвичайно неприємних виразах. І признані Росією вони можуть бути лише тоді, коли будуть мати: «Тесный государственный и политический союз с нами».

Агенти для цьої організації вербуються з елементу настроєного проти українського руху.

Так, в Рівному представником її є полковник Нечаєв (Сінна № 13). Він має уповноваження на всю Волинь. Це є монархіст; в розмовах не тільки не визнає України, а і вороже до нашого національного руху відноситься. В цьому дусі він дає директиви своїм підлеглим і тим, котрі посилаються на Україну.

В Корцю є представниками названої організації: Ільчук (має чайну проти пожарної), кореспондент «Свободи» Нелідов, пан Заграй, називаючий себе крім того кореспондентом паризької руської організації та другі.

Ці панове в корецькому районі страшенно гальмують справу нашого державного центру і взагалі нашу справу. Маючи в свойому розпорядженню російську протибольшев[ицьку] літературу і грошові засоби, вони заловлюють до себе тих людей, які приходять до державного нашого центру за інформаціями і вказівками, дають їм свою літературу, інформують про крах уряду УНР. Словом вживають всіх засобів, щоби таких посланців і людей, які їх послали, перетягнути на свій бік для використання. Це можуть підтвердити мешканці м[істечка] Корця — Андрій Острінський, Кузьменко, та в разі потреби можу вказати ще інших.

На Вкраїні робиться так само; борючись з большевиками, організовуючи народ для цьої боротьби, представники названої організації роблять це під гаслом «Единая Россия», відкидаючи геть українську самостійність і намагаючись боротися також і з цією ідеєю. Не знаю як це їм вдасться, але справу нашу вони гальмують дуже і уряду УНР багато ще клопоту прийдеться мати з названою організацією.

Зразки літератури, про яку іде річ, я прикладав до попередніх рапортів; одначе, в разі потреби, можу доставити знову, як і детальніші відомості про працю зазнач[еної] організації.

Степан Львівський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 192–193.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 20 СЕРПНЯ 1921

Цілком таємно

місто Дубно

24 липня з Корця в напрямку на схід вирушив повстанський протибольшевицький загін під керуванням отамана Щербанюка в складі 25–30 осіб. До того часу Щербанюк вже не раз вирушав з Корця на большевиків, але, дякуючи різним несприятливим умовам, кожного разу вертався до Корця нічого путнього не зробивши.

Свідомі українці м[істечка] Корця вже мало вірили Щербанюкові, а Щербанюк в свою чергу скаржився всім на них і на наш державний центр за непідтримку його в його наміру ідейно боротися повстанським шляхом з большевиками-окупантами Батьківщини.

Тому свідомі місцеві українці ще раз повірили Щербанюкові і порішили йому допомогти. Головне, достали зброю до 30 рушниць і по 120 набоїв на кожну. Достати таку кількість зброї і набоїв було дуже затяжко, бо польська влада не дала зброї, приходилося скуповувати у селян і платити по 1,000 м[арок] п[ольських] за кожну рушницю.

Польська влада в Корці не перешкоджала Щербанюкові. Одначе, було прошено його пройти за м[істо] Звягель і тільки там розпочати свої акції. Тоді якраз був сприяючий до того момент: в Житомирському повіті піднялася Пулинська волость, обурена продовольчими «розверстками», і слід було дати їй допомогу. Одначе загін Щербанюка на кордоні ж розстріляв стоявшого на варті червоноармійця-татарина. З того осеред большевиків стався переполох. Персональний склад «Особливого відділу» і др[угих] большев[ицьких] установ, розташованих у с[елі] Суховоля (всього 8 вер[ст] од Корця), утік до Звягеля, кричучи про виступ проти них поляків і українців. Того ж дня Звягель почав евакуватися.

Отримавши відомості од селян про втечу большевиків, Щербанюк зайшов в с[ело] Суховолю, де розгромив канцелярію особливого відділу і захопив 4 большевицьких коней. Після цього загін вирушив в ліс. Тут наткнувся на большевиків. В сутичці виявилась повна бойова нездатність загону Щербанюка. А коли було ранено одного козака, Омельяна Заїку, Щербанюк оддав наказ поспішно відступити до Корця. Тоді отряд його в лісі покинув рушниці і набої, так тяжко добуті, і розбігся.

Частина загону вернулася до Корця. Вернувся до Корця і Щербанюк зо своїм штабом, пригнавши одного большевицького коня і принісши раненого Заїку. Останнього поклали до лічниці, а коня Щербанюк продав за 70,000 м[арок] п[ольських] і гроші провів. Козакам перепало всього 5,000–6,000 і то за «мовчання».

Під час розгрому канцелярії «Особого відділу» Щербанюком були забрані різні большевицькі документи, прикази, печатки. Приймавши участь в цьому наступу п[ан] Рутковський продав це все французькій місії за грубий гріш. В цьому виступі приймав участь і осавул Яковлєв, представник «савінковської» організації зо своїми 10–12 людьми.

Після цього виступу в Корці стали говорити про підготовку большевиками нападу на Корець з помсти за напад на Суховолю. Навіть кілька день з цієї причини в Корці і у Рівному було «гостре поготівля». Українці, які допомогли Щербанюкові, вжили заходів, аби вину за напад на Суховолю скласти на банду Митрофана, котра оперувала на пограниччю, грабуючи проїжджих торговців. Це їм почасти удалося і тепер в Корцю стало трохи спокійніше… В цілях правдивого інформування уряду УНР про всякі випадки, про зложене маю шану Вам доложити.

Петро Іванчук

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 194–195.

ПРИКОРДОННИЙ ПУНКТ, ПІДВОЛОЧИСЬК

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД СІЧНЯ 1921

містечко Підволочиськ

В другі половині січня місяця цього року п[аном] товаришем Міністра внутрішніх справ УНР Літвицьким предложено було налагодити зв'язок з прикордонними повітам Правобережної України, для інформування населення про існування уряду УНР, а також зібрання різного рода відомостів, котрі подавати до уряду.

З приводу цього мною був налагоджений зв'язок з ближайшими містечками, селами і деякими повітовими містами, себто містечками Волочиськ, Чорний Острів, селами Везденьками, через Хотьківці, Климашівку, Пашковецьку волость, Гринівці Лісові, місто Проскурів; містечка Вовковинці — ст[анцію] Комарівці, а також через Моломолинці Летичівського повіту, село Щедрова 3 верстви від м[іста] Летичіва.

Причому агенти мої находились в нижчезазначених містах: м[істечка] Волочиськ два чоловіки, Чорний Острів — два чоловіки, Везденьки один чоловік; Климашівка один чоловік, Гринівці Лісові два чоловіка; в м[істі] Проскурові один чоловік, на ст[анції] Комарівцях один чоловік і в селі Щедрові один чоловік, котрі лічаться на отриманню.

Для одержання точних і найсвіжіших інформацій я зауважив необхідним поширити зв'язок через м[істо] Жмеринку до м[іста] Вінниці, де знаходяться рядянські губерніяльні установи і для цьої справи через маючися зв'язок, підшукав певних людей, котрі зараз працюють в рядянських установах: «исполкомах», «воєнкомах» і телеграфі. Для чого предложив би в Вінниці три чоловіки: «губисполком», «воєнком» і телеграф. В Жмеринці: «воєнком», телеграф в містечку і на колії — важно в цілях військових; в Проскурові «исполком» і колієвий телеграф, Підволочиськ колієвий телеграф; в Чор[ному] Острові і Кошарівцях — Вовковинцях при вищезазначеному зв'язку, зв'язки теряють всяке значення. На Пашковецьку волость як особо видающуюся считав би необхідним залишити два зв'язки, а також один в Летичівському повіті і всього на семі пунктах 12 чоловік і 2 чоловіка для зв'язку, а всього 14 чоловік на ті стороні.

Необхідно виклопотати у польського уряду посвідку, з котрою можливо було б вільно, безумовно від поляків, пронести на цей бік літературу, чого в мені до цього часу не було і в цім напрямку дуже тяжко було працювати.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 211–212.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 27 СІЧНЯ 1921

Доношу, що 23-го цього січня прибув в м[істечко] Підволочиськ і приступив до праці, котрі в перші дні прибуття мішала погода, яка стала на дворі: вітер і сніг. В сучасний мент зв'язок з Волочиськом налагоджений і післана певна людина для налагодження далі.

Зараз в Волочиську червоних військ немає, а знаходяться за нейтральною зоною, котра починається за ст[анцією] Війтовці. В нейтральній зоні як в м[істечку] Волочиську, а також в селах розположених по Збручу знаходиться міліція, а також мається багато різних шпигів-гнізд, котрих мається на ст[анції] Волочиськ, тут міститься чрезвичайка, приїхавшая сюди з м[істечка] Купелі Волинської губ[ернії] в складі 12 чоловік, яка навербувала до себе ще агентів з місцевих громадян. Тут же знаходиться особовий відділ LXI пішої совітської дивізії, позаяк видно це тільки частина зазначеного відділу, позаяк агентів налічується всього лиш 8–9 чоловік.

Діяльність як ЧК, а також і відділу зводиться к тому, щоби стежити за приїжджаючими і переїжджаючими кордон. Декому вдасться пробратись на той бік, себто Україну, щоби не бути затриманому і якщо в затриманого знайдеться яка-небудь заподозріла річ, або чужі гроші (чужими лічаться всі крім «совітських»), то така людина зараз же з затриманими річами відправляється до Проскурова.

Інше поводяться з тими хто переходе з тої сторони України (звіти в сучасний мент дуже тікають жиди, котрі їдуть до Америки), то як таких задержують чи в дорозі, чи на границі, то в них забирають все і тільки в однім одягу, і то як добрий то здіймають, пускають за кордон. В самому м[істечку] Волочиську рідко проходить ніч щоби не було повальної облави, котрі робляться з метою затримання осіб, котрі б могли приїхати за день до містечка.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 22–23.
Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 41.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 31 СІЧНЯ 1921

В додаток к донесенню від 27-го цього січня доношу що зв’язок з м[істечком] Ч[орний] Острів налагоджений, ожидається післанець з м[іста] Проскурова і околиць. Як видно із донесень певних людей за нейтральною зоною в напрямку на м[іста] Проскурів червоного війська немає в великі кількості, а тільки лише застави, котрі стоять по селам як по шосе, так і по проселочним дорогам. Головні застави в с[елах] Війтівцях і Климківцях, котрі розположені по шосе Проскурів — Волочиськ. Застави ці мають по чоловік 50–60 піших чер[воно]армійців, но по дорозі встрічаються кінні партулі, котрі їздять по зазначеним дорогам в кількості 5–6 чоловік.

В сучасний мент в районі прилягаючому до кордона іде мобілізація людей від 20 до 25 років включно, всіх здатних до війська людей зараз же забирають від військового присутствія і під вартою відправляють на вокзал, а звідти по залізниця до Києва. Тут же оголошена мобілізація коней, завдяки чому селянство мало-мальськи підходящих коней, котрі би могли попасти під мобілізацію ухитряється перепроваджувати через кордон за Збруч, і тут продать галіційським «гендлярам», котрих тут тепер мається в великі кількості.

Селянство страшенно обурено против влади червоних, ні завдяки большевицьким агітаторам, котрі зачастую бувають з тих же селян, куплених за большевицькі гроші, воно збито з толку не знає чому вірити. Наприклад, в селах дуже поширені чутки, що наше військо — «петлюрівці» — всі замкнуті, а сам Го-

ловний Отаман заарештований і сидить в в'язниці в Варшаві, а після підпису мирного договору з червоними всі будуть відправлені до Росії, агітатори же дражнять і сіють своє всюди і скрізь.

На Україні селянство не знає нікого крім п[ана] Головного Отамана і в балачках з наддніпрянським селянином ніхто і не пом'яне слова українець, а «петлюровець» і все таки не дивлячись на таку поширену з тої сторони агітацію більша частина селянства, так називаємоє «сознательное» в одкритих-одкровенних балачках, но це можливо тільки тоді балакати, як селянин пізнає напевно з ким він має діло, він, себто селянин, в першу чергу питає де знаходиться Петлюра і «петлюровці», і як він получить відповідь що всі живі і скоро повернуться на Україну, селянин зразу якось робиться другим і каже: «Що я так і думав, він до нас вернеться, ні з таких-то він щоби нього замкнули».

Безумовно такі балачки провадяться під великим секретом, бо за них сажають до ЧК і внаслідок розстріл або концентраційний лагєр. Ніхто так не прислідується як українці, будь «денікінець», «вранегелевець» то ще так і сяк, навіть «денікінські» офіцери получають посади в большевиків, но зато українцю нема ніякого помилування.

В моїх балачках з селянством, котре тут можна бачити каждий день і в великі кількості, на різні теми політичеські минувших днів і сучасні приходиться констатувати, що наше селянство тепер здоровіше дивиться на річі, тепер воно в більшості розпізнало хто йому ворог і з ким воно повинно іти.

В осторонніх балачках як емігрант з большовицькими урядовцями, котрі тут бувають кожний день і вона запевнені що їх уряд на Україні не задержиться.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 24–27.
Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 44.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 7 ЛЮТОГО 1921

Тільки що прибув чоловік з м[іста] Проскурова і околиць, котрий розказав як в самому Проскурові, а також його околицях великої кількості військ немає. В самім Проскурові стоїть штаб LX сов[ітської] дивізії, штаб LXXXIII бригади, котра входить в склад вищезазначеної дивізії; в самому місті невелика кількість військ конниці і піхоти, як видно тілько тих, котрі завше знаходяться при зазначених штабах. Причому червоноармейці розташовані по приватним помешканням, а коні по заїздним підсінням і навіть по бувшим «буржуйським» склепам, в більшості на Шевченковсько-Олександрівській вул[иці], причому ці склепи з фронтового боку наглухо позамикані, а з заднього заводяться коні. В склад цьої LX дивізії входять кінні отряди червоного козачества і Попова.

Крім вищезазначених штабів в м[істі] Проскурові міститься: «ревтрибунал» LX дивізії, «Особый» відділ дивізії, політбюро той же дивізії і «Особый» відділ прикордонного паса; всі готелі і лучші будинки м[іста] Проскурова заняті відділами, підвідділами і іншими совітськими інституціями.

В селі Гринівцях Лісових, 6 верст на сівер від Проскурова, стоїть польова батарея в котрі мається в більшості українців, котрі дуже недовольні совітською

владою з нетерпінням ждуть прихода українців, щоби перейти на цей бік. Мною це взято на увагу і вжиті заходи через певних людей.

В селі Лезневе в двох верстах на сіверний схід від м[іста] Проскурова стоїть піхота в складі трьох рот, одної технічної, котрі цілком тут осіли на довший час, улаштували червоноармейськiй клуб і театр. Червоноармейці для своїх харчів получають скарбовий «пайок», то він такий невеликий, що селяни цілком годують розташованих в них червоних козаків.

Більша кількість бойових частин зазначеної вище дивізії перекинута на полуденну сторону м[іста] Проскурова, себто в сторону м[іста] Кам'янця, по деяких місцях вони напевно стоять, ще відомостів не достано.

Зараз на Україні ще провадиться мобілізація від 20 до 25 літ козаків і підстаршин до 32 літ і регістрація від 18 до 42 літ, но, недивлячись на суворі міри большовиків до тих хто не зголошується на мобілізацію (деякі села зовсім не пішли, а порозбігались де хто куди міг), є багато таких що вдень сидять по лісах, а на ніч приходять додому. З мобілізованих раніш і отправленених до Києва більша половина повтікала з дороги, а також і з самого вже міста і зараз ховаються по домах, ждуть прихода українців. Багато із них пробиралися до кордону з метою попасти до Галичини щоби найти українське військо і приєднатися до нього, но були задержані коло кордона агентами «Особ[ого]» відд[ілу] і відправлені до Проскурова.

В сучасний мент «Особый» відділ в м[істечку] Волочиську має агентів до 60 чоловік. Особа, прибувшая вчора із Жмеринки, розказує що третього дня в сторону від Деражні в напрямку на Летичів було чути гарматну стрілянину і як вона довідалась це червоні мали бій з повстанцями, котрі мають базу в районі Летичіва. А також по одержаним мною відомостям в районі Староконстянтинівського повіту Волинської губ[ернії] в селі Западинцях 3-го цього лютого, дві гармати цілий день стріляли з зазначеного села по державному лісі, що коло села Моломолинець Летичівського повіту. Ця стрілянина провадилась з метою вигнати з ліса селян, котрі поховалися там від мобілізації. Як повідомляють з тої сторони з 3-го числа цього лютого проїзд по залізниці в напрямку Жмеринки, а також і назад став неможливий, раніш для приїзду від «Особ[ого]» відділу і це декому вдавалось, но тепер зазначених перепусток нікому не видають, а як хто яким-небудь способом і попадає, то такого пасажира зараз же забирають в «Особ[ый]» відд[іл]; не позволяють навіть їздити, не виконуя службових обов'язків, навіть і залізничникам. Виконують це розпорядження комісари, виконують жидки. Чим визвана така міра ще не установлено.

По одержаним відомостям в м[істі] Могилеві Подільськім військ також зовсім мало. Найбільше як тиждень тому назад, війська, які там стояли, відтягнуті з зазначеного міста в район м[іста] Одеси, но все же таки в селах, стоящих понад Дністер стоїть невелика кількість червоноармейців піхоти і кінноти, котрі при помочі агентів «Особ[ого]» відд[ілу] зірко стежать за тим, щоби ніхто не переходив на ту сторону, себто до Румунії. Так же само роблять і румуни: ні в якім разі нікого не підпускають до берега і завдяки чому перехід до Румунії став неможливим.

Вздовж Дністра по березі в районі Могилева червоними покопані окопи і де в яких містах натягнуто колючий дріт; окопи обернуті до Дністра, себто до Ру-

мунії. Із м[іста] Могилева потяг на Жеринку іде один раз в тиждень, за відсутністю палива. Вчора получені в Волочиську відомості, що залізничний рух на Одесу Жмеринки був припинутий завдяки руйнації залізниць повстанцям в районі ст[анції] Вапнярки. По непровіреним чуткам, ці чутки від самих комуністів, в районі Вапнярка оперірує ватажок повстанців Заболотний, котрий має 250 шабель.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 29–30.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД ЛЮТОГО 1921

В додаток донесенню моєму від 7 лютого цього року доношу, що після зв'язку мого з с[ела] Щедрового до мене приїхали селяни з зазначеного села і просили поінформувать їх як остаточно стоїть українська справа. Чи можуть вони надіятися в близькім часі на прихід на Україну нашого війська і заявили мені, що вони теперніми своїми средствами можуть продержатися 2 місяці. Себто на цей час, якби було потрібно, в них хватить зброї і набоїв. Другої влади крім української «батька Петлюри» вони не визнають, причому ті ж селяни просили дати їм якої-небудь української літератури, що те торкається весняного часу, то ті же селяни висловились, що: «Весною не будем сіяти полів, а всі підем в повстання щоби вигнати "комуну"».

Відносно валюти, то совітських грошей тут із селян не бере, а як і приходиться що кому впруть насильно, то їх зараз же стараються відати таким же шляхом, що торкається української валюти, то такої в ходу зовсім що і немає, і на запитання де вона поділась, то получалась відповідь, що вона мається, но чекає своїх. В ходу в більшості гроші «царські», а в районі м[іста] Могилева «керенки» по 20 руб[лів].

Проїздом мною по деяких селах Галичини прийшлось убідитись, що населення дуже вороже відноситься до нашого уряду, а особисто до Головного Отамана, котрого дуже лають і кажуть, що в ніяким разі з ним не підем і як видно зо всіх їх балачок вони надії покладають на Петрушевича, но і проч підтримати большевиків.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 120.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 24 ЛЮТОГО 1921

Тільки що получені відомості, що червоні підтягають свої війська до нейтрального паса, по в більшості в район м[іста] Кам'янця, а також і в напрямку на Житомир. Цими днями з района м[істечка] Михайлівці перекинутий один полк червоного козачества, котрий розташувався в с[елі] Немиринцях, що 27 верст от границі нейтрального паса і 3 верстах на полудень від шосе Проскурів — Волочиськ і 18 верстах від самого Проскурова. По повідомленням із чорноострівського району в цім району селяни відмовились дати червоним по розкладці хліб і позаяк ця вимога була зроблена через місцеву владу, себто через «комбеды», то після цього випадку в села приїхали агітатори, котрі почали збирати сходки на котрих стали вговарівати селян щоби ті погодились дати добровольно хліб. І ко-

ли такий один агітатор в с[елі] Велика Бубнівка Трительнецької волості висловився, що як не буде хліба, то село буде об'явлено як контрреволюційне, то його зараз же селянами було вигнано зі сходки і як він очутився на дворі. То селяни його злапали і дуже побили, після чого цей агент-агітатор виїхав із села і більше не вертався, а також поки що не було прийнято яких-небудь мір відносно «буйних» селян. Повинен зазначити, що в передній час с[ело] Велика Бубнівка було одне із большевицьких сіл Трительницької волості.

Всі мобілізовані від 20 до 25 років, в цьому районі знаходяться вдома; одні з них повтікали з дороги зараз же після прийому, а деякі вже з Києва і кажуть, що з Києва їх одправляють дальше в Росію. Поки що по селам за виловом втікачів не беруться, но для цьої справи формують місцеві гарнізони по містах і містечках під видом міліції, на чолі котрих, а також їх помічниками стоять комуністи, а людей набирають з місцевих, куда попадає виключно самий пошлий елемент, но і цей як почув що будуть міняти їх місцями, себто перекидати з одної місцевості в другую, аби свої не могли служити в своїх місцевостях, то перестав цим цікавитись. Благо, що тут набирають добровільно.

По тим же відомостям в минулу неділю, себто 20-го цього лютого, большевики в вищезазначеному районі і до самого нейтрального паса спішно поздіймали телефони во всіх совітських інституціях і повивозили до м[іста] Проскурова. 22-го цього лютого в м[істечу] Купелю Волинської губернії був двохнедільний ярмарок, і позаяк зазначене місто стоїть близько кордона, 18 верст від Волочиська, то на ярмарок поз'їхалось бацько народу, були люди з Київщини, Звенигородського повіту, котрі сюди їдуть головним чином дістати сіль і нафту. І в самий розгар цього ярмарку явились червоноармейці, котрі почали забирати в селян коней, товар, а також обшукувати самих селян з метою відібрання грошей.

Гроші забираються всі за виключенням «совітських», котрих в селян майже що не мається, а як і мається, то дуже в малій кількості, позаяк цими грішми ніхто не цікавиться і не бере, ні беруть їх самі же червоноармійці. А всі другі гроші, котрі знаходились в обшукуємого відбираються як запретні, но вони не знищуються, а просто-напросто забираються.

Як видно ці прийоми селянам дуже відомі і селяни в цей мент було кинулись втікати, но червоноармейці раніш розставили по дорогах кулемети, з котрих одкрили стрілянину по втікачам, тоді селяни, хто з чим мав в руках, кинулись на них, і червоні, зобачили що не утримаються, розбіглися захватив з собою дещо з грабунку.

Багато селян з тої сторони України, наддніпрянської, переїжджають на цю сторону в справі «гендлю», перевозять сюди хліб, на котрий вимінюють тут сіль, нафти і інші необхідні, срібні річі, котрих на ті стороні немає, крім того ті же селяни ведуть сюди для продажі коней, котрих продають на «миколаївські» гроші і польські марки і завдяки високостоящим цінам селяни зачастую повертаються з великою кількістю грошей. Дорогою на Україні таких селян ограбити хотя би і озброєним червоармейцям трудно, позаяк вони їдуть розмаїтими дорогами і крім того на ті стороні вони мають такі збірні пункти, де піджидають один другого і тут гуртуються в велику валку і така валка не боїться 10–15 озброєних червоноармейців.

23-го цього лютого 12 червоноармейців переїхали коло с[ела] Дорофіївка Збруч, вони знають що тут легше грабити, і переїхавши на цю сторону кордона обібрали 17 підвід селян, їхавших поодинці до Підволочиська; операція ця проізводилася скілька годин і цей роз'їзд доїздив до с[ела] Староміщина, що 2 верстах от Підволочиська. Місцеві польські владі о цьому відомо.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 42–43.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 5 БЕРЕЗНЯ 1921

Доношу, що на другий день після Вашого від'їзда з м[іста] Львова, я був в пана Шашкевича, но обіцяного листа не получив, а зроблена лише віза на моєму паспорті, що мені дозволяється приїхати і жити в нейтральному пасі до 31-го цього березня. По «истечении» цього терміну мені знов прийдеться їхати до Львова за візою, но шукаю чи мені її зроблять без Вас, або Вашого відношення до них. Я би Вас просив, щоби не гаяти дарма часу, як будете Ви, або п[ан] Д[иректо]р во Львові скажите п[ану] Шашкевичу, коли я приїду, щоби вони не відмовили видати. Що те торкається чоловік, котрого Ви обіцяли мені надіслати, то коли він буде їхати нехай спитає п[ана] Червінського чи одержав він моє жалований і як тільки що одержано, нехай привезе його мені.

Приїхавши до Підволочиська я зістав одного із своїх сотрудників на цьому боці. В бутності мене в м[істі] Тарнові агентами «Особового» відділу був заарештований п[омічни]к н[ачальни]ка міліції в м[істечку] Волочиськ Козерецький за стосунки з українцями, но завдяки помочи міліціонерів, котрі коло нього вартували, він з-під арешту втік, і зараз знаходиться тут. На його місце мною підшукан другий, котрий зараз знаходиться в дорозі після його повернення буде доносить особисто.

По полученим мною от приватних, но певних осіб, відомостям червоні зараз через м[істо] Проскурів перекидають велику кількість військ в район м[іста] Кам'янця, цими днями переходила тяжка артилерія, а розташовані в м[істі] Проскурові по приватним помешканням червоноармейці, кажуть, що війська ці їдуть на румунську границю не для війни з Румунією, а лише для того, що через Румунію на весну буде наступати Петлюра.

По тим же відомостям в рядах червоних чується багато розчарування, червоноармейці переважно з українців висловлюють думку, що битися не будуть і при перших можливості перейдуть на сторону «Петлюри». Чуються балачки: «Лучше Петлюра як жиди».

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 94–95.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 12 БЕРЕЗНЯ 1921

Сьогодня получені відомості з району м[іста] Летичіва; з зазначеного міста в напрямок залізниці була чути гарматна стрілянина і як дізнано ця стрілянина провадилась червоними в районі Деражні і дальше до Могилева-Под[ільського], де повстанці дуже безпокоять червоних, почали нападати на міста і містечка, і де

є «ревкоми» і ЧК знищують їх дощенту і входять дальше. Відомості ці підтвердила особа, яка приїхала сюди з Могилева-Под[ільського] і доповнила, що скілька днів тому назад вночі, будь-то би зі сторони Атаки — Румунія, увійшло в місто чоловік коло 100 повстанців, котрі в першу чергу знищили ЧК. А другі совітські інституції, які існували в місті, розбіглися і після цього вчинили «невеликий» жидівський погром — залишились в місті якоби для налагодження «своєї» влади. Та же особа сообщила, що м[істо] Ямпіль теж зайнято повстанцями, но населення називає їх «петлюровцами», котрі в часи відступу перейшли до Румунії, а тепер повернулись назад. Хто орудує цим повстанням виявити не вдалось.

Що ж торкається селян в Летичівськім повіті, то як видно в них вже нема терпіння до комуністів, бо прийшовший каже, що села киплять злобою, вони би вже розпочинали б «роботу» самі, но позаяк поінформовані, що ми існуєм чекають нас бояться начинати щоби не зіпсувати діла. Особисто знервувало селян остатнє розпорядження комуністів о звезенні всього збіжжя приднaзначеного до сівби полів в одне місце, а також і реманенту, бо до цієї пори селяни бачили «комунію» тільки на словах і в стінах, а тепер вони запевняються, що балачки провадяться в життя.

Крім того на селян зараз знов наложена розкладка-«розверстка» по 5 пудів збіжжя з десятини (це вже друга розкладка і раптом виходе що червоні забирають з кожної десятини 10 пудів збіжжя), а також 20 скотинячих шкір з кожного села і як села відмовились дати шкіри сказали, що таких не мається, то червоні будь-то би заспокоїлись, но сказали селянам дати по 12 пар волових рогів і таке число копит. Но селяни і тут знайшли капкана і тако же відмовились.

Збір збіжжя селян провадиться таки способом після того як комуністи зобачили, що селяни не хотять давати по розкладці збіжжя і всякими способами відкручуються, то перше всього приїжджає в село агент і говорить щоби зносили збіжжя, безумовно його не слухаються, тоді він пускає поголоску, що через скілька днів має приїхати ЧК, від котрої нікому не буде ніякого змилування, і дійсно через 2–3 дні приїжджає до села самий звичайний військовий отряд чоловік 30–40, котрий тоже називає себе ЧК і береться зо всіми жорстокостями до роботи. Но тоді вже не тілько збіжжя, а забирають все що попадається під руку, якби кару за те, що вперше не послухали. Безумовно це тільки причина. Коні, товар і друга живність не виключая курей возьме на учот і без особливого розпорядження селянин не має права ні продати, ані зарізати.

Відносно військових частин, но замітне пересування в стор[ону] залізниці, а в м[істі] Летичіві гарнізон зменшений значно.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 90–91.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 15 БЕРЕЗНЯ 1921

Вчора випадково зустрів в м[істечку] судента, з котрим вступив в розмову і вияснив, що він їде з Кубані, юриста, бувший мировий суддя в м[істі] Ізмаїл (Бессарабія). В дальнійші балачці їхавший мені розказав що в той час як Одеса була занята французькими військами, він поїхав туди з Ізмаїла до своєї сестри в гості, а через скілька день французи з Одеси втекли, сіли на кораблі, а він по

приході червоних був мобілізований яко юриста і відправлений до армії, де займав різні посади.

Но по заняттю червоними Кубані його призначили юрисконсультом при інтендатурі IX кубанської армії, котра всьой час була на Кубані. В кінці 1920 року радянським урядом був зданий наказ о тім, що всі закордонці, котрі яким би то не було способом попали на службу в радянський уряд, а також і в армію, можуть бути звільнені від посади по їх о тім проханню, а хто хоче, то по своїй охоті може служити дальше. Маючи документи при собі о тім, що він є дійсно з Бессарабії і після довгих проволочек, а також перешкод йому вдалось звільнитися і получити білета на проїзд до м[істечка] Волочиська.

З Єкатеринодара він виїхав 19-го лютого цього року через Ростов, Катеринослав, Помошная, Одеса, Жмеринка, Проскурів, Волочиськ. Одеса хотя була і не по дорозі, но він заїздив виключно того, щоби купити валюту.

На Кубані IX армія розформована як непевна і зараз не існує. Кубанські старшини в числі 6,000 чоловік відправлені до Архангельська, а ті із старшин, котрі не явилися на регістрацію, як були затримані і розстріляні, но не дивлячись на це на Кубані страшенне повстання котрим почти цілком знищена XXXI дивізія червоних. В Тифлісі сформірована XI армія, в котру вийшло сім (7) совітських дивізій, ч[астини] не відомі, призначена виключно для похода на Індію.

В день свята трьохліття радянської влади, це було в другі половині жовтня місяця, в м[істі] Єкатеринодарі промовець висловився, що другу трьохрічницю рад[янську] уряд будуть святкувати в Нью-Йорку. Виїхавши з Єкатеринодара він переїхав Ростов, Катеринослав, обидва ці великі міста, не дивлячись на те, що стоять близько до вугля, не мають палива ні світа. Вуголь не копається, бо робочі за тими харчами-пайком не мають змоги працювати. І міста ці походять як будь-то після хороби, і люди що здибаються на вулицях мають вид пригноблений.

Місто Одеса ще в гіршому стані. Тут на вулицях вирубані деревини, помешкання не опалюються для тепла, а люди достають дрова щоби зварити їсти; фунт сирих дров 50 руб[лів] совітських і то трудно дістати. Місто управляється «исполкомом», в самому місті розташована LI сов[ітська] дивізія. З Одеси на Київ іде два рази на тиждень потяг, котрий по розпису повинен іти 24 години, но буває що він їде два рази більше. З Одеси цей добродій виїхав 5-го цього березня, за великі повстання в цьому районі не чути, а як і де такі вибухають, то місцевого характеру.

По дорозі із Одеси йому прийшлось їхати в одному вагоні з суб'єктом, котрий назвав себе «повсткомом» і розказував, що на Київщині є такі місця, що немає ніякої влади абсолютно, позаяк радянські війська під натиском повстанців відступили в більш безпечні пункти, а цивільна радянська влада і потім не може вдержатися.

Від Одеси до Проскурова радянські війська більш менш видно хотя вони виглядають пригноблено і мають дуже жалкий погляд, но комісари їх кричать, що будуть воювати з буржуазією всього світа, а на думку цього д[обро]дія радянський уряд доживає остатні години. Не дивлячись на то, що навіть в польських часописах пишуть о тім, що повстання в Росії, а також і на Україні задушено, я тільки що одержав з тої сторони відомості, що їхавший по визові на

«Всеросійський з'їзд представників цукроварень» в Москву, представник Волочиської цукроварні д[обро]дій Затворницький, вернувся цього дня, не доїхавши до Києва завдяки повстанському руху в тім районі, а також і Росії.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 88–89, 92–93.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 21 БЕРЕЗНЯ 1921

По розпитуємим з тої сторони України відомостям комуністи почувають себе не твердо в нейтральному пасі, різні «Особі» відділи та ЧК сидять як на голках, так що кожну мінуту готові до втіку, їх страшно нервують відомості з українських часописів, котрі до них попадають з цьої сторони. «Рідний край» хотя багато бреше, но це якраз в пору.

В мир з Польщею вони не вірять і кажуть що як тільки підсохне дорога, що можна буде тягнути гармати, будем наступати на поляків. Зараз ще провадиться регістрація від 18 до 45 літ; регіструватися їдуть, но на мобілізацію ніхто не піде. Щоби задобрити «публіку» і показати що вони беруться наладити життя, а також що вони дещо роблять і мають, комуністи роздають зараз по селах матерію: старим робітникам, себто тім, що були вже в партії комуністів з раньшого часу, по 3 аршини, а тим що записуються тепер — по 1 аршину, но роздавати їм приходиться дуже мало, не дивлячись на те, що та річ в сучасний мент дуже лакома.

Приїхавші цими днями з Києва сообщають, що потяги як до Києва, а також і з нього приходять і відходять випадково, бувають такі дні, що не приходять і не відходять, це все об'ясняється повстанцями, котрі вибухають в різних напрямках, особисто в напрямку колії Харків. В Києві поширені чутки про повстання в Уманськім і Таращанськім повітах, що дуже нервує комуністів. Самий Київ як значиться в часописі «Рідний край» від 17-го цього березня Ч[астина] 59 зайнятим повстанцями не був, і в самому Києві настрій пригноблений, но тихо. З дня революції в Росії комуністи повісили носи, хотя і кричать на всіх своїх мітингах що це не революція, а лише бунт, котрий буде в близькім часі зліквідований.

Останіми днями по Києву ходили чутки, що буде дозволена вільна торгівля, но чутки ці не справдилися, вільної торгівлі не дозволили, а дозволили лише вільний ввіз до міста предметів першої необхідності, а також виїзд з міста без особої перепустки на протяг двісті (200) верст, но не дивлячись на це роз порядження різати скотини в місті не дають, а також і не дають вільно продавати м'яса.

В місці кожну ніч провадяться багато арештів жидів, бувших купців, котрим ставиться в вину спекуляція, хотя би її і не було, спочуття українцям, а також і повстанцям, арештованих вивозять в Росію.

В Проскурівськім повіті в сучасний мент проводиться ловля дезертирів, котрі зовсім не пішли на мобілізацію, а також тих, котрі повтікали, і вивіз з сіл зібраного на розверстці хліба. На підставі того і другого вибухають повстання місцевого характеру, котрі не носять слідів організованості. На днях в м[істечко] Кузьмин Проскрівського повіту приїхало чоловік десять червоноармейців, котрі почали шукати дезертирів по списку, но не знайшовши їх позаарештовували

«десяцьких», себто одного на десять хат, і замкнули їх в волості. Селяни зараз же зібрали сходку і рішили «немедля» випустити заарештованих, а виконати цю справу взялись баби, котрі озброїлись чим попало пішли розбили дошки і випустили в'язнів. Після цього було передано по телефону до Проскурова, що в Кузьмині бунт і звідти «не замедлили» прислати «карательный отряд», котрий почав було арештовувати кого попало. Но селяни не струсили і знов зібрали сходку, на котрі присутствувало багато червоноармейців з отряду, і було навіть багато таких, котрі потайки підтримували сторону селян, на ці сходці селяни протестували против такого поводження з ними. Селяни відкрито кричали щоби брати сокири і іти визволяти зачиняних, но н[ачальни]к отряду видав наказ випустити заарештованих і на цей раз обійшлось без ексцесів.

Зараз комуністи зробились далеко м'якшими як були раніш, тепер вони як зобачат де-небудь, мало-мальськи, організований опір зараз же їдуть на уступки, а селяни тут навпаки, вони бачать в цім їх слабину і беруться до них сміливіше. На думку розкажчика зараз авторитетна особа зможе піднять загальне повстання, чого нарід жде з великою нетерплячкою, бо влада комуністів його ні в якім разі не заспокоїть. По відомостям з м[іста] Проскурова гарнізон в зазначеному місці тепер значно збільшений.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 131–132.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 22 БЕРЕЗНЯ 1921

Не получая від Вас ніяких розпоряджень, я не знаю як мені бути дальше, тим паче після заключення мира, як не тільки мені залишитись тут і проводити дальше працю, то прошу надіслати чоловіка і з ним кошти, а то людям треба дати, бо є такі котрі получили зовсім мало. Тепер працювати труднійше в тім разі що випадкових підвід менше, приходиться для зв'язку наймати нарочно і завдяки тому що починається отрадна пора платити прийдеться дорожче. Крім того лід з річки вже зійшов, перейти кордон інше не можна як через місток, а туди все треба платити, а другим способом перейти ні в якім разі не можна. Як ж тілько у Вас зараз не мається чоловіка, котрий би міг приїхати, тоді розрішіть приїхати мені самому, бо так чи інше міні прийдеться їхати до II від[ділу] офензиви за дозволом тут жити, бо термін теперішнього стікає 30-го березня. Прошу відповіді до зазначаюшого терміну, в противному разі мені неможливо буде дальше жити, а після терміну виїхати.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 126–127.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 25 БЕРЕЗНЯ 1921
Інформація політична

1) [Чи поділяється партія комуністів на течії і які саме].

Поділяється партія комуністів на дві партії: «Російська комуністична партія» та «Комуністична партія України», котра залежить від «Р[осійської] к[омуністичної] п[артії]».

2) [Чи одрізняється кожна група].
Відріжності нема ніякої, позаяк «К[омуністична] п[артія] У[країни]» цілком залежить від «Р[осійської] к[омуністичної] п[артії]» і самостійності немає ніякої.
3) [Які взаємовідносини між цими групами].
Відношення вороже.
4) [Яке відношення цих груп до інших партій], 5) [Яке відношення большевицького уряду до робітництва].
Вороже, а також до робітництва, позаяк воно відноситься вороже до К[омуністичної] п[артії].
6) [Яке відношення большевицького уряду взагалі до селянства].
Теж неприхильне, зве їх «кулаками» та «куркулями», бо вони не дають «розверстки»; в остатній час іде розрізнення селян на кулаків, середняків і бідняків і настроюють одних против других.

Агітація

1) [В який спосіб провадиться агітація].
Остатні часи по селам працюють т[ак] з[вані] продовольчі групи-ударні, по проведенню розверстки (збіжжя, скотини, молока, яєць, клоча, вовни і інші) при котрих маються «політруки», котрі провадять агітаційну працю, но є деякі селяни, котрі ведуть агітацію по селах.
2) [Які виходять газети; всі ці матеріяли в оригіналах, або принаймні в копіях обов'язково повинні збиратися і на них повинно стояти день, місяць і рік їх видання і вивішення на прилюдному місці].
В Проскурові УКРОСТА стінна газета, но за браком папіра, виходить дуже в малім числі.
3) [Які виходять відозви].
Дуже мало і то чисто місцевого характеру.
4) [Які виходять сповіщення].
Тоже.
5) [Які виходять накази].
Тоже.

б

6) [Чи відбуваються мітинги і як часто].
По містам бувають дуже рідко, а по селам не провадяться.
7) [Чи багато буває людей на мітингах].
З приватних дуже мало ні більше як 10–15 %.
8) [Чи не вживають примусових засобів для відвідування цих мітингів].
Не було випадків.
9) [Як провадиться на мітингах публіка (спокійно, мовчазно, бурхливо, співчуваючи чи вороже)].
З початку слухає, а через деякий час починає розходитися.
10) Газети.

Інші партії

1) [Чи існують некомуністичні партії (українські, жидівські, російські, польські). Достати їх програми], 2) [Яка їх організація], 3) [Яке їх відношення до влади большевиків], 4) [Чи виступають проти влади активно і як саме], 5) [Яке відно-

шення до влади УНР], 6) [Чи користуються популярністю серед населення], 7) [В який спосіб ведуть свою агітацію (обов'язково зібрати всю такого рода літературу в двох примірниках, один присилати, а другий залишити у себе до слушного часу)].
Не відомо.

Населення

1) [Як ставиться населення до большевиків].
Вороже, окрім «босяків» та «самогонщиків», котрі ще чекають від большовиків «чогось».
2) [Чи багато між ними співчуваючих большевикам].
Сама малість.
3) [Чи багато між ними співчуваючих комуністів].
Теж.
4) [Яке відношення до влади УНР].
Дуже гарне. Все населення жде прихода уряду УНР.
5) [Яке відношення до Головного Отамана].
і Головного Отамана С[имона] Петлюри.
6) [Які настрої і побажання щодо чужоземних військ].
Яке б не було військо, но як воно прийде само, наслід може бути кепський, а як буде в суспільці з українцями і буде ім'я Головного Отамана, населення зустріне з радощами.
7) [Кого найбільше сподіваються].
Прихода українців, но завдяки якимись чуткам сподіваються німців, котрі будьто би мають прийти разом з українцями.
8) [Яке відношення до поляків].
Наполовину вороже.
9) [Яка національна свідомість].
Мало, но чим раз все поширюється.

Повстання

1) [Хто повстання].
В Проскурівському повіті таких не мається, но по відомостях з повітів: Могилівського, Ямпільського і частини Вінницького, то звичайно сознательні селяни.
2) [Під якими гаслами провадиться воно].
За самостійність України.
3) [Чи видаються які-небудь відозви (обов'язково зібрати їх)].
Не попадались.
4) [Хто найвидатніший з повстанських діячів].
Чути про Заболотного, котрий працює по ту сторону Жмеринки.
5) [Хто під прапором повстання провадить лише грабежі і взагалі бандит (на це особливо пильну увагу звернути, щоб можна було контролювати повстанських делегатів)].
Відомостей не мається.
6) [Який настрій і відношення населення до повстанців].
Дуже гарно, бо селяни думають що повстанці працюють спільно з урядом УНР і тішаться що скоро прийде кінець комунізму.

Організація влади

1) [Які органи влади на селі].
«Комбеди» і комітети незаможних.
2) [Які органи влади в волості].
Волостні «исполкоми».
3) [Які органи влади в місці].
Були «ревкоми», тепер «исполкоми».
4) [Хто входить в органи влади (українці, кацапи, жиди. Обов'язково подавати імена і прізвища)].
На селах свої же селяни, в містах як де: предсидатель проскурівського «исполкома» — Турчинський, українець-комуніст; до революційного часу був слюсарем в депо на ст[анції] Гречани. Останні члени переважно жиди. В Пашковецькій волості предсидатель пашковецького волостного «исполкома» Лемпак, селянин с[ела] Хотьковець, той же волості, він всьой час, себто літ 18 жив в м[істі] Одесі, де за вбивство був лишен права і отбував кару в арештантських ротах, а в 1917 році приїхав додому. В сучасний мент знаходиться в Комуністичної партії і дуже «ярий» комуніст. Предсидатель черноостровського «исполкома» барон Нальде, всьой час проживав з матір'ю в зазначеному містечку, недоучка, хлопчина має літ 20–21. Предсидатель волостного «исполкома» звичайний селянин-рачок, не комуніст, а українець і ці владі спочуває.
5) [Чи часто міняються представники влади (кожну переміну обов'язково занотувати і повідомляти про це)].
Ще не було, за вибухом в Волочиську, де червоноармеєць нічаяно ранив предсидателя «ревкома», він тепер лічиться, а місце не зайнято.
6) [Якою реальною силою розпоряджаються представники влади].
В волостях і містечках міліція, а в Проскурові караульний батальйон.
7) [Чи велика ця сила].
Невелика.
8) [З кого складається вона (місцевої міліції, кацапів, китайців і тому подібне)].
Міліція з місцевих селян, а батальйон — мішаний.
9) [Як ставляться до влади співробітники радянських установ].
Всі недовольні владою, виключно комуністів.
10) [Хто входить в склад ЧК].
Кацапи і жиди переважно, но є і малий % українців, грузин і мадяр.
11) [Чи провадить свою діяльність ЧК на селах і в містах].
В прикордонних селах, містах і містечках.
12) [Проти кого направляє свою діяльність ЧК].
Против всіх хто покажеться подозрілим.
13) [Хто розстріляний і за що].
Цих відомостей не мається, бо розстріли тепер робляться у Вінниці.
14) [Де містяться центральні державні установи (волостні, повітові, губерніяльні)].
В Вінниці «губисполком»; в Проскурові і Летичеві «повисполком», в Чор[ному] Острові містечковий «исполком», в Пашківцях, Чор[ному] Остр[ові] і Третильниках «волисполкомы».

Національно-кул[ьтурна] інформація

1) [Які взаємовідносини між євреями, поляками, кацапами і українцями].
Селянство страшно обурено на кацапів і жидів, поводом цьому послужило то, що на чолі «Особ[их]» відділів, а також ЧК і більшості їх сотрудники кацапи і жиди. Що ж торкається поляків, то таких зараз на Україні немає і за них нема згадки.
2) [Як ставиться большевицька влада до української мови].
Явно вороже.
3) [Як ставиться большевицька влада до різних національностей на Україні].
До всіх однаково вороже.
4) [Чи вживається українська мова в урядових установах в школі та публічних виставах].
В урядових установах дуже мало; вистави бувають.
5) [Чи провадиться навчання в школах і якою мовою].
По-російськи і українськи, но є багато навчителів, котрі не володіють українською мовою.
6) [Яке відношення до учителів].
Недовірчиве.
7) [Чи є дитячі садки].
Немає.
8) [Хто їх проводить і якою мовою].
—
9) [Чи видаються газети, книжки].
Попадають з Києва, но рідко.
10) [Чи вистачає підручників].
В школах мається дещо, но дуже мало.
11) [Як ставиться большевицька влада до церкви].
Церква відлучена від «государства».
12) [Як ставиться большевицька влада до попів].
Вороже.
13) [Чи провадиться українізація школи].
Провадяться рідко.
14) [Хто найбільший приятель і активно працює в напрямі українізації].
В більшості учителі, є зрідка попи в с[елах]: Климашівці, Митницях, Вол[инської] губ[ернії] границя з Поділлям, в Везденьках, Черноострів[ській] вол[ості] і селі Пашківцях Третильницької волості.
15) [Хто найбільш ворожий цій ідеї].
Дуже невелика частка селянства, котра по яким-небудь причинам, деякі часи знаходилась в російських губерніях.

Економічна інформація

1) [Чи переселяють кацапів на Україну і коли так, то як до цього ставиться населення].
Випадків поки що не було.
2) [Чи багато засіяно землі хлібом].

Земля селян озиминою засіяна вся, котру полагалось сіяти; засіяна частина і панської, но дуже мало, що же торкається ярини, то ще відомостей не мається.
3) [Чи засівають буряки].
Відомостей не мається.
4) [Чи засівається бувша панська земля].
Частина озиминою.
5) [Чи ходять поїзди і як часто].
Ходять випадково 2–3 рази на тиждень, а коли і раз.
6) [Чи працюють фабрики і заводи].
Не працюють.
7) [Чи провадиться торгівля].
Ніякої.
8) [Характер торгівлі в містах], 9) [Характер торгівлі по селах].
Буває «спекуляція» з-під поли, обмін солі, нафти, сірників на хліб.
10) [Які закони видані з приводу торгівлі].
Націоналізація.
11) [Ціни на муку, сало, масло, яйця, м'ясо, товар, коні, гас, сіль, цукор, сірники. (на совітські гроші, на українські і царські)].
Мука пуд 15,000 сов[ітськими];
яйця 2,000 десяток;
Сало [пуд] 80,000 [совітськими];
гас 5,000 фунт;
Масло [пуд] 120,000 [совітськими];
сіль 1,000 [фунт];
М'ясо [пуд] 30,000 [совітськими];
цукор 3,000 [фунт];
сірники 600 одна коробка.
12) [Які гроші ходять (в районі)].
Радянські гроші селяни зовсім не беруть, ідуть де в яких містах «керенки» в більшості «царські»; в прикорд[онній] полосі польські марки.
13) [Яка ціна на інші гроші в порівнянню з совітськими].
Радянський руб[ль] щоби купить: «керенські» = 5 коп[ійок], а «керенки» на «царські» 10–15 руб[лів] — один «царський».
14) [Яке відношення влади до кооперації].
Кооперація є.
15) [Які кооперативи можуть працювати і яку саме роботу провадять].
В губерні філія губсоюзу кооп[ерато]ра має повітові і районні філії, діяльність останніх зводиться до розприділення фабрикатів між селянами. Поки що давали тільки сіль по ½ фунта на душу, за котру брали по 2 ½ совітських карбованця.
16) [Чи провадяться реквізиції].
Провадиться, но рідко, то вже нема що реквізувать в містах, а на селах замість реквізиції провадиться розверстка.
17) [Чи багато переходить большевицького війська].
В остатні часи вже не переходять, замітне невелике пересування.
18) [Чи працюють в комуністичних господарствах].
Поки таких не мається.

19) [Чи видаються економічні часописи].
Попадаються зрідка брошури, но і то старого печатанія: років [19]17–[19]18.

Військова інформація

1) [Яке військо стоїть в районі]
Частини LX рад[янської] дивізії.
2) [Коли і з якого напрямку прибуло].
В листопаді з району Жмеринки.
3) [Куди і коли вирушило].
Багато часті вирушило в другі половині цього березня в напрямку на Кам'янець, а зоставшися мають вирушити на Гайсин, вже є розпорядження.
4) [Як поводились з населенням].
Зле, все забирали в формі грабунка.
5) [Який настрій війська].
В командирів, комісарів і невеликої частини червоноармейців — бойовий, а в більшості — пригноблений.
6) [З якої частини війська (армії, корпуса, дивізії)].
XIV армії, LX дивізія.
7) [Чи багато війська].
Небагато.
8) [Як одягнене військо].
Кіннота добре, другі частини кепсько — обірвані і кепсько взуті.
9) [Як озброєне військо], 10) [Чим саме озброєно].
Кіннота виключно рушницями російського зразку, а піхота розмаїтими.
11) [Хто командирами].
Кацапи, но попадаються і жиди.
12) [Відношення між командирами і червоноармійцями].
Командири і комісари відносяться до червоноармейців по начальницькі.
13) [З кого складається військо].
Мішане, но є частини, де переважно з кацапів, а в отряді Котовського помічається великий % «бессарабців»-молдован.
14) [Чи додержує дисципліни].
Видно велику.
15) [Чим харчується].
Получає військо пайок, но дуже мало; харчують ті громадяни чи селяни в кого воно розташовано.
16) [Які накази видаються].
Військових не видно.
17) [Чи є пошесті серед війська].
Повальних не помічається.
18) [Як провадиться мобілізація].
Об'являється через плакати; міщани в зазначений час повинні з'явитися в місці на збірний пункт, а селяни — до волості.
19) [За які роки мобілізують].
З 18 до 25 років.
20) [Чи говорять про мир].
—

21) [Чи збираються воювати і з ким саме].
З Румунією.
22) [Відношення війська до повстанців].
Називають бандитами.
23) [Відношення війська до українців].
Теж.

X

1) [Хто найбільш прихильно ставиться до комуністичної влади].
Таких немає.
2) [Хто виявив найміцнішу твердість в національно-українській справі].
Відомостів не мається.
3) [Найбільш популярні серед населення люди].
Таких немає.
4) [Хто найбільш виявляє нахилу до московського чорносотенства].
Теж.
5. [Інтелігентні сили на Україні].
По деяких містах і селах є бувші офіцери, урядов[ці], но сидять в вичікуючому положенні; працюють то одні учителі.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 121–124.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 26 БЕРЕЗНЯ 1921

Після довгих часів вижидаючого мента вчора мені вдалось зустрітися з 10 карбованцями, для чого були прийняті міри з цьої сторони щоби перепуска була без перешкод, це все робилось вечором, позаяк за ним на тім боці слідять ЧК і «Особ[ый]» відділ і завдяки чому він на цю сторону боїться показуватись.

Вперше він мені розказав, що в перші половині цього березня він був представником від служачих на з'їзді в м[істі] Жмеринці якраз в ту пору, як в районі м[іста] Могилева було повстання, донесення моє від 12 березня ц[ього] р[оку], то при ньому зі Жмеринки було відправлено чотири радянських бронепотяги, котрі спалили стільки сіл в тім районі, а повстанці в числі 450 чол[овік] втекли до Румунії.

По ці справі він мав балачку з одним із комуністів, котрий сказав, що мається таке розпорядження із Харкова, що повстанці будуть каратись немилосердно, а всі села з котрих вибухне повстання будуть нищитись дощенту. Но не дивлячись на таку загрозу прибувший із Жмеринки *два дні* тому назад колейовий служачий розказує, що в ту сторону, себто Могилева, вже дві з половиною доби підряд чути гарматну стрілянину.

Подтвердились чутки о тім, що була по всіх колейових станціях депеша, о тім щоби не виконувати розпоряджень з центра, між іншим, ті же служачі завіряють, що всей радянський уряд знаходиться в Харкові, куди приїхав вже деякий час. Переїзд находиться в зв'язку з подіями в Росії. По полученим мною із м[іста] Проскурова відомостям, там одержано розпорядження радянської влади о тім, щоби знаходячийся в зазначенім місті штаб, а в околицях LX дивізія, відправились в район м[іста] Гайсина. Комуністи, стоячі у влади об'ясняють зазна-

чену переміну дислокації, будь-то би якоюсь зміною військової мапи, по котрі війська стануть лицем, себто фронтом, до Румунії, населення цю переміну об'ясняє по своєму, вони кажуть, що большовики вже починають помаленьку тікають від нас, бо вони знають, що вони тут довго не всидять. По тим же відомостям, стоявшая в м[істі] Жмеринці LXXII совіт[ська] бригада тоже вийшла із Жмеринки в тім напрямку. Штаб XIV армії, в сучасний мент знаходиться в м[істі] Умані.

Після підписання миру з полякам, виходячий в Проскурові стінний часопис УКРОСТА, став перепечатувати ці відомості з українських і польських часописів, котрі попадають туди з цьої сторони, яким відомостям на перших порах ніхто не вірив. Но як це повторилось декілька раз і чутки стали певними, то часть червоноармейців як видно з мобілізованих, стала тішитись, що піде додому і не буде вже більше воювати, друга частина осталась недовольна цьою вісткою і переконана в тім, що в скорім часі буде нова війна з Польщею або з Румунією.

Що же торкається населення, то воно зовсім не вірить ні в який мир, каже, що большовики не мали права заключати ніякого миру, бо вони є «ненастоящая» влада; по їхньому розумінню, особисто селян, мир може заключати влада, а не банда, котра грабить нарід. З ким би не почав балакати, будь то жид чи селянин, вони всі ждуть «батька Петлюру» і виказують нетерплячку чого він так довго не йде, по їхні думці тепер самий час. Не дивлячись на то, що большовицькі часописи зовсім умалкують за повстання в Росії, селяни хотя і мало, но все таки знають о нім і розсуждають на різні лади. По їхньому виходить, що вся Росія вже повстала і в скорім часі не буде ні одного комуніста.

Скілька днів тому назад на ст[анцію] Проскурів були привезені на бронепотягу чол[овік] 60 червоноармейців, котрі були ранені в бою з повстанцями в районі ст[анції] Кодима по колії на Одесу від ст[анції] Жмеринка, і як ті же червоноармейці запевняють, що то був повстанський відділ отамана Заболотного. В балачках з червоноармейцями остатні районів Київщини, Херсонщини дуже боється і переконані в тім, що там «банд[ит]ів» ніхто не знищить. Тільки що одержані відомості з Проскурова що во той район неперестанно підвозяться совітські війська, перевозиться переважно піхота.

В напрямку м[іста] Кам'янця чути гарматну стрілянину, а також по вечорам в воздусі видна блискавка від розриву гарматних снарядів; з ким це їде бій відомостів не одержано, но це все свідчить, що радянський уряд щось нове затіває, і як видно це зробилось цими днями і не оповідано для самих комуністів, бо в мене є самі певні відомості, що LX дивізія мала перейти в район м[іста] Гайсина.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 133, 125

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 30 БЕРЕЗНЯ 1921

В с[елі] Староміщині, що в 3 верствах від Підволочиська мною обнаружена антибольшовицька організація «Російського політичного комітету», центр котрої знаходиться в м[істі] Варшаві, і на чолі її стоїть п[ан] Савінков. Зазначена організація состоїть із семи чоловік російських старшин, причому один з них, сотник Попов, знаходиться в вищезазначеному селі, один в'їздить в Варшаву для зв'язку, а п'ять пішли на ту сторону — Україну.

На мій погляд організація поставлена слабо, о чім свідчить то, що пішовши на ту сторону, не дивлячись на те, що вони вже находяться там давно, ще не налагодили ніяких зв'язків і де вони знаходяться зіставшомуся на ці стороні досі не відомо. На моє запитання Попову як вони ставляться до українців, остатній мені відповів, що вони працюють в полнім контакті ними, себто українцями, і їхнє завдання бити большовиків.

Організація, прибувшая на чолі з Поповим, має завдання в перше поінформував населення підняти повстання для чого поїхавший в Варшаву має привезти зброю, а також вагон одягу і шмаття, котрим він має мету снабдити повстанців. Право организовувати на ці стороні повстанське ядро, по словам Попова, в нього мається від польського генерального штабу.

На мій персональний погляд організація успіху серед населення України мать не буде, навіть з чисто психологіческої сторони. Як мені відомо із числа прибувших старшин більшість донських козаків, котрі балакають по-російськи з кацапським воговором і вже лише по цьому населення відноситься до них з недовір'ям, які би він ідеї не розповсюджував. Завдяки тому що населення в більшості бачить на вищих посадах в комуністів кацапів, і як видно о цім догадуються вони самі, себто росіяни, бо дуже просять мешкаючих в м[істечку] Підволочиську деяких українських старшин допомагать їм війти в їхню організацію, яке предложення получив і я.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 150.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 15 КВІТНЯ 1921

Рахуючись з наступаючими святами і знаючи моральне значіння сих свят на настрій нашого люду, і знаючі тяжкі обставини козачества, виникає думка про полегшення участи особисто козачества для якого я мислю можно легко, особисто в теперішній час, поширити думку збору між нашим населенням пасок для передачі із України від народа нашому війську. Для сього спеціально можна вислати людей і я певен, що сей відгук найде місце в душі нашого особисто люду і людей, які ставляться вороже до бол[ьшовиків]. Уявіть собі що понесуть і в великій кількості, потім попаде до інтернованих, яке може бути враження. Переправу з України сюди беру на себе, але знову прокляті гроші.

Чи буде на се яка ініціатива з боку уряду, щоб паску їх козак не польську, а українську, яка з сердечністю може бути привезена до Збруча, але я зі свого боку порушую на Україні сю думку і певен що результати будуть бажані.

Для справ зв'язку шліть гроші, бо вже два чоловіки послані і грошей нема.

Будяк

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 159.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 18 КВІТНЯ 1921

Примітка: відомості сеї доповіді ісходять не від співробітників пункта Бхххо, а від людини прибувшої з України, давно відомого мені залізничника Бурячка.

В часи кронштадтських заворушень на Україні були утворені масові арешти в містах і на селах. Села оціплювались красноармейціями, вночі освітлювалися прожекторами околичні місцевості і з допомогою означених апаратів виловлювалися ті, хто силкувався геть зникнути з села, знаючи про присутність в селі карного загону большевицького.

В районі Умані, де була один час розташована VII дивізія большевицька, яка пробула там довгий час, за який успіло одружитись на наших селянських дівчатах 12 красноармейцев-кацапів і за якими при переході в інше місто потяглися новоспечені молодиці, яких на лихо родин знайшли в ближньому лісі постріляних всіх до одної як непотрібний тягар. Населення зустріло сю вістку дуже спокійно і особливо молодь, яка переховується від мобілізації, кажучи: «Так їм і треба, нехай не кохаються з москалями».

Професура Київської академії мистецтв веде уперту і непосильну боротьбу за своє існування з «Наробразом» (народное образование), бо означений «Наробраз» хоче знищити Академію мистецтва як таку і відчинити вільну майстерню.

Є конспіративний наказ (народних комісарів) головному військовому штабу о розробці проекта і кошториса в негайному порядку (в порядке боевого приказа) для наступу на Румунію в напрямку Унгени — Рені і на Яси — Ізмаїл — <…> — <…> — <…>. На Рибницю скупчують великі сили. LX дивізія, яка пересунена з Проскурова на Ольгополь в дійсності пішла на румунський фронт. Між частинами переважно значна більшість проти війни.

Між командирами та комісарами часті розмови про небезпечність їхнього марша на Венгрію, коли появиться поруч з румунами «бандит» Петлюра, який по їхнім міркуванням найбільше творе шкоди щодо похода на (як вони висловлюються) «гнилу Європу», але потішаючи себе фактом миру з поляками, і тими пунктами договору, на підставі котрих «Річ Посполита мусить ніби ліквідувати УНР». Вони покладають великі надії на знищення УНР, а вкупі з цим і Петлюру. І дорвавшись до венгрів, ми тоді покажем пункти для поляків нових договорів (а пока что пусть нас считает приятелями, необходимо выиграть время).

В Москві на випуску червоних офіцерів сам Троцький закликав до реванша з Польщею в недалекому часі і до маршового походу на Індію.

Населення сел домагається з постановами в руках цілих волостей дати в їхні церкви українських панотців. Почувається страшенний брак церковних книжок і яких на Україні зараз не можно дістати. Багато з'являється охочих до посвящення в панотці досвідчених в цій справі людей, але нікому, бо полтавський Парфеній ніби позбавлений змоги висвячувати, яким побутом невідомо. Необхідні в цьому напрямку широкі інформації на Україні і коли там буде відомо про висвячування в батюшки, то багато може прийти сюди для сього людей, щоби повернутися на Україну правним до служби Божої.

В зв'язку з політикою церковних пастирів російської школи, які не хочуть визнавати української церкви, поширюється думка загальна про переход до унії. Аби був наш панотець, а що він буде без бороди той добре, бо не буде нам нагадувати московських глитаїв.

17 квітня. Прибувші сьогодня із м[іста] Проскурова передають, що большевицька влада всі свої війська перекида на румунський фронт. В тім же місті і його околицях ширяться чутки, що ніби Петлюра має через Румунію скоро наступати.

18 квітня. Прийшов із Деражні один жид, який оповідає, що на всьому протязі аж до Проскуріва і до Волочиська він не здибував ні одного озброєного красноармейца. Частини стоявші в районі Летичіва на минулому тижні перейшли через Деражню і направились на Бар. Переходила переважно піхота, котра була боса і дуже кепсько одягнена.

18 квітня. Прийшов із Кузьмина (Проск[урівський] пов[іт]), який передає цікаві балачки селян. З відходом LX дивізії селяни почали радитись поміж собою, що мов воно сталося і врешті-решт прийшли до такого висновку: що ніби Петлюра мав наступати на большевиків, але большевики з ним погодились і добровільно самі відступають і тепер уже безперечно Україна буде; чекають прихода Петлюри.

Квітка

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 170–171.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 23 КВІТНЯ 1921

13-го квітня о 7 вечора я ледве вирушив до пункта Бхххо, а саме зараз уже як одержав документи подорожі. 14-го квітня прибув на місто і на протязі чотирьох діб знайомився зі станом справи, яку мав перебрати від пана Рущина згідно наказу пана віце-директора Гомзина.

Зв’язки мого попередника були слідуючі: Проскурів, Чорний Острів, Пашківська волость, зв’язки сі трималися виключно через знайомих йому людей, які буквально нічим не були обов’язані перед пунктом Бхххо. Взагалі справа велась цілком на хатньому, бо власне кажучи і не можно було інакше, коли не було належних коштів.

Завдання мої як завідуючого пунктом Бхххо

1) Обов’язати людей, які могли були закликані до сьої справи перед пунктом Бхххо, а коли б вони були обов’язані, тоді від них можно б було вимагати те, що мені доручено.

2) Упевнення мною їхнього перебування на містах через співробітників функцій доручень.

3) Налагодження зв’язку всьої дорученої мені місцевості.

4) Контроль діяльності на місцях через співробітників функцій доручень.

5) Контроль мною, персонально, всіх пунктів на місцях, які будуть утворені мною для осягнення дорученого мені завдання.

Але позаяк Вами передано через п[ана] Шутко, що моя справа виявляється лише в тому, щоб бути яко представником від М[іністерства] в[нутрішніх] с[прав] і користуватися випадковими інформаціями, які маю надсилати Вам, то тоді відпадає питання про налагодження зв’язків, яких без коштів ніякі патріоти, ні генії не зможуть наладити так, щоб вони відповідали своїй назві.

Мені відомо як факт, що большовики щоденно мають з цього боку до 40 часописів різних видань, за якими спеціально їдуть аж до Львова і ясно що все це робиться не за 5,000 мар[ок]. Бо за 5,000 належної літератури неможливо добути, бо за ці гроші можно послать людину лише один раз і то не далі Проскурова. А щоб добути літературу і накази центра, то для сього треба добиратися до кру-

пного центра на Україні і вже наладивши справу там, за гроші конечно, можно б було щоденно мати свіжі часописи у пункті Бxxxо, які зараз же посилались до Вас.

Поруч з налагодження зв'язку для УНР я рахую конче необхідним агітацію по розкладу большовицької армії, яку тепер особливо легко розкладати, наводняючи військо такою літературою, для зразку яку Вам надсилаю за числами 1 і 2, але позаяк ся ініціатива має виходити не від мене, бо я тут ні що інше як людина над якою можно пробобити те що «пан» захоче, але я перше всього патріот і своє власне ставлю на останнє і подаю свою думку, яка має за собою здорові міркування, щодо часу.

Справа в даний час замирає, бо вона не лише не підтримується, а навпаки нищиться. Ті люди кому ся справа доручена не приїжджають. Те чим я персонально можу бути корисним, дякуючи моїм зв'язкам, які маю, і які я придбав останнім переходом більше 400 сел, не цікавляться. Але ж я нічого не хочу від уряду. Нехай кому завгодно доручають сю справу тут, але нехай починають робити, бо далі вести так справи не можно. Нехай себе не обманюють, що вони мають зв'язки, бо я сміло і одверто скажу, що се брехня, бо там не знають нічого за винятком незначної кількості.

Се не інформація, а жах. І ті що кажуть Вам про добрі зв'язки то-то, на мій погляд, наші вороги, або люди які зовсім не уявляють сьої справи. Те, що говоре шановний пан генерал Тютюнник (що він купе хлопчикові якому-небудь сорочку і той йому зробе, <…> однесе літературу туди куди він скаже), то я скажу, що коли будуть так легковажно ставитись до справи, то дійсно і самі лишаться в одній сорочці.

Ласкаво прошу Вас указати мені конкретно мої обов'язки і кого я маю тут чекати від генерала Тютюнника. Прошу вислати гроші для справи і моє місячне утримання, через пана Шутко.

Будяк

Люди, які зі мною виїхали мною вже розпущені за винятком п[ана] Шутко, якого прошу зарахувати до сього пункта як другу людину згідно Вашого повідомлення в листі. Пана Рущина повідомте офіційно про його становище.

Будяк

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 169.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 9 ТРАВНЯ 1921

Згідно Вашого наказу письменного, я маю бути яко представник від М[іністерства] в[нутрішніх] с[прав] при зазначеному пункті і розуміється мусив зайняти положення вичікування тої особи, яка мала бути надіслана паном генерал[ом] Тютюнником. Але до сього часу ніхто не приїхав і я в силу обставин мусив відігравати ролю керуючого постільки, поскільки вимагали інтереси нашого добробуту.

Люди, яких я викликав з України для надання інструкцій щодо справи зв'язку, на моє щастя не приїхали, бо коли б приїхали, то не знаю взагалі що з ними робити, бо нема ні коштів, ні указівок, ні людини, яка має охопити сю справу з правним доорученням.

З'язок

Для сього мною з самого початку послано два чоловіки в слідуючи пункти: Жмеринка, Вапнярка, через котрих викликав декілька чоловік, які легко можуть дістатися сюди, як залізничники за одержанням указівок виключно для розвозки літератури.

Зв'язки маються такі: Волочиськ, Чор[ний] Острів, Пашківка, Жмеринка, Вінниця, Козятин, Ярошенка, Вапнярка, Іванівка, Проскурів, Мурафа, Федорівка, Олександрівка і багато інших, але дякуючи відсутності нормальних обставин для тримання сих зв'язків справа з мого боку далі не порушується із остраху підвести себе і людей. Тому до часу приїзду чоловіка, якому буде надано право продовжувати і який буде мати в своєму розпорядженню кошти без яких може не виїжджати зовсім, бо нічого не зробе, я вирішив зупинитись і зайнятись тим, що Ви мені наказали.

Втікачі

Єдиний поки що істочник одержування інформацій з України се є втікачі, які щоденно цілими пачками переходять до Польщі, але, на жаль, опросить їх не так просто, бо польські жандари ставляться з підозрою до тих, хто підходе і почина розпитувати. Через що доводилось все це робити з обережністю. Документів, які б надавали право робити опрос я не мав, а ті які я мав нічого не давали окрім проїзду по залізниці. Всі втікачі перше всього попадали до «Юри» (бюро уходців з Укр[аїни]) це на мій погляд мусив би бути представник від УНР, який би поруч з польськими урядниками міг там сидіти і регіструвати всіх втікачів і вести щоденник, де б було записано: відкіль утік, чого і т[аке] і[нше], а поруч з цьою справою міг би і робити опрос як представник Черв[оного] хрест чи що.

8 травня згідно наказу польського уряду перекидали втікачів на той бік Збруча. Були збиті до купи всі втікачі, які були у Підволочиську, яких полапали по хатах та по вулицях. Між ними було до 13 чоловік старшин, яких теж мали силою туди перекинути, але дякуючи тому, що я маючи документ пішов, бажаючи дещо зробити для старшин, та й сам був заарештований. У вже на опросі я комісару зазначив про те, що між всіми сими людьми є політичні преступники щодо «сов[ітського] уряду», тому ви мусити поділяти і до останніх дати знати своїй владі, яка на підставі міжнародних прав не повинна видавати. Зрештою 13 чоловік відправили до Скалату. Всю останню масу з плачом погнали і силою передали на ту сторону. Малюнки жахливі, пояснення яких рахую зайвим.

Часописи

Добуття часописів большевицьких наскільки утруднене, що з такими коштами, які Ви зазначаєте неможливо наладити доставку щоденну принаймні з Києва. Для цього треба мати діло не менше як з трьома чоловіками, які будуть щодня давати часописи лише тоді, коли будуть зацікавлені. Як Вам відомо часописи не продаються і в такий спосіб щоб виписати ніби для себе, ну, наприклад, у Волочиськ і передавати до Бхххо, нема змоги. За весь час я зміг послати для Вас всього 5 газет київських, за які заплатив власні гроші, бо коли їх хто і має, то стараються везти до редакцій, які платять великі гроші. Висновок із загальної інформації останніх втікачів з Київщини щодо повстань ніби помалу затихають, але ті одиниці, які давно вже відомі продовжують. Відомості інформаційного

характеру передані мною через Письменного, тому в сій доповіді я про них не згадую.

Перекидка літератури

Перекидка літератури без коштів наскільки трудна, що нема навіть змоги перекинути в такий пункт як Проскурів великої кількості і то як передаєш випадковою людиною, то не певен як вона попаде туди, де вона потрібна, а за кошти можно перекинути в любий пункт з гарантією, одержати навіть розписку в одержанні.

Так називаємая організація Савінкова

При кордонній смузі з Україною єсть пункти, котрі існують під фірмою Савінкова, із яких я знаю два: у Підволочиську і проти Сатаніва Тарноруда?? З центром філійним у Тарнополі на чолі котрого стоїть пан Бистрицький. У Підволочиську, а саме в селі Дорофіївка (останні часи, де перебували), керував справою (Свинарьов), людина, яка маюча в своєму розпорядженні великі кошти по цілим дням п'янствував зі своїм помічником і молов своїм язиком, що в голову приходило, бо в дійсності полунормальна, яка своєю присутністю шкодила не лише завданням Савінкова, а і Польщі.

Що ж до справ українських питань, то вони вцілому є вороги

Перше всього по тій літературі, яку вони випускають на Україну і яка друкується українською мовою до українського громадянства і в якій говориться ясно також українською мовою, що Батьківщина наша Росія.

В других відозвах підкреслюється благословение русского народа на існування України з допомогою братньої руки і єдиної православної церкви.

В третіх провокується польський уряд тим, що говориться, наприклад, так: «Не думайте, что русские солдаты у Польше ничего не делают, они готовятся на Вас», і т[аке] і[нше].

В четвертих безглуздий перетвір: «Кому на Руси жить хорошо» (Мик[олою] Кузьміним), змістом якого не тільки не можно нічого зробити, а гірш попсувати. І взагалі по всій літературі, яку я перечитав, ясне модерне силкування до (единой неделимой). Вся ця література попала до моїх рук з пункта Підволочиська, яку я тримаю при собі задля того щоб її туди не перекинули. Правда дякуючи коштам вони багато її перекинули на України, але користі для них ніякої, окрім обурення проти себе українського населення.

З приводу сих «типіків» я писав доповідь останній раз до представника українського при довудстві VI арм[ії] п[ану] Кузьминському, а ще раніше передав через свого урядовця для зв'язку з центром п[аном] Шутко. Наслідки чи від цього чи може чого іншого, але 8 травня вивезли до Тарнополя заарештованими.

Копія з листа

Силоміцна передача втікачів

… Сей перший подарунок людського життя, для большевиків наскільки огорчив і без того перемучених людей, що я навіть не годен своєю головою всього цього намалювати. Уявіть собі сотні душ людей з малими дітьми, включно до грудних, з жахом намальованим на кожному обличчі, котрих женуть силою до містка для передачі в руки большевика. Сльози, крик і взагалі страшний жах. Матір, спасаючи дитя своє посилає його до тієї хати де жила, а сама йде на той бік «на убой».

Чоловіка і жінку грубою силою розлучають, її викидають до большевиків, а йому «пощастило» — послали до Скалату і т[ак] д[алі].

Взагалі у місті польські жандари ловили емігрантів по хатах, мов псів, і зганяли як череду до «Юра», де складалися списки по котрим і пересилали на той бік до большевиків. В той час коли б попередивши емігрантів що їм не можна залишатись в Підволочиську або взагалі на терені Польщі та дали б змогу їм самим таємно перейти Збруч, то вони могли б перейти його маючи надію та якось схоронити життя, але тут просто робиться якась послуга большевикам і польські жандарми виловлюють нещасних ізмучених емігрантів і перекидають їх в руки большевиків готовими. Що сталося з ними не знаю, бо бачучи таку ловушку мусив сам ховатися. Можлива річ, що їх на тем боці для відводу очей могли пустить вільно, але я цю «волю» знаю, а тим більше коли ще передача йде по складаємим спискам…

Будяк

На ст[анції] Тарнів

Приїхавши до Тарнова я на станції здибався з українцями, які приїхали із Сербії до уряду УНР, які пізнавши мене, указали 4 типи: 2 жінки і 2 мужчини їхали разом. У Венгрії мали одну одіж, у Тарнові — другу, там були одні речі у Тарнові — інші. Коли я почав за одною панею стежити (яка між іншим елегантно одягнена), вона страшенно почала нервнічати. Я звернувся до жандарма розказавши йому всю цю історію подорожі сих людей. Він підійшов провірив документи і документи оказались тарнівські, ясно що тут ловка робота, бо люди, котрі з ними їхали, переконано упевнюють що то большовики, але ловко обставляют все і жандарм, побачивши документ з фотографічною карткою польського уряду спасував, і вони благополучно вирушили потягом на Краков о 7 год[ині] ранку.

Будяк

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 175–179.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 10 ЧЕРВНЯ 1921

Весь час мого перебування на пункті Бxxxо пройшов неофіційно. Документи я мав через полковника Кузьминського виключно в вигляді документа подрожі, які термінувались коротким сроком. Згідно Вашого наказу я вичікував представника від Ц[ентрального] п[овстанського] к[омітету], який зі слів полковника Кузьминського виїжджав до пункта Бxxxо щоденно на протязі двох місяців і ніяк не міг доїхати. Зрештою одержавши наказ від п[ана] Кузминського виїхати до Львова на 7 червня на нараду.

Приїхавши до Львова мені зазначили, що ніякої наради не буде «а Вас викликали, щоб убрать всіх звідтам хто є від М[іністерства] в[нутрішніх] справ. Там же мені був прочитаний рапорт добродія Х. який ніби є в пункті Бxxxо, і який пише в тому рапорті, що ніби він мене і взагалі всіх бачив, говорив і що сі люди можуть тилько займатися спекуляцією. Цього добр[одія] ніхто не бачив, і ніхто з нас з ним не говорив і що ся провокація направлена не просто: вона має корінь глибшого значіння.

Комусь і чогось не бажана присутність людей від М[іністерства] в[нутрішніх] справ, які були туда надіслані і які мали увійти технічно до цих пунктів. Мені персонально було насмішливим тоном зазначено сотником Галайдою: «це Вам не М[іністерство] в[нутрішніх] с[прав]», що він сим хтів сказати я не розумію, але не ясно якась опозиція ніби до якогось ворога.

Позаяк я виїхав до Львова як на нараду по справам дорученим мені, але вийшло зовсім інше. Я прошу дати мені змогу виїхати до пункта Бxxxо, забрати свої речі і передати справи і літературу, яка є там, тій особі, яку туди надіслано.

М. Ярош

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 188.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 25 ВЕРЕСНЯ 1921

Дуже таємно

місто Тарнопіль

Високоповажний Северине Денисовичу!

Маю за шану повідомити Вас, що прибувши до Тарнополя в червню місяці я в першу чергу розпочав працю аби налагодити зв'язок зі своїм Житомирським повітом на Волині, де мені приходилось весь час працювати, бути цілий 1919 рік в повстанню і де весь національно-свідомий елемент мене добре знає. Але робота моя, з огляду на відсутність відповідних документів та матеріяльних засобів, а ще до того захорів було на «малярію» та пролежав в двох шпиталях більше одного місяця, через що я весь час мовчав, не маючи чого Вам цікавого писати. Але, не дивлячись на всякі труднощі, мені удалось налагодити самий певний зв'язок з Житомирським повітом про стан якого скажу слідуюче.

Весь національно-свідомий елемент, який приймав активну участь в організації та керуванню селянським повстанням проти большовиків в 1919 і [19]20 р[оках] тепер примушений був припинити відкриту повстанческу акцію з огляду на страшно переслідування та терор з боку комуністів і зіставшися в живих повстанческі ватажки як командир І Черняхівського селянського повстанческого полку полковник Бобчик-Поліщук Авксентій; його помічник поручник Прокопчук Василь (учитель с[ела] Троковичі), ад'ютант полку хорунжий Богданів Марко; член коростенського районного повстанческого комітету, один із кращих організаторів селянського повстання, секретар народної управи Гнат Іваницький; курінний полку поручник Яценко; командир ІІ пулинського с[елянського] п[олку] полковник Павловський; поручник Єсипенко (учитель), один із знаменитих повстанців-організаторів в групи військ б[увшого] отамана Соколовського; учитель Омельчук та ще багато інших повстанців під різними псевдонімами пристроїлись на службі. Більшість зайняли учительські посади і лише деякі як полковник Бобчик-Поліщук та Павловський ще й досі ховаються по селах та лісах, так що відкрита повстанческа акція в Житомирському повіті припинилась. А живим та скорим темпом провадиться самим таємним способом організація сел (підготовча робота до широкого загального повстання).

В кожному селі закладається рада в складі трьох осіб, на обов'язку яких лежить негайно скласти списки здібних носити зброю від 18–35 років, а також ви-

яснити кількість маючоїся на селі зброї та набоїв, і ці відомості подати до волостної філії пов[станчеського] комітету, причому в кожній волості мається така філія «повсткому», на обов'язку якої лежить організувати в кожний волості повстанчеський полк, таких полків в Житомирському повіті (північний частині) вже організовано шість (1 — Черняхівська, 2 — Пулинська, 3 — Фасовська, 4 — Кутузівська, 5 — Ушомирська і 6 — Бежівська волості) в кожному полку по спискам нараховується не менше 3,000 людей.

Активну участь в цій новій організації приймають (таємно) вищезазначені особи і завданням їх є організацію розширить чим більше, ніяких виступів не робити аж до відповідного моменту та налагодження зв'язку з урядом та армією УНР. Ці відомості я одержав у м[істечку] Корці на Волині від рідного брата старшого Онисима, який весь час перебуває там в Житомирському повіті і ховаючись від большовиків приймає в цих організаціях активну участь.

Передаючі ці відомості весь активний елемент прямо вимагає аби з-за кордону надсилалась до них яка-небудь література та газети, притім великою популярністю користується варшавська «Трибуна», яка, на превеликий жаль, дуже рідко та в малій кількості туди попадає. Зато в великій кількості туди надсилається газета «Волынское слово», яка видається в м[істі] Рівному на російській мові, і нею, як видаваємою одною із російських організацій, а по друге як слабою по свойому змістові, страшенно всі обурюються. Прямо вимагають аби тут вжити яких-небудь заходів, щоб припинити її видання, а то вона лише провокує там справу.

Як мною виявлено, то упомянута газета «Волынское слово» видається в м[істі] Рівному росіянами на кошти польської дефензиви, притому є змога видання це перейняти українцям, лиш потрібно в цьому напрямку праці, тим більше що й люди-фахівці цієї справи в м[істі] Рівному маються, а саме: є голова Волинської губерніяльної народної управи Підгірський та п[ани] Ковальський Степан та Павловський Василь, яким цілком певно можна доручити видавання газети. Це надзвичайно важне явище на Волині і я дуже прошу Вас, В[ельмишановний] п[ане] Северине Денисовичу, звернути на це увагу. Я персонально будучи в м[істі] Рівному на підставі тих інформацій, які одержав з там того боку і балакав з деким всі цілком погоджуються зі мною, але все це говорилось в приватний спосіб і до чогось певного не прийшли. Я хоч приватно переговори продовжую і через це переїжджаю до Рівного на цих днях.

Щодо роботи агентів Тютюнника, то деякі з них працюють дуже добро, але єсть багато що забувають свої обов'язки і відкривають просто якусь торгівлю, спекулюють, а деякі забувши за всьо нав'язують відносини з большовицькими комісарами прикордонними і спекулюють во всю, це помічається особливо в Підволочиську. Таким чином, за гроші видають себе й своїх товаришів большовикам. В інших випадках теж треба мати око й робити відповідні зарядження. Помічається великий перелом в відношенню поляків до нас, даже жовніри й ті вже кажуть, що з большовиками прийдеться воювати, і що в цьому відіграють велику ролю українці-петлюрівці.

Подаючі цей звіт я дуже прошу вибачення за те, що так довго не писав. Повірте, що перш за все не було чого цікавого писати, а по друге що ждав того часу доки не зв'яжуся з Житомирським повітом, тепер починаючи з сьогодняшного

дня буду регулярно через кожних 7 днів подавати Вам звіти про все те, що мені удасться виявити та зробити на користь нашій загальній справі, що примушує робити совість з чисто національно-патріотичного обов'язку, але в свою чергу дуже просив би Вас В[ельмишановний] п[ане] Северине Денисовичу:

1) повідомляти мені про одержання моїх звітів та давати деякі директиві щодо моєї дальнійшої роботи;

2) прислати мені належну посвідку, якщо Вами вони видаються, з якої видно було, що я дійсно є співробітник Ваш, а то не маючи документів бувають перешкоди в роботі;

3) якщо потрібно, то визначте мені район діяльності;

4) прислати мені деякі інструкції щодо заснування як на еміграції так і на Україні філій, вже заснованого в м[істі] Тарнові «Українського національно-демократичного союзу», якому там на Україні придають велике значіння, порівнюють його з «Національним союзом» при Гетьмані в 1918 році в м[істі] Києві та його філіями на провінції, який відограв велику ролю в протигетьманському повстанні 1918 року.

Я мав велике бажання самому персонально прибути до Тарнова, але брак матеріяльних засобів не позволяє мені цього, бо переїзд тепер дуже дорого коштує, але коли може яка потреба буде, то ласкаво прошу мене повідомити.

Переїжджаючи до м[іста] Рівного я просив би кореспонденцію на моє ім'я слати мені до «м[іста] Рівне, Шосова 1, Товариство «Просвіта», Степану Ковальському для мене (А[ндрій] Д[авиденко])». Можна також слати листи до м[іста] Тарнополя, Медова 21, пані Заячківський для мене. Це також певне місце.

Зістаюсь з великою пошаною до Вас

Андрій Давиденко (Гриясина)

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 197–200.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 11 ЖОВТНЯ 1921

За час праці моєї у Підволочиську з початку місяця вересня до цього дня, шляхом розмов з людьми різних національностей і поглядів, які переходили з закордону до Польщі (мав розмови більш як з 50 чоловік) і іншими агентурними засобами, мною виявлено.

1) Влада у большовиків так цивільна як і військова опирається головним чином на «ответственных сотрудников» (комуністів), а коли де й допушен до праці на вищих посадах фаховців («специ»), то за ними встановлено суворій догляд, нарочито для цього призначеним особам (шпіонаж), і, таким чином, кожний крок «спеца» мається на увазі. В разі провокації, або непевності з боку «спеца» в крашім випадку його чекає арешт, а гуще — ЧК і розстріл. Тому організація влади у большовиків з'являється досить міцною. Але не дивлячись на те, а також і на то, що «взяточничество» у них карається смертю, цей спосіб заробітку знаходиться в дуже широкому розвою, позаяк платня, яку одержують урядовці (від 4,000 до 16,000 руб[лів] на місяць) при існуючій там дорожнечі (до 4 000 руб[лів] фунт хліба), далеко не є задовольняючою.

2) Населення до влади большовиків відноситься дуже вороже і недовірчиво й рахує її тимчасовою. Сподівається, що як не сама по собі ця влада загине, то її знищать центральні держави й повстання. На Україні, головним чином, покладають великі надії і на Головного Отамана Петлюру. Багато є й таких, котрі бажають і аби якої влади, навіть царизму старого, тільки б не сучасної.

3) Агітація тепер проводиться не інакше як під час вистав та танцювальних вечірок, позаяк спеціально на мітинги населення йде дуже неохоче. Сама агітація полягає як і раніше в гучних словах, якім перестало давно вже вірити населення. 27-го вересня до Волочиська приїздив нібито головнокомандуючий Київським округом, який попереджував населення щодо війни з Польщею й Румунією. Говорив, що питання бути чи не бути війни вирішиться з 5-го до 10-го жовтня, але запевняв, що, мовляв, ми до війни готові і вона нас не лякає. Населення до всяких промов відноситься індиферентно.

4) Щодо національного руху населення на Вкраїні, то такій безумовно існує в широкому мастабі, але все проводиться таємно. Одверто дальш не йде як до друкування на українській мові деяких часописів, позаяк в останній час це «зло» дуже суворо карається. Особливо большовикам не подобається орієнтація УНР, а з нею й ім'я Головн[ого] От[амана] Петлюри. «Петлюровців» без жалю розстрілюють, не дивлячись не на які амністії.

5) Політичні й соціалістичні бажання різних клас населення, з огляду на їх різноманітні барви, виявити досить трудно. Щодо села, то там тільки й бажають щоби у кожного ж них був свій клаптик землі, на якому б він міг спокійно працювати. Взагалі говорять: «Най хоч знов приходять п[ани] поміщики, бо з ними було краще жити, чім тепер без них, хоч і на їх землі».

6) Економічний стан населення і сільське господарство на Вкраїні було б майже й добре, коли б не «продналог» (розверстка), який цілком знищив нашого селянина і відбив у нього охоту до праці. В даний мент «продналог» доходить до 15–18 пудів при врожаю в 12–15 пудів з десятини. За невиконання «продналогу» селянина чекає реквізиція всього його майна.

7) Про стан голоду взагалі і зокрема на Вкраїні рахую зайвим інформувати, позаяк цей стан красно можно себе уявити читаючи місцеві часописи.

8) Закон про землю, оповідають, існує такий, на підставі якого земля переходить у власність селянина на 7 років, по 8–10 дес[ятин] на сім'ю, в залежності від складу й якості землі. Більшість бувших маєтків зараховано в державний фонд і на них працює військо. Кожна трудова школа наділена нібито 10 дес[ятинами] землі, з якої мусять годуватись сніданками учні школи, обробляючи її під зарядом вчителів.

9) Гроші повинні ходити тільки совітські, за спекуляцію грішми — розстріл.

10) Транспорт в жахливому стані. Опал паротягів, які ще залишилися працездатними, провадиться деревом; вуглю нема й не буде, позаяк Донбас вмер років на 10 (потрібують капітального ремонту всі машини). Зараз існує розпорядження на залізниці Київ — Одеса знести другу колію, шпали якої мусять піти на ремонт залізниць в центрі Росії.

10) Багато говорять про страшну працю для большовиків повстанців Шепеля, Махна, Заболотного, Лиха, Орлика, Тютюнника та інших, які не дають спокою большовикам, не дивлячись на суворі засоби з боку большовиків, щодо

знищення цих «банд». Населення дуже прихильно ставиться до повстанців, добровільно для них збирає поміж себе «продналог», з якого повстанці й годуються. Оповідають, що Заболотний, коли купує що у населення, то платить за все золотом.

11) В останній час зауважено дезертирство серед чекістів, які переховуються понад кордон з метою залишити порожденний ними свій «рай». Таке явище викликане нібито тим, що в скорому майбутньому мусить розпочатись загальне повстання в цілої Росії.

12) Щодо війська, то воно зараз же (поки тепло) має приблизно порядний вигляд, хоч і певна третина боса, або в постолах. На зиму обув'я заготовлюється, але одягу зимового не буде. Озброєно добре. Склад війська досить різноманітний: киргизи, башкири, китайці, кавказці, татари і т[ак] д[алі]. Українських частин на Вкраїні нема, вони десь в центрі Росії. Головну військову силу уявляють т[ак] звані «курсанти», себто молодь скінчивша курс червоних командирів. Багато є бувших російських старшин, які займають командні посади («специ»). Останні до справи відносяться індиферентно, а коли й працюють, то лишень тому, що нема куди дітись і бояться ЧК. Військо як таке не має великої вартості і навіть самі говорять, що покидають зброю в випадку війни або загального повстання. Постачання харчами організовано в такий спосіб, що козака мусить готувати той селянин, у якого на постою козак, а тому військовики допускаються до грабіжництва селян.

13) Промисловість фабрична й заводська в мертвому стані, нема з чого фабрикувати, а також і нема чім: все зруйновано й потребує капітального ремонту. Заводи зброї — Тульський та Іжевський — працюють.

14) Наприкінці мушу докласти, що раніш існуюче на Збручі «савінковська» організація зараз є мертвою, але на місце її виплинула організація врангелівська-гетьманська, яку підтримує Франція. Завдання — знищення большовизму і відродження Великої Федеративної Росії, здається навіть на чолі з монархом. Першою ластівкою цієї організації на Збручі, у Підволочиську, в середині минулого місяця був і є капітан Волжський (можливо це псевдонім). Праця його поки що провадиться в закупівлі різних большовицьких документів, переважно військових, газет, розпоряджень і т[аке] і[нше], за доставку яких платиться значні гроші (я був свідком, коли 5-го жовтня п[аном] Волжським було видано підволочиському жидові 50,000 мар[ок] п[ольських] за паку газет і наказів большовицьких). Зараз п[ан] Волжський виїхав до Варшави в справі порозуміння щодо гарантії життя волочиським чекістам, які йому передадуть всі справи ЧК, а самі перейдуть кордон і будуть жити в Польщі. Волжський, між іншим, оповідає, що на січень будучого року треба чекати великих подій. Вже зараз нібито в Румунії є цілком підготовлені 3 дивізії російських, з них одна кінна і дві піших. Врангелівська і гетьманська організація дійшли поміж себе до повного порозуміння щодо акцій проти большовиків. На уряд УНР і Головн[ого] Отамана Волжський дивиться як на «божевільних людей» і дивується чому уряд цей не вживає заходів щодо порозуміння з ними.

З часу появлення на Збручі п[ана] Волжського працювати стало далеко трудніш позаяк він в своюму розпорядженні має великі матеріяльні засоби і за гроші купує собі агентів. Так, наприклад, особу, яку направляється на той бік з

метою розвідки, задовольняється 30,000 м[арок] п[ольських], або 1,000,000 руб[лів] сов[ітських], незалежно від того які будуть відомості звідтам, за це окрема плата. Раніш ми мали на тиждень до 15 часоп[исів] большовицьких, а з появленням п[ана] Волжського ми вже не маємо й половини, позаяк він за одну часопись платить до 1,000 мар[ок] п[ольських] (при мені видав одному за 7 газет 5,000 мар[ок]).

Поки що виявлені так співробітники цієї організації:
полковник Вебер — Тарнополь, вул[иця] Замонастирська ч[астина] 22;
п[ан] Шурінців, підполк[овник] Дем'янов і п[ан] Новаковський працюють в Скалі;
капіт[ан] Тимошенко — Копичинці, керовник <…> офісу ч[астина] 5;
п[ан] Марцинчин, секретар гетьманської організації у Варшаві, отель «Saski» ч[астина] 66.

Найближче керівництво щодо організації пунктів на Збручі згаданої орієнтації знаходиться в руках французького лейтенанта Шарпантьє (Львів, отель Жорже), штаб його знаходиться — Коперника ч[астина] 9 (французька військова місія). Більш докладні відомості щодо цієї організації буде подано після повернення Волжського з Варшави.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 208–209.

ПРИКОРДОННИЙ ПУНКТ, ГУСЯТИН

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД ЛЮТОГО 1921

Залізничник повернувся в кінці грудня з Шепетівки і оповідає слідуюче.

Фактично нейтральної зони немає. Большовики для реквізицій хліба заїжджають під самий польський фронт (кордон). В нейтральній зоні влади майже немає ніякої. Переходить нейтральну зону можна тілько удень, бо старшно розвинутий бандитизм на лінії від Корця до Новограда, страшенно грабують. Спекуляція в нейтр[альній] зоні розвинута. З Польщі везуть нафту, сіль, сірники і др[угі] товари, котрі вимінюють на цукор, олій, муку. За 10 ф[унтів] нафти можна дістати до 2 п[удів] жита. Мед в нейтр[альній] зоні коштує 30 м[а]р[ок] фунт, а в Рівному вже його перепродують по 125 м[а]р[ок].

Літератури большовицької єсть досить. Української літератури немає. Зато в нейтральній зоні дуже багато розповсюджуються відозв Савінкова.

«Українські» гроші ходять вище «совітських». Ціни там такі: корова, напр[иклад], коштує 250,000 «совітськ[ими]», 80,000 «керенками», 20,000 польськ[ими] мар[ками], 4,000 «царськими». На «царські» пуд жита коштує 25 р[ублів], фунт цукру 10–12 р[ублів].

Большовики ведуть страшенну агітацію за наступ на поляків. Один комуніст в своїй промові зазначив, що «коли ми не будемо воювати, то наша армія розвалиться, і тоді буржуї візьмуть нас голими руками». Населення прикордонної смуги (на Волині окуп[ованій] поляками) не вірить у можливість мирної згоди з большовиками і коли в останній час большовики розвили агітацію за наступ на Польщу, то масами населення виїхали з прикордонної смуги вглиб Польщі, бо чекають через 2–3 неділі наступу большовиків.

Большовики вивозять з Шепетівки цукор і все що можна. Залізничники звільнені поляками з посад проїли все що було у них, але до большовиків на службу йти не хотять. Дуже багато інтелігенції вивозять з України. Багато залізничників большовики вивезли на Мурман. Всіх запідозр[ених] в «петлюровщині» селян і інтелігенцію вивозять на «принуд[ительные] работы» на Донецький басейн і в Сибір. Родини тих, котрі втікли від большовиків терплять страшну нужду. Заставляють їх робити саму брудну роботу. Надзвичайно багато утікає з совдепії жидів.

У війську дисципліна в зв'язку з перемир'ям ослабла. Коли непогода або холод вони з застав утікають по хатах. Обмундировані добре тільки комуністичні частини. Стараються всіх обмундирувати на рахунок селянства. В останній час був виданий наказ «волревкомам» зібрати з населення певну кількість кожухів. Урядовці установ совдепії жиють дуже погано. Некомуністам дають дуже маленький пайок.

Селяни зброї мають досить, але бракує набоїв. Активних виступів проти большовиків немає. Був один випадок в Любарі, коли селяни повстали з приводу реквізиції збіжжя і харчових продуктів. Вони вимагали по 15 пуд[ів] жита з десятини, курятини і яєць. На реквізиції менше 100 красн[оармійців] не посилають.

По селам заведені «комбеди». На кожний десяток призначається «десятник» для стеження за дорученими йому хазяями. Коли хто-небудь з доручених «десятникові» селян зробить виступ проти совітської влади, то такого «десятника» зараз же розстрілюють. Заводять по волостях «комячейки». В Корниці Ізяславського повіту голова волостної «комячейки» бувш[ий] городовий.

В нейтральній зоні військ мало. В Шепетівці стоїть желдив (залізнод[орожна] дивізія), а в Славуті військ дуже мало. В Кривині стоїть застава 15 чол[овік] красноарм[ійців]. Проходив через Жуків — Марачівка — Хоровець — Гута — Сенігів. Там не було військ. Через польський фронт проходить не дуже важко. За 100 марок пропускають через кордон. Зі Здолбунова по той бік переходить щоденно до десяти чоловік. До Корця поляки видають перепустки, а звідтіля за 5 вер[ст] нейтральна зона.

Пасажирський поїзд ходить зі Славути до Києва не регулярно. Один залізничник їздив зі Славути до Києва і назад і ніхто ніде не питав перепустки. Потратив 10 день на подорож. Чуднівський залізн[ичний] міст большовики вже поправили. Торгівлі абсолютно ніякої нема в совдепії. Можна купувати тільки у знайомого. За торгівлю розстрілюють.

Дуже багато скупчено військ, переважно кавалерії, на лінії Жмеринка — Могилів, Вінниця і Козятин. В Проскурові «політком» здолбунівський машиніст Панкін.

Розказують, що перед Різдвом коло Бердичева проходили відділи (6–7) по 500 чоловік (лишки нашої армії) гарно озброєні і обмундировані. Гарно поводились з місцевим населенням. Не було жодних ексцесів. Йшли на південь.

У селян настрій пригнічений. Вони втратили всяку надію на визволення з-під большовицького ярма. Ні на кого не надіються. Коли б хто йшов, то ми, кажуть вони, дали б більшовикам перцю, але щоб це було стало, а не хвилево, а потім нас знову залишать большовикам.

В поїздах класних вагонів немає.

Іван Корженевський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 22–25.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД КВІТНЯ 1921 (1)

По цім боці Збруча

Большевицький режим змушує до еміграції за Збруч не лише інтелігенцію, а й велику кількість селян і то не куркулів, або середняків, а іменно бідняків. В більшості це селяни, що володіють від 3 до 6 десятинами землі. Багато є безземельних, рідше зустрічаються такі, котрі мають 10 і більше десятин. Всі вони розташовуються переважно в прикордонній смузі недалеко від Збруча, або над самим Збручем. Тікаючи з дому, селяни беруть з собою значний запас поживи і корову або коні, які тут продають і за ці гроші живуть. Крім того, тим із них, котрі оселяються над самим Збручем, родина час від часу передає з дому муку, хліб, масло і т[ому] п[одібне]. Серед цих втікачів значний відсоток складають бувші міліціонери, подекуди зустрічаються бувші старшини і начальники райо-

нів міліції. Таких емігрантів можна налічити по кілька десятків чоловік в кожному селі прикордонної смуги.

Опинившись на цім боці Збруча, кожний такий втікач в першу чергу запитує про те, де зараз находиться українських уряд, що він робить, де українська армія, чому вона не йде визволяти край від комуністів, шукає українську газету. На всі ці запитання він ні від кого не може одержати відповіді, а українські газети «Рідний край», «Вперед», «Український вістник», які інколи (дуже рідко) попадають сюди, не задовольняють і абсолютно не можуть задовольнити селянина, а до того він їх зовсім не розуміє. Зрідка надходять неясні чутки про те, що українська армія майже не існує, а якщо й існує в якісь невеликій кількості, то вся вона сидить за дротом.

Відсутність жодної інформації з українського боку призводить до того, що втікачі переконуються в безнадійності своїх сподіванок на те, що їм пощастить повернутись додому за допомогою українського уряду і війська, і вони починають шукати іншої сили, яка би зробила це. І знаходять її в особі Савінкова і «батька» Булак-Балаховича.

В Гусятині і інших значних містах по Збручу є уповноважені «Російського політичного комітету» в Варшаві, які розвинули по всьому кордону широку роботу агітаційну та організаційну як по цей так і по той бік Збруча.

Спроваджується на кордон і за кордон сила агітаційної літератури у вигляді брошур Савінкова, газети «Свобода», відозв з закликом до повстання проти большевиків «батька» Булак-Балаховича, таких же відозв (очевидно фальшованих) за підписом «Революционного комитета российской соц[иал]-дем[ократической] партии», програм «Народного союза защиты родины и свободы» і т[ому] п[одібне].

Агенти Балаховича з відома чи без відома «Російського політичного комітету» ведуть словесну агітацію звернену проти української державності і жидів. Агітується, коротко кажучи, ведеться в такім напрямку: «І нащо нам тута Україна? Це ж все Україна наробила, що нам приходиться терпіти тепер від большевиків і тинятися по чужих хатах. Україна і жиди, бо вони всі без винятку комуністи, так що якби вирізати усіх жидів, то большовизм мусів би моментально згинути».

Шириться чутка, що український уряд ніколи не поверне, бо «Антанта наказала Петлюрі сидіти тихо, а всіх хто йде проти большевиків злучила разом в один "Всероссийский центральный комитет" і поставила під начальство Врангеля». Говориться про велику поміч Франції і Америки.

Прибавляючи обіцянкою скорого вигнання большовиків, ці люди притягують до себе полуінтелігенті елементи еміграції, а також багатіших селян і використовують їхні родинні зв'язки для ширення своєї літератури по тім боці Зруча, за що щедро платять польською і царською валютою. За допомогою тих же зв'язків нав'язані зносини з російськими протибольшевицькими організаціями аж до Ямполя.

Кажуть, що мають через всю Україну зв'язки з Доном. Гусятинські агенти нав'язали стосунки з «Особым отделом» на тім боці і мають свого чоловіка на посаді повітового «воєнкома» в Проскурові. Вони розпоряджають великими су-

мами в польській і «царській» валюті і тримають пару коней, воза і фірмана спеціально для роз'їздів по свойому району.

На чолі організації в Гусятині стоїть бувший царський пристав (при укр[аїнській] владі начальник міської міліції) Бистрицький, який одночасно є агентом польської контррозвідки. Він часто буває в Тарнополі, де находяться його дружина і діти. Всі «інформації» про «Всероссийский центральный комитет» і т[ому] п[одібне] походять від нього.

Його правою рукою являється селянин с[ела] Терешковец О. К. Для характеристики цієї особи досить передати один випадок з діяльності її під час останнього перебування української влади на Україні. Після повороту української влади заходами його було заарештовано місцевого селянина Р. по обвинуваченні в большевизмі. Заарештованому загрожував розстріл. Дружина його молода жінка знаючи, що К. мав найбільше відношення до справи арешту її чоловіка, звернулась до К. з проханням допомогти їй врятувать чоловіка бодай від розстрілу. К. пообіцяв, а пізніше, порозумівшись з одним із козаків якоїсь частини, що стояла на той час в його селі, порадив жінці звернутись до нього, видавши його за члена суду, що має розбирати справу Р-а, і наказав їй не жалувати для нього грошей (бо все може зробити, як йому добре заплатити), і взагалі не відмовляти йому ні в чім, чого б не забажав, коли вона хоче справді добитись помилування чоловіка. Наївна жінка повірила і пішла до козака. Козак взяв у неї 6,000 австрійських корон і зґвалтував її. 4,000 корон козак оддав К-му, а жінку заразив сифілісом. Р-а, розуміється, розстріляли, козака Бог має, жінку большевики силоміць відправили в лікарню, а К-ий сидить за Збручем і сміється з «дурної».

Оці людці, завдяки відсутності всяких інформацій зі сторони укр[аїнського] уряду і своїй агітації поволі опановують настроями втікачів-селян так, що після кількох тижнів перебування їх на цім боці, тобто ближче нібито до українського уряду, вони перестають цікавитися українською справою, а навпаки розпитують про Балаховича, попитують за «Свободою» і т[ому] п[одібне].

Розкидаючи в прикодонній смузі на Україні відозви Балаховича, агенти його провокують селян на неорганізовані виступи проти большевиків, а разом з тим заставляють їх пильніше стежити за кордоном, що дуже ускладняє справу зносин між обома берегами Збруча.

Зараз вони планують організацію озброєного нападу з-за Збруча на Кам'янець, який має відбутися нібито за допомогою поляків, які дадуть їм зброю в кількості коло 600 рушниць. Трудно сказати оскільки ця затія має виглядів на успіх, в котрому разі напад цей, незалежно від того хто візьме в ньому участь (коли тільки він дійсно відбудеться, а є підстави цього чекати), буде мати величезне провокаційне значіння для українського населення.

На щастя, ця «балоховичська» організація порівнююче легко піддається зовнішньому розкладові внесенням недовір'я до керуючих осіб в тім, що вони платять своїм співробітника за «роботу» і зв'язки менше ніж повинні, і присвоюють собі суми видані на цю справу центром, та компрометацією самої особи Балаховича. Але цього не досить. Треба негайно налагодити справу певної інформації і доставки відповідної літератури на кордон. А то, скажім, універсалу Ради Республіки не тільки ніхто не читав і не бачив, але навіть не знає про існування такої Ради. Так само з відозвою Головного Отамана до населення. До зарізу пот-

рібна газета українська популярна, багата інформаціями, типу хоч би тої ж «Свободы», бо «Рідний край» абсолютно не відповідає цим вимогам. Хоча це єдина українська газета, з тих що виходить в Галичині, яка прихильно ставиться до українського державного центру в Тарнові, але інформації її остільки скупі, а часом і неправдоподібні, що з цього боку вона не витримує жодної критики і тим вимогам, з якими зараз підходить до газети читач-селянин, абсолютно не задовольняє. Крім того «Рідний край» переповнений особистими сварками з «Укр[аїнським] вістником» і «Вперёдом», в яких наш селянин не має змоги, ні цікавості та охоти розбиратися.

О. Сократів

Ів[ан] Корженевський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 102, 107.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД КВІТНЯ 1921 (2)

У Львові нам дістали від польської військової влади «dokumenty podróży», де було зазначено «sluszbowo». Ця примітка — «sluszbowo» — наробила нам немало прикростей. Ми своїм зовнішнім виглядом звертали на себе загальну вагу. До нас дуже часто чіплялись за документами і запитували «Панове з Росії»? Навіть були випадки арешту, бо представників польської влади дивувало, на якій підставі ми одержали такі документи і наводило їх на підозріння нас в фальшуванню документів. Приходилось пояснювати, на якій підставі нам видані ці документи, що дуже і дуже небажано, бо між поляками єсть немало большовицьких агентів.

На Збруч ми приїхали в дуже незручний час: лід вже розтопився, річка стала глибокою і тому зв'язок з тим боком був трудний. Большовики через міст не пускали, з того боку скілька день абсолютно нікого. Нарешті нам все таки вдалось зв'язатись. З того боку нас попередили, що на цім боці Збруча єсть дуже багато большовицьких агентів, а особливо в Скалі. Декотрих були навіть зазначені прикмети. Тому радили бути дуже обережними, щоб не видати їх на тім боці. Особливо просили нас про це особи, котрі займають зараз у большовиків урядове становище і за котрими особливо слідкують, щоб вони не мали зв'язку з цим боком.

Прийшлось ходити і їздити вздовж по Збручу від Гусятина до Скали по знайомим місцям, шукаючи найкращого місця для зв'язку. Підшукували людей по цей і той бік Збруча. На жаль, ми переконались, що прибули на Збруч запізно і коли перше можна було дуже легко нав'язати зо всіма потрібними людьми зв'язки (в січню і лютому) на тім боці тому що був лід і в нейтральній зоні довший час не було ніякої влади, то зараз значно трудніше.

Над Збручем большовики в значніших пунктах настановили «Особые отделы» і більш пильно слідкують за кордоном. Крім того ми вже застали на Збручу агентів Савінкова і Балаховича, котрі тут уже працюють декотрий час, і вже вспіли зробити потрібні їм зв'язки з тим боком, і поширити свій вплив на заможне селянство і русопетську інтелігенцію за допомогою своєї літератури, яка в значній кількості розповсюджується ними. Бачучи розклад на тім між червоною армією ці агенти задумали зробити напад на Кам'янець. В цім напрямку ними

ведеться агітація і організація. Ми застерігали декотрих емігрантів від цього необережного кроку, наслідки котрого могли бути надзвичайно негативні. Це могло спровокувати немало інтелігенції на тім боці і у Кам'янці, а також унеможливить нашу дальнійшу працю.

Недавно приїздили до Гусятина від «Русс[кого] исполнит[ельного] комит[ета]» з Варшави якійсь старшини росіяни, котрі привезли гроші і літературу, та говорили, що вони мають одержати від поляків дозвіл на організацію повстання. Зараз, коли настала весна і перебуваючі тут емігранти за всяку ціну хтять повернутись додому, вони готові йти за всякими авантюрниками аби їм була обіцяна можливість повернутися додому.

Приходиться боротись за вплив з цими суто російськими чинниками і, по можливості, дискредитувати їх в очах як емігрантських кол так і населення по той бік Збруча, а також тих людей, котрі приходили до них з того боку для зв'язку. Нам це до якоїсь міри вдається. На жаль, при цілковитій відсутності якогось певного інформаційного матеріялу і літератури, це забагато одіймає часу і енергії і шкодить безпосередній організації праці.

Треба не допустити до того, щоб цей емігрантський настрій використовували ворожі українству елементи, котрі ведуть ворожу агітацію проти нашої самостійності і хотять взяти ініціативу повстань в свої руки. Конче необхідно командирувати військових людей, котрі могли б взяти ініціативу підготовки повстань і зв'язок з організованими вже на терені Кам'янецького повіту невеличкими відділами повстанців в свої руки.

Саме краще місце на Збручі для зв'язку і постійного осідку — Гусятин. Скала зараз є місцем адміністративного і торгівельного центру, в якому ще до того скупчилось дуже багато втікачів, особливо жидів, і тому большовики звернули на це місто пильну увагу і післати більш агентів ніж в друге місце. Часті зносини Скали з Кам'янцем зауважені большовиками і це привело до того, що зараз переходити в цьому районі Збруч стало небезпечним, навіть для селянок, що тверджується авторитетними в цій справі місцевими контрабандистами. Навіть ці останні на якийсь час припинили свою діяльність.

В Гусятині на цім боці емігрантів дуже мало. Місто розвалене і тому тут торгівлі немає такої як в Скалі. 2–3 крамнички, куди приходять з того боку селянки за нафтою та сіллю. Зато на тім боці в Гусятині большовицький адміністраційний центр. Там «Особый отдел», таможня, вища початкова школа, початкова школа, район міліції, недалеко волость (в Ольховці). Єсть дуже багато української інтелігенції, національно певної. На цей бік переходять вільно за покупками і тому можна досить часто зустрінути потрібну людину. Крім того легше, в разі потреби, викликати кого-небудь на цей бік.

В Скалі ми маємо свого агента, котрий доставлятиме всі відомості з Кам'янця і літературу. Зв'язок з Кам'янцем і далі ми можемо тримати тільки через певних людей, котрих в Скалі не знайдеш багато. Для розповсюдження літератури і пересилки її на той бік єсть підходяще місце і люди. Для цьої потреби можна використати одного з урядовців М[іністерства] в[нутрішніх] с[прав], котрий сидить у Сидорові зі своїми підлеглими міліціонерами. Тілько треба йому виплачувати акуратно належну платню і в урядовий спосіб зобов'язати його робити це. Нашому агентові в Скалі треба видати посвідку в тім, що він є корес-

пондентом «Українпреса», тоді він буде мати змогу одержувати і перетримувати у себе комуністичну літературу, не ховаючись від польської влади. Також потрібно йому визначити постійну платню (від 3,000–4,000 тисяч мар[ок] п[ольських]). Тимчасово нами йому виданий аванс в сумі 20,000 к[а]рб[ованців].

В Гусятині Кам'янецького повіту необхідна людина на постійнім утриманню, котра буде робити потрібні зв'язки на тім боці та кілька своїх людей в місцевих сов[ітських] установах. Там ще треба одного кур'єра, котрий буде тримати постійний зв'язок з Кам'янцем, по крайній мірі повинен буде бувати там не менше одного разу на тиждень.

В Кам'янці необхідно заснувати інформаційне бюро (в складі кількох людей), котре через Гусятин даватиме нам відомості і зв'язується з Н[овою] Ушицею, Вінницею і др[угими] місцями. В Гусятині вже відповідний чоловік єсть, але треба йому дати платню. До Кам'янця нами вже післано одного чоловіка, котрий має викликати до нас певну особу для переговорів в справі організації в Кам'янці інформаційного бюро. Треба було б виробити тут певний кошторис на утримання нього бюра і переслати туди гроші для утримання людей і на зв'язок з другими пунктами. В крайнім разі необхідно видати тимчасово аванс, щоб вони могли там розпочати працю.

Подані нами про той бік інформації ми одержали від біженців, тих селян що переходять на цей бік за різними покупками, служачих в совітських установах, з якими ми зв'язались, і із совітських газет. По поверненню із Кам'янця нашого післанця будуть інформації точніші, бо йтимуть з безпосереднього джерела.

Ів[ан] Корженевський

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 108–111.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 15 КВІТНЯ 1921

I

«Комуністична партія (б[ольшевиків]) України» не творить зараз однолітної цілості і ділиться внутрі на декілька групіровок, які, однак, не можуть виявити себе через ту сувору дисципліну і строгу централізацію партійної організації, яку завдяки комуністичним партійним центрам «Р[осійської] к[омуністичної] п[артії]» і «К[омуністичної] п[артії] б[ольшевиків] У[країни]. Партійні місцеві органи (повіт[ові] і губ[ерніяльні] «паркоми») призначаються зверху, місцеві організації не мають права голосу в питаннях політики і тактики партії і являються лише точними виконавцями політики центру, яка не завше і не скрізь відповідала місцевим умовам і завданням комуністичної партії.

Неможливість вплинути на політику партії витворила серед комуністичних організацій певні угруповання невдоволених політикою партії і її тактикою, так і системою її організації, які однак поза цим всім мусіли безсуперечно переводити на місцях свою роботу по вказівкам і під керівництвом призначених з центру і не ознайомлених з місцевими відносинами «паркомів». Сувора дисципліна і ціла система організації партії ставила їх в такі умови, що мусіли мовчати, або відходити від роботи.

Зрештою це невдоволення вийшло на світ на проскурівській районній конференції «ответственных партийных работников». «Часовой труда», орган проскурівського «повітнаркому», навіть «виконкому» і «политотдела» №-ої перебуваючої в проск[урівській] дивізії, в числі від 25 лютого подає тези прийнятого на конференції докладу під назвою «Коммунистическая партия и рабочая демократия». На жаль, ця газета попала в наші руки на такий короткий час, що ми не встигли навіть переписати ці тези. Подаємо їх зміст. Констатуючи все вищесказане, докладчик в своїх тезах поставив такі домагання:

1) боротьба з бюрократизмом в партії;
2) усунення призначених «паркомів» і взагалі скасування системи «назначенства» в партії;
3) виборний принцип партійних керуючих органів;
4) притягнення в ряди комуністичної партії та до державної роботи ширших кол робітництва;
5) пристосування політики і тактики партії до місцевих відносин;
6) право ініціативи і голосу місцевих організацій в справах політики, тактики та організації партії;
7) права виявляти свої думок для тих окремих членів партії і цілих груп, які не годяться з політикою центру і т[ак] д[алі].

Оце головні моменти докладу. Всьої порції пригадати не можемо.

Про взаємовідношення між виниклими в рядах комуністичної партії групіровок можна говорити, оскільки ми мали нагоду десь їх спостерігти, або про них чути. Видно лише одно, що одні з них втративши віру в можливість допомогти справі просто відходять від роботи. Другі, зневірившись в можливості закріплення комуністичного ладу спішать пограбити по змозі більше грошей і втікти за кордон. Треті ще пробують щось робити, лагодити з місцевими елементами, але четверті (агенти центру) таких «роз'ясняють» і врешті арештовують.

Для ілюстрації можна навести такі приклади. Ольховецький «воєнком», безперечно комуніст, в тіснішому колі своїх знайомих, хватається руками за голову і мало не плачучи питає: «Что делать, что делать?! Я не могу больше обманывать народ, мне тяжело». Виїхавши одного разу в котресь село на мітинг, де мав промовляти з приводу «розверстки», він доїхав до села, побачив зібраних на мітинг селян і повернувся назад, не зробивши того, за чим їхав. Зараз він добуває собі лікарське свідоцтво, для того, щоби звільнитись від служби і їхати додому господарювати. Чемерівецький «райпродкомісар», комуніст-грузин застрілився перед арештом його за то, що робив селянам полегші при виконанні «розверстки».

Утечі різних комісарів з грішми стали остільки часті, що це вважається за явище майже нормальне. Для характеристики комуністів третьої категорії можна було б вказати, наприклад, б[увшого] голову кам'янецького ревкому Шеулка, заарештованого за потурання українцям (меж іншим він багато допоміг звільненню із в'язниці лікаря К[остянтина] Г[ригоровича] Солухи) і тому запідозрено в співчуттю контрреволюції. Розуміється, що такі відносини утворюють атмосферу недовір'я і підозріння в рядах самих комуністів.

По ночам комуністи п'янствують (бо вдень не можна — за це виключення з партії). До того ще треба вказати на те, що серед комуністів є і справжні контр-

революціонери на зразок начальника гусятинського «Особого отдела» Мастерова. Це «донской офицер», козак Авсентєївської станиці Донської області, має велику земельну власність на Дону і будинок на Великій Васильківській вулиці в Києві. Користаючи з великих повноважень (він підлягає лише «Особому отделу» в Києві і Всеросійській ЧК), цей добродій б’є комуністів по фізіономії, його люди ізбивають їх часами до полусмерті нібито за то, що вони десь буянили або щось подібне, навіть в тому разі, коли в дійсності нічого подібного не було. Так він вибив за «п’янство і буянство» бувшого начальника совітської міліції і завід[увача] відділом управління тов[ариша] Астахова, а після того відправив його до Проскурова, де, кажуть, його може чекати розстріл.

Єсть іще одна категорія комуністів, які розчарувались в комуністичному раєві, або втратили віру в зміцнення радянської влади на Україні. Вони хотіли спокійно осісти вдома порвавши з комуністами, лише бояться, що нова влада, яка заступить комуністів, каратиме їх за їхню діяльність під час большовицького панування, і стараються наперед в якийсь спосіб забезпечити собі амністію.

Так, уродженець с[ела] Юрковець Кам’янецького повіту Кучмій, бувший командир полку большовицької кавалерії, який в свій час розстріляв чимало українських старшин, зараз випрошує в укр[аїнських] вчителів рекомендації в тім, що він самий справжній українець і пересилає їх на цей бік Збруча з проханням виклопотати йому перед укр[аїнським] урядом прощення його гріхів, за що готовий прислужитися чим-будь українській владі.

Наведених прикладів вистачає, щоби уявити той стан розкладу комуністичної партії, в якому вона перебуває. Зовнішня цілість партії затримується лише страхом невдоволених виступити активно перед безоглядним терором пануючої групи партії.

Той же терор затримує від акульного виступу українське робітництво, яке живе в надзвичайно тяжких матеріяльних умовах, і досить розпорошено через те, що большовики систематично руйнують професійні організації. Найтяжче зараз приходиться в Кам’янці друкарям, які переслідуються за видання свого органу «Друкар». Взагалі все робітництво підозрівається в контрреволюції, особливо після останніх подій в Кронштадті, Києві, Одесі.

Щодо селян, то вони крім постійних закидів в контрреволюції терплять найбільше від того, що являються об’єктом продовольчої і взагалі економічної політики комуністів, про що будемо говорити пізніше.

Прямуючи до того щоби розкласти село і тим знищити, або принаймні зменшити його відпорну силу, большовики зараз уживають способу використання особистих рахунків, інтриг, натравлювання одного на другого. Досить щоби в селі було кілька особистих ворогів, щоби комуністи хитро сплетеною системою інтриг не розбили ціле село, викликали жалоби одних на других, доноси, сплетні, серед яких якась організація села стає дуже трудною. Для своїх цілей використовують честолюбиві, а іноді просто злочинні елементи села.

Розагітувати село не вдається тим більше, що вся майже агітація зводиться до закликів виконувати розверстку та лайки своїх ворогів. Ведеться агітація переважно словесно на мітингах, на яких промовляють лише офіціальні представники влади. Населення відвідує мітинги в досить численній кількості в цілях суто інформаційних. На мітингах промовцям подаються записки з запитаннями

такого змісту: «Правда ли, что нам может угрожать оккупация белогвардейской Польши?» або «Каково положение в Кронштадте? Почему этот контрреволюционный бунт до сих пор еще не раздавлен?». В такий спосіб (бо іншого немає) населення старається інформуватись про події і хоч в якісь мірі взнати правду, сподіваючись вчути відповідь, що: «Такая (польская) оккупация таки да угрожает нам», або що «кронштадтские белогвардейцы держатся упорно и ликвидировать их довольно трудно».

Крім мітингів агітаційним засобом большовиків є газета. В Кам'янці виходить стінний бюлетень місцевої філії УКРОСТА, «Голос праці» і «Вісті» кам'янецького повітового «виконкому» і «паркому». Обидва органи виходять на укр[аїнській] мові, рідко містять статті та повідомлення на мові російській. В Проскурові виходить російський «Часовой труда», у Вінниці виходять по-укр[аїнськи] «Вісті губревокому», в Києві також укр[аїнський] «Більшовик».

Плакатів, брошур, відозв дуже мало майже не видно за браком паперу і фарб (нафти для промивки шрифту). Кам'янецький «Голос праці» виходить на такому папері і такою фарбою, що не вважаючи на крупний і жирний шрифт, далеко не завше можна прочитати, що воно там надруковано. Цікавим є те, що по всій Україні для комуністичної преси (а іншої ж там не існує) введено попередню військову цензуру. В газетах часто, особливо в київськім «Більшовикові» можна зустріти білі плями. Найчастіше такі бувають в розділі «Бандитизм».

Ніякого майже політичного життя на Вкраїні не помітно. В Кам'янці крім невеликої групи ук[раїнських] с[оціалістів]-[революціоне]рів та може ще невеличких гуртків жидівських партій нікого більше немає. Розуміється, ці ж і другі в підпіллю і про якусь акцію з їх боку в цьому районі, принаймні поки що, говорити не приходиться.

Втікачі з Проскурова (між ними бувший повітовий комісар Верхома) передавали, що в Проскурові оголошено наказ про те, що укр[аїнські] с[оціалісти]-[революціоне]ри оголошуються поза законом за те, нібито, що на своєму конспіративному з'їзді чи конференції в Києві ухвалили взяти на себе організацію і провід селянських повстань. Коли саме відбувся цей з'їзд установити поки що не вдалося. Ті ж втікачі говорили, що на 1 квітня має бути скликана в Харкові конференція «К[омуністичної] п[артії] б[ольшевиків] У[країни]» і У[країнської] к[омуністичної] п[артії]», яка останні часи також перебувала в майже нелегальному стані, для того щоби прийти до якогось порозуміння між цими двома партіями.

II

Своє панування комуністична влада здійснює через «виконкоми» сільські, волостні, повітові і т[ак] д[алі]. Волостний з'їзд «виконкомів» обирає волостний «виконком» і членів до повітової ради робітничих, селянських та червоноармейських депутатів, яка обирає повітовий «виконком». Розуміється, що владою робляться всі заходи до того, щоби в органи влади попадали комуністи, або принаймні особи, які мають підстави боятися, або взагалі не бажати повороту української влади. При двох чи трьох степеневій системі виборів досягається того, що у «виконком» повітовий попадають ті ж особи, які до виборів «виконкому» складали «повітревкоми».

Уживається при виборах і пресії у вигляді обвинувачення в контрреволюції (а це вже відомо, що значить) тих, хто не голосували за комуністів. При всім тім

до повітових рад удається проводити і некомуністів (в Кам'янці від учительства обрано С[офію] Ф[едорівну] Русову), але в такій незначній кількості, що відограти в разі будь-яку роль вони не можуть. А до того ради збираються дуже рідко і вся влада фактично належить «виконкомам».

Останні мають різноманітний національний склад. Там можна найти і кацапів, і жидів, і комуністів-українців. Цікаво, що на цей раз місцевих комуністів до влади не допущено з недовір'я, що вони не будуть точно переводити політику центру і з-за їх «кумовства с местными петлюровцами», т[о] є[сть] спроби працювати в якомусь порозумінні з місцевими українськими силами, як то було під час перебування в Кам'янці большовиків в літі минулого 1920 року. Такі особи як Маренко, Олаф зараз усунені від влади.

На чолі кам'янецького «виконкому» замість усуненого Шеулка стоїть зараз Шестопьорів. Начальником повітової міліції, замість арештованого Астахова — Веріс, його помічником Годик, військовим комісаром Бітюков, делегатом (невідомо значіння цієї нової посади, але в кожному разі вона дуже відповідальна) при нім Макаров, завідуючим відділом праці — Пастернак, фінансовим — Єфімов, освіти — Волянський. Відділи освіти по волостних виконкомах також заміщені скрізь українцями.

Спирається влада і тримається влада виключно досконально розвиненим шпіонажом і терором, який переводить ЧК, агенти котрої є скрізь і завше, так що люди навіть оточенню своєї сім'ї боятися говорити одверто. Свою діяльність ЧК звертає проти всіх контрреволюціонерів і спекулянтів. До першої відносяться всі, хто служив українській владі, особливо військові, і всі інакомислячі (т[о] є[сть] майже все населення, особливо робітництво і інтелігенція). Спекулянтом рахується кожний, хто з голоду продає якісь цінні річі, золото, скажім одну золоту «п'ятирубльовку», в кого найдуть якусь валюту крім совітської. Само собою розуміється, що до категорії спекулянтів віднесено всіх власників великих магазинів і взагалі торговців-євреїв. Останніх переважно розстрілюють. Так розстріляно власника складу сільськогосподарських машин Вайнбаума, торговця папером Зусмана, власника великої галантерейної крамниці «Баба» і багато інших. Взагалі від комуністичного терору найбільше страждає єврейське населення.

Агнети ЧК єсть у всіх містечках і навіть в багатьох селах. Совітська міліція сила дуже непевна, через що не користується довір'ям влади. Начальники районів арештовуються і зміняються майже щотижня. Більшість носить у кишенях білі пов'язки. Дуже багато міліціонерів тікають за Збруч. Іноді це відбувається цілком організовано, під проводом начальників (Чемерівці).

По останнім відомостям одержаним від бувшого міліціонера, який був арештований і вивезений до Вінниці, звідки йому удалось втекти, большевики для підтримання «ладу і порядку», а також для боротьби з «бандитизмом» організують при ЧК «чрезвычайные кавалерийские отряды» в Вінниці, Проскурові і Кам'янці. Проскурівський отряд має № 4. В Кам'янці і, мабуть, в інших містах також, цей «отряд» складатиметься з чотирьох сотень. «Чрезвычайные отряды» набираються виключно з комуністів, або просто злочинців, для яких встановлення якоїсь іншої влади, крім большовицької, може загрожувати розстрілом за різні злочини карного характеру. Про розстріли українців не чути, принаймні в Кам'янці. Їх вивозять до Вінниці і дальше, кажуть, навіть що на Мурман.

Всі співробітники радянських установ настроєні до влади дуже вороже, але цього не виявляють, позаяк в кожній установі є «комячейка», яка також завжди являється органом большовицького шпіонажу.

Діловодство в радянських установах в Кам'янці проводиться українською мовою, очевидно для вгамування і нейтралізування «петлюрівської» агітації, яка в Кам'янці, цьому гнізді «петлюровской контрреволюции», досить сильна. В Проскурові ж в усіх установах, крім відділу освіти, діловодство проводиться на мові російській. По відомостям київських газет зараз нібито провадиться українізація центральних установ У[країнської] С[оціалістичної] Р[адянської] Р[еспубліки]. В Харкові для співробітників Ц[ентрального] и[сполнительного] к[омитета] одчинено курси українознавства і укр[аїнського] діловодства, відкриття яких вітав Раковський.

В школах навчання проводиться на українській мові, але для шкіл не скрізь вистачає підручників, а приладдя для письма абсолютно немає. Учителі загалом находяться під підозрінням в контрреволюції, а сельські часто одриваються від прямих своїх обов'язків для переведення учьоту селянського майна, землі і господарства.

До церкви большовики ставляться нібито байдуже, але попів дуже переслідують. Останній час большевики почали справжній похід проти інтелігенції: масово вивозять її кудись. Раніш це спостерігалось лише в місті, а останній час і на селі. Вивозять попів, учителів, дяків і т[ак] д[алі].

III

Особливої уваги заслуговує продовольче і взагалі, економічне положення та господарка большовиків на зайнятих ними теренах. На жаль, розпоряджаємо дуже небагатими відомостями з цієї області. Про стан залізниць свідчить комуністична преса, яка на ґвалт кричить про допомогу залізницям паливом, про необхідність мобілізації всіх працездатних мужчин та коней для організації доставки палива на залізниці. До цієї ж роботи притягається армія і навіть мобілізуються в порядку партійної дисципліни всі комуністи.

«Суботники» і «воскресники» використовуються також для допомоги залізницям. Оскільки большевикам вдається забезпечити паливом залізниці свідчить передова стаття вже згадуваного числа «Часового труда» з 26 лютого, в якій констатується, що незважаючи на всі вжиті заходи для врятування транспорту на терені радянських республік стоїть нерухомо 30 залізничних ліній. Так само в цілях добуття вугля в Донецькому районі большовики дають певні привілеї і оточують заботами про матеріяльну допомогу донецьких шахтарів, аби цим привабити їх до роботи і піднести продукцію добування вугля на Донецькому басейні. Всі газети пестрять закликами допомогти донецькому шахтареві і повідомленнями про зібрані для тих же шахтарів. Взагалі дається відчути, що радянська влада особливо піклується, дбає про шахтарів, дорожить ними і боїться їх образити.

Дбається виключно про забезпечення паливом залізниці, про доставку палива на якісь заводи чи фабрики ніхто не згадує і взагалі щось не чути про їх існування. Існують фактично лише деякі цукроварні з запасами цукру виробленого в минулому році. Большевики по змозі цей цукор вивозять, але зустрічають тут опір селян і заводських робітників, які всіми засобами не дозволяють виво-

зити цукор. Так, з Вишневчинського заводу селяни і робітники не дозволили вивезти досі ні одного фунта цукру, хоч на заводі і розташовано відділ червоноармейців в 30 чоловік. Поруч з тим селяни користуються цукром в необмеженій кількості і дуже багато справляють його на цей бік Збруча, де продають його по 200–250 марок кіло.

Засіву буряків на цей рік ще не провадиться, хоча большовики мають на думці організувати його в досить значних розмірах. Взагалі большовики, боючись, що селяни не засіють нормальної площі землі, організують «засівну» кампанію. Закладаються спеціяльно органи влади «засівкоми» — центральні, губерніяльні, повітові, волостні і сельські. Завданням їх єсть взяти на учьот все, що ще залишилося у селян зерно, інвентар, землю і перевести примусовий гуртовий засів різних культур по розкладці визначеній вищим по інстанції «засівкомом». Для здійснення цього селян примусово заставляють звозити все інвентар до певних місць, де мають бути організовані ковальні, які би цей інвентар лагодили. Гостро відчувається брак заліза. «Засівкоми» взивають селян збирати скрізь кавалки заліза, бляхи, дроту в надії, в такий спосіб, бодай почасти задовольнити залізний голод.

Поруч з «засівкомами» існують «продкоми», як органи постачання і технічні виконавці «розверсток». Раніш існували лише «губпродкоми» і «упродкоми» (повітові продовольчі комісаріати), а на місцях по селах, спеціально для збирання «розверсток», призначалися агенти «упродкома». Таких агентів селяни били і розверстку часто не виконували. Зараз ця справа реформована в такий спосіб, що по волостях утворені «райпродкоми» (районні прод[овольчі] комісаріати), а по селах вибрані громадою «продкомісії». Таким сельським «продкомісіям» і доручається стягнення розверстки.

Коли ж громада не виконує в призначений термін «розверстки», то сельська «продкомісія» ув'язнюється і не випускається доти, аж поки новообрана «продкомісія» не стягне з селян всієї визначеної на їх село кількості збіжжя, худоби, птиці, яєць, фуражу і т[ак] д[алі].

«Продкомісія» містечка Черче Циківської волості сидить в тюрмі уже третій місяць. Така система приводить до того, що селяни аби визволити своїх вибранців, змушені оддавати часами останнє добро. В такий спосіб большовики стягають з кожного села по кілька тисяч пудів збіжжя, десятки корів, свиней, сотні штук птиці і десятки тисяч яєць.

В найближчому будучому має відбутися «боевой месяц продовольствия», який має бути організований в такий спосіб. Повіт буде розбитий на два райони. В кожному із тих районів в одній з волості мобілізують в кожному селі по 3 представники влади (одного члена сельського «виконкому», одного члена «комнезама» і одного члена «продкомісії»). і складаний в такий спосіб відділ одправляється в другий район, в якому він на протязі місяця мусить стягнути з селян рештки хліба і т[ого] п[одібного].

В той самий час, такий же відділ, складений в той же спосіб в другому районі переводить ту ж роботу в районі першім. Для помочі їм додається спеціально для таких цілей організований постійний військовий «продотряд». «Комнезами» в компетенції яких є переведення земельної реформи і котрі повинні бути ор-

ганами, за допомогою яких комуністи намагаються «расслоить деревню», не досягнувши цієї цілі, якось непомітно тратять своє значіння.

За одібраний у селян хліб не платиться нічого. Поставлені в такі умови селяни, аби не віддавати хліба большевикам даремно справляють його на цей бік Збруча, оскільки це можливо, але такою змогою користуються лише селяни прикордонної смуги. Хліб на цій боці або продається (по 60 м[а]р[о]к кіло), або вимінюється на сіль і нафту по розрахунку кіло за кіло.

Реквізований хліб вивозиться кудись поза межі України (очевидно в Москву), бо українські міста, невважаючи на те, що радянська влада володіє величезними запасами хліба, буквально голодають. В Кам'янці були випадки, коли люди божеволіли з голоду або кінчали життя. Співробітники радянських установ дістають такий мізерний пайок, що його не вистачає аби прожити впроголодь. Багатьох голод змушує вступати до комуністичної партії, бо члени партії дістають значно побільшений, так званий, «боевой» пайок.

Купити щось дуже трудно, лише потайки, бо вся рішучо торгівля заборонена. В крамницях як де що залишалось ще, то видається виключно по ордерам «упродкома». Дорожнеча надзвичайна. Фунт хліба на совітські коштує 2,000–2,500 рубл[ів], масла 12,000–15,000 руб[лів], яйце коло 500 руб[лів] і т[ому] п[одібне].

На українські гроші (в Кам'янці виключно за «гетьманки») ціни нижчі в 2–2 ½–3 рази дешевше. «Совітські» гроші приймаються лише під примусом, в Кам'янці і ближчому районі приймаються українські карбованці (по 1,000 к[а]рб[ованців]) і гривні. Ближче до кордону укр[аїнські] гроші не приймаються. Тут охоче беруть «царські», австрійські корони і польські марки. За худобу вимагають виключно «царських» і австр[ійських] корон[и]. З великим трудом можна купити корову за польські марки.

Щодо кооперації, то принаймні в Кам'янецькому повіті фактично вона не існує. Підприємства кооперативні націоналізовані, а з кооперативних складів і крамниць крам так само розбирається по ордерам, як і з крамниць приватних. Большовики зараз роблять заходи для піднесення вартості своєї валюти. «Финотделом» стягається з населення не виплачені податки з 1914 р[оку] по 1921 р[ік] включно. Так само в цілях піднесення своєї валюти большовики в великій кількості продавать селянам дерево, за яке вимагають виключно совітської валюти.

IV

Така система господарки і безоглядний терор надзвичайно вороже настроїли до влади місцеве населення, яке і без того ставилось до большевиків неприхильно. Усі з нетерплячкою чекають повороту української влади, турбуються що вона десь забарилася. Найчастіше в селянській уяві чомусь малюється, що укр[аїнська] влада повернеться з допомогою німців, однак нічого проти не мали би, якби замість німців побачили поляків, хоча симпатії до останніх невеликі, особливо в прикордонній смузі.

Національна свідомість зросла надзвичайно, навіть дуже поширена ідея соборності України (прилучення до України Галичини), що стверджується таким прикладом. Селянин, що перейшов на цей бік Збруча (купити солі) на глузування польського жандарма над Україною, з приводу висловлених селянами сподіванок скорого повороту української влади, заявляє персонально і авторитетно:

«Большевиків ми виженемо і Україна буде, але й вам (полякам) тут тоже довго не сидіти, бо на цім боці Збруча тоже буде Україна. І тут буде Україна, і тут буде Україна» — каже селянин, показуючи рукою на один і другий береги Збруча (розмова відбулася на мості).

Подекуди селяни пробують робити пасивний опір большовикам. Так, в с[елі] Терешківцях, селяни зібралися на сход для виборів «виконкомів» і «продкомів», заховувались мовчки. Після кількагодинних промов, прохань і загроз представники не вчули од селян ні слова. Ні один селянин не промовив ні звука. Так і не вдалось добитись чогось большовикам того дня в Терешківцях.

На другий день там появився якийсь новий чоловік. Він став лаяти комуністів, називав їх злодіями, не радив обирати ніяких «комів», бо вони тільки для того й обираються щоб одбирати у селян хліб і худобу. Натомість треба обібрати до волості раду з кількох людей, яка би боронила інтереси села, коли у волості схотять наложити на село якусь розверстку. Селяни послухались і обрали раду. Яке ж було їх обурення, коли рада поїхавши до волості вернулась не радою, а «виконкомом», «комнезамом» і «продкомом»!

Останній час селяни виходять зі стану пасивної покірності владі і пробують організуватись для боротьби. По селах, не вважаючи на саму сувору заборону збираються без дозволу і догляду представників влади, селяни відбувають таємні сходи.

В районі Кам'янецького повіту в лісах появилися незначні відділи (по 30–60 чоловік) повстанців, які тим часом не розвивають якоїсь ширшої акції, лише обеззброюють поодиноких і невеличкі групи червоноармейців, аби запастись зброєю. По відомостям, які дійшли до нас, вони жалуються на відсутність в їх рядах людей, які гаразд були би знайомі з військовою справою і могли би взяти на себе керування повстаннями.

Про якийсь антисемітизм серед укр[аїнського] населення говорити не приходиться. Навпаки, можна почути від селян, які приходять з того боку Збруча такі заяви: «Була би Україна, трималася, якби гайдамаки і петлюрівці не були різали жидів. Так ніби тому жидкові не так само хочеться і треба жити як мені».

V

Червоного війська в районі Кам'янецького повіту небагато. В Кам'янці його дуже мало, в с[елі] Зеленчу розташовано 200 чоловік кінноти з 4 гарматами, причому одна без замка. Гарматних набоїв обмаль. В с[елі] Заліссю розташовано 100 чоловік кінноти при 7 кулеметах, в кожному містечку єсть по кулеметові і по кілька червоноармейців. По кордону розташований «Особый пограничный отряд» з штабом в Проскурові, на чолі отряду стоїть т[овариш] Широков. В таких прикордонних містечках як Скала, Гусятин, Сатанів находиться по 20–25 червоноармейців, з них в кожному відділі по чоловік 5 кінноти. Цими днями ці відділи мають бути збільшені на 15 кіннотників кожний.

Одягненні червоноармійці не дуже погано, але озброєні добре. Годуються зле. Так в гусятинському відділі видається порціон на чотирьох людей на 15 день в розмірі 27 фунтів кукурудзяної муки і невелика кількість привару. Недостачу в харчах червоноармейці поповняють за рахунок селян кожному де і як удається. По своєму складу червоне військо в Кам'янецькому повіті переважно кацапське; зустрічаються донці і кубанці.

Військо деморалізоване, грабує і п'янствує. В рядах червоноармейців шириться невдоволення владою і часто вибухають спроби вирізати комуністів і ЧК. Були такі спроби і в Кам'янці, але своєчасно повідомлена влада поспішила перевести кам'янецьку залогу в Н[ову] Ушицю, де по оповіданням втікачів, вона все таки виконала свій намір. Такий настрій армії тримає владу в постійнім страху перед небезпекою з боку війська, через що представники влади мусять бути готові кожної хвилини ховатися невідомо де або евакуюватись в невідомім напрямку.

Увесь час влада перебуває в стані якогось неврозу, страху невідомо перед ким, в кожному, навіть серед своїх, підозріває ворога і тому, природно, усилює шпіонаж, збільшує терор. Сама неправдоподібна чутка може заставити большовиків раптово зібратись і вибратись з міста з тим, щоби через кілька годин повернутись. Найбільша небезпека загрожує, звичайно, відомим партійним комуністам, через що їм наказано ніколи не покидатися зброї.

Загалом на Україні червона армія складається переважно з кацапів, але в останній час, по газетним відомостям, большовики почали організацію української червоної армії. Київський «Більшовик» в одному з чисел за лютий друкує побоювання Раковського, який, являючись противником організації укр[аїнської] червоної армії, перестерігає сторонників і творців цієї справи, що національна українська армія може стати оплотом жовто-блакитної реакції і предрікає, що пролетарській революції на Україні може дорого обійтись ця затія.

На терені окупованім в листопаді, крім прикордонної нейтральної смуги, большовики перевели мобілізацію до війська чоловічого населення від 18 до 25 літ. Населення йде на мобілізацію дуже неохоче. В Ушицькому повіті селяни, а особливо баби, відправляючи своїх рідних до червоного війська наказували: «Ідіть же, але з комуною додому не вертайте — не приймемо!». Мобілізовані по дорозі до Вінниці і Києва в більшості розбігаються, але дійсно додому не вертають (там їх чекає розстріл за дезерцію), а пристають до повстанців. Хто може тікає за Збруч, або в Бессарабію.

Зараз переводиться підготовча робота для загальної мобілізації старших років (24–32), а в прикордонній смузі у віці від 18 до 25 літ. Прочувши про це військовозобов'язані вже заздалегідь готують хліб, білизну і збираються масово тікати за Збруч і тим збільшити і без того численну селянську еміграцію з того боку в Галичині.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 103–106.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 29 КВІТНЯ 1921

Сов[ітська] влада

Досі нейтральна зона з обох боків, як польського так і з совітського, залишилася. Були чутки, що скоро її мають скасувати, але ще до останнього часу (29-го квітня) була. В нейтральній зоні заведено все ж всі совітські установи — «комнезами», «райпродкоми», «посівкоми» і др[угі]. Для нейтральної зони єсть окреме ЧК з великим штатом співробітників. Весь час присилають в нейтральну зону все нові і нові партії чекістів. Майже в кожнім селі єсть агенти ЧК. По містечкам і селах і над Збручем від 5 до 10 чоловік.

В таких пунктах як Гусятин, Скала єсть «Особые отделы». «Особ[ый] отд[ел]» — це цілком військова організація з надзвичайними уповноваженнями. Вони безпосередньо подлягають Київському «Особ[ому] отд[елу]» і Всерос[ійському] ЧК. Їм підлягають ЧК в нейтральн[ій] зоні. В зв'язку з чутками про наступ Головного Отамана на Україну большовики збільшили склад ЧК в нейтр[альній] зоні. В один тілько Гусятин прикомандировано нових 18 чоловік, котрі через два дні по прибуттю післали до Проскурова телеграму такого змісту: «В Гусятине открыта нами организация…» далі іде шифр.

Кордон охороняють красноармейці з «Особ[ого] отд[ела]». Де тілько єсть на Збручеві брід там поставлені на варту по два червоноармейці. На варті коло бродів стоять піші, а їх провіряють відділи кінноти, котрі весь час їздять берегом. Але за хабар можна перенести що потрібно.

Пачкарство

Не дивлячись на охорону Збруча, перейти на цей бік досить легко. За сіллю і нафтою (не більше 10 фунт[ів]) перепускають червоноармейці за плату 50–100 м[а]р[ок] польських. В нейтральній зоні дуже розвинуто пачкарство. З того боку переплявляють в Галичину переважно тютюн, збіжжя і др[угі] вироби с[ільсько]господарської продукції. На той бік перевозять сіль, нафту і мануфактуру, але в невеликій кількості, переважно селяни галицькі, котрі обмінюють свої товари на тютюн, муку і цукор. За сіллю приходять навіть з далеких місцевостей України. Бувають в Гусятині навіть селяни з Київщини.

Найширшу спекуляцію проводять залізничники, котрі мають можливість перевозити товар вже до Києва і далі. Дуже часто можна бачити залізничників, котрі прибувають з того боку і перевозять через Збруч мануфактуру, шкіру, сіль і нафту. Переходить з товарами на той бік досить легко, ніяких документів не питають. Уночі переправляють з того боку худобу.

Торгівля

Єсть тілько чутка про вільну торгівлю, але офіціального декрету немає. Правда про вільну торгівлю дуже багато пишуть і говорять на мітингах, але фактично дозволяють торгувати вільно лише такими продуктами: сироваткою, квасним молоком, сушеними фруктами (сушенею), сушеними грибами, часником, цибулею. Про це вже єсть наказ, що продукти ці дозволені до вільної торгівлі. Торг збіжжям заборонений. Так що фактично ніякої вільної торгівлі нема.

Праця агентів Савінкова

Зараз агенти Савінкова притихли. Працюють досить кволо. В зв'язку з розвиненням акції чинників УНР вони стараються стушуватись і шукають контакту з ними. На Збручі емігранти позакладали українські повстанчі організації і налагоджують зв'язок з штабом Тютюнника, порвавши зносини з агентами Савінкова, котрі раніш мали між емігрантськими колами досить значні впливи. Вже газета «Свобода», котра раніш в дуже великій кількості розповсюджувалась між емігрантами, і в значній кількості посилалась на той бік, зараз попадається рідко. В квітні м[ісяц]і над Збруч був привезений тільки один тюк газети «Свобода» за 14 квітня. До 29 квітня цьої газети більш не було.

Еміграція

Емігрантів щодня прибуває приблизно до десяти чоловік в одному тілько районі Гусятина. Емігрують цілі організації. Напр[иклад], трупи російського і

жидівського театрів. Тікають мобілізовані, котрі до цього часу переховувались на селах, але їх зараз почали виловлювати. Виловлюють дезертирів відділи так званої «Дикої дивізії», котра розташована в районі Жмеринки. Ця дивізія складається з татарів, башкирів і китайців. Кого нема з дезертирів вдома, то забирають у родини майно. Щоб уникнути мобілізації в червону армію багато молодих людей призивного віку (від 20 до 25 літ) записалось в залізнодорожний батальйон і робочу команду по експлуатації лісу. Решта, котрій не вдалось туди записатись, щоб не попасти в червону армію, повтікала і переховувалась досі ще на селах, а тепер емігрує за Збруч.

Багато утікає інтелігенції і селян від переслідування сов[ітської] влади, котра особливо підозріла в нейтр[альній] зоні, бо боїться зв'язку з емігрантськими колами, котрі, по словам комуністів, організовують над Збручем «банди» з емігрантів для нападу на Сов[ітську] Україну.

За родинами емігрантів слідкують, щоб вони не зносились зі своїми родичами за Збручем. Але все одно, майже щодня, для емігрантів переносять з того боку харчі: хліб, сало, масло. Навіть переносять муку і цукор.

Ніяких біженецьких організацій, крім Скали, де заснований Біженецький комітет, немає. Краще організовані жиди. Вони мають їдальні (в Скалі і Копичинцях), котрі організовані на кошти американського жидівського комітету. Повідчиняли крамниці і ведуть торг з тим боком. Українські біженці голодують, бо не мають ніякого заробітку, а чекають на те, що передадуть їм з того боку, або проїдають останні гроші. Дуже би радо пішли в який-небудь повстанчий відділ. Була чутка, що українське військо йде на Збруч. Всі емігранти чекали і питалися, де б записатись в українську армію. В зв'язку з цими чутками большовики три дні нікого не пускали через Збруч, і були дуже стривожені. Гусятинський «Особ[ый] отд[ел]» був вже навіть спакувався.

Ніяких інформацій з центру немає і люди живуть різними чутками та тими відомостями, котрі подає «Укр[аїнський] вісник», або «Вперед», чи польська преса. Відомості ці не дуже бадьорять еміграцію. Бажані були б постійні інформації з Тарнова, коли ще немає преси прихильної до УНР.

Населення

Надзвичайне напруження було під час московського, кронштадтського і одеського повстань. Всі чекали загального повстання і виступу проти совітів червоної армії. Населення з свого боку вже підготовлювалось до боротьби. Тоді як раз був час реквізицій хліба, худоби, одіжі у селянства. Селянство було в розпуці і надзвичайно вороже настроєно проти комуністів. По здушенню повстань наступила реакція, чи скорше «передишка», як з одного так і з другого боку.

Большовики нібито пішли на уступки. Обіцяли вільний торг і припинили реквізиції. Зараз повели агітацію між селянством про вільний торг і натуральний податок і розпочали посівну кампанію, організували «посівкоми». Дали наказ всім військовим частинам допомагати засіву. Селяни трохи заспокоїлись, але все одно большовикам не вірять. Кажуть, що «коли нема вже що реквізувати, то вони дуже стали добрі і багато обіцяюють». На мітингові в Гусятині один селянин сказав комуністові: «У вас все дуже гарно тільки на папері, а коли прийдеться до діла, то виходить, що при Миколаєві II було далеко краще жити, як при вас». Той на це йому тільки відповів: «Товарищ, будьте осторожны в выражениях».

Населення з дня на день чекає приходу Петлюри. В останніх днях родини емігрантів, котрі приходили з того боку казали: «Вже може Бог дасть скоро повернетесь. В нас є чутка, що Петлюра буде святити Пасху у Кам'янці».

Між населенням розповсюджено в великій кількості Універсал Ради Республіки. В Кам'янці були розвішані одної ночі Універсали по цілому місті. Навіть на будинкові ЧК було приліплено скілька Універсалів. Сов[ітська] влада за це заарештувала всю кам'янецьку міліцію, що нікого не спіймала, кепсько вартує, а також по обвинувачували її в «сочувствии петлюровщине».

Повстання

Повстання трохи притихли. Зараз йде період підготовки і організації. Крім того вже розпочались с[ільсько]господарська праця. Репресії з боку сов[ітської] влади на селах зменшились і тому вже зараз настрій для загального повстання не підходящий. Але все одно організаційна робота йде і селяни кажуть: «Коли комуністи схотять брати у нас хліб, то ми всі повстанем як один».

Дуже вороже настроєні проти комуністів червоноармейці, як ті що в армії, так і ті що повернулись додому. Зараз в армії дуже погані харчі. Реквізиції заборонені, а «продкоми» дуже кепсько постачають черв[о]н[у] армію, бо хліб вивезений в Московщину. Годують шушавицею і картоплею. Ті ж що повернулись додому говорять: «Я за що стілько страдав, щоб мати кусок землі, а коли комуністи схотять забрати у нас хліб, то ми їх всіх повирізуємо».

Є невеличкі відділи повстанців, котрі розправляються з комуністами і комісарами. Повстанці зараз стали на шлях особистого терору проти агентів сов[ітської] влади і комуністів.

Ті червоноармейці, що стоять на Збручеві дуже задоволені зі свого становища. Далі на Україні дуже небезпечно. Один з червоноармейців розказував так: «Ти не знаєш ворога. Не знаєш кількості і місце розташування його. Піти фронтом, щоб одним ударом розбити, нема на кого. Появиться скілька чоловік знищать наш відділ і тоді шукай їх, коли вони порозбігалися по селах і не знаєш хто він і де він. Селянство не видасть, а до чужого чоловіка ставиться подозріло і не викаже. Боротьба дуже трудна і небезпечна. В кожній людині і за кожним кущем бачиш ворога. Це так тебе схвилює, що ти кожної хвилині під загрозою смерті, що волів би воювати з чортом ніж з повстанцями».

В Ольховецькій волості (недалеко Збруча), був «воєнкомом» Семенюк (комуніст), селянин з м[істечка] Кодими Балтського Ольгопольського повіту. Недавно до нього прийшла мати і розповіла, що у них було повстання проти комуністів, і комуністи спалили місто, а у населення забрали худобу, збіжжя і все рухоме майно. Вона тільки залишилась в одній одежі. Це на нього так вплинуло, що він вирішив все кинути і поїхати додому. Близьким особам казав, що всій сов[ітській] владі цього не подарує і до того часу не заспокоїться, поки не виріже 100 чоловік комісарів і комуністів (хоч сам він комуніст). Тиждень тому назад він дезертирував в свій повіт робити повстання. Таким чином сов[ітська] влада придбала собі немало ворогів між своїми комуністами, а особливо червоноармейцями. Червоноармеєць, повернувшись додому і коли застає у себе зруйноване господарство комуністами, йде в повстанці щоб помститись. Це самі запеклі вороги сов[ітської] влади і переважно вони проводять особистий терор проти комісарів і комуністів.

Самі популярні імена повстанчих ватажків на Україні зараз такі — Богатиренко, «Добрий вечір», Маруся, Струк, Хмара, Лихо та багато менш значних. Під Києвом відбувся з'їзд повстанчих отаманів. В повстанчих районах, куди не має доступу червона армія, ходить тільки українська валюта.

25-го квітня утік один молодий хлопець на цей бік Збруча. Він був мобілізований, але утік і переховувався. Зараз відділ червоноарм[ії] приїхав в їх село (Зеленче Кам['янецького] пов[іту]) і забрав у його батьків худобу та загрожував спалити хату, коли вони його будуть переховувати. Він тому мусів утікати за Збруч, щоб більше не турбували його батьків, бо тоді вони зможуть відговоритися тим, що син утік за Збруч без їх відома. Розказував, що 25 квітня бачив на з[алізно]д[орожній] ст[анції] Балин багато ранених червоноармейців. Де їх ранено боявся розпитуватися, але чув від селян, що десь на повстанню.

Засів

В нейтральній зоні селяни землю яриною позасівали. В тих місцевостях, де були розташовані кавалерійські частини, чи артилерійські, красноармейці допомагали селянам засівати. Для засіву були роздані селянам коні і, зареквізованими «посівкомом» плугами, селяни виорали поле під ярину. В декотрих частинах Поділля і Київщини, завдяки цій допомозі, землі засіяно більш ніж навіть торішнього року. Але загальної кількості посівної площі не збільшено.

Робітництво

Робітництво зараз стероризовано навіть в більшій мірі ніж селянство. Крім того ще є багато причин для незадоволення сов[ітською] владою — малий пайок, 10–12 годинний робочий день. На всіх робітників некомуністів сов[ітська] влада дивиться підозріло. Виловлює і арештовує робітників так званих агітаторів меншовиків і с[оціалістів]-р[еволюціонерів]. Проти цих двох партій комуністи ведуть страшенну агітацію між робітництвом і всіх запідозрених в належності до цих партій заарештовують. Але декотрі уступки зробили і робітництву. Напр[иклад], в м[істечку] Дунаївцях видають на суконних фабриках робітникам 10 % виробництва. Робітники зажадали вже 50 %.

Доповнення

1) «Дика дивізія». Між червоноармейцями поширена чутка, що Петлюра має скоро наступати. Один військовий комісар розповідав жидові, котрий переносить на той бік товари: «Петлюра думає наступати. Це ж його затія чепуха. Ми не боїмося. В районі Жмеринка у нас розташована ударна група, котра може розбити не тільки яких-небудь 30,000, але й дужчу армію. Навіть 500,000 армія для нас чепуха. Ми навіть боїмося, щоб ця «Дика дивізія» не повирізувала населення».

2) Затонський зараз є диктатором Київської військової округи.

3) Москалів везуть відживляти на Україну. В Києві звільнено цілком два квартали домів, в котрих думають розмістити московських робітників, як вони кажуть на відживлення.

4) Селяне в декотрих місцевостях, що виконали «розверстку» одержали на місяць по фунтові солі за 2 ½ руб[лів] совітських і по одній пачці сірників за 2 руб[ля] сов[ітських].

5) Омосковлення України. Зараз на Україні не мають права займати відповідальних посад не тільки українці, а навіть і ті росіяни, що родились і живуть на

Україні. Всі комісари і голови «исполкомов» присилаються з Москви. Росіяни, що живуть на Україні страшно обурені такою московською політикою і настроєні вороже до Московщини. До декотрої міри настрій у них самостійницький.

6) Волох і Петровський. Відомий гайдамацький отаман Волох, котрий свого часу немало розстріляв комуністів, а також немало зробив жидівських погромів, зараз є правою рукою Петровського, з котрим разом роз'їжджає по Україні.

Ів[ан] Корженевський

Рукопис, ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 183–189.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД СЕРПНЯ 1921

IV. [Населення]

1) [Як ставиться населення до большевиків].
Вороже.
2) [Чи багато між ними співчуваючих большевикам].
Не більш 2 %.
3) [Чи багато між ними співчуваючих комуністів]
Серед селянства майже немає.
4) [Яке відношення до влади УНР].
Чекають — гарне.
5) [Яке відношення до Головного Отамана].
Уряду УНР уявляється лише з Головним Отаманом.
7) [Кого найбільше сподіваються].
Українців.

V. Повстання

Носяться (з 1 серпня) чутки про заняття Вінниці і Літина повстанцями. Відомості не перевірені.

VI. Організація влади

1) [Які органи влади на селі].
«Ревкоми».
5) [Чи часто міняються представники влади (кожну переміну обов'язково занотувати і повідомляти про це)].
Взагалі сельські «ревкоми» міняються часто.
6) [Якою реальною силою розпоряджаються представники влади].
Мукарівська волость Ушинського пов[іту] мається 180 латишів для обозу збіжжя, з котрих 80 розташовано Мукарові, а решту синяківцями і татарская. 30–31 липня замічена кордонна охорона районі Гусятин. В Зінькові стоїть полк кавалерії № не відомий (відомості скл. с[ела] Гути Морозівки).
10) [Хто входить в склад ЧК].
В більшості жиди і кацапи всі молодого віку. Місцевого населення не помітно.
11) [Чи провадить свою діяльність ЧК на селах і в містах].
Провадять.

VIII. [Економічна інформація]

17) [Чи багато переходить большевицького війська].
Військ немає.

IX. [Військова інформація]

Прикордонна смуга.

1) [Яке військо стоїть в районі].

Піхоти кількості 180 чоловік район Гусятина.

2) [Коли і з якого напрямку прибуло].

30–31 липня.

3) [Куди і коли вирушило].

На половину обірвані і босі.

18) [Як провадиться мобілізація].

Підготовлена мобілізація з 18–45 років себто взяті на учот; з раніш мобілізованих все повтікали, сидять дома.

X.

[1) Хто найбільш прихильно ставиться до комуністичної влади].

Молоді жидки.

Вищезазначені відомості района Гусятин — Проскурів — Зіньків — Ярошенка, Ушиці — Дунаївці. До Проскурова прибуло біля 3,000 з Центральної Росії, сидять поки що в казармах. Має прибути 30,000.

Рукопис ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 141.

ПРИКОРДОННИЙ ПУНКТ, СКАЛА

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 8–10 БЕРЕЗНЯ 1921

Доклад про поїздку до Скали в днях з 24-го лют[ого] по 6-е березня 1921 року

місто Тарнів

В додаток до листа, висланого мною зі Львова від 27-го лютого маю подати слідуюче.

Зі Львова до Скали я виїхав 28-го лютого і до Скали прибув у середу 1-го березня. При в'їзді до Скали кидається у вічі сила біженців, які з цікавістю і великим заінтересованням зустріваються всякого нового чоловіка, що з'являється в місті з українського державного центру у Тарнові. Сила і характер запитань про діяльність уряду і про військо та працю Ради Республіки свідчить про щирі симпатії до УНР та про те, що всі надії на можливість повороту на рідну землю вони зв'язують з її іменем.

Переважна більшість серед біженців — євреї. Є їх тут біля 3,000. Тікають щодня, і переважно класа дрібних торговців, з-за того, що большевики заборонили всяку торгівлю і люто переслідують спекуляцію різного роду. Дехто втік і від мобілізації. Займаються тут торгівлею та спекуляцією, а деякі і продуктивною працею: вступають на роботу до підприємств, відкрити пекарню і т[ак] д[алі].

Крім євреїв втікають і українці — інтелігенція та селяни. Селянські втікачі — це головно хлопці призивного віку від 18 до 26 років, з місцевостей дальших від кордону (з-під Нігина, Дунаєвець, Нестеровець, Солобковець і т[ак] д[алі]), де большевики вже перевели мобілізацію. В нейтральній прикордонній смузі мобілізації ще не було. Зараз тут переводиться лише регістрація (м[іж] і[ншим] регістрація учителів одбулась тут 1-го березня). Ці втікачі шукають собі праці. На станціях вони носять грузи, навантажують вагони і т[ому] п[одібне], а ті, що не знаходять тут праці, розходяться по селах на сезонні весняні роботи. Вони кажуть, що будуть чекати того часу, коли буде організовуватись укр[аїнська] армія і тоді вступлять до війська. До лагерів, безумовно, не хотять йти. Настрій їх антибольшевицький.

Українських інтелігентних втікачів зараз небагато, бо вони в Скалі не затримуються довго, а роз'їжджаються по містах Галичини і Польщі. В Скалі є кілька учителів, урядовців місцевих установ та військових старшин. Дехто з них займається торгівлею і відкрити тут склепок різного дрібного галантерейного товару. Другі жиють з перепродажу різних речей (шкіри, одежі), інші — спекулюють грішми. Місцеві українці-галичани заклали «Комітет допомоги біженцям», який відкрив тут інтернат при місцевій «Просвіті» на 30 осіб, кухню для біженців, для котрої селяни постачають різні продукти (бараболі, муки, буряки, фасолю і ін[ше]). Комітет видає щоденно хліб (1½–2 ф[унти]), гас і дрова.

Настрій цих біженців пригнічених, відчувається зневір'я, чути незадоволення, яке виливається у нарікання на уряду. Помітні дуже упадок духа і деморалізація, яка наштовхує на такі вчинки як: добровільний вступ до польської армії і

і[нше], до чого вживаються заходи у Борщеві перед офіцером призначеним для переведення мобілізації. Дістали новіші запевнення, що будуть прийняті.

Щодня число втікачів зростає. Втікають не лише з прикордонної смуги, а і з дальших місцевостів. Під час мого перебування там, з Ушицького повіту прибуло четверо осіб, з тих один сельський учитель. З Кам'янця по кілька чоловік інтелігенції різних націй і полу втікає щодня. За час мого чотирьохденного перебування до Скали перейшло з Кам'янця 13 чоловік, з них сім жінок з одною дитиною.

Взагалі утеча з України робить в Скалі враження масового явища, яким вона в дійсності і є, коли взяти на увагу, що втікають не тільки на Скалу, а й через інші прикордонні села (Сокиринці, Підпилп'є, Мартинівка і інші). Польська влада видає їм легітимації на право прожиття в Скалі, а ті, хто хоче їхати далі одержують цілком вільно перепустки в найближчій дефензиві.

Дорожнеча в Скалі, в зв'язку з напливом біженців, страшенна. Помешкань вільних немає ні в місті, ні на селі, бо в кожній хаті є кілька біженців (1–2). Платять від 100 до 200 м[арок] п[ольських] тільки за ночліг. Хліба, цукру, тютюну і всякої живини є в місті доволі, проте ж ціни на них дуже високі. Хліб коштує білий 100–110, чорний — 60 м[арок] п[ольських] за фунт.

З грошей найкраще ходять і найвищих курс мають «миколаївські» рублі: «100 рублівка» коштує 600 м[арок] п[ольських] (має найбільший попит), «50 руб[лів]ка» = 200 м[аро]к п[ольських], «10 руб[лівка]» = 35 м[арок] п[ольсь]к[их], 3 і 5 — по дві і три марки за карбованець. «Ринські» також мають різний курс в залежності від величини купюри; дрібні ж навіть не мають ходу (обігу).

Курс укр[аїнських] грошей (1,000 к[а]рб[ованців], бо такі там тільки є в обігу) не є сталий і дуже часто хитається від 47 до 52 м[арок] п[ольських] за 1,000 к[а]рб[ованців]. Найбільш стало тримався курс: 50 за 1,000 к[а]рб[ованців]. Подекуди розрахунки за товари відбуваються і українськими грішми по зменшеному курсу.

Торгівля з Україною набрала так широкого розмаху, що до Скали приходять і приїздять підводами з глибокого Поділля (Уш[ицький] пов[іт]), не кажучи вже про прикордонні села. Шлях зі Скали на Гуків ніколи, буквально, ні на одну хвилину, ні ранком, ні пізнім вечором не є вільний від людей і підвід.

Большевики не можуть, очевидно, справитися з таким масовим явищем, яке нагадує колишню чумачину, з тою тільки різницею, що торгівля зараз не може провадитись дуже інтенсивно й на велику скам'ю, і не виходить з-поза рамців дрібної торгівлі. Причиною того є большевики, котрі стараються ставить всякі можливі перешкоди. Іноді, що зрештою залежить від патруля, роблять самі старанні обшуки, причому розбирають навіть вози і роздягають селян. Відбирають мануфактуру і сіль.

Особливо пильно шукають чужої валюти. Всі гроші, крім «совітів», відбирають, а за «миколаївські» розстрілюють (переважно євреїв). Але й такі суворі міри не можуть спинити того жвавого торгівельного руху модерної заграничної торгівлі совітських держав. Селяни їздять і ходять групами, і в місті розташовуються так, що кожне село займає певний куток. Мануфактуру переховують під одежею, обвивають нею і руки і ноги. Поляки не ставлять жодних перешкод.

Завдяки остільки великому рухові через кордон дуже легко і багато переходить большевицьких шпигів. Їх виловлюють сливе щодня по кілька чоловік. До цього спричиняються не в малій мірі селяни, що приходять на ярмарки, видаючи тут відомих їм комуністів. Через це останнім дуже трудно переховуватись і працювати в Скалі. Напередодні мого приїзду піймано було таким чином чотирьох комуністів. На другий день знову двох, а ще за день арештовано армійського «воєнкома», на котрого вказали селяни. У нього знайдено було кілька сот тисяч «миколаївських» грошей.

Шпіонаж більшовицький повсталений в Скалі очевидно добре. Як казали мені особи, якім довелося в цьому переконатись, в Кам'янці дуже добре освідомлені, що діється у Скалі. Так на другий вже день там відомо хто приїхав до Скали, а згодом — й кого з цих осіб треба очікувати в Кам'янці, або деінде. Законспіруватись відомій в Кам'янці людині тут важко.

Зі Скали до Кам'янця утворилася своєрідна постійна комунікація. Перевозкою людей, листів та грошей спеціально займаються селяни тогобічні та жиди. Останні спеціалізувалися, головним чином, на доставці до Кам'янця і назад (за 5,000 к[а]рб[ованців] і більше по умові, що залежить від кількості) листів та грошей і навіть різних речей.

Перевозкою людей промишляють кілька селян з прикордонних сел Кам'янецького повіту. Ця справа набрала навіть деяких форм організації. В Оринині існує на краю містечка «свій» етапний пункт, де євреї полагоджують справу перевозки з совітською міліцією. Щотретього дня у досвітку або пізнім вечором виїжджає одна або дві підводи зількома пасажирами. Переїзд коштує 35,000–40,000 карбованців. Причому перевезти можуть «с ругательством» і без документів, але у відповідному одягу. Відмовляються ж категорично перевозити тих, хто є у призивному віці, с[еб]т[о] осіб від 18 до 26 років. Завдяки такому жвавому рухові Кам'янець — Скала дуже легко організувати постійний зв'язок з тим боком і одержувати все, що потрібно.

Вся еміграція в Скалі жиє надіями на скорий поворот додому, чутками про формування укр[аїнської] армії, про відправку її до Румунії, звідки буде починатися наступ, про те, що чотири повіти має скоро перейти до поляків, та про поширювання повстань на Україні. Обидві останні чутки знаходить собі авторитетне для місцевої людності потакування у офіційно поставлених біля тих справ осіб.

Інформації з Кам'янця і околиць

З Кам'янця тікає всяких хто може. Найбільший контингент втікачів дає зараз жіноцтво, яке приїздить до своїх чоловіків. Вони (втікачі) оповідають слідуюче.

З нових наказів опубліковано зараз наказ про звезення сельського інвентаря в одне місце для улаштувнаня навесні спільної обробки комунальним способом землі. Зараз по селам роз'їжджає повітовий агроном і на сходах сельських переконував селян, щоб виконали цей наказ та доводив раціональність новопроектуємих форм с[ільського] господарства. Наслідків ніяких. Селяни обурені страшенно таким рабівничим наказом і кажуть, що прийдеться большевикам відбирати інвентар хіба зброєю. Другий наказ виданий в зв'язку з втікаючого насе-

лення, забороняє виїжджати з Камінця дальше як на 10 верст. Але це тільки має силу на папері, з якими життя там давно не рахується.

Большевики не почувають свого положення міцним, про що свідчить їхня нервовість. Дама, яка служила в штабі DXLI полку, що стоїть у Кам'янці, оповідала про часті тривоги, коли комуністи не спали цілими ночами і озброювались всі поголовно. Про людське око вони пояснювали це небезпекою з боку Румунії, але дійсною причиною була боязнь вибуху незадоволення і розрухів у війську*. В штабі одверто між своїми говорилося про внутрішню війну. Начальник господарської частини того ж полку одержав таємного наказа про те, аби майно було готове до того випадку, коли треба буде його здати в інтендатуру для евакуації.

Військо (т[о] є[сть] козаки) незадоволені комісарами й чекістами і нарікає, але не одверто, зі страху перед шпіонажем завдяки чому панує серед нього страшна і гнітюча атмосфера загального недовір'я. Був випадок у Кам'янці, як один солдат обдертий і босий вдарив по фізіономії чекіста, який питав у нього документи.

Персональних змін в «исполкоме» і інших установах його на відповідальних постах не було. Інтелігентних працівників (сил) не має в вистачаючо-потрібній кількості, бо ніхто не хоче йти на службу, за те мізерне 6,000-чне утримання «совітами», та в той час, коли обіцяного пайка не видають. В канцеляріях страшне безлюддя і саботаж, навіть у військових, якому ніякий комуністичний бог зарадити не в стані.

На мітингах комуністи заявляються щирими прихильниками миру, але кажуть, що буржуазія Заходу з її наймитами (Польща, Румун, Петлюра і Греків, і ін[ші]) не вірять їх миролюбним настроям, і що треба все ж таки бути готовими і міцними до весінньої військової акції.

Життя громадське у Кам'янці завмерло. Громадянство стероризоване, розбите, дезорганізоване, ніякими спільними інтересами чи то громадського чи навіть приватного характеру не зв'язане. Мара зоркошпигуючого комуніста або агента ЧК ввижається на кожному кроці. Знакомі не навіщають один одного з перестраху перед обвинуваченням в змові. Доходить до того, що на вулицях чи в публічних місцях стараються уникати знакомих зустрічів. Навіть на вулицях бояться вітатися, щоб тим не навести на себе тіні підозрілого знакомства з неблагонадійними людьми. Вигляд міста сумний: на вулицях пусто і всяка нова людина, що з'являється до Кам'янця легко стає помітною. Ходить по місту дозволяється до 8-ої год[ини] (по совіт[ському] до 11-ої).

Жахлива картина міського життя стане повною, коли додати ще сумні постаті зголоднілих обивателів з печаттю одчаю на лиці. Вони все ждуть приходу ізбавителів українського війська чи то поляків, чи румун, відсуваючи цей щасливий день з 5 на 15 і 20 числа кожного місяця. В останній правда час обиватель зневірившись починає обурюватись на… уряд УНР, який досі тільки й був предметом його чаянь.

Дорожнеча страшна: хліб 500 руб[лів] «совітами», сірників коробка 250 карб[ованців] або 750 рублів. Всі склепи замкнені, а підвозу з села продуктів

* Як то сталося перед кількома днями в Могилеві та в Ушиці.

немає жодного. Населення навіть заможніше давно вже не бачить нічого окрім картофлі і мамалиги.

Університет не думають вивозити. Заняття йдуть повним ходом. З Одеси і Харкова приїхали навіть професори (4). На чолі ун[іверсите]ту Волянський. При ун[іверситет]ті відкритті підготовчі до університету курси для учнів старших клас шкіл середніх, які (класи) сов[ітською] владою скасовані. Студентам обіцяний був пайок, але він не був виданий, бо студентство було дипломатично закликано пожертвувати свій пайок на «голодающую Москву».

З балачок з селянами (з дальших околиць по той бік Кам'янця з Нестеровець, Нігина і ін[шого]) виявилося, що большевицьких військ там небагато. По значним лише сельським пунктам розкидані невеличкі отряди совітської охрани, які часом звуться місцевими ЧК.

Почта до Кам'янця приходить, але не регулярно. Військові (тому що їздити можна тільки військовим) потяги прибувають і відбувають з Кам'янця щодня.

4-го увечері я виїхав зі Скали до Львова після виконання мною в Скалі даних мені доручень, захвативши з собою 4 числа кам'янецького «Більшовика», які в дорозі були одібрані від мене пол[ською] жандармерією на тій підставі, що я не мав для перевозки таких річей спеціального дозволу. Стався цей так несподіваний випадок тому, що польська дефензива у Львові не видала мені перепустки «з поворотом», і я, вертаючись назад, був приарештований (при відсутності документів це шлях нормальний) на станції Озеряни, де й були одібрані від мене жандарами згадані газети.

Взагалі треба сказати, що польські власті і жандарі дуже недовірчиво і підозріло ставилися до моєї подорожі, навіть при наліченості у мене відповідних документів. Багато завинив у цьому, між іншим, і мій східноєвропейський одяг, який зраджував мене ніби як «свіжу» людину з тамтого боку Збруча. Так здавалося їм…

В[олодимир Лупенко-]Лотов[ський]

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 48–50.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 13 БЕРЕЗНЯ 1921

Пане сотнику.

В Кам'янці стоїть DCXXXVI совітський полк, розташован на новом плані. 8-го березня в Кам'янці був вибух повстання проти ЧК з боку приговоренних до розстрілу. Один із арештованих Зільберман буквально іскусав, загриз, комісара Серетюка. Арештовані розібрали печь і камінням атакували чекістів. Чотири чоловіка використали суматоху і утекли, а решта майже вся погибла. Большовики оточили кругом дім і обстріляли кулеметами. Багато погибло не тільки приймавших участь в боротьбі, а і невинних піднадзорних, які сиділи в той час в ЧК. Чекісти вдарили тревогу. Із Вінниці прибула допомога 1,000 чоловік. Зараз в Кам'янці почався терор і арешти.

Є слух, що большовики арештовують один одного. Зараз границя большовицька заперта. Охорона границі дуже пильна. Ті жінки, які раньше із Скали ходили в Кам'янець з комерційною ціллю, цими днями піймані і ув'язнені в

Кам'янці. Є слух, що чекають вибуху революційного повстання в Кам'янці і що він от-от почнеться. Можливо, що в зв'язку з началом повстанчеського руху в Росії і на Україні большовики закрили границю і довели до максимума охорону її.

Мною був в перший же день організован зв'язок з людьми по той бік Збруча. Балачка началась прямо через річку. Большовики розігнали переговорщиків. Тепер большовики не дозволяють даже балачки такої. Тим часом коє-хто з того боку переїздить сюда на цю сторону. Чекаю нових відомостей з боку Кам'янця.

Сьогодня приїхала до Скали сім'я із Одеси, яка пробиралась більше трьох неділь. Оповідають відносно життя в Одесі ужаси. Інтелігенція вивозиться на північ, а привозиться відтіля сюда мобілізована північна інтелігенція. Те саме з мобілізованими до войська. Коло Одеси і взагалі в тій окрузі селяни переведені на карточну систему, як і город. Режим провадиться дуже суворо і жорстоко. Нема можливості витримати цей режим навіть самим совітським службовцям, які користуються деякими привілегіями в порівнянню з простими смертними. Голод, страх, безнадійність, отчаяніє — це сущность нещасного зіпсованого життя.

Між іншім, большовики в Кам'янці настроєні неувіренно і жахливо. Вони чекають українців і бояться, що от-от буде наступ. Настрій селян безумовно ворожий проти большовиків. Україна тепер «як керосиною облита». Тільки вогню — пихне величезне небувале ніколи в історії повстання проти насильственної ворожої влади. Користуючись почавшимися повстаннями в деяких місцях, зараз мали б величезне значіння військові акції з боку регулярної армії чи то румунської, чи польської, чи нашої. Зараз уже сухо і досить тепло стало: весна почалась. Польових робот ще нема. Тілько тепер іти на большовика!

Психологія большовика зараз така: якби дьору задать куди! На днях перейшли границю чотири большовика. Вони мали 400,000 «романовських» грошей. Їх закували в кайдани і отправили кудись. Піймали іще одного «біженця»-командира большовицької бригади, який мав при собі багато золота. Ці факти дуже показательні. Боротьба, арешти, обиски, всякі насильства мають один єдиний стимул — грабіж. Як би поживитись, як би одібрать що у переляканого обивателя — це майже і взагалі філософічна субстанція большовизма.

По цей бік Збруча дуже багато біженців: селяни, жиди. Є біженці старшини, які уже по місяцю живуть в Скалі, є козаки. Комітет допомоги біженцям дав можливість утворити подібне кухні, де біженці і живуть, коли не мають кватирі. Бідують страшно деякі і лають на чім світ стоїть большовиків. Один біженець казав міні: «Дайте тілько зброю нам, так ми самі доженем большовиків до Києва».

Між іншим селяни дуже очікують прихода українців. Тоді, мабуть, деякі кинуться на большовиків з голими руками, щоб перегризти горло як Зільберман, бо ненависть і злоба увійшли до краю.

Буду писати Вам що далі узнаю.

Стою по цей бік Збруча і скрегочу зубами та безсило зжимаю кулаки. Бачу, що я сам можу загризти якого-небудь комісара, таке безуміє ненависті і злоби охоплює мене безсилого і нічтожного перед бунтуючим морем гріха…

… може б я на деякий час остався в Скалі для збору відомостей що робиться на тій стороні. Тут дуже очікують якоїсь зміни влади большовиків. Коли тут у Вас нема нікого зі своїх людей, чого тут не будь кому-небудь для загального

спостереження. Як є в цьому нужда прошу доручити мені це діло. Я мав на увазі обслідувати весь берег Збруча од Скали до Румунії при можливості перескочивши і на другий бік. Мені здається, що тут же на цім березі фабрикуються всі відомості посланих на той бік. Буду тут в Скалі іще днів 5. Гадаю, що самі собою накопляться деякі може і цікаві відомості, хоть і не дуже треба довіряти всякім біженцям з того боку, бо між ними, я певен, є і большовики з спеціальною ціллю поінформуватись що робиться тут у нас по цей бік Збруча.

Щиро

Скала, до востребования

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 83–85.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 14 БЕРЕЗНЯ 1921

місто Скала

П[ане] сотнику!

Можна сказати запевнено, що відомості про повстання в Петрограді, Пскові і Москві уже рознеслися скрізь по Україні. Між іншим я ловив відносно цього слухи повіряючи їх по часописям, і бачу, що слухи ще більше говорять про страшну небезпеку, в якій опинилися большовики.

Люди кажуть: «Уже піймали Леніна і Троцького. Уже приїхав Керенський і є нове правительство. А красноармейці тікають додому і кидають оружіє. Скоро, скоро і за гроші ні одного большовика не найдете».

Большовики суворо оберігають границю. Видан наказ самий суворий, що ніхто не має права приходить із-за кордону. Кого захватять, немедля же наказано тягти у в'язницю і робити суворий допрос. На підставі цього наказу були арештовані жінки, які перейшли на ту сторону Збруча. Крім того одержано відділами чрезвичаєк нові розпорядження, що вони мають право без суда і досліда на місті розстрілювати по самому маленькому підозренню, що чоловік небезпекний для совітської влади. Не дивлячись на це все ж таки показуються селяни на базарі і в місті по цей бік Збруча, хоть і дуже рідко в порівнянню з тим, як це було до повстання в Петрограді і Москві.

Очевидячки большовики дуже бояться, щоб відомості відносно повстання не розповсюджувались по Україні. Там є коротке повідомлення УКРОСТА, що повстання буржуазних елементів подавлено. Люди цьому не вірять. Є накази, що Україна охоплена повстанням «куркулів» і що потрібно з приводу цього зміцнити соціалістичний фронт, бо «советской власти угрожает опасность».

По цей бік Дніпра, та певно і по той бік, скрізь велика турбота: «Де наш уряд, де українське військо, де Петлюра?». Зараз горить все, пламеніє полум'ям ненависті і злоби проти ворога. Тільки покажись роз'їзд під Кам'янцем над Збручем, всі повтікають у Вінницю. Між іншим є відомості, що большовики на ніч укладають вещі в чемодани і мають на всякий випадок готові підводи, які дежурять ночью. Такий жахливий настрій являється наслідком небезпеки з боку Збруча, відкіля вони очікують нападу українського війська. Один большовик казав: «Мы знаем, что может где-нибудь из леса выскочить Петлюра всякую минуту».

Зараз селянству, що називається, залили за шкуру сала, бо обідрали їх їх же власними руками. «Будь вона трижди проклята ця клята большевизма, — кажуть селяне, — і де вона взялась на нашу голову? Здійми сорочку і віддай, а сам сиди голий, бо як заробиш другу — одберуть опять, і коли вже цьому буде кінець». Самі большовики кажуть: «Все равно советская власть не удержится и будет переворот. Как кто придет будем приставать и скажем мобилизованные».

Ніяк неможливо припускати тієї мислі, що військо большовицьке таке вже соціалістичне і виховане політично-большовицькі. Деморалізація, дезерція, ненависть і затаєна злоба против влади — це звичайна атмосфера соціалістичного босяцтва. Зараз гремить гром над большовиками і вони розуміють це. Чи буде коли більш влучний момент для наступу?

Якби Голов[ний] Отаман перебалакав з Начальником государства і по згоді з ним таємно зробив неначебто повстання українців, які б двинулись силою на Україну, взявши, якоби, силою приготовленне оружіє і одяг. Це вимага і тяжке моральне становище інтернованих. Поляки, буцімто врасплох, були нападені українцями і писали б страшні інформації, а тим часом наше військо йшло б на Україну, де приєднались усі люди годні до зброї. Велика сила війська скупчилась в однім місті і туди б з усіх боків бігло б все ізмучене і озлоблене проти большовиків. Зараз хитається трон Леніна і Троцького. Треба його валити, поки влучний момент. Селяни перебігають з того боку і кажуть: «Та доки ж буде евакуйований наш уряд? Де ж ділось українське військо?».

Поле давно вже висохло. Снігу навіть в ярах уже немає. Большовики собираються без бою тікати. Та треба ж дати морально провітритись тисячам інтернованим, які з великою радістю підуть на Україну. Большовики не знають куди їм кидати військо, бо кругом біда. Нереальна сила тілько, яка безумовно сама собою создається, а один тільки слух — що двинулось українське військо, підпале ярим полум'ям все що зараз тільки тліє, чекає влучного мента щоб палахнути.

Був у п[ана] Махницького. Говоре, що він багато посилав до уряду цікавих відомостей, певних і документальних відносно большовиків. Багато є у нього даних, про котрі він уже повідомляв, що дійсно то там, то сям вибухають стихійно повстання на Україні як результат невдержної злоби і обіди.

Якщо у нас нема постійного пункта для збора відомостей про те що робиться на тім боці Збруча, прошу утворити його тепер в Скалі, або якім іншім місті на південь. Коли можливо, доручить це мені. Я буду держати зв'язок з Махницьким. У його осередок розвідки по той бік. При удобнім випадку перескочу сам на той бік. Організую все можливе аби досягти максімума освідомленості. Хай хоть тимчасово існує цей пункт для спостереження большовизма. Для цього треба гроші для мого існування, і взагалі гроші і може деякі Ваші директиви.

Коли це буде мати значіння (оцей пункт), прошу яконайскорше повідомити мене, бо думаю спуститись в одно із сел на південь від Скали в неділю 19-го березня (чекаю листа Вашого!).

Скала, почта до востребован[ия].

P. S. Між іншім М[ахниць]ки[й] буде писати прямо Вам.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 82, 99–100.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 16 БЕРЕЗНЯ 1921

місто Скала

Передають, що в Кам'янці вивішена об'ява УКРОСТА, що повстанці взяли Петроград. Є слух, що Київ, Одеса, Харків, Полтава, Курськ в руках повстанців. Кам'янець відрізан від центрального ЧК. Межи Кам'янцем і Вінницею зв'язком межи владою авто, бо залізниця попсута. Чоловік бувший в стійці з підводою в Кам'янці від Лянцкорунської волості оповідав, що в Кам'янці всі установи на возах запаковані: «Чи то, може, вони тільки на ніч так роблять». Вчора 15 душ большовиків перейшло на цю сторону. Вони кажуть, що не хотять служити розбойникам.

Неділю – дві назад в Жванчику на ярмарці люди в клочки розірвали чотирьох большовиків за те, що вони хотіли примусом заставити взяти «совітські» гроші. В с[елі] Бережанці одна група большовиків билась з другою. Була межи ними стрілянина. Одні грабували других, а ці що були ограбовані, перед боєм ограбували жидів. Там же в Бережанці баби ограбовані большовиком чуть не втопили його в Збручі. Вирвався і утік.

Оповідають, що румуни два дні били із гармат по Жванцю і Гаврилівцям, де розвалили декілька хат. Комісар із Лянцкоруня перебіг на цю сторону. Оповідають, що він награбував 1,500,000 грошей, які в нього одібрали большовики. Комісар прибіг каятися на цю сторону. Був випадок, що к[онтр]р[озвідник] совітської бригади утік на цю сторону і з собою приніс 400,000 «романовських». Був затриманий уже на цім боці польською владою.

В Кам'янці війська дуже мало, а по селам де-не-де 5–10 чоловік.

З розпорядження, щоб селяни знесли борони, плуги, коси і весь інвентар в одне місце для якогось «урегулирования сельскохозяйственного инвентаря». В'їзд і виїзд в Кам'янець приватних осіб заборонен. В Кам'янці розстріляно дві жінки, якій перейшли на той бік з Скали.

Є відомості (неповірені), в що Кам'янці і в окрузі розклеєні відозви до селян від повстанців. В районі Бара, Гайсина, Вінниці, Брацлава оперують повстанці. Жиди в Скалі кажуть, що самое большее «будем через два тижня» в Скалі.

17 марта. В Мар'янівці на днях розстрілян коло церкви чоловік за те, що спізнився виїхать туда з підводою по вимозі большовиків. Із с[ела] Туково приїхав карательний отряд в 100 чоловік і потребував 3,500 пуд[ів] хліба, 24 гол[ови] скота і 18 кабанів, не дивлячись на те, що це село в нейтральній зоні і на те, що неділю назад «дань» уже була взята «по разверстке».

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 98.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 18 БЕРЕЗНЯ 1921

П[ане] сотнику!

Власними засобами установлюю зв'язок з Кам'янцем і однією із прикордонних волостів. Мало то, що маю на увазі одержати деякі відомості відтіля, може одержу совітську літературу і накази, якщо удасться перенести їх до мене, хто сюди не приїжджає для інформацій обмежується деякими подговорами в

Скалі і напитаний ними летить в Тарнів з інформаціями і сенсаційними лекціями про большовизм. Гадаю, що і я не менше їх знаю, хоть і здається мені що всі виловлені мною відомості занадто ще недостаточні. Я маю осередок в Скалі, путешествую в сусідні села. Свого власного діла ще не зробив. Тільки сьогодня чоловік певний і вірний пішов у Кам'янець. Гроші у мене вже виходять. Може у Вас є які-небудь кошти, прошу не відмовити допомогти мені і прислати їх мені.

Хай я буду збоку, а все ж таки Ви утворюйте пункт для спостережень того боку і концентрації відомостей. Тут на березі ці відомості легше збирати чи денебудь у Тарнові із других або третіх рук. Дуже було б добре для поширення свідомості, що на тім боці утворити дійсний певний осередок, не обмежуючи відомостями п[ана] Махницького.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 107.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ ВІД 26 ТРАВНЯ 1921

Маю за велику честь докласти, що 1 мая ц[ього] р[оку] я виїхав із Тарнова до м[істечка] Скали над Збручем звідки 3 мая ц[ього] р[оку] вночі разом з мішконошами перейшов Збруч і дійшов до своєї станції Нігин. До Нігина я переходив через села П'ятничани, м[істечко] Оринин, Киселівку, Жердя, Дубинку, Великі Армяне, Думанів і Вербка.

В цих селах селяни мене засипали питаннями чи дійсно, що «батько» Петлюра вже не існує, бо большовики випустили прокламації, що «батька» Петлюру заарештовано і ніякого українського уряду в Польщі немає, і козаків вже передали до совдепії, а також стали питати, коли їх визволять із-під большовицького ярма. На це я взяв на себе сміливість і дав їм таку відповідь, а саме, що «батько» Петлюра, хвалити Бога, живий і здоровий, як він та і весь український уряд день і ніч працює на користь українського народу, а що ж торкається до визволення їх, то я сказав так: терпіли ви більше, потерпіть менше, коли і звідки буде визволення, то про це ніхто не знає, але сказав їм, що хутко буде, тільки попередив їх що тепер треба бути дійсними синами України, щоби давали охотно як людей так і хліб. Всі селяни, окрім малої кількості «комбід», сказали, що як тільки зачують, що вже іде «батько» Петлюра всі старі і малі підуть на допомогу українському війську вигнати большовиків з України. Всі селяни плачуть і молять Бога, щоби хутче прийшов «батько» Петлюра.

1-го травня робили большовики робітниче свято, казали по селах промови, що совдепія сидить кріпко і що ніякої України нема. В м[істечку] Гукові, Оринині і Лянцкоруні містяться большовицькі чрезвичайки, по селах над Збручем Бережанці, П'ятничани, Кисилівці, Жердях і других 4-го травня поставили в кожне село по 25 кіннотників із кираїв і китайців.

В Проскурівському повіті стоїть І совітський полк із галичан і Таращанська дивізія, між ними єсть і мадяри. Із Московщини перекидають большовики свої війська на Україну, тил в большовиків голий, так що як мати добрих з 500 козаків і 4 кулемети, то Кам'янець взяти можна в один день, а цих чекістів всіх мож-

на перерізати, тільки треба мати гроші різних купюр, бо понад границею беруть красноармійці і всі вартові.

Реквізиції робили дуже великі як збіжжям так і худобою брали з хати крім сала, масла, курей по 2–4, яєць 10–15, селяни від цього дуже стогнуть. Залізничників в Кам'янці заарештовано багато. Нач[альник] станції Комісаренко за спекуляцію, завідуючий складом Демінський за українізаторство, підозрілі службовці мають бути вислані на Мурман, в Гречанах нач[альник] ст[анції] Кумельський теж заарештован за прихильність до України, службовці від Кам'янця до Гречан. Як я довідався, більшість їх таємні комуністи, службовці прихильні до України повтікали і стоять зараз в Скалі: Апанович, Чайківський, Волинець, учит[ель] Драгобецький і др[угі].

6-го травня в м[істі] Скалі комендант дав наказ Ч[астина] 1 щоби ті, які не прийняли польського підданства покинули Скалу, цей термін кінчався в 7 год[ині] вечора 8 травня, а я виїхав о 2 год[ині] по обіді. До цього часу випадків з боку польської влади не було. Із Гукова большовицький комендант часто буває в Скалі, йому польська влада завжди дає дозвіл, приходять вони в Скалу без зброї.

Українські мішконоши приходять в Скалу зо всіх сіл Кам'янецького і Ушицького повітів, всі приносять збіжжя і міняють на сіль, нафту, крам і ремень, і було багато випадків, що большовики відбирали від мішконошів виміняний товар, на Україні в цей час цих продуктів немає.

На мій погляд в цих місцях, де я проходив, озимина і яровина дає надію на врожай вище середній, велика кількість панської землі зовсім зосталася незораною. Селяни сел: Гукова, Бережанки, П'ятничани, Оринина, Киселівка, Жердя, Дубинки, Великих Армян, Думанів, Нігина, Черче, Вербки просили мене передати їх велике прохання до «батька» Петлюри, щоб прийняти заходи ввійти на Україну до жнив, щоби большовики не вспіли взяти нового врожаю. В Скалі відкрита власником із Черчі п[аном] Садовським і Свирським контора по закупці збіжжя від українців-мішконошів для VI польської армії, а також і купують коні і іншу худобу.

Тил у большовиків голий, агітацію провадити дуже добре, можна посилати певних людей, але треба їх снабдити різними грішми, бо одному хочеться українських, другому — «царських», польських і гривень. Понад румунську границю стоїть кіннота Котовського і до 12 дивізій різного війська — це по большовицьким відомостям.

Залізничний рух від Кам'янця до Проскурива дуже слабий, в неділю 2–3 потяга, недостаток палива, шмаровидла, нафти, а службовці пухнуть з голоду.

Начальник станції

Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 163.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 20 ВЕРЕСНЯ 1921

Перебувши в м[істечку] Скала н[ад] Збр[учем] коло двох тижнів, я спостеріг на основі особистого досвіду й розмов з нашими людьми, котрі там перебувають, що та атмосфера виторювана державним центром УНР і цілим інтелігентським колам, перебуваючим поза межами України, докочуючись до Збруча розпилюється, надибає на силу різних перепон, і за Збруча не сягає.

Крім того, належні пограничні відділи наших повстанчих організацій не скрізь стоять на пам'ятній височині, приміром, поводяться в довірених справах зовсім не дискретно і дають можливість большевикам прослідкувати до глибини наші організації.

Большевики посідають цілком певні й докладні відомості про наш стан, про наші заміри, але, на жаль, це все не дістається глибше на Україну, не прокочується по ній, а старанно большевиками прикривається і використовується.

Посідаючи відомості про заміри повстанчих організацій, большевики сильно збільшили охорону кордону й стягли чимало війська в район Кременця — Проскурова — Кам'янця. Таким чином, є необхідним, аби атмосфера державного центру УНР могла глибше проникати в Україну й піддержувала надії та давала нашим людям бадьорість для роботи по знищенню большевизму, інакше всі наміри населення розбиваються о твердий мур большевицького гніту і підсічені нами завмирають. Обмін такого характеру є необхідним і він найде сприяючий ґрунт, бо в прикордонній полосі є повна можливість мати найтісніші зносини з Батьківщиною і діставати найсвіжіші інформації, на основі котрих можна робити певні заходи й освітлювати котрі можна в українському світлі для нашого населення.

Треба не забувати, що большевицької ідилії не порушує жодна преса критична, крім повстанців, що не можуть вести широкої роботи в цьому напрямі. Тому являється потрібним заснування в прикордонній полосі 2-х – 3-х (не більше) фіктивних бюр з певними завданням зносин з Україною й вербовки сюди наших вояків з червоної армії та, головне, заснувати, приміром в Скалі прес-бюро українське, яке справляло б службу посилки преси на Україну, тіснішого духового єднання, обопільної інформації й одержування відомостей з там того боку.

На пограниччю такий контакт, дасться найлегше улаштувати через людей, що десятками приходять щоденно з там того боку й одходять з цього боку на Україну. Держати Україну в свідомості того, що тут життя не завмерло, що тут готуються, що тут сподіваються і закликають до допомоги є конечною річчю, аби державний центр УНР і далі міг би мати можливість розраховувати на співчуття населення України.

Большевики густою стіною пограниччя хотять перешкодити доступові свіжого повітря, але населення цього повітря прагне, хоче ним дихати і всякими способами сприяє й сприятиме доступові його. Докочуючись до Збруча це повітря губить свою чистоту й майже зовсім не доходить до України.

Про це вважав своїм обов'язком Вас, пане Міністре, повідомити.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 201.

АГЕНТУРНІ ВІДОМОСТІ
ВІД 4 ЖОВТНЯ 1921

місто Тарнів

В Кам'янці виходять часописі: «Червона правда» і «Вісти». Виходять багато відозв, сповіщень і наказів, головним чином про збір «продналога» для вивоза в голодні губернії, а також відозви про війська Петлюри і Савінкова, про їх агентуру на Поділлі і про майбутній наступ цих військ.

До останнього часу мітингів було мало, і більш їх провадилось на селі в неділю, куди для цього виїжджали комуністи. В Кам'янці великі мітинги були в кінці серпня, на котрих виступали: голова «Совнаркова» Раковський, «Наркомзем» — Мануїльський, «Наркомвоен» — Фрунзе, член «ревком» сов[ітського] — Затонський. Всі говорили про міжнародній стан, про відношення Антанти, а також що Антанта підтримує всі протисовітські організації, щоб задушити радянський устрій.

Внутрішнє становище малювалось так, неначе в Росії положення ліпше, як в Польщі, в котрій економічний кризис повинен закінчиться в найближчий час революцією. Взагалі на мітингах народу буває дуже мало, більш всього хлопчики та малі дівчата, котрі тримаються пасивно, без всякого інтереса к ораторам і к тому про що вони балакають.

Відношення населення до большевиків

Як міське так і селянство відноситься до большевиків негативно, з ненавистю, большевики лічаться тільки одиницями. Всі чекають нетерпляче приходу Петлюри. Готові прийняти звільнення від большевицької окупації навіть при допомозі чужоземних військ. Національна свідомість, порівнюючи з часами до окупації большевицької, значно збільшилась.

Повстання

Гасло повстання: «Звільнення від большевиків». Найвидатнійші діячі повстанці: Шепель (в Літинськ[ий] повіті). Взагалі головні повстання на Поділлі — Гайсинський повіт, Ольгопольський, Ямпольський, Літинський і Летичівський, на Київщині — Звенигородський повіт. По дорозі в цих повітах весь час не можна їздити большевикам: їх розстрілюють, вішають і т[ак] д[алі] майже кожний день. Були випадки, що зупиняли потяги і вирізували всіх червоноармейців. Населення співчуває повстанцям.

Большевицька влада в м[істі] Кам'янці

В Кам'янці на чолі «виконкома» стоять: Буценко, секретар Махлак (єврей) і члени Березін (єврей), Григор'єв (укр[аїнець]), Окраїнчук (укр[аїнець]), Єфімов (єврей), Середа (укр[аїнець]), Соколовський (укр[аїнець]), Лискун (укр[аїнець]), Гриб (укр[аїнець]), Модний (укр[аїнець]) і інші, прізвища котрих мені не відомі. Військ[овий] комісар Соболєв (росіянин).

Влада по закону мусить міняться кожні 6 місяців, але в волостях і на селі міняється майже щотижня, бо ніхто не хоче брати на себе відповідальність, навіть в багатьох селах населення установило чергу.

Реальна сила влади, головним чином, складається з ЧК і тих загонів, котрі знаходяться при ЧК (невеликі), а також із міліції. Перший час в цих загонах були переважно росіяни, але зараз багато помітно і українців. Співробітники радянських установ відносяться до влади вороже (не дають платні і пайка, котрії

повинні видаваться). Склад ЧК виключно із прибувших (по національності змішаний). ЧК провадить діяльність всюду, як в селі, так і в місті. Центральні державні установи містяться в Харкові.

VII. [Національно-культурна інформація]

Відношення між національностями байдужні. Маються часто і накази вести все діловодство на укр[аїнській] мові, в життя поволі це проводиться. Больше-в[ицька] влада починає гірш всього відноситься до євреїв. Маються таємні накази не призначати на деякі відповідальні посади євреїв. В школах навчання провадиться як на рос[ійській], так і на укр[аїнській] мові однаково (є школи рос[ійські] і укр[аїнські]). Всіх учителів на селах рахують «петлюровцами». Дитячі садки існують.

Торгівля ведеться тільки на базарах. Ціна в Кам'янці:
хліб — 700 руб[лів] сов[ітських] — 1 фунт;
м'ясо — 1,000 р[ублів] сов[ітських] — 1 ф[унт];
яйцо — 100 руб[лів] сов[ітських];
сало — 2,000 р[ублів] сов[ітських];
масло — 7,000 р[ублів] сов[ітських];
нафта — 3,000 р[ублів] сов[ітських];
цукор — 12,000 р[ублів] сов[ітських].

В Вінниці, в Києві і Харкові дорожче в 3–4 раза. Гроші ходять: в місті виключно «совітські», на селах — «миколаївські» і корони (на Поділлі). Стара кооперація розогнана, на місце її складається нова, на яку накладаються багато надій для реставрації свойого зруйнов[аного] господар[ства], але діло пішло кепсько, тому що комуністи не знайомі з кооперацією. Реквізиції провадяться весь час.

IX. [Військова інформація]

В районі Кам'янця зараз військ нема, крім кордон[ної] охорони. З населенням війська обходяться кепсько: грабують, бо держава їх не годує і не одягає. Війська голі і босі. Настрій війська: незадоволені владою про що відверто балакають. На чолі загонів червоні командири. Озброєна кепсько. Накази командирів виконуються кепсько. В районі Кам'янця війська складаються із росіян і монголів. Збираються воювати з румунами і поляками.

X.

До комуністів прихильно в малій кількості євр[ейська] молодь, в більшості населення вороже до комуністів. Більш всього популярний Петлюра і Тютюнник.

Рукопис, ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 76–79.

ЗВІТ ВІД СІЧНЯ 1921

Освіта

Комуністи при кінці 1920 року і в [1]921 році почали звертати серйозну увагу на народну освіту на Україні. Бачачи свою безпорадність щодо дорослих, вони щоб зміцнити своє положення рішуче взялися за учительство, дітей і молодь.

Поставлена мета створити червону армію робітників освіти. 18-го лютого «Раднарком» ухвалив два декрети: про мілітаризацію всіх педагогічних вищих і середніх шкіл і про учебно-трудову повинність робітників соціального вихован-

ня. По першому декрету всі 70 вищих і середніх педагогічних шкіл України, здатних випускати біля двох з половиною тисяч робітників освіти за рік, ставляться в умови трудової дисципліни і потрібного забезпечення. Другим декретом на «наркоми» покладено обов'язок не пізніш як у 3 роки пропустити через шестимісячні курси політичної і педагогічної грамоти всю стотисячну армію робітників соціального виховання України.

Аби притягнути на свій бік бідуюче учительство зроблені розпорядження: про переведення учителів на натуральну пайку, про підвищення платні. Щомісячно відбуваються в повітах з'їзди шкільних робітників, в губерніях — завідуючих повітовими відділами народної освіти. На цих з'їздах всебічно освітлюється справа, вишукуються засоби боротьби за переведення комуністичних начал в життя, але всі ці змагання по більшості розбиваються суворою дійсністю.

Один з таких з'їздів (Київський) так характеризує положення:

«Робота не мала відповідних наслідків і не була поставлена на належну височінь через те, що:

1) в повітових відділах народної освіти дуже мало відповідальних і фахових робітників, як партійних, так і непартійних;
2) не досить уважне відношення з боку місцевої влади до освітньої влади;
3) цілком руйнуюче відношення з боку військової влади;
4) відсутність інформацій та декретів з центру;
5) постійне повстання».

Нарком освіти на Україні Гр[игорій] Гринько. Про функціонуючі в Києві вищі школи маються такі відомості: Українська академія наук веде свою працю, яка тепер обмежується тільки зібранням наукових матеріялів. Так, в її лоні термінологічна комісія з чотирма секціями (природнича, технічна, правнича та філософічна) працює над зібранням та обробленням народної термінології, але зібранню на перешкоді стоять сучасні транспортні та політичні (повстання) умови, друкарська криза не дає можливості друкування праці комісії.

Київський політехнічний інститут в листопаді місяці 1920 року наказом Ч[астина] 184 голови Комісії по управлінню вищими школами (УВШ) м[іста] Києва через «занепад його науково-педагогічної і господарчої діяльності і невідповідності вимогам сучасного життя» був закритий і весь (учительський) професорський склад звільнений.

Одночасно для організації нового Політичного інституту призначена організаційна Рада в складі: А. П. Артемівський, В. Ф. Бобров, С. Ф. Веселовський, А. Г. Гольдман, А. М. Качаловський, А. К. Котельників, Є. І. Касьяненко, М. І. Котов, Ч. А. Гадишенський, П. Ф. Лавренюк, В. А. Обремський, В. Д. Огієвський, В. А. Плотніков, Ф. Ф. Састовський, К. К. Сімінський, В. П. Татарінов, К. М. Інголєв, А. А. Яната, К. С. Тараненко, Г. М. Городецький.

Українська державна академія мистецтв (Георгієвська 11), при неї в листопаді відчинені дитячі курси, навчання тричі на тиждень. В січні місяці відчинився в Черкасах педагогічний інститут. В м[істі] Умані функціонують Політехнікум (чотири відділи), один відділ (хліборобського машинобудівництва) веде роботи на повіті, Професійна технічна школа з трьома відділами, художня гончарно-керамічна школа. Намічено до відкриття агрономічний інститут, соціально-економічна школа і дві професійно-наукові школи.

Висновки. Коли можна сказати, що в ділі освіти безумовно беруть участь українські сили, які за всяку ціну хотять піддержать падаюче діло і спасти край від руїни, з цього боку:
1) бажано поширити думку, щоб всі інтелігентні сили шли на освітню роботу, щоб школи всіх порядків були б перш за все національними, бо не виключена річ, що 75 % робітників освіти є прихильниками УНР;
2) на всякий спосіб перетранспортувати на той бік шкільні підручники. Це цілком можливо, навіть способом порозуміння з закордонними комуністичними групами, бо боротьба напрямків політичних не повинна доводити до повного занепаду культури і приведення народу до здичавіння.

Просвіта

Комуністи деякі час відносилися байдуже до просвіт, бо центром уваги їх були інші більш важливі речі. Потім вони почали спроби пролетаризації просвіт, ці спроби позитивних наслідків не дали (напр[иклад] в Київському повіті до листопаду з 133 просвіт було пролетарізовано 7). Тепер же на просвіти звернена вся увага з метою мати їх як орган соціального виховання і впливу на думки населення. З нижче наведених рядків з «Інструкції організації просвіт» (між іншим розробленої уміло, детально і з любов'ю до діла) ясно вирисовуються характер і ціль реформи в цьому ділі

Організація просвіт

«15) Просвіти організуються з ініціативи пролетарського селянства і профспілок, а також місцевими органами політосвіти: волостним, районним і повітовим. Відкривається з дозволу політосвіти і підлягає їй…
19) Членами просвіти можуть бути всі незаможні селяни, а також члени місцевої профспілки та червоної армії.
Примітка. а) селяни можуть вступати за посвідкою двох членів "комнезамов", робітники по рекомендації профспілки, червоноармейці — за згодою "політвідділу" та "комгуртка". Молодь до 20 р[оків] за рекомендацією двох членів "комсомолу"».

Рада просвіти

«21. Рада складається з представників: «комнезаму» троє душ, «політосвіти» — двоє, «комгуртка» — один, профспілок, коли вони є, по одному, комсомолу — один, жіночої комісії — один».
Висновки. Просвіта за всяку ціну мусить бути охоронена, бо вплив комуністів явище переходове, а тому бажано щоб наші люди завойовували там позиції.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 141.
Машинопис, копія ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 150–151.

ЗВІТ ВІД 14 ЛЮТОГО 1921

Д[окто]р Чапський

Д[окто]р Чапський перейшов кордон днів 7 тому назад з дружиною урядовця Рущина в Підволочиськах. Іде він з Криму. В 1919 році служив в армії УНР, під час наступу Денікіна впинився в «денікінській» армії і служив лікарем XLVI дивізії. Сам він, Чапський, мав би бути приват-доцентом Московського університету. Зараз говорить, що втік від большовицького режиму в намірі дібратися

до Варшави, але почув, що в Тарнові осівся уряд УНР, то рішив остатися тут. Чапський має доволі грошей, а свою зелену шинель (військового зразку), що в ній приїхав з Криму до кордону, заміняв в одного залізнодорожника в Волочиськах за кожух, який зараз носить. Чапський покликається в своїх балачках на рекомендацію п[анів] Міністра Тимошенка і полк[овника] Куликівського. Однак полк[овник] Куликівський вважає Чапського за підозрілу людину, котра йому зовсім не відома. П[ан] Міністр Тимошенко його зовсім не знає. Чапський стоїть під тайним доглядом моїх агентів.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 1.

ЗВІТ ВІД 22 ЛЮТОГО 1921
Повстанці п[ани] Бесарабенко і Щербанюк

В перші половні жовтня місяця 1920 року в м[істі] Кам'янці охороною Головного Отамана, згідно зібраних мною відомостей були заарештовані іменувавшіє себе «отаман» Щербанюк і «полковник» Бесарабенко, причиною арешту було слідуюче.

П[ани] Щербанюк і Бесарабенко одержавши від верховної української влади дозвіл і грошові аванси на формування повстанчеського відділу, почали набирати людей і концентрирувати їх в с[елі] Голосків (8 верст від Кам'янця). З с[ела] Голосків стали доноситися до м[іста] Кам'янця дуже неприємні чутки о подіях відділу на місті його розташування. Отримавши доручення для виявлення злочинства, мною було виявлено, що люди, котрі входили в склад відділу п[анів] Щербанюка і Бесарабенко, були розтушовані в с[елі] Голосків і находилися під керуванням командира куреня хорунжого Волобуєва.

По наказу хор[унжого] Волобуєва, не дивлячись на те, що були отримані від уряду гроші, було зроблено розпорядження сельському старості аби той щодня давав безкоштовно для потреб старшин і козаків хліб, яйця, кури, м'ясо і інші харчові продукти, себто вів незаконну реквізицію, а на гроші, які відпускались від уряду, як п[анами] Щербанюком і Бесарабенком так і іншими їх ближчими людьми тратились на ханжу (самогон) і кутежі в Кам'янці і с[елі] Голосків.

Населення с[ела] Голосків з приводу того, що козаки і старшини були всі озброєні і по цілим дням п'яні, цілком було тероризовано і стало роптать на уряд УНР. Крім реквізицій харчових продуктів було заведена реквізиція теплого одягу і коли один з скривджених селян відправився зі скаргою в Кам'янець, то по наказу пана Бесарабенко, той селянин був задержан на дорозі і відправлен назад до с[ела] Голосків, де його побили до полусмерті і наказали йому щоб він ніколи не ходив зі скаргою. Самі ж Щербанюк і Бесарабенко, перебуваючи в Кам'янці, щодня робили кутежі в реставрації «Венеція».

Підбор людей в відділ був дуже поганий: так один був бродячий артист, другий — злодій, третій, ограбувавший скарбові гроші частини і втікший від суду старшина і т[аке] інш[е].

Бесарабенко з себе уявляє б[увшого] волостного писаря, а під час війни був військовим урядовцем. Коли в квітні місяці 1920 року уряд евакуювався з Кам'янця він, Бесарабенко, був призначен завідуючим евакуацією державного майна. Як виявило, то все сукно дунаєвецької фабрики, яке було для козаків ар-

мії, Бесарабенком евакуйоване не було, а було продано жидам в Кам'янці. Свідком цього був мешканець м[іста] Кам'янця п[ан] Ткач. Всі гроші, які отримали п[ани] Щербанюк і Бесарабенко в Кам'янці, були ними розтрачені, і коли при арешті запитали де гроші, то Бесарабенко відповів просто: «Немає». Їх звільнення з-під арешту поступило з приводу евакуації. Самі остаточні і певні відомості про діяльність і персональність п[анів] Щербанюка і Бесарабенка може дати комісар Сквирського повіту пан Нагорний, котрий зараз знаходиться в м[істі] Ченстохові.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 21.

ЗВІТ ВІД 23 ЛЮТОГО 1921

Діяльність повстанчеськ[их] організації в м[істі] Рівному

Прибувший з м[іста] Рівного урядовець Міністерства внутр[ішніх] справ Лука Літинський подає слідуючі відомості.

11-го лютого я по предложенню повстанчеського отамана Бесарабенка виїхав до м[іста] Рівного з метою перейти кордон для праці в большовицькому запіллю. З тією метою прибув до села Басів Кут звідки і мав відправитись на другий бік. Перед тим, як я і з другими людьми мав перейти кордон, нам було заявлено повстанцями, що самі большовики перевезуть нас до Попельні.

Повстанчеські отамани Бесарабенко і Щербанюк дуже часто роз'їжджають в різні місця Польщі, де пропивають великі гроші, а повстанцям, котрих відправляють на другий бік, не дають ні одного карбованця, кажучи, що гроші отримають на тому боці. Переправка повстанців проводиться дуже непланомірно, наприклад, коли я і ще скільки повстанців в районі Корця мали відправитись на другий бік, самі поляки попередили нас о тому, що навіть большовики вже знають о тому і не радили переходити на большовицьку сторону. Крім того мушу зазначити, що елемент відправляємих повстанців є дуже ненадійний. В останні часи повстанці стали поводити себе дуже ганебно, з приводу чого почались арешти повстанців поляками. Поляки одверто одзиваються о повстанцях, кажучи що це є банда.

Туди ж приїздив цими днями п[ан] Богаєвський, який як видно був в дуже гарних відношеннях з п[аном] Бесарабенком. Мені відомо від п[ана] Бесарабенка, що він просив п[ана] тов[ариша] Мін[істра] Літвицького о тому, щоб він відпустив п[ана] Богаєвського до нього. Ціль приїзду п[ана] Богаєвського до п[ана] Бесарабенка мені не відома, позаяк він, п[ан] Богаєвський, весь час перебував у п[ана] Бесарабенка.

Переправи повстанців в значній скількості ще не було, позаяк заходів до цього ніхто не вживає, а все робиться тільки на балачках. На прошлому тижні з Рівного повстанчеською організацією добровольців відправлено 60 чол[овік] повстанців гарно озброєних, з бомбами і на цих днях вже було відомо про наслідки цього: паніка в большовицькому прифронтовому районі.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 21.

ЗВІТ ВІД 28 ЛЮТОГО 1921 (1)

Врангель та його армія

Становище врангелевських військ до відступу з Криму

Останній час одяг і зброю армія отримувала від Франції. Розприділення серед бойових і тилових частин було не рівномірне: бойові частили отримувати по вимогам 8–10 % і то не повні комплекти. Відпуск грошей спізнявся на 1–2 місяці. Кольорові війська («корниловці», «марковці», «дроздовці») грали ролю гвардії і її старі традиції, через що викликали неприємні відношення фронту і тилу з боку других частин. Відсоткові відношення фронту і тилу було 1:10.

Тилове старшинство займалися спекуляцією. Штаб-старшини гнобили молодших старшин, головним чином після повстання сотника Орлова проти уряду Врангеля. Козаки воювали тільки під страхом розстрілу і з метою грабування населення. Армія воювати не хотіла і якби не страх большовицького терору, то всі давно покинули б зброю за винятком кольорових військ.

Орієнтація уряду

Що торкається орієнтації правительства, то самий його склад про нього говорить: в состав входили тільки к[онституційні]-д[емократи] на чолі з Бернацьким, останні були «октябристи». Помічник управителя, Кривошеїн, в одному інтерв'ю заявив, що він є конституціоналіст-монархіст. Правительство орієнтувалось на Францію, що викликало велике обурення серед населення і армії. В останній час агітація Востокова і «Братства святого хреста».

Відступ з Криму

Відворот з Криму був зовсім несподіваний для армії і населення. Армія сподівалась залишитись знов на зиму в Криму, відійшовши на перекопські позиції, на ці позиції були витрачено сотні мільйонів рублів, но все ж таки вони буде нездібними. Велике майно було залишено: біля 700–800 гармат, сотні кулеметів, 80 великих «танків», сотні малих, десятки тисяч коней, підвод, сотні тисяч рушниць, аеропланів, автоброневиків, різні авто, десятки мільйонів пудів хліба, сотні тисяч комплектів нового військового одягу в Мелітополі і мільйони комплектів одягу ношаного в інших складах. Великі гарматні склади в Сарабузе і Джанкої. Евакуація була катастрофічна, частини грузились зі зброєю в руках, не пускаючи других на свій пароплав. Всього виїхало з Криму 126 пароплавів, в тім числі і військовий флот. Військовий флот передан зараз Франції і находиться в Бізерті (Африка).

Де містяться зараз частини Врангеля

Армія Врангеля приблизно коло 30,000 тисяч чоловік розташована таким способом: Донський корпус в Чаталджі, кубанці і терці на ост[рові] Лемносі, армійські частини на Галліполі.

Відношення населення і уряду Туреччини, Франції і інших держав

Відношення французьких і англійських військ досить неприємні, були випадки, що французи (козаки) били добровольчеських старшин. Турецькі відношення приємні, бо вони, на їх думку, бачать в росіянах большовиків — ворогів Антанти.

Стан війська і його моральне становище

Становище армії надзвичайно скрутне. В галліполійському таборі в перший час йшли дощі і всі містились під відкритим небом, позаяк ніяких бараків не бу-

ло. Харчування дуже погане на вісім чоловік видавалося 3 фунти хліба на день і невеличке пуделко консервів на шість чоловік. Воювати ніхто не хоче, війна зовсім надоїла. Крім того повернення до старого режиму і його дисципліни викликає у всіх обурення. В Галліполі провадиться муштра.

Де знаходився Врангель і його уряд

В сучасний мент Врангель перебуває в Константинополі, кабінет звільнений, при Врангелі залишився тільки начальник штабу.

Відношення Врангеля до уряду УНР

Врангель має якісь стосунки з константинопольським «Українським комітетом». В Константинополі перебував і Моркотун, бувший гетьманський посол в Парижу, евакуювавшись з Криму. Були чуткі, що він в майбутньому має формувати російсько-українську армію. Відношення Врангеля і кабінету до українців в Криму неприємні. В червні місяці тільки був знятий таємний догляд за бувшими «петлюровськими» старшинами. В той час якійсь галичанин в Керчі почав формувати українські частини. Велика кількість старшин подавали рапорти про бажання служити в українській армії. Врангель заборонив всякі переходи, поставив умови: звільнення може бути тільки хорим або раненим. Через деякий час згаданий галичанин був заарештован. В кінці травня 1920 року була обеззброєна і розігнана «Збірна станиця» українців в Балаклаві.

Вибух серед війська

Вибух був в Чаталджі, котрий був викликан завдяки бажанням французів перевезти невідомо куди і для чого частину донців. Донці виїхати відмовились і відповіли ружейним і кулеметним вогнем, чим все це закінчилось невідомо. За тим генерал Слащьов хотів заарештувати Врангеля і перетягнути на свій бік старшин. Він випустив книжку, в котрій цілковито обвинувачував Врангеля в кримській катастрофі, но Слащьова заарештував Врангель.

Настрої війська і підготовча праця

Врангель в своїх наказах завше нагадує, що армія ще мусить виступити весною, і коли Грузія намірялась купити у нього зброю, котру встигли захватить в Криму, він відмовився продати і заявив, що зброя потрібна його армії. Думка про нову боротьбу з большовиками не находить собі спочуття. Старшини тікають з табору, серед донців сепаратна тенденція. Українські старшини бажають перебратись до своєї армії, но немає відомостів де армія УНР. В той час коли були на пароплавах приїжджали представники від усіх держав за винятком українського уряду, не дивлячись на те, що в армії 60 % українців.

Політичний настрій Турції і Румунії

Турція уявляє із себе два лагеря: в одному Мустафа Кемаль паша зі всьою Турцією, а в другім султан зі своїм кабінетом з французьким і англійським гарнізоном м[іста] Константинополя. Турки ненавидять французів і англічан. В Скутарі (турецька частина) в місті ні один козак експедиційного корпусу не рискне вийти вечором. Міст через Золотий Ріг на ніч розводять, боячись наступу турок. Французи б'ють турок, не платять за куплені річі. В Константинополі на вулиці не можна назвати імені Кемаль паші, жандармерія міжнародної контррозвідки зараз заарештовує. Кемальські агенти пропонують записуватись в їх армію, обіцяючи добру платню. Большовики користуються великими симпатіями у населення. Константинопіль переповнен большовицькими агентами.

Румунське населення (міське) не може ніяк дочекатись весни, а не приходу большовиків. Всі народності прилучені тепер до Румунії (венгри, болгари), бачать в большовиках своїх спасителів. Козаки румунської армії голословно заявляють, що вони воювати з большовиками не будуть.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 60–61.

ЗВІТ ВІД 28 ЛЮТОГО 1921 (2)

Таємно

Прибувший з України залізничник п[ан] Вержиховський передає слідуюче.

Настрій населення

Все населення від малого до великого тероризовано большовиками. Постійні реквізиції, котрі провадяться во всіх видах примусили селянство довести своє хозяйство до мінімуму. Так, на ціле хозяйство залишено по одній штуці кожної худоби, себто: коня, корови і т[акого] інш[ого]. В перші часи все це ховалось в лісі, навіть і в зиму, но вкінці-кінців ховати не стало можливості і селяни примушені були або спродаваться, або різать і ховати в землю. Селяни охотно міняють сало, м'ясо, яйця і інші продукти на залізо, білизну, мануфактуру і газ, но міна провадиться в тих тільки випадках, коли в селі немає на побуту військ, в інакших випадках міна неможлива, бо червоноармійці зараз би реквізували. Все населення Волині, Київщини і Поділля дуже прихильно відноситься до уряду УНР і чекає якнайскорійшого приходу українського війська на чолі з Головним Отаманом Петлюрою.

Повстання

Вся Україна горить повстаннями: в районі Вапнярки Гайсинськім повіті, де керує учитель села Степашок «Лихо», у котрого загін повстанчеський приблизно коло 600 чоловік. На Волині оперує Мордалевич, у котрого в загін приблизно коло 20,000–30,000 чоловік. В останній мент вибухло повстання біля м[іста] Ямполя на Поділлю, де повстали селяни слідуючих сел: Бабчинці, Яруга, Грушка, Кісниця і другі, повстання це вибухло по причині реквізицій. Перші піднялись селяни села Бабчинці виключно самогонщики, но з приводу того що зброї було дуже мало це повстання було подавлено большовиками і заарештовано коло 400 чоловік, головним чином с[ела] Бабчинець, а біля 300 чоловік розстріляно і позаколювано.

Переправка біженців з Румунії назад до большовиків

Багато повстанців перейшло до Румунії, де їх частину відправили до м[іста] Бєльці в табір, а більшу частину повернули назад до большовиків.

Військо большовиків

Все військо розташовано на Україні виключно по селам, в містах дуже невеликі гарнізони, так в м[істі] Могилеві гарнізон приблизно біля 5,000 козаків, в склад яких входять: кіннота, піхота, гарматники і іншого роду військо. Всі червоноармійці-українці цілком деморалізовані і при всякій можливості тікають з червоної армії, а ті котрі не можуть втекти чекають виступу української армії, щоб тоді під час боїв перейти з червоної армії. Власність тих червоноармійців, котрі тікають з війська або від мобілізації реквізується большовиками вщент.

Большовики провадять мобілізацію до 50 років. Скупчились великі сили військ на кордоні Польщі і Румунії.

Як населення ставиться до мобілізації

Все населення на скільки можливо від мобілізації тікає і ховається по лісах, або прилучається до повстанчеських загонів.

В Румунії

В м[істі] Бєльці є коло 5,000 інтернованих українських козаків і старшин, в числі яких багато повстанців. Румуни їх гноблять: посилають на тяжкі роботи і дуже погано до них відносяться. Просили п[ана] Вержиховського, щоб він передав уряду УНР їх бажання переїхати до українських таборів в Польщі, а тому щоб уряд наскільки можливо прийняв в них участь і вивів з Румунії.

Тихий

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 11.

ЗВІТ ВІД БЕРЕЗНЯ 1921

По одержаним цілком правдивих відомостям м[істечко] Скала являється одним з прикордонних притулків, куди тікають з України всі хто може, аби позбавитись «большевицького раю». Раніш переходили і переїздили Збруч з річами, тепер, завдяки закриттю большевиками кордону і збільшенню охорони до максімума, люди тікають хто в чім єсть і без усяких засобів до життя. Тікає і інтелігенція, переважно жінки з дітьми, тікають селяни, старшини й козаки, тікають навіть і жиди. Бігство йде не тільки з Кам'янця, але і з інших місцевостей, н[а]пр[иклад] з Ушицьк[ого] пов[іту].

Збігці на всякі способи рятують від голодної смерті, дехто відчинив крамниці, дехто спекулює на валютах, але це одиниці. Решта не маючих ніяких засобів до життя страшенно бідує.

Місцеві українці-галичани заснували комітет допомоги біженцям на 30 осіб, цей комітет дав можливість утворити щось подібне до кухні, але це крапля в морі, в цієї кухні находять притулок втікачі, які або не мають кватир, або не мають засобів до винайму (за ночівку треба платити 150–200 марок за одне ліжко на ніч).

Всі ці втікачі шукають собі праці. На стації вони переносять грузи, навантажують вагони, а ті що не находять собі роботи і кажуть, що будуть чекати часу, коли будуть організовувати українську армію і тоді вступлять до війська. Настрій у всіх пригнічений, відчувається зневір'я, можно почути нарікання на уряд УНР, помічається упадок духа і деморалізація, яка штовхає на добровільний вступ до польської армії.

Відношення до втікачів з боку поляків ні в якім разі не можна назвати прихильним. Закликані по мобілізації переходять на польський бік Збруча, а районі Скала — Гусятин перебігло кілька тисяч, але попадають вони в руки польської дефензиви, а та направляє їх до якої-будь в'язниці. Це обурює людей і примушує назад і переховуватись в нейтральній смузі, але це обурення на поводження поляків в певній мірі відноситься до уряду УНР.

Таке неприхильне відношення з боку дефензиви розповсюджується тільки на українців, не маючих ніякої організації, і зовсім інакше відношення до росіян і жидів, котрі заснували комітети допомоги, заснували навіть бюро втікачів на

чолі з кам'янецьким лікарем Бичем, мають зв'язок з Кам'янцем і допомагають своїм втікачам. Це ще більш підбурює наших людей ставиться вороже до уряду.

Докладуючи про вищезазначене маю за честь прохати Вас, пане Міністре, поклопотатись, аби на це була звернена, не вагаючи часу, особлива увага, бо вся ворожнеча, все незадоволення з кожним днем наросте перенесеться на Україну, бо все що є по цей бік Збруча складатиметься в кадри ворожих нам агітаторів, і як тільки почнеться посування нашого війська воно буде йти поперед нього з ворожою для нас агітацією.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 85.

ЗВІТ ВІД 8 БЕРЕЗНЯ 1921

Таємно

Врангель і його військо

Прибувший з Константинополя поручник флоту армії Врангеля п[ан] Олексіїв передає слідуюче.

Настрій війська його моральне і матеріяльне становище

Настрій війська дуже подавлений з приводу багато перенесених невдач, дуже погане харчування і поганого відношення французьких і англійських влад. На добу французи видають по одному пуделку консервів вагою в 1.5 фунта на два чоловіка, а хліба 1 фунт на чоловіка. Багато хворіє «малярією», «чахоткою» і іншими грудними хоробами. Військо більшістю жиє в палатках за браком помешкань. Клімат дуже сирий і йдуть без перерви дощі, так що все це і служить поводом до хороб. Військо не одержує ніякої платні. Має дуже обношене старе обмундирування, бо нічого нового не дають. Дуже багато козаків і старшин тікають з таборів куди тільки представляється для того можливість, но французькі війська, котрі розташовані в Турції, ловлять їх і відправляють до таборів. Багато кубанців повтікало до греків, де устроїли окрему колонію.

Життя в таборі

Завдяки режиму, котрий установили французи, життя в таборі неможливе, французи і англічане інакше не дивляться на врангелівське військо як на дармоїдів їм силою нав'язаних. Цей погляд вони навіть вимовляють і публічно серед війська, а тому пользуються ним, себто врангелівським військом, як їм, французам і англічанам, побажається. Посилають на самі тяжкі роботи, а їсти не дають, не тільки що одягу і платні. Крім того французи і англічане вимагають від командування щоб у війську Врангеля провадилась муштра, що і робиться, но наслідки цього дуже погані.

Козаки і старшини на французів і англічан дивляться як на найлютійших своїх ворогів, так що не можна рахувать за диво, коли серед війська йде балачка о тому, «що як тільки буде зброя в руках, то після большовиків будуть бити французів і англічан». Вся зброя забрата французами. Торгівельний флот Врангеля французи використовивають для своїх комерційних цілей, а військовий флот стоїть в Бізерті (Африка).

Де Врангель?

Врангель і його вище командування живе на броненосці в порті Константинополя. Щодня встраіваються п'янства і гульбища на тому броненосці, навіть із

музикою. За увесь час евакуації ні Врангель, ні хто з вищого командування в таборах не був. Все військо дуже погано ставиться до Врангеля, і як судити по ситуації, то Врангелю з його колишнім військом нічого не можна буде зробить, бо ніхто ні за ним, ні з ним не піде.

Відношення Антанти до українських справ

Які відношення Антанти до українських справ определить немає можливості. В Константинополі урядує українське посольство, до якого звертається багато українців з армії Врангеля про поміч виїхати на Україну або до українських таборів в Польщі. Завдяки відсутності средств, посольство нічого не може в цьому напрямку зробити. Зверталось до посольства приблизно біля 7,000 чоловік.

Населення Турції

Турки вороже ставляться до греків, а також французів і англічан. В Турції нарід має дуже погане враження про большовиків і взагалі про російські і українські питання. Це їх зовсім не цікавить, бо вони зайняті своїми подіями. В Константинополі чекають приходу уряду Кемаль паші, у котрого за останній час були дуже великі успіхи, побили дуже греків так, що рахуючись з відомостями часописів англічане вступили з Кемаль пашою в переговори і ведеться до того, що його Антанта визнає, і окупаційне військо Антанти примушене буде покинуть Константинопіль. Кемаль паша веде боротьбу не як большовик, а як націоналіст, виключно проти влади і засилля чужоземних військ, головним чином проти греків, які дуже гноблять турків.

Сербія

При переїзді через Сербію запримітив я слідуюче: в Сербії військовий стан, скупчено по кордонах багато військ. Відношення до болгарів вороже. Приєднані до Сербії області як хорвати і словаки не дуже як видко цим задоволені, бо ці округи багато культурніші чим Стара Сербія і замітно тяготіють до Австрії.

Болгарія і Австрія

При переїзді через Болгарію і Австрію запримітив я слідуюче: відношення до українців дуже гарне. Місцева влада чим тільки можливо, при пред'явленню українських документів, всім допомагає, навіть дають безкоштовний переїзд по залізницям і їжу.

Чехія

При переїзді через Чехію запримітив я слідуюче: при балачках з населенням виявилось, що чехи вороже ставляться до поляків завдяки спорів за територію. Готуються до війни. Чехи також не дивлячись на те, що гарно ведеться провокація і агітація, дуже вороже настроєні проти большовиків, вони гарно освідомлені про те, що з себе уявляють большовики, позаяк багато чехів повернулось з армії Колчака, вони крім того обвинувачують німців в тому, що якоби вони способствують і підтримують большовизм в Росії. Від усього переїзду саме кепське враження в персональному відношенню як до українця проізвело це при переїзді з Чехії в Польщу. Переїхав від самої Сербії до Польщі безкоштовно по листу «Українського червоного хреста», в Польщі не тільки можна було їхати, але де тільки була для того можливість чинили перешкоди і перепинення.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 17.
Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 28. — Арк. 51.

ЗВІТ ВІД 12 БЕРЕЗНЯ 1921

Таємно

П[ани] Липа, Корчинський і Білецький

Вчора біля 4 ½ години по пол[удні] до гот[елю] «Брістоль» з'явився якійсь поляк, котрий став допитуватись у бувших в той час урядовців о якомусь п[ану] Корчинському, коли я підійшовши до нього запитав, що йому потрібно він відповів, що хоче бачити п[анів] Корчинського, Липу і Білецького, а також що йому необхідно знати о тому, де вони зараз знаходяться, які мають стосунки з урядом і де мешкають. На моє запитання, хто він є і нащо йому ції інформації, цей поляк відкликавши мене в сторону пред'явив посвідчення о тому, що він є агент польської поліції і післан комісаром для зібрання цих відомостей. Коли я став допитуватись нащо їм ції інформації і в чому власно кажучи справа, він відповів, що у них є відомості і певні матеріяли о тому, що зазначені особи провадять агітацію против Головного Отамана, а тому він хоче порозумітись з Політичним департаментом українського уряду для спільного переведення слідства в цій справі. Позаяк тоді вже урядування не було, я запропонував агентові зголоситись до «Брістолю» завтра, де його представлю до відповідного начальства.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 21.

ЗВІТ ВІД 14 БЕРЕЗНЯ 1921

Таємно

Прибувший з м[істечка] Любар на Україну громадянин пан Тихонович передає слідуюче.

Політичне положення

Про поділ партій комуністів на окремі течії йому не відомо. Відомо тільки те, що в часописі «Правда» був видан відчит одного з засідань з'їзду комуністів, де зазначалось, що Ленін виступив проти Троцького і одверто заявив, що така узурпація влади комуністами — скасування виборчого наказу — не може провадиться надалі. Більш всього в своїй промові він напирав на те, що в сучасний мент професійні спілки майже зовсім не беруть участи в справі державного будівництва і зазначив, що цім організаціям не дивлячись на те, що 95 % між ними не співчуває комуністам, треба предоставити широку можливість працювати в різних галузях громадського та державного життя. Троцький з цим не погоджувався і стояв на ґрунті «диктатури пролетаріату», яка виключає можливість притягнення до вищезгаданої праці контрреволюційних сил якими, на його думку, являються «профсоюзи». Судити про те, чи це була суперечка принципова, яка б викликала які-небудь острі наслідки, чи це була просто така собі «домашня розмова» неможливо. Відомо тільки, що це питання обговорювалось на мітинзі матросів в Кронштадті. Огляд Леніна викликав там гаряче співчуття і резолюцію матросів, в якої зазначалось значною більшістю голосів присутніх свою прихильність до думки висловленої Леніном.

Як провадиться агітація

Агітація у большовиків поставлена дуже гарно. Переводиться вона через пресу, мітинги-концерти, агітаційні потяги, відозви, через цілий ряд громадянських і державних організацій, які складаються з місцевих сил під керуванням

комуністів. Мітинги улаштовуються головним чином переходящими військовими частинами. При кожній військовій частині є політичний комісар і часто культпросвіта. В об'явах оголошується, що буде безкоштовний концерт-мітинг. За годину або за півгодини музика починає грати які-небудь бравурні пісні, чим заманюють людей. Коли всі зберуться виступає промовець і з'ясовує зібравшимся популярною мовою ту або іншу комуністичну доктрину. Потім коли людям це надоїсть починаються співи, або декламації за якою знову промова і т[ак] д[алі]. Так що постановою таких концертів-мітингів досягають того, що люди йдуть на них без вживання яких-небудь примусових засобів. Вкінці мітингу голосується раніш приготовлена «резолюція», котра безумовно приймається «одноголосно».

Населення

В останній час помічається вороже відношення до большовиків. Викликається це головним чином тим, що населення, завдяки абсолютному забороненню вільної торгівлі, не має зовсім солі, нафти, сірників, краму та інших продуктів, які раніше привозились, а не готувались на місці.

Крім того поширюється бандитизм навіть з боку самих червоноармійців, це викликає велике обурення. В приватних балачках селяни частіше згадують про Петлюру і помічається більш прихильне відношення до нього. Про те, що дійсно робить уряд УНР і де він, ніхто нічого не знає. До польських і комуністичних військ відношення вороже. Большовикам співчувають постільки, поскільки вони дають їм землю.

Була оголошена большовиками мобілізація за 5 літ, але майже ніхто не пішов, завдяки цьому большовиками по відношенню дезертирів провадиться надзвичайний терор: палять хати і навіть цілі села, забирають худобу і інш[е], пійманих дезертирів розстрілюють, втікших забирають жінок і дітей як заложників і т[аке] інш[е]. Національна свідомість досить слаба. Незадоволення большовиками викликається скоріш матеріяльними причинами, чим національними.

Повстання

Про повстання одержать які-небудь певні відомості неможливо. В своїй офіційній пресі, большовики про це не пишуть. Ті ж чутки, які розповсюджуються не завжди відповідають дійсності. Серед населення є балачки о тому, що повстання вибухають на Київщині та Полтавщині. Зараз повстання ослабли з тим, щоб виникнути знову весною. Певні відомості неможливо мати і ще і по тій причині, що большовиками було об'явлено, о тому що за розповсюдження чуток про заворушення повстанців або поміч повстанцям будуть розстрілюваться, а тому кожен боїться о тому балакати.

Організація влади

В селах існують «сельські комітети» та «комітети незаможних селян». В волості — волостний, а місті — повітовий та губерніяльний комітети. Сельські комітети складаються з місцевих селян, волостні — поповняються призначеними з центру. Вищі органи влади складаються майже виключно з призначених, головним чином, комуністів. По національності вищі посади зайняти жидами та кацапами, тільки сельські комітети та отчасті волостні складаються з українців. Представники влади мають в свойому розпорядженню міліцію, потім при воєнних комісаріатах є військові отряди, які допомагають цивільній владі. Співробіт-

ники радянських установ в своїй більшості досить індиферентні до совітської влади і скорше вороже ставляться до неї чим прихильно.

Діяльність ЧК направляється майже виключно проти інтелігенції та спекулянтів. В останній час поняття «торговець» і «спекулянт» у них синоніми. Не так давно був розстрілян один чоловік Вайнбаум, у якого знайшли при трусі 5 карб[ованців] золотом.

Національно-культурна інформація

Українську мову вони тільки терплять. Всі офіційні розпорядження, зносини з владою провадяться цілком на російській мові. В школах навчання провадиться майже скрізь по-російськи, українська викладається як закордонна на ряду з французькою або німецькою. Вистави на українській мові дозволяються. Навчання виключно на української мові дозволяється тільки в школах, котрі утримуються на часні кошти, так, наприклад, в Староконстянтинові.

Остріше і гірше всього утиски совітської влади почувають на собі учителі. При школах організовані «ученическькі комітети» та «союзи комуністичної молоді». Ці організації мають своїм завданням стежити за контрреволюцією в школах. Учителів вони контролюють. На них влада дивиться як на майбутніх громадян комуністичної держави. Учителі безпомощні припинити їх своєвольство та тії бешкети, які вони дозволяють собі в стінах школи. Учитель на кожному кроці терплять від них образи, і безсильні реагувати на це, позаяк тому що учителеві ніхто не повіре, а повірять учням.

Підручників в школах немає. Питається школа старими запасами книжок. В програмах викладання повне безладдя. Учні на лекції можуть приходити, а можу і не йти. Примусити їх посіщати школу учителі не мають права. Учитель, коли він не комуніст, завше почуває на собі, що він просто травиться совітською владою. Його систематично морять голодом, бо платня за навчання скасована, а допомоги від держави він не отримує. Його можуть без усякої причини перевести з одного місця на друге. Можуть арештувати і відправити в ЧК тільки за те, що по-українськи балакає. Це їм дає повод обвинувачувати в «петлюровщині» без зазначення яких би то не було фактів проти нього. Було так, наприклад, в трудовій школі в Мирополі Звягельського повіту. Газети виходять виключно комуністичні і дуже рідко. Матеріял в них підбирається тенденційозно комуністичний.

Економічна інформація

Потяги ходять, але досить несправно. Фабрики та заводи в більшості своїй стоять. Працюють тільки, головним чином, на оборону. Вільна торгівля заборонена. Крамниці закриті і запечатані. Базари все таки є. Мука, м'ясо, сало, порівнюючи з тутешніми цінами дешеві, но гас, сіль, сірники, крам дуже дорогі. Торгівля головним чином мінова, но продають і на гроші.

Гроші ходять «царські», причому абсолютно нові, з маленькою діркою, навіть пом'ятих, не беруть. Ходять також «керенки» і польські марки. Курс такий: 10 керенок — 1 карб[ованець] «царськ[ий]», і 5 мар[ок] — 1 карб[ованець] «царськ[ий]». Совітських грошей селяни не беруть. Купують їх жиди. За 1,000 совітських платять 4–6 карб[ованців] «царськ[их]».

Часна кооперації статутами совітської влади заборонена. Є, і то на папері, кооперація державна, так звана «ЕПО» («Единое потребительное общество»). В

це «ЕПО» поступають всі продукти з центру і воно вже їх розкладає між всіма мешканцями тієї або іншої округи.

Військо

Військ в останній час проходило небагато. На кордоні теж немає великих скопищ війська. Роз’їжджають тільки невеличкі патрулі, які грабують тих хто їде за кордон.

Тихий

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 38–39.

ЗВІТ ВІД 21 БЕРЕЗНЯ 1921

Таємно

місто Тарнів

Прибувші до Тарнова п’ять чоловік, називаючих себе «повстанцями» прибувшими від полковника Орлика, є люди досить підозрілі по їх поводженню і взагалі по їх відношенню до уряду. Ці підозріння виникають по слідуючим обставинам.

1) При перших моїх балачках з ними вона заявили, що перейшли кордон без шага грошей, і що наша місія в Варшаві дала їм в допомогу по 600 мар[ок], тепер же вони кажуть, що ними було продано в Варшаві золота більше чим на 30,000 мар[ок] і це дійсно оправдується тим, що вони, як це вдалось виявити, діють досить широко (по декілька разів на день навіщають реставрації). В перший же день по приїзді до Тарнова, з якою метою невідомо, но вони було звернулись до Червон[ого] хрест[а] за грошовою допомогою, позаяк буцімто не було грошей на обід.

2) При перших балачках було заявлено ними, що перейшли кордон в пінських болотах, зараз же кажуть, що перейшли кордон на Волині. Крім того їх наружне поводження дає повод гадати, що вони не є люди, котрі були певні з національного і політичного боку. Афішируючи ношення жовто-блакитної пов’язки, а також принципова балачка по-російськи і нерозуміння української мови при балачках з ними — все це і служить поводом до вищезгаданого.

Докладаючи о зазначеному, прошу Вашого, пане Директоре, розпорядження.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 55.

ЗВІТ ВІД 1 КВІТНЯ 1921 (1)
Кам’янець і його район (відомості від 8 березня)

місто Тарнів

Червоне військо

Війська тут большевики майже не мають. Ввесь час говорять ніби до Кам’янця має прийти 2 корпуси, але до самого останнього дня війська в Кам’янці не збільшувались і було зовсім мало (400–500 чол[овік] піхоти, 100 кавалер[ії]). В Кам’янці стоїть штаб CLXXIX бригади LX дивізії. Військо неодягнене і необуте. Від уряду одержує пайок і невелику кількість грошей. Кормиться надзвичайно погано. CLXXIX бригадою командує Ігнатів, комісар бригади Макаров, військовий комісар — Бєльтяков.

Ще в Кам'янці стоїть один полк охорони румунського кордону, на чолі якого якійсь румун-жид. В Городку стоїть охор[она] заводу 60 чол[овік] і два кул[емета]; в Леваді — 60 чоловік з двома кул[еметами]. Це частини DXXXIII полку, штаб полку в Солобківцях, штаб DXXXVI чи DXXXVII п[олків] в с[елі] Тинне.

На днях прибуло до с[ела] Зеленче (ст[анція] Нестерівці) артилерія в складі двох батарей, які, нічим майже не ризикуючи, маючи 50–100 чоловік в одну ніч можна забрати. Багато більше війська на румунські границі, але це все ж таки не помішало тому, щоб повстанці і тут себе показали.

Настрій в червоному війську

Можна сміливо ствердити, що війська в обслідуваному районі тільки механічно уявляють собою частини, душі в них уже нема, і треба тільки натиск зовні, аби ця маса розклалась. Вона існує тільки по енерції. Процес розклада внутрі майже завершився. Червоноармійці кажуть «все равно советская власть не удержится и будет переворот, как кто придет мы будем приставать и скажем, что мы мобилизированные».

Деморалізація, дезерція, ненависть до влади — це звичайна атмосфера соціалістичного воyaцтва. І тільки доведений до максимуму шпіонаж і розстріл не дають можливості бути вибуху з середини. Одна пані, що служила в штабі DXLI полку (Кам'янець) оповідає про часті тривоги, коли комуністи не спали по цілим ночам і озброювались всі поголовно. Про людське око вони пояснювали це небезпекою з боку румун, але дійсною причиною був страх вибуху і незадоволення в війську.

В штабі між своїми одверто говорилося про внутрішню війну. Начальник господарської частини того ж полку одержав таємний наказ, щоб майно було готово для здачі в інтендантуру для евакуації. Військо (солдати) незадоволено комісарами і чекістами, і нарікає, але не одверто, зі страху перед шпіонами. Між солдатами панує страшна гнітюча атмосфера загального недовір'я.

В Кам'янці був випадок як один солдат обдертий й босий вдарив по обличчю чекіста, який питав у нього документа. Єсть підстава надіятись, що при першій зустрічі з озброєним дисциплінованим військом, принаймні відділи, що стоять в Кам'янецькому повіті, з охотою здадуться в полон.

Совітська влада

Виконавчим органом радянської влади в Кам'янецькому повіті є повітовий «виконком». Голова «виконкому» Шестопьоров, заступник його Новіков, секретар — Колодрубський. Велику ролю відіграють в «виконкомі» українці: Колодрубський, Волянський, Сазанський, Горчинський і інш[і]. Зараз на чолі «виконкома» стоїть неукраїнець Шестопьоров. Дух виконкому український, і Кам'янець одне місто, де ще не так-то «русским духом» обдає.

Дякуючи більш-менш довшому перебуванню радянської влади в Кам'янецькому повіті, вони вже трохи окріпли й село вже почуває всі солодощі большевицького раю. Але населення відчуває радянську владу тільки по реквізиціях і мобілізаціях.

Большовики хотять із села забрати все, а не дають нічого. Від селян беруть худобу (з села по 40–50 шт[ук]), хліб, курей, яйця і т[аке] ін[ше], а до цього часу дали їм тільки по півфунта солі. В Кам'янецькому повіті бували випадки, коли

селяни відмовлялись давати те, що від них вимагають большовики і тільки «карательные отряды» заставляли їх платити данину.

Останні розпорядження совітської влади

З останніх розпоряджень звертає на себе увагу наказ про звезення всього сільсько-господарчого інвентаря в одне місце для улаштування на весні спільної обробки землі комуністичним способом. Тепер по селах роз'їжджає повітовий агроном і на сходах переконує селян в раціональності новопроектуємих форм господарства. Наслідків ніяких. Обурення страшне. Другий наказ в зв'язку з бігством населення про заборону виїзду з міста далі як на 10 верст. Наказ на папері, з яким ніхто не рахується, бо життя страшніше таких наказів.

Настрій комуністів

Комуністи почувають своє положення непевним і налякані. Внутрішній фронт страшенно їх нервує, зі всіх боків почувається небезпека, і нічого нема коли починають шукать. Один комуніст казав: «Мы знаем, что может где-нибудь из леса выскочить Петлюра каждую минуту».

Психологія рядового комуніста така: якби утекти, забезпечивши себе золотом і доброю валютою. Цими днями перейшли польський кордон чотири комуністи, при арешті їх поляками одібрано у них 400,000 «романівських». Також в одному з прикордонних пунктів (Галичина) був заарештований «біженець» — комбриг червоної армії, у нього одібрано багато золота. Переказують, що в Кам'янці комуністи весь час на поготівлю, речі в куфрах, підводи діжурять цілу добу.

Заворушення в Росії

Відомості про повстання в Петрограді і Москві вже рознеслися по Україні. Ті чутки, які ходять на тому боці значно більш кажуть про ту небезпеку, в якої опинилися комуністи. Люди кажуть: «Вже піймали Леніна і Троцького, вже приїхав Керенський і Тимчасовий уряд, червоноармійці кидають зброю і що швидко і за гроші не побачиш не одного комуніста». В зв'язку з тим зачинений польсько-український кордон і тепер того напливу людей з тамтого боку, що спостерігався раніш прикордонних польських пунктах, непомітно. Кордон комуністами охороняється надзвичайно пильно, охорона доведена до максимуму. Видано наказ відділам ЧК, що вони мають право розстрілювати на місці кожного підозрілого чоловіка.

В Кам'янці було коротке повідомлення УКРОСТА, що повстання буржуазних елементів подавлено. Але людність цьому не вірить. Є відозви, що Україна охоплена повстаннями «куркулів» і потрібно зміцнити соціалістичний фронт, бо «советской власти угрожает опасность».

Громадянське життя в місті

Громадянське життя в місті замерло. Громадянство стероризоване, розбите, дезорганізоване, ніякими спільними інтересами чи то громадськими, чи навіть приватними не живе. Мара зорко шпигуючого комуніста, або агента ЧК, почувається на кожному кроці, знайомі з перестраху перед обвинуваченням в змові не бувають один в одного. Доходить до того, що на улицях бояться вітатися, щоб не навести на себе підозріння знайомства з неблагонадійними людьми.

Вигляд міста сумний, на вулицях пусто. Всі живуть тільки в надії на чий-то приход, на чудо, яке визволить від цього жаху. Намічають навіть числа, коли це

буде 5, 15, 20 і т[ак] д[алі] без кінця. Чекали українського війська, тепер, зневірившись, починають обурюватись на уряд УНР, який так довго був предметом його чаяння. Все що могло вже втекло, що залишилось комбінує якби утекти.

Кам'янецький університет

Університет не думають вивозити, заняття йдуть. З Одеси і Харкова приїхали нові професори (четверо). На чолі університету стоїть Волянський. При університеті відкриті підготовчі курси для учнів старших класів середніх шкіл, які (класи) сов[ітською] владою скасовано. Студентам обіцяли пайок, але не видано, бо студенів дипломатично закликано офірувати пайок на «голодаючу Москву».

Настрій населення

Можна з певністю сказати, що во всіх верствах населення ідея комунізму нічого крім огидливості не встрічає, прихильників, крім раніш заангажованих людей, якім повороту нема, майже не встрітиш, все пашить злобою і ненавистю до комуністів. Про це свідчить характерний випадок: 8 березня в Кам'янці збунтувались приговорені до розстрілу проти ЧК, один з заарештованих, Зільберман, кинушись на комісара Серетюка покусав його і загриз. Чотири чоловіки утекло, а решта була розстріляна. Один з прибувших цього району так характеризує настрій селян: «Україна тепер як керосиною облита, тільки вогню — пихне величезне, небувале в історії повстання проти насильників».

Економічний стан

Дорожнеча страшна, хліб 500 руб[лів] совітами, сірників коробка 250 карб[ованців] або 750 руб[лів] совітами. Всі склепи замкнені, підвозу з села продуктів нема. Навіть заможніші давно вже не бачуть нічого окрім картоплі і мамалиги.

Летичів і повіт (відомості від 10 лютого)

Червоне військо

В цьому районі помічається пересування частин у напрямі до залізничних станцій. В м[істі] Летичіві залога значно зменшилась.

Розпорядження влади

Ідентичний наказ про звозку інвентаря (див[іться] Кам'янець). Результати подібні. Накладена друга «розверстка» по 5 пуд[ів] збіжжя з десятини, по 20 шкір з села, 20 пар волов[их], рогів і стільки же пар копит. Селяни нічого не дають.

Настрій населення

Населення кипить злобою, готове само починать повстання, але, завдяки тому що поінформовані про наше існування, вичікують, щоб не зіпсувати діла.

Волинь (відомості з району Шепетівки від 7 березня – 13 березня)

Червоне військо

В районі, безпосередньо прилягаючому до кордону, війська нема. Охорону несе кордонна стража, відділи ЧК і ВОХР.

Настрій комуністів

У комуністів почувається понурість, упадок енергії, вони кажуть проміж собою про крах. Цьому сприяють чутки, що в Росії б'ють комуну.

Настрій селян

Селяни себе називають в провінції і рахують, що найбільший їх ворог комуністи і називають їх «капаци». Бачать тільки один вихід — мати свою власну державу. Теж саме можна сказати і про настрій селян і під польською владою.

Про існування військ УНР селяни поінформовані, і завдяки цьому ходять різні фантастичні чутки, напр[иклад]: «Петлюра підходить з військом під Львів». Спостерігається повна зміна селянського світогляду. Можна почути таке: «Дурні ми були раніш, що не піддержували своїх, якби Бог дав побачити хоч одного козака».

Гроші

1,000 карб[ованців] — 10,000 «совітів», в гривнях — 12,000;
1,000 карб[ованців] — 80–100 мар[ок].

Великий попит на «миколаївські», ходять виключно в купюрах по «100» і «500», дрібні зовсім не ходять. Марки беруться і курсують навіть до Бердичева.

Одеса (відомості від 5 березня)

Червоне військо

Тут розташована LI сов[етська] дивізія. Війська, що можна було б обсервувати від Одеси до Волочиська, мають вигляд дуже пригноблений.

Життя в місті

Совітський режим переводиться в життя надзвичайно суворо. Режим цей тяжко витримувати навіть совітським службовцям, які мають все ж таки привілеї. Голод, страх і безнадійність характеризують настрій мешканців. Інтелігенцію вивозять на північ, звідти везуть московську інтелігенцію. В одеській окрузі селяни переведені на карточну систему.

Кубань (відомості від 19 лютого)

Червоне військо

Бувша на Кубані IX армія тепер не існує. Розформована як непевна. Старшини кубанці декілька тисяч чоловік відправлені до Архангельська, ті старшини, які появились не регістрацію були затримані і розстріляні. В Тифлісі формується XI армія (7 дивізій), має спеціальне призначення — похід на Індію.

Міста

Ростов і Єкатеринодар, не дивлячись на близость вугільного району, вугілля не мають. Брак світла і палива. Пояснюється тим, що робітник не має змоги працювати одержуя совітський пайок. Обсерватор зазначає, що міста мають вигляд людини після хвороби.

Настрій комуністів

В Єкатеринодарі в жовтні місяці в день святкування третьої річниці існування совітської влади промовець комуніст сказав, що друга третя річниця буде святкуватися в Нью-Йорку. Відповідальні урядовці-комуністи кричать, що будуть воювати з буржуазією всього світу. На думку ж обсерватора, зробившого подорож Єкатеринодар — Ростов — Катеринослав — Помічна — Одеса — Жмеринка — Проскурів, комуністичний устрій доживає останні години.

Повстання

Кам'янецький повіт

Всі повідомлення про повстання в Кам'янецькому повіті неправдиві, але ґрунт для цього вже готовий. Зафіксування окремих партій розправи з комуністами (з міліцією в Сатанові).

Могилівський і Ямпільський повіти

В кінці лютого Могилів і Ямпіль були захоплені повстанцями, які тримали їх два дні. В зв'язку з цим один полк по привозі був кинутий з Кам'янця на Мо-

гилів і до сього часу не повернувся. Неспокійно на участку Бар — Могилів. Останніми днями з того району чутно було гарматну стрілянину. Оповідають, що невеликі гуртки нападають на міста і місточка і нищать ревкоми і ЧК.

Летичівський повіт

Активних виступів не зафіксовано.

Київщина

Цей район охоплен повстанчим рухом. Цього не скривають й комуністи. Залізниці функціонують не регулярно. 14 лютого повернувся до Волочиська директор цукроварні місцевої д[обродій] З[атворицький]. Через неможливість доїхати до Києва, він прямував до Москви на Всеросійський з'їзд представників цукроварень. Потяг не дійшов до Києва завдяки повстанчому рухові.

Кубань

Весь час продовжується уперте і велике повстання.

Віце-директор Департаменту політичної інформації

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 18–20, 51.

ЗВІТ ВІД 1 КВІТНЯ 1921 (2)

Комуністична партія

Партійна дисципліна, якою були об'єднані всі комуністи совдепії в часи боротьби на зовнішніх і внутрішніх фронтах, за останній час значно підупала. Верхи переживають зараз ідейну кризу. Опозиційне становище зайняли дві видатних групи.

1) Група Шляпникова і Колонтай під маркою «Рабочая оппозиция», яка домагається участи в державному життю «класового організованого пролетаріату» і група демократичного централізму в противовіс партійному. Факт, що комуністична партія переживає кризу є яскраво зафіксованим майже всіма промовцями X В[серосійського] к[омуністичного] з'їзду в березні місяці і партійною московською губконференцією в лютому м[ісяці] (точки розходжень і подробиці див[іться] московські «Известия» 11 березня [1]921, «Правда» 25 січня [19]21 і «Известия» 22 лютого [19]21. Примірники цих газет маються в від[ділі] зв'язку з Укр[аїною]).

2) В низах партії іде справжній розпад в наслідок чого місцеві партійні органи поділилися на декілька групіровок. Багато членів партії розчаровується в своїй праці. Одні, втративши віру в можливість реорганізації партії і передбачаючи її неминучий крах при сучасній партійній тактиці, просто відходять від праці. В колі близьких собі людей вони просто заявляють, що їм надоїло обманювати нарід. Другі, зневірившись в можливості закріплення комуністичного ладу, прагнуть забезпечити своє існування грішми і по можливості втекти за кордон. Треті, просто шукають собі зв'язків серед місцевого, не скомпрометованого большовизмом населення на випадок краху комунізму. І лише група агентів центру все ще ніби міцно тримаєть і «роз'яснює невдоволених», і заарештовує їх (від[ділі] зв'язку з Укр[аїною] зафіксовано цілий ряд прізвищ вищенаведених явищ).

Помимо цього різні групування невдоволених прагнуть в організований спосіб заявити про свій протест. Ілюстрація, на проскурівської районної конфе-

ренції відповідальних комуністичних робітників в докладі «Комуністична партія і робітнича демократія» були висунуті такі тези:
1) боротьба з бюрократизмом в партії;
2) усунення призначених наркомів і взагалі скасування систем «назначенства» в партії;
3) виборний принцип керуючих партійних органів;
4) притягнення в ряди комуністичної партії та до державної праці ширших кол робітництва;
5) пристосовання політики і тактики партії до місцевих відносин;
6) право ініціативи і голосу місцевих організацій в правах політики, тактики та організації партії;
7) право виявлення своїх думок для тих окремих членів партії і цілих груп, які не годяться з політикою центру (Див[іться] газ[ету] «Часовый труда» 26 лютого [19]21).

Зафіксовані і випадки, що моменти почавогося розкладу партії свідомо використовуються в широкому масштабі з провокаційною метою окремим одиницями, що в різні моменти вступили в ряди партії по шкурним або іншим яким мотивам. Вони підбурюють одну групу комуністів проти другої, вживають методів зайвонадужиття над селянами і робітниками з метою викликати у них обурення проти комуністів і т[аке] інш[е].

В зв'язку з ослабленням напружності боротьби большовиків зі своїми численними ворогами помічається також колосальна зміна і в приватному життю окремих совітських робітників і не тільки серед рядових робітників, а і серед видатних. Замість енергійної щоденної напруженої праці значний відсоток комуністичних робітників віддався п'янству, розгулу і т[оке] інш[е].

Висновки

Розклад Комуністичної партії почався і продовжується з тенденцією поширюватись в прогресії далі. В Центральної Росії це явище окреслено «эсеровщиною», або «мелкобуржуазною стихиею», на Україні «самостійництвом» (в цьому чим далі тим більше виразніше обвинувачується вся Комуністична партія України).

Наше завдання

Поширити і прискорити цей розклад через надсилку на той бік окремих осіб (бажаючих зголошується багато), які б по загальному плану через місцеву інтелігенцію і молодь більш організовано і активніше впливали б на цей розклад і в такий спосіб прискорили б розвал партії комуністів на Україні.

Большовицька влада і населення

Стара тактика большовиків заповняти місцеві органи влади комуністами не змінена. Тимчасові органи — «ревкоми» губ[ерніяльні] повіт[ові] і волостні — замінені повсюди сталими «исполкомами». Але персональний склад залишився старий і по національному складу різноманітний: більшість євреїв, потім росіяни і українці. Пленуми рад збираються рідко. До місцевих комуністів недовір'я «за кумовство с местными петлюровцами» і остраху, що ними не буде проводитися політика центру і їм робляться відводи (зафіксовано цілий ряд випадків). Працюють поміж ними, особливо в освітніх установах і наші люди.

ЧК працюють інтенсивно. Борючись з «контрреволюцією» і спекуляцією. Жертвами за останню являються в переважаючій більшості євреї, зафіксовано

цілий ряд розстрілів значних євреїв-промисловців. Зараз ведеться насадження агентів ЧК на селах. Недовір'я до робітництва велике. Руйнація профсоюзів розпочата, але ж в спосіб із'ятія окремих активних робітників. Особливе недовір'я до органів місцевої міліції. Наслідок цього приступлено большовиками до організації «Чрезвычайных кавалерийских отрядов» для боротьби з бандитизмом. На Поділлю такі отряди вже майже сформовані. Проскурівський отряд дістав № 4. Склад їх — комуністи і свідомі злочинці, для котрих всяка влада крім большовицької є ганебною. Для забезпечення кордонів організуються «заградительные отряды».

Предметом найскоршої праці большовиків в сучасний мент є посівна компанія. Для цього організовані по селам спеціальні «посівкоми». Обіцяні премії селянству на посіви в формі мануфактури і сільськогосподарс[ького] знаряддя. До цього селянство готове поставитись з довір'ям. Разом з цим переводиться зараз учьот селянського майна і підготовча праця до земельної реформи (9-літня земельна власність). Ці функції покладені на «комнезамов».

Політика «расслоения» села переводиться далі, але конкретних наслідків немає. Село як і раніше залишається спаяною одиницею і функції агентів большовицької влади у себе покладає по більшості на «куркулів», як найбільш активний елемент.

Предбачається оголосити «боевой месяц продовольствия». Відділом зафіксовані випадки організованого саботажу селянства під час різних виборів «виконкомів», «продкомів», «посівкомів» і т[аке] інш[е]. Про наш стан і наміри селянство не поінформовано. І через це всякі мітинги і большовицькі зібрання використовуються населенням для «выуживания» від промовців інформації в спосіб спеціально скомбінованих запитань через записки (маються зразки таких записок).

Настрій селян незмінно антибольшовицький. Зарегістровані випадки сходів селян із власної ініціативи поза селами і в лісах для обміркування справи скинення з себе комуністичного панування. Приймається по більшості рішення про необхідність запасатись зброєю через обеззброєння невеличких отрядів большовиків. Чутно жалоби на відсутність серед них керівників, що знали б військове діло.

Відносно червоноармійців селяни в останні часи стали почувати себе сміливіш, ніж раніше, і навпаки — невеличкі групи червоноармійців бояться чіпати селян. В зв'язку з цим в районі Житомир, Бердичів, Козятин, зараз розвивається «чумакування» — колективні поїздки в район Рівне, Кременець, Острог по сіль нафту і інш[е] підводами по 100–200 чоловік. Ні ревізій, ні кордонної охорони з боку большовиків селяни не бояться, зафіксовані випадки, коли селяни жорстоко розправлялись з червоноармійцями, що намагались зробити трус або пограбування.

Система «п'ятихатників» або «десятихатників» наслідків не дає. Випадків, коли ці «очі» большовиків свідомо переховували «петлюрівців» чимало вже трапляються. Взагалі селянство чим далі, тим міцніше відчуває свою силу, особливо в зв'язку з тенденцією большовиків іти їм на уступки.

Висновки

В зв'язку з розвернення чимдалі більше система товарообміну поміж Польщею а Україною через пачкарство, наше завдання збільшити прикордонні пунк-

ти як агітаційно-інформаційні «ячейки». Через них постачать населення літературою і книжками характеру:

а) інформаційного, що робиться тут і на Україні взагалі і у большовиків;

б) організаційної, давати вказівки селянам способів боротьби з большовиками, шляхом помимо повстання;

в) деморалізуюче-розкладаючого, виключно для червоноармійців і

г) розшифровуючої справжні завдання большовиків в їх мироприємствах по земельної реформі, по заміні «розкладки» «налогом» і т[аке] інш[е].

Повстання

Від масової збройної боротьби з большовиками населення поки що утримається. Навіть стало існуючі партизанські отряди із «повстанців-професіоналів» не розвивають поки що своїх акцій в широкому масштабі, за винятком деяких нальотів на Коростень, Могилів, Ямпіль і інш[е]. З таких отрядів існують: Мордалевича (район Радомисльського пов[іту]), Орлик, Струк (Київщина), Лихо і Заболотний (Херсонщина). Однак повстання має тенденцію поширюватись, і коли масштаб його ще невеликий, то через те, що селянство зайняло вичікуюче становище в надії на зовнішні події.

Махно оперує окремо. Про нього нашим співробітником доставлена така телеграма большовиків. «Харьков — Одеса. Махно хоче, захопивши Курську губ[ернію] пробратись в Центральну Росію. Армія 30,000 виключно робітників, котрі приєднуються з робочих районів. Всі відповідальні посади і командний состав зайняті матросами Чорноморського флоту, ідейними анархістами і лівими “есерами”. Зараз в Тарнові відбувається з’їзд повстанців та селян Наддніпрянської України, посилали представників до Махна щоби об’єднатися, але Махно відповів: “Ваше діло працювати на Україні, а моє завдання пробратись в Центральну Росію”. Врангель одержав велику суму золотом для підняття повстань і початку військових операцій. Зараз Врангель в Будапешті. Винниченко пише проти большовицькі передовиці і каже, що на Україні комуністи не українці, а російські окупанти. В Москві говорять, що ніякої України немає, а Троцький каже, що змінити політику відношень до України неможливо, позаяк це пошкодить революції. Ревком. Совершенно секретно до власних рук. 20 березня [1]921».

Взагалі характерною рисою повстанческого руху на Україні являється значніша активність його в лісистих місцевостях України (північ Волині) і менш широкі розміром місцевостях степових. Але неможливість ведення повстання в широкому масштабі привела повстанчих ватажків до думки розвинути діяльність попсування залізниць, телеграфів і т[акого] інш[ого], терор проти окремих комуністів отрядами невеличкими в 3–5 чоловік.

На відбувшомуся біля Києва з’їзді повстанчих представників і представників від «Укр[аїнської] нац[іональної] ради», що останніми днями утворилася в Києві, виявлено відсутність на тому боці керуючого і об’єднуючого центру (наскільки цей з’їзд був авторитетний не перевірено). Там же виявилось, що кількість зброї є вистачаюча для боротьби з большовиками. Під час акції партизанів по більшості трапляються єврейські погроми (Могилів, Радомисльський повіт).

Висновки

Окрім вживаємих щодо повстань завдань в широкому масштабі необхідно:

1) скерувати повстанчий рух на Волині з аналогічним рухом в Білорусії через керівників білоруським повстанчим рухом, від яких до Департаменту поступили пропозиції про це порозуміння;
2) повести широко агітацію поміж селянами і партизанами проти жидівських погромів, забороняючи суворо в той же час єврейські погроми всім надсилаємим відсіля ватажкам. В протипогромній агітації бажана співпраця М[іністерст]ва євр[ейських] справ і емігрувавшого єврейського громадянства.

Віце-директор Департаменту політичної інформації

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 70–73.

ЗВІТ ВІД 8 КВІТНЯ 1921 (1)

Таємно

Прибувший з України громадянин УНР пан Бойко передає слідуюче.

Суди

Кожний повіт поділяється на судові райони. В склад району входе 2–3 волості. На посади народних суддів призначається в більшості б[увші] мирові судді. Їм підлягають, крім політичних, всі діла, що торкаються селянства, включая і бракорозводні. Постанова цього суду апеляції не підлягає. Проізводство суду ведеться на російській мові (именем Совет[ской] Республ[ики] я, Народный Суд…).

Агрономія

На кожну волость призначен агроном. Обов'язки його: дбати, щоб при волості були відкриті ударні «совхози»; слідкувати, щось весь реманент живий і мертвий одібраний селянами від поміщиків був здан в «совхози», щоб завчасу були обсіяні всі поля, щоб в кожному селі була відкрита сільськогосподарська майстерня для починок реманенту.

Ярмарки

Ярмарки по містечках відбуваються через кожні два тижня по понеділкам і вівторкам. На ярмарки приїздять виключно для продажі і обміну худоби, причому продаж і обмін робляться дуже обережно, щоб не підгляділо «око», розчьоти робляться із-під поли. Тут же на ярмарках частенько відбуваються мітинги, але ж всі промовці селянам так обридли, що їх ніхто слухати не хоче. Селянин каже: «Балакай, балакай, а ось чобіт немає чим змазати». Саме найкраще місце для агітації «нашої» це ярмарок і млини, але і тут треба бути обережним.

З'їзди

Щомісячно в повітових місцях улаштовиваються селянські з'їзди. На цих з'їздах повинні бути всі «комбеди» і партійні представники. На з'їздах читаються декрети, різного роду розпорядження, знайомлять з сучасним ментом, всіх присутніх наділяють різного роду літературою, плакатами відозвами, а «комбедів» 5–10 фун[тами] солі на село. Ці з'їзди обставляються як можна найкраще. Всіх присутніх водять в театр і на мітинги, дбають щоб були неголодні, «взагалі пускають порох в очі», як кажуть. На останньому з'їзді в м[істі] Житомирі був представник з центру, які сказав: «Партія комуністів скомпроментована, необхідно коректне відношення з селянами, прикоротити розверстку і мобілізацію, бо перший ворог наш буде селянин».

Політробітники

При кожній волості є політробітник. В більшості це є робітник заводу скінчивший трьохмісячний курс по агітації, які села зовсім не знає, і якого селяни такими питаннями закидають, що він не знає яку відповідь дати. В одному селі, коли мені прийшлося з ним балакати відносно кооперації, то він почав таке плести, що селяни всі сміялися, він розсердився і сказав мені: «А вы, товарищ, еще и грамотный, учитель, и не понимаете меня». Обов'язок цього робітника вести по селам агітацію, слідкувати щоб в районі волості не було «петлюровських бандитів» і щотижня доносити в «парком». Коли селу загороджує яка небезпека, завчасу давати знати в районне ЧК. Всі ці робітники як тільки потепліло, повтікали не тільки з села, але і з волості.

Венеричні хвороби

По селам є багато хворих венеричними хворобами. Лікувати їх нема чим. Хворих забирають до міста для лікування, но в більшості їх там не лікують, а вбивають. В деяких селах на Київщині ще існує тиф, но в малих розмірах.

Телеграф

Телеграфне сполучення мається тільки губерніяльними городами і в місцевості, де ходять потяги. З повітами сполучення немає. Вставляються нові стовпи для телеграфу і поправляються скрізь мостки.

Селяни бажають твердої влади, по зразку «царської», бажають щоб представниками влади були люди, які добре знають селянство, і які щоб не дбали про виїзди «на спинах», а щоб дбали про порядок.

Необхідно перекинути на той бік як можна більш газет і літератури, а це є можливо. В м[істах] Острог, Кременець, Ланівці, Білозірка щоденно приїздять селяни з Волині, Київщини за сіллю особливо тепер перед святами. З великою охотою кожний візьме газетку додому, сам прочитає, другому дасть і розкаже що діється тут.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 77.

ЗВІТ ВІД 8 КВІТНЯ 1921 (2)

Таємно

Прибувший з району станції Бірзулі на Херсонщині громадянин УНР пан Михайло Янковський передає слідуюче.

Населення

Населення до большовиків ставиться досить вороже, «кацапів» рахують як чужими людями і висловлюються, «що Україна повинна бути незалежною». Співчуваючих большовикам дуже мало і то серед того населення, яке входе в склад «комнезамов», на котрі дивляться на це як на необхідне, а чому і кажуть, що як ми не возьмемо чого, що дають большовики, то все одно большовики вивезуть до Росії.

Комуністів між селянами є дуже мало (на волость 3–4 чоловіка) і ті з карним прошлим, а чому і впливу на решту населення не мають. Відношення до УНР досить гарне і сприяюче, всі чекають приходу уряду і Головного Отамана (в народі жиє балачка «Петлюра» — «петлюровці» — «українці» і т[аке] інш[е] в цьому напрямку).

Відношення до чужоземного війська байдуже, селяни кажуть: «Ліпше хоть поляки, чим ці большовики». Сподівається населення в найскорішому часі приходу українського війська, або як воно назива «петлюровців». Національна свідомість досить слаба, навіть як і є яке національне почуття, то воно виникло тільки на підставі ганебного і тяжкого режиму большовицької влади, но во всякім разі не по яким іншим обставинам.

Повстання

Повстанням в Балтському повіті керував п[ан] Заболотний (в лютому м[ісяц]ці 1921 р[оку] зайняв був на деякий час с[ело] Попову Греблю, но завдяки малочисленності примушен був зникнути і розійтись серед мас населення). Взагалі повстання дуже слабі і масового характеру не носять. Причиною цього, головним чином, служе відмовлення селян від реальної помочи повстанцям, це викликається острахом перед большовицькими репресіями. Всі повстання, які до цього часу виникали, всі вони провадились під гаслом «нищення комуністів». З приводу того, що всі повстання були випадковими і не носили організованого характеру, ніяких відозв до населення ватажками не видавалося. Селяни, і взагалі населення, до повстанців ставиться досить гарно і допомагає як хлібом, м’ясом, грішми і інш[им], но живої, реальної, сили не дають, по причинам вищезазначеним. На Поділлю розповсюджуються чутки про те, що якби Головний Отаман наказав не робити ніякого повстання до часу виступу українського війська.

Культурно-освітня інформація

Відношення населення до жидів і кацапів дуже вороже. В той час коли Винниченко був в складі уряду (большовицького) був наказ, що українська і російська мови є державні, в сучасний же мент за вживання української мови большовики переслідують. В державних установах справи провадяться по-російськи. В школах великий брак підручників і учителів. Навчання провадиться по-російськи, а де-не-де і по-українськи. В Ананьївському повіті навчання в школах провадиться по-російськи, український же викладається як чужоземний наряду з німецьким і французьким.

До учителі і кооператорів большовики ставляться вороже, називаючи їх приспішниками Петлюри (контрреволюція).

Церковний національний рух майже зовсім не поширюється. До попів відношення влади вороже. Большовицька влада до церковних справ зовсім не торкається, а відає церквою виключно ЧК і окремі відділи.

Економічна інформація

В даний мент провадиться переселення кацапів на Херсонщину виключно в німецькі колонії, но переселення це переводиться не як поселенців, но як біженців. В Ананьївському повіті (Херсонщина) засіяно озими не більш 10–15 %. Панської землі селяни зовсім не трогають. Потяги щодня ходять по лінії Київ — Одеса етапно-вантажні; через кожні три дні їде поспішний потяг. Регулярного двигу за браком палива і направки паротягів. Фабрики і заводи стоять, за винятком тих, що працюють на «оборону».

Торгівля зовсім не провадиться (офіційно). Ярмарки «заградительными отрядами» забороняються. Неофіційно в місцях торгівля провадиться за гроші, а на селах мінова. В районі Ананьївського повіту приймають як совітські, так і українські, і «царські», взаємовідносини в курсі грошей слідуюче:

1 укр[аїнський] карб[ованець] — 8–10 сов[ітських];
1 «цар[ський]» — 20–25 сов[ітських].

Ціни на продукти в сучасний мент існують такі:
1 пуд муки — 18,000 сов[ітських];
1 фун[т] сала — 2,000 сов[ітських];
яйця — 800–1,000 десят[ок] сов[ітських];
масло — 2,000 сов[ітських];
1 фун[т] цукру — 3,000 сов[ітських];
сіль — 23,000 сов[ітських].

Кооперації часної немає, а є державна, так зване «ЕПО», себто «Единое общество потребителей». Реквізиції провадяться виключно військові. Комунікації війська немає. Демобілізація проведена.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 68–69.

ЗВІТ ВІД 13 КВІТНЯ 1921

Прибувший з району м[іста] Одеси на Україні громадянин УНР пан Володимир Лупенко передає слідуюче.

Політична інформація

За останній час особливо помічається розпад комуністичної партії, розпад цей головним чином виникає зі слідуючого: стоячі на чолі партії шукають інтенсивної праці в області боротьби з «контрреволюцією», наслідком чого і є надзвичайний в сучасний мент терор в м[істі] Одесі і її околиць, чому решта партійних комуністичних членів, не займаючих відповідальних посад, не погоджуються з таким поглядом і напрямком самої політичної, яка ведеться в сучасний мент, працею головарів партії, висловлюють незадоволення і це незадоволення вилилось в явну опозицію.

До табору цієї опозиції прилучились також і всі матроси, котрі під час кронштадтського повстання були всі заарештовані, не дивлячись не на партійність і взагалі не на попередні заслуги перед совітським урядом, чому всі без винятку матроси відхилились від державної праці, до цього прилучились і всі робітники, котрі виносили резолюції за «Установчі збори» і «підтримувати кронштадтське повстання». В той мент в самом м[істі] Одесі було заарештовано більш 15,000 чоловік.

В даний мент на Херсонщині, а в часності в м[істі] Одесі господарює надзвичайнійший терор. До селян большовицька влада становиться досить вороже, все населення тероризовано розстрілами і пожежами цілих сіл, а також безперервними різноманітними реквізиціями.

Інші партії

В м[істі] Одесі підпольно існує російська с[оціал-]д[емократична] партія. Українських партій або організацій фактично не існує. З більш-менш підходящих до українських організацій це є організація «Просвіта», но за останній мент она цілком уявляє з себе большовицьку організацію. Ніхто з українських діячів її не посіщає, бо на «Просвіту» стали дивитися як на «ловушку», де большовицькі агенти так або інакше можуть виявити дійсність особи або хоть не виявить, то спровоцирувати.

Населення

Населення взагалі до большовиків відноситься дуже вороже. Співчуваючих комунізму в містах не більше як ½ % більшостю з робітників, на селах же співчуваючих комунізму не перевищує ¼ %, і то особи з карним попередніми, а також члени «комнезамов». Різниці між комуністами і большовиками майже не робить, а чому і балакати о співчуваючих большовизму цілком не приходиться.

Відношення населення до уряду УНР безразлічне, бо жодних інформацій про його існування і працю у населення немає. Українську справу взагалі населення рахує і називає як «петлюровщина», а тому відношення персонально до Головного Отамана гарне.

Про чужоземні війська між населенням майже зовсім немає, загальне враження базірується на «німцях». Населення сподівається і більш всього надіється на внутрішній переворот серед комуністів-большовиків, но щоб ця надія засновувалася на чому-небудь реальному, то цього сказати не можна. Національна свідомість дуже гарна, настрій «самостійний».

Повстання

В районі Балтського повіту існує повстанческій загін Заболотного, котрий щотиждень займає м[істо] Балту. В районі Херсонщини оперують слідуючі повстанческі загони: Лихо, Хмара і Гнида. Повстання масового характеру не носить. Повстання провадяться під гаслами: «Долой комуністів», «Долой москалів», «Хай жиє Україна». Повстанцями жодних відозв не видається, а якщо і видаються, то в дуже малої кількості і особистого враження на населення не мають.

Населення до повстанців відноситься досить гарно, но не дозволяють повстанческим загонами заходити в села, боючись по уході повстанців з села терору з боку большовицького війська, котре за те, що в селі перебувають повстанці палять хати і багато розстрілюють неповинного населення.

Влада

В склад ЧК входять більшістю комуністи по національності жиди, відповідальних посад ніхто з непартійних зайняти не може. ЧК розпространяє свою діяльність виключно проти так званих «контрреволюціонерів», і до українців особливо. В м[істі] Одесі розстріляні: п[ани] Литвиненко, Блажовський, б[увший] голова одеської філії «Дніпросоюза», Сіренко, завідуюч[ий] книгарн[ею] «Українська книжка», Якимович, голова «Споживсоюзу» і ще декілька урядовців «Дніпросоюзу». Завдяки Гусак-Гусаченко, б[увший] співробітник за часів Центральної Ради і Директорії, було розстріляно українців як «петлюровських шпіонів» біля десяти чоловік.

В концентраційному таборі сидить також багато українців, між іншим ієромонах Микита, заснователь «Української національної книгозбірні» в м[істі] Одесі, котрому інкриміновано обвинувачення «за український шовінізм» і йому присуджено 5 років концентраційного табору з примусовою працею.

Національно-культурна інф[ормація]

Відношення українців до кацапів і жидів досить вороже. До української мови большовики ставляться вороже, навіть неможливо балакати по-українськи, бо заарештовивають. До решти національностей большовики порівнюючи відно-

сяться гарно. Українська мова в школах вживається дуже мало, і то завдяки браку російських підручників. В установах офіційна мова московська. Навчання в школах майже не провадиться завдяки браку підручників, олівців, паперу. В школах замість навчання провадяться бесіди на теми соціально-комуністичні. Відношення до учителів, особливо сільських, з боку большовиків підозріле. Влада прикладає всі засоби і зусилля до того, щоб учителі на одному місці не затримувались на довгий час, а тому по декілька раз на місяць під тим чи іншим предлогом переводять з одного місця на друге.

Газети видаються в дуже обмеженої кількості, купити або одержати газету в інституції неможливо. Приходиться користуватися виключно тією літературою і газетами, що наклеюється на стінках і тинах. Підручників в школах зовсім немає.

До церкви большовицька влада ставиться вороже. В останній мент провадилась регістрація всіх духовних осіб, де ставились запитання:
1) відношення до радянської влади і
2) відношення до відокремлення церкви від держави.

В м[істі] Одесі відкрита українська церква. Церква ця відкрита завдяки зусиллям і хлопотам панотця Шевченко. Відношення до попів дуже погане. Українізації школи немає.

Тихий

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 93–94.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 97–98.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 99–100.

ЗВІТ ВІД 14 КВІТНЯ 1921

Прибувший з України району Новомосковського і Констянтиноградського повітів на Катеринославщині та Кобеляцького, північних Кременчуцького та Хорольського повітів на Полтавщині громадянин УНР Кривуля Андрій, котрий передає слідуюче.

Політична інформація

На скілько відомо, то розкол в партії комуністів існує і носе характер чисто національний, викликаний з боку комуністів-українців, це видко по слідуючому факту. На селянському з’їзді рад в м[істі] Кобеляки український комуніст Сердюк виловився так: «До нас наїхали широколобі пауки з півночі, котрі не знають ні нашого народу, ні нашої історії, і на меті котрих є шкодити національної справи України, чим вже цілком відхилили селянство від сучасного уряду на Україні». Крім того, будучи на деяких селянських з’їздах по селах і волостях той же п[ан] Сердюк висловлювався: «Москалі обіцяють Вам в найскоршійшому часі привезти сіль, крам і т[аке] інш[е], но не вірте цьому — нічого не буде».

На весні 1920 року, коли в м[істі] Кобеляки заснувалась партія «боротьбістів», то селяни спочатку прихильно ставились до неї, но коли ця партія з’єдналась з большовиками, то все населення відхилилось. Селяни інакше себе не називаються як «петлюровцями».

Населення

Населення до большовиків ставиться вороже. Большовиків інакше не називають як «насильниками, котрі пришли грабувати». Співчуваючих комунізму і

взагалі большовикам є зовсім малий відсоток, і то ті котрі стоять на чолі інституцій, або мають яку-небудь з цього користь і т[аке] інш[е]. Відношення до уряду УНР прихильне. На Головного Отамана дивляться як «на стовб, котрий за увесь час боротьби не похилився, від прийнятого їм на себе святого діла — визволення українського наріду від іга москалів, ні в той чи інший бік — і продовжує, не дивлячись на таку кількість невдач і перепон, провадить цю працю і далі».

Відношення до чужоземного війська індеферентне, кажуть: «Хто б не прийшов, аби не большовики», но разом з тим більш всього сподіваються скорого приходу війська УНР.

Відношення до поляків гарне. В прошлому році під час наступу поляків населення ставилось до них вороже завдяки гарної агітації большовиків, котрі зуміли вплинути на населення, що «з приходом поляків повернуться поміщики і т[аке] інш[е]». В даний же мент погляд селян перемінився, бо коли кожному з них прийшлось погодувати по декілька день «кацапів» та виконувати всі узурпаторські накази влади, то тепер явно висловлюється селянами жаль, що прогнали поляків та українців. Селяни кажуть на це просто: «Раніш ми працювали на панів, а тепер на комунію, но різниця в тому, що тоді ми були ситі і вдягнути, а тепер голі, босі та голодні».

Національна свідомість дуже гарна. Наскільки раніш боротьба носила характер класової, настільки тепер носе характер національно-визвольного руху. По ініціативі самих селян в сучасний мент в кожному селі без винятку відкриваються «просвіти», до котрих селяни ставляться прихильно і з довір’ям. Большовицька влада до організацій подібних «просвіт» ставиться дуже вороже. Наприклад, в с[елі] Ліщинівці на Полтавщині Кобеляцького повіту під час свят «Тараса Шевченка» червоноармійці VII дивізії в той мент, коли в залі було повно людей, побили вікна і примусили цим людей розбігтись. В склад «Просвіт» на селах входять тільки місцеві (учителі, священ[ики] і взагалі бажаючі). Тому «просвіти» на селах носять характер організації чисто національної, в той мент, коли центральні органи «просвіт», котрі містяться по повітових містах, є складені з комуністів через представництво від різних комуністичних партійних організацій.

Повстання

Повстанням керує Левченко, район Полтавщини та частиною Катеринославщина. Повстання провадиться під гаслами «Незалежність України і уряду, на чолі якого стоїть Головний Отаман Петлюра». Загін Левченка складається з 4,000 чоловік при 12 кулеметах і належної кількості рушниць і набоїв. Мається також і іскровка. Повстанцями видаються відозви з призивом до червоноармійців розкладати червону армію і допомагати повстанцям. П[аном] Левченком видан наказ про притягнення до відповідальності всіх робящих під час повстання грабунки і насилля над мирним населенням. Відповідальність за це одна: розстріл на місці проступку. З решти повстанців відомі Чорний (переяславські ліси) і Махно (Курщина). Населення до повстанців відноситься дуже гарно, дають поміч як реальну так рівно і матеріяльну.

Організація влади

На селах є слідуючі органи влади: «исполком», «посівком», «комнезами», і «п’ятихатники» і т[аке] інш[е]. В волостях і містах на чолі установ стоять ви-

ключно партійні робітники по призначенню з центру. В селах місцеві по виборам. Зміна представників провадиться дуже часто, що ввійшло в систему. Представники влади призначаються виключно кацапи і жиди. Відношення до влади радянських співробітників індиферентне.

В склад ЧК входять виключно партійні робітники (комуністи). ЧК провадить свою діяльність також і на селі. Практикується це так: виїжджає декілька агентів ЧК на села з отрядом комуністичного полку і заарештовують підозрілих по підозренню в «петлюровщині», відомості про яких дають окремі члени місцевої влади, так було в селах Нових Сенжарах, Перещепині і інш[их].

Національно-культурна інформація

Відношення населення до кацапів і жидів вороже. Офіційного наказу про заборонення української мови немає, но во всіх установах праця провадиться виключно по-російськи. Навчання в школах провадиться дуже погано. Селяни більшістю не хтять посилати дітей до школи кажучи: «Чого ми будемо посилати дітей до школи, все рівно нічого не научать, хіба тільки курити, лаятись і т[аке] інш[е]». Селяни дуже вороже ставляться до сучасної школи з приводу заборонення большовиками навчання в школах Закону Божому.

Влада на учителів дивиться як на «контрреволюціонерів» і де і чим тільки можна робить учительству перепони і перешкоди. Учителі систематично не задовольняються платнею, а також і пайком, тому учителі в більшості є вороги влади большовиків. Газети і книжки видаються большовиками, но дістати їх неможливо, бо ніхто і ніде не продають. Користуватися можна тільки тим що наклеєно на стінах та тинах. Підручників в школах зовсім немає. По одному підручнику учиться 5–6 дітей.

Церков большовики зовсім не чіпають, бо бояться вибухів селян. Багато церквів є українізировано, но в дальнійшої праці в цьому напрямку большовики роблять багато перепон. Українські церкви є в Полтаві, Києві (Софіївський собор, Миколаївська церква). В Київській лаврі почитують «Патріарха Тихона Московського і Державу Російську», а в Софіївському соборі «Єпископа Парфенія і Державу Українську» під час служби Божої крім хору співають також і всі парафіяни, що дуже гарно вліяє на психіку людей взагалі.

Найбільшу працю по українізації церквей проваде Старокиївська парафія і єпископ Парфеній. Єпископ Парфеній жиє в Полтаві. Відношення большовиків до попів дуже погане, матеріяльно попів підтримують парафіяни. Українізація школи провадиться тільки на папері, а в життя нічого.

Економічна інформація

На Україні є багато емігрантів з Московщині, еміграція ця провадиться з приводу голоду в Росії. Всіх залізничників-українців навмисно безпідставно переводять в Росію (на Мурман, в Сибір), а кацапів на Україну. З цього боку ведеться повне російське засилля.

Озимих посівів немає, чорного пару не було. Панської землі ніхто не трогає. Потяги ходять дуже погано. В даний мент большовики усилено перевозять в Росію великі состави потягів з рельсами, стрілками і іншим залізничним приладдям і матеріялом. Там де ще місяць назад лежало цілі гори зазначеного, тепер голе місце залишилось. Торгівлі часної зовсім немає. V Всеукраїнський з’їзд ко-

муністів в Харкові виніс постанову про вільний торг. Населення до цього відноситься підозріло.

Ціни на продукти існують такі:
фунт чорного хліба — 2,000 совіт[ських];
сало — 5,000–6,000 руб[лів] сов[ітських];
масло — 10,000 руб[лів] сов[ітських].

Гроші ходять виключно совітські. Українські гроші серед населення мають велику вартість, а тому і ховаються нарівні з «царськими». Курс на гроші такий:
1 руб[ль] «царськ[ий]» = 4,000 совітс[ьких];
1 карб[ованець] україн[ський] = 1,500 совіт[ських];
1 гривня = 1 000 совіт[ських].

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 95–96.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 101, 145
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 162–163.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 93–94.

ЗВІТ ВІД 18 КВІТНЯ 1921 (1)

Таємно

Чорносотенська організація

Під час побуту нашої влади в Кам'янці в жовтні місяці 1920 року мною були зібрані слідуючі відомості про так звану «організацію чорної сотні» російської орієнтації.

Щоб уникнути від ока української влади весь елемент населення м[іста] Кам'янця з російською орієнтацією з'єднався в групу, котру офіційно назвали «Кружок интеллигентных людей». Ціль заснування такої групи була компрометація і агітація проти української влади і персонально проти Головного Отамана, а для того щоб була можливість безпечно збиратися для обговорювань тих чи інших питань був ними заснован клуб під назвою «Брістоль».

В склад цієї організації входили слідуючі особи:
1) генерал Дубельт (Семінарська вул[иця] влас[ний] буд[инок]);
2) його донька Моноле;
3) Мандель, б[увший] предсидатель Кам'янецького окружного суду (Петроградська вул[иця]);
4) Белавенцев, урядовець акцизного відомства (ріг Лагерної і Александровської буд[инок] Островського 2-й поверх);
5) Мединські Євгеній Дем'янович, б[увший] ревізор акцизного управління (Петроградська буд[инок] 43 чи 47);
6) Істомин б[увший] управитель акцизними зборами (ріг Московської і пр[оспект] Тараса Шевченка Ч[астина] 43);
7) полковник Сілін, при большовиках був «военрук»;
8) панотець Дроздовський Сергій (село Івахновці);
9) підполковник Півенштейн, б[увший] начальник штабу залоги м[іста] Кам'янця. В Добровольчеської армії був ад'ютантом ген[ерала] Бредова;
10) сотник Каращук, псевдонім Тіде, начальник відділу Інформаційного бюро при Генеральному штабі УНР, котрий з самого початку заснування «Добро-

армії» працював в «денікінській» контррозвідці, а коли в червні місяці 1920 року Київ був зайнят нашим військом, то пан Красовський прийняв його на службу до себе, це було в Вінниці. Сам сотн[ик] Каращук в розмовах з декотрими особами, навіть і в моїй присутності, заявляв, що ним і по його бажанню в свій час було розстріляно багато як українців, так і большовиків, за це він оправдував себе кажучи: «Тоді був такий час і інакше я робити не міг».

Крім зазначених вище осіб в склад «Кружка интеллигентных людей» входило багато іще деяких осіб, но позаяк останні були як особи не мавші в ділі великого значення, то до того чи не сприяв виявити останніх, мною були зафіксовані тільки зазначені особи, котрі приймали в цьому ділі активну участь. Між іншим неофіційно в склад цій же організації входив архієрей Пимон і архімандрит його монастиря.

Рівночасно по ініціативі п[ана] Істомина і ген[ерала] Дубельта з тої же метою, но якоби на релігійній підкладці, донькою генерала Дубельта Моноле і пан[ною] Лебедєвою був заснован «Дамский кружок».

Діяльність цих організацій провадилась під головування п[ана] Істоміна і ген[ерала] Дубельта і виявлялася в слідуючем. П[ан] Істомін, займая посаду управителя акцизними зборами, підібрав до себе в друкарщиці панночок зі свого кола і таємно від других урядовців, но в урядові години, складав і друкував у себе в канцелярії відозви до населення, агітуя проти уряду УНР, обвинувачуючи його во всіх нещастях, які постигли Україну (себто дорожнеча, засилля большовиків, приход в Кам'янець поляків і т[аке] інш[е]).

Разом з тим в тих же відозвах писалось, що влада, котра могла установити порядок, то це влада Денікіна і його уряду. Під час польської влади в Кам'янці ці відозви буди знайдені і по наказу тієї же влади від усіх друкарщиць були відібрані підписки о тому, що вони зобов'язувались нічого крім урядових паперів не друкувати, а інакше мали бути вислані з Кам'янця. Друкарські машини після урядових годин замикались на колодку, одним з урядовців, котрому поляки довірили. На цім праці організації «чорної сотні» припинено не було.

Ця організація продовжувала працювати і після уходу польських і наших військ, себто при большовиках. Платформою до цього було якраз підняте в ту пору питання відносно передачі кафедрального собору українцям. Ця агітація мала своє враження і навіть дуже сильне, виключно на жіноче населення як міста так і села, бо коли члени Кирило-Мефодіївського братства почали енергійно вимагати передачі собору, то в Кам'янці піднялось велике обурення серед нижчих мас населення. Навіть були такі випадки, коли баби зібравшись толпою біля архієрейського дому лаяли український уряд і Головного Отамана. В тій ж толпі можна було завжди бачить як панів Белавенцева (гарний агітатор) так і пані Лебедєву і Моноле.

Агітація головним чином велась в такому напрямку: «Українці ввійшовши в згоду з поляками обіцяли полякам всі церкви на Україні передати уніатським попам. А як це добре прив'ється у населення, то тоді церкви будуть передані католичеським ксьондзам, і що Головний Отаман Петлюра вже прийняв католичну віру і т[аке] інш[е]».

В відозвах, котрі випускав п[ан] Істомін про українське військо інакше не писалося як «петлюрівські банди». Коли в 1919 році до Кам'янця підходило вій-

сько Денікіна, то всією цією компанією була куплена дорогий образ з метою зустріть денікінські війська. Но, позаяк, денікінська армія в Кам'янець не вступила, а на образі були вигравировані різні надписи і щоб цім себе не заплямувати в очах української влади, то образ цей переховувався спочатку у Пимона, а в останні часи у п[ані] Лебедєвої і Моноле.

Оригінал цих відозв мався в ділах начальника к[онтр]р[озвідки] при комендатурі м[іста] Кам'янця сотн[ика] Лагина, котрий був знайден при трусі у урядовця акцизного управління Стрельбицького, жінка котрого була членом «Дамского кружка».

Активну участь в праці «Дамского кружка» приймали також і жінка б[увшого] начальника головного постачання УНР Кравченко (полковник) і полковник Генерального штабу Толмачєв. Все це стало мені відомо зі слів самого же Стрельбицького. По якій причині по ділу цієї відозви к[онтр]р[озвідкою] не було дано ходу я не знаю, но про все мною був своєчасно повідомлені п[ан] начальник охорони Головного Отамана сотн[ик] Чеботарів.

В організаціях цих малась також і зброя, яка переховувалася братом Белавенцева, котрий служив в музеї, в Кам'янецькому музеї. Яка дійсно була зброя мені не відомо.

Конспіративна квартира для зібрань була найнята кур'єром Істомина Омельяном, на Новому плані в домі Подерн.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 222.

ЗВІТ ВІД 18 КВІТНЯ 1921 (2)

Розклад в комуністичній партії

Розклад йде в партії сам собою. Багато членів партії розчаровується в своїй роботі. Кажуть (в своїм колі, звичайно), що вже надоїло обманювати народ. Не вірять в можливість завести зараз в Росії комуністичний лад. Багато дійсно ідейних членів відходять від роботи. Крім того багато членів партії, котрі раніш вели активну роботу перевтомились і бажають одного — спокою і відпочинку. Декотрі розпитують місцевих українців чи їм дали б амністю і чим вони її можуть заслужити. Зневірившись в можливість комунізму поволі ухиляються від роботи. Багато переходять за Збруч. Але ці елементи такі, котрі були в комуністичній партії виключно тільки з корисною метою. Зараз вони стараються нахрвати грошей, або просто накрасти із совітських установ і утікають.

Комуністична влада

Найвищий орган влади в прикордонній смузі в руках «Особых отделов». Начальники цих «отделов» мають надзвичайні уповноваження. Вони безносередньо підлягають тільки київському «Особому отделу» і Всеросійській ЧК. «Особые отделы» уявляють собою військову владу, їй підлягають всі органи місцевої влади, а особливо ЧК. «О[собые] о[тделы]» арештовують комісарів і комуністів за різні злочини.

Гусятинський «О[собый] о[тдел]» займає район від Сатанова до Гукова. На чолі його стоїть офіцер російської армії донський козак Мастеров. Походить він з Авксентієвської станиці обл[асті] Війська Донського. Має велику власність на Дону і будинки у Києві на В[еликій] Васильківській вул[иці]. Досить часто він

арештовує комуністів, причому дуже тяжко їх б'є. Цим начальником «О[собого] о[тдела]» арештовано за п'янство б[увшого] голову кам'янецької ЧК, начальника кам'янецької повітової совітської міліції Астахова. Його в «О[собом] о[тделе]» тяжко побили і відіслали до Проскурова, де нібито його мають розстріляти.

Гусятинський «О[собый] о[тдел]» складається з начальника і 23 червноармейців і на днях мають прислати ще 15 червон[ормейців]. Мастеров досить часто випускає за гроші арештованих за «контрреволюцію», а свою злість зганяє на комуністах, котрих тримає в «ёжовых рукавицах».

Звичайно всі ці агенти «Особых отдело», ЧК стараються наховати побільше грошей і не «прочь бы» спокійно пожить по-буржуазному. Зразу вони почали тікати з грішми за Збруч, але тут польська влада багато їх арештовує, а декотрих, що покрали гроші, передають большовикам арештованими. Такий випадок був у Скалі, де арештованих чекістів, котрі украли гроші і перейшли Збруч, польська жандармерія передала большовикам.

Місцева влада в нейтральній зоні не тривка. Бувають випадки, що міліція «in corpore» утікає за Збруч, тоді обов'язки міліції переймає на себе місцева «комячейка». Селяни, оскільки можливо, стараються не обирати «комнезаможів». Агенти ЧК єсть майже в кожній волості та по містечках.

Мобілізація

В нейтральній зоні мобілізація ще не провадилась. Лише йде підготовка до мобілізації від 18 до 25 літ. На регістрацю селяни не йдуть. Поза нейтральною зоною мобілізація провадилась від 18 до 25 літ. Багато з мобілізованих утікає за Збруч і жиє тут в нейтральній зоні. Нараховується утікачів від мобілізації приблизно до 900 чоловік. В Ушицькім повіті мами наказували своїм змобілізованим синам: «Йдіть, але додому вертайтесь без комуни».

Партійне і професійне життя

В зв'язку з повстанням в Кронштадті особливо переслідується партія соц[іалістів]-революл[юціонерів]. За членами цієї партії чекісти особливо слідкують. Майже до всіх членів кам'янецької організації у п[артії] с[оціалістів]-р[еволюціонерів], котрі виїхали за Збруч, приставлені до їх помешкань агенти ЧК. Розшукуються с[оціалісти]-р[еволюціонери] особливо по селах. В Проскурові було вивішено оголошення (по оповіданням біженців), де зазначено, що члени партії у[країнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів], котрі на конспіративнім з'їзді у Києві винесли постанову про участь в повстаннях, оголошуються поза законом. Другі партії, навіть «Українська комуністична партія», існують нелегально, але вони менш переслідуються. Також в зв'язку з повстанням в Москві, Одесі і Києві робітничих мас профспілки переслідуються і багато з активних працівників профспілок арештовано.

Повстання

Населення повстає, але неорганізовано. Вибухають невеличкі повстання по селах в зв'язку з реквізиціями збіжжя, але вони скоро ліквідуються. Зараз провадиться організація повстання в Кам'янецькому повіті. Чекають тільки слушного часу. Для охорони комуністичної влади і боротьби з повстанцями організовуються «чрезвычайные отряды», котрі складаються виключно з комуністів. Ці отряди мають бути розташовані так: Кам'янець, Кавалерійський чрезвычайный отряд № (невідомо), має складатися з чотирьох сотень. Проскурів — 3-й Кавале-

рійський чрезвычайный отряд. Вінниця — Кав[алерійськії] чрез[вычайный] отряд № (невідомо).

Населення

Пограбивши міста комуністи вже беруться до сіл. Реквізують крім збіжжя подушки і одежу у селян. Залишаються тільки по парі одіжі і одній подушці. Зараз збирають в одно місце для засіву землі зерно, плуги, борони та друге с[ільсько]господарське знаряддя.

Місяць тому назад повернулись декотрі наші полонені з Германії. Їхали вони через Петербург. В Петербурзі вони опинились в дуже скрутнім положенню. Комуністи забрали з них добру одежу видану в Германії, а їм дали дрантя. Для того щоб дістатись додому, попродали теплу білизну, одіяла, що ще можна було продати. Повернулись з труднощами додому майже голісінькі.

Населення чекає українського війська. Ходять різні чутки про наступ. Навіть призначають термін. Кажуть, що «Петлюра має наступати 1 квітня». Той раз большовики не так в'їлися селянам в печінки як цей раз. Ходять селяни і не хтять нічого робити, а все тішать себе різними чутками, то прийде Петлюра з німцями, то має наступати Румунія і т[ому] п[одібне].

Еміграція

Зараз дуже багато емігрує з України за Збруч жидів, інтелігенції і селян. Найбільша еміграція жидівська. Заборонивши приватний торг комуністи створили неможливі умови для жидівського існування в совдепії. Тому маси їх з цілими родинами виїжджає в Польщу і Румунію.

Селяни і інтелігенція замішані в «петлюровщине» переслідуються большевиками і тікають за Збруч. Майже щодня прибувають все нові і нові партії селян-емігрантів. Єсть молоді хлопці і навіть старі сиві діди. Особливо багато з Кам'янецького повіту. Утікаючи вони ведуть з собою корови і коні. Родина доставляє для них хліб і вони жиють по Збручу на селах.

Гостро відчувається потреба порядної української газети. Тому-то таким успіхом і користується російська газета «Свобода».

Брак постійних інформацій з центру. Необхідно заснувати по селах бібліотеки для емігрантів і провадити культурно-освітню працю між емігрантами. Люди сидять без роботи і нудяться. Можна би за згодою польської влади відчиняти вечірні школи для неграмотних і заводити читальні. В нейтральній зоні за Збручем брак взагалі інтелігенції. Немає учителів по селах. Поляки українських шкіл не відчиняють, а селяни до польських не хтять посилати і наймають малограмотного селянина і він за платню збіжжям по договорним методам учить дітей грамоти.

Російська агітація

Різні агенти «Русского исполнительного комитета» із Варшави отаборились по Збручу і ведуть агітацію за єдину неділиму. Розповсюджують між емігрантами і пересилають на той бік різну російську літературу. Мають зв'язки з тим боком і посилають своїх агентів далеко на Україну. В своїм розпорядженню мають значні суми. До свого розпорядження мають власні коні для поїздок по Збручу. Добре оплачують кур'єрів, котрих посилають на той бік. Але на скілько можливо їх праця нейтралізується і вдається ініціативу з їх рук перебирати. Все таки між населенням українська влада більш популярна, а Балаховича і Савінкова в

Кам'янецькім повіті не знають, а коли на Волині Балаховича знають, то з дуже кепського боку.

Декотрі люди, що мали до цього часу зв'язок з агентами «Русск[ого] исп[олнительного] ком[итета]» по ліквід[ації] кронштадтського повстання приходили до нас і розпачливо говорили: «Російський нарід не здібний скинути панування комуністів. Їм тільки може скрутити голову Україна. Загинуть вони на Україні, а в Росії без інтервенції чужоземців вони будуть панувати ще довго». Тому-то шукають зв'язку з українськими колами. Але мало того по той бік Збруча єсть все такі досить міцні організації «савінковського» напрямку і часто чорносотенні.

Кооперативи, торгівля і спекуляція

Кооперативи всі скасовані. Товари у них взяті на учьот і реквізовані. Реквізиції в приватних торговців по містечках не вдалися, бо вони уміло заховали свої товари. Продають тільки певним людям за «миколаївські» і «ринські» (австр[ійські] корони). В Кам'янці йдуть виключно українські гроші. За «совітські» не хотять продавати, але коли і продають, то по надзвичайно високим цінам. Так, напр[иклад], за одну коробку мазі до чобіт треба дати 5,000 «совітських». Селяни, навіть з далеких місць Кам'янецького повіту переходять за Збруч, де продають цукор, кури, яйці і др[угі] дрібні вироби с[ільсько]г[осподарської] продукції і купують сіль і гас. Купують тут шкіру на взуття, матерію і все необхідне. В зв'язку з реквизиціями збіжжя і кінською мобілізацією селяни дуже багато переносять на цей бік на продаж збіжжя і переводять коні. Перевозять збіжжя по ночам цілими возами і продають польській закупочній комісії за «миколаївські» гроші.

Цукроварні в с[елі] Вишнівчику (Кам['янецького] повіту) і м[істечку] Городку працювали, але зараз, за браком буряків, стали. Цукру вивозити з цукроварень не вдається, бо цьому перешкоджають робітники. Так, напр[иклад], у Вишнівчику, не дивлячись на те що там єсть відділ з 30 червоноарм[ейцями], селяни цукру вивозить не дають. Робітники мають зброю і загрожують повстанням на випадок вивозу цукру. Цукор розпродається робітниками, селянами, котрі мішками переносять за Збруч, де його продають і обмінюють на різні товари.

Військова інформація

В кам'янецькім районі війська мало. Розташовано на кордоні Ушицького повіту так: в с[елі] Зеленчі — 3 гармати і 200 кавалеристів; с[ело] Залісся — 7 кулеметів при команді в 100 чоловік кавалерії. В с[елі] Хропотові стоїть команда по збору хліба. Єсть кулемети при міліції в м[істечку] Чемерівцях і м[істечку] Гусятині.

Мітинги і сходи

Комуністи по селах улаштовують мітинги вже рідше. Сходи заборонені, але селяни дуже часто роблять таємні сходи, де обговорюють своє становище, інформуються. В Кам'янці коли приїжджав «український староста» Петровський (так наз[ивають] його комуністичні газети) був улаштований мітинг, на котрім були представники «комнезаможників». Після промови робилися йому запитання, один із членів «комнезаможа» запитав Петровського: «Добре, ви берете від нас все що можете — одежу, хліб, вояків, а що ви нам зможете дати, чи дасте хоч за це соли та гасу?». На це Петровський обурено відповів: «Вы еще соли хо-

тите. Ропщите что нет соли. Стыдно, товарищ, задавать такие вопросы. Мы в Петрограде питаемся картофельной шелухой, и то не ропщем, а у вас хлеба сколько угодно и вам еще соли захотелось».

Репресії

В зв'язку з реквізиціями на селах комуністи викликали проти себе страшенне обурення селян. Вони вину за це складають на «темные элементы» — духовенство і учителів, котрі нібито підбурюють селян проти совітської влади. Робляться арешти священників і учителів. Особливо вороже ставляться комуністи до священників. Напр[иклад], в с[елі] Зеленче вони заарештували свящ[еника] Длугопольського, но позбігалися з села баби і вирвали його з рук червоноармейців, заарештувати не дали. Длугопольський помер від розриву серця того ж таки дня. В с[елі] Мар'янівці при реквізиції збіжжя розстріляно місцевого священика. Багато свящ[еників] заарештовано. В с[елі] Мар'янівці над Збручем розстріляно «десятського» за те, що не дав червоноармейцям підводи.

Паніка серед комуністів

Настрій у комуністів панічний. Бояться вони повстань і бунту червоноармейців. Тому видали наказ, що кожний комуніст мусить бути щохвилі при зброї. Дуже часто вони пакуються і збираються евакуватись. Був час коли евакувалась із м[істечка] Жванця місцева влада до Кам'янця і ця евакуація навела таку паніку на кам'янецьких комуністів, що вони почали спішно приготовлятись до виїзду з Кам'янця.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 79–84.

ЗВІТ ВІД 19 КВІТНЯ 1921 (1)

Прибувший з м[іста] Києва громадянин УНР пан Лутовинів передає слідуюче.

Політична інформація

Поділення партії комуністів на які-небудь течії не видко. По газетним відомостям большовицької преси видко, що між Леніним та Троцьким виникло непорозуміння, по тій причині, що Ленін стоїть проти передачі влади «професійним спілкам», правильнійше сказати, Ленін стоїть проти притягнення до участи в справах влади «професійних спілок», Троцький же настаіває на цьому. Щоб сварка ця носила яке-небудь важне політичне значення сказати не можна, сварка ця носе скоріше характер сімейний.

Відношення большовиків до робітництва (виключно після повстання в Кронштадті) і селян (після почавшихся весінніх майже масових повстань) вороже. Все населення (мужчини від 15 до 51 років, жінки від 12 до 40 років) рахуються мобілізованими. Працюють всі на оборону і в комуністичних господарствах. Ніякої платні за це ніхто не отримує. В даний мент на Україні і в Росії большовиками об'явлен «красный террор».

Населення

Населення до большовиків ставиться вороже. Співчуваючих комунізму і большовикам серед всіх мас населення України немає. За останній час приходиться наблюдати, що завдяки сучасної політики центра, більшість партійних

комуністів почала вороже ставиться до влади. Відношення до влади УНР індиферентне. Причиною такого відношення є те, що ніхто з населення не знає про існування уряду, навпаки у населення є відомості (з большовицької преси) о тому, що під час останнього відвороту з України все військо українське побито на голову, а уряд розбігся невідомо куди. До чужоземного війська взагалі населення ставиться вороже. Населення більш всього сподівається «царя». Відношення населення до поляків індиферентне. Національна свідомість населення дуже погана.

Повстання

Повстання на Україні фактично немає, а як і є деякі небудь частичні вибухи, то настільки малі, що звертати уваги на них не приходиться.

Організація влади

Перемін в конструірованні влади проти 1917 року немає, за винятком суду, де крім існувавших раніш інституцій введена ще організація так звана «тройка», яка носить характер третейського суду. «Тройке» підлягає апеляція «трибуналу». Всі вищі посади займають виключно жити та кацапи. ЧК, «Наркомпрод» складені виключно з жидів. ЧК направляє свою діяльність проти інтелігентів, взагалі, та проти «кулаков», «помещиков», «собственников» і т[аке] інш[е].

В останній час большовиками розстріляні слідуючі особи:

1) п[ан] Паукер, інженер-залізничник;
2) п[ан] Забугін, б[увший] губерніяльний староста Київщини;
3) п[ан] Калиновський, товар[иш] прокурора;
4) п[ан] Флоринський, професор;
5) п[ан] Подвисоцький, професор;
6) п[ан] Селецький, поміщик.

Всі ці особи розстріляні в порядку «червоного терору».

Національно-культурна інформація

Відношення населення України до кацапів та жидів досить вороже. Офіційною мовою на Україні — мова російська. В радянських інституціях та школах вживається виключно російська мова. Навчання в школах провадиться дуже погано по тієї причині, що організований так званий «учебный комитет», який існує при кожної школі і складен з учнів, не дає змоги проявити учителям своєї ініціативи, чому в школах навчання і порядок провадиться так як того бажається учням. Наприклад, учитель не має ніякої змоги поставити поганих балів, бо зараз же «учебный комитет» виносе «постанову» про те, що учитель є саботажник, а тому навмисно ставе погані бали, щоб затормозить випуск червоних інтелігентних сил, за що учителя заарештовують і дуже часто розстрілюють.

Школи поділяються на нижчі, середні та вищі. Навчання в школах провадиться російською мовою. Відношення до учителів дуже погане, всіх рахують як «контрреволюціонерами». Газет за браком паперу видається в дуже обмеженій кількості, чому населення керується тільки тим, що наклеєно на стінах та тинах. Книжок видається багато, но виключно революційного характеру. Підручників у школах майже зовсім немає.

До церковної справи большовики ставляться дуже вороже. Національного руху в церковній справі майже зовсім немає. На селах служба Божа провадиться виключно по-російськи. До попів большовики ставляться вороже.

Економічна інформація

Переселеніє москалів на Україну іде по двум течіям: одно з голоду, а друге чисто «государственное». В даний мент іде офіційне переселеніє урядовців залізничників з півдня на північ і з заходу на схід, це провадиться по всьому терену бувшої «Росії». Землі селянами засіяно дуже мало. Панська земля зовсім не засівається. Потяги ходять, но дуже погано, саме більш це два рази на тиждень. Комерційна скорость потягів 10 верст в час. Таке положення залізниць викликається браком палива. Фабрики та заводи стоять.

Не дивлячись на те, існує наказ про вільну торгівлю, торгівлі вільної зовсім немає. Торгівля провадиться виключно мінова і то з-під поли.

Ціни на продукти існують такі:
1 фун[т] чорного хліба 500–700 руб[лів] радян[ських];
1 [фунт] білого [хліба] 1,200–1,400 [рублів радянських];
1 [фунт] сала 3,500–5,000 [рублів радянських];
1 [фунт] масла 8,000–9,000 [рублів радянських];
1 [фунт] солі 1,000–2,000 [рублів радянських];
1 [фунт] цукру 4,500–8,500 [рублів радянських];
10 шт[ут] яєць 3,500 [рублів радянських];

На гроші курс існує такий:
1,000 «думських» = 25,000–30,000 рад[янських] руб[лів];
1 руб[ль] «царських» = 200 [рублів радянських];
1 кар[бованець] український = 3–4 [рублі радянських];
1 гривна = 3–4 [рублів радянських];
10 руб[лів] золотом = 430,000 [рублів радянських];
1 німецька марка = 350 [рублів радянських];
1 польська [марка] = 35 [рублів радянських];
1 фунт стерлінгів = 60,000–65,000 [рублів радянських].

Українські гроші ходять тільки в районі м[іста] Кам'янця, в Вінниці — «керенки», в Києві — радянські. Кооперації часної немає, є тільки державна і то на папері. В даний мент провадиться комунікація большовицького війська по всьому терені бувшої Росії з півдня на північ і з захода на схід. Економічних часописів большовиками не видається. Праця в комуністичних господарствах провадиться, но працюють в них тільки ті, котрі призначаються на примусові роботи.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 119–121.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 123–125.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 131–133.

ЗВІТ ВІД 19 КВІТНЯ 1921 (2)

LX совітська дивізія опустила м[істо] Проскурів

Тільки що вернувся висланий співробітник з України, котрий був в районі Меджибожа, а повертаючись назад через місто Проскурів, в якому був 12 квітня, замітив слідуюче. Штаб LX совітської дивізії, який був розташований в м[істі] Проскурові вийшов 11 квітня цього року в невідомому напрямку нібито на Ольгопіль. Вийшли також і частини згаданої дивізії, які стояли в районі м[іста] Проскурова.

Політбюро в м[істі] Проскурові розстріляно

В м[істі] Проскурові залишились тільки приватні інституції і в числі їх політбюро LX дивізії в складі 15 чоловік, а як рознеслась чутка 12 квітня, невідомо ким, їх розстріляно. Треба зазначити, що в той час ніде в околицях Проскурова не було чути про повстання. Про розстріл рознеслось багато балачок: одні казали, що їх розстріляли повстанці, другі твердили, що це є наслідок сварні між комуністами та червоноармійцями, і комуністи невдоволенні працею політбюро розстріляли його співробітників.

Страшенна паніка
між большовиками завдяки чуткам про наступ військ УНР

Ходять чутки, що у Волочиську та Війтовцях находяться петлюрівське військо і завдяки цьому в Проскурові виникла страшенна паніка. Ніхто з радянських співробітників не знав в якому напрямку тікати. З Меджибожа також вийшли всі військові частини і ЧК, залишилась тільки міліція і «исполком», який складається з місцевих людей. Розташовані там військові частини (часть XI бригади LX дивізії) вийшли в напрямку м[іста] Летичіва.

Селяни з підводами тікають до кордону

Сьогодні були люди з району м[іста] Острова вони вийшли з дому на 11 квітня, позаяк в ті села 10 квітня вечером приїхали червоноармійці брати підводи для погрузки LX дивізії, однак, коли селяни довідались про це, то втікли з підводами до кордону, залишили підводи у знайомих, а самі перейшли на цей бік Збуча.

Які ходять чутки між селянами за Збручем

Селяни по той бік Збруча, котрі в теперішній час не їздять навіть до Проскурова, однак передають вістки, що комуністів хтось б'є біля Києва, але хто вони не знають. Про повстанців їм нічого не відомо, кажуть тільки, що комуні приходе кінець. Це кажуть навіть такі, котрі раніш йшли за комуною.

Настрій селян

Селяни були поділені як відомо на бідняків, середняків і «куркулів». Вся влада в руках «комбедів», в котрі входять і чесні люди. В комуну вірять тільки ті, котрі хтять грабити, решта чекає приходу українського війська. На запитання чи підуть селяни по мобілізації до війська УНР відповідають задовольняюче. Між іншим зазначають, що большовицьке військо майже босе і обдерте.

Місцеві повстання

По відомостям із Жмеринки там спокійно в околицях часто бувають повстання, котрі носять місцевий характер, завдяки переведенням розверстки. Про великі повстання, які мали місце в полуденних повітах Поділля і на Херсонщині нічого не чути, всі це об'ясняють затишшям перед бурою. Згідно з цим комуністи зовсім поспускали голови. Цими днями кинута до м[іста] Вінниці XXIV радянська дивізія. Вид дивізії втомлений і майже не має військового духу.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 113–114.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 112, 126.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 135–136.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 138–139.

ЗВІТ ВІД 19 КВІТНЯ 1921 (3)

Прибувший з м[іста] Хорола на Полтавщині громадянин УНР Пилип П'ятака, котрий передає слідуюче.

Політична інформація

Партія комуністів на які би то не було течії не поділяється. До робітників, виключно до залізничників, відношення большовиків вороже, це викликано тим, що за останній час залізничники почали страйкувати, так було на ст[анції] Жмеринка, Дарниця. Страйки вибухають з приводу заборонення торгівлі сіллю і ін.- ш[ими] продуктами, чим займались жінки залізничників. До селян за винятком членів «комнезамов» большовики також ставляться вороже.

Населення

Населення до большовиків ставиться досить вороже. Селяни до большовиків ставляться вороже за те, що беруть у них по 3–4 рази розверстку, так було в с[елі] Чернече Хорольського пов[іту]. Ворожий настрій підкреслюється ще і таким фактом, що коли були безпартійні конференції, в той час коли ще партія боротьбістів не влилася в партію большовиків, то під час голосування за комуністичну партію голосів «за» абсолютно не було, а всі голоси були за боротьбистів, яких рахували в той час як українців-самостійників. Незадоволення селян викликається ще і тим, що в даний мент большовики з села вивозять всі земледельчі машини, приладдя і т[аке] інш[е]. Співчувають большовикам і комунізму тільки члени «комнезамов» да і то ті з них, які мали від цього яку-небудь користь.

Відношення до уряду УНР, а також до Головного Отамана дуже гарне. Селяни червоноармійцям кажуть просто: «Ви не сьогодні-завтра полетите, а Петлюра буде».

До чужоземного війська відношення індиферентне. Кажуть, «хтось повинен прийти, бо далі так не може бути». Населення найбільш сподівається скорого приходу військ УНР. Відношення населення до поляків гарне. Національна свідомість у населення дуже гарна, настрій «самостійний».

Повстання

Повстанням на Київщині керує Маруся, на Поділлю — Лихо і Хмара (район Брацлавського повіту — Брацлав — був зайнят ними 6 чи 7 березня 1921 року), на Полтавщині — Левченко і відділи Колеберди (I український чубаровський полк і II український карашовський полк), на Полтавщині оперує також відділ Чорного. Повстання провадяться під гаслами «Незалежності України».

Повстанцями видаються відозви до населення приблизно такого змісту: «Геть з України кацапи і жиди, знапастили, знівечили Україну, досить Вам панувати в чужої хати і т[ак] далі». Відозви також видаються і окружним побережним повстанчим комітетом на Дніпрі, на чолі якого стоїть д[обродій] Кваша. Відозви ці приблизно такого змісту: «Трьохлітня боротьба з кацапами не дала нічого, а чому призиваєм населення до загального повстання, аби не дати занапасти і оргабувати Україну вкінець».

Найвидшійний з повстанських діячів це пан Левченко. Населення до повстанців відноситься досить гарно. За останні часи трудно підіймати повстання, тому що комуністи палять хати в тих селах, куди заходять повстанці, або в тих з яких селяни входять в склад повстанців. Населення до повстанців стало відно-

ситься недовірчиво, тому що комуністи часто приходять під видом повстанців і за прихильність селянство несе жорстоку розправу з боку большовиків.

Реорганізація влади

На селі існують «комнезамож», котрий слідкує майже за всіма справами, багато доносять про тих, хто іде до повстанців сільській «исполком»; є на селі от повітового продовольчого комітету агент, котрий слідкує, щоб селяни не різали скот, курей, свиней і т[аке] ін[ше].

«П'ятихатники» — комісари на 5 хат, більшістю з «комнезамов».

В волості верховна влада «волревком» або «волисполком», головою котрого обов'язково призначається комуніст. «Волкомнезамож» об'єднує всі «комнезамож» волості. «Волземотдел» слідкує за землею, бере на учьот садки від шести дерев фруктових і т[аке] інш[е]. «Волвоєнком» відає військовими справами. «Волтармот» відає гужовою повинністю, роби наряди на підводи і т[аке] інш[е]. «Волнарообраз» відає освітою, бібліотеками, виставами, театрами і т[аким] інш[им].

Волостна та промислова міліції, завданням останньої служоохорона лісів, садів, був[ших] поміщичих маєтків, заводів, фабрик і т[аке] інш[е]. Утворена ця міліція недавно. «Волостна комячейка» — орган контролюючий всі інституції волості. «Волостная рабоче-крестьянская инспекция» ревізуючий орган.

В місті існують слідуючі органи большевицької влади: «уездисполком», «уездчека», «особый отдел» (військова ЧК), «уездюротдел», «ревтрибунал», «упродком», «комхоз» (бувша міська управа), «коммотор» відає електричними установами. В органи влади входять виключно кацапи та жиди (більшістю партійні), є також і українці, котрі записались до «комячеек» — елемент більшістю з карним прошлим. Представники влади в селах міняються не так часто як то робиться в містах.

Реальна сила влади є отряд ЧК, якій складається з кінноти числом до 150 чоловік і піших чоловік 300. По національностям отряди складаються з латишів та китайців, міліція більшістю з місцевих. Співробітники радянських установ ставляться до влади дуже вороже. В склад ЧК входять побільшості жиди, но є і бувші російські старшини. ЧК проваде свою діяльність виключно в містах, на села же ЧК виїжджає для арештів окремих особ. Суд і розстріли провадяться виключно в містах. Із розстріляних відомі: Шамін Андрій, учитель м[іста] Хорола, як член повстанчеського комітету хорольського Золотоношського повіту.

Національно-культурна інформація

Селяне ставляться до жидів і кацапів вороже, до других національностей байдуже. Влада до українців ставиться дуже вороже, о цьому може свідчити такий документ. «Наказ Троцького червоним агітаторам посилаемим на Україну. Товарищи в 1918–[19]19 году мы готовились воевать с гетманом, но дело пришлось иметь с Петлюрою и агитаторы повели так хорошо политику, что вышибли у крестьян из памяти самостийность Петлюры и сами пошли воевать против Петлюры, а материал был тот, что агитаторы сумели "Генеральный секретариат" сделать "Секретариатом генералов", агитатор должен указать, что 300 лет Россия была одною, а теперь какой-то петлюровщиною. Только дурак и провокатор может говорить, что советская власть воюет с Петлюрою. Агитаторы должны

выбить самостийность и казацкий дух, который бурлит в сердцах украинского народа, творя чудеса своими восстаниями».

Українська мова вживається в установах дуже рідко. Навчання провадиться погано. До учителів влада відноситься вороже. Дитячі садки є українські. Газети видаються московською мовою, но кількість їх дуже обмежена за браком паперу.

До церковної справи большовики ставляться дуже вороже. Українізація шкіл не провадиться. Більш всього по українізації працює на Україні це сільський учитель. До українізації взагалі большовики ставляться вороже.

Економічна інформація

В даний мент на Україну большовики провадять переселеніє кацапів в б[увші] поміщечі маєтки, но населення України до цього ставиться досить вороже. Землі засіяно дуже мало по тій причині, що немає чим обробляти землю, а також зовсім немає зерна для посіву. Потяги від Харкова до Москви ходять добре і регулярно, але на Київ і взагалі на Україні дуже погано. Торгівля провадиться підпільно (таємно), по містах та селах же тільки іде обмін (таємно). Є наказ на вільний провоз, але не торгівлю, і то в обмеженої кількості. На Україні в даний мент існують такі ціни на продукти в м[істі] Харкові:

1 пуд білої муки 90,000 руб[лів] рад[янських], житня — 60,000–70,000 руб[лів];
1 фун[т] сала 9,000 руб[лів] рад[янських];
1 фун[т] масла 15,000;
10 шт[ук] крашанок 7,400 руб[лів];
1 фун[т] м'яса 1,500–2,000 руб[лів];
1 фун[т] солі — 3,000 руб[лів] і
1 фун[т] цукру 3,500–4,000 руб[лів];
1 пачка сірників — 800 руб[лів];
корова 30,000 руб[лів] «царських»;
кінь 35,000–40,000 руб[лів] «царськими».

Курс на гроші на Україні існує такий:
1 радян[ських] руб[ль] коштує на «керенки» — 6 копійок;
5 руб[лів] золотом — 80,000 руб[лів] рад[янських].

Кооперація зовсім знищена. Є кооперативи «распределители», завдання яких задовольняти населення по картках. Реквізиції провадяться часто, забирають все поголовно. В радянських господарствах праця провадиться, но дуже мало і користі з цього майже зовсім немає. Економічні часописи можна бачити тільки в читальнях, на селах майже не видко. Нові управління є такі: військово-трудові коменданти цукрової промисловості на Україні, завдання їх контролювати цукроварні. Військово-трудові коменданти лісної промисловості — контролюючий орган над лісами.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 115–118.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 127–129.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 141–144.
Уривок, машинопис, примірник, ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 182.

ЗВІТ ВІД 19 КВІТНЯ 1921 (4)

Прибувший з м[іста] Одеси громадянин УНР п[ан] Стефан Слян, котрий передає слідуюче.

Політична інформація

Партія комуністів на течії не поділяється. До селян і робітників большовики ставляться досить вороже, це викликається почавшимися за останній час повстаннями, котрі почали розвіватися після і під час повстання в м[істі] Кронштадті.

Агітація

Агітація провадиться досить гарно. Агітація переводиться в виді мітингів, на котрих виступають особо призвані для того особи, називаємиє «ораторами», крім зазначених ораторів ніхто не має право говорити, так що всі решта присутні являються як слухачі. На мітинги сходиться дуже мало, бо це нікого вже не цікавить (в м[істі] Одесі не приходилось більш бачить на мітингах як чоловік біля 200).

Для того ж щоб притягнути більш народу, большовики перед началом мітинга роблять якби концерт, себто грає музика, виступають з декламаціями і т[аким] інш[им], і коли народу збирається по їхньої думці досить починається мітинг. Всі ці мітинги завше кінчаються перевіркою документів і багатьох випадках арештами.

В м[істі] Одесі видаються слідуючі газети: «Казак», «Красная звезда», «Красноармеец», «Новые известия», виходять також часто відозви, якими закликають до боротьби з контрреволюцією і бандитизмом.

Населення

Відношення населення до большовиків саме вороже. Випадок був такий: в с[елі] Попова Гребля селяни злапали агента по «разверстке», розпороли йому живіт, насипали зерна, кинули на роздоріжжю і написали таку картку: «Що друже “разверстка” кінчилась». В лісі «Гайдамацький яр» є багато повішаних на деревах з надписями: «Герой комуни». Село Будне спалено большовиками за те, що не дало зброї.

Повстання

Повстання в районі м[іста] Одеси іде під проводом Заболотного (Кошовий), пол[ковника] Лихо, «Темна ніч», відділ його складається з 700 чоловік. Жиди до повстанців відносяться дуже гарно, допомагають їм харчами та грішми. Повстанці надіються на скорий приход українського війська, на чолі якого буде Головний Отаман Петлюра. Всі повстанці в своїх відділах мають прапори жовто-блакитні. Большовики дуже бояться повстанчеських відділів Заболотного і Лиха. Селяни до повстанців відносяться гарно. На свята роблять збірки для повстанців, це робиться, безумовно, таємно.

Національно-культурна інформація

По деяким селам є «просвіти», але діяльність їх дуже обмежена. Большовики до української мови ставляться дуже вороже. Большовики на дверях повітових та губерніяльних установ вищого значення понаклеювали слідуюче попередження: «Внимание! На украинском языке, пожалуйста, не говорить».

Економічна інформація

Селяни зовсім не хтять засіювати землю. Буряки засівають, але в малої кількості. Панську землю селяни засівають кажучи: «Земля ваша, а що на землі — то

наше», засівають мало і то без жодної охоти. Потяги ходять дуже погано і то лише валки до лісних розробок.

Гроші беруть офіційно тільки радянські і то в містах, на селах же беруть або «батьківські» — українські, або «дєдушка» — «царські», або «свобода» — «керенки». Курс на гроші існує такий:
1 руб[ль] «царських» — 1 000 руб[лів] совіт[ських];
100 руб[лів] «керенками» — 1 000 руб[лів] совіт[ських].
Гривні дуже дорогі майже на рівні з «царськими». Скарбові грошові знаки в 50 карб[ованців] «лопатки» ходять.

Большовики в даний мент провадять великі «розверстки» навіть на 1922 рік. Коли большовики беруть з села хліб, то селяни сповіщають повстанців, а останні відбирають у большовиків хліб і їх нищать. Коли до селянина звертаєшся по-російськи, то він каже: «Хіба тобі язика покрутило».

Військо большовицьке в даний мент особливо висловлює незадоволення «комуною» і взагалі большовиками.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 180.

ЗВІТ ВІД 15 ТРАВНЯ 1921 (1)

Таємно

Червоне військо (волинський район)

В районі Волині розташовані слідуючі частини червоних військ: XLIV стрілецька дивізія, штаб якої знаходиться в м[істі] Житомирі і складається з трьох бригад:
1) CXXX «богунської», штаб в м[істі] Звягелі;
2) CXXXI таращанської, штаб в м[істі] Красилові і
3) CXXXII пластуновської, штаб в м[істі] Овручі.

Крім того в склад XLIV дивізії входять 2–3 гарматних дивізіони, які розташовані в околицях м[іста] Житомира (штаб в м[істі] Черняхова в 22 верстах від м[іста] Житомира) і батальйон зв'язку телеграфний та телефонний. Загальна кількість людей в дивізії приблизно 2,100–2,400 багнетів, 100–120 шабель і 12–16 гармат.

Залога м[іста] Житомира складається з:
1) караульного батальйону губерн[іяльного] військового комітету — 150–170 багнетів;
2) батальйону внутрішньої охорони республіки 200–250 чоловік;
3) школи червоних командирів (розташовані в костьольному будинку) 120–150 багнетів;
4) міської повітової міліції 80–100 багнетів;
5) губерніяльного кінського запасу до 800 коней.

XLIV дивізія знаходиться на Волині увесь час після большовицького відвороту, а окрема кінна бригада прибула на Волинь з першої половині лютого м[ісяц]ця б[іжучого] р[оку]. Спочатку штаб її мав розташуватися в м[істечку] Ємільчині, але з браку помешкань перейшов до м[істечка] Коростеня.

Батальйон при губвійськомі і батальйон внутрішньої охорони сформовано в кінці жовтня 1920 року, після повернення евакуйованих інституцій, себто: гу-

берніяльного військового комісаріату і «губчека». В той же час до м[іста] Житомира прибула і школа червоних командирів, яка спочатку містилась в військових казармах на Врангелевці, ½ верстви від міста, а з першої половини квітня, після розграбування кафедрального костьолу, її розташовано в помешканню бувшої духовної семінарії.

Кінський запас приступив до формування ще в грудні 1920 року, але фактичну реквізицію коней для кінноти почав переводити з січня б[іжучого] р[оку]. По розкладці на Волинь призначено 3,000 коней для армії, з яких до цього часу зареквізовано біля 800 штук.

Для охорони кордону в районі Волині розташовано окрема кінна бригада («Особого відділу» XII армії), штаб якої перебуває в м[істечку] Коростень. Складається вона з 600 до 700 шабель. До половини січня 1921 року охорону кордону несла XLIV стр[ілецька] дивізія, яка займала район до залізничної лінії Шепетівка — Бердичів, а на південь від залізничної лінії охорону несли частини XXV дивізії, штаб якої тоді був розташований в м[істі] Бердичеві.

За час від 19 до 25 квітня на ст[анції] Шепетівка прибуло 5 ешелонів з 6,000–7,000 червоноармійців CXXIV і CXXX пограничної бригади при 25 кулеметах. Військо пішо вирушило на Звягель. Від Чуднова до Житомира риються шанці. Мости по Случу (біля станції Полонного) окутують сіткою колючого дроту.

Подільський район

На Поділлю розташована LX стр[ілецька] дивізія, штаб якої знаходиться в Новій Ушиці, так же і штаб CLXXIX бригади. В Кам'янці-Подільському розташовані штаб DXXXV полку і один батальйон того же полку, який складається з 120–150 багнетів, а також загін з піхоти та кінноти (особого відділу румунського кордону), на чолі якого стоїть Михайло Швайка, галичанин родом зі Львова. В околицях Кам'янця розташований (CLXXVIII отдельный пограничный батальон) XII совітської дивізії, командиром якого є Войткевич. Взагалі ж військ небагато: порівнюючи зі штатами в піхоті зараз мається не більше як 45 %, а в декотрих частинах 25–30 %.

Озброєння військ

Фронтові большовицькі військові частини озброєні досить добре: рушниці у них переважно виробу Тульського заводу з датою 1920 року і міткою «РСФСР», в достаточної мірі є у них і кулемети. Гірше стоїть справа з гарматами, яких зовсім мало і в дуже поганому стані. Близько польського кордону гармат зовсім немає. Гармати XLIV дивізії знаходяться в 130 верстах від кордону. На Поділлю гармат зовсім не примічається.

Дисципліна

Вимоги дисципліни та дисциплінарна карність в червоних військах значно перевищує бувшую «царську». В Житомирської школі червоних командирів муштра ведеться така, яка велась і при царизму; часто червоні інструктори пристосовують до курсантів «мордобитие» як за царських часів.

Постачання армії

Постачання армії погане, ті військові частини, які розташовані по містах як залоги, дещо одержують від інтендантури, але ті що розміщені по селах харчуються у селян: червоноармійці охороняючи кордон сподівають що на протязі

майже двох тижнів нічогісінько не одержали з інтендантури. Одягнена армія дуже зле: червоноармійці обідрані і часто попадаються в звичайній селянській одежі зареквізованої у селян, у всіх майже подерті чоботи і черевики.

Відпуски

З квітня місяця військова влада почала давати червоноармійцям одномісячні відпуски, але даються лише тім, які ідуть як за 1,000 верст від своєї частини і відпускають тільки 20 %.

Пошести

Пошестей зараз не примічається, але в шпиталях повна відсутність медикаментів.

Мобілізація

Мобілізацію на Україні большовицька влада ще зимою оголосила минулого року за 6 років: від 19 до 25 літ, але така проходила дуже погано. На Волині було багато випадків висилки на села карательних загонів, які оточували села і всіх підлягаючих мобілізації силою забирали до війська, а у тих хто втікав забирали збіжжя і худобу. Мобілізованих під екскортою червоноармійців транспортовано до Житомиру, звідкіля залізницею до Києва, а з Києва до Уралу і поза Урал. 50 % мобілізованих розбіглося ще по дорозі до Києва, а частина — з Києва, але все таки деякий відсоток з них попав і на Сибір. В селі Вереси Житомирського повіту одержано листа від одного з мобілізованих в березні місяці б[ерезня] р[оку] аж з Челябінська.

Відношення большовиків до селян

Не дивлячись на те, що большовики стараються завоювати симпатії у українського населення, що все таки їм не вдається більш всього завдяки реквізицій хліба і фуражу для армії. За останній час большовики з селянами почали дійсно поводиться краще, наприклад, в Звягельському повіті у багатьох волостях червоноармійці помагали при весняному засіви тим селянам у котрих вони жили й харчувались. Але одночасно з тим большовики безпощадно нищать і палять цілі села в районі повстань, як це мало місце в декотрих селах Радомисльського повіту.

<…> лає Петлюру і повстанців, називаючи їх «старорежимниками» і «помещичьими ставленниками». Селяни сміються з цької відозви, знаючи хто їхній друг, хто ворог. 20 квітня з Бердичова в напрямку на Умань вирушила XXV сов[ітська] дивізія, маючи завдання боротьбу з повстанцями. Коли на ст[анцію] Зарудинці прибули частини дивізії і обози, повстанчий відділ Марусі та Махна в чотирьохденному бою (26–29) розбили дивізію, забрали обоз, кулемети, комуністи розстріляни, червоноармійці розсіяни. Штаб дивізії, який під час бою стояв в Білій Церкві втік до Фастова, де стоїть і зараз. Після перемоги повстанці зникли невідомо куди. В м[істі] Бердичеві зараз немає червоного війська, але на цих днях має прибути XIII дивізія.

В 20-х числах квітня б[іжучого] р[оку] біля Житомира з’явилися повстанці, котрі захопили цілий ряд сел, прогнали червоне військо до Житомира, і мали повести наступ на Житомир, але до большовиків надійшла підмога і повстанці розсіялись. В Житомирі чекають нового наступу повстанців. Хто керує повстанцями зазначеної околиці — невідомо.

В Таращанському та Липовецькому повітах орудують повстанчеські отамани: Грива, Чумак, Волинець, Хмара і Меч. Прибули вони туди зі своїми загонами з волинських лісів в березні місяці. Селяни всіма засобами підтримують партизанів, годують їх і т[аке] інш[е], але останніми днями в цієї місцевості веде боротьбу з цими повстанцями кінна дивізія Котовського і тероризує селян. В Таращанському повіті в кожній волості заведено волостне ЧК, яка складається з чекістів «губчека» і місцевого злочинного елементу. Три тижні тому назад повстанцями був захоплен Гайсин на Поділлю, вістку про це селяни прийняли з радістю, але реальної допомоги вони не дали.

Відношення червоноармійців до повстанців

Відношення до повстанців з боку червоноармійців різне: це залежить від того як з рядовими червоноармійцями поводяться повстанці. Наприклад, до Мордалевича відносяться досить гарно, бо він розстрілює тільки кваліфікованих комуністів та комісарів, а червоноармійців пускає живими. Що ж торкається відношення червоної армії взагалі до українців, то воно досить вороже, головним чином завдяки повстанням, на які вони реагують так: «Хохлы не хотят нам покорится и жить вместе с Россией, а все бунтуют и из-за них нас не пускают домой». Турбує їх також українська армія в Польщі.

Відозва Староконстянтиновського «повітвиконкому»

«Селяни, ваші вороги серед вас розповсюджують листівки, в котрих вони кажуть вам, що українська армія муштрується в Польщі і готується до наступу на Радянську Україну. Відозва ця підписана "Комітетом по визволенню України", на чолі котрого стоїть твій віковічний ворог отаман Петлюра і інші прихильники буржуїв та поміщиків. "Комітет по визволенню України", но від кого Петлюра і його прихильники хотять визволити Україну, відповідь ясна — від самих робітників та селян України, себто вони хотять знову вернути стару владу царської нагайки, буржуїв і поміщиків.

Селяни, ви знаєте за що боролась і бореться радянська влада, ви знаєте проти кого вона підняла червоний прапор боротьби, прапор котрого робітники і селяни України та Росії вже не раз своєю робітничо-селянською кров'ю окропили. Селяни, не ви знаєте, що Петлюра і інша братія вас вже не раз продали вашим ворогам. Чи хочете ви, щоб ще раз наша українська земля була залита кров'ю ваших найгарніших синів, батьків і братів? Чи хочете ви ще раз, щоб пожежа війни знову зайнялась на нашій Україні?

Ми певні, що ви цього не хочете, а раз так, то не слухайте ваших ворогів, шпіонів, провокаторів та інших, котрі підбивають Вас на різні провокаційні виступи проти радянської влади. Всі до мирної праці, бо від цього залежить щастя і майбутність робітників і селян України. І вороги твої, працюючий люд України, від суда народного не втечуть. Хай згинуть вороги робітників та селян, не слухайте ворогів. Всі до мирної праці. Староконстянтинівський повітвиконком».

Настрій населення

Більшість жидівського населення втекло в Польщу. В містечках Жашкові, Тетіїві, в П'ятигорах, Ставищах на Володарці, де колись мешкало в кожному до 20,000 жидівського населення, тепер немає ні одного жида. Всі ці містечка зруйновані дощенту. До цього часу большовики нищили «кулаків селян», котрі ма-

ють по 15 десятин землі, тепер же прийнялися за тих, в котрих 6 до 10 десятин. В Литвинівці розстріляно селян Степана, Федіра і Олександра Пелехів за участь в повстаннях. Деякі селяни ідуть на службу до большовиків, в жашківській волостній ЧК служить двоє селян із с[ела] Литвинівки: Петро Мазур і Павло Дідух. Начальником місцевої міліції свій селянин Диплій. Ці селяни-зрадники і видали братів Пелехів.

Економічне життя

В Таращанському повіті в обігу тільки «двадцятки» «керенки», другі гроші не ходять. Ціни в половині квітня були такі:
жито 450 руб[лів] пуд;
сало 150 руб[лів] фунт;
сіль — 3 500 руб[лів] пуд;
чоботи прості 60,000 руб[лів];
кінь середній 40,000 руб[лів];
корова 35,000 руб[лів];
пуд ячменя 200 руб[лів]; пуд вівса 200 руб[лів];
яйця 40 руб[лів] десяток;
курка 150 руб[лів];
м'ясо свине 65 руб[лів] фун[т];
ялове 30 руб[лів] фун[т].

Все на «двадцятки».

Розверстка хліба

На село Литвинівку, в якому всього 150 дворів, накладено весною нову розверстку 18,500 пудів збіжжя — з десятини 30 пудів. В забезпечення «розверстки» позабирали з сел заложників. В останні дні большовики оголосили нову хлібну «розкладку» — по 5 пудів з десятини.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 21–23.

ЗВІТ ВІД 15 ТРАВНЯ 1921 (2)

Таємно

Прибувшого з району м[іста] Одеси громадянина УНР Івахов Порфирій.

Населення

Населення до большовиків ставиться вороже. Співчуваючих комунізму або большовизму можна знайти виключно серед мас жидівського населення. Відношення населення до уряду УНР та Головного Отамана прихильне. Відношення населення до чужоземного війська індиферентне. Національна свідомість населення на Херсонщині досить кепська, завдяки відсутності праці в цьому напрямку.

Повстання

Повстання на Україні, по чуткам, є, но носять частичний характер. В районі Умані — Христинівка оперують відділи Лиха та Заболотного. На Херсонщині жодних повстань починаючи з 1920 року не було і немає. Відношення населення до повстанців, по чуткам, дуже гарне.

Культурно-освітня інформація

До української мови большовики ставляться вороже. В школах та урядових установах вживається виключно російська мова. Навчання в школах провадить-

ся, но як саме не знає. Всі учителі рахуються мобілізованими, одержують «паёк» та 4,000 руб[лів] радян[ських] на місяць. Становище взагалі учителів кепське. Відношення більшовиків до церкви та попів досить вороже. На Херсонщині взагалі во всіх церквах служба Божа провадиться по-російськи.

Економічна інформація

На Херсонщині землі засіяно дуже мало (10 %). Потяги ходять, но дуже рідко (Київ — Одеса два рази на тиждень). Фабрики та заводи стоять майже всі. Торгівлі ніякої немає. Вільного торгу не дозволено.

Ціни існують такі:
1 пуд муки житньої 35,000 радян[ських];
сало 1 фун[т] — 5,000–6,000 руб[лів] рад[янських];
м'ясо-конина 1 фун[т] — 1,700 руб[лів] рад[янських];
м'ясо-ялове — 3,000 руб[лів] рад[янських];
гасу немає;
сіль 1 пуд — 12,000 руб[лів] рад[янських];
сірники 1 пуд — 600 руб[лів] рад[янських].

Курс на гроші такий:
1,000 «царськ[их]» по 100,000–250 000 руб[лів] рад[янських],
в Проскурові 15 пол[ьських] мар[ок] на радян[ські] 1,000 р[ублів].

Реквізиції провадяться надзвичайні.

Приблизно місяць тому назад большовики почали скупчувати сили на румунському кордоні, но з якою метою невідомо. Комунікація війська в даний мент не примітно.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 157.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 77.

ЗВІТ ВІД 16 ТРАВНЯ 1921

Таємно

Прибувшого з м[іста] Царгорода (Туреччина) громадянина УНР сотник п[ан] Голубів Юрко.

Моральне та матеріяльне становище військ Врангеля та взагалі емігрантів

В сучасний мент по свойому моральному становищу армію Врангеля та взагалі емігрантів можна поділити на дві частини.

Під першою частиною потрібно розуміти всі генштаби, верховну цивільну владу та різні головні військові інституції як тилові так і фронтові. Що торкається цієї частини, то про її моральне становище багато казати не приходиться. Всі проводирі, як військові так і цивільні, шукають собі який-небудь куток, в котрім можна було б прихилитись зі своїми сім'ями і якщо можна скорше улаштуватись та умити руки і піти подалі від того, чим керували і де за свою попередню працю з боку тієї маси, на чолі котрої вони стояли, мають небезпеку.

Взагалі більшість перестала вірити в перемогу під тими гаслами з котрими раніш йшли і шукають собі чисто приватної праці. Більшою частиною від'їжджають во Францію, якщо мають кошти, або в Сербію, де для емігрантів життя дуже гарне, їм дають мешкання безкоштово, їжу і навіть гроші. Еміграція в Сер-

бію провадиться виключно через посередничество російського посольства в Туреччині, яке видає особам, безумовно з вищих російських кол, дозвіл на переїзд до Сербії, а також на право життя в Сербії.

В Сербії ті емігранти, які евакувались англічанами (так звана Новоросійська евакуація) одержують слідуюче: безкоштово помешкання, їжу і крім того по 400 динарів на місяць і на особу, но серед цими є і така група, яка одержує тільки по 400 динарів виключаючи помешкання і їжу (чим мотивуються такі відрізнення і взагалі на яких умовах провадиться сербами така гуманітарна допомога невідомо). Емігрантам кримської евакуації видається тільки по 260 динарів без всяких інших видатків.

Невелика частина генералів тримається армії, покладаючи ще надію на можливість боротьби з большовиками. Такими генералами являються: командир Добровольчеського корпусу ген[ерал] Кутьопов, командир Донкорпусу ген[ерал] Абрамов, командир Кубанського корпусу ген[ерал] Фостиков. Але кожний з них розуміє боротьбу по різному.

Ген[ерал] Кутьопов під гаслами, безумовно, «единой неделимой» та в додаток реакційної Росії, що ж торкається командирів Дон[ського] та Кубан[ського] корпусів, то погляди у них зовсім інші, і якщо вони поки згоджуються по управлінню армії в обличчі Врангеля, то можна не помилитися, що це явище тимчасове, яке в недалекім майбутнім розпадеться.

Серед самого генералітету в сучасний мент йдуть великі інтриги. Так, наприклад, ген[ерал] Слащьов по прибуттю до Туреччини з Криму написав цікаву книжку під заголовком «Требую гласности и справедливого суда общества», в котрій облічав Врангеля, ставлючи йому в вину здачу Криму большовикам, різні накази і т[аке] інш[е].

Вартісна також книжка під заголовком «В стані білих, або від Орла до Новоросійська», автор цієї книжки ніхто інший як бувший командир Донської армії ген[ерал] Сідорін (під псевдонімом Раковський).

Також вартісні заяви ген[ерала] Старікова, командира IV донського корпусу, котрий в мент після Новоросійської евакуації на пропонування прийняти командування корпусом заявив, що під такими гаслами, під котрими йде зараз Врангель він йти не згоден, позаяк це приведе його батьківщину, Дон, не до спокою, а до повної руїни.

Взагалі бувші співробітники Врангеля настільки обострілі взаємовідносини як поміж ними і Врангелем, а також поміж собою, що в майбутнім співпраці їх бути не може, не дивлячись ні на які обставини.

Торкаючись морального становища другої частини, це самої армії Врангеля, можна зауважити слідуюче. Армія Врангеля, котра повернулась з Криму перший час, налічувала тільки бійцями більш як 90,000 чоловік, решта 60,000 — це цивільні біженці та різні цивільні організації. Що торкається настрою цієї частини емігрантів (армії), то краще всього свідчить про це пароплав «Решид паша», котрий 4 рази їздив то до Новоросійська, то до Одеси, кожного разу забираючи свій комплект 3,500 чоловік, що за чотири рази дає 14,000 козаків та старшин, які поїхали по власному бажанню. Більшість повертаючих це козацтво Кубані та Дону.

Решта армії утратила всяку надію на можливість боротьби, а до того в більшості не бажає йти під старими гаслами. Генералітет утратив авторитет і армія в цей мент не має ні одного чоловіка, в котрого б вона вірила.

Дивлячись на таке «здеморалізоване» становище частина поїхала до Бразилії (перший транспорт 900 чоловік), а частина, більшістю ті, котрі так уперто голосили «единая неделимая», записали во французькі легіони. Решта, яка ще залишилась, розбилась на два табори: «росіяни» і «українці» (це торкається Добровольчого корпусу).

Серед українців, яких в армії Врангеля було біля 60 % організація поставлена дуже гарно. В українізірованих частинах засновані культурно-освітні гуртки, якими провадиться праця як культурно-освітня так рівно і політична. Цими організаціями надсилались листи як до пана Головного Отамана, так і до Ліги Націй в справі визнання «Незалежної України» і т[аке] інш[е].

Українізація по таборам є цілковито праця і заслуга посольства УНР в Туреччині, в частності труди посла п[ана] Токаржевського-Карашевича. В кожному таборі засновані українські організації, які концентрируються біля посольства.

В таборі «Санджак-тепе» на чолі культурно-освітнього гуртка стоїть сотник — Лебідь, секретарьом — військовий урядовець Левченко, скарбник — Гриценко, в склад президії входе значковий Болбут (мають свій статут, зразок якого знаходиться в посольстві).

В таборі «Бернадат», біля ст[анції] «Сан-Стефано» в склад культурно-освітньої організації входять: осавул Хворостенко, сотник Масіяк, сотник Антін Гук, сотник Жуків, осавул Пінчук.

При штабі Донського корпусу в організацію входять слідуючі особи: осавул Кунцинський (з Черкас), урядовець Удот'єв (секретар IV Універсалу).

Табор «Тузла», на чолі полковник Добровольський. Українська організація мається також на пароплаві «Ріон» (склад цієї організації невідом[ий]).

Серед розташованого війська Врангеля на Галліполі також маються українські організації, но існувати офіційно вони не можуть, боючись переслідувань з боку ген[ерала] Кутьопова і його приспішників, до того ще був такий випадок, коли один зі старшин заявив себе українцем, то він по наказу ген[ерала] Кутьопова був повішений, але, не дивлячись на репресії з боку російської таборової влади, українські організації все ж таки існують підпольно.

В склад цієї підпольної організації на Галліполі входить пан отець Лебідь, голова організації (батько сотника Лебедя, котрий стоїть на чолі української організації в таборі «Санджак-тепе», мешканець м[іста] Черкас).

По таборах почувається великий брак українських часописів і взагалі інформацій про стан української справи в мирової політики, а також відсутність остаточних інформацій про діяльність та наміри уряду УНР. Українська література одержується по таборам з посольства в Царгороді, але в дуже обмеженої кількості. Регулярно одержується віденський тижневик «Воля» та львівська часопись «Український вісник».

Відношення українських організацій в Туреччині до уряду УНР прихильне, на Головного Отамана всі дивляться і покладають надію як на особу, яка може хоть що-небудь зробить доброго для загального блага в напрямку мирного і спокійного обоснування в своїй хаті — «Незалежній Україні». Національна свідо-

місць почуття дуже гарне. Приклад: було післано прохання до Ліги Націй під заголовком: «Так кажуть ті, що три роки будували єдину неділиму», де просили визнати Україну незалежною самостійною державою.

Окупаційна влада в Туреччині (Антанта) допомагає українським організаціям в чому тільки є для того потреба. Так, наприклад, був дан весь матеріял, який тільки був потрібен для збудови театру в таборі «Бернадат», витрати на цей театр понесені величезні; відношення з боку влади, порівнюючи з росіянами до українців, досить гарне як з боку французів так і з боку греків.

Відношення поміж росіянами та українцями дуже вороже, особливо це примітно під час балачок про політичне становище України. Верх російських кол на еміграції відноситься до українців надзвичайно вороже. Так, деяким російським громадським організаціям доручено видача допомог біженцям, всім же тим що одержали паспорти від посольства УНР в Царгороді в допомогах категорично відмовляють.

По таборам провадилась регістрація українців. Цю регістрацію провадив моркотунівський «Національний комітет», причому таку регістрацію вдалося зробить тільки в таборі «Тузла», завдяки тому, що люди не були поінформовані про завдання і політику «Національного комітету».

Моркотунівський «Національний комітет» має своїм завданням провадити ідею федерації України з Росією, на чолі якої буде стояти уряд призначений Врангелем і його співпрацівників. Філією цього «Комітету» було відкрито на головній вулиці Перу «Український клуб» та виставлено вивіску з державним українським гербом — тризуб, але зверху і хрестик, козаки вночі зняли було ту вивіску, потім через деякий час знову виставили вивіску, але вже без всяких відзнаків, вималювану в жовто-блакитний колір.

Завдяки тому, що всі стало відомо про те, що з себе уявляє «Національний комітет» і взагалі чия і для кого провадиться цим «Комітетом» праця, праця цього «Комітету» жодного впливу серед українців не має, навпаки викликає до себе, серед козацтва особливо, вороже відношення. Цим «Комітетом» вся література, за винятком відозв до повстанців, друкуються на російській мові.

Посольство УНР в Царгороді ніякої матеріяльної або морально-духовної (в розумінню культурно-освітня) допомоги зукраїнізірованому врангелівському війську дати не може, позаяк всі урядовці посольства голодають, а само посольство в цілому ніяких матеріяльних засобів для поліпшення становища в даному напрямку не має.

Вся праця посольства в даний мент виявляється в видачі паспортів та надання надій на ліпше майбутнє, більш реального при всьому своєму бажанню воно нічого, завдяки зазначеним причинам, зробить не може, не дивлячись на те, що для праці, якої серед війська зараз багато, є дуже широке поле, навіть сама влада як Туреччини так і окупаційна (Антанти) зі свого боку ніяких перешкод не робе, навпаки йде во всіх відношеннях на зустріч, наприклад, було дано згоду на відокремлення всіх українців в окремий табор («Сан-Стефано»).

Що торкається росіян, то вони перестали морально існувати, можна сміло сказати, що вони померли. Матеріяльне становище армії заключається в справі харчування армії, яка годується французами та американцями. Але в останній час французи відмовились.

Що торкається вартостей та золота, яке було вивезено з Криму, то воно ганебно розкрадається. Так, наприклад, офіційно на пароплаві «Александр Михайлович» пропала велика кількість золота в різних видах; продані три пароплави (один мав назвище «Россия»). Ці пароплави купили американські жиди за 60,000 турецьких лір. Одягає армію білизною, але не як армію, а як біженців-емігрантів, американський Червоний хрест.

Склад військ Врангеля

Вся армія Врангеля рахує у себе 3 корпуси: Добровольчий, Донський, Кубанський. Розташована армія таким чином: Добровольчий корпус — Галліполі (Греція), Кубанський корпус — о[стрів] Лімнос. До квітня б[іжучого] р[оку] Донський корпус був розташований в районі чіталджинських позицій (відомих по 1912 року) по таборам: «Кабаджа» — Калмицька бриганда кінна, «Санжак-тепе» — I дивізія кінна (раніш I і II), «Чілінгір» — II дивізія піша Гусельщікова. Зараз табори «Санжак[-тепе]» та «Чілінгір» перевезені на о[стрів] Лімнос і тільки «Кабаджа» залишились на європейському березі. Крім військових таборів є ще на європейському березі цивільні табори це: «Бернадат» та «Макри-кей».

Відношення влади
Антанти та Туреччини до війська Врангеля

З часу призначення ген[ерала] Пелле французькою владою яко головного комісара на окупованому терені Туреччини, відношення різко перемінились. До міста треба зазначити, що його предшественник був ярий русофіл. Влада Франції або цілком зрозуміла нікчемність політики Врангеля, або, находючись під впливом демократичних кол парламенту, повинна була довести до відома Врангеля, що вона його армію не лічить більш як армію, а як приватних біженців-емігрантів, це перше, вдруге ніякого Врангеля яко генерала більш не знає, а знає як звичайного громадянина Врангеля, з котрим прериває всякі зносини, а як такі і потрібно буде мати, то вони будуть вестись через бувшого посланника російського уряду.

Що торкається армії, то уряд раде йому, Врангелю, не затримувати своїх жовнірів і дозволить їм поступить як підскаже їм їх совість. Бажаючим повернутись до Росії Франція гарантує даремний відвоз до портів Чорного моря. Бажаючим їхати до Бразилії гарантує зробити все за свій рахунок. Про це верховний комісар оповістив своїх наказом всі табори. Потім послідував наказ ліквідувати посольство, залишивши тимчасово консульство. Відношення Франції таке як і Англії, а про відношення останньої не приходиться балакать.

Що торкається відношення турок, то вони ставлять трохи ліпше. Це об’ясняється слідуючим: на азіятській частині Турції зараз провадиться боротьба між греками та «кемалістами». Армія Врангеля евакуювавшись з Криму і прибув до Туреччини, стала потроху розпилятися і от значна частина, приблизно біля одної дивізії, поступила на службу до Кемаль паші. В останніх боях квітня під час розгрому грецької армії, якраз в той мент коли був убитий ген[ерал] Хозопуло, главнокомандуючий грецькими військами, та принц Андрій виявилось, що участь в бою решила Кінна дивізія росіян на службі у ангарського правительства під командуванням нібито полковника Клембовського, брат ген[ерала] Клембовського, який у червоних. Цей випадок дав повод до різних балачок по Туреччині, чому відношення греків до росіян дуже кепське, турків же навпаки гарне, але не

завжди, про це свідчать цілі бої в Стамбулі на токучці. Вищі кола не виявляють свого обличчя, обходяться мовчки.

Політичне становище Туреччини

Туреччина має в цей час два правительства: ангорське і правительство царгородське (останнє не воює з греками). Симпатії населення на боці Ангори. Про можливість большовицької «зарази» балакати не приходиться, позаяк склад життя цих азіятів-турків, котрі до того великі націоналісти, не дозволяє ні в якому разі такого укладу життя, який дарує комуністична партія. Прихильників комунізму серед турок майже немає. Населення європейської частини Туреччини не дочекається приходу військ Кемаль паші. Відношення населення до Туреччини взагалі до Антанти вороже. Населення Туреччини має велику кількість зброї, яку купило у Врангеля.

Політичне становище Болгарії

Про політичне становище в Болгарії можна сказати, що тут комуністична пропаганда має великий вплив і має багато прихильників не тільки серед робітників та селян, а навіть серед інтелігенції теж. Такий успіх пропаганди пояснюється тим становищем, в якім опинилась Болгарія, як держава переможена своїми ворогами. В Болгарії існує офіційно комуністична партія і хай не служить за диво «малюнок Карла Маркса, Леніна та Троцького і червона звезда, яка висить на вулицях Софії». Противокомуністичні партії теж маються і також мають великий вплив на населення, це партія хліборобів-демократів, яка в даний мент стоїть на чолі управління державою.

Політичне становище в Сербії

Великий вплив на населення мають російські інтелігенти, позаяк своєї інтелігенції Сербія не має. Відношення населення до большовиків індиферентне. Скрізь по Сербії є політичні відділи, на чолі яких стоять росіяни. Так, наприклад, б[увший] харківський губернатор, здається Федотів, стоїть на чолі політичного відділу в м[істі] Новому Саді (Сербія), на службі є також багато б[увших] співробітників царської «охранки». Всією політикою Сербії керують російські «монархісти», як до цього ставиться населення Сербії і чи підтримує воно такий строй определить неможливо і важко, позаяк вся ця політична праця маскирується чисто братським відношенням і покровительством, пам'ятая попереднє, «коли Росія помагала та спасла Сербію».

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 154–156.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 26–28.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 78–80.

ЗВІТ ВІД 17 ТРАВНЯ 1921

Таємно

Організація українських громадянських комітетів

Громадянські комітети закладаються скрізь по всій Україні по такій системі: центральна п'ятьорка, губерніяльні трійки, повітові волостні та селянські. Обов'язки трійок: підготовка апарату щодо цивільної влади; допомога всім необхідним повстанчеським загонам та комітетам; самий тісний зв'язок поміж собою і повстанцями; учьот сил нашого ворога, його майна, учьот комісарів та від-

повідних робітників радянської влади на місцях; інформація про становище військ ворога; інформація про перехід ворога; вербувати повстанців і відсилати їх до загонів і взагалі інформація по всім галузям життя ворога. Такі комітети заложені в Києві, околицях його, в Ірпені, Ворзелі, Немішаєві, Мотовилівці, Жмеринці, Козятині, Вінниці, Умані, Б[ілій] Церкві, Катеринославі, Полтаві, Синельникові, Бердянську, Мелітополі, Олександрівську, Маріуполі та других містах. Крім цього маємо зв'язок з залізничними телеграфістами по ковельській лінії та по одеській. Організація таких комітетів провадиться і далі. Ведуться списки відповідальних українських осіб, котрі можуть бути призначені, коли прийде час, на ту чи іншу посаду. Щоб поставити працю як слід, необхідні кошти на роз'їзди людей та на заготівку літератури.

Повстанчеський рух

Повстанчеський рух поширився в останній час, не дивлячись на те, що большовики оголосили хрестовий похід на бандитизм і страшенно знущаються над родиною тих, хто пішов в повстанці. Цілі села знищуються з корнем. Однако ж такі справи з одного боку страшать малодушних селян, а з другого боку збільшують повстанчеські загони, бо після знищення села все здорове населення йде до повстанців. На «Страсній неділі» в Броварах, недалеко від Києва, появився повстанчеський загін «Махно» і перейняв потяг, котрий йшов з Москви на Київ з русько-українсько-польською мирною делегацією. Делегати всі перебиті, цінності забрані, а потяг знищен (частично).

Настрій населення

Населення в останній час почало нервірувати через те, що по їхнім думкам наступ проти большовиків повинен уже давно начатись, а його ще й досі немає. Населення живе тільки слухами і до кожного слова, котре торкається наступу із-за кордону проти большовиків, дуже прислухаються, бо всі дуже-дуже надошкулили «товарищи».

Настрій населення Росії

Населення Росії зараз зайнято наступом армії Антонова, частинами котрого заняті Саратовська та Тамбовська губернії. По військовим звітам існує офіційно «Тамбовський фронт», куди перекинуто з України багато військ. Червоноармійські частини, котрі посилаються на усміреніє «тамбовських та саратовських банд», майже цілком переходять на бік армії Антонова. Є відомості, що там нараховується 180,000 армія.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 160.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 2.

ЗВІТ ВІД 1 ЧЕРВНЯ 1921

Таємно

Пропаганда от[амана] Волинця

На прошлому тижні емігрантську їдальню в Тарнополі посітив провідник повстанців гайсинського району Волинець. В розмові з адміністрацією зазначеної їдальні Волинець, між іншим, критикував політику уряду УНР взагалі та п[ана] Головного Отамана зокрема, і як на результати негативних наслідків такої він указав критичне становище нашої еміграції в Польщі. Для підготовчої праці

ведення боротьби за визволення України від большовиків, по думці Волинця, необхідно скликати на території одної зі співчуваючих нам держав, себто Німеччини або Чехії, конгрес, в склад якого повинні війти представники всіх інтелігентних українських партій. Задачою згаданого конгресу має бути вибір енергійного чоловіка та призначення його диктатором і сформірування нового державного апарату, до якого, по словам Волинця, корисно було б покликати також і Скоропадського.

На зауваження одного із членів адміністрації їдальні чому би в склад маючогося <…> нового державного апарату не покликати і Петлюру, Волинець відповів, що Петлюра як скомпроімітувавший себе своєю дотихчасовою <…> в склад нової державної організації увійти ні в якому разі не зможе. Відносно фінансових засобів нової організації, то Волинець пояснив, що можна буде субсидуватися Савінковим, який вже асигнував на цю ціль досить велику суму грошей.

З посеред адміністрації тарнопільської їдальні Волинець співчуваючих своїй ідеї не знайшов, однак не виключеним є, що завдяки незавидного матеріяльного становища урядовців, агітація Волинця може собі найняти відповідний ґрунт.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 164–165.

ЗВІТ ВІД 2 ЧЕРВНЯ 1921

Таємно

Хлібороби-державники

Один із співробітників в таборі інтернованих, який їздив на днях до м[іста] Варшави, передає слідуюче: партія хліборобів-державників зміцнена зараз партією хліборобів-демократів набирає між українською еміграцією чимраз більше впливу, завдяки тому, що написали на своїм прапорі: «Боротьба за самостійність української державності», і що в цей з матеріяльного боку тяжкий момент розпоряджає значними грошевими засобами, тому то число членів з кожним днем більшає.

Партія х[ліборобів]-державників поділяється на течії, а головно на так звану праву і ліву. На чолі правої течії стоїть Гарват, а на чолі лівої — Ханенко. Між цими двома течіями велась досить гостра боротьба. Правиця домагалась рішуче, щоб партія вже тепер вирішила що на чолі української держави має стояти гетьман, і щоб питання про федерацію з Росією або Польщею вже тепер розв’язати, а тим часом приступити до тимчасового призначення гетьмана.

Не бракувало також і досить великого числа всяких можливих і неможливих кандидатів (українців і поляків) на гетьманський престол. Цьому спротивилося гостро лівиця, яка не обстоює Гетьманщини, а заявила, що їй ходить перш всього о самостійність української державності, а в ніякому разі о Гетьманщину і федерацію. Цю справу має розв’язати майбутній український парламент, причому можна б погодитися на республіканський державний лад і тому не мається і найменшої причини поборювати уряд Головного Отамана Петлюри.

На закид правиці, що цей уряд стоїть за соціалізацію землі і рівняється тим самим радянський владі, відповіла лівиця, що то мильні інформації і покликаючись на декларацію Міністерства Прокоповича (яку відчитано), доводила, що вирішення земельної реформи цей уряд покладає на майбутній український парламент.

По довгій і гарячій дискусії, в який лівиця побідила правицю, винесли тільки постанову, приблизно такого змісту.

Партія хліборобів державн[иків] має всіма силами боротися за самостійність української державності. Устрій (форму) державного ладу дати на вирішення майбутньому українському парламентові, так само і вирішення заключення евентуальної федерації, тому уряд Головного Отамана Петлюри, не полишить поборювати і стриміти до консолідації всіх українських сил для організації в боротьбі з большовизмом.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 131. — Арк. 6.

ЗВІТ ВІД 8 ЧЕРВНЯ 1921

Д[уже] таємно

Маю за шану донести, що шляхом конфідентним мені вдалося виявити слідуюче:

Як відомо, в останній час, деякі партійні кола прихильні до большовиків поставили собі на меті провести повний розклад в нашому уряді. Особливо звернута увага на центр; з огляду на це вони для проведення в життя своєї мети почали провадити дуже обережно агітацію не тільки між партіями, але і між окремими особами з уряду о необхідності повороту на Україну для відбудови культурно-економічного і політичного життя на Радянській Україні. Безумовно, що агітація проводиться в тому дусі, що ідеї самостійности УНР кінець і т[аке] і[нше].

Знову таки шляхом конфідентним мені вдалося виявити, що центром агітації є Тарнів і на чолі, так би сказати, цьої організації є б[увший] делегат Ради Республіки п[ан] Чайківський. Крім того, маються відділи пропаганди у всіх таборах, але хто відає цими відділами поки що невідомо. Крім того виявлено, що п[аном] Чайківським і ще деякими особами, котрі входять в склад тарнівської організації, видаються спеціальні документи на перехід на Радянську Україну, а також і гроші. Останніми часами дуже великі успіхи достигла організація в таборах інтернованих звідки багато відправленими зістало з таборів на Україну.

В[алентин] Station

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 173–174.

ЗВІТ ВІД 14 ЧЕРВНЯ 1921

Таємно

Окрема кінна дивізія — французькі колоніяльні війська

Командир Окремої кінної дивізії в таборі інтернованих в м[істі] Вадовицях ген[ерал] Омельянович-Павленко, після свойого приїзду з м[іста] Тарнова, заявив старшинам Окремої кінної дивізії, що французи запрошують 3,000 укр[аїнських] кіннотників до вступу в колоніяльні війська і що він радить, щоби ціла дивізія рішилася піти на цю пропозицію. Завдяки тому, що старшинам обіцяно виплатити перед від’їздом по 2,000 франків, а козакам по 500 франків, то більша половина згаданої дивізії погодилась на цю пропозицію.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 731. — Арк. 189.

ЗВІТ ВІД 19 ЧЕРВНЯ 1921

Таємно

Внутрішнє становище у большовиків

Як відомо партія комуністів на Україні поділяється на дві течії, а саме:
1) «П[артію] к[омуністів] (б[ольшевиків]) У[країни] і
2) «У[країнську] к[омуністичну] п[артію].

Остання течія зараз починає відігравати велику ролю в політичному життю на Волині. Під давлінням «У[країнської] к[омуністичної] п[артії]» в Житомирі видано наказ, щоби все діловодство по всіх большовицьких інституціях проводилось виключно на українській мові. Для цих радянських урядовців, які не володіють українською мовою улаштовано спеціальні курси і визначені реченці, в яких вони мусять вивчитись української мови. В зв'язку з цим набирає великого значіння лідер волинської течії «У[країнської] к[омуністичної] п[артії]» Риман, селянин із села Троковичі Житомирського повіту (був[ший] прапорщик російської армії).

За останній час большовицькі проводирі почали виступать на мітингах за війну з Польщею. 15-го травня б[іжучого] р[оку] в бердичівському міському театрі був мітинг, на якому меж другим, виступав редактор газети «Вісті бердичівського повітового революційного комітету» Гадось, який висказав приблизно так: «Між нами а німцями існує мілітарна умова, яку ми склали тільки для того, щоб мати змогу легше розбити Польщу і мати можливість вийти на Захід, де з'єднавшись з всім пролетаріатом, при помочі котрого ми будем мати змогу нанести капіталістам удар і стерти його».

Відношення населення до большовицької влади

Відношення населення до большовицької продовжує бути ворожим і з нетерпінням очікують своєї української армії, про яку дуже цікавляться. 3-го травня б[іжучого] р[оку] по м[істу] Бердичеву був всюди розклеєний наказ Головного Отамана відносно переведення підготовчої праці повстань. Наслідком чого відбувся 4-го травня б[іжучого] р[оку] мітинг робочих шкіряного заводу Шленкера, на якому підкреслювано, що большовики обдурюють робітників чутками про те, що нібито українська влада ліквідована, армії ніякої немає та що Головного Отамана поляки вивезли до Чехії.

Всі промовці закликали до підтримки українців. З огляду на те комісар завода комуніст Галушка викликав з міста агентів і загін чекістів в кількості 18 чоловік, які окружили мітингуючих і конфіскували накази і прокламації. Предсидатель ЧК хотів виголосити якусь промову, але робітники його освистали і не дали змоги говорити. На запитання, яким чином прокламації попали до них, робітників, рук останніми було пояснено, що біля заводу проходив повстанчий кінний загін, який і порозкидав прокламації. Подібний мітинг 7-го травня відбувся і в бердичівському чугунно-літейному заводі «Прогресс».

Наколи наказ Головного Отамана і прокламації з бердичівського центру розповсюдився і в повіті, то в м[істі] Білілівці місцева міліція, яка складається виключно з українців, сама порозліплювала і розкинула наказ по містечку в ніч з 9 по 10 травня. В той же день відбулась в містечку большевицька нарада комуністів, в який приймав участь комендант містечка «предревкоми».

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 197–198.

ЗВІТ ВІД 23 ЧЕРВНЯ 1921

Дуже таємно

Таємні організації Савінкова

На підставі одержаних відомостей, агенти Савінкова закладають таємні організації по таборах інтернованих військ УНР. Ціль цих таємних організацій є вербування прихильників в нашій армії для ідеї демократичної Росії. Зазначені організації носять назву «п'ятьорок». Персональний склад організацій «п'ятьорок» удалось відкрити тільки в IV і VI дивізіях.

«П'ятьорка» IV дивізії

Персональний склад:
1) поручник Садиків;
2) поручник Магцевич;
3) полковник Русанів;
4) хорунжий Солодів;
5) поручник Олейників.

Зазначений під 1) поручник Садиків являється керуючим «п'ятьоркою» і одночасно завідуючим американською організацією «УМКА». Штаб квартира «п'ятьорки» IV дивізії находиться у полковника Славчанівського.

«П'ятьорка» VI дивізії

Персональний склад:
1) полковник Змієнко;
2) поручник Сергі;
3) полковник Носанів;
4) поручник Стефанець;
5) полковник Лушненко.

На чолі цьої «п'ятьорки» стоїть полковник Змієнко. Полковник Лушненко хотя і з VI дивізії, належить в дійсності до «п'ятьорки» IV дивізії, він підтримує зв'язок меж штаб-квартирою і самим Савінковим і по тій причині часто їздить до Варшави.

Повищі інформації являються сирим інформаційним матеріялом і вимагають докладного провірення.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 199.

ЗВІТ ВІД 29 ЧЕРВНЯ 1921

Таємно

Червоне військо

В районі Білої Церкви до половини травня місяця б[іжучого] р[оку], був розташований І корпус большовицької кінноти, який перекинутий на Дністер біля румунського кордону, де взагалі большовики зараз скупчують значну частину своєї армії. В останніх числах травня з Росії на Україну прибула XIV совітська армія.

В зв'язку з подіями на Далекому Сході зараз провадиться енергійна перегруповка війська, а саме: частини, в яких більшість уроженців України відправляють на Далекий Схід і навпаки.

Большовицька кіннота одягнена гарно, але за те піхота — гола і боса. Кіннота озброєна вінтовками, шаблюками і піками, піхота — лише вінтовками. Що торкається харчування, то червоне військо кормиться переважно у місцевого населення.

Настрій серед червоноармійців різний: більшій частини надоїла військова служба і з великим нетерпінням очікує звільнення від такої, а тому зараз з приводу циркулярних чуток про скору майбутню війну з румунами. Помітне сильне їх хвилювання, остальна же частина бажає такої війни, на яку задивляється як на новий источник наживи.

Економічне та господарче становище

Земля засіяна майже вся як селянська так і бувша поміщицька, в тому числі багато засіяно буряків. Більшість фабрик не працює зовсім, а ті що в руху, то вмісто технічного та господарчого приладдя вироблює різні металічні коробки для сірників. Потяги справді курсують, але рідко, тільки у визначені дні і переважно етапні. Не дивлячись на об'явлену большовиками вільну така майже зовсім завмерла; тільки декотрі продукти першої необхідності в дуже малій кількості можна побачить у відкритих крамницях, які продаються по неймовірно високим цінам, як наприклад у Києві:

1 фунт хліба 1 200–1 500 руб[лів];
1 фунт сала 8–10 000 руб[лів];
одне яйце — 200 руб[лів];
1 пуд цукру — 300 000 руб[лів].

Селяни відмовляються від приймання яких би то не було грошей, даже «царських», і «керенки» беруть дуже неохотно. Свої продукти віддають майже виключно за відповідний обмін.

Повстання

Повстання окремих загонів зараз значно припинились, головним чином через те, що селяни до таких повстань почали відноситися індиферентно, а в деяких випадках дуже вороже. Головною причиною цього служить терор, який большовики пристосовують до звільнених від повстанців сел, які пускають безпощадно з димом, звірські розправляючись з заподозрілими в симпатіях повстанцям. Значна часть населення Правобережжя дуже прихильна до загального організованого повстання, на яке покладає надії як на єдиний спосіб визволення від московсько-большовицького ярма.

Настрій населення

Настрій населення, завдяки жорстокому терору і постійних реквізицій, розверсток і т[ому] п[одібного], пригнічений. Як по містах так і по селах помічається напруження та згущенність атмосфери вичікуючого становища подій, які по думці населення повинні розіграться ще до збірки урожаю.

Відношення населення до уряду УНР

Майже по всій Україні відношення до нашого уряду дуже прихильне, а передовсім з великою повагою відзиваються про особу пана Головного Отамана. Значно перемінились взгляди на українську державність росіян і жидів, які зараз відкрито голосять, що на Україні запанує спокій, лад і порядок тільки тоді, коли керми влади візьмуть в свої руки ізбранники українського народу.

На великий жаль, на Правобережжі України помічається дуже мала, а в декотрих районах цілковита відсутність інформацій про існування та діяльність нашого уряду, наприклад, на Полтавщині, з великим благовінням вимовляється ім'я пана Головного Отамана, населення не тільки що не знає про творчу працю останнього, але даже про місце його перебування, яке називають: Чехія, Швейцарія, Париж і т[ому] п[одібне].

Національне питання

Хоч офіційно большовики українську мову толерують, але на практиці всюди ігнорують, все діловодство за виключенням тих невеличких місцевостей (Волинь), де має вплив течія комуністичної партії «У[країнської] к[омуністичної] п[артії]», ведеться на російській мові. Всі більш-менш відповідальні посади на Україні заміщаються лише росіянами, приватних українських інституцій, деяку культурно-освітню діяльність «просвіта», але і на них чрезвичайка наложила свою руку, яка за останній час багато проізвела трусів і арештів членів «просвіти». А саме в м[істі] Сквирі арештований секретар «Просвіти» Калініченко, в Білій Церкві члени: Раткевич і Дмитренко. 1 травня перестала існувати одинична українська інституція «Український червоний хрест», з якого перетворені районні санітарні курортні правління під правлінням трьох комуністів-комісарів: Дмитра, <...> і <...>.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 180–181.

ЗВІТ ВІД 4 ЛИПНЯ 1921 (1)

Таємно

Діяльність партії есдеків

17-го червня б[іжучого] р[оку] до м[іста] Ченстохова приїздили двоє незнайомих, які остановились у б[увшого] голови військового суду Желізінського. По чуткам, це агенти варшавської большовицької місії.

Під час перебування згаданих незнакомців в м[істі] Ченстохові, квартиру Желізінського дуже часто посіщали члени есдеківської партії, а саме: Добриловський, Янівський, і Петрівський. Після від'їзду незнайомців (білети викуплені ними до м[іста] Варшави), вслід за ними виїхав до Варшави есдек Янівський, причому одночасно до Тарнова виїздив есдек Добриловський.

Через деякий час після від'їзду замічених осіб, співчуваючі есдеківської партії: Комарецький, Моралевич, Науменко, Марченко і др[угі] стали серед ченстохівської еміграції вести агітацію за повернення на Вкраїну, причому, між іншим, стараються переконувати в тому, що всім повертаючимся буде дана гарантія недоторкальності їх особи, якщо надалі вони будуть вести себе лояльно по відношенню до радянської влади.

Вісти з м[іста] Ченстохова

Зараз багато урядовців, а переважно із Міністерства шляхів роз'їжджаються на роботи (постройка залізниці — Литва), останні же продовжують очікувать грошей, при чому настрій у них дуже пригнічений.

До бувшого голови військового суду Желізінського на цих днях приїжджали два незнайомці. По чуткам, це урядовці — агенти варшавської большовицької місії і, як удалось встановить, на квартиру Желізінського, під час перебуван-

ня зазначених незнайомців, дуже часто заходили члени есдеківської партії Добриловський і Петрівський.

Про що саме вони конферували дізнатись не представилось можливим. Одначе, після виїзду незнакомців (білети купили на скорий потяг до м[іста] Варшави), стоячі близько Добриловського і Петрівського стали запевнювати урядовців, що в скорому майбутньому буде можливість всім, хто тільки побажає, повернуться на Вкраїну, і кождому повертаючому буде гарантована недоторкальність його особи на Вкраїні, якщо він в будучій своїй діяльності буде до такої відноситься лояльно.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 190.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 1–2.

ЗВІТ ВІД 4 ЛИПНЯ 1921 (2)

Таємно

Життя у Києві

Київ зараз представляє з себе мертве, напіврозрушине місто. Багато розкішного дерева даже на бульварах вирублено, сади і сквери опустошані. Життя на колишніх рухливих вулицях зовсім завмерло. З людності, хто лише мав змогу, виїхав на село, почали в місті в повному значінню слова голод. Залишившиїся, не маючи змогу виїхати, переносять страшенну нужду, другими словами помирають з голоду. Зате на базарах, а передовсім на галицькому (єврейському), життя б'є ключом, тут все продається і купується. При купівлі ціни на все неймовірно високі.

Серед багатої людності часто помічається душу розриваючі картини, як н[а]пр[иклад]: інтелігентна зовсім обдерта жінка з діточками в лахміттях просить «хлібця», далі інтелігентний мужчина, бажавший продати мабуть «послідню сорочку», зомліває тут же на першому базарі з голоду. В той час, як населення міста умирає з голоду, большовицькі комісари щоденно «пирують» кав'ярні, де свобідно за одну бутилку самогонки платять по 50,000 рублів.

З розташованого в Києві війська переважно жиди і литиші. Відношення київського населення до жидів вороже.

Існуюча в Києві організація під названням «Чорна маска» тероризує большов[иків]-комісарів. Члени цієї організації сміло роз'їжджаючи по ночах на автомобілі, розстрілюють попавшихся на вулицях комуністів. Не дивлячись на всі старання большовицької влади вислідити і піймати цю організацію, досі прийняті заходи ці результати не дали.

Еміграція з України і др[угих] місцевостей

Зараз на Волині, а передовсім в околицях Звягеля, скупчилась велика кількість людей тікаючого від больш[овицького] раю і стремляться переїхать в Польщу. Серед них є мешканці Харківщини, Полтавщини, а також Дону і Кубані.

Ограбовання костела і могил

В Житомирі ограбован большовиками польський костел, де забрано чашу, хрести і всі дорогоцінні речі. Крім цього з метою розшуку дорогоцінностей розкопані майже всі могили на житомирському католицькому кладовищі.

Внутрішній стан на Вкраїні

Урожай в цьому році на Вкраїні передбачається гарний, в зв'язку з цим селяни хвилюються про майбутню безпеку уборку хліба, позаяк «комхозами» вже видали по цьому поводу цілю мають різних розпорядження і призначені особливі контрольори на час жнив і звони урожаю.

Постійними реквізиціями, розверстками, карательними загонами большовики зовсім тероризували населення, яке з великим нетерпінням очікує відповідного менту для скинення з себе большовицького ярма. Зараз на Україні події на визволення міцно зв'язують з особою Головного Отамана, про котрого склалися цілі легенди, і більшість всеціло вірить в нього як в майбутнього спасителя українського народу від большовицького комісародержав'я.

Ходячи між нас[еленням] знаходиш чутку про скоре загальне повстання, до якого ставляться дуже прихильно, за з свого боку повну підтримку такого.

Деморалізація червоної армії

За останній час помічається серед червоноармейців деморалізація, а саме відсутність дисципліни, дезерція і т[аке] і[нше]. Червона армія очікує назріваючого на Україні переворота, причому більшість їх реагує на такий, як на можливість визволення себе із надоївшої їм червоної армії і повернення до нормального трудового життя.

Гибель большовицького льотчика

Відомий совітський льотчик Васильєв, курсовавший на свойому аероплані поміж Харковом і Одесою впав і розбився на смерть.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 191–193.

ЗВІТ ВІД 9 ЛИПНЯ 1921

Таємно

Большовицький офіціоз про от[амана] Мордалевича

20-го червня б[іжучого] р[оку] на передодні уплива терміну оголошеної большовиками амнестії, для тої категорії повстанців, які добровільно з'являться в розпорядження їхньої влади, появилась в «Известиях волынского губ[ернского] исполкома» приблизно такого змісту замітка: «Третього дня явився на засідання радомисльського виконкому відомий бандит Мордалевич, який добровільно передав себе в руки радянської влади». Ця замітка, правдоподібно, являється черговою большовицькою провокацією.

Економічне становище большовиків

З огляду на те, що в травні і червні місяцях по всій Московщині не було дощу, то хліб там майже весь вигорів і тому большовики велику увагу звернули на Вкраїну і вживають енергічних засобів, щоб, по можливості, якнайбільше хліба з цього річного врожаю вивезти до Росії. Для цієї цілі направляються большовикам на Вкраїну нові продовольчі апарати, сільськогосподарчі машини, а також передаються свіжі військові сили і т[аке] інш[е].

Противольшевицька агітація серед червоного війська

Серед червоної армії, розташованої на Вкраїні, спостережена досить значна антибольшовицька агітація. Деякі данні, меж іншим, проклямації свідчать про енергійну, в цьому напрямку роботу з боку російських монархічних і демокра-

тичних таємних організацій. Всі засоби, які приймаються большовиками для паралізування цієї агітації реальних наслідків не мають. Червоноармійці відкрито між собою балакають про наближаючийся близький державний переворот, причому утверждають, що цей переворот зробить ніхто інший як тільки теперішня опора большовиків — червона армія.

Агітація на війну з Польщею

В Харкові на засіданні «В[сеукраїнського] ц[ентрального] к[омітету]» комуніст, член зазначеної організації, виступав з інформацією, що керівники центру зараз вирішили в скорому часі розпочати нову війну з Польщею, яка зараз знесилена, а тому необхідно «во что бы то не стало» її розбить, позаяк від цього тільки спасення теперішнього становища комуністичного уряду. Прізвище виступавшого комуніста — Петровський.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 194.

ЗВІТ ВІД 11 ЛИПНЯ 1921

Таємно

Урядовець кам'янецької міліції Осухов прохав 26 червня б[іжучого] р[оку] большовицьку місію в Варшаві, щоби відправлено його до родинного м[іста] Кам'янця-Под[ільського], на що йому замічено, що може спокійно вертатись домів, коли не грабив і не розстрілював комуністів. На дорогу одержить потрібні документи на переїзд через кордон.

З початком ц[ього] м[ісяця] вдався Осухов до большовицької місії у Варшаві в цілі одержання документів. Однак виїхати домів не хоче, бо довідався з певного джерела, що большовики розстріляли 40 біженців з останнього транспорту, з котрого кілька осіб втекло перед розстрілом і повернули до Варшави. Завдяки цьому зараз дуже багато біженців, котрі вже ждали в большовицькій «опіці» у Варшаві на відправку, розбігаються.

Члени большовицької місії у Варшаві твердять, що они дотепер зареєстрували 36,000 російських і українських біженців, яких вже і вислали до краю.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 3.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 3.

ЗВІТ ВІД 20 ЛИПНЯ 1921

Таємно

Масові арешти

2-го липня б[іжучого] р[оку] в Гайсинському повіті місцевою ЧК переведені масові труси і арешти відомих українських людей: всіх в повіті заарештовано 15 чоловік, меж котрими Іван Миколайчук. По вісткам, подібні арешти переведені в зв'язку з чутками про майбутнє загальне повстання по всій Україні.

Повстання

Повстання на Україні майже припинились. Декотрі отамани окремих повстанчеських загонів скриваються по лісах, як, н[а]пр[иклад], отаман Лихо зі своїм загоном перебуває зараз в іллінецькому лісі на Липовеччині. На Херсонщині в Тираспільському повіті організована повстанческа організація під назвою «Ко-

зача рада п'яти», головою якої стоїть бувшій командир козелецького полку полковник Гусак-Гусаченко.

Військові приготовлення

З 15-го липня аж до відкликання большовиками припинено пасажирський рух потягів. З зазначеного ведеться тільки перевозка військ до польського і румунського кордонів. За останні часи большовики стали горячково готовиться до нової якоїсь воєнної авантюри.

Освіта і агітація

Вся діяльність большовицького правительства по відношенню науки і мистецтва ґрунтується на агітації та пропаганді. Професорами «соціальної пропедевтики», себто комуністичної науки є:

1) б[увший] студент політехніки Євген Касьяненко, який одночасно редагує газету «Комуніст», в котрій він під псевдонімом «Ларіх» з присущою комуністам лайкою виступає в своїх передовицях проти «петлюровщини» та нашого уряду, і
2) голова «Всевидата» Григорук.

Професори, більшою частиною, тероризовані і всеціло сліпо виконують розпорядження різних комісарчиків. Декотрі з них як, н[а]пр[иклад], професори Тутковський і Крижанівський покинули Київ і виїхали на села.

Українська академія наук, буквально, в катастрофічному становищі: шафи академії (всіх її численних секцій) переповнені ненадрукованими творами, і надій на попадення таких до друку немає. Весь папір, предназначений для друку наукових відчитів, записок і т[ого] п[одібного], забрано «політбюром» для агітаційних цілей.

Мури міст і містечок розмальовані різноманітними, комуністичними, пустословного змісту плакатами як, н[а]пр[иклад], про чистоту, електричні столові, гідр контрреволюції, де в одну кучу покладені, Корнілов, Колчак, Денікін, Врангель, Петлюра, Скоропадський і др[угі].

На Київщині славиться своїми агітаційно-комуністичними виступами: б[увший] український есер Сергій Пилипенко, Грицько Хименко, Панас Любченко (в літературі «Кость Котко»). Останній виділяється своїми фейлетонами, де він в провокаційний спосіб виставляє в смішному і карикатурному вигляді український національний рух під керівництвом Головного Отамана. Декілька разів Любченко виступав як прокурор чрезвичайки, де виносились смертні засуди над українських діячів.

Реквізиції

За останні дні запримічено, що більшовики енергійно прийнялись за реквізиції: дуже часто оточують села, базари і забирають все, що тільки попадається під руку, а найбільше одяг, збіжжя і муку.

Ціни

Ціни за останній час приблизно такі:
мука біла — 100,000 р[ублів] пуд;
мука чорна — 70,000 р[ублів] пуд;
1 фунт сала — 8,000 р[ублів];
1 ф[унт] масла 15,000 р[ублів];
десяток яєць до 5,000 р[ублів];
1 ф[унт] м'яса до 4,000 р[ублів];

товар на чоботи 350,000 р[ублів];
готові чоботи до 1,000,000 рублів;
кінь до 1,500,000 рублів;
корова до 1,000,000 рублів, а на «романовські» до 10,000 р[ублів];
сіль 2,000 р[ублів] фунт,
гас 3,000 фунт,
цукор до 15,000 фунт, «романовськими» 100 р[ублів].

На Київщині ходять «двадцятки» «керенки» і гривні. На Поділлю «романовські», «гетьманки», корони, леї та марки польські.

На Поділлі за 1,000 карб[ованців] платять 5,000 совітських, за 100 романовських — 25,000 совітських.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 10–11.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 4–5.
Уривок, машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 4.

ЗВІТ ВІД ЛИПНЯ 1921

Таємно

Брусилівська партія

Крім комуністичної партії як в Росії так і на Україні утворилась нова партія правої течії, іменована партією «брусилівською», або просто «Брусилівська партія». Большовиками травні місці було «обнаружено» цю організацію. Врешті решти покінчилося тим, що декілька старшин заарештовано. Ця організація ще далі приймає серйозний характер, а большовицькі організації, щоб зліквідувати абсолютно не мають можливості. «Брусилівська партія» має зв'язок із Савінковим, а кажеться, що також і з Францією.

Українські партії а провокатори

Майже всі відомі українські партії, мають свої таємні підпольні організації. Ці партійні організації провадили підпольну працю надзвичайно конспіративно, завдяки чому збільшувалося число їх членів з кожним днем. Тоді виринула думка об'єднати ці організації, але до офіційного об'єднання не прийшло, однак поодинокі особи з припоручення своїх організацій уставила між собою постійний зв'язок. Ролю зв'язкових так з українськими емігрантами за кордоном, як також з урядом і армією УНР прийняли на себе здебільша есери. Оказалось, що, на жаль, між ними було багато провокаторів.

Одні з них стали намовляти видних повстанчеських діячів перейти на сторону большовиків, розповсюджуючи фальшиві вістки, що армія УНР вже цілковито розпорошилася і масами переходить до большовиків. А так само і всі урядовці УНР вже получили амністію і через большовицьку місію у Варшаві відправляються на Україну. Другі знов старалися вивідати прізвища українських діячів, щоби їх передати опісля більшовикам.

Завдяки цим провокаторам почалися по всій Україні масові арештування укр[аїнських] діячів, пр[иміром] в м[істі] Житомирі заарештовано 180 чоловік, з котрих частину розстріляно, а прочих посаджено в в'язниць. Над українськими діячами, які устроїлись останніми часами в большовицьких установах усталено острий надзір.

Також удалося цим провокаторам перетягнути багато повстанців на сторону большовиків. Тих повстанців большовики полишали на волі з тим, що они мусять мешкати в певнім більшім місті, де би большовики могли їх забезпечити від помсти своїх партизанів. Таких повстанців угощувано на спільнім обіді та вожено автомобілями на театральні вистави та мітинги, де їх заставляли виголошувать хоть коротенькі промови. Для них відводжувано окремі помешкання з комфортом, і для лічної охорони командіровано до них кілька чекістів. По кількох днях такого торжественного прийняття, звичайно ці повстанці десь зникали, большовики пояснювали, що нібито повстанець утік, або йому доручено важну політичну місію, завдяки якій він негайно від'їхав. В дійсності ці самі чекісти, так звана лічна охорона, повстанців тих висилала потайки на той світ. Таким чином удалося большовикам велике число повстанців загубити.

Чорносотенні організації

Чорносотенна політична організація мала свій осідок в м[істі] Москві, який перенесла 20 березня в м[істо] Вітебськ. Ця організація має великі грошові засоби; її підтримують селяни-власники. Філії цьої організації існують по всіх губерніяльних містах України, які утримують співробітників в провінціяльних містах та містечках. Всі співробітники цієї організації працюють підпольно в большовицьких установах.

До українського руху відносяться они скрайнє ворожо і зазделегідь підготовляються щоби на випадок перевороту захопити всю владу в Україні і здушити український рух. Їх ненависть до українців сягає так далеко, що они вступають на службу в ЧК з виключною метою нищити всіх свідомих українських діячів.

Помітним є то, що в цій організації служить дуже багато російських жінок молодого віку, дочки бувших знатних родин російських як генералів, високих чиновників та інших достойників. В Києві на чолі цьої організації стоїть Олена Михайлова, дочка генерала Михайлова. Головна мета цієї організації — відродження Російської «імперії» в її передвоєнних межах, тому-то вона ставиться до всіх держав, які повстали на терені бувшої Росії, дуже ворожо. Особливу ненависть підтримує проти Польщі, і тому вислала вже і висилає багато своїх агентів для підпольної праці в Польщу. Ці агенти стоять рівночасно і на большовицькій службі, а головно вештаються коло російських політичних організацій в Польщі, вступаючи дуже радо на службу до Савінкова. Велика частина сих агентів має завдання поступити в польську армію, щоби в даний мент розложити і розвалити цю армію.

Чорносотенна організація утримує тісний зв'язок з Германією. Кажеться, що існує таємний договір з найбільш впливовими германськими партіями, який має на меті підготовити в майбутньому міцний союз Росії з Германією.

Большовицька агітація

Майже в кожному селі, де большовицька власть існує улаштовано селянські клуби. При цих клубах утворюється просвіта, в яку надсилається інструктора-комуніста, котрий там постійно і живе. Ці просвіти получають так матеріяльну, як і моральну допомогу від «агітпросвіту» повітового, або губерніяльного. Просвіта повинна поставить найменше дві вистави в тиждень по програмі, яку вкаже

комуніст-інструктор. Найбільше ставиться «Стенька Разін». Вступ на виставу для всіх безплатний. Людей буває на виставах в залежності коли ставиться вистава, як у свята, то буває дуже багато, а в буденний день — дуже мало.

Кромі того від повітового «агітпросвіту» по містечкам і селам їздять театральні трупи, які складаються виключно з чорносотенців, а також періодично їздять кінематографічні комісії, які під одкритим небом дають кінематографічні представлення. Кінематограф обслуговує автомобіль, який дає і енергію для кінематографічної машини.

До клубу просвіти надсилаються безплатно комуністичні газети, але лише які видаються в м[істах] Москві і Петрограді. Газет надсилають тільки по одному примірнику задля браку паперу.

По концертах і виставах улаштовується мітинги на політичну тему по сучасному менту. По більшій части виступає з промовою комуніст, а коли ні, то виступає промовець зазначений ним. Улаштовуються танці, а після танців достойних товаришів угощує клуб гостинцями: і так дають хліб з маслом, молоко, чай і цукор, тут же закусують, но, безперечно, не всім дають; грошей за це не беруть.

Мітинги улаштовуються по великим святам, і тоді людей буває дуже багато. Публіка на мітингах поводиться доти спокійно, поки промова не йде про комуну, наколи однак оратор вийде на цю тему, то не раз траплялось, що посипались свисти і крики: «Долой комуну, геть чужинці і т[аке] і[нше]».

Агітація чорносотенська провадиться слідуючим способом: засновують гуртки для відчитування св[ятого] Письма, вбираються по хатах, куди приходять інструктори і тут під впливом нібито читання Євангелії і різних св[ятих] Писаній, розповсюджують свою ідею.

Повстання

В Проскурівському повіті почалось в малих розмірах повстання ще 12-го ц[ього] м[ісяця] і продовжується до цього часу. Прибуваючі з Проскурівського повіту люди передають, що там є багато повстанців, але хто стоїться на чолі їх невідомо; багато було вбитих більшовиків ними і знищено декілька волостей, де находились «комбіди». Гаслом проскурівських повстанців: «Геть з України кацапів, тут ми собі хазаїни і дамо собі самі лад». Є також писані накази, які видаються повстанцями.

Настрій у селян в часі повстання надзвичайно гарний буває, коли они беруть верх, а коли ж їх б’ють, тоді они дуже лають тих, хто підмовив їх до повстання, а особливо ще тоді, коли після повстання бувають зі сторони большовиків терори, де тих котрі підпирали повстання, або самі брали участь арештовують, підпалюють їхні хати і взагалі знущаються над ними.

Провокаторські большовицькі повстання

Між повстанцями грабунків не провадиться, позаяк метою їх під цей час є ніщо інше, як тільки нищити ворога і позбутися його зі своєї землі. Тому-то большовики, щоб спровокувати людей а дискредитувати повстанців, взялися на слідуючий підступ. Большовицький гарнізон, який находиться в даній околиці, назначує одну або половину сотні з помеже червоноармейців, каже їм познімати

червоноармейські відзнаки і відправляє в поближчий ліс в цілі грабіжництва. Они там живуть, через деякий і провадять напади на проїжджаючих людей, на поблизькі села, грабують у селян що тільки попаде і наносять населенню великі шкоди, а себе представляють як повстанців, які боряться проти большовиків. Удалось їм навіть потайки і перетягнути деяких селян на свою сторону, але горе було тому, котрий дався спровокувати і пішов як повстанець в їх обоз. Однак населення дуже скоро пізналося що це за повстанці, і по можливості провадить з ними боротьбу, но але не все їм удається перемогти напасників, а найменше тоді, коли нападають уночі. Подібних випадків були в Житомирському повіті, де ці повстання провокаторсько-большовицькі і очно мав нагоду бачити ад'ютант комендатури Ч[астини] 5 Березовський.

Органи влади на селах

На селах буває виключно заснована «комбеда», на чолі якої стоїть голова з секретарьом, а в склад її входить 4–5 довірочних членів. Завданням «комбеда» єсть розділювання праці по різним галузям немало людей, а саме: «недельных днях» по улаштуванню і ремонту доріг і інформаційне бюро. У волостях є така сама управа, але тільки збільшена і тут мається ще інструктор-комуніст, який має завдання розповсюджувати і зщіплювати в людей комуністичні засади.

Міліції у волостях не мається, бо у села і так поодиноко не входять большовики, не довіряючи населенню. В органи місцевої влади входять тільки благонадійні елементи, коли таких з місцевого населення не можна найти, то покликають їх, а іменно бувають звичайно жиди, а то більшість українців. Коли ж нема населення даної місцевості таких благонадійних елементів не мається, тоді присилають з іншої місцевості і то переважно самих кацапів, або жидів. В залежності від їх діяльності і контрреволюційності міняється місцева влада.

Коли потрібна підмога для порядку села, то для цьої цілі існують спеціальні отряди ЧК силою до 200 людей при кулеметах і 50–100 кінноти і тільки ж піхоти. Підмога ця є переважно військова, складаючися зі самих кацапів, латишів, рідко де приймають участь і жиди.

Співробітники установ, коли добре матеріяльно забезпечені, відносять до своєї влади взглядно, однак в противному разі — дуже погано, і ждуть тоді з великою нетерпимістю переміни влади.

Військова інформація

Послідними часами багато війська прибуває з Росії, однак назви поодиноких частин не відомі. Більшість цього війська обсадило кордон в районі Звягеля. Військо це складається з самих кацапів, які обсадили кордон так густо, що один чоловік від другого находиться по більш 50 кроків. Абсолютно нікого не перепускають через кордон. Лінія, яку они так густо обсадили військом тягнеться на 40 верств вздовж кордону в одну сторону від середнього пункта, себто від м[іста] Звягеля, і на 40 верств в другу сторону.

Серед війська чомусь-то скрайньо поганий настрій, чогось будь-то бояться, будь-то налякані, знущаються над населенням, звуть їх «петлюровцями», взагалі зовсім не довіряють українському населенню і т[аке] і[нше]. Військо розташувалось на трьох в одній хаті разом з кіньми і кожний господар зобов'язаний годувати людей і коней кожного дня.

Також на днях прибула в сей район кіннота Будьонного, в великім числі і розташувалась там же. Веде страшні грабунки і реквізує все що найде у селян, і там прямо з ненавистю відноситься до населення. Штаб її після інформацій прибуваючих людей знаходиться в Житомирі.

Серед війська червоноармейського, як також і серед кінноти поширюються різні хворости, і так бувають випадки тифу дуже частими, хороби венеричні. Хоть із цими хворостями провадиться вперта боротьба, навіть гине багато, особливо в районі Харкова на заразливу слабість.

В травні місця була об'явлена большовиками мобілізація від 19 до 25 літ, однак успіхів на мала жодних, позаяк ніхто не зголошувався. Друга знова мобілізація була оголошена в червні місяці ц[ього] р[оку] і так би само не дала жодних успіхів, доперва під прапором отрядів большовицьких змобілізіовано дуже багато людей, яких маються відправити в глубину Росії. Новобранці приймають всі заходи, щоби при першій нагоді втекти додому і, тим чином, освободитись на якийсь час від насильно наложеного на них ярма. Як говорять між собою червоноармейці, збираються воювати з поляками, бо манить їх урожай в Галичині, забрати з їх державі, також те саме говорять і про Румунію.

Культурно-економічна інформація

Останніми часами большовики дозволяють балакати, навіть і ширять службові переписки на українській мові, хоть до українців ставляться дуже вороже. В школах і установах вживається українська мова, однак <…> хто там стоїть на чолі, бо і такого наказу не було щоб не вчитися або не говорить по-українськи. Дуже рідко в яких школах провадиться навчання по селах, з приводу того, що брак по школах шкільного приладдя і потрібних підручників.

Торгівля по містах здебільша припинена на підставі декрету, який видав в місяці травні Ленін, силою якого всяку торгівля припиняється з санітарних причин, бо, на думку Леніна, торгівля єсть розсадником всяких хоріб. Базарів рівно ж не мається, по більших містах ані знаку зі складів нема. Хіба рідко можна стрінути бродячого торгівця-спекулянта, у якого можна дещо набути і то в високій ціні. Зате большовики улаштували бюро для робочих елементів, і там видається кожному робітникові почасти те, що йому необхідно в щоденному життю. Самі власті большовицькі кажуть, що краще коли они самі будуть мати крамниці, бо кожний буде примушений працювати у них, хто схоче як-небудь прожити, щоб тільки получити пайок. По селах офіціальних крамничок рівно ж не мається, но є торгівля невідома большовиками, хто все большовики мають записане, що у котрого господаря находиться і в якій кількості, навіть те кілько має курей, але все ж люде перехитрують їх і потайки торгують.

Пересічні з початком місяця липня ц[ього] р[оку] такі:
1 п[уд] муки коштував 50,000 р[ублів] с[овітських];
1 ф[унт] сала — 7,000 р[ублів] с[овітських];
1 ф[унт] масла — 8,000 р[ублів] с[овітських];
1 ф[унт] м'яса волового — 2 000 р[ублів] с[овітських];
1 ф[унт] гасу — 5,000 р[ублів] с[овітських];
1 ф[унт] цукру в Житомирі, Києві — 15,000 р[ублів] с[овітських];

1 коробка сірників — 300–400 р[ублів] с[овітських];
1 яйце — 300 р[ублів] с[овітських].

Скот був в такій ціні:
1 кінь коштував 30 пудів жита;
корова — 35–40 пудів жита;
пара волів, хоть дуже рідко можна побачити у продажі, коштує 5,000,000 р[ублів] с[овітських], а биком коштує 150–200 пудів жита.

Курс грошей був такий в тім самім часі:
1,000 карбованців «гетьманки» у Києві рівняється 24,000 р[ублям] с[овітських];
2,000 гривень — 36,000 р[ублів] с[овітських];
5 коп[ійок] «царських» — 1,000 р[ублів] с[овітських];
50 керенок — 100 р[ублів] с[овітських].

Примусово ходять гроші совітські по містах, а по селах беруть «царські», «керенки», і гривні, ті йдуть найкраще, ідуть навіть на рівні з «царськими». Кооперацій як по містах, так і на селах майже не мається. Останніми часами і реквізицій нема, але все ж такі по цьому ділі йде приготовча праця у большовиків, у кожного майже господаря працює комуніст, но не по всіх селах, переважно там, де потреба їм слідкувати за непевними, по їх думці, елементами, або за іншими справами їм потрібними.

Часописи видаються, в дуже малій кількості з браку паперу, в продажі їх зовсім немає, а купити газету се страшно трудно.

В травні місяці улаштовано в м[істі] Житомирі місцевими українцями при допомозі комуністів велике свято в честь Шевченка, де було присутніх до 10,000 людей, а промовляло до 300 людей. Промовці були і комуністи і українці, які досить довгі промови тримали про Т[араса] Шевченка. На 3 травня також з Житомира улаштували і місцеві поляки різних польських організацій, конституційне свято 3 мая.

Різне

Большовики строять города. У Житомирі біля семінарської площі оказалось що в одному триповерховому домі, з невідомих причин, потріскала стеля і стіни, отже большовиками складено комісію, яка заявила, що дім цей є небезпечний для населення і колись з приводу того може через своє повалення пірвати за собою багато жертв. Большовики, не задумуючись багато, постановили дім цей висадити в воздух. І так сталося. Одного дня після обіду обступило багато большовицького війська цілий участок, де находився цей дім і висаджували його через півгодини в воздух, з приводу цього в всіх мешканнях цього участку повилітали шиби і було велике встрясення на півверстви довкола. Знаходичася поблизь церква і одна велика теж триповерхова кам'яниця зовсім потріскала з цього гуку і тепер знову большовики рішили по огляненню домів декілька розвалити і в тім числі церкву. З приводу того житомирське населення прозвало іронічно, що большовики «строять города».

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 171–175.

ЗВІТ ВІД 11 СЕРПНЯ 1921

Таємно

Із переслідування свідомих українців

Арешти свідомих українців продовжуються. Зараз большовиками переводиться по всій Україні сама точна регістрація тих родин, поодинокі яких находяться при уряді УНР. Результати цієї регістрації вже дали себе відчути масовими арештами жінок, чоловіки котрих перебувають при нашому уряді, або армії. Яка чекає їх доля — невідомо.

Шпіонаж і провокація

Різні ЧК і «Особ[ые] отделы» останніми часами розіслано по селах цілі кадри провокаторів і шпіонів, які проникаючи до більш свідомих селян, видають себе за співробітників нашого уряду, закликають до боротьби з большовиками і, таким чином, провокують свою жертву, віддаючи їх на розправу ЧК.

Дальнійший наплив голодаючих

Наплив голодаючих з Росії на Вкраїну продовжується: частину цих збігців розташовано по різних казармах, а частину розміщено вже між більш заможними селянами. До одного тільки Проскурова прибуло 3,000 голодуючих із Центральної Росії, причому по вісткам в Проскурівському повіті має бути розміщено загальне число голодаючих до 30,000.

Різні вісті

Як вже указано було попередніх звітах, становище большовиків на Вкраїні продовжує бути катастрофічним. Держиться вони тільки завдяки жорстокому терору, який приміняють до тих чи інших осіб хоч би тільки запідозрілих в протибольшовицьких діяннях, не щадять вони абсолютно нікого. В Уманському повіті вимордовано всіх жінок, яких чоловіки вступили до одного із повстанських загонів.

«Продналог» пристосований до всіх без виключення селян, причому контрольні комісії, при допомозі особо призначених для цієї мети червоних військ, забирають майже з поля селянський хліб, який зараз же вивозиться в місцевості докнуті голодом. Доходило до того, що хліб крадком вночі забирався населенням з поля і припрятивався.

Дорожнеча на продукти першої необхідності казочна. Матерії зовсім немає, жінки носять вбрання переважно з кропівляних мішків. Згідно розпорядження київської влади населення в літні місяці повинно ходити босе, допускаються для ходьби лише дерев’яні пантофлі.

Серед населення панують різні пошесті, лікуваться за відсутності ліків майже неможливо. Згідно існуючим розпорядженням, лікарства можуть приписуваться і відпускаться аптеками особам не старше 50 років.

Населення буквально тероризовано, завдяки чого багато среді населення різноманітних чуток про майбутнє визволення від большовиків. Найбільш, майже легендарних оповідань, про Головного Отамана, на якого населення покладає всі свої надії. Організованих повстань зараз на Вкраїні немає, крім невеличких відділів, яких завданням псувати телеграфні і телефонні зв’язки. Зазначені відділи іноді останавливають потяги, провіряють документи і в випадках обнаруження

комуністів та різних «політкомів», таких нищать. За останні часи в потягах, в яких їдуть відповідальні большовицькі співробітники, мається особа охорона.

Діяльність большовиків в Кам'янці на Поділлі

Кам'янецьким «комтрудом» переведена регістрація всього трудоспособного населення: мужчин від 16–50 літ і жінок від 15–40 л[іт]. Всього в місті Кам'янці зарегістровано 6,910 чоловік. Крім цього переведені окремо регістрації й мобілізації різного роду фахових сил як поліграфів, техніків, будівничих, статистиків і т[ому] п[одібних]. Відділ кам'янецького «комгоса» видав розпорядження, щоб за відсутністю дощок і цвяхів похорони відбувалися в так званім «дежурнім гробі».

Роботи большовиків в портах і гаванях

Большовики ліхорадочно прийнялись за дноуглубляющі роботи портів, а головним чином: Одеського, Маріупільського, Миколаївського, Севастопольського, Феодосійського, Геніченського, Ростовського, Херсонського, Керченського, Таганрозького і Мурманського.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 31–32.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 25–26.

ЗВІТ ВІД 17 СЕРПНЯ 1921 (1)

Пропаганда большовиків і штундизм

Большовицька пропаганда, не дивлячись на її інтенсивність з боку комуністичних політичних організацій, ніякого успіху серед населення України не має. Мітинги відбуваються дуже часто, на які населення силою зганяється, а промовці виголошують свої промови під охороною штиків. Кожний такий мітинг звичайно кінчається скандалом, позаяк возражать агітаторам населенню не дозволяється.

Як в Росії, так і на Вкраїні ведеться сильна пропаганда штундизму, який толерується і підтримується большовиками. Необхідно зазначить, що штундизм, особливо на Лівобережжю, находить досить значне число приклонників, найбільш серед темного люду. Дуже часто можна помічать, як за ідучим впереді штундистом-німцем тягнуться цілі товпи народу поспішаючи на «радение». Перешедшие в штундизм користуються правами на рівні з комуністами.

Звірства большовиків

Розташовані по селах красноармійці, на законних підставах, насилують дівчат. Ці огидні звірства вони виконують при особливій обстановці, як, н[а]пр[иклад], розставляють біля хати і дверей охорону, приневолюють силою родичів насилуємої світить каганцями біля голови та ніг своєї жертви. Під такою же штиковою охороною вони стрижуть по селах дівчат і жінок, забираючи волоси для різних цілей. Крім зазначених звірств, большовики за останні часи доїльними машинками викачувати з грудей жінок молоко, яке забирають для відкармливання золотушних дітей.

Наплив російської інтелігенції

За останній період часу помітний значний наплив на Вкраїну російської інтелігенції як, н[а]пр[иклад], старого часу суддів, прокурорів, різного роду адміністраторів, які одержують відповідальні посади різних совітських урядах на Вкраїні.

Ворожнеча українського населення до росіян

Ворожнеча українського населення до росіян дійшла до крайніх пределів. Як відомо зараз в Росії напливає багато голодаючих, виїжджаючих на Вкраїну цілими таборами, які, в декотрих випадках, винищуються селянами майже дощенту, не виключаючи і грудних дітей. Ніякі просьби і мольби про пощаду не помагають.

Повстання

По даним зараз на Вкраїні маються такі повстанческі загони:

1) загін Орловського біля 5,000 чоловік, район операцій Констянтиноградський повіт;

2) загін Біленького біля 12,000 чоловік, район операцій Решетилівка;

3) загін Скирди біля 6,000 чоловік, район операцій Лубни. Сам Скирда забитий большовиками, але загін існує і зараз скривається в лісах біля Лубен;

4) загін Струка і Клименко, район операцій Київський повіт. Зазначений загін Струка розповсюджує серед населенням «савінковські» прокламації;

5) загін Ангела оперує в районі Бахмача і Гадяча.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 725. — Арк. 80–81.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 25–26.

ЗВІТ ВІД 17 СЕРПНЯ 1921 (2)

Таємно

Большовицька делегація

На цих днях до Ченстохова приїжджала большовицька делегація в складі трьох чоловік: одного росіянина, одного українця і одного поляка. Зазначена делегація за битність свою в Ченстохові посітила страдомські бараки, де поміщаються чини військового Міністерства, декотрі урядовці центральних установ і міліціонери. На пропозицію большовиків, зроблену ними на Страдомі нашим урядовцям повертаться на Вкраїну, декотрі хотіли з ними, большовиками, розправиться самосудом, і бігством лише большовики ізбежали розправи.

Обнаруження большовицької друкарні

8-го серпня польською владою, по указанію одного із наших старшин, обнаружена по Варшавській вулиці, в підвалі, гарно оборудована большовицька друкарня, на якій друковались різні прокламації і відозви до населення, підбурючих таке до повстання проти сучасного польського уряду. Між іншим, в надрукованих прокламаціях указивалось, що тільки зверженням теперішнього буржуазного правительства Польща зможе вийти з критичного економічного становища і здобути Шльонск. Друкарня конфіскована і заарештовано до десять осіб, приймавших в такій діяльне участя.

Повстання

По даним зараз на Вкраїні маються такі повстанческі загони:

1) загін Орловського біля 5,000 чоловіків, район операцій Полтавщина, Константиноградський повіт;

2) загін Біленького біля 12,000 чоловік, район операцій Решетилівський район;

3) загін Скирди біля 6,000 чоловік, район операцій Лубни;

4) загін Струка і Клименка біля 7,000 чоловік, район операцій Київський повіт. Зазначений загін Струка і Клименка розповсюджує між населенням «савінковські» прокламації;
5) загін Ангела біля 9,000 чоловік, район операцій Бахмач — Гадяч;
6) загін Брови біля 3,000 чоловік, район операцій Лозова;
7) загін Антонова біля 15,000 чоловік, район операцій Куп'янськ, Валуйкі, Острогорськ, Павловськ, Богучарськ і Старобільськ;
8) загін Ремізова біля 7,000 чоловік, район операцій Старобільськ. Ремізов за останні часи двагжди займав м[істо] Старобільськ, де багато знищив комуністів;
9) загін Данилова і Шинкаря біля 20,000 чоловік, район операцій Рубіжна — Лиман. З цим загоном орудує також і отаман Матвієнко.
10) помічник Будьонного полковник Массак відколовся від Будьонного і приєднався до Махна, причому в Константиноградському повіті ним зовсім знищена II дивізія «будьонновців»;
11) біля Карловки, Орлика і Кобиляк мається загін біля 12,000 чоловік, хто саме стоїть на його чолі — невідомо;
12) біля польського кордону, між Боложівкою і Хорошовим в 7 верстах від Шумська Федором Михайловичем Кухтою зорганізован загін біля 500 чоловік виключно для зняття большовицької прикордонної охорони на випадок переправки наших людей. 8-го цього серпня повстанцями перерізан залізничний шлях Жмеринка — Одеса.

Інформація населення

Не дивлячись на великі симпатії населення як до п[ана] Головного Отамана, так і його уряду, одначе воно, або зовсім непоінформовано про діяльність нашого центру, або посідає зовсім неправильні про нього вісті, а в декотрих випадках — тенденційні. Ніде не можна зустрінути нашої газети «Трибуни», в той час як літературою Савінкова і др[угих] російських організацій засипано.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 29–30.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 181.

ЗВІТ ВІД СЕРПНЯ 1921 (1)

Таємно

24 липня в Корцях в напрямку на схід вирушив повстанський загін під керуванням отамана Щербанюка, в складі 25–30 осіб. Свідомі українці м[іста] Корця дістали для загону 30 рушниць і по 120 набоїв на кожну. Польська влада в Корці не перешкоджала Щербанюкові. Одначе, було прошено його пройти за Звягель і тільки там розпочати свої акції. Тоді якраз був сприяючий мент, в Житомирському повіті піднялася Пулинська волость, обурена продовольчими «розверстками», і слід було дати її допомогу. Одначе загін Щербанюка на кордоні ж розстріляв, стоявшого на варті, червоноармейця. З цього серед большовиків стався переполох, персональний склад «Особливого відділу» і других большевицьких установ розташованих в Суховолі (8 верст од Корця) утік до Звягеля, кричучи про виступ проти них поляків і українців. Того ж дня Звягель почав евакуюватися.

Діставши відомості од селян про втечу большовиків, Щербанюк зайшов у Соховолю, де розгромив канцелярію «Особливого відділу» і захопив чотирьох большовицьких коней. Після цього загін вирушив в ліс і наткнувся на большовиків. В сутичці виявилась повна бойова нездатність загону Щербанюка, а коли було ранено одного козака, Щербанюк наказав відходити до Корця, отряд його, покидавши рушниці і набої, розбігся. Сам Щербанюк зі своїм штабом іількома козаками повернувся до Корця, де продав одного большовицького коня за 70,000 марок і гроші пропив. Під час розгрому канцелярії «Особливого відділу» Щербанюком були забрані різні большовицькі документи, прикази і печатки.

Приймавший участь в цьому наступі п[ан] Рутковський продав це все французькій місії. В цьому виступі приймав участь також осавул Яковлєв, представник савінковської організації. Після цього виступу в Корці стали говорити про підготовку большовиками нападу з помсти на Корець. Навіть кілька день з цієї причини в Корці і в Рівному було «гостре поготівля». Українці, які допомагали Щербанюкові, вжили заходів аби вину за напад на Суховолю складсти на банду Митрофана, котра оперувала на пограниччю. Це їм почасти вдалося і тепер в Корці спокійно.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 7.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 161.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 169.

ЗВІТ ВІД СЕРПНЯ 1921 (2)

Таємно

Протибольшевицька організація Савінкова «Союз спасения родины и свободы», організуючи боротьбу з большовиками на терені України одночасно бореться і з українським «сепаратизмом».

Через Корець і другі пограничні пункти названа організація налагодила зв’язки з своїми «ячейкам», закладеними майже по всій Україні. Через ці «ячейки», по селах і містах розповсюджується в великій кількості література писана по-російськи і до «русских людей», де згадується лише про єдину Росію. А про «государства», які повстали на окраїнах Росії, говориться, що вони будуть визнані Росією лише тоді, коли будуть мати «тесный государственный и политический союз с нами». Агенти для цієї організації вербуються з елементів ворожих українському рухові.

В Рівному представником її є полковник Нечаєв, маючий уповноваження на всю Волинь, це є монархіст, ворог українців, в Корцю — Ільчук, Нелідов і Заграй. Ці панове мають великі грошові засоби і заловлюють до себе тих людей, які приходять з України до нашого державного центру за інформаціями. Дають їм фальшиві відомості про наш уряд, і вживають всіх заходів, аби цих людей використати для своєї цілі.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 170.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 6.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 80.

ЗВІТ ВІД 26 СЕРПНЯ 1921

Таємно

Останніми часами на Волині заснувались різні організації, керівниками яких стоять агенти Савінкова і Балаховича і провадять сильну антиукраїнську агітацію, як серед населення Волині, так і по той бік кордону.

Селянам-мішочникам, що приходять з України, говорять «ніким не визнаний український уряд вивіз ваших синів і посадив їх за дроти, де й сидять вони голі, босі й голодні, а Головний Отаман (ви пригадайте як він дав наказ аби всі царські гроші були внесені в скарбницю і обміняні на українські, і що ви за те тепер маєте), ваші гроші вивезли і на них жиють». Одержавши такі інформації селянин передає їх другим.

В районі Новоград-Волинському ця агітація має успіх, бо селяни вже не допомагають українським повстанцям, а навпаки повідомляють большовиків про місце їх постою. Найбільш інтенсивно проваде цю агітацію Пилипчак, бувший український старшина V херсонської дивізії, зараз голова кооперативу «Хлібороб» та його помічник, також бувший український старшина Ружицький.

Далі. Центральне об'єднання кооперативних товариств Східної Волині, безплатна їдальня в м[істі] Рівне і американські місії в м[істах] Дубно, Рівне, Кремінець і Сарни. Ці останні завдяки тому, що співробітниками в них повпихалися російські старшини та їх дружини.

Кубанський полковник Григор'єв завербував до себе 26 українських старшин, останніми часами прибувших на Волинь з різних таборів, задовольнивши їх матеріяльно.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 26.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 29–30.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 36.

ЗВІТ ВІД 27 СЕРПНЯ 1921

Бессарабщина

На Бессарабщині прояв українського руху майже не помітно. В Кишиневі нема ніяких українських культурно-освітніх організацій. Тут скупчилась російська еміграція, котра ставиться вороже до України і українців. В Кишиневі видається чотири газети. «Неделя» — тижневик монархічного напрямку, «Бессарабия» — щоденник селянської партії, «Наше слово» — офіціоз кишинівської міської управи, ворожий українському рухові, на шпальтах своїх не вживає навіть слова «Україна», а завжди «Юго-Россия», рідко — «Малоросія». Не дивлячись на таку ворожість до українських справ, часопис все ж популяризує моркотунівський «Український національний комітет». В газеті бере близьку участь п[ан] Міنькович — б[увший] голова кишинівської просвіти, котрий має зв'язок з тарнівськими українськими колами, і претендує навіть на посаду українського консула в Кишиневі. Недавно засновано орган кооператорів «Утро».

В Кишиневі існують російські антибольшовицькі організації, котрі мають зв'язки з своїми центрами на Україні (переважно південь Херсонщини і Одеси) куди надсилають своїх кур'єрів з відповідними інструкціями. Цими днями до Одеси відбув російський кур'єр капітан Яковлєв. Директиви антибільшовицької російської організації отримають від штаба Врангеля через бухарестську росій-

ську місію (генерала Геруа). Крім того врангелівський штаб надсилає своїх агентів в наші антибольшовицькі організації. Є змагання вкропити таких агентів і в Кишиневі. На побережжі Дністра працює надісланий від врангелівського штабу старшина Александрос з 20 агентами.

Всі російські як антибольшовицькі, так і громадські організації гуртуються навколо російського генерала Леонтовича, котрий визнає себе за малороса і зараз носиться з ідеєю утворення партії «Союза граждан Украины». Цей «Союз» має визнати урядовий центр в Тарнові. Румунія не перешкоджає праці російським організаціям тільки в тому випадку, коли може використати їх як агентів-розвідчиків.

Крім українців типу Леонтовича і Міньковича на Бессарабщині є багато і правдивих українців, а також велика кількість і несвідомого українського елементу, з котрого, при відповідних організаційних умовах, легко розбудити національно-патріотичне почуття. Але всі вони за браком культурно-громадських осередків розпорошені і не мають правдивих інформацій про Україну і національний український рух. (За винятком ганебних інформацій з «Нашого слова»). Місцеве румунське суспільство ставиться до справи української більш-менш прихильно, але румуни також мають неправдиві інформації і мало освідомлені про український національний рух. (Зі звіту штабу південної групи).

Херсонщина

В склад одеського «губчека» входять: предсидатель Дейч, його заступник Кореньов, старший ад'ютант пред[седатель] «губчека» — Горен Смірнов, бувший замісник Дейча. Віхман одержав призначення пред[седателя] «губчека» Криму. Із розстріляних відомі: <…> Осяняж, Петро Добровольський, Данило Гладків, Н. Ф. Ерніца, Олександр Бурда, Ф. С. Мунтян, Л. С. Кравцов, Морозова (чекістка), Жаров, Скарлапа, Рудченко, Тарасов, Солоєчко, Мухартов, отаман Гуцул (помішник Кошового), Пилип Гонченко, Косьоришкін, Колесник, Борднер, Галанд, Ткач, Жуків, Діянь.

Південь Херсонщини

Національна справа поставлена тут не зовсім добре. Хоча населення дуже цікавиться українською справою, але майже немає про неї інформацій. Незадоволення владою велике. Не бачачи виходу з тяжкого становища, всі цікавляться справою українського уряду, чекаючи від нього ізбавлення від большовиків.

Особливо благопріятний елемент для повстанчої акції — це німці колоністи. До них влада ставиться недовірчиво і підозріло. «Розверстка» на колоністів накладається в більшому розмірі, ніж навіть на наших селян. Серед німців-колоністів співчуваючих большовикам дуже мало. Агітаційно-комуністичну працю по колоніям провадять «спартаківці», склад котрих уявляє собою по части колоністи, почасти германці, а також немало і жидів. Німецьке населення колоній дуже вороже ставиться до влади і при першому благопріятному менту готове виступити проти большовиків.

Економічне становище населення Південної Херсонщини дуже тяжке, бо торішня розверстка викачала майже весь хліб, а цей рік дав великий неврожай. В цьому районі почалась холера, котра починає поширюватись. Запобігти розповсюдженню холери нема можливості за браком ліків, технічних засобів, а почасти й медичного персоналу.

Большовицька провокація

За останні часи в большовицькій пресі появились телеграми і т[аке] і[нше] провокаційного змісту під загальною назвою «Капитуляция Петлюры». В цих замітках заявляється, що по пропозиції пана Головного Отамана Директорія на свойому засіданню, разом з представниками всіх українських партій, ухвалила капітулірувати перед радянською владою, уповноваживши для ведення перебалачок п[анам] Смаль-Стоцького і Х[ристофора] Баранівського. Рядом з такими звістками вміщаються статті освітлюючи важливість для радянської влади капітуляцію уряду УНР. Від 14-го цього серпня большовицькі часописи друкують умови капітуляції. Ця провокація робить дуже невигідне для української справи враження на населення України і повстанчі загони. Міри для паралізування провокацій прийняті.

Начальник політичної секції

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 27–28.

ЗВІТ ВІД СЕРПНЯ 1921 (1)

Таємно

Голод і холера

Район, який охоплений голодом мав ще в 1920 році дефіцит до 4,000,000 пудів. В 1921 р[оці] в цьому районі 70 % посіву загинуло, 30 % дало по 5 пудів з десятини. Неврожай охопив майже цілком десять (10) губерн[ій] і низку сусідніх повітів. Для задоволення сільського населення цієї смуги потрібно 41,000,000 пудів збіжжя, а для міського — 18,000,000 пудів. Цей район по тогорічним розрахункам повинен був дати сам 60,000,000 пудів. Таким чином недохватка 120,000,000 пуд[ів]. До 1-го вересня на цю смугу потрібно для посіву від 12,000,000 до 15,000,000 пудів.

В зв'язку з голодом совітська влада закладає «общественные комитеты помощи голодающим» в самих дрібних адміністраційних одиницях. Всім губкомісарам розіслані інструкції для закладу комісій в повітах й волостях. Головна задача цих комісій збір по волостям урожайних губерень озимого зерна, щоб направляти в голодні губернії для посіву. Маючи надію одержати необхідне добровільно, совітська влада не збільшує продовольчий налог, але селяни врожайних губерній на це не йдуть, бо бояться залишитись самі без хліба.

В Балтському повіті урожай 40 пудів з десятини, в Вознесенському повіті урожай: жито 16 пудів, гречка 19 пуд[ів], просо 21 пуд[ів], ячмінь 20 пудів, овес 20 пуд[ів], кукурудза 30 пуд[ів], соняшник 19 пуд[ів], бараболя 160 пуд[ів].

Холера на південній Україні не дуже поширена. В Одесі за травень місяць вмерло 35 чоловік.

Промисловість в Одесі

В Одесі працюють слідуючі заводи: 1) государственный завод, 2) електрошнур «Левіна», 3) Гендріх, 4) Жак, крім того 6 малих і 1 великий шкіряний завод анонімного общества. В липні вироблено 9,000 пудів підошвенної шкіри, все йде на армію. При великім заводі почали виробляти хром. В Одесі дуже багато солі, до 60,000,000 пудів, але вивозити її з Одеси не дозволяється.

Між Царгородом та Одесою ходять фелюги по лінії Одеса — Миколаїв — Херсон — Кавказ, курсують раз на 2–3 тижні випадкові пароплави. На цих днях до Одеси прибув норвезький пароплав, привіз 250,000 пудів вугілля, за які совітська влада дала 250,000 пудів ячменю.

Залізниця Одеса — Київ функціонує слабо, раз на тиждень йде потяг, дозволяється їхати лише по службовим командировкам. Решта залізниць на південній Україні напередодні припинення праці за повним браком матеріялів.

Армія на лінії Дністра уявляє з себе босе і обідране збіговисько, яке прийшло на Україну харчуватись. Економічний стан з кожним днем все гіршає, влада втрачає авторитет і значіння. Помічається значне релігійне піднесення. Церква майже скрізь українізована.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 130. — Арк. 13.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 81.

ЗВІТ ВІД СЕРПНЯ 1921 (2)

Таємно

Культурно-освітня справа й преса на Бессарабії

Румунська влада визнає волю української школи в місцевостях з українським населенням. Цим літом на вчительських курсах введено обов’язкове читання лекцій по українознавству (мова, історія і література), але справа стоїть на мертвій точці за браком ініціативи з боку наших культурних сил, яких, до речі, на Бессарабщині дуже мало. Читання лекцій на курсах проваде випадкова людина, учитель-емігрант з Великої України. Курсанти слухають українознавство з великим захопленням, за виключенням невеликого відсотку наших же землячків, які себе рахують людьми «русской культуры».

Росіян ставляться рішуче вороже до українського національного руху і ведуть противну агітацію. В Кишиневі, осередку Бессарабщині, панує дух російської інтелігенції, відверто ворожий до всього, що тільки говоре про Україну.

Всю свою ворожу до нас працю російська інтелігенція переводе через місцеву пресу. Видаються в Кишиневі чотири російські часописи: «Наше слово», офіціоз городської управи, «Неделя», біженецький тижневик монархічного напрямку. Обидві ці газети вороже настроєні до українського національного руху, а особливо «Наше слово», яке поміщує статті про Україну ворожого і провокаційного характеру. Слово «Україна» не вживається, але лише «Малороссия» або «Юг России». Повстання на Україні характеризується як протибольшовицький рух на «Югороссии» руського селянина. Українці називаються бандитами, авантюрниками і наймитами Пілсудського, в той же час популярно освітлюється праця «Українського національного комітету» в Парижі.

«Бессарабия» — орган селянської партії, відноситься до українського національного руху байдуже. «Новое слово» — орган сіоністів, одна з газет, яка хоч і не виявляє симпатій до України, все ж таки і не допускає ворожих виступів і взагалі освітлює українську справу правдиво і безпристрасно.

«Утро» орган кооператорів та комерсантів тільки почав виходити, до української справи ставиться байдуже.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 7.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 82.

ЗВІТ ВІД 13 ВЕРЕСНЯ 1921

Таємно

Останніми днями появляються молоді біженці-євреї в Тарнові, які звертають на себе підозріння, що они большовицькі агенти. Найбільше они вештаються в так званій «tanie kuchnie», де стараються ввійти в контакт з нашими урядовцями і військовими. Вчора приєднався до одного з наших урядовців міліції такий тип, називаючи себе Маркус Фіш, замешкалий у Львові ул[иці] Жебликовича № 35, третій поверх, прохаючи його щоби цей зв'язав його з старшиною Капустянським, позаяк він має йому передати річи, які Капустянський свого часу в нього на Україні для переховання залишив.

Коли Фіш ближче познакомився з нашим урядовцем міліції і цей йому показав свій персональний документ, то той став його намовляти повертати назад на Україну і обіцяв йому в цім допомоги. Між іншим дав йому 600 м[арок] п[ольських] і обіцяв велику нагороду, коли цей подасть йому певні відомості про слідуючі питання:

1) чи то правда, що Головний Отаман виїхав з Тарнова і куди саме;
2) де находиться штаб ген[ерала] Тютюнника;
3) де штаб Гулий-Гуленко;
4) з котрих таборів інтернованих повиїздили вже українські старшини і козаки, і куди саме;
5) коли евентуально мають вирушати табори;
6) чи правда, що наш уряд дістає гроші від французів і чи поляки дають гроші на удержання війська і уряду.

Польська поліція повідомила, стежить зараз за Фішом, щоби його заарештувати. Замітним те, що вже не перший раз в таких комбінаціях фігурує фамілія Капустянського.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 39.

ЗВІТ ВІД 15 ВЕРЕСНЯ 1921

Таємно

Троцький в Києві

1-го вересня вдень приїхав до м[іста] Києва Троцький, перед його приїздом до міста прибув конвой Троцького в кількості більш 1,000 чоловік, одягнутий в шкіряне убрання і цей конвой стежив Троцького від двірця до Інститутської вулиці, де Троцький установися.

Чутки, які кружлять на Київщині

В місті розповсюджено чутки, що Головний Отаман Петлюра разом з румунами і поляками виступив проти большовиків, і що бійка з большовиками йде біля Кам'янця і Одеси. До війська цих держав населення відноситься без критики: «Хоть з чортом, аби не з большовиком».

Життя в Києві

Населення міста, як уже відомо, пригноблене, голодне і змучене, обірване. В місті буває каждноденвно по 20–30 випадків холери, умирають майже всі, бо ліків немає. Є скарлатина і віспа, багато мре дітей. Почали ходити трамваї, ціна білет на один участок 1,000 сов[ітських] руб[лів]. Багацько пишеться в газетах

про голод на Поволжю, проситься складати допомогу, але се мало на кого має вплив, бо майже всі голодні.

Більш-менш енергійне населення з клунками за плечми відходить за харчами на села за 200–300 верств, ходе пішки, бо на потяги грошей немає, і пішком скорше справиться як потягом. З травня місяця не видається жодного пайка урядовцям ніяких установ, також з липня місяця не видається і грошова платня на працю в установах. Видко, що большовицька влада терпить грошеву кризу.

Агітація

Тепер в Києві майже не буває зовсім мітингів, завдяки тому, що їх ніхто не хоче посіщать. З початку серпня в цирку собирали мітинг, але ж на нього з'явилось не більш як 200 чоловік. Газет виходить мало: «Красная армия», «Клич труда», «Молодий пролетаріат» і «Вістник». На стінах виставляють «Клич труда».

Міліція і ЧК

Міліція по містах і селах в більшості із українців, єсть і кацапи, реальної сили она не уявляє, бо стежить лише щоби взяти де хабар. На першу вістку о небезпеці большовиків вона розбіжиться. В ЧК і в «Особих відділах» працює більш молодих жидків, а також кацапи, китайці і українці. Чекісти, особливо останніми часами, стежать більш за хабаром, чим за своїми обов'язками. Хабарі беруть всі, за хабар 1,000 руб[лів] «катеринами» можна зробить які хочеш документи, завізувати їх в ЧК і в «Особом відділі».

Військова інформація

У Києві війська багато, його повно в луцьких, ровенських, херсонських касарнях і на Печерську в інженерних і гарматних касарнях. Частина цього війська прибула з Росії. Настрій його пригноблений. Одягнені зле. Більшість боса. Були чутки, що кіннота Будьонного розформована і части тої кінноти передані в другі частини. В Києві був сформірований кінний полк із українців, але ж скоро його розформували. Дезерції серед війська багато. Між військом ведеться агітація за війну з румунами і полякам. До повстанців військо відноситься гарно.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 47.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 17.

ЗВІТ ВІД 18 ВЕРЕСНЯ 1921

Таємно

Доклад п[ана] Письменного

Настрій населення і його відношення до большевицької влади

Постоянний терор особливо в районах розташування більших військових відділів, а також страх перед невідомим ворогом, як-от агенти ЧК та «Особ[ых] отд[елов]», які часто йдуть на різні провокаційні способи, аби виловити жовтоблакитних контрреволюціонерів на селі, зробили селянина надзвичайно обережним в розмовах, до тих пор, поки не вдасться якось розбити його підозріння. Причому трудніше зробити це в разі коли селянин зрозуміє Вашу зацікавленість, тоді він стає обережнішим ще більш. В таких випадках краще всього ждати від селянина запитань і лише на їх відповідати, і коли запевнитесь, що довір'я селянина до Вас забезпечене, можна дещо запитати.

В розмові селянин кожним своїх рухом, кожним жестом виказує всю свою ненависть до большовицької влади. Найбільше незадоволення викликає розбещеність т[ак] зв[аної] «влади на місцях» і безсистемне й по системі грабування села, як-от раніше «розверстками», а тепер «продналогами», обов'язковою міновою торгівлею і інш[им]. Практично зараз ця ненависть не може проявитись з причин:

а) Організацією т[ак] зв[аних] «комнезамів» большовикам по части вдалося розколоти село на незаможних і середняків (куркулі одверто переслідувались, поки через відібрання у них землі і роздачі незаможникам перестали бути куркулями). Серед незаможників є чимало прихильників сов[ітського] уряду через те, що він не відчуває на собі всієї краси «розверсток» і налогів, а крім того по наряду «комнезама» середняки мусять виїхати і засіяти поле незаможника. Отже, єдність села порушена і конспірація села стала майже неможлива.

б) Три роки активного протесту до цього часу нічого реального не давшого і часто кінчавшого трагічно, здебільшого по вині «переводчиків», помітно відбились на селянинові, зробило його більш замкнутим, подозрілим і обережним. Через те селянин рішив чекати слушного часу і нічим себе не проявляти. Найбільш активні райони як, наприклад, Радомисльський повіт після переходу на бік большовиків Мордалевича і Богатиренко притихли і наружно нічим себе не проявляють.

Відношення населення до уряду УНР і Головного Отамана

Про існування центру УНР населення поінформоване, навіть місто осідку Тарнів багатьом відомо. Щодо уряду, то селянин дивиться на нього через голову Петлюри, якого скрізь дуже поважають. Складом же уряду зовсім не цікавляться. Характерні заяви деяких осіб: «Який там зараз уряд, це все одно, прийшли б вони скорше на Україну і ми тоді поставим уряд який схочемо».

Більшу цікавість викликає інтерноване українське військо, бо лише через його вбачають визволення з під ярма большовиків. В кожному селі є сім'ї, родичі яких або перейшли Збруч з армією УНР або вивтікали пізніше. Одно твердження скрізь помітно: в разі повороту не робить заклик до війська, як то робилось раніш, а просто оголошувати мобілізацію зазначивши, про саму сурову кару для ухиляючихся. Це застерігає селянина від знищення майна і знущання над ним самим в разі військової невдачі. По мобілізації всі б пішли і може в кожного б знайшлось в що зодягтись — ось загальний голос українського селянина.

В містах відношення до влади УНР прихильне, поскільки в цьому вони вбачають визволення від большовиків, яких населення міст ненавидить не менше селянина. Щодо складу уряду інтелігенція відноситься так: «Зараз не важно який є склад уряду, а важно те, що самий уряд є, решта по повороті».

Господарство на Україні

а) Залізниці. Залізниці кожної держави є самим вірним показником економічного стану держави, отже і большовицький уряд, учитуючи це, всі зусилля направляє на поліпшення і збільшення залізничного майна. Робітники, працюючи по ремонту паротягів та вагонів (нових давно не виробляють), були в привілейованому стані, пайок видавався як бойовій організації заброніорованих запасів і інш[е], і все ж таки зараз залізниці України уявляють з себе надзвичайно сумну картину.

Паротяги попсуті і лише за браком інших пускаються, вагони також побиті, а головне, що на великих вузлових станціях ніде не видко накоплення вагонів, щоб свідчило про запас. Опалюються паротяги виключно дровами, а на південних залізницях ще поки вугіллям, але вугіль надзвичайно поганий і пару потрібного напруження вдержати не можна, цьому ще допомагає несправність паротягів, що з кожного сальника, або сполучуючого фланца свистить пар.

Паротяги етапові (пасаж[ирські]) ходять у всіх напрямках один раз на тиждень. Пасажири їздять по білетах, причому ціни страшенно високі, так напр[иклад]: од Звягеля до Києва — 65,000 руб[ів], Київ — Харків 110,000 руб[ів], розкладка: одна верства — 300 руб[лів].

Товарові потяги ходять випадково і дуже рідко, везуть звичайно дрова з Полісся на південь спеціально для паротягів, крім товарових ходять військові. Вагонів класових немає. Коли випадково подається класовий вагон, то їхати в ньому можна лише по посвідченню лікаря про хворість або беременним жінкам.

б) Промисловість гірнича. Район гірничої промисловості — центр здобичі чорного бриліанту — зараз уявляє з себе сплошний цвинтар. Безліч високих димарів, мов замислившись, стоять і ніби ще вищими стали і ні з одного димаря не видко клубків диму. Всі шахти стоять і головна трагедія в тім, що навіть для одкачки води не працюють помпи і, таким чином, Донбас умер і умер на багато років.

По заявах видних большовицьких діячів, ще в травні вони покладали великі надії на Донбас, а у липні уже не один димар не димів. Зараз по офіційним донесенням з Донбасу вивозять 30 вагонів вугілля денно гіршого ґатунку і старих запасів. Це було в липні, тепер можливо і менше. По офіціальному ж докладі на «Совещании н[ачальни]ков дорог» на південних дорогах нарахувалось 237 паротягів, а технічного персоналу було 30 % проти потрібного числа, а шпали не декотрих участках не мінялись 15 років.

Гартмановський завод в Луганську працює виключно по ремонту паротягів. Харківський також завод Гельферих-Саде у Харкові виробляє дещо з господарських машин, але абсолютно в незначній кількості. Взагалі треба рахувати, що гірнично-заводська промисловість на Україні вмерла на багато років.

в) Цукрова промисловість. Цукор — «жемчужина господарства», як називає совітський уряд, на цей рік також мало обіцяє дати. По заяві одного з близько стоячих до «Главсахара» особи в цьому році було засіяно під буряк 200,000 дес[ятин], але весною гусінь з'їла на ¾ і лише коло 60 дес[ятин] подає надію на убор буряка. Мають пустити 80 цукроварень. Велика кількість цукроварів пояснюється трудною доставкою буряка на заводи з далеких районів.

г) Урожай. Правобережну Україну, крім Херсонщини, можна рахувати благополучною по урожаю. Озимина на всьому Правобережжю гарна, ярина і гречки пізні згоріли, картоплі мало. Полтавщина і Чернігівщина — місцями благополучно т. т. західні частини. Східна частина Полтавщини, Харківщини, Таврія, Катеринославщина і Херсонщина потрібує негайної допомоги хлібом. Взагалі Україна без вивозу в центр Росії змогла би обійтися без ввозу хліба.

Шкільна справа

Українська школа все більше і більше стає популярною на Україні. По докладу «Комнаробраз» Гринько 65 % шкіл вже українізовано. Відчувається вели-

кий брак в підручниках. Склад «наробразів» має вигляд українських: система досить добра головне через децентралізацію і майже незалежністю від центра.

Церковна справа

Оголошенням відділенням церкви від держави совітський уряд дав можливість до негайного переведення українізації церкви, а через те що ця українізація носила характер революційний, не перешкоджала. Заходами церковної влади, а також великою любов'ю до церкви українського населення (служба Божа обставляється надзвичайно урочисто, чудові хорові співи приваблюють навіть неукраїнське населення), а промови деяких п[ан] отців, а особливо пана Ч. просто захоплюють слухача своїм як змістом, так і тим що підходять просто до вимог моменту. Українізація церкви проходить не лише по містах, а і багато сіл вже повиганяло попів, що не хотіли служити по-українськи.

Військо, його заосмотрення і настрій

Зараз на Україні згромаджена досить значна кількість війська. Національний склад цього війська переважно росіяни, але кожна частина має і незначну кількість і українців — молодих хлопців мобілізованих. Винятком уявляються декотрі кінні частини, які цілком складаються з башкірів.

Зовнішній вигляд нічим не нагадує що це військо: обдерті, босі і розбещені. Дисципліни, про яку я так багато чув раніше, але свідком не був, немає й ознаку. Загальне враження — юрба людей зігнаних до купи і через те, що їх багато перестала боятись свого начальства. Багато цьому допомагало недостача провіанту. В деяких дивізіях з травня місяця до серпня видано лиш по 18 ф[унтів] крупів, на цій почві червоноармейці одверто заявили своєму начальству: «Ви самі робите нас бандитами, бо перш чим стати таким ми виріжемо всіх комісарів і командирів». Зараз коли почав поступати «продналог», стали видавати хліба.

Багато гірш і сумніше враження робить кінський запас. Коні лише в частинах, що літо перебували на Волині, мають більш-менш вигляд бадьорий, в інших же дивізіях коні дохнуть щоденно десятками з голоду. Як приклад є такий факт: у Києві був воєнно-кінський запас, де було до 1,200 коней. Протягом серпня місяця цей запас зліквідувався дуже просто: за браком корму частину, коло 200 шт[ук] коней роздано кооперативам, частину дозволено комсоставу продати як власних, решта же 6,600 подохли не лише в Києві, а і по дивізіях.

Колишня грізна сила кінна армія Будьонного, яка почала перекидку на Україну не то що грізну силу уявляти, а жодної сили не уявляє. Коні дохнуть десятками, а люди розбігаються. Загальний настрій у війську — цілковите незадоволення існуючою владою, і в разі вибуху війни серйозного опору дати не може. Більш детально про справи військові подам окремо.

За 43 дні мого перебування на Україні мені довелось перебувати в таких центрах як Житомир, Київ, Харків; залізничних вузлах Коростеня, Києва, Харкова, Лозової, Краматорська і Ясинувата, мав балачки з кооператорами, професорами, комуністами, займаючими вищі посади в уряді, і колишніми громадським діячами (прізвища осіб не подаю з мотивів тактичного характеру).

Загальна економічна руїна, яку я бачив, була доповнена оповіданнями всіх без винятку осіб. На мої прямо поставлені одному з займаючих високе положення комуністу такі запитання: «До зими залізниці станутъ? Станутъ. Заводи стоять? Стоять. Копальні Донбасу стоять? Стоять. Хліба нема? Нема. То на що ж

Ви надієтесь?». Тут з гіркою насмішкою відповів: «На війну, але ніякий чорт з нами не хоче воювати».

Другий не менший визначний діяч совітського уряду на моє запитання «Чи думаєте Ви пережити зиму», відповів: «Надіємося пережити. Тяжко, надзвичайно тяжко, але гадаємо продержимось».

На запитання мої, чи не задумуються вони над тим, щоби після них прийняла владу якась демократична група відповідь була, що політичну владу вони нікому не уступлять, взагалі ж їх це не так уже й хвилює, а найбільшою трагедією вони рахують те, що економічна руїна примусила партію піти на величезні уступки капіталу, що йде в розрив принципам комунізму, і на цій почві виник розкол самої партії.

На запитання чи не помічається приготовлення до війни одержав відповідь: «Москва одверто і скорим темпом готується до війни».

На запитання, що найбільше шкодило налагодити господарство, відповідь: «Бандитизм! Гірше голоду, гірше проізвола влади на місцях шкодив бандитизм; бо місток, який сьогодні зробили, через тиждень, напевне, буде зруйнований і боротись немає сили, бо немає ворога».

Отже совітський уряд, довівши державу до такої економічної руїни, перед якою сам жахнувся, зі всього видно почав шукати собі спадкоємця, причому абсолютно не цікавиться політичним чи соціальним напрямком спадкоємця, а лише цікавиться тим, аби той спадкоємець прийшов зі збройною організованою військовою силою. Цікавість ця пояснюється тим, що совітський уряд зовсім не закриває очей на те, що зараз він є на кануні банкротства, а банкротство це тягне за собою цілковиту дискредитацію самої ідеї комунізму.

«Зберегти ідею комунізму» — от що зараз являється найпекучейшим питанням к[омуністичної] п[артії], а це можна досягнути лише через війну, до якої вони так готуються. Те що совітський уряд шукає війни іменно з Румунією, а не з ким іншим як, напр[иклад], Польща можна пояснити двояко:

1) з Польщею совітський уряд нещодавно заключив мирний договір і хоть договір фактично диктувався поляками, але большовики до сього часу не виконали ні одного пункту договору, розпочинати війну проти Польщі викликало би опінію держав інших, якщо з совіт[ським] урядом не може бути жодних розмов і інше,

2) большовики чудесно поінформовані про стан Польщі і за серйозного противника її зараз не вважають, іначе кажучи бояться що розіб'ють Польщу, що зовсім не входить в їх плани, бо від економічного краху не спасає.

Що ж до передачі влади, вірніше опущення такої перед повстанческьким вибухом, безперечно суперечить їх планам тим, що повстання само собою є народний активний протест проти влади репрезентуючої цей нарід, що також губить ідею комунізму і проти цього вони вживуть всі заходи аби подавити таке повстання.

Взагалі справа розпочаття повстанчої акції не Україні заслуговує особливої уваги, через те потребує всебічного освітлення фактів і «за», і «проти». В першу чергу розглянемо факти, які сприяють акції повстання. Такими фактами можуть бути:

1) загальне незадоволення населення до большевиків;

2) економічна руїна;
3) плоха комунікація;
4) моральною дезорганізованістю війська;
5) недостатком обмундірования і плохим формування війська, виключаючим незадоволення червоноармейця до свого комскладу;
6) нездатністю кінноти, яка уявляла з себе найгрізнішу силу в минулих військових подіях і інш[і] дрібніші факти.

Ось все те що може сприяти успішному переведенню повстанчої акції.

Тепер перейдемо до фактів, які говорять проти повстанчої акції, і над цими фактом особливо треба задуматись.

1) Як я вже вище говорив, село протягом трьох років активно борючись проти насильства червоних наїзників, причому часто ця боротьба кінчалась трагічно і за 3 роки реальних наслідків не дала, начина почувати себе знесиленим, обережним і надзвичайно недовірчивим до побідних акцій.

2) Українська інтелігенція, якій труднійш стало перебувати на селах, пішла в місто. Через те, що український інтелігент не може бути побічним глядачем до всякої противобольшевицької організації на Україні, а тим паче до організації повстанчої, чи то активно чи пасивно допомагало, вся відповідальність, весь тягар терору, винесла на своїх плечах, і через це зараз на повстанчу акцію дивиться як на прийом абсолютно непевний, який лишній раз підводе її і наражає на терор.

3) Багато може пошкодити прививше́ся слово «бандит», «бандитизм». Коли проти народного повстання не всегда регулярна армія змогла би виступити чи то вжити зброю, проти «бандитизма» навіть червона армія боротись буде, тим більше, що навіть селянство, яке безперечно співчуває повстанцям, не дивлячись на все нещастя, яке приносить йому, вони, все ж може й з мотивів тактики, слово повстанець, замінено словом «бандит».

4) Те що сов[ітський] уряд за всяку ціну постарається задушити повстання, з причин зазначених вище.

5) Що зараз на Україні зосереджена велика кількість війська і хоч мало боєздатне це військо, все ж має правильну організацію, зброю і інш[і] технічні засоби, чого бракує повстанцям.

Ось ті головніші факти, які треба учитувати і робити остаточний висновок. На мій же погляд повстанча акція, з розрахунком лише на внутрішній вибух без жодної допомоги зовні є дуже й дуже рискованою, навіть коли б те повстання було б переведено зараз більшість за те, що воно буде програно. Зовсім інакше виглядала би справа повстання, коли б виник якийсь зовнішній фронт. Тоді населення всієї України, не поділяючи на селянську і міську інтелігенцію, навіть російський елемент, все стихійно повстало би проти так ненависних комуністів і, звичайно, тоді справа виграється наверняка і дуже легко.

Вище я зазначив, що урядів совітів шукає виходу лише у війні і що заходи аби викликали війну з Румунією вживаються, відомості військового характеру, які я подам окремо, також говорять про неминучість війни з Румунією. Але все ж вирішити остаточно буде війна з Румунією чи не буде, досить трудно. Коли б це залежало лише від сов[ітського] уряду Росії, напевне можна було би сказати, що війна буде, а поскільки в війні зацікавлений ще й другий, не менш значний,

чинник Румунія. Те або інше рішення можна винести лише після ближчого знайомства з настроями румунських правящих кол.

Коли б війна з Румунією не виникла, а повстання все ж таки неминуче прийшлось би робити, то для більш успішного переведення цієї акції, на мою думку, населення України, в якийсь спосіб, необхідно хоть би фальшивими чутками запевнити, що йде якась сила зовні, й що повстання є лише чинник допомагаючий. Це дасть можливість легше підняти ширші слої до повстання і само собою дає більш надії на успішний ход повстанчої акції.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 65–71.
Уривок, машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 60–64.
Уривок машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 8, 11–14.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 41–43, 83–85.

Висновок до звіту

Доклад п[ана] П[исьменного] являється дуже цінним документом, бо він на підставі розмов з визначними большовицькими діячами малює і підтверджує ту сумну картину, в якій зараз знаходиться Україна під совітською владою. Цілковита економічна руїна поставила цю владу перед неминуче банкротство, яке потягне за собою скорий упадок совітського панування. Найважніше те, що ті визначні большовицькі діячі, з якими приходилось докладчикові говорити, потеряли надію на який-небудь вихід з того скрутного положення. Ця безнадійність являється для нас тою головною підставою, на якій якраз опирається наша надія, і дає нам можливість твердо вірити в наше майбутнє.

Погоджуючись з цінним змістом докладу п[ана] П[исьменного], не можу однак з тими його висновками погодитися, які він подав в п'ятьох точках цього ж докладу, яко факти, котрі говорять проти повстанчої акції в теперішню пору. Ці висновки перечать змістові самого докладу і по моїй думці являються тільки висновком того впливу, який бувші партійники і друззя докладчика, а теперішні комуністичні діячі в своїх розмовах на нього зробили.

Підходячи до обговорення поодиноких точок, мушу зазначити.

1) Село фактично не перестало боротись проти насильства червоних наїздників, а навпаки, ця боротьби спричинила загальну економічну руїну і тим самим викопала гріб сов[ітській] владі на Україні.

Для підтвердження цього слід звернути увагу на уривок розмови докладчика з визначним діячем сов[ітського] уряду, котрий на запитання, що найбільше пошкодило совітам налагодити господарство, відповів: «Гірше голода, гірше проізвола влади на місцях, шкодив бандитизм; бо місток, який сього дня зробили, через тиждень, напевне, буде зруйнований…».

Тому тяжко повірити, що той самий дядько-повстанець, якого большовики звуть бандитом щоби він в мент коли большев'я конає і потрібно їй нанести послідній удар, почував себе настільки знесиленим, обережним і недовірчивим, щоби стратив свою активність.

Історія останніх років революції нашого народу не знає таких фактів, де би український дядько не відплатив ворогові-наїзникові своєї кривди, коли тому захитався ґрунт під ногами.

2) Докладчик рахує той факт, що зараз українська інтелігенція позалишала села і скупчилась по містах, шкідливим для підняття повстання. Мені, однак, здається, що це якраз є запорукою можливості провадження підпольної праці, бо звичайно в містах можна легко і непомітно сходитись і порозумівати та держати зв'язки з організаціями прочих міст та сіл. Бо ж в даний мент, треба осередки большовицької влади знищити там, де они находяться, себто в містах.

3) Твердження, що слово «бандит», яке большовики пристосовують до наших повстанців може багато пошкодити, не вважаю серйозним аргументом, бо зрозуміла річ, що наше населення пристосовує цю саму назву і до тої так званої большовицької армії, якої зовнішній вигляд, по словах докладчика, нічим не нагадує, що це військо: «Люди обдерті, босі і розбещені».

4) Докладчик подає, що сов[ітський] уряд за всяку ціну буде старатись задушити повстання. Це, однак, не повинно нас відстрашати, тим більше, що большовицька влада стоїть напередодні свойого цілковитого банкрутства і мається оправдану надію, що старання сов[ітського] уряду не увінчається успіхом.

5) що зараз на Україні зосереджена велика кількість війська, то правда, але і то правда, що сам докладчик подає, що в тому війську не мається ні ознаки дисципліни, що оно робить враження юрби людей зігнаних до купи і лиш через це що їх багато, перестали они боятись свойого начальства, якому заявляли: «Ви самі робите нас бандитами…» і відгрожувалися, що виріжуть своїх комісарів і командирів.

Коли би наша армія так глибоко впала, щоби козаки стали відгрожуватися, що виріжуть своїх командирів, то я не знаю чи шановний докладчик міг би єще вірити що така армія може нас врятувати. Коли додати єще, що колишня грізна сила — кінна армія Будьонного — розпадається цілковито, то що в сов[ітській] армії панує велике незадоволення теперішньою владою, то не може бути жодного сумніву про те, чи така армія здібна врятувати большовицьку владу від неминучої загибелі.

З різних, в докладі не зазначених, міркувань можна висловлюватись «за» або «проти» підняття повстання в теперішній мент, однак же ж не можливо логічно не допустимо на підставі докладу п[ана] П[исьменного] прийти до таких протиповстанчих висновків, до яких він дійшов.

Слід єще спімнути про те, що по думці докладчика, уряд совітів вживає заходів щоби викликати війну з Румунією. Я не сумніваюсь в те, що большовицькі діячі подібні наміри здраджувала докладчикові, а то тим більше, що они не раз те саме в своїй пресі і на різних мітингах проголошували, але сумніваюсь і впрост не вірю, щоби они дійсно мали намір провадити війну з Румунією. Знана річ, що большовицький уряд щось іншого говорить, щось іншого робить, а щось іншого має на меті.

Не входячи в обговорення питання чи і оскілько повстанча акція з чисто військово-організаційного боку вже дозріла, бо це не моє діло, дозволяю собі тільки з політичної точки зріння висказатись за підняттям повстанчої акції в самому близькому часі з слідуючих міркувань:

Накази та відозви нашого центру та повстанчих організацій, які в немалій кількості розповсюджено по всій Україні, витворили в нашому в нашому народі

святе переконання, що в короткому часі прийдеться остаточно повстати проти совітської влади і знищити її.

Наказ Ч[астина] 1 припинив спорадичне повстання на Україні, які немов хробаки точили коріння влади червоних наїзників, але дотепер нічого активного замість того не дав. Отже, виринає питання, чи стане нашим повстанцям терпцю? Чи не закрадається в їх душу зневір'я і не заставить їх піти слідами Мордалевича і інших, коли б їм зараз наказано аж до весни чекати?

Відкладати повстанчу акцію в цей мент, коли большовики вживають найпідлійших провокацій, розповсюджуючи навіть в своїй пресі, що «…Уважаємий Симон Васильович Петлюра іде з ними…», рахую дуже небезпечним.

Українські дядьки з повним довір'ям в близьку повстанчу акцію та в наші накази і відозви ховають хліб, ставлять всякі перешкоди вивозові цього хліба, і б'ють та женуть голодну московську саранчу, яка чорною хмарою посувається на Україну, щоб там нагодуватись.

Коли ж ми тих дядьків залишимо їхній судьбі аж до слідуючого року, то они, безумовно, не маючи змоги організованого опору, страшно постраждають, нас може і проклинати стануть, та большовицькими провокаторами назвуть.

Директор Департаменту політичної інформації
[Северин Іванович]

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 49–50.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 9–10.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 15–16.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 45–46.

ЗВІТ ВІД 21 ВЕРЕСНЯ 1921

Таємно

Наша преса несвідомо обслуговує ворогів

Не дивно, що українські газети як «Вперед», стоячи близько до большовиків оголошують від часу до часу статті, які стараються всі сприяючі для большовиків справи розповсюджувати між українською еміграцією і тим самим витворювати опінію Совітській Україні, себто її теперішньому урядові, але дивно, що і наша «Українська трибуна» несвідомо передруковує статті з большовицьких газет, і тим самим попадаються оголошення ЧК через «Українську трибуну» до відома нашої еміграції та таборів інтернованих військ УНР.

Одно із таких оголошень подала «Українська трибуна» з 18 вересня 1921 року, на 3-й сторінці під заголовком «Боротьба з повстанцями», де передруковано повідомлення київського ЧК, себто «Відкриття петлюрівської змови», в якім обговорюється викриття цілої низки таємних повстанчих організацій. Передрук цього повідомлення спричинив між нашою еміграцією, а особливо в таборах інтернованих військ УНР, дуже пригноблюючий настрій. А іменно тому, бо це повідомлення подане «Українською трибуною» без всяких коментарів, витворило враження, що всі наші таємні повстанчі організації вже розкриті і зліквідовані, і що нам нічого вже більш надіятися. Це безумовно спричиниться до того, що побільшиться число втікаючих козаків з таборів, а з другого боку зажене їх в руки большовицької місії Совітської України прибувшої якраз до Варшави.

Слід ще спімнути, що «Українська трибуна» часами мимохідь подає також і неправдиві вістки з Радянської України, в якій вихвалює большовицьке військо. Напримір, «Українська трибуна» 16 вересня 1921 року на 4-й сторінці в статті під заголовком «На Радомщині» а підписаного буквами П. К. подає про большовицьке військо такі відомості: «Дисципліна у війську така, як була за старих миколаївських часів: оддача честі, мордобиття, гауптвахта і т[ому] п[одібне]…». Звичайно, що таке вихвалювання дисципліни в большовицькім війську, якої в дійсності немає, не спричиняється до того, щоби підняти довір'я до того, що наша визвольна боротьба увінчається успіхом.

Наколи «Українська трибуна» буде ще і надалі розповсюджувати такі вістки, то річ ясна, що она спричинить нашому урядові і взагалі українській справі більш шкоди, ніж користі, і тому рахую необхідним приневолити «Українську трибуну» до більшої обережності і серйозності в подаванню большовицьких повідомлень.

Вербовка червоноармейців до нашого війська
та збільшення на агітації про ідеї нашого держ[авного] центру

Подана копія листа поважної особи, яка перебувала над Збручем і в цім листі подає свої міркування, освітлене в деякій мірі з одного боку певного роду неконспіративність наших пограничних відділів повстанчих організацій. А з другого боку висказує бажання щоби атмосфера державного центру УНР могла глибше проникати на Україні. Це послідне бажання слід підчеркнути, щоби більш інтенсивно провести відповідну агітацію, яка в дійсності зараз і проводиться.

Додаток: одна копія листа.

Таємно
Копія

До пана Міністра внутрішніх справ УНР

Перебуваючи в м[істі] Скалі над Збручем коло двох тижнів, я спостеріг на основі особистого досвіду й з розмов з нашими людьми, котрі там перебувають, що та атмосфера, витворювана державний центром УНР і цілими інтелігентським колом, перебуваючим поза межами України, докочуючись до Збруча розпилюється, надибає на силу різних перепон і за Збруч не сягає. Крім того, належні пограничні відділи наших повстанчих організацій не скрізь стоять на пам'ятній височині, примір[ом], поводяться в довірених справах зовсім не дискретно і дають можливість большовикам просліджувати до глибин наші організації.

Большовики посідають цілком певні й докладні відомості про наш стан, про наші заміри, але, на жаль, це все не дістається глибше на Україну, не прокочується по ній, а старанно большовиками прикривається і використовується. Посідаючи відомості про заміри повстанчих організацій, большовики сильно збільшили охорону кордону й стягли чимало війська в район Кременця, Проскурова і Кам'янця.

Таким чином, є необхідним, аби атмосфера державного центру УНР могла глибше проникати в Україну і піддержувала надію та давала нашим людям бадьорість для роботи по знищенню большовизму, інакше всі наміри населення розбиваються о твердий мур большовицького гніту і підсічені ними завмирають.

Обмін такого характеру є необхідним і він найде сприяючий ґрунт, бо в прикордонній полосі є повна можливість мати найтісніші зносини з Батьківщиною і діставати найсвіжіші інформації, на основі котрих можна робити певні заходи, і освітлювати котрі можна в українському світлі для нашого населення.

Треба не забувати, що большевицькі ідилії не порушить жодна преса критична крім повстанців, що не можуть вести широкої роботи в цьому напрямі. Тому являється потрібним заснування в прикордонній полосі (2–3 не більше) фіктивних бюр з основним завданням зносин з Україною і вербовки сюди наших вояків з червоної армії та, головне, заснувати, приміром в Скалі, пресбюро українське, яке ставляло б службу посилки преси на Україну, тіснішого духовного єднання, обопільної інформації, і одержування відомостей з там того боку.

На пограниччю такий контакт, дається найлегше улаштувати через людей, що десятками приходять щоденно з тамтого боку і одходять з цього боку на Україну. Держати Україну в свідомості того, що тут життя не завмерло, що тут готується, що тут сподіваються і закликають до допомоги є конечною річчю, аби державний центр УНР і далі міг би мати можливість розраховувати на співчуття населення України. Большевики густою стіною пограниччя хотять перешкодити доступові свіжого повітря, але населення цього повітря прагне, хоче ним дихати і всякими способами сприяє й сприятиме доступові його. Докачуючись до Збруча, це повітря губить свою чистоту і майже зовсім не доходить до України.

Про це вважав своїм обов'язком Вас, пане Міністре, повідомити.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 52–53.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 47–49.

ЗВІТ ВІД 22 ВЕРЕСНЯ 1921

Таємно

Доклад громадянина Левченка про становище української еміграції в Сербії

Всіх біженців в Сербії перебуває до 35,000, із котрих 90 % військових, а решта громадяни. В національному відношенні вони поділяються приблизно так: 40 % українців, 30 % росіяни, 20 % кубанці і 10 % донців і калмиків.

Біженці-українці майже всі з Лівобережної України. Складаються вони з різних верств: учителі, лікарі, студентство, урядовців, а значна більшість козаки-хлібороби. Всі українці старі вояки з большовиками з ярким виразом антибольшовизма. В політичнім погляді українці національні демократи, або як вони себе називають «зелений інтернаціонал».

Біженці-росіяни — це склад другий, тут більшість титулованих родовитих, або служилих осіб. Політична окраска в значній більшості ярко монархічна і дуже мала частина демократична, але вона так задавлена, що нічим себе не проявляє. Російське вояцтво по поглядам демократичне. Національної свідомості виявляється дуже мало. Серед російської еміграції, головним чином серед вояцтва, велике бажання приєднатися до українців.

Біженці розташовані по таборах. Всіх таборів коло 200. Табори угортовані по національностям. Це відокремлення провадилось весь час в подорожи, підставою чого була та національна ворожнеча, яка проявлялась кожен час як з бо-

ку українців, так і з боку росіян. Весь час кубанці і українці держать зв'язок. Це об'єднання цілком належить українському комітету. В багатьох українських таборах закладені драматичні кружки, які дають вистави, а доходи з вистав розділяються поміж українську еміграцію. Майже всі українці мають працю і живуть багато краще росіян. Це явище зацікавило сербів і коли приймають на роботу, то вперш всього питають чи українець.

«Український комітет біженців» заклався в Белграді по бажанню таборів. Ця організація є надпартійна, чисто національно українська, в склад її входять люди різних верств і різних політичних поглядів, а гаслом єсть українська державність.

Політична свідомість українських емігрантів досить висока, бо 90 % це наша інтелігенція. Поміж нею єсть професор Зіньківський, проф[есор] Чубинський, Лащенко і другі. Всіх зорганізованих українців є зараз 4,600 чоловік, які в любий мент готові до зброї. Між цими вояками значна більшість старшин і 16 чоловік старшин Генерального штабу.

Весь час українська еміграція піддержує зв'язок з українськими емігрантами всьої Європи, а також і політичними групуваннями. Для зв'язку послали кур'єрів до Румунії, Австрії і інших держав. З боку сербів ніяких утисків до української еміграції не було.

Російська еміграція поділяється на два лагери: монархічний і демократичний. На чолі монархічної організації стоїть Палеолог, Скаржинський і брати Суворіні. Палеолог користується правом уповноваженого по біженецьким справам і закликає еміграцію до своєї організації, а хто не згоден з його пропозицією — відбирає пайок. Ця організація має великі кошти, але користується серед еміграції малим впливом. Друга течія російської еміграції демократична, і групується вона коло «Союзу городів та земств». Цю групировку очолює професор Маклецов. Ці групування поміж собою пересварились, що зараз до ніякої праці не здібні. Послідніми часами до Сербії прихало багато агітаторів з Чехії, Німеччини і інших держав, котрі закликають емігрантів до своїх організацій.

Щоб використати еміграцію для нашої Батьківщини необхідно прийняти такі заходи:

1) державному центрові через часописи оголосить відозву до всіх українців, де ясно зазначить ті правонорми, які вставлені в основу держави;

2) учередити в Сербії українську дипломатичну місію, а коли неможливо, то хоть одного чоловіка з дорученням;

3) висилать «Українську трибуну» і другі українські часописи до всіх українських таборів;

4) допомогти існуючій українській організації щомісячно по 5,000 динар;

5) допомогти добути візи для подорожі і продовжування громадської праці.

Коли не будуть прийняті заходи, то всі наші сили будуть використані нашими ворогами, бо стан біженський надзвичайно тяжкий, і дуже легко кине людину туди, куди б она не хотіла б.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 54–55.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 72–73.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 18–19.
Уривок, машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 50–51.

ЗВІТ ВІД 26 ВЕРЕСНЯ 1921

Таємно

Доклад громадянина м[іста] Одеси

Раковський в Одесі

15 серпня до Одеси приїхав Раковський. Відділом місцевого ЧК був оточен дворець і вулиці по котрим Раковський мав проїхати. Нікого стороннього туди не було пропущено. В той же день Раковський на Куліковім полі робив смотр в війську (сторонні невійськові особи не були допущені). Раковський після смотру говорив війську, що в недалекому часу прийдеться воювати з румунами і поляками, і висловив надію, що і в цю майбутню війну совіти матимуть успіх. З Одеси Раковський виїхав в Тирaспіль і Бірзулу і там також говорив війську о майбутній війні.

Промисловість в Одесі

Майже ні одна фабрика, ні завод не функціонують. Стоїть все більш двох місяців за відсутністю палива і сир'я.

Порт

Уявляє з себе пустиню, як після пожежі, лише різні склади розбираються населення на топливо. В порту 2 старих канонерки та дескілько парусових рибацьких лодок. Канонерки не виходять за браком вугля.

Товар із закордону

На протязі цілого літа до Одеси прибуло: одно турецьке судно з мануфактурою, но за браком грошей у большовиків, це судно повернуло назад в Турцію. Один англійський пароплав з вуглем в 400,000 пудів. Цей вугіль пішов на залізницю. Крім того прибуло 2 пароплава з Греції з лимонами, за котрі большовики заплатили килимами. Більше ніяких товарів через порт не прибувало.

Робітники і населення Одеси

Майже всі робітники і населення, крім комісарів, страшенно незадоволені большовиками, одверто лають їх і мріють о визволенню. Характерно як змінився настрій населення і робітників. Раніш велика більшість була антиукраїнська, а тепер навпаки. Всі вірять в існування самостійної України і через що в слушний мент виступлять на захист українського руху.

Агітація

На протязі двох місяців в Одесі поширилася агітація в пользу українців. Легко можна достати у робітників українські відозви.

Настрої у жидів

В послідний час настрої у жидів занепокоєні. В кінці серпня був з'їзд жидів Пересипського району. На цім з'їзді виступав з промовою духовний рабин і зазначив, що наступає тяжкий час для жидівства. Неминучість погромів передбачається і радив жидам поскорше приймать заходи проти погромів. Стає замітним бігство жидів до Румунії і в різні міста Росії.

Повстання

17 серпня б[іжучого] р[оку] повстанець Хмара зайняв участок Ярмолинці — Городок. В цім районі убито двох агентів по «продналогу». В сутичці Хмари з большовиками був поранен кінь одного повстанця, населення села Янковець склалось по 6,000 руб[лів] з кожного двора і за ці гроші купило коня на місце пораненого. Цей факт свідчить о прихильності населення до повстанців. В лісі біля

Проскурова отряд Заболотного повісив шістьох чоловік москалів, прибувших з Росії за хлібом.

Передвиження війська

З боку Вінниці до румунської границі тягнуться большовицьке військо. Бачив три відділи піхоти приблизно по 1,000 чоловік, з ними також було до 4,000 кінноти. Люди в піхоті мають сумний вигляд, але одягнуті, в людей в кінноті лучше одягнуті, але коні худі, заморені і до походу вони не здатні.

Настрій війська

В Одесі стоїть V сов[ітська] московська дивізія. Харчі получає дуже погані і мало. Незадоволення владою дуже велике. Червоноармейці одверто заявляють, що битись ні з ким не будуть, а в першу чергу будуть бить комісарів і, їм помагаючих, жидів. Військо жде начала активних акцій проти большовиків, щоб в той час розпочать розправу проти своїх командирів.

Можливість загального повстання

Рахуючись з загальним незадоволення всього населення проти большовиків, руйнацію всього господарства, відсутністю праці, голодом і тим непомірним вимогам «продналога», які большовики пред'являють населенню, з певністю можна чекати в самому скорому часі загального повстанського руху. А взявши на увагу, що совітське військо у теперішній час також голе, голодне, потерявши віру в лозунги, здеморалізоване, чекаючи лучшого майбутнього в свойому життю, а головне потерявши надію в існування сов[ітської] влади, з певністю можна сказати, не буде підпирать комісарів, а піде за повстанцями. Треба лише ініціативи і руководства в повстанчеському руху, а успіх забезпечений.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 52–53.

ЗВІТ ВІД 28 ВЕРЕСНЯ 1921

Таємно

Львівський атентат витворив серед населення м[іста] Тарнова ворожий для української еміграції настрій. Почалися з боку панствової поліції певного роду репресії на українців. По улицях почалася єще вчора провірка документів українців. Багато українців затримано і відпроваджено на поліцію, де більшість з них, на приказ старости, випущено. Це сталося завдяки вчорашньої інтервенції п[ана] Міністра внутрішніх справ.

Слід зазначити, що нижчі чинники поліції, котрі ще вчора перед полуднем в відношенню до затриманих українців дозволяли собі нетактовно-ущипливих заміток, зараз поводяться цілком тактовно. Отже, видно, що польські урядові кола розуміють, що українська еміграція не може нічого спільного з львівськими подіями мати.

Все ж такі згадана провірка документів на улицях, як також по квартирах, витворила надзвичайно вороже відношення польського населення до українців. Це використовують в значній мірі польські комуністичні індивидуа, які розвили сильну агітацію проти українців. На базарах, в ресторанах та магазинах трапляються немилі інциденти, де українцям грозять, що їх викинуть з м[іста] Тарнова. По деяких квартирах запропонували українцям вибратися з тих кватир, мотивуючи це тим, що як будуть українців різати, то они бояться, щоби не зруй-

новано їм помешкання. Агітація ведеться особливо в тім напрямку, щоби зааранжувати велику демонстрацію проти українців.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 56
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 20.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 21.

ЗВІТ ВІД 30 ВЕРЕСНЯ 1921

Таємно

Акти громадського стану

Із додаваємої до цього звіту схеми організації відділу управління губ[ерніяльних] і «повітвиконкомів» (згідно з постановою Всеукр[аїнського] ц[ентрального] в[иконавчого] к[комітету] з дня 16 липня 21 р[оку]) видно, що до складу цього відділу входять підвідділ «запису актів громадського стану» (скороч[ено] «ЗАГС»), до компетенції якого належать регістрація народжень, смерті, шлюбів, розводів, змін прізвищ та безвістно присутніх і видача, на підставі цієї регістрації метричних свідоцтв. На цей підвідділ треба звернути увагу.

Большевицька влада перевела радикальну реформу, щодо актів громадського стану, вона цілком віднесла цю справу до компетенції органів управління цивільної влади без різниці історідань, цілком послідовно виходячи із того, що власне по своєї суті уявляють акти громадського стану.

Ці акти є документи, які легітимують громадянина у різних випадках його життя. Вони служать підставою доведення прав громадянина у цивільному судівництві, вони потрібні для судової влади в справах карних, метричні записи мають велике значіння для переведення військової мобілізації, призивів, на їх підставі складають списки військовообов'язаних, взагалі ці акти мають цивільне значіння, але не церковне.

Одначе, через те, що в життю людини три природних моменти великого значіння (народження, шлюб і смерть) придають з певними релігійними актами (хрещення, шлюб та похорони), для виконання яких потрібна участь духовної особи належного історідання, держава для своїх цілей і використала органи духовної влади того історідання, яке мало право на легальне існування, і якому вона довіряла. Щодо інших історідань, то вона поклала переведення регістрації та видачу метричних свідоцтв на органи цивільної влади. Після революції 1917 р[оку] цей порядок став, в деякій мірі, анахронізмом, який большовики і виправили.

Перегляд відповідних законів, що діють нині в УНР стає на чергу дня, а до того часу п/в, запису актів гром[адського] стану було би доцільним зберегти. (В додаємій до цього окремій доповіді подається розвідка щодо стану законодавства про акти громадського стану та міркування про переведення змін).

Охорона здоровля женщин

Постановою «Наркомздрава» і «Наркомюста» про охорону здоровля женщин від 4 липня [19]21 р[оку] дозволяється переведення операцій щодо штучної перерви вагітності (аборта) в совітських лікарнях, де забезпечується найбільша безшкодність. Ці операції можуть переводитись тільки до трьох місяців вагітності. Після цього терміну, дозвіл видає лише консиліум лікарів. Безумовно, за-

бороняється переведення операцій аборта будь-яким особам, мимо лікаря, та на дому. Винуваті в порушенню цієї постанови акушерка чи лікар, а також кожна інша особа медицинського і немедицинського стану, позбавляється права практики і засуджується на примусові роботи від 3 до 5 років.

Ця постанова обґрунтовується наступними міркуваннями «Наркомздрава» і «Наркомюста»:

а) збільшення кількості нелегальних абортів внаслідок чого 50 % женщин хорують від зарази і 4 % уміраають;

б) боротьба з цим злом в спосіб покарання як женщин, так і лікарів, сприяє лише розвиткові таємних операцій і віддає женщин на пожертву різних пройдисвітів;

в) совітська влада вважає, що боротьба з абортами може вестись успішно не в спосіб законодавчої заборони, а виключно в спосіб широкого розвитку державної охорони материнства і млоденчиства.

Переселенська справа

Переселенський рух українців із Росії та Сибіру на Україну, що по большовицьких відомостях почався ще в минулому році, нині набирає великої ваги практичного значіння. До переселенського відділу управління земельного устрою в минулому році, почали звертатися посланці від українців, що живуть по різних сибірських губерніях, з проханням о дозвіл переселитися їхнім доручителям на Україну.

За останні місяці, як видно із большовицької преси, не минає і дня, щоб до переселенського відділу не з'явилися посланці із губерень Челябінської, Кустанайської, Алтайської, Актюбінської, Омської, Оренбурзької, Уфимської, Самарської, Саратовської та інш[их] від багатьох українських родин (40, 56, 75, 105, 2–3 вол[остей]) з проханням переселятися на Україну.

Із допитів цих посланців виявилося, що із зазначених вище губ[ерній], не вважаючи на обіжник «Наркомзему» РСФРР від 23 березня [19]21 р[оку], яким заборонено будь-яке переселення в 1921 р[оці], кидає оселі та йде на Україну сила переселенців-поворотників українського походження.

По офіційних відомостях лише з Оренбурзької губ[ернії] знялося з місць та йде на Україну і Кубань більше 20,000 українців. Посланці розповідають, що не менш переселенців-українців прямує із Уфимської та Самарської губ[ернії]. Переселенський відділ не може хоча б приблизно визначити, яка кількість переселенців-поворотників йде на Україну, але, без сумніву, хвиля ця набирає непередбачаємих розмірів.

«Вісті Всеукр[аїнського] ц[ивільного] вик[онавчого] к[омітету]» (21 серпня [19]21 р[оку], Ч[астина] 153) вказують на слідуючі причини переселенського руху українців.

1) Причини загальні:

«а) категорії нещасливих переселенців, що не влаштувалися на нових місцях з різних підстав, т[ак] би мовити, фізичного характеру (економічні, природноісторичні, смерть робочих членів родини і т[ому] п[одібне]);

б) категорії тих осіб, які хоча й щасливо осіли на нових місцях, але прагнуть до Батьківщини з причин духовного, психологічного характеру (родичі, непризвичайливість до нового життєвого побуту);

в) категорії поворотників, що вертаються із причин "суму за Батьківщиною";

г) агітацію серед українського населення "Української громади" в Троїцькому і "Української секції в Самарі" повертатися на Батьківщину, де переселенці матимуть і тепло і багато землі і добрий врожай;
д) встановлення большевицькою владою "продподатку"».

2) Виключні причини є голод на сході. Переселенський відділ управління земського устрою почав вживати негайних заходів, щоб з'ясувати переселенський рух, наскільки можливо, урегулювати його та скерувати до належних місцевостей.

Було вжито таких заходів:
1) організовано губерніяльні та повітові надзвичайні комісії, яки надано право регулювати переселенський рух в залежності від місцевих умов та політично-економічної ситуації в губерн[ії];
2) 23 лютого б[іжучого] р[оку] Надзв[ичайною] пересел[енською] комісією ухвалено: видачу посланцям од переселенців-поворотників мандатів на огляд земель в українських губ[ерніях] припинити;
3) 5 липня б[іжучого] р[оку] тою же комісією було ухвалено:

а) визнати поворот переселенців-поворотників українського походження безперечно недопустимим через те, що

аа) Державний колонізаційний фонд на Україні ще остаточно не визначився;
бб) що на Україні недорід в б[іжучому] р[оці] і
вв) що рух переселенців, особливо рух неорганізований, сприяє розвиткові пошесті;

б) понеже свавільний рух переселенців-українців уже виявився в великому розмірі, то

аа) звернутися до Наркомзему РСФРР, щоб він вжив негайних заходів затримати переселенський рух українців, причому звернути увагу Наркомзему на діяльність «Укр[аїнської] секції в Самарі», яка веде переселенську агітацію серед українців і
бб) з тим же самим звернутися до губвинкомів тих губерень, де живуть українці;

4) 28 липня б[іжучого] р[оку] Р[ада] н[ародних] к[омісарів] (Укр[аїни]) ухвалила:

а) Доручити Наркомземови широко освітити перешкоди, що утворилися для бажаючих переселитися на Україну. Перешкоди ті залежать

аа) од браку землі при її розподілі поміж населенням України,
бб) од неврожаю;

б) Через сі перешкоди можна приймати на Україну лише організовані колективи за дозволом «Наркомзему» Р[осійської] С[оціалістичної] Ф[едеративної] Р[адянської] Р[еспубліки], або «Наркомзему» У[країнської] С[оціалістичної] Р[адянської] Р[еспубліки];

в) визнати переважне право на одержання землі із колонізаційного фонду за тими, хто переселяється з одного міста УСРР в друге;

г) довести до відома Р[осійської] С[оціалістичної] Ф[едеративної] Р[адянської] Р[еспубліки] про те, що через незакінчення заснування колонізаційно-земельного фонду У[країнської] С[оціалістичної] Р[адянської] Р[еспубліки] по-

воротне розміщення українців може провадитися тільки у випадку конечної потреби.

5) 3 серпня б[іжучого] р[оку]. Президія Всеукр[аїнського] ц[ентрального] в[иконавчого] к[омітету] ухвалила:

а) визнати переселення на Україну нині за неможливе і небажання для переселенців, які вже знялися з місць, вжити заходів, щоб їх забезпечити, по змозі, через земвідділи;

б) у виключних випадках дозволити переселяться організованим колективам, щоб використати їх як трудові артелі, або як робітничі сили в радгоспах;

в) дати організованим колективам переселенців в оренду на строк до 5 років, «радгоспи», які ще не експлуатуються.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 57–59.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 54.

ЗВІТ ВІД 1 ЖОВТНЯ 1921

Дуже таємно

Житомирський повіт

Повстанча організація

Весь національно свідомий елемент, який приймав активну участь в організації та керуванню селянським повстання против большовиків 1919 і [19]20 р[оків] тепер примушений був припинити відкриту повстанчеську акцію, з огляду на страшне переслідування та терор з боку комуністів. І зіставшися в живих повстанчеські ватажки як командир І Черняхівського селянського повстанчеського полку полковник Бобчик-Поліщук Авксентій; його помічник поручник Прокопчук Василь (учитель с[ела] Троковичі); ад'ютант полку хорунжий Богдан Марко; член коростенського районного повстанського комітету, один із кращих організаторів селянського повстання, секретар народної управи Гнат Іваницький; курінний полку поручник Яценко; командир пулинського с[елянського] п[овстанського] полку полковник Павловський; поручник Єсипенко (учитель), один із знаменитих повстанців-організаторів в групі військ б[увшого] отамана Соколовського; учитель Омельчук та ще багато інших повстанців під різними псевдонімами пристроїлись на службі. Більшість зайняли учительські посади і лише деякі, як полковник Бобчик-Поліщук та Павловський, ще й досі ховаються по селах та лісах.

Так що відкрита повстанчеська акція в Житомирському повіті припинилась, а живим та скорим темпом провадиться самим таємним способом організація сел (підготовча робота до широкого загального повстання). В кожному селі закладається рада в складі трьох осіб, на обов'язку яких лежить негайно скласти списки здібних носити зброю від 18–35 років, а також вияснити кількість маючоїся на селі зброї та набоїв, і ці відомості подати до волостної філії повстанчеського комітету.

Причому в кожній волості мається така філія «повсткому» на обов'язку якої лежить організувати в кожній волості повстанчеський полк. Таких полків в Житомирському повіті (північна частина) вже організовано шість: черняхівський, пулинський, фасівський, кутузівський, ушомирський і бежівський. У кожному

полку по спискам нараховується не менше 3,000 людей. Активну участь в цій новій організації приймають (таємно) вищезазначені особи і завданням їх є організаційно розширить чим більше, ніяких виступів не робити аж до відповідного менту та налагодження зв'язку з урядом та армією УНР.

Література українська і російська

Передаючі ці відомості весь активний елемент прямо вимагає аби з-за кордону надсилалась до них яка-небудь література та газети як «Українська трибуна», котра, на превеликий жаль, туди дуже рідко попадає, зато в великій кількості туди надсилається газета «Волынское слово», яка видається в м[істі] Рівному на російській мові і нею як видаваємою одною із російських організацій, а по друге як слабою по свойому змістові, страшенно всі обурюються. Прямо вимагають аби тут вжити яких-небудь заходів, щоб припинити її видання, а то вона лише провокує там справу.

Примітка: газета «Волынское слово» видається на кошти польської дефензиви.

Агентура в м[істі] Підволочиську

З м[іста] Тарнополя наспів лист такого змісту, щодо роботи агентів Укр[аїнського] парт[изанського] повст[анського] штабу: «Деякі з них працюють дуже добре, але єсть багато таких, що забувають свої обов'язки і відкривають просто якусь торгівлю, спекулюють, а деякі забувши за все, нав'язують відносини з прикордонними большовицькими комісарами і спекулюють во всю. Се помічається особливо в Підволочиську. Таким чином, за гроші видають себе і своїх товаришів большовикам».

Висновок до другої точки цього ж звіту

Треба би видання газети «Волынское слово» захопити в свої, себто українські, руки і замість цьої ж газети видавати українську газету. Зваживши, що ця газета видається на кошти польської дефензиви, і що в чинників цьої ж не мається зараз цілковитого порозуміння щодо дальнійшого видавання цьої газети, а навіть деякі висловлюються проти неї, то уважаю зараз за підходяче повести відповідну акцію в напрямку відібрання або хоть бодай припинення дальнійшого видавання «Волынского слова».

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 22–23.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 74–75.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 56–57.

ЗВІТ ВІД 6 ЖОВТНЯ 1921

Агітація і преса

В Кам'янці виходять часописи: «Червона правда» і «Вісти». Виходить багато відозв, сповіщень і наказів, головним чином про збір «продналогу» для вивозу в голодні губернії, а також відозви про війська Петлюри і Савінкова, про їх агентуру на Поділлі і про майбутній наступ цих військ.

До останнього часу мітингів було мало, і більш їх провадилось на селі в неділю, куди для цього виїжджали комуністи. В Кам'янці великі мітинги були в кінці серпня б[іжучого] р[оку], на котрих виступали: голова «Совнаркома» Раковський, «Наркомзем» — Мануїльський, «Наркомвоен» — Фрунзе, член «рев-

кому» сов[ітів] — Затонський. Всі говорили про міжнародній стан, про відношення Антанти, а також що Антанта підтримує всі протисовітські організації, щоб задушити радянський устрій.

Внутрішнє становище малювалось так неначе в Росії положення ліпше, як в Польщі, в котрій економічний кризис повинен закінчиться в найближчий час революцією. Взагалі на мітингах народу буває дуже мало, більш всього хлопчики та малі дівчата, котрі тримаються пасивно, без всякого інтересу к ораторам і к тому про що вони балакають.

Відношення населення

До большовиків як міське так і селянське населення відноситься негативно, з ненавистю, большовики лічаться тільки одиницями. Всі чекають нетерпляче приходу Петлюри. Готові прийняти звільнення від большовицької окупації навіть при допомозі чужоземних військ. Національна свідомість, порівнюючи з часами до окупації большовицької, значно збільшилась.

Повстання

Гасло повстання «звільнення від большовиків». Найвидатніші діячі повстанці: Шепель (в Літинськім повіті). Взагалі головні повстання: на Поділлі Гайсинський повіт, Ольгополський, Ямпільський, Літинський і Летичівський, на Київщині — Звенигородський повіт. По дорозі в цих повітах весь час не можна їздити большовикам: їх розстрілюють, вішають і т[ак] д[алі] майже кожен день. Були випадки, що зупиняли потяги і вирізували всіх червоноармейців. Населення співчуває повстанцям.

Большовицька влада в м[істі] Кам'янці

В Кам'янці на чолі «виконкома» стоять: Буценко, секретар Махлак (єврей) і члени: Березін (єврей), Григор'єв (укр[аїнець]), Окраїнчук (укр[аїнець]), Єфімов (єврей), Береда (укр[аїнець]), Соколовський (укр[аїнець]), Лискун (укр[аїнець]), Гриб (укр[аїнець]), Модний (укр[аїнець]) і інші, прізвища котрих не відомі. Військовий комісар Соболєв (росіянин). Влада по законі мусить міняться кожні шість місяців, але в волостях і на селі міняється майже щотижня, бо ніхто не хоче брати на себе відповідальності, навіть в багатьох селах населення установило чергу.

Реальна сила влади головним чином складається з ЧК і тих загонів, котрі знаходяться при ЧК (невеликі), а також і з міліції. Перший час в цих загонах були переважно росіяни, але зараз багато поміщено і українців. Співробітники радянської установи відносяться до влади вороже (не дають платні і пайки, котрі повинні видаваться). Склад ЧК виключно із прибувших, по національності змішаний, однак маються таємні накази не призначати на деякі відповідальні посади євреїв.

Різні єще непровірені вісті

Прибувший з м[іста] Кам'янця промисловець (єврей, власник млина в Кам'янці) передає слідуюче.

а) Розстріли чекістів. З приїздом Троцького на Поділля почалися різні переводити ревізії в ЧК, завдяки якій заарештовано та розстріляно багатьох чекістів, в котрих знайдено в великій кількості награбованого майна (грошей, золота і цінностей). І так розстріляно в Кам'янці 32, Лянцкоруні — 4, Проскурові — 68 і і[нше].

б) Большовики повернули заводи і фабрики попереднім власникам. В м[істі] Кам'янці повернули большовики власникові великого млина Кофманові його млин і для ремонту його виасигнували 50,000,000. Після оповідань цього ж самого Кофмана для ремонту свойого млина большовики повертають всі млини, мидляні та кожані і і[нші] заводи і різні фабрики попереднім власникам. Притім виасигновують великі суми відшкодування і на ремонти. І так повернуто власникові шкіряний завод в Бердичеві в його приватне розпорядження і виасигнувано власникові на ремонт велику суму грошей. З цього видно, що большовики повернули свою політику на інший шлях і погодилися з капіталістичним устроєм.

в) большовики приготовляють переворот в Польщі. З цілком довіреного джерела доносять, що большовики готовляться за поміччю комуністичного внутрішнього перевороту до цілковитого розвалу Польщі і в цій цілі вислали до Польщі велику кількість большовицьких агітаторів будь-то таємно, а по більшій часті в виді торгівельних місій, купців і і[нших]. Сам Троцький в розмові з одною особою, під час побуту на Поділлю виразився такими словами: «Ми з Польщею не будемо вести одвертої оружної боротьби, а умілою, добре підготовленою підпольною агітацією, зруйнуємо її в протязі шести місяців цілковито і візьмемо голими руками. Польща мусить провалитися найдальше на весну 1922 року».

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 178–179.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 58–60.

ЗВІТ ВІД 9 ЖОВТНЯ 1921

Таємно

Згідно розпорядження і вказівкам п[ана] Міністра внутрішніх справ конферував я з видавцем і начальним редактором «Il[ustrowany] Kur[yer] Codzienny» п[аном] Мар'яном Домбровським в Кракові дня 7 ц[ього] м[ісяця].

Маючи добру рекомендацію і підготовлений ґрунт п[ан] Д[омбровський] прийняв мене досить прихильно, все ж такі на початку нашої розмови можна було помітити, що він досить обережно, з певного роду застереженнями до змісту нашої розмови відноситься. Однак по півгодинній дискусії, стопився лід і ми опісля, так би сказати, одверто і щиро через цілу годину обмінювалися думками.

Перш всього я з'ясував коротенько п[ану] Д[омбровському] напрям та політичні стремління нашої еміграції з підкресленням неприхильного відношення одної части польської преси, яке уважаю випливом непорозуміння і необзнакомлення з духом нашого центру, який представляє укр[аїнська] еміграція, котра зараз користується з правом асіллю в Польщі. Причому прийшлося мені з натиском звернути увагу п[ана] Д[омбровського] на небезпеку, яка зараз грозить Польщі завдяки тому, що большовики користуються Ризьким трактатом та налагодженням мирних зносин, розвинули величезну підпольну працю на терені Польщі. І я, яко фаховець по справам політичної боротьби з большовиками, бачу цілком ясно перші ознаки плодів, цьої таємної большовицької праці в Польщі — і то такі самі, які в перших часах бачив на Україні. Як преса, уряд і суспільність

не знищать негайно зародки цього ж большовизму, то інтелігенція Польщі може опинитися в такім самім положенню, як зараз укр[аїнська] еміграція.

Тоді п[ан] Д[омбровський] запитався мене:

«Мені відомо, що наш уряд з великою енергією виловлює большовицьких шпіонів, думаєте, що то не вистачує?».

«Рішуче ні, — відповів я, — бо оскільки мені відомо, то виловлюють тільки звичайних шпіонів-хвостів, а головачі провадять спокійно свою працю в великім масштабі дальше. Багаті купці, фабриканти і промисловці-росіяни, користуючись у вас доброю опінією знаних великих буржуїв, за ціну повернення їм їх фабрик і заводів та уділення величезних мільйонових субвенцій в чужій валюті (хот часом і фальшивими доларами) на відновлення, ремонт та покупку товарів в Польщі взяли на себе цю підпольну працю. Всхідні торги були для них доброю нагодою. Ніхто їх не підозріває, бо они знані буржуї, но а наслідки побачимо».

П[ан] Д[омбровський] зазначив, що мої спостереження мають для них велику вартість і заставляють їх поважно ставиться до цьої ж небезпеки. В дальшій розмові, яка прийняла більш щирий характер, став він цікавитись тими даними, які говорять «за» і «проти» союзу Польщі з Україною. Причому запитав: «Що є на нашу думку причиною, що та велика верства польської суспільности, якої політичний напрям заступає його газета, ставиться неприхильно до творення самостійности України, а навпаки бажає одної неділимої Росії».

Я йому відповів: «Бо ви зараз занімаєтеся і цікавитеся тільки тою політикою, яку день приносить. Вільно, Горішний Шлеськ і Східна Галичина відвертає вашу увагу від тих політичних проблемів, від яких залежить майбутність вашої держави. Ви зараз дбаєте про сьогодення, а не думаєте про завтра, а тих ваших патріотів, котрі перш всього думають про завтра називаєте авантюрниками. Отже в тім і полягає ціла трагедія нашого союзу з вами, бо він має на меті забезпечити майбутність України і Польщі, а ви, як я вже зазначив, не цікавитесь зараз європейським концертом будучности.

Ви не звертаєте уваги на те, що всякі серйозні з'їзди російських монархістів відбувається в Германії, що там будуються підвалини міцного російсько-германського союзу. Що такий союз вкорінюється чимраз глибше у всіх верствах населення, починаючи від крайньочервоних, а кінчаючи на крайньочорних. Що міцна Росія (а она може тільки тоді бути міцною як не буде самостійної України), сягаючи від Білого до Чорного моря в союзі з Германією стане загрозою самостійности вашої держави. І що цей грізний союз можна тільки в той спосіб ослабити, коли Україна стане самостійною державою, і як така разом з Польщею буде Росію тримати в шаху, а Франція — Німеччину. В такім-то разі ослаблення Росії спричиниться до того, що головна роля політики на всході буде в руках Польщі.

Але возьмім і такий випадок, французьким дипломатам удасться приборкати Росію на свій бік і заключити з нею союз, щоби мати противагу, проти Германії, що за ролю буде тоді грати в цім союзі Польща. Коли взяти під розвагу, що чехів можна уважати щирими панславістами і тим самим другами Росії, це полишаю вашому розсудкові. На кого хочете ви тоді опертися, може на Румунію? Не забудьте на те, як ця держава відносилася в той час, коли большовики

стояли під Львовом та Варшавою, а армія тих, до котрих ви відноситеся з певним недовір'ям, тримала вам 120 к[іло]м[етрів] фронту вздовж Дністра.

Пан Д[омбровський] відповів: «Ми боїмося, що Україна раніше чи пізніше відбере нам Східну Галичину, а ми, як вам відомо, стараємося за всяку ціну затримати її, от і тому в нас більше симпатії до Росії, ніж до України. Ми є того погляду, що у вас все ж таки під цим виглядом існує тісна зв'язь з галицьким центром Петрушевича. І що ваші погляди на майбутнє в нічім не розходяться з поглядами галицьких українців, щодо будови укр[аїнської] держави. Це по щирості сказати, є одинокою спірною точкою, яка заставляє нас відноситися негативно до України».

«Отже бачите — відповів я йому — це велике непорозуміння. Ви нас, українців, зовсім не знаєте. Ви знаєте, тільки українців-галичан, з котрими провадите завзяту політичну боротьбу і тому ви не дивитеся на нас з погляду точки великої (20,000,000 народу числячої) польської держави, але дивитеся через галицькі окуляри затемнені сотвореною в Галичині атмосферою. Не буду вам споминати про спільно пролиту кров укр[аїнської] і польської армії, коли большовики зближалися до Львова і Варшави. Про те, що коли галицькі частини втекли до Чехословаччини, що ми, як вірні союзники, сейчас заткали діру і не дали жодного послуху всяким агітаціям і обіцянкам, але стояли вірно на боці наших союзників. Бо ці спомини не мають вартості, позаяк сентиментальність не може мати місця в державній політиці.

Однак мушу звернути Вашу увагу на то, що нас порізнило з галичанами, пригадуєте собі, що коли укр[аїнська] галицька армія під напором вашої армії, мусіла уступити з Галичини, то тільки завдяки тому, що Румунія не хотіла перепустити галицьку армію до Румунії, щоби її інтернувати там, примусило цю армію іти за Збруч і там поповнити супротив нас нечувану зраду — себто перейти в найбільш для нас критичну хвилю на бік наших ворогів — москалів і, тим самим, заставити нас шукати захисту на терені Польщі. Ця зрада сотворила між нами таку величезну пропасть, яка ніколи не може перейти з забуття.

Не слід нам тут, на еміграції, про ці рани, які так глибоко зранили душу нашого народу на Україні говорити. Але знайте, що Петрушевич ще і сьогодні опирається на москалях, ще і сього дня його табори находяться там, де зараз лежить осередок панславізму, якого покровителькою була і буде Росія, що перед світовою війною заключила Росію в договір з Антантою, завдяки якому Східна Галичина мала б належати до Росії. Що серйозні російські круги, які находяться у Франції і Германії та Чехословаччині ще і до сього дня не зреклися прав, які застерігає їм той договір. Отже, яку ж запоруку маєте ви, що коли повстане «Одна неділима», то она зрічеться всіх прав до Східної Галичини і тим самим зрічеться отвертого коритара до своїх друзів, себто чехів.

Натомість, коли між УНР а Польською державою існує договір, який признає ріку Збруч кордоном між обома державами. Я переконаний, що ці міркування заставлять вас в близькім майбутнім подати нам руку для спільної боротьби з тим ворогом, який знищив Україну, і який зараз підпольним шляхом стремить до знищення вашої держави, а в дальшім часі закріпити між УНР і Польщею в інтересі обох держав тісний союз».

Пан Д[омбровський] висказав і свої міркування, погоджуючись з моїми виводами, цікавлячись притім надзвичайно визвольною акцією українського народу, який безперестанно стоїть в боротьбі з большовицькими наїзниками і треба признати, що тим самим звертає увагу цілого цивілізованого світа на себе.

Дуже його заінтересувала моя заява, що ми не бажаємо нікого з сусідніх держав, а тим самим і польську державу, втягати в війну, а що наша одинока надія полягає в тому, що сам український нарід одним замахом визволиться з большовицького ярма і аж тоді для укріплення своєї независимості і устрою свого державного життя буде союз з Польщею мати для нас практичне значіння.

«Ви зрозумійте мене — каже п[ан] Д[омбровський] — ми безумовно раді би вам допомогти, коли б ми мали запоруку, що ця поміч не втягне нас в нову війну. Бо нова війна потягає за собою, навіть коли б она мала і величезний успіх, все ж такі величезні матеріяльні засоби, на які нам наше економічне положення, а перш всього наша валюта, не дозволяє. Однак, коли справа мається так, як ви кажете, то річ ясна, що ми не маємо причин відмовлятися, подати вам помічну руку. Для практичного переведення певного роду зближення в зазначенім напрямку вважаю необхідним пірвати всі нитки, які вяжуть ваш центр з такими партіям, до яких близько стоїть Федак. В мене маються якраз по тій справі відомості, що з галицьких партій (українських) стоїть до вашого центру найближче партія хрест[иянсько]-соц[іалістична], до якої Стефан Федак належав».

На це я йому відповів: «Отже, це знов доказом, що ви не знаєте нас. Як я вас вже зазначив, то між нашим центром, а галицько-українськими партіями існує непромостима пропасть. Одинока галицька партія, котра в часі зради галицької армії по части по нашій стороні, це була партія с[оціалістів]-д[емократів]. Це та партія, якої речником являється газета “Вперед”. Ви самі знаєте, вже зі змісту цьої газети, в якім таборі она зараз впинилася. Отже, річ ясна, що ми з приклонниками большовиків не можемо нічого спільного мати, і тому і цей останній легенький зв’язок вже давно упав. Більш ніхто до нас близько не стояв і не стоїть, а найменше можна це твердити про партію хрест[иянсько]-соц[іалістичну], тим більше що в нас навіть і приблизно побідної партії не мається. Можу вас щиро запевнити, що ваші інформації мильні, так само як і ті інформації мильні, що немовби то ад’ютант п[ана] Головного Отамана був заручений зі сестрою Федака. Для вашої інформації можу вас запевнити, що ад’ютант п[ана] Г[оловного] О[тамана] жонатий, і тим самим і не сниться йому заручуватися».

Пан Д[омбровський] перепросив мене на хвилину і покликав свого редактора до себе, та дав йому якісь вказівки. На мене зробило це враження, що він йому наказав вичеркнути відповідні артикули, мабуть змісту про наші зв’язки з Федаком, які якраз прилагоджувалися до друку.

Пан Д[омбровський] просив мене утримувати з ним зв’язок, який на його думку може не одно непорозуміння запобігти і спричинитись до сотворення прихильної атмосфери. На що я йому відповів, що все ж такі лежало би в інтересі обох народів, щоби преса не творила в зв’язку, хоть би і з замахом Федака ненависть між обома народами. Тим більше, що дотепер польські газети писали все про галицьких «русинів», а від часу замаху друкують великими буквами «українці». Звичайно, що польська публіка привикла під назвою українців розуміти нашу еміграцію і наклики преси витворюють вороже відношення до нас.

«Чи ви дійсно хочете, — питав я його, — допровадити до того, щоби ми були приневолені опустити терен Польщі та шукати асіллю в Чехословаччині чи Германії. Чи дійсно це лежить в інтересі Вашої держави, щоби ми були примушені іти за кордон і там може і з тими, що нас зрадили, ради піддержки тої ж держави творити спільні табори з галичанами?».

«Раді Бога ні, — відповів мені п[ан] Д[омбровський] — ми не бажаємо вас висилювати».

«Але давайте, пане директоре, шукати шляху для порозуміння».

«Я з свого боку буду старатися між діячами нашого сторонництва освітлити вашу справу і зацікавити їх вами. Прошу подавати нам відомості про Україну і з України, а я, по можливості, буду ці відомості використовувати в зазначенім напрямкові».

Розмова з п[аном] Д[омбровським] довела до певного роду порозуміння і зацікавила його українською справою. Маю надію, що ця газета не буде більше про нас вороже виступати і що таким чином може нам вдатися настроїти прихильно ті польські партії, які зараз ставляться ворожо до нас, емігрантів, як також до концепції української державності. Нав'язання з поодинокими польськими партіями зносин, може постепенно впливати сприяючи на наші взаємовідносини з польським урядом і на наше матеріяльне положення на еміграції.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 80–83.

ЗВІТ ВІД 18 ЖОВТНЯ 1921

Дуже таємно

Настрій від'їжджаючих козаків

На днях приходилося мені говорити з козаками, які відправлялись на терен боротьби визволення Батьківщини. Настрій всіх бадьорий. Всі оживляються надією, що їх наміри увінчаються успіхом. З їх балачок можна було розпізнати, що мається до діла з справжніми лицарями — козаками до діла, які тілом і душею віддалися козацькому званню. Тяжко подумать, щоб они чим іншим могли заніматись як тільки воєнним ремеслом. Они не цікавились чи і в якому стані они застануть своїх батьків та родичів там в дому, але перш всього цікавились тим, як они будуть виловлювати большовицьких комісарів, як з ними будуть розправлятися, яким чином вдасться їм захопити якнайбільше амуніції, крісів і т[ому] п[одібне], та як буде виглядати наша армія в майбутньому.

Нагороди хоробрості

Дуже цікавилися тим чи будуть видаватися тим козакам, які виявлять хоробрість в боях за визволення Батьківщини відповідні відзнаки, ордени, хрести та інші боєві відзнаки і які саме. Можна було завважати певного роду невдоволення, що під цим виглядом їм нічого конкретного не оголошено наказом.

«На словах обіцяно нам дещо» — сказав оден козак.

«А хіба ж ти читав в наказі що будуть давати ордени, бо доки не буде в наказі, то я не вірю». За останнім більшість присутніх козаків потакнули: «Так, так, — мовляли, — доки не буде в наказу, то не можна вірити».

Дуже були вдоволенні, що їм сказано, що они всі рахуються старшими козаками і будуть користуватися правом носити по одній зірці і мати надію, що доб'ються аж до п'ятої зірки, себто відзнаки бунчужного.

Шлики

Багато між переїжджаючими козаками були дуже лихо одіти, деякі без шинелі, але майже в кожного виглядало з кармана кусок барвного сукна на шлик. «От бачите, — каже один козак, — щоби був чоловік за козаком, якби не мав шлика». Дальше стали оповідати, що вправді тут їм забороняють носити шлики, але коли повернуться на Батьківщину, то рішучо кожний козак пришиє собі шлик. Трохи були занепокоєні вісткою, що пан Головний Отаман має намір заборонити носити шлики.

Оселедці

Попри шлики цікавились ще і питанням чи то правда, що має вийти заборона носити оселедці. Багато з них прагне запустити собі оселедці та висказали думку, щоби лиш ті носили оселедці, які мають посвідчення від своєї частини, що они брали активну участь в боях і, таким чином, оселедець став би відзнакою справжнього козака-борця.

Дивізійні свята

Між іншим оповідали також козаки про військове свято «Покрови», як то они його святкували, хто їм надіслав телеграми та говорили, що надіялися приїзду пана Головного Отамана, але, на жаль, ніхто не прибув і не одержали також телеграми від пана Головного Отамана.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 89.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 24.

ЗВІТ ВІД 27 ЖОВТНЯ 1921 (1)

Таємно

Пан Х. перебував після свого від'їзду з Тарнова в м[істо] Ченстохові. Вчора прибув до Тарнова. З його побуту у Відні відомо, що він заходив до Вишиваного і що одушевляється напрямком того ж концепції. Сам Х. тримається досить здержливо, натомість його ближча приятелька зовсім одверто розказує про його прийняття В[асилем] Вишиваним та про надії на майбутнє цьої концепції, а також з погордою висловлюється про наш центр і уряд. Негласний нагляд над п[аном] Х. продовжується.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 91.

ЗВІТ ВІД 27 ЖОВТНЯ 1921 (2)

Таємно

Наші есери виїжджають до Праги. Між іншим про візи на паспорти, клопочуться п[ани] Паливода, Шрамченко, Скидан і інш[і]. Староство жадає нашої поруки в тому, що ці особи за кордоном не будуть провадити якоїсь там акції або пропаганди проти Польщі.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 25.

ЗВІТ ВІД 31 ЖОВТНЯ 1921

Цілком таємно

Повстання на Україні

З-над Збруча повідомляють. Вночі перед 26 жовтня б[іжучого] р[оку] перейшли козаки колонами в різних пунктах кордону ріки Збруч та швидким маршом прорвались в запілля ворога, переводячи страшенну різню большовицьких установ. Селянство хмарами повстає і прилучається до повстанців, беручи напрямок на Жмеринку і Вінницю. Липовець і Умань захоплені.

Вночі перед 27 жовтня повстала страшна паніка в м[істі] Кам'янці, комуністи удирали на всі боки. В протязі кількох годин утікали безперестанно большовицькі установи з Кам'янця. В самім Кам'янці, як також взагалі на Поділлю повстав страшний переполох між большовиками, який не надається до описання. Кам'янецький район залишений на руки місцевих сил, головні колони обійшли цю місцевість боком.

В деяких місцевостях як, наприклад, в Гусятині, в різні комуністів брали найбільшу участь баби та діти, вживаючи до того кіс і серпів, саме свячене оружжя. Цю різню прозвали «пекельним святом».

В звільнених місцевостях, збирають білизну і одяг для фронту та переводять мобілізацію. В новоушицькому районі винищив селянський повстанчий загін червоних та з'єднався з відділами Заболотного і гонить здеморалізовані горстки большовиків в напрямку Бара — Жмеринки. Над Збручем селяни спалили будки, де вартували ВОХР. Сильні повстанчі колони посуваються на Ямпіль.

До Підволочиська, Скали і Борщева прибувають з-за Збруча селяни-крамарі по всякі покупки. Оповідають, що якесь невідоме і гарне військо рушило на Вінницю. Настрій скрізь бадьорий і святочний, хоч прикордонні пачкарі, які наживали грубі мільйони на нашому нещастю, навмисне ширять провокаційні чутки в надії на привернення большовицького режиму.

Встановлення тимчасової самоохорони населення

Якраз одержано відомості про утворення в м[істі] Кам'янці української самоохорони (міліції). Тимчасову владу обняли чинники місцевого самоурядування. Це саме відбулося і по містечках прикордонних. Досить прикре враження зробила чутка, немовби поляки мали зайняти чотири повіти. З усіх місцевостей цих повітів допитуються селяни чи це правда.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 90.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 26.

ЗВІТ ВІД 3 ЛИСТОПАДА 1921

Таємно

З-над Збруча одержано комунікат, висланий 1 листопада б[іжучого] р[оку] слідуючого змісту.

Кам'янецький район

Відомості з кам'янецького району не ясні. Але певно те, що на протязі більш як трьох днів (28–29–30) там большовиків не було. Селяни оповідають, що по місті ходили якісь озброєні люди, і то не були большовики. Грабунків жодних не лучалось. Прибувші люди з Н[ової] Ушиці оповідають, що повстання

охопило весь край і іде надзвичайно успішно. Оперують чотири повстанчі групи. Повстанці нищать без жалю комуністів, а червоноармейців демобілізують.

ВОХР в трикутникові

Є відомості, що ВОХР, опинившись в трикутникові між Дністром і Збручем у «сакові», не маючи жодного зв'язку з своїми центрами, будучи оточена повстанцями, з ініціативи місцевого большовицького командування, дістала наказ скупчитись в Оринині, а відтак у селі Красноставцях. ВОХР, кажуть, біля 1,500 багнетів. Настрій їх пригноблений. Гадають, що вони будуть зліквідовані місцевими засобами.

Вчора, т[о] є[сть] 31 жовтня на Збручу появилися поодинокі агенти ВОХР і невеличкі групи червоноармейців, які одверто грабують і потайки крадуть у заможних селян коні. В с[елі] Залучу випустили до 100 набоїв по нашому старшині Кендзіравому, який перейшов на той бік для організації повстанського відділу (з власної ініціативи). Стріли падали на цей бік, а тому відповідали і звідси. Появлення сих большовицьких грабіжників над Збручем, викликав пригноблюючий настрій у населення.

Оживлений рух над Збручем

Біженці масово переїжджають за Збруч. Дехто спиняється в надбережних селах, ждучи кращої ситуації. Повстанці-селяни зближаються до річки і закуповують у п[оля]ків набої і карабіни. Ця комерція дуже гарне розвивається. Ціни встановлені приблизно слідуючі: 1 карабін з 10 набоями стоїть 1 бутилку водки, півкілограма ковбаси і 10 булочок.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 95.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 28.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 75–76.

ЗВІТ ВІД 4 ЛИСТОПАДА 1921 (1)

Таємно

З-над Збруча одержано слідуючий комунікат з дня 2 листопада 1921 року.

Большовицькі дрібні відділи, що складали ВОХР, охорону ЧК та несли вартову службу в Кам'янці і повіті, опинившись без зв'язку з начальством, остаються на своїх місцях. З Кам'янця вивтікали всі «ответственные работники», осталися лише солдатики, котрі роблять труси, арешти, грабують на власну руку і власну користь місцевих горожан. Кажуть, що й розстрілюють. Баби, що поприходили з Кам'янця (свідомі й розвинені баби) кажуть, нібито залога Кам'янця жде якої-будь влади аби їй здатися, або перейти на її бік, але у місті анархія і тою анархією користуються невідповідальні особи і просто босяки, тероризуючи населення.

З кордону знову повтікала охорона. В багатьох селах цієї «нейтральної зони» селяни винищили комуністів. Зброю зложено в волостних управах чи школах (Чемерівці, Лянцкорунь). Немає сміливого ініціативного чоловіка, аби взяв провід і зорганізував повстанське настроєну сільську й міську масу і з нею зліквідував остатки «могилкам». Потверджуються відомості про оточення Жмеринки і захоплення Вінниці от[аманом] Шепелем.

Мною, на власну відповідальність, робляться заходи до сформування військового відділу для операцій на кам'янецькому відтинкові, але брак амуніції затримує справу. Можливо, що таке положення буде тривати з тиждень, доки «товаришів» не попросимо, або вони самі не розвіються.

Галичани-червоноармійці перебігають на цей беріг Збруча і, коли попадаються на очі жандармерії, їх арештують. Арештують всіх, хто лише прибуває з лівого берега. Вияснюється, що дійсно ця група большовиків оточена зо всіх боків, але поводження її надзвичайно нахабне. «Вплив» большовиків не сягає за лінію Скала — Оринин — Маків — Дунаєвці — Нова Ушиця уже поза цьою сферою, там повстанці.

Прошу мене телеграфно повідомити, чи цікаві для Вас такі звіти. Прошу негайно вислати мені залеглості, про котрі Вас просив у попередньому листі, бо інакше неможливо працювати: без очей і без ніг. Здається, місцеве староство отримало з центру наказ про затримання на один місяць розпорядження про висилку емігрантів в глиб краю. Прошу мене теж поінформувати про положення. Чи не треба би було Вам подбати про делегування когось з Тарнова для організації влади на місцях, бо така потреба в кам'янецькому районі має наступати з хвилі на хвилю. Треба аби Міністерство преси-пропаганди в тій хвилі дало розпорядження про якнайбільшу надсилку газетного матеріялу і відозв у кам'янецький тиловий район, звідки ті відомості будуть ширитися в глибину України.

Кам'янецькі большовики хоч і «працюють», проте вони ввесь час в стані евакуації. Спаковані, на підводах. Пробували виїхати по залізниці, але біля Дунаєвець селяни розібрали рельси на протязі кількох верств, а на Маків боязко, бо там положено заставу з повстанців.

Всі ці відомості, попереджую, базуються на правдоподібних чутках, не мають офіціального значіння, добуто їх од осіб приватних і випадкових. Одно лише знаю напівофіціально: комендант місцевої польської жандармерії каже, що дійсно в кам'янецькому «плацдармі», большовиків окружено повстанськими масами.

Од місії інструктірования чи організації влади на місці, коли би така гадка, була а вибір падав на мене, я наперед відмовляюся з причин особистого значіння.

О. Лоточинський

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 96.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 30.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 77.

ЗВІТ ВІД 4 ЛИСТОПАДА 1921 (2)

Таємно

З-над Збруча одержано слідуючий комунікат з дня 3 листопада 1921 року.

В кам'янецькому районі шаліє терор і хаос. Власне хаос усьому причина, бо коли б його не було, все було б гаразд. По селам бродять большовицькі банди (це цілком деморалізовані купки червоноармейців та чекістів). Часами такі банди мають метою не лише грабунок, а й політичний терор: переодягаються у польські шинелі і заявляють, що через добу тут будуть вже поляки, вимагають

харчів, коней, квартир і т[ак] д[алі]. Населення, звичайно, радіє, що настане вже перепочинок, виявляє свою радість реально в той чи інший спосіб. Тоді польська банда «розстрілює всіх активних і прихильних до поляків».

Являється друга банда і каже: «Ми повстанці, українці…». І виробляє таке саме як і попередня. А до села Мурованих Куриловець Ушинського повіту на сих днях прибув відділ «червоних» і заявив комуністам, що в сусідньому лісі «сила українців», а тому необхідно евакуіруватися. Позаяк же всі шляхи обсаджено повстанцями, то слід зібратися всім щирим комуністам, а особливо комісарам, і всяким «ответственным работникам» в одну партію, яка під охороною того відділу може якось і вибереться з тієї небезпеки. Отже, було перевірено документи… Несподівано для партійних, «червоні» розгортають свої плащі, а комуністів вмить охоплює жах смерті: на грудях «червоних» українські тризуби. То були повстанці, які й зліквідували всю тую шайку «партійних» розбишак…

Під таким знаком «конфередацій» провадиться зараз боротьба в цій місцевості. По селам паралельно наказам про мобілізацію од імені повстанських штабів розліплено й накази про мобілізацію од большовиків. Скрізь по селах повно шпигів. Населення не знає що робити, а тому з природної збережності, не йде ні на один з тих закликів. По лісах все ж багато повстанських відділів, які виявляють активність і тенденцію об'єднання.

В Кам'янці большовиками запалено магазини зі збіжжям, яке вивезти немає жодної можливості, бо залізницю повстанці знищили, а ґрунтові шляхи обсаджено заставами. Потверджується відомості про цілковите знищення телеграфного та телефонного зв'язку. В прикордонній смузі большовики арештовують інтелігенцію. Видано наказу, аби всі священики і учителі зібралися сього дня, 3-го листопаду, до Оринина. Серед інтелігенції паніка. Утікають за Збруч. Селянство порозбирало з магазинів те збіжжя, яке було приготовлено для червоних. Оголошено червоними наказу, аби те збіжжя повернути до магазинів на протязі 12 годин. За непослух розстріл 50 душ в кожному селі.

З повстанських отаманів у Кам'янецькому повіті найбільш популярний Голий-Гулий, а також отаман ІІІ повстанського загону кінноти ім[ені] Янка Кармелюка (Яків Зуб). Цей останній вславився терором вішаючи «товаришів» на середохрестях доріг й на телеграфних ступах. На Збручу з учорашнього дня не видко червоних. Вони доходять лише до надграничиних сел.

Момент вимагає, аби наша безробітна енергійна інтелігенція, що марно тратить час в голоді на еміграції, негайно вирушила сюди й прийняла провід або, краще, звичайну участь в військових акціях проти бандитських купок. Між іншим, ця боротьба дуже легка, бо «товариші» розбігаються не тільки од першого стрілу, але й просто од одного окрику: «Здавайсь!» або «Стій!», «злізай з коня»… Дехто з повстанців заосмотрився в грубі капітали, одібрані од побитих партійних «робітників». Населення ставиться до повстання дуже сердечно й вступає до загонів негайно, як тілько бачить, що то не провокатори, а борці проти комуни. Не можна гаїти часу. Негайно всі-всі-всі за Збруч. Всі, хто має можливість, хто не занятий якоюсь іншою державною роботою. Потрібні револьвери і набої. Рушниці і бомби знаходяться на місцях, але коли б ті, що прибудуть сюди мали щось свого, було би знаменито.

Треба негайно організувать у Тарнові — Ченстохові збір свіжопрочитаних газет й послати все хоч би до мене для повстанських відділів, які провадить і освідомлюючу населення працю.

О. Лоточинський

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 29.

ЗВІТ ВІД 5 ЛИСТОПАДА 1921

Таємно

З-над Збруча одержані від 4-го листопада 1921 року, слідуючі відомості.

Виявляється, що на терені Кам'янецького повіту, одтятому од краю, нині остається не більше 500 червоних солдат. Було до 2,000, але порозбігалися. Ці рештки поводяться вже зовсім чемно з населенням, не арештовують і не трусять. Більшість виявляє тенденцію «прилучитись», але немає того, до чого прилучуються, бо повстанські відділи замалі й, з природної обережності, не входять в «щирі» зносини з червоними.

Учора червоні вислали делегацію до військової польської влади у Козачівці (Скопах) з проханням перепустити цих 500 солдат зі зброєю на цій бік Збруча. Комендант станції контрольної підпоручник Гарасевич відповів, що перейти можуть, але будуть обеззброєні. Делегати від'їхали. Сподіваються нині інтернування рештків червоної військової сили большовиків на згаданому терені. Дуже шкода, що зброю дістануть не українці. Але уживаються заходи до обеззброєння червоних по тім боці.

В с[елі] Рихті повстанці винищили комуністів. Є відомості (через Румунію), що отаман Гулий-Гуленко зайняв Вапнярку. По тим же інформаціям, повстання має добре поводження.

О. Лоточинська

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 97.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 31.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 33.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 78.

ЗВІТ ВІД 6 ЛИСТОПАДА 1921

Таємно

З-за Збруча одержані від 5-го листопада 1921 року, слідуючі відомості.

29-го жовтня старшина армії УНР п[ан] Дудкевич, а рівно ж мешканці с[ела] Чорнокозинець (емігранти) Захарчук і Герман Паладійчук (галичанин), згуртували по цім боці біля десяти осіб і підняли повстання у Чорнокозинцях. Відділ біля 50–60 озброєних повстанців має перестрілки з большовиками.

У с[елі] Рихті розстріляно комуніста-інструктора кронштадця Михайла Станіславовича Синявського. При С[инявськім] був паспорт виданий у Буенос-Айресі і візований майже у всіх столицях Антанти у цьому ж році. По походженню він з Бессарабії, а має родину на Поділлю, в Цикові.

Повстанці мусіли припинити свою спробу, бо не мали співчіття у населення деяких сіл (Параївка). 30 жовтня вони мусіли перейти Збруч в кількості 200 осіб. Червоні зараз карають беззащитне населення Чорнокозинець. В селі Залуччі

Надкордоному Кам’янецького повіту лютує комуніст-чекіст п[ан] Петрів, галичанин, здається зі Станіславщини. Він вже нажив порядне майно і має намір повернутись додому на тихеє житіє.

О. Лоточинський

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 27.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 34.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 98.

ЗВІТ ВІД 7 ЛИСТОПАДА 1921

Таємно

Доклад члена Подільської губерніяльної народної управи Якова Огородникова

Згідно доручень міністерства від 3-го листопада б[іжучого] р[оку] я того ж дня виїхав в дану мені командировку через Львів. В Львові я звернувся до начальника інформаційного бюро Повстанського штабу (експозитура того ж штабу) полковника Пересади, щоб за його допомогою дістати перепустки до кордону на Збруч й за Збруч. Полковник Пересада повідомив мене, що в цей день і кілька найближчих днів не вдасться достати перепусток до Збруча. Їхати ж без перепусток по паспортам УНР не можна, бо «na kresach» цих паспортів воєводи польські не признають, і хто би поїхав з такими паспортами без перепусток був би, безперечно, заарештований.

Мені оставалося або вичікувати днів 4–5 у Львові поки уможливився би для мене рух до кордону України, або вертати до Тарнова. Я за порадою п[ана] полковника Пересади вибрав останнє, бо по його, полк[овника] Пересади, погляду, я в Скалі, коли б туди й поїхав за днів п’ять, не довідався б нічого такого, що було би новим для військового штабу, а по моїм міркуванням чекати у Львові 4–5 день було би неможливо тому, що мені при львівській дорожнечі (наприклад 1,500 мар[ок] п[ольських] кімнатою в готелю в добу), не стало би грошей виданих на поїздку. Будучи поставлений перед необхідністю повернути назад, я в Львові через інформаційне бюро Повст[анського] штабу, відомих мені політичних діячів та окремих заслуговуючих довір’я галичан, мешканців прикордонної смуги, зібрав слідуючі відомості, які представляють інтерес під взглядом біжучого моменту.

Підготовка загального повстання розвивається нормально. Вона немає на сьогоднішній день такого грандіозного розмаху, як то малюють газети, але те, що намічено в загальних рисах виконується успішно.

В районі Кам’янця-Подільського між 25–28 жовтня появилися повстанські загони отамана Палія й отам[ана] Широкого. Перший більш численний. Палій вирізав комуністів в Городку, підняв кілька сіл Куявської волості проти большовиків, за поміччю селян добрався до Кам’янця-Под[ільського], вирізав большовиків там і направився далі по своєму маршруту. Селяни, що осталися без військового ядра, яким серед них був отряд Палія, незабаром були розпорошені большовиками, котрі через кілька день опам’ятались від першого страху.

Відділ отамана Широкого мав сутичку в районі Лянцкоруня з большовицькою кіннотою. Результати цього бою не були корисні для повстанців: кілька з них втекло за Збруч в Галичину, а про дальнійшу судьбу як ватажка та і його отряду відомостей немає. Поступили звістки, що Проскурів був захоплений повстанцями; при вирізуванню большовиків був нібито погром жидів. Припускається, що це оперував загон того ж Палія.

Штаб отамана Тютюнника нібито мав перейти на Україну в ніч з 3-го на 4-е листопада. Група генерала Гулого-Гуленка перейшла на Україну, і нібито під її загрозою большовики опустили Могилів-Подільський.

Що торкається большовицьких сил на Правобережній Україні, то їх опридiлюють в п'ятнадцять дивізій; на кордоні від Ісаковець до Волині є дві дивізії для охорони границі. 28, 29–30 жовтня пограничні відділи большовиків по лінії Сатанів — Жванець виявляли велике хвилювання: постної кордонної служби не несли, то появлялись на Збручі на кілька годин, то відходили на верстов 25–30. З 31-го жовтня в їхніх рядах видко наступило якесь заспокоєння, бо вони знову обсадили кордон. Стоять вартові піші (кордонная милиция), проїздять берегом верхівці в шапках з червоними верхами («Особые отделы»).

Зв'язків від наших повстанчих отрядів за останні дні з України не має у Львові; всі відомості, які надходять і про які згадується, подаються до нашого інформаційного бюро другим відділом польського ген[ерального] штабу і нами не провірені.

Відсутність зв'язків, помимо причин які ділають на території України, можна ще пояснити й тим, що цивільна польська влада «na kresach» стала уживати репресій до українців. Під ті репресії підпали наші військові відпоручники, які завідували пунктами й підпунктами на Збручі й, таким чином, вийшов певного роду заколот і дезорганізація в передачі відомостей. Цивільна польська адміністрація нібито тому поробила репресії, що до Львова й Тарнополя приїздить соймова комісія з участю відпоручників большовицьких посольств у Варшаві, для того щоб переконатись, що українці з Польщі ніякої ворожої для совітів роботи не провадять. З огляду на це польська жандармерія арештувала 15 осіб на Збручі, серед яких більшість агентів нашого Повстанчого штабу. Заарештовані перевезені до тарнопольської в'язниці. Старшина польський, який відає при нашому інфорбюро у Львові пропусками, поїхав до Тарнополя визволяти арештованих, і це все в великій мірі спричинилося до того, що не було змоги мені одержати пропуску.

Взагалі в роботі нашій повстанській єсть пере[бої] тому, що польські власті цивільні не поінформовані зовсім про співпрацю з нами польських військових кол. Відношення останніх до нас остілько добре, що нібито не виключеним є, що в один момент «галеровська» армія вся «збунтується», скине свої відзнаки і з українським тризубом піде на Україну. Це останнє я чув від особи до певної міри експансивної й я до цього ставлюся скептично.

Експозитура повстан[ського] штабу у Львові розвиває підготовчу роботу пресову в цілях інформування Заходу Європи в потрібному для нас напрямку. Ця робота стоїть на добрій дорозі. Доказом того є те, що в неділю-понеділок

представник пресового відділу Повстан[ського] штабу має бути прийнятий у ген[ерала] Нісселя в Варшаві. З польською пресою контакт установлений й вона обіцяє друкувати комунікати Повстанческого штабу.

В Львові є відомості, що прихильні до України французькі кола рекомендують провадити роботу, яка зміцнювала б ідею соборності України і сприяла злиттю галицького й наддніпрянського громадянства. Кружляють чутки, що після докладу зробленого аббатом Евраром і п[аном] Боурі про українські справи в закордонній комісії французького сенату зросли впливи прихильних нам французів. Вишиванську акцію галицькі політики серйозно не трактують. В польських військових колах кружляють вперті чутки, що Карахана буде звільнено на Оболенського.

Ось ті відомості, що в короткий час я добув у Львові. Ставлячи собі питання як треба оцінювати відсутність в дійсності тих фактичних успіхів повстання, про які пише польська преса й «Рідний край», я прихожу до висновку, що це не означає неудачі, але безперечно відсовує удачу на кілька тижнів вперед, принаймні на днів 10. До того часу навряд чи буде вільна територія і навряд чи була би можливість приступити до виконання тих завдань, які на мене Міністерство покладало. Підтвердженням цього я бачу і в настроях львівської біржі, яка вичікує подій: сталого курсу на карбованці немає і, наприклад, в один і той же день купується біржею 1,000,000 карбованців за 27,000 м[арок] п[ольських], а продається 40,000 й по 60,000, в залежності од спросу. Причому спрос спостерігається не з боку торгівельно-промислових чи банкових кол, а з боку українців, які окриляючись надією на скорий поворот на Україну закупають українську валюту.

До цього долучаю посвідчення Міністерства внутрішніх справ від 3 листопада [19]21 року Ч[астина] 1007 і перепустку від того ж числа Ч[астину] 1 видану Департаментом політичної інформації.

5-го листопада 1921 року

м[істо] Тарнів

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 35–37.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 99–101, 104.
Уривок, машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 103, 113.

ЗВІТ ВІД 8 ЛИСТОПАДА 1921

Таємно

З-за Збруча одержані від 7-го листопада 1921 року слідуючі відомості.

В с[елі] Новоселиці арештовано б[увшого] секретаря Центральної Ради Антона Олександровича Постоловського й біля 50 селян, які брали участь в партизанському відділі, що оперував по тім боці Збруча в районі Рихти. Активні люди, що могли би непокоїти большевиків новими вибухами, після цих арештів притихли і переховуються по галицьких селах. В районі Копайгорода чути гарматну стрілянину.

Большевики з кам’янецького району просили допомоги з Вінниці (в перший мент повстання). Їм відповіли, що становище й самої Вінниці безнадійне, а тому наказали боронитися власними засобами. Забезпечені згодою на інтернування, в

разі потреби, кам'янецькі большевики немилосердно знущаються над мирним населенням. В селі Чорнокозинцях арештовано Олександра Постоловського, батька арештованого поляками Антона Постоловського. Там же розстріляно кілька селян з тих родин, звідки молодь рушила на повстання. В с[елі] Кудринцях червоні грабують убого населення. Знущаються над жінками і старцями. Зойк роздираючий душу чути на сей беріг.

Є чутка, що наша армія взяла після бою Гайворон на Гайсинщині. Кавалерія Котовського (2,400 шабель) є готова перейти на бік повстанців, як щойно повстання наблизиться до їх відтинку (Київщина). Настрій населення над Збучем гостро повстанський. Бракує лише енергійного й мудрого провадаря. Сьогодні уночі мають перейти на той бік наші активісти.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 32.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 38.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 61–62.

ЗВІТ ВІД 10 ЛИСТОПАДА 1921 (1)

Цілком таємно

Невдалий наступ на містечко Лянцкорунь

Наша військова частина, яка під проводом отамана Широкого мала завданням зайняти м[істо] Лянцкорунь мусіла завдяки переважаючим большовицьким силам відступати назад на терен Польщі. Польська прикордонна сторожа обеззброїла цих повстанців та інтернувала їх в таборі в м[істі] Каліші. Цей відділ складався з 80 чоловік. Старшини і козаки цього відділу по більші части з IV київської дивізії. Як допитами стверджено, то невдача сталася через те, що цей відділ два дні скорше перейшов в наступ, ніж ті дві групи, з котрих одна наступала на Городок, а друга в напрямку м[іста] Кам'янця. Не зважаючи на цю невдачу настрій цього відділу як і цілого табору інтернованих в м[істі] Каліші надзвичайно бадьорий. Всі очікують скорого виїзду на Україну. Дезерція цілковито припинилася завдяки подій на Україні. Всі старшини і козаки цього ж табору одержали старе, але цілком вистачаюче обмундірування.

Неправдиві відомості газети «Хвиля»

Відомості польської газети «Хвиля» про поразку наших повстанчих військ під Проскуровом неправдиві. З боку Скали в цей період не наступав. Так само чутки, які тут над Збручем кружляють, що нібито наші повстанці оточені під ст[анцією] Жмеринкою неймовірні.

Арештування в Кам'янці-Подільськім

На днях арештовано в Кам'янці Василя Клеазаровича Годило-Годлевського; старшину Олексу Дем'яненка; Параску Малу (зв'язок семінариста); у Баговиці (селі) Юрка Олійника, Никифора Котика (воєнком) Назара Твердохліба, Фанька Хохеля, Шкурака Петра, Ільницького, Володимира Дудкевича (учит[еля]), Олексу Крижанівського (учит[еля]); в селі Кульчіївці — Констанцію Лукасевич, а також дячка. Кажуть, ніби Лукасевич й Малу розстріляно.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 106.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 39, 40.

ЗВІТ ВІД 10 ЛИСТОПАДА 1921 (2)

Цілком таємно

Чого агент Красовський приїздив до м[іста] Тарнова?

Приїзд Красовського до м[іста] Тарнова дав почин до того, що в таборах інтернованих військ УНР кружляють найрізноманітнійші чутки. Одна з найупертійших чуток, то слідуюча.

На 22 вересня прибув Красовський до м[іста] Тарнова на заклик бувшого Військового міністра генерала Павленка, за посередництвом поручника Шевчука, який раніш служив у Красовського. Павленко, Красовський, сотник Чеботарів відбули конференцію в справі переведення важливих питань по справам контррозвідки. На ці наради ухвалено покликати Красовського назад до служби і передати йому головне відання всіма контррозвідками, як також надати йому по цій справі надзвичайні уповноваження. Головним завданням Красовського мала бути якась політична справа великого державного значіння. Генерал Павленко і сотник Чеботарів взяли на себе місію осягнути для цієї акції згоду в пана Головного Отамана. В дійсності деякі бувші співробітники пороз'їжджалися з спеціальним завданням до таборів інтернованих військ УНР. Красовський зобов'язався прихильність польської влади для переведення йому дорученої політичної акції здобути.

Повищі чутки зробили в таборах надзвичайно прикре враження, тим більше що фірма Красовського як старшинам так і козакам доволі відома. До бувших співробітників Красовського, які зараз скупчуються по таборах, ставляться досить обережно і недовірчиво, мовлячи: «От кується вже якась нова провокація в Тарнові».

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 102.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 107.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 39, 41.

ЗВІТ ВІД 10 ЛИСТОПАДА 1921 (3)

Таємно

Василь В[італійович] Шульгін а Вишиваний

З м[іста] Острога доносять: «Від трьох неділь перебуває в м[істі] Острозі господин Василь Віталійович Шульгін, був[ший] редактор «Киевлянина» і член "Азбуки" в Денікіна. В даний мент він політичним агентом Василя Вишиваного. Його завданням є увійти в зносини з тутешніми старшинами (з поблизьких обозів інтернованих), обзнакомитися з відносинами, опісля розпочати відповідну агітацію для викликання дезорганізації між нашим військом. По чуткам мав би їх заохотити до побігу в Чехословаччину через Германію, де вони вже будуть відповідно їхнього майбутнього призначення, приміщень.

Рівночасно з появленням його в Острозі з'явився у сусіднім селі від табору інтернованих в м[істі] Каліші сотник Козачинський. Цей Козачинський ходиться дуже часто в селі Носкові на кватирі поручника Смолієвського з Шульгіним, який старається зав'язати знакомство зі старшинами з табору Каліша. До цьої самої компанії належить і сотник Глухівський з III дивізії, який по чуткам являється таємним начальником контррозвідки Головного управління генерального штабу, а разом з тим заступником агента Красовського.

Сам Козачинський являється цікавим типом. Він прибув туди з м[іста] Тарнова, називає себе сотником і каже, що є членом Ради Республіки. Він служив свого часу за гетьмана в державній варті начальником району в Літинському повіті».

Про вищезгаданих осіб контррозвідка табору інтернованих в м[істі] Каліші вже попереджена. Встановила за ним негласний догляд і у відповідний момент зробить цю організацію нешкідливою.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 105.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 39, 42.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 43.

ЗВІТ ВІД 12 ЛИСТОПАДА 1921 (1)

Таємно

Величезні успіхи повстанчої армії на Україні

Організація повстачної армії має дотепер знаменитий успіх. Генерал Тютюнник розпоряджає повстанчими групами, які зараз нараховують 30,000 повстанців. Головне командування повстанчих військ залишило м[істо] Житомир і посунулося зі своїми частинами в напрямку на Київ. В запіллю ворога страшний переполох красноармійці розбігаються. Червоноармійці заміняли свою ролю з повстанцями, повстанці займають і ночують по селах, натомість червоноармійці розбиті на малі банди, переховуються ночами по лісах. Зараз ідуть бої 50 верст на схід від Житомира.

Самоохорона сіл і містечок на Україні

В кам'янецькім трикутнику, як також і на прочих відтинках прикордонної смуги за Збручем, по селах і містечках організувало населення свою власну охорону, позаяк червонормійці і ВОХР тільки дньом появляються, щоби задокументувати свою владу. Однак вечором здають оружжя сільському старості і на ніч ідуть в ліси, де переховуються від нападів повстанчих відділів. В цих районах можна ноччю цілком спокійно подорожувати, ніде не стрінеться ні червоноармійця, ні чекіста, так само і ВОХР на кордоні не мається вночі. Сільські охорони зорганізовано виключно українцями, ставляться до переїжджаючих поодиноких українських повстанців дуже прихильно. ВОХР заходять дниною тільки до пограничних сіл, а дуже рідко появляються також і на кордоні. Більшість ВОХР і чекістів потворили банди, які граблять населення, і які свої осідки мають по лісах. Дуже часто ці банди допускаються грабунків під фірмою повстанців.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 38.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 44–45.
Уривок, машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 63–64.

ЗВІТ ВІД 12 ЛИСТОПАДА 1921 (2)

Таємно

Большовики боронять Київ

Большовики стягають свої війська для оборони м[іста] Києва. До м[іста] Білої Церкви стягнули они XLV дивізію, яка призначена для охорони Києва. Ця дивізія знаходилася раніш в Умані. Умань зараз занятий повстанцями. Київ большовики перетворюють в полеву кріпость. Для оброни вирили біля Києва

кілька рядів окопів і дротянних загород, які тягнуться півколом на округи Києва, значить на Правобережжю. Крім згаданої XLV дивізії, стягнули они єще в район Києва III кінний корпус. В Києві серед большовиків настрій нервовий. Щоднини надходять з різних околиць України відомості про поразку большовицьких військ. Ці відомості витворюють панічний переполох. Большовицькі установи вже були кількакратно спаковані, а чекісти ніч і день держаться коло навантажених поїздів, щоби при першій нагоді, на випадок небезпеки, удрати. Це дало привід до того, що з Києва наспіли передвчасні відомості, що нібито Київ зайнятий повстанцями. Ці відомості знайшли також місце в польській пресі.

Большовицькі частини переходять до повстанців

Частини XLIV дивізії, яка оперувала на Волині, а іменно, один кінний полк, і ще деякі менші відділи разом біля 2,000 людей і 1,200 коней, перейшли на бік повстанців з повним оружжям. Ця дивізія стратила також і одну гарматну бригаду. Крім того повстанці розгромили в тім районі CLXXI і CLXXII бригаду, також і з цих бригад, попереходили маленькі відділи на бік повстанців.

Троцький очищує Правобережну Україну
і відкликає свої війська на Лівобережжя

Троцький видав наказ командуванню совітських військ на Україні, щоби ці війська з боєм очистили Правобережну Україну.

Повстанці нищать залізничні мости

На лінії Київ — Козятин, як також на лінії Київ — Коростень, висадили повстанці багато залізничних мостів в воздух.

Сильне повстання на Херсонщині

На Херсонщині вибухло сильне повстання, на чолі якого стоїть отаман Іванів. Він то зорганізував сильну і добре узброєну армію.

Повстанці розгромлюють червону армію

1) CXXX совітська бригада розбита під Шепетівкою повстанчим загоном отамана Чорного;
2) CLXXI і CLXXII бригади розгромлені на Волині;
3) гарматна бригада XLIV дивізії, так само;
4) II бригада LI дивізії прогнана повстанцями з Балти і Ананьїва;
5) I кінний корпус розбитий під Вінницею;
6) частини VIII кінної дивізії так само побиті удрали з Вінниці;
7) CLXXXVIII батальйон і CLXXXIX батальйон одрізані від своїх регулярних частин, блукають в трикутнику Дністер — Збруч і
8) CXCIII бат[альйон] побитий під Проскуровом залишив це місто.

Повстанці займають чимраз більше території

1) лінія Нова Ушиця, Ялтушково і Деражня в руках повстанців, які стоять тут в боях з XVII кінною совітською дивізією;
2) Славута і Шепетівка в руках повстанців;
3) ст[анцію] Рахни зайняли повстанці;
4) Балта і Ананьїв так само в руках повстанців;
5) район Черкаси, Олександрів, Єлисавет[град] зайняли повстанці;
6) район біля м[іста] Катеринослава в руках повстанчого загону отамана Матвієнка і
7) большовицькі війська залишили Вінницю.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 108–109.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 46–48.

ЗВІТ ВІД 12 ЛИСТОПАДА 1921 (3)

Таємно

Заарештовання Бутенка, бувшого старшини укр[аїнської] армії

Сього дня по полудні заарештувала польська поліція бувшого начальника військової канцелярії пана Головного Отамана Василя Бутенка. Арешт Бутенка наступив завдяки підозрінню, яке він на себе тим стягнув, що свого часу добивався дістатись до помешкання пана Головного Отамана. Зараз Бутенко цікавився дуже Міністерством фінансів куди він на протязі трьох день по обіді до пана Пасіченка заходив. При переведенню трусу в п[ана] Бутенка поліція знайшла коло 60,000 марок польських як також більшу кількість золотих річей. В поліції Бутенко поводився досить агресивно, протестуючи проти свого арешту лігетимуючись яко студент Варшавського університету і сотником української армії, який прибув до м[іста] Тарнова щоби видіти Головного Отамана Петлюру, котрий являється його особистим другом.

Поліція має намір відправити Бутенка в адміністраційній дорозі в Домб'є.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 37.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 46, 49.

ЗВІТ ВІД 12 ЛИСТОПАДА 1921 (4)

Дуже таємно

Тераспіль зайнятий повстанцями

Генерал Гулий перейшов вночі з 9 на 10 листопада кордон з відділом в кількості 500 чоловік і зайняв м[істо] Тераспіль. До нього приєдналося дуже багато повстанців. Між большевиками паніка, всьо втікає в напрямку Одеси.

Німці колоністи в зв'язку з укр[аїнськими] повстанцями

Німці колоністи з України, які тримали вже довший час з ген[ералом] Гулим зв'язок, вислали на днях до нього окрему делегацію, яка заявила, що повстанці можуть числити на поміч колоністів і що они свої тайні військові організації віддають в розпорядимість Головного укр[аїнського] повстанчого командування. Ця делегація перейшла разом зі штабом ген[ерала] Гулого кордон і брала активну участь при заняттю м[іста] Терасполя.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 110.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 46, 50.

ЗВІТ ВІД 14 ЛИСТОПАДА 1921 (1)

Таємно

Большовицький погром на жидів в Одесі

З Одеси доходять через Румунію дуже страшні відомості про голод, страйки і анархію в чому большевики обвинувачують жидів, і завдяки тому вже другий раз устроїли погром на жидів. Жиди утікають масами з м[іста] Одеси до німецьких колоністів, і з тими приєднуються до повстанців.

Правобережна Україна розтята на дві половини

Правобережна Україна розділена на дві половині повстанською лавою так, що большовицькі влади в цих районах не мають зі своїм урядом зв'язку. Нота

Карахана з дня 1-го листопада цілком підтверджує факт перерви зв'язку уряду У[країнської] С[оціалістичної] Р[адянської] Р[еспубліки] з Кам'янцем на Поділлю. В ноті твердо зазначено, що «зараз провадяться бої біля Кам'янця», у той час як і досі іще не було коло Кам'янця жодного бою. Очевидно, Карахан ці відомості дістав, так само як і Шумський, з газет, які в свої дорозі, дістали певні відомості від скалецьких спекулянтів-жидків.

Словом, ні в Кам'янці, ні в його околицях боїв не було, не було там і повстанчих військ. Місто було опущене червоними з переляку перед подіями в м[істечку] Городку і м[істечку] Гусятині. Три дні не було жодного начальства в Кам'янці. Так само і досі там немає цивільних установ, одні лише військові…

Кам'янець завмер

Кам'янець, який большовицька військова влада оголосила на стані облоги, майже завмер. Ні в'їзду, ні виїзду. Не вільно, наприклад, пересуватись від села до села, з міста до села і т[ак] д[алі] без перепустки. А перепусток майже не дають. Не дозволяють навіть в самому місті без явного якогось заінтересовання службового чи господарського «шлятися по вулицям». Кількість червоних в цьому куті зменшилася до 400 осіб. Військо стягнули вони звідси аж під Жмеринку. Той факт, що повстанці залишили Кам'янецький повіт без опіки, пригнобило тамошнє селянство. Одні другим докоряють, що «мабуть забагато запускалися з большовиками і тому повстанські війська не хочуть нас визволити від червоних банд, які зараз нас граблять». В летавському лісі біля Лянцкоруня засіли повстанці, провадяться бійки з червоними. Втрати з обидвох боків чималі.

Большевики мордують священників

Тяжко пораненого большовиками ієрея настоятеля чорнокозинецької парафії уміщено в орининському шпиталю. Цього священика помордовано за те, що він правив молебіє за успіх повстання і благословив на повстання все село Чорнокозинець.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 41–42.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 45–46.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 51–52, 54.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 65–66.

ЗВІТ ВІД 14 ЛИСТОПАДА 1921 (2)

Таємно

Провокація чи божевілля

«Вперед» приносить відомість, що генерал Дельвіг клопотався в аргентинського консула в Букаресті в справі висилки українських емігрантів до Аргентини і що аргентинський консул обіцяв видати українським емігрантам в Румунії паспорти на переїзд до Аргентини. Тяжко повірити щоби генерал Дельвіг в цей мент, де кипить визвольна боротьба, висилав нашу еміграцію до Аргентини, бо це рівнялось би божевіллю.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 43.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 51, 53.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 55.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 66–67.

ЗВІТ ВІД 14 ЛИСТОПАДА 1921 (3)

Таємно

В «савінковців» бадьорий настрій

Російські емігрантські круги в Польщі цікавляться надзвичайно подіями на Україні. При розмові одного із наших урядовців з двома визначними російськими діячами висказали вони свою думку, що події на Україні розвиваються в досить широкому масштабі, навіть багато ширше як це подає «Рідний край». Крім того заявили ці діячі під секретом, що в самому короткому часі почнеться організоване повстання на Білорусії і в Росії після підготовки до цього засобами Савінкова. З огляду на те, що згадані діячі працюють в організації Савінкова і мають зв'язки з французькою організацією, їх висказ можна поважно трактувати. В дальшій розмові додали вони, що організація Савінкова не мала зброї і що їй ставляли досить значні перешкоди, однак ці перешкоди усунено, а зброя находиться уже в руках організації. Цікаве головно те, що визначні російські еміграційні круги вірять в успіх народного повстання на Україні.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 56–57.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 59.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 60.

ЗВІТ ВІД 15 ЛИСТОПАДА 1921

Таємно

Повстання на Україні

На підставі останніх відомостей з-над кордону повстанчеські відділи по заняттю Радомисля посуваються на полудні від м[іста] Радомисля щоби злучитися з тими повстанчими відділами, які посуваються по заняттю Козятина на північних схід від цього міста, вздовж залізничного шляху Козятин — Київ і, таким чином, можна уважати, що большовицькі частини, які знаходяться в Житомирі і Бердичеві, віддяті.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 111.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 58.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 61.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 68.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 69.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 39.

ЗВІТ ВІД 16 ЛИСТОПАДА 1921 (1)

Таємно

Кам'янецький район

Відомості з-за Збруча з кам'янецького району дуже скупі. Кордон з боку польського замкнено так герметично, що годі вдержати постійний контакт.

Большовики змякли і втрачають надію

Большовицька охорона над Збручем з'являється дуже рідко і поводиться з населенням запобігливо. В останні дні ВОРХ вже не подібна на колишніх «катів» — лагідні, засмучені. Одноголосно вони оповідають про завзяті бійки війська з повстанцями. Терміну «бандити» вже більше на повстанців не вживають,

а взагалі ходять балачки про «повстанчі відділи», «загони» і т[ому] п[одібне]. Червоні ніякої служби не несуть в Кам'янці, бродять купками по вулицях, радяться і помалу розбігаються з частин.

«Продналог» припинений

Большовицька військова влада припинила збір «продналогу» аж до дальшого розпорядження. Увесь «продналог», якій зібрано в кам'янецькому районі, селяни, здебільш, назад позабирали.

В запіллю большовиків анархія

Комуністичні установи в тих місцевостях, в яких вже бували повстанчі відділи, вирвано з корнем так, що вони вже навіть і по відході повстанців не поновлюються. Таким чином, в запіллях большовиків пустка, анархія, відсутність постачання, мільйони відозв і шал протибольшовицьких кличів. Агенти большовиків на селі втратили всяке довір'я, виступають мляво і замасковано. Навпаки, організація повстанська сміливо згромаджує біля себе активні елементи, підготовляючи лави повстанців до рішучої акції. З повною силою поширюються інформації про великий розмах повстання на Україні.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 115.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 118.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 62–63.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 68–69.

ЗВІТ ВІД 16 ЛИСТОПАДА 1921 (2)

Таємно

Невдале повстання в районі села Рихти

Один з повстанців-селян, який брав участь в цьому повстанні оповідає слідуюче.

«Відділ на чолі з нашим старшиною Дудкевичем і іншими військововишколеними емігрантами, які втекли з робіт з цього боку Збруча, вмить змобілізував кілько сел. Найшлася зброя і набої, бомби, одяг і коні. Напали на Рихту, Чорнокозинці і зліквідували все комуністичне. Дістали відомості, що в Слобідці-Рихтівській в цей саме час працює карний башкирський відділ, а також збирають “продналог”. І ось старшина Дудкевич замість того щоби негайно вирушити на Слобідку, чого не тілько вимагали обставини, але і повстанці, він, Дудкевич, почав мітингувать з селянами.

Момент було упущено. “Продналог” зібрали, карники вишли цілісінькі з села, а потім, дізнавшись про “сусідів”-повстанців, почали їх окружати, маючи кулемети. Дякуючи, таким чином, мітингові, повстанців було зліквідовано. А між тим справу було спочатку поставлено дуже добре, відділ міг поширити свою операцію аж поза Кам'янець, до відділу мали зголоситись десятки старшин, мали дістати сотні рушниць, бомб і т[акого] інш[ого].

Дядьки-селяни нарікають завдяки цьому на старшину Дудковича: “Треба було бити, бити, а не балакати. Ми вже досить наслухалися большовицьких балачок на мітингах. Они нам обридли. Хіба ж ми самі не знаєм, що влада УНР найкраща?”».

Волох ранений

Тут одержані відомості, що в Києві ранено начальника школи красних командирів Волоха його власними підлеглими курсантами. Зрадник свого народу і не повинен інакше закінчити.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 112.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 116.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 62, 64.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 70.

ЗВІТ ВІД 16 ЛИСТОПАДА 1921 (3)

Таємно

Величезна воєнна здобич повстанців: один панцирний потяг і великі склади амуніції

По чуткам велися біля Києва на залізничних шляхах Київ — Ковель і Київ — Козятин бої повстанців з червоними, причому розгромлено один большовицький корпус і захоплено один великий большовицький панцерник-потяг. В руки повстанчої армії попалися великі склади амуніції і інш[их] воєнних матеріялів. Здобич ще не почислена.

XXIII совітська дивізія перейшла на бік повстанчої армії

На ст[анції] Жмеринка перейшли до повстанців два відділи червоних У[країнських] с[ічових] с[трільців], які опісля повели агітацію в XXIII совітській дивізії і спонукали цю дивізію приєднатися до повстанчої армії.

Арешти чекістів у Скалі

В м[істі] Скалі заарештовано чекістів Щедрина (псевдонім Рязанцев) і Глінкіна, в той мент коли ці оба чекисти перекрались через Збруч і зайшли на квартиру Махницького, щоби від нього получити таємні відомості для совітської влади. Махницький Вацлав Леонович бувший реставратор з м[іста] Кам'янця працював агентом в наших союзників, зістав так само заарештований і відведений в тюрму до м[іста] Чорткова. Його обвинувачують, що він від довшого часу працював яко шпіг на користь большовиків.

Червоні граблять над Збручем

Відколи червоні відділи, які блукають в прикордонній смузі, зістали запевнені від польської кордонної охорони, що вони можуть перейти Збруч і в такому разі будуть тут обеззброєні і інтерновані, то вони безжурно граблять мирне населення, бо знають, що їм не прийдеться за це відповідати перед повстанчим судом.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 114.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 117.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 62, 65.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 71.

ЗВІТ ВІД 17 ЛИСТОПАДА 1921

Таємно

З прикордонної полоси доносять, що з польського боку границя українсько-польська так щільно замкнена, що вже п'ятий день не прибувають зв'язкові з України до Польщі. І тому співробітники прикордонних пунктів не одержують

ніяких відомостей про події на Україні. Головну перешкоду ставить жандармерія, яка пильно стежить, щоби не дати цим чинникам спромоги, комунікуватися з Україною. Чинники польської військової дефензиви, ставляться до наших співробітників звичайно прихильно і обіцяють, що в короткім часі зміниться відношення прикордонної охорони і жандармерії в нашу користь і що наші співробітники зможуть цілком офіційно працювати.

«Кресовці» підпирають повстанчий рух

Поляки-емігранти з України розвинули так між урядовими кругами Польщі як також між поодинокими групами польського сойму оживлену агітацію з метою попертя та підтримки повстанчого руху на Україні. Они то спонукали графа Грохольського написати відому статтю в польських часописях, яка гостро виступає проти тієї польської преси, що називає повстанчий рух «бандитським заворушенням» і нагадує польській суспільності, що вождями українських повстанців є ті самі українські генерали-герої, які обороняли Східну Галичину і поруч з польською армією ставили опір большовицьким наїзникам і тим самим оборонили не тільки Львів, але посередньо, але і допомогли прогнати большовицьку армію з Польщі.

Санітарна автоколона для повстанців

Польський уряд має намір допомоги українським повстанцям з чисто гуманітарних причин, медикаментами і доставкою перев'язочного матеріялу. В тій цілі формується санітарна автоколона, яка в сприяючім моменті виїде на Україну.

Польські легіони йдуть на повстання

Емігранти-поляки з України, які досить прихильно відносяться до повстанчого руху, мають на меті сформувати кілька відділів українсько-польських легіоністів, і передати ці відділи в розпорядимість Головного українсько-повстанчого командування, щоби, таким чином, задокументувати свою щиру прихильність до визвольного українського руху. Ці відділи мали би носити українську військову форму і українські відзнаки.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 119.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 66.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 67.

ЗВІТ ВІД 25 ЛИСТОПАДА 1921 (1)

Цілком таємно
До власних рук

Поразка деяких повстанчих груп на Україні

Група ген[ерала] Нельговського

Ця група, якої завданням було зайняти м[істечко] Олевськ а опісля м[істо] Острог і в обох цих місцях закріпитися та сотворити базу для армії, свого завдання не виконала. Наскок цьої групи на м[істечко] Олевськ був невдалий, позаяк в цім місті було 800 чоловік большовицького гарнізону, а сама група числила тільки 50 чоловік кінноти а 80 чоловік піхоти. Большовицький гарнізон, оточений цією групою зі всіх сторін, не маючи куди втечи, рішив продратись через повстанчу лінію і, таким чином, вив'язалися бої, які приневолили повстанців відступити на колонії, стративши при тім декілька людей.

Цей невдалий наступ розшифрував слабі сили цьої групи перед большовиками, які розпочали за нею гнатися і, таким чином, почавши від 13 листопада гонили большовики безнастанно за цією групою. Не даючи їй ні хвилини одпочинку аж до 21 листопада, і остаточно вночі цього числа приневолив групу ген[ерала] Нельговського спастися відступом на територію Польщі. При переході кордону польська поліція роззброїла цю групу і арештувала 45 кіннотників та 50 піхотинців і відправила заарештованих до м[істечка] Корця.

Невдача цієї груп полягала в браку зброї і амуніції. Старшини цієї групи оповідають, що при наступі на м[істечко] Олевськ козаки мали по 7 набоїв; крім того мала ця група 2 кулемети: один німецької системи, на механізмі якого не розбиралися, а другий російської системи, однак для нього тільки 100 набоїв. На ген[ерала] Нельговського можна було почути з боку старшин і козаків всякі нарікання.

Група генерала Тютюнника

Ця група розбита на малі відділи вирушила вперше на Коростень. Однак зайняла відважним наскоком кількох кіннотників тільки ст[анцію] Коростень, а саме місто не займала. В той час на станції було погружено 1 ешелон червоноармейців, серед яких повстала під час наступу страшна паніка і це дало кіннотникам можливість обеззброїти і взяти в полон цілий ешелон червоних. На станції було в той мент навантажено в вагонах багато одягу і обув'я, але маючи намір зробити там свою базу ген[ерал] Тютюнник заборонив своїм козакам забирати що-небудь з тих запасів. Але в короткому часі прийшлось відступати і, розуміється, всі запаси попали назад большовикам в руки.

Від цього часу большовики скупчивши більші сили, почали нагінку за цією групою, якій приходилось денне часом більше як по 80 верств уступати. Она кинулась на Радомисль, Житомир, опісля Фастів в напрямку на Київ, не займаючи ні одне із цих міст. Задля браку зброї і амуніції ця група не могла поповнюватися людьми, а большовицькі частини, які попадали в полон або в першім переполосі переходили на бік повстанців, звичайно, на протязі одної доби розбігалися, бо не бачили жодної реальної сили, яка б заставила їх вірити в повстанчий успіх. Дуже відчувався брак артилерії, якої хоть би одна армата здала б ся була для демонстрації.

Населення ставилося прихильно до повстанців, допомагало їм харчами і розвідочними услугами, однак, бачучи такі маленькі відділи без артилерії, не вірило в успіхи повстанчої акції і тому активної участи не брало. Тільки коло м[іста] Звягеля, повстало 6 сел і послали посланців з проханням о зброю і амуніцію, але не одержавши такої впали жертвою большовицького терору. Ці села большовики спалили.

Положення групи Тютюнника ставало з кожним днем все більш жахливе і безнадійне. Втомлена безнастанними маршами та боями, відступала ця група постепенно аж до польського кордону і 22 листопада перейшла на північ від м[істечка] Корця на територію Польщі.

Всього 40 кіннотників, яких поліція обеззброїла. Цей відділ обеззброїв свого часу при переході кордону на Україну в м[істечку] Корці поліцію, забравши в неї коні і зброю. Зараз же завізвала команда поліції свого часу обеззброєних поліціантів, щоби приїхали до Корця пізнавати свої коні. Всіх арештовано, тільки

деякі старшини уникнули арешту, як ген[ерал] Тютюнник, полк[овник] Очеретько, Красовський, Тимошенко і інші.

Тютюнник виїхав вранці 23 листопада до Львова, видаючи себе перед польськими старшинами за ад'ютанта ген[ерала] Тютюнника, який нібито залишився для продовження партизанської війни на Україні. Тимошенко виїхав так само до Львова.

Піхота почасти продерлася до партизанських відділів, оперуючих в напрямкові на полудневий схід від місця переходу кордону; а почасти відступає з боєм до польського кордону, забравши з собою всіх ранених, а навіть і тяжко ранених. Обоз групи ген[ерала] Тютюнника (40 кулеметів, скарбниця, і інш[е]) залишився по тім боці.

Втрати в людях

Між тим, котрі попалися при наскоку большовицької кінноти в різню називають: М[ихайла] Білинського, який по чуткам, мабуть, загинув. В[олодимир] Лупенко, ранений в ногу, залишений в с[елі] Малине. С[емен] Куриленко і Донченко остались по тім боці, їх доля невідома. Польський поручник Ковалевський загинув.

Група Чорного і Палія

Ці дві групи продовжують значним успіхом і далі повстанчу акцію. Їх відділи з'єднавшись з тамошніми партизанами з кожним днем більшають. Сам Палій ранений, находиться в м[істі] Рівному. Його відділами керує Антончик.

Висновок до звіту

Брак амуніції і оружжя спричинив поразку групи ген[ерала] Тютюнника і ген[ерала] Нельговського. Сили в цих двох груп були невеличкі. Они відступили з боями аж до кордону по наказу, залишаючи все ж такі за собою певні зв'язки з тамошніми партизанами. Можна припускати, що они своє завдання все ж таки виконали, стягаючи на себе переважні сили большовицькі і даючи змогу, південній групі ген[ерала] Гулого-Гуленко можливість до розвинення успішної акції у борбі з большовиками. На цій то групі лежить саме головне завдання повстанчого руху і тому відступ сих двох загонів в ніякому разі не носить ознак загальної поразки повстанчої акції на Україні. Она буде і мусить продовжувати.

Хвилеве перебування ген[ерала] Тютюнника зараз на території Польщі мусить остатися таємницею, бо для успіху продовження повстанської акції є необхідним перебування ген[ерала] Т[ютюнника] на Україні.

Якщо відома хороблива балакливість нашої еміграції все ж таки не заховала б відповідної конспірації, то в такому разі може було б, на мою думку, доцільним розповсюдити під секретом «на ушко», що нібито якісь там антантські кола, які дуже цікавляться українсько-повстанським рухом, викликають ген[ерала] Т[ютюнника] на нараду, щоби дати йому відповідну поміч. Розуміється, що ця версія може мати лиш тоді місце, коли б побут ген[ерала] Т[ютюнника] став відомий.

Слід єще зазначити, що наші старшини і козаки доказували, по словам майора французької армії Забранського, чудеса хоробрості і національного запалу. Цей майор сам з роду чех, находився при штабі ген[ерала] Нельговського, дуже щиро відносився до українських старшин і козаків, на допомогу яким витратив з власних коштів 2,000,000 марок польських. Він то відступив разом з групою

Нельговського, і прибув на 22 листопада до Рівного, від'їжджаючи прямо до Праги і Парижа. При прощанню запевнив українських старшин словом чести, що їх незмірна хоробрість в борбі за визволення своєї Батьківщини, які він був щасливим бачити власними очима, буде в короткому часі належито нагороджена. Бо він, маючи вже запевнення урядів Антанти, повернеться в протязі одного до двох місяців назад до них, однак вже не з голими руками. Всяка допомога зброєю, амуніцією, одягом і людьми буде для Повстанчого командування запевнена. По словам майора Забранського ген[ерал] Нельговський не цілком відповідав свойому завданню. Про всіх прочих командирів і старшин не знаходив слів похвали.

Зараз же по «Брістолю» розпускають старшини різного роду слухи про ліквідацію українського-повстанчого руху і слід було би щоби Військове міністерство припинило такі балачки, які можуть нанести необчисленну шкоду.

В[иконуючий] о[бов'язки] директора
Департаменту політичної інформації Іванович

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 122–124.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 70–73.

ЗВІТ ВІД 25 ЛИСТОПАДА 1921 (2)

Таємно

Повстанча група ген[ерала] Тютюнника

Ця група стояла останніми часами в завзятих боях з большовиками. Большовики понесли величезні страти і стягнули на допомогу свіжі нові сили. Це спонукало повстанче командування поділити цю групу на маленькі кадрові відділи, які одержали завдання стягнути большовицькі сили на кордон Польщі і, таким чином, дати спромогу непомітно скупченим великим повстанчим відділам прорватись в глубину запілля ворога. Ця акція знаменито вдалася. Два маленькі відділи повстанців стягнули майже цілу большовицьку армію до кордону Польщі, маскуючи перед нею, що вони уявляють з себе головні повстанчі сили з головним командуванням на чолі. В боях, які вив'язались на кордоні Польщі оказалось, що ці повстанчі відділи числили всього на всього 135 чоловік, між ними більша половина ранених на підводах, а прочі становили охорону цього санітарного обозу. Остаточно цей відділ перевіз ранених на територію Польщі.

В той самий час головне командування з численними кадрами і великою воєнною здобичею прорвалось в серце запілля ворога в південному напрямку від Києва. Большовики побачили, що вони дали підвестися зі злости обстрілювали на кордоні польську пограничну охорону, за те що вона перепустила ранених на бік Польщі.

Перехід цього відділу на територію Польщі, якій передав під опіку шпиталів ранених, деяких емігрантських слабодухів витворів почву для всяких комбінацій в песимістичнім дусі. Тому й не дивно, що від двох днів кружляють різні фантастичні байки про поразку повстанців і т[ому] п[одібне].

Повстанська група Чорного і Палія

Відділи цих груп продовжують з успіхом повстанчу акцію. Ці відділи, з'єднавшись з тамошними партизанами, з кожним днем більшають. Сам Палій ранений, находиться в однім місті в шпиталі сусідньої держави.

Генерал Гуленко має радіостанцію

Генерал Гулий-Гуленко, якого повстанча група стояча під його командуванням нанесла останніми днями большовикам велику поразку, здобуває з кожним днем чимраз більше території, наближається до м[іста] Одеси. Місто Одеса відтяте повстанцями-колоністами, які окружили це місто на суші від большовицьких центрів. З Румунії передають, що ген[ерал] Гулий-Гуленко має в своїй розпорядимості радіостанцію, яку відбив у большовиків.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 121.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 74–75.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 76.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 77.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 72–73.

ЗВІТ ВІД 26 ЛИСТОПАДА 1921

Таємно

Група отамана Шепеля

Прибувший один із поважних євреїв, який перейшов на 20 листопада кордон, передає слідуюче.

Хмільник, Літин, Вінниця і Летичів зайняті вже більш як два тижня через повстанчого отамана Шепеля. Повстанці закріпилися в цім районі, зліквідувавши всі большовицькі установи та прогнавши з цього району червоних. Він сам для переїзду через повстанцями закріплений район одержав від отамана Шепеля перепустку і, таким чином, міг свобідно рухатися в згаданім районі.

Єврейське населення помагає повстанцям

Відношення жидів до повстанців дуже гарне через те, що повстанці не чіпають їх. А коли й заб'ють якого комуніста-комісара жида, то туди йому й дорога, бо комуністи далися не тільки українцям, але і жидам взнаки. Багато молодих жидів пристали до повстанців і находяться в відділах отамана Шепеля. Взагалі жидівське населення на терені зайнятому повстанцями всіма засобами допомагає останнім, а іменно: одягом, обув'ям, харчами і і[ншим]. У Вінниці оповідають, що Київ занятий отаманом Струком, якому жидівське населення так само всякими засобами допомагає. Жидівське населення на Україні жде нетерпеливо визволення з-під комуністичного ярма. Одиноку надію населення покладає на УНР.

**На терені зайнятім повстанцями
ніяких жидівських погромов не було і не мається**

Жиди вступають дуже радо у повстанчі загони, тим більше що тільки за помочію тих жидів мають повстанці можливість нищити дощенту комуністів, а особливо комісарів і голов чрезвичайок. Про жодні погроми жидів не може бути й мови, бо таких не мається і не було. Справді большовицькі провокатори робили деякі спроби бандицьких нападів на мирне жидівське населення під українським прапором, однак їх повстанці скоро піймали і прилюдно позабивали. Всі байки, які розповсюджують комуністи поміж єврейським населенням в Польщі, що нібито повстанці устроюють жидівські погроми, являються нічим іншим як большовицькими провокаторськими брехнями. Жидівське населення на Україні є само зацікавлено в тім, щоби повстанці винищили жидів-комуністів через те, що якраз жиди-комуністи являються тими злочинцями, котрі знищили і ограби-

ли визначних жидівських діячів на Україні, а також задушили всяку торгівлю, а з фабрик і заводів, власниками яких являються жиди, позабирали мільярдове майно та вивезли на Московщину. В зайнятім районі отаманом Шепелем являлися вже декілька самосудів жидівського населення над пійманими чекістами-жидами, які свого часу грабили жидів.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 125.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 78, 80.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1113. — Оп. 2. — Спр. 213. — Арк. 74.

ЗВІТ ВІД 27 ЛИСТОПАДА 1921

Таємно
До власних рук

Цивільне управління штабу ген[ерала] Тютюнника попало в полон

В боях, які велися між повстанцями а большевиками в районі Бородянка — Київ окружили три полки червоних курсантів обоз штабу Тютюнника, при якім находилося цивільне управління і штабова канцелярія. Передають, що М[ихайло] І[ванович] Білинський ранений, попався в большевицький полон. Крім нього попались єще в полон: С[емен] І[ванович] Куриленко, Донченко, Красовський, Молодожоненко і Лупенко. Цей послідній ранений, а по іншій версії — замордований. Яновський утік, але відморозив собі обидві ноги. Частину ранених 20 до 30 чоловік з невеликим відділом, який зробив на 4 дні більш як 200 верств, привезено на території Польщі.

Відділи Тютюнника на Лівобережжі

Головні сили ген[ерала] Тютюнника перейшли вже Дніпро, знищивши велику кількість большовицьких частин. Перехід відбувся маленькими групами на різних місцях. Взагалі операції повстанців носять характер дрібних кавалерійських рейсів і поки що не утворюють ніде фронту у військовім розумінню того слова.

Зараз відповідний мент для інтервенції

Зараз надзвичайно відповідний мент для інтервенції на Україну. Легко можна захватити по Дніпро. Большевики воювати не можуть і не будуть, їх діло теж слабеньке. Відбиваються лише курсантами та комуністами. Це передають всі поважні діячі, які прибувають з України. Наші хвилеві невдачі являються тільки малим епізодом воєнним навіть в очах селян, які все ж таки вірять, що остання година для большовицьких наїзників наступає.

Наслідки захвачення канцелярії штабу ген[ерала] Тютюнника

Можна надіятись, що в зв’язку з захваченням канцелярії штабу ген[ерала] Тютюнника, большовики вистосують самий рішучий протест до польського уряду і подадуть притім деякі компромітуючі документи. Тому вважаю, що слід було би зараз же заховати в нашім урядовім апараті більшу конспіративність і бути кожної хвилі приготовленим до прийому неприємних гостей.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 126.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 81, 84.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 82–83, 85.

ЗВІТ ВІД 8 ГРУДНЯ 1921

Таємно

Витяг з листа одержаного з Бізерти (Туніс) в Африці

Російська ескадра

…Ми приїхали в Африку перед Рождеством 1920 р[оку] в такім складі: 1 дреднавт, 2 крейсери, 6 більших міноносців, 4 малих, 2 канонерки, 4 льодоколи, 4 подводних лодок, 3 транспорти, 1 старий броненосець, 1 почтове судно і 4 буксири. Часть пароплавів дібралась своїм ходом, часть притащили льодоколи і буксири. Зробили довгий тяжкий перехід при великій бурі (1 міноносець загинув ще в Чорному морі).

До кінця лютого жили на пароплавах як аскети, тримаючи карантинний прапор (французи не стіснялися з нами). Після дезінфекції у французькому шпиталі почали випускати на беріг. Ще в початку року пропоновано було бажаючим повернутись до Росії. Но замість Росії бажаючі опинилися в таборі (по якімсь міркуванням одправка не відбулася). Це була перша розгрузка ескадри. В другу чергу сімейні з дружинами (таких багато) і дітьми були розділені в табори і санаторії.

Потім відбулася угода з французькою владою, результатом якої була можливість «виписатися на беріг для прожиття своїм трудом». Якраз наспіли польові роботи. Росіяни і пішли товпою. Платня за роботу була погана. Росіяни одержують не більш арабів, які тут мають останнє місце. Звичайна платня за день праці 6 франків, чого на прожиття не вистачає. На польових роботах денний харч коштує 3–3.5 франків. Я чув що харч добрий, але ж робота під тутешнім сонцем важка. Всякі фахівці, розуміється, оплачуються значно краще: 10–15 франків, а одержуючи 15 франків, вже можна жити досить добре. Приходиться дуже жалувати, що нема жодного певного ремісла. Надоукам, як я, важко найти собі працю. Ще більшою перешкодою є недостаточне знання мови. Праця чорноробочого мене, власне кажучи, лякає.

Всі що лишилися на ескадрі (коло 1,000 було до 5,000) жиють на кошт французів. Пайок скорочений, але ж з голоду не вмираємо. Французи штат ескадри скорочують до мінімуму, позаяк не хочуть витрачати великих сум на утримання. Нарід надзвичайно практичний не такий як ми росіяни, і працювати уміють.

Ескадра зараз має вигляд дуже сумний. Пароплави стоять на мертвих якорях, все що можливо поставлено в той спосіб що могло зберігатись. Людей на пароплавах мало і всі мають якийсь сумний вигляд. Роблять з сумом якусь нікому не потрібну працю, нібито чекають, коли можна буде працювати для повернення до Росії. І атмосфера дуже важка. Брак дійсної здорової праці має поганий вплив на моральне вдоволення особистого складу. Всі нервові з пригнобленим духом і такою ж волею. З особистих відношень виникають часто суперечки.

Між старшинами морськими і сухопутними, що попали мимохідь в флоту сильний антагонізм. Морські старшини — це якась особлива каста, котра ніколи не стосується ні до зовнішніх обставин, ні до духа часу. Але ж вони хазяїни на своїй флоті, а ми вигнанці переносимо всякі обмеження і утиски. Вони командують, ми повинні виконувати, можливо лише на підставі воєнного положення. Других зобов'язань (наприклад, одповідальність перед потомством) у нас немає. Рейхенгальські заклики безумовно викликують відгомін тут в деяких кругах.

Можливо, що цей напрямок панує у хазяїв. Мене це мало цікавить, можливо через те, що я цілком ясно уявляю собі і свою політичну позицію. Можу лише

сказати, що після всього пережитого я є на лівому боці. Коли я згадую свою службу у Василенко, мені робиться тяжко і неприємно. (До речі бачив його в Севастополю, він служив в чомусь подібному до Міністерства внутрішніх справ. Цікава подробиця: коли збиралися зайняти Волинь, він наперед був призначений волинським віце-губернатором). На жаль, до справедливої оцінки доходиш поволі. Мої розсудження, можливо покажуться тобі, мій любий, смішними, але ж прошу не забувати, що я є вояка.

Але що робить, де учитись, книжок тут нема ніяких. Чехословацькі інститути не для нас очевидно. Становище надзвичайне. Практикуються тут заочні методи освіти, але ж на це потрібні гроші. Щодо виїзду до Польщі потрібно перш за всьо дозволу польської влади на місці в Польщі. Я писав би тобі частіше, але ж не знаю чи ти одержиш листа.

Бізерта — невелике місто, частина європейська і арабська. Чудовий пляж, чудова пальмова алея на берегу моря. Французи, італійці і араби. Місто окружене високим муром. Пережиток старини. Багато живописних фігур арабів, правда з великою домішкою європеїзму. Нічого спільного не мають з синами пустині. Торговці в роді жидів, навіть гірше. Французів бояться, я гадаю ще більше ненавидять. З росіянами нахабні. Але ж з нами взагалі ніхто не стісняється. В околицях Бізерти і озер розкішні рослини. Оливкові рощі, кактуси, пальми різних видів. Клімат чудесний. Зараз на кінці жовтня тепліше ніж у нас літом. Сине небо, сонце та море. Як курорт місто чудове, тільки не для росіян, на жаль.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 130–132.

ЗВІТ ВІД 20 ГРУДНЯ 1921 (1)

Таємно

Хочуть диктатора

В «Залізнім стрільці» з дня 23 листопада 1921 року за Ч[астиною] 64 надрукована стаття провокаційного змісту, яка виявляє наміри деяких військових потентатів і з якої то статті виглядає їх правдиве обличчя. Хоть ця стаття зафарбована, то досить невдало, так як і обличчя авторів цьої статті, що скриваються під псевдонімом «Е. Бартко». Зміст цієї статті, нібито сконфіскованої є слідуючий.

«Побито… за… жито»

Пан О[лександр] Ковалевський, дозволивши собі сказати, що українське вояцтво нічого не робило, що без нього можна обійтися і що ним не варто заопікуватися, допустився до самої низької клевети по адресі нашого лицарського вояцтва… За це він поніс заслужену кару від тяжкої руки представника цього вояцтва. Факт цієї під усіма поглядами заслуженої кари, насамперед являється оголосним висловом того, що думає кожний наш вояк про «концепцію» п[анів] Ковалевських і тих п[анів], що по словах п[ана] ген[ерала] Павленка стоять в черзі за п[аном] Ковалевським.

Він являється чинним осудом діяльності наших «будівничих», що прикриваючись високими гаслами та рекламними деклараціями і монополізувавши «любов к отечеству и гордости народной». В першу чергу монополізували право безконтрольного господарювання в державній скарбниці, яку вони спустошили на свої приватні справи.

Може тепер наше громадянство набереться мужності приєднатися в думках і чинах до нашого вояцтва, видобуде в собі мужність і голос протестувати проти діяльності різних «фахових демократів» і «патентованих республіканців», що ототожнюють справи нашого державного будівництва нашою кишенею.

В особі п[ана] Ковалевського знеславлено його зовсім не як такого і не лише як лідера партії зарозумілих в нахабстві шахраїв, не лише як члена взятого п[анами] «енерами» на «одкуп» кабінету в особі п[ана] О[лександра] Ковалевського, знеславлено в першу чергу тих з нашого громадянства, що не мали мужності реагувати на сваволю і зарозумілість п[анів] Ковалевський. Звичайно, п[ан] О[лександр] Ковалевський не Людовик XIV, і коли розуміння «Держава — це я» для нащадків першого скінчилося гільотиною, то для п[анів] Ковалевських і тих що стоять за ними в черзі, їхня зарозумілість скінчиться тим, що на них «присохне».

Очевидно, що після цієї Немезиди, що так жорстко вдарила в особі п[ана] Ковалевського по «кабінету» п[ана] Пилипчука, ділом такту цього «кабінету», буде подати до демісії і на віки-вічні відмовитися від високої політики. Бо п[ан] Ковалевський, повторюємо, в своїй особі представляв і всіх тих, кого він обслуговував і з ким працював. Зрозуміло, що ті чотирнадцять мільйонів (14,000,000), які панове «республіканці» в інтересах «будівництва» хтіли перекачати до своїх бездонних кишень, не повинні залишитися після цієї «демісії» в їхніх руках.

Після цього як уступить цей оперетковий кабінет, до речі подумати над тим, чи варто нам заводити надалі такий апарат, оцінку діяльності якого доводиться описувати на фізіономіях його представників. Бо в нашій дійсності годі нам сподіватися, щоби після п[анів] Ковалевських прийшли більше достойні наступники, в особі п[ана] Ковалевського побито саму ідею до теперішніх способів урядування в умовах нашого сучасного життя.

Будучи знайомі з опінією п[анів] читачів «Залізного стрільця», ми не помилимося, коли скажемо, що пора перестати бавитися грою в «кабінети» та в «урядування». Життя вимагає від нас не порожніх балачок, не «декларацій», не «демісій», не «кабінетних криз» і діяльності п[анів] типу Ковалевського, а рішучого чину, переведеного залізною рукою твердої людини з ясним і широким розумом — нам треба диктатора в абсолютному розумінні і значінню цього слова. Нам треба диктатора, слово якого було б законом (звичайно до великого слова Установичих зборів — Ред[акція]). І цього рішучого чину залізної руки вимагає не горстка партійних «недогарків» того чи іншого ґатунку, а українське вояцтво, яке протягом чотирьох років не говорило, а чинило, кров'ю своєю описувало історію своїх чинів і тому має право цього вимагати.

І понеже першим і найголовнішим чином в нашій визвольній боротьбі є військо, то тільки військо може і повинно поставити на верхи нашого життя диктатора, бо тільки військо дасть своєму диктаторові повну силу і змогу довершити справу нашого історичного завдання. І тоді, коли над всім нашим життям і чинами запанує єдина імперативна воля Високого Диктатора, відпаде всяка потреба в міністерській праці різних панків, на зарозумілість яких можна реагувати лише в спосіб п[ана] ген[ерала] Павленка, лицаря і правдивого українського вояки, додамо ми.

Е. Бартко.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 136–137.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 138–139.

ЗВІТ ВІД 20 ГРУДНЯ 1921 (2)

Таємно

П’янствують, б’ють і лаються

Гапон Нестеренко

Вчора, 19 грудня в 7 год[ині] вечором в буфетній салі в готелю «Брістоль» підійшов п[ан] Нестеренко, ур[ядовець] Військового міністерства, звертаючись до поручника Вакулінського, який стояв коло буфетного столика і почав сварку, причому ударив Вакулінського два рази по лицю і втік в другий номер до п[ана] Зибенка. Поручник Вакулінський і ще деякі урядовці поспішили за Нестеренком до другого номера і тут Вакулінський зробив п[ану] Зибенкові закид, що в його номері п’янствують, бо чути сморід горілки. Завдяки цьому зчинився на коритарі перед номером крик і п[ан] Зибенко вилаяв поручника Вакулінського. Треба зараз зазначити, що Нестеренко був зовсім п’яний.

Грохольський

Такий скандаль лучився перед трьома тижнями, де керуючий департаментом Міністерства ісповідань Грохольський, повертаючись п’яний вечором до «Брістоллю» в свій номер, хотів на коритарі забрати лампу зі стіни, а коли йому портьєр заперечив, то він на нього накинувся в брутальний спосіб і той був приневолений прикликати поліцію, до якої п[ан] Грохольський так само поставився, причому поліціант набив п[ана] Грохольського і цей єще до сього дня носить знаки того дуелю на своїм лицю.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 133.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 91.

ЗВІТ ВІД 20 ГРУДНЯ 1921 (3)

Таємно

Жертви повстанців

Большевицька газета «Пролетарськая правда» передає доклад Котовського, в якім зазначено, що повстанча група під проводом ген[ерала] Тютюнника зовсім зліквідована і що червоні війська взяли 401 повстанця в полон, 360 чоловік приговорено до кари смерті. Між приговоренними до смерті находяться від Міністерства внутрішніх справ Куриленко, від Міністерства торгу Красовський і один представник від Міністерства шляхів, якого назвиська не подають. Прочих 41 чоловік старшин і цивільних тримають в ЧК до дальніщого розслідування. Газета дальше зазначає, що ген[ерал] Тютюнник зі своїм начальником штабу вспів втекти за кордон.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 134.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 86–87.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 88.

ЗВІТ ВІД 24 ГРУДНЯ 1921 (1)

Таємно
До власних рук

Я правду казав і казатиму, я правду писав і писатиму на користь УНР, хоча генерал Ю[рій] Тютюнник не погодився зразу з моїми докладами і їх правдивістю о ситуації на Україні, а також докладом тимчасового головного уряду УНР на Лівобережжі Україні, який мною заснований 10 липня 1921 року. Накази УНР я доставив 14 вересня б[іжучого] р[оку] генералу Тютюннику і 19 вересня пану Головному Отаманові військ УНР С[имону] В[асильовичу] Петлюрі, який залишився доволен моїм докладом, а генерал Ю[рій] Тютюнник був не доволен і не вірив моїм докладам, а лише вірив в надію повстанських організацій і їх планів, які не оправдалися.

Я сам старався, щоби плани генерала Ю[рія] Тютюнника оправдались. Моя надія була на те, що може на Правобережній Україні повстанські організації виконають плани генерала Тютюнника, але як виявилось, то і тут то саме, що на Лівобережжі України. Цілком оправдались мої доклади.

Населення не довіряло повстанським штабам, а на селах взагалі вся українська національна трудова громада покладала великі надії тільки на головний державний уряд УНР під керуванням Головного Отамана С[имона] В[асильовича] Петлюри, яке найде вихід визволення національного українського народу і Неньки України і усьої її території від большовицької комуністичної ненависної реакції і з чужоземними цивілізованими культурними державами, за саму дорогу ціну, хлібом чи іншим.

85 % населення вірить лише пану Головному Отаманові С[имону] Петлюрі й довіряє йому всю державну справу УНР й надіється, що лише під його керуванням дождеться щасливого і спокійного життя.

Генерал Ю[рій] Тютюнник не погодився з моєю пропозицією і предлоги моєї праці, і я мусів погодитися і чекав розпорядження хоча і мав право відмовитися, але ж мені було цікаво прийняти участь в поході з генералом Тютюнником.

19-го жовтня б[іжучого] р[оку] в м[істечку] Олександрія старшини і козаки IV і VI дивізій в кількості 597 чоловік погрузилися у вагони, приїхали на станцію Костопіль Рівненського повіту, 24 вигрузилися й розташувались по селах.

1-го листопада б[іжучого] р[оку] одержано наказ від генерала Тютюнника їхати в середину большовицької реакції, валить большовицьку владу. На великий жаль виявилися зрадниками УНР і генерала Тютюнника:

1) командир гарматної бригади IV київської стрілецької дивізії полковник Русанів;
2) сотник Вітко;
3) сотник Мазарюк — командири куренів гарматної бригади, і
4) сотник Бабиченко командир XXX куріня IV київської стрілецької дивізії, з ними залишилися в зрадники й інші старшини і козаки, більш ніж 200 чоловік, і не виконали наказу генерала Тютюнника.

Генерал Тютюнник зі своїми вірними старшинами і козаками в тім рахунку і я, під'їхали до кордону, де була дана зброя: 400 рушниць, 25 кулеметів і верхових коней до 40 штук. 1) Кіннота, 2) піхота, 3) кулеметники, 4) польова варта, 5) штаб армії, 6) штаб дивізії, 7) санітарний відділ, 8) постачання, 9) державна

скарбниця і все гаразд, біда лише в тім, що багато старшин і козаків були обшарпані в обуві і одязі.

4-го листопада перейшли польський кордон, підійшли до большовицької застави ранком в с[ело] Борове Рівненського повіту наші партизани зараз же заарештували большовицький штаб охорони в кількості 18 чоловік зі зброєю і кулеметами. Військова судова палата засудила цих 18 чоловік до розстрілу.

Я одержав наказ вести словесну інформацію між населенням і розповсюджувати літературу. Завше був на передових позиціях разом з генералом Тютюнником безвідлучно, завше я успівав робить своє діло, по селах збирав селян по 30–40 чоловік, подавав їм інформації і знов наперед. Увесь час я так працював і через те мені відомий настрій селянства до нашої влади й уряду УНР.

Підійшли до станції Коростеня на розсвіті 9-го листопада б[іжучого] р[оку], захопили большовиків і опанували Коростенем не більш як на 2 години, бо вдержатися там було не по силі. Большовики понесли великі втрати, забито було з большовиків більш 500 чоловік, а з нашого боку 14 ранених і 2 вбитих. З Коростеня направились на Київщину. Радомисльським повіту три рази переїжджали шосе Київ — Житомир, до Києва підійшли на 75 верст.

По стратегічному погляду генерала Тютюнника та інших старшин вирішено було повертатися назад через Овруцький повіт, бо за нами слідкувала большовицька кіннота Котовського до 500 чоловік кінноти і піхота. Нам було не по силі боротись з большовиками. А селянство не помагало, бо не було чим, а лише помагало різними харчами й відносилося дуже прихильно.

16 листопада б[іжучого] р[оку] о годині 10 ранку в с[елі] Малих Міньках Овруцького повіту іще ми не встигли виїхати з того села, як вже большовицька кіннота окружила наш правий фланг і відкрила кулеметний вогонь по кінноті і передові піхоті. Большовицька кіннота відрізала нас від піхоти і кінноти крім 11 фір з раненими.

Генерал Янченко скомандував відкрить ружейний вогонь по большовицькій кінноті, а в той час як генерал Янченко побачив, що з нашого боку уже маються ранені, большовицькі кулі пищать вже коло нас, тоді він, Янченко, почав так втікати верхом, що аж чоботи погубив. Піхота побачивши, що генерал Янченко і командири бригад і куренів втікають та собі почала втікати, кидаючи зброю. Частина піхоти в кількості до 250 чоловік залишилася в большовицькім полоні і все державне майно.

Ми спаслися випадково й дігнати генерала Тютюнника і його кінноту за 20 верст. Переїхали кордон біля села Біличі Сарнівського повіту 20-го листопада б[іжучого] р[оку]. Приїхали в Каліш 27-го листопада б[іжучого] р[оку] в кількості 84 чоловік старшин і козаків прелучені до ІІІ дивізії.

Я не знаю на що генерала Тютюнника оперлася надія, вириватися з такою малою силою. Багато наших людей загинуло і ще загине, бо большовицька реакція тепер ще дужче усилиться, бо їм попалася велика добича, а іменно: 1) штаб армії; 2) державна скарбниця; 3) багато інтелігентних людей, особливо дуже жаль Міністра морських справ Білинського, який, нібито, попав в полон ранений.

Все ж таки ці жертви не надармо понесли наші герої для ідеї УНР. Користь велика, а іменно:

1) розгром большовицької кордонної охорони;

2) навели большовикам велику паніку і почуття, що українські герої не сплять;
3) дали знать большовикам, що на Україні їм побуту не мається;
4) дали і дамо знать всій Європі, що большовицька влада неприємна українському народові і
5) дали знать усім державам, що український нарід бажає цілком самостійного, національного державного життя і під керуванням Головного Отамана С[имона] В[асильовича] Петлюри.

О[нисій] Богун

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 89–90.
Уривок, машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 127–129.

ЗВІТ ВІД 24 ГРУДНЯ 1921 (2)

Дуже спішно
Таємно

Большовики в Тарнові

Вчора проходжувався по місті служачий ЧК з м[іста] Черкас матрос тов[ариш] Василів. Він був одітий в форму матроса і на кашкеті була надпис того судна, на якім раніш служив. Замітним і те, що мав на собі пасок з кобурою. Тов[арища] Василіва пізнала одна з наших пан, яка його добре знає по службі в ЧК в м[істі] Черкаси. Це офіційне появлення згаданого матроса дає підставу думати, що тут зараз перебуває якась большовицька місія.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 734. — Арк. 135.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 79.

ЗВІТ ВІД 24 ГРУДНЯ 1921 (3)

Дуже таємно

Як відбувалось повстання під проводом ген[ерала] Тютюнника

Один із учасників в повстанчій акції ген[ерала] Тютюнника підполковник Ремболович, якому пощастило утекти з большовицького полону, передає крім вже відомих подробиць цього походу єще деякі цікаві факти. Причому передається їх тільки в коротеньких загальних рисах, а вже обширніше підполк[овник] Р[емболович] подасть у своїм докладі.

Вже в боях під Коростенем оказалось, що задля браку амуніції ціла акція немає і найменшого вигляду на успіх. Тому-то командири бригад: полк[овник] Шраменко і полк[овник] Сушко просили ген[ерала] Тютюнника щоби одряд відступив ближче до кордону і тут продовжив свою акцію, стараючись притім в якийсь приступний спосіб получити набої. Ген[ерал] Тютюнник не погодився на це і вирушив в напрямку на Київ.

Большовицька кіннота

9 листопада біля села Чайківка, стрінувся отряд з ворожою кіннотою. Ця кіннота не запускалася в серйозні бої, але переслідувала нас безнастанно до 17 листопада, не даючи нам і найменшої можливості спочити, переночувати, передягтися і т[ак] д[алі]. Цієї кінноти було приблизно 1,000 шабель. Она належала до дивізії Котовського і становила II бригаду.

Бій біля села Мали Міньки і села Звіздаль

17 листопада в 9 годині ранку доніс командир І куріння підполк[овник] Дугельний, що ворожа розвідка появилася біля с[ела] Міньки, де якраз наш отряд спочивав. Мені здається, однак, що на це донесення командування армії не звернуло належиту увагу, позаяк не вислано навіть з нашого боку відповідної розвідки, щоби вияснити з якого характеру розвідки мається діло. Одряд вирушив аж в 12 год[ині] дня із с[ела] Міньки в напрямку на с[ело] Звіздаль. В той мент почали большовики з правого боку наступ і їм удалось прорізати обоз. Мушу зазначити, що наш обоз мав біля 200 фір, і зрозуміла річ що важко було з таким довжезним обозом, маючи такі слабі сили при браку амуніції, провадити партизанщину.

Ген[ерал] Тютюнник зі штабом маючи верхові коні, єще успів утекти. Ген[ерал] Янченко, який виявив до послідньої хвилі холоднокровність роздаючи відповідні накази, спасся доперва в той мент, коли вже не було іншого виходу. Слід єще зазначити, що ген[ерал] Янченко мав від походу попухлі ноги, так що не міг чобіт одіти і мусів босо їхати на коні.

Відрізана часть обозу і два курені, які творили охорону тилу, не маючи виходу, збилися в лаву і відбивалися до 17 годин, значить до того часу доки стало ще набоїв. В той же час перейшли большовики до атаку, в якім могло приблизно по нашім боку бути до 150 убитих, а біля 60 ранених. В полон попало 334 і ранені. В бою принімав участь сам Котовський, який мав більш 3,000 шабель і 8 гармат в своїм розпорядженню.

Полонених перевели в с[ело] Міньки, де замкнули нас в церкву. На 18 листопада перевели всіх полонених в тім числі і ранених в містечко Базар, де замкнули нас знову в церкву. Ранених приблизно 50 чоловік, в тім числі і підполковника Ремболовича, перевезено 20 листопада в дім місцевого попа, звідки-то Ремболовичові вдалося втекти, позаяк большовицька сторож не припускала, щоби ранені мали ще силу утікати. 21 листопада приїхало вісім чоловік київського ЧК для переведення слідства.

Розстріли полонених

Аж пізніше, коли я вже переховувався на хуторах, довідався про те, що большовики розстрілили 350 повстанців, а оставших 19 чоловік відправили в Київ. Призначені до розстрілу мусили викопати дві великі ямі в якимось саду в місточку Базарі, де їх по розстрілі закопали.

Михайло Білинський забитий

В бою під с[елом] Звіздаль зарубано Білинського, позаяк він не давався, ставлючи до послідньої хвилі опір. Причому власноруч застрілив з револьвера двох його атакуючих большовиків. Трупа Білинського п[ан] Ремболович бачив на власні очі.

Полковник Гаєвський і ур[ядовець] Хоха застрілився

Полк[овник] Гаєвський, інспектор піхоти, не хотячи дістатись живцем в полон сам застрілився. Так само і начальник постачання Хоха. Так само самі застрілилися до 12 чоловік, назвиська котрих п[ану] Р[емболовичу] невідомі. Один старшина навіть кинув під себе бомбу і в той спосіб поповнив самоубійство.

Ковалевський важко ранений попав в полон

Ковалевський важко ранений в обидві ноги попався в полон. Його большовики перевезли так само в Базар і примістили в одній приватній хаті. Розуміється, що они не знали хто він такий, позаяк він перебував під прибраним назвиськом…

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 28. — Арк. 92.

ЗВІТ ВІД 7 СІЧНЯ 1922

Дуже таємно

Невдача повстанчої акції та її причини

Коротенький перебіг повстання

В половині жовтня 1921 року розпочалась погрузка в вагони старшин і козаків, які відправлялись на Україну з наших таборів. Самий найбільший ешелон в кількості 597 чоловік відправився 19-го жовтня з м[істечка] Олександрія. По п'яти днях їзди цей ешелон вигрузився 24-го жовтня на станції Коспополь в Рівненському повіті і розташовував в поблизьких селах.

Цю групу рахую найважнійшою, позаяк вона стояла під безпосереднім командуванням генерала Тютюнника. Вночі з 3-го на 4-е листопада перейшла ця група польський кордон і ранком 4-го листопада зайняла село Борове в Рівненському повіті, де містився штаб большовицької прикордонної охорони. Большовицький штаб в кількості 18 чоловік зайнято в полон і розстріляно. При переході кордону залишились деякі старшини, а з ними коло 200 чоловік козаків на території Польщі, не виконавши наказу генерала Тютюнника.

Ціла група, яка перейшла кордон нараховувала разом і з тими людьми, які ще перед згаданим ешелоном скупчились в Рівненському повіті 800 чоловік при мізернім озброєнню, бо мали тільки 200 рушниць, 30 несправних кулеметів, з чого доперва самі справили 8 штук, виймаючи частити з одних кулеметів та прикладаючи їх до других. Крім того мали в розпорядженню верхових коней до 40 штук. Як озброєні були мізерно, то і одіж була не ліпша, бо багато старших і козаків були обшарпані в одязі і обуві.

З селища Борове направилась група на Коростень. На розсвіті 9-го листопада напали двома отрядами на місто і станцію Коростень. Одним отрядом командував сотник Ступницький, він то напав на місто і випустив з в'язниці 370 в'язнів, однак зараз же і опустив місто.

Отряд, який напав на станцію Коростень стояв під командою підполковника Ремболовича, займав большовицькі ешелони в кількості 800 чоловік в полон і зараз же розстріляв комбрига CLII бригади, його начальника штабу, «воєнрука», «воєнкома» і 70 комуністів партійних. Однак мусів негайно станцію опустити. На підставі оповідання бувшого міністра Тимошенка, отряд мусів тому опустити станцію, бо якийсь там відділ повстанчих під командою одного сотника, назвиського якого він собі не пригадує, не дивлячись на те що станція була зайнята нашим отрядом, почав станцію обстрілювати кулеметом і, таким чином, приневолив наш отряд до відступу.

Полоненні большовики бачучи, що отряд втікає почали і собі стріляти до повстанців і, таким чином, приневолили послідніх до відступу. По двох годинах повстанці опустили Коростень і вирушили в Радомисльський повіт.

Ця перша невдача повстанців під Коростенем тяжко помстилася на самих повстанцях, бо вони розшифрували тут свої слабенькі сили і вирушивши дальше вже мали за собою слідком большовицьку кавалерію на п'ятах. Ця кавалерія з дивізії Котовського не запускалася з повстанцями в бій, слідкувала безперестанно за ними і не давали їм змоги відпочинку.

Надія повстанців заосмотрити себе в Коростені зброєю не здійснилась так само амуніцією і однією батареєю, яка була тоді якраз погружена на станції. Брак зброї і амуніції заставив деяких командирів бригад, як полковника Шраменка і інших домагатись від генерала Тютюнника повороту ближче до польського кордону, щоби не попастися певною жертвою в большовицькі руки, позаяк під даними умовами не можна було нічого лучшого сподіватися. Генерал Тютюнник рішився повертати через Овруцький повіт аж на кілька днів пізніше, коли вже було запізно.

17-го листопада о годині 9 ранку в селі Малих Міньках Овруцького повіту доніс командир І куреня підполковник Дугельний до штабу дивізії генерала Янченка, який знаходився весь час при штабі армії, що наближається ворожа кіннота. На жаль, в штабі не звернуто на це належної уваги і сам штаб вирушив допіру в 12 годині з села, причому ворожа кіннота вже обстрілювала правий фланг колон. Генерал Янченко дав наказ відкрити кулеметний вогонь по ворожій кінноті, але це було вже запізно, бо тяжолий апарат який тягнув за собою до 150 фір обозу не мав змоги так скоро вирушити. Большовики перетяли на 2 версти за селом обоз повстанчий і тільки штаб генерала Тютюнника, який їхав на конях впереді, і 11 фір з раненими встигли врятуватись. Відтятий обоз і піхота, в тім же числі і ранені, цивільне управління штабу армії і інші зістались большовиками окружені.

Було вирішено не здаватись і так вони вступили з большовиками на голім полі з нерівними силами в бій. Незважаючи на брак амуніції вони відбивались до 5 годин по полудні. В 5 годині заатакувала їх большовицька кавалерія і тут вже було нашим героям не по силі, вони улягли. Почалась страшна різня, яку доперва сам Котовський, який особисто керував боєм, припинив. В тім же бою загинув і бувший міністр Білинський, який не здався до послідньої хвилі. Інспектор піхоти полковник Гаєвський, щоби не попастить в полон сам застрілився. В цім бою забили большовики приблизно 150 чоловік повстанців, а ранили чоловік 60.

В полон попало 334 повстанці. Полонених замкнули спершу від 17 на 18 в церкві в селі Малих Міньках, а опісля перевели в містечко Базар, де їх також замкнули в церкву, а ранених розташувала в домі місцевого священика і по других приватних домах. На 21-е листопада прибуло до Базара для переслухання повстанців вісім представників київського ЧК.

22-го листопада розстріляно в Базарі 350 полонених, 19 відправлено до Києва в ЧК. Сам генерал Тютюнник і 40 кіннотників, а пізніше і декілька фір обозу з раненими, встигли дібратись до кордону, який 22-го листопада перейшли на північ від міста Корця.

Група генерала Нельговського, завданням якої було зайняти місто Олевськ, а опісля прикордонну смугу аж до м[іста] Острога і в цій смузі закріпитися та сотворити базу для армії, свого завдання не виконав. Наскок цієї групи на місто Олевськ був невдалий, позаяк в цьому місті було більш 800 чоловік большови-

цького гарнізону, а сама група числила лише 50 чоловік кінноти і 80 чоловік піхоти. Ця група замість наскочити несподівано на большовицький гарнізон і, скористатись з переполоху, зайняти місто, рішила піти іншим шляхом, а іменно: она оточила зо всіх сторін місто і, таким чином, заставила гарнізон виступити до отвертого бою, який завдяки нерівним силам приневолив повстанців стратити декілька людей і відступити на колонії.

Цей невдалий наступ розшифрував слабі сили цієї групи перед большовиками, які розпочали за нею гнатися і від 13-го листопада до 21-го листопада не дали її ні хвилини відпочинку, приневолюючи остаточно цю групу спастися відступом на територію Польщі. Ця група так само терпіла на брак зброї і амуніції. При наступі на м[істечко] Олевськ козаки мали не більш по 7 набоїв. Крім того розпоряджалася група двома кулеметами, з яких тільки один годився до ужитку, але для нього мали тільки 100 набоїв.

Замітним й те, що штаб армії не мав зв'язку з відділами Чорного і заступника Палія і за цілий час перебування на Україні не вдалося нав'язати контакту з поодинокими повстанчими відділами. Так, приміром, відділ Широкого, якого завданням було оперувати на Поділлю і зайняти м[істечко] Лянцкорунь мусів, завдяки переважаючим большовицьким силам так само відступити на терен Польщі, бо він два дні скорше перейшов в наступ ніж той відділ, який наступав на містечко Городок. Так само і не було зв'язку з загонами Шепеля, хоть ці загони мали спочатку немалі успіхи.

Про групу генерала Гулий-Гуленка не торкається цей звіт.

Висновок до звіту про перебіг повстання

Дати докладний звіт про перебіг повстання на Україні у військовому розумінню цього слова є неможливо. Позаяк з різних від Департаменту незалежних причин не мається всіх потрібних даних, які для такого звіту були би необхідними.

Одна із найважнійших причин це те, що Повстанчий штаб перебрав від Департаменту всі прикордонні агентури в своє розпорядження, мотивуючись тим, що це для повстанчої акції необхідно. Генералом Тютюнником прийшло до порозуміння з свого часу з тим, що при кожній агентурі залишиться в роз порядженню Департаменту політичної інформації один агент, який безпосередньо буде подавати інформації до Департаменту. Це було тільки в теорії, бо в практиці агентам строго заборонено подавати до Департаменту звіти, а наказано посилати їх через Повстанчий штаб.

Розуміється, що такі звіти залишались в Повстанчім штабі і ніколи не попадались в Департамент. Для санації цього ненормального положення було вислано представника Департаменту в Повстанчий штаб, якого завданням було координувати інформаційну працю Департаменту з Повстанчим штабом. Але й з цього нічого не вийшло, бо йому так само було заборонено подавати звіти.

Тим часом, в самім Повстанчім штабі конспіративність в інформаційній праці не стояла на висоті. Деякі старшини, стояли близько до Повстанчого штабу, пішли в зрадники і повидавали наших співробітників і організаторів, як приміром старшого діловода Департаменту і організатора Київщини Наконечного, який наложив головою, і інших. Зрозуміла річ, що під такими умовами запропащено немало зв'язків, якими користався Департамент.

Всі звіти, які Департамент під час повстанчої акції одержував, переходили в більшості через ті прикордонні пункти, якими розпоряджався Повстанчий штаб і мали характер газетної реклами з певною тенденцією зацікавити всіх повстанчими подіями.

Переарештовання наших агентів польською адміністрацією в прикордонній смузі і утруднення їзди до кордону і назад, заставило Департамент користуватись тими емігрантами, які мали безпосереднє право від польської адміністрації перебувати в прикордонній полосі (Григорій Степура і і[нші]).

Оскільки дані, якими Департамент розпоряджає, дають змогу схарактеризувати докладно причини невдачі підпринятого повстання, оскільки лиш і наводяться їх тут.

Причини невдачі

Брак амуніції

Брак амуніції був прямо катастрофальний і не дозволяв повстанцям розвинення боєвої відпорності, навпаки, заставляв уникати довшої перестрілки і спонукав часто скорший відступ, аніж це було би з стратегічного боку допустимо. При наступі на м[істечко] Олевськ мали козаки по 7 набоїв до рушниці. До кулемету мали 100 набоїв. Зрозуміла річ, що при такій малій кількості набоїв годі було запускатись в серйозний бій.

Брак зброї

Що сказано в браку амуніції, теж саме і відноситься до браку зброї. Коли на 800 людей було 300–400 рушниць, то ясно, що з голими руками не можна воювати, ані спонукати населення до повстання, не даючи йому зброї до рук. Не рахуючи те, що вже сам вид повстанчого війська, якого більша половина переходить через місцевість без зброї впливає деморалізуючо на населення і впоює невір’я в успіх і серйозність постанчої акції.

Несправність зброї

Але й ту зброю, яку наші повстанці одержали була зовсім несправна. На 30 кулеметів вдалося доперва нашим кулеметникам 8 чи 9 штук полагодити. Всі прочі були несправні і творили тільки велику кількість непотрібного багажу, який між іншим, заставляв збільшувати і так надто завеликий обоз. Рушниці були також несправні, вже в першім бою під Коростенем біля 30 рушниць простріляні розривались. Взагалі мається враження, що наші повстанці були обдаровані тільки такою зброєю, яка до нічого не годилась.

Брак артилерії

Брак хоть би одної однісінької гармати давався дуже відчувати. Вже хоч з тої причини, що це було би хоч для демонстрації необхідно.

Брак коней

Верхових коней було значно замало. З тих що запустилися глибше на Україну лише ті мали змогу ратуватись, котрі мали верхових коней. Завдяки малій кількості кіннотників неможливо було наладити розвідку як слід, і забезпечитися від наглих нападів ворога.

Брак одягу і обув’я

Багато старшин і козаків мали обшарпаний одяг, і обув, і терпіли дуже від холоду.

Брак медичної помочі і перев'язочного матеріялу

Ранені бували часто і два дні без санітарної помочі. Були також випадки, де ранені повстанців навіть і цілими днями не були перев'язані і гинули від упливу крови.

Крім вищенаведених недостач в технічному заосмотренню повстанчих груп, які були і головною причиною невдачі повстанчої акції. Слід спімнути єще і про ті причини, які саме командування в тім чи іншім випадку недоцільним проводом і розпорядженнями сотворило.

До таких причин належить.

1) Повстанчому командуванню мусіло бути ясно і самозрозуміло, що з такою маленькою кількістю людей можна тільки зробити кілька смілих нальотів і викликати неспокій і заколот в большовицькім запіллю. Но ні в якому разі гратися тріумфальний похід повстанчої армії в кількості хоть би 800 людей і 300–400 рушниць. Недостача технічного вивідування повстанчої армії мусіла б обов'язково заставити командування не запускатись у тріумфальні походи, але шукати менш тріумфальних, натомість більш побічних і для ворога тяжчих доступних шляхів.

2) Коли повстанчому командуванню ясно було, що зброї і амуниції, так само як одягу і обуві, не вистачало, то воно могло тільки одинокою надією керуватися, що здобуде те все в большовиків, і тільки тоді можна би рахувати на то, що населення приєднається до повстанців і заповнить їх ряди.

3) Крім єще однак вдалося здобути який-небудь большовицький пункт, в якому можна би знайти склади зброї, амуниції та одягу, то командування, не дивлячись на дані умови перейшло кордон в досить тяжолому складі, а іменно: кіннота, піхота, кулеметники, польова варта, штаб армії, штаб дивізії санітарний відділ, цивільне керування, державна скарбниця і постачання. Зараз по переході кордону почалося відповідно до такого комплікованого складу формування обозу, який досяг неймовірного числа від 100 до 200 фір. Як командування з таким великим обозом думало при браку оружжя і амуниції прорватись в глубину большовицького запілля, полишиться, мабуть, стратегічною загадкою, позаяк для охорони такого ж обозу, коли ворог оперує також і в плечах потрібно було би щонайменш кілька тисяч людей.

4) На генерала Нельговського було покладено завдання зайняти м[істечко] Олевськ. Він цього завдання не виконав, це мусіло бути відомим командуванню. Коростень повстанча група так само не зайняла і тим самим пожадної зброї, набоїв і гармат не захватила. Чи міг в такім випадку хто-небудь числити її ще на успіх дальнійшого походу? Чи можна було на то числити, що коли група була заслаба, щоби добути Коростень, що вона здобуде Київ або інше місто?

5) Коли на 9-е листопада повстанча група мусіла відступити з-під Коростеня, то для неї мусило б стати ясно, що ворог вже розшифрував сили групи і тому замість блуканини по Радомисльськім повіті треба було скорше подбати про те, щоби ранених, як також тих, котрі не мали рушниць як цивільне керування, канцелярія, де між іншим возилися непотрібно всякі важні документи і списки, скарбниця і інші відправити до кордону, а не тягати іще вісім днів з собою.

6) Кінноту, яка була в дуже малій кількості, не вживано переважно до розвідки, а тим самим і до охорони цілої групи. Але багато старшин підносять заки-

ди, що найбільш всього служила майже виключно для лічної охорони тіснішого штабу армії.

7) Коли вже большовицька кіннота більш як вісім днів слідкувала за групою, то можна було з певністю заключати, що вона раніше чи пізніше заатакує цілу групу, і що та не буде в силі на чистому полі ставити опір. Тому-то було необхідним податися в ліси, де можна було б спокійно пробиратись від ворожих наскоків, а може навіть вдалося б пробратися в призначений район. Цієї обережності командування не примінило.

8) Позаяк командуванню вже на 9-е листопада було ясно, що не здобувши зброї і амуніції, то про успіх дальнішого походу не може бути й мови, то воно повинно було вислати безпроволочно свої зв'язки, які би пана Головного Отамана своєчасно про дійсний стан повстанчої акції поінформували.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 733. — Арк. 5–9.

ЗВІТ ВІД 4 ЛЮТОГО 1922

Д[уже] таємно

Великий наплив таємних агентів місцевої влади до Тарнова

Останніми дня побільшено число тайних агентів слідчого відділу місцевої поліції. Покликано визначних фаховців-агентів побільшей части зі Львова до Тарнова для повнення служби. Ці агенти цікавляться в головній мірі становищем, яке займає наша еміграція до справи Східної Галичини. З різних балачок доходиться до висновку, що завданням цих агентів повинні бути вислідити, яке становище займає наш уряд в справі галицькій. Правдоподібно запанувала в цій справі якась недовірчивість до нас в урядових польських колах.

Появлення цих агентів наступило тоді, коли «Українська трибуна» почала чимраз більше і більше розписуватись про галицьку справу і дали місце для оголошення звітів про вирішення з'їзду «Трудової партії». Завдяки цьому «Рідний край», правдоподібно по ініціативі польських урядових кол, розпочав пресову кампанію проти «Української трибуни». В статті під заголовком «Смертельний скок "Української трибуни"» напятнував «Рідний край» діяльність «Української трибуни» закидуючи їй, що вона дала більше місця для звітів «трудовиків», аніж «галицькі» часописи, як «Український голос» і інш[е]. Між іншим називає діяльність «Української трибуни» «есефівськими» викрутасами.

Замітним є і те, що згадані агенти (прибувші зі Львова) цікавляться чи наш уряд фінансує «Українську трибуну» і скільки він на це місячне витрачає. З різних балачок можно дійти до висновку, що польські урядові кола хотіли б щоби наш офіційний орган був редагований в всеукраїнському масштабі, і щоби його провідна лінія з'ясовувала напрямок УНР і не була говірною трубою для прихильників Петрушевича і берлінських гетьманців. Зміна фронту «Української трибуни» мала заставити польські кола до фінансування віденської «України».

Висновок

Являється необхідним, щоби всі наші урядові чинники в різних, хоть би і приватних балачках, не далися спровокуватися через особи, які ненавидять УНР

і бажали б якнайскорійшої смерті її. Коли ми не відкинемо орієнтацію оперту на нашому перебуванню в межах Польщі, то може було б і доцільним щоби «Українська трибуна» в цей мент не в такій мірі дражнила польські кола, що готові нас зовсім стерти з політичного обіходу.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 831. — Арк. 7.

ЗВІТ ВІД 6 ЛЮТОГО 1922 (1)

Д[уже] таємно

Розкол «Української народн[ої] республіканської партії»

Перебуваючі члени центрального комітету в м[істі] Тарнові вирішили перевести новий вибір президії партії. Переговори, які вели члени центрального комітету з головою партії О[лександром] Ковалевським не мали жодного успіху, позаяк О[лександр] Ковалевський, якому пропоновано зрезигнувати з головування партії, на це не погодився. Перед вчора прийшло до вибору нової президії партії «енерів» в склад якої увійшли: Пилипчук головою, Хижняк заступником голови, Сапіга скарбником і Мирошниченко секретарем. Причому О[лександру] Ковалевському запропоновано залишитися і надалі членом центрального комітету партії. О[лександр] Ковалевський, який не брав участи в цих зборах, скликає всіх членів центрального комітету, які перебувають поза Тарновом, щоби запротестувати проти нового вибору президії і перевести евентуально своїми прихильниками поновний вибір президії. Таким чином цілковитий розкол партії «енерів» неминучий. Слід ще спімнути, що поза кулісами витворюються єще малий гурток «енерів», який стає в опозицію так само до «енерів» П[илипа] Пилипчука, як також і до О[лександра] Ковалевського.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 831. — Арк. 8.

ЗВІТ ВІД 6 ЛЮТОГО 1922 (2)

Інформації

Чутки про військові події навесні

Певна особа, адвокат з Києва, котрий був в своїх справах в Данцигу від 1–5 лютого, мав можливість здибуватись зількома торгівельними агентами, які приїхали з Клайпеди. Із розмов з тими агентами вияснюється, що большовики з весною готуються до військових подій, які будуть направлені проти балтійських держав і Польщі.

Згадані агенти не надають значення Генуезькій конференції в тому смислі, що вона буде сприяти пацифікації Сходу Європи. На їх погляд ця конференція дасть до рук большовиків новий імпульс до мілітарно-зачепливих тенденцій московського уряду.

Згадані вище комерсанти, од яких ідуть оці вісти мають зв'язки з большовиками, а самі по своїй попередній службі були офіцерами царської армії, тепер же займаються комерцією. Наш інформатор одночасно з цим заявляє, що німецькі фірми поки що затримуються робити контракти по доставці шпал і ліса з

російськими большовицькими контрагенатми. Для перевозки цього будівельного матеріялу з російської прикордонної смуги, дають перевагу контрактам з польськими лісовими підприємствами.

З тих розмов, які вів наш інформатор з німецькими комерсантами в Данцигу виясняється, що великий страйк німецьких робітників, який розпочався 3-го лютого, маючи своє підніжжя в економічних мотивах, переслідує цілі політичні. Німецький уряд ставиться пасивно до цього страйку і не спішив полагоджувати його, маючи на увазі продемонструвати тяжкі відносини Німеччини перед Генуезькою конференцією. До речі сказавши, згадані комерсанти відбиваючи, очевидно, настрої німецьких торгово-промислових кол, не надають великого значіння Генуезькій конференції і гадають, що вона буде прелюдією до більш великих подій.

З кругів совітської української місії в Варшаві йдуть поголоски, що голова Ради народних міністрів на Поділлю Раковський отримує, ніби двохмісячний урльоп і не повернеться більше на свій пост. Заступником його має бути ніби Мануїльський. Такою зміною хочуть московські комуністичні заправили дати ніби доказ того, що вони рахуються з українськими настроями, які фігуру Раковського вважають занадто одіозною. Люди поінформовані в дійсному стані речей не надають відпусці Раковського особливого значіння і думають, що це не матиме ніякого значіння для справ Совітської України.

Чутки про те, що був[ший] Міністр закордонних справ В[олодимир] Темницький перейшов на бік большовиків підтверджуються. Три тижні тому назад Темницький повернувся із Харкова через Москву до Берліну. Він офіціально пристав до українських большовиків, перейшов на службу до них і має працювати для розкладу української еміграції та для запровадження комунізму серед галичан. Із тих інформацій, які привіз Темницький із Харкова цікавими є слідуючі:
1) в Харкові перебуває ніби до 5,000 галичан інтелігенції, бувших жовнірів, які займають різні посади в большовицьких установах;
2) в Харкові кружляють чутки серед большовицьких служачих, що на весну треба очікувати військових сутичок між червоною армією та поляками.

Ці відомості вимагають перевірки.

Із прийомів, на які пускаються закордонні агенти большовиків в цілях розкладу нашої еміграції слід звернути увагу на діяльність п[ана] Дялова, який останніми часами, користуючись давніми своїми знайомствами з українською еміграцією, заходе до жінок українських діячів-емігрантів і, заводячи річ про матеріяльні злидні, в яких перебуває еміграція, спокушує цих жінок тими вигодами, які вони матимуть, коли почнуть впливати на своїх чоловіків, щоб ті перейшли на службу до большовиків. Взагалі на еміграцію українську большовики рішили звернути якнайбільшу увагу.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 831. — Арк. 9.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 54.

ЗВІТ ВІД ЛЮТОГО 1922 (1)

Секретно

Інформації

Цими днями перебував у Варшаві інженер Довженко, який приїздив сюди з Києва в справах торгівельних по уповноваженню українського большовицького уряду в Харкові. Дехто з членів тутешньої української колонії мав змогу бачитись з п[аном] Довженком і розмовляти з ним про новий курс совітської політики перед Генуезькою конференцією. Ті відомості, які подав цей добродій малюють необхідність нової лінії совітського уряду як конечність.

Совітські делегати в Генуї, якщо вони туди поїдуть, пристануть на всякі умови, що їх запропонують європейські уряди на тій конференції. Чи поїде на ту конференцію Ленін — цього сказати не можна. Скорійше що не поїде, бо большовики бояться, якби в дорозі на Леніна не було зроблено атентата, а це могло би потягти за собою непередбачено тяжкі наслідки для інтересів совітського уряду і всесвітнього комунізму.

На запитання «Які ж головні завдання ставить собі зараз комуністична партія в Росії й на Україні?» була отримана відповідь: «Всесвітня революція». Од цього завдання большовики не думають одступати і за всяку ціну мають переводити його в життя. Що ж до їхньої «Нової економічної політики» і закордонної дипломатичної, то большовики дивляться на неї лише як на зручний засіб, або як на один із засобів, що піднімаючи їхній авторитет в політичному світі дає їм можливість проводити далі свою програму.

Комісаріат закорд[онних] справ у Москві серйозно студіює зараз Ризький договір з Польщею, особливо в моментах, які торкаються територіяльних границь і вирішив повести певну підготовчу акцію в напрямку ревізії цієї справи. Совітські дипломати признаються, що територіяльні межі з Польщею установлені Ризьким трактатом Польща вимусила од Совітської Росії, завдяки перемогам польської та української армії над червоною після відомого відступу од Варшави.

Загальне становище Совіт[ської] Росії в той момент було таке, що совітський уряд примушений був заключити мир, але і підписавши його большовики не помирилися з цим фактом, гадаючи, що граничною лінією кордонів мусять бути етнографічні межі Польщі. Те ж, що одійшло до Польщі по Ризькому трактату з українських або білоруських земель повинні при першій можливості повернутися назад.

В зв'язку з цим большовики вважають, що їхній уряд в справі усталення границь Польщі міг би погодитись на англійську лінію, визначену Міністром закорд[онних] справ Англії Керзоном. Працю в напрямку перегляду кордонів означених большовики вирішили повести в двох напрямках:

а) шляхом дипломатичним і порушенням цієї справи в європейській пресі і

б) шляхом організації «народних заворушень» в прикордонній смузі сумежній з граничною лінією.

Невідомо, чи заходи означені в групі «а)» робляться з відома Мін[істерст]ва закорд[онних] справ Англії. Щодо заходів в групі «б)» зазначених, то тут большовики виявляють самостійну ініціативу, яка випливає з їхнього бажання підняти настрій в червоній армії і підтримати його можливістю певних військових акцій з контрреволюційними сусідами.

Коли ці заходи матимуть вигляди на здійснення, то большовики в цій справі вживатимуть тимчасово тих засобів, які практикувались у відношенню до України, або до Азербайджану, чи до Грузії. Себто місцеві банди, організовані з «місцевого населення», а фактично зміцнені червоноармійськими інструкторами та частинами, будуть мацати ґрунт для народних заворушень.

В залежності від успіху таких операцій большовицька дипломатія уникаючи спочатку одповідальності за побідні кроки і пояснюючи їх «обуренням» населення проти місцевої влади та симпатією до совітського устрою, буде ставити і дані країни, і європейську опінію перед певними фактами. Подібні методи загострень мають вживатись не тільки до Польщі, але й до інших самостійних держав як Естонія, Латвія та Фінляндія.

Большовицька дипломатія, як оповідають секретно її представники, в суті діла задоволена діяльністю польського Міністра закорд[онних] справ Скірмунта, який у стосункові до прибалтійських держав не провадить лінії підтримки та зміцнення їх. Невдоволення Скірмунтом в цих державах безумовно має місце і розглядається політичними кругами їх як певне москвофільство польського міністра, до якого, Скірмунт, дає досить матеріялу, підтримуючи певні стосунки з старими російськими дипломатами як-от Сазонов, Поклевський-Козелл та інші.

Серед політичних партій польських, виключаючи н[аціонал]-д[емократів] та х[ристиянських]-д[емократів], позиція Скірмунта викликає теж незадоволення, особливо серед П[ольської] п[артії] с[оціалістичної], які провадять активну кампанію проти нього. Серед цих кругів говорять про можливість близької демісії Скірмунта. Щодо кандидатів на його місце, то очевидно в цьому напрямку буде провадитись велика боротьба між партіями. Називають з боку н[аціонал]-д[емократів] ім’я проф[есора] Станіслава Грабського (із Львова) та посла в Букаресті Скшинського. Поступові партії висовують кандидатуру проф[есора] Ашкеназі і Філіповича.

Звертає на себе увагу у Варшаві факт припинення російської большовицької газети «Отклики». Пояснюють це браком грошей. Взагалі помітно певне скорочення видатків для закордонної роботи у большовиків. Чи це тимчасове явище, чи дійсно большовики починають «сідати на дно», сказати зараз трудно. В кожному разі большовицькі агенти в українських таборах навіть відозви свої поширюють віддрукованими на пишучих машинках або на шапірографах, а не друкарським способом.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 133. — Арк. 24–25.

ЗВІТ ВІД ЛЮТОГО 1922 (2)

Інформації

Не дивлячись на мирні запевнення польського Міністра закордонних справ Скірмунта з одного боку, а Чичеріна з другого боку, Польщі і Росія готуються на всякий випадок війни. З обох боків йдуть непомітні, але цілком реальні підготовчі міри до неї:

а) в Росії, на Совітській Україні, з прикордонних районів провадиться евакуація зайвого майна як залізничного так і всякого іншого; одночасно большовицьке

командування концентрує ударні частини і підготовляє залізничний шлях для перевозки частин;
б) в Польщі так само помітно, але систематично збільшуються військові залоги в районах ближчих до кордону з Совітською Росією і Україною; цілий ряд кінних полків, гарматних бригад пересунено з «Конгресувки» і Західної Галичини на Волинь, Східну Галичину і Білорущину.

В прикордонних районах, як-от Підволочиськ, Рівне, Острог, Скала, настрій населення непевний і говорять про можливість сутичок. Деякі місцеві обивателі, переважно заможні поміщики тощо, заздалегідь виїздять з цих районів і відпроваджують в більш безпечні місця свої родини. В центральних військових установах останніми часами все більш рахується з можливістю заворушень, причому ініціативу до них в провокаційний спосіб мають дати большовики.

Совітський уряд український в Харкові надає велике значіння існуванню українського державного центру за кордоном. Незалежно од тих інформацій про діяльність сього державного центру, які отримуються харківським урядом за допомогою закордонного свого шпіонажу, українські большовики всякими силами змагаються получити ці інформації і од польських консульств та посольства польського в Харкові. Поляки, що офіціально бувають в Харкові чи Києві, повертаючись до Варшави оповідають про те, з яким інтересом одповідальні большовицькі діячі та урядовці розпитують про діяльність української еміграції за кордоном.

За всяку ціну українським большовикам ходить о то, щоби наш державний центр був знищений. Цим вияснюється той натиск на польський уряд, який робить і Карахан, і Шумський в справі наших таборів і цілої нашої еміграції. Недавно Шумський вимагав од польського уряду, аби він вислав за межі Польщі голову «Українського комітету в Польщі» А[ндрія] Лукашевича, Юзевського і цілий ряд других українських діячів. Польський уряд на це одмовив.

Із цих самих джерел довідуємось, що в Москві серед большовицьких діячів та установ з погордою і насмішкою ставляться до самостійних державних функцій совітського українського уряду, не даючи йому ні грошей, ні прав для виконання державних функцій, а натомість безпощадно вмішуючись в функції локальних українських установ.

Рукопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 831. — Арк. 86.

ЗВІТ ВІД 30 ТРАВНЯ 1922

Цілком таємно

Провокації без кінця

В попередньому звіту були подані ті злобні, провокаційні сплетні, які з певним розмислом і планово поширювались між тарнівською еміграцією. Ті сплетні не знайшли віри і скоро притихли. Однак аранжери таких провокаційних сплетень уважають свою справу єще не програною і підіймають нові спроби провокації на такий самий зразок як і попередні.

На днях розпустили відомості, будь-то би певні політичні кола, які попирають теперішній уряд, мали намір виступити проти пана Головного Отамана і носитися з думкою утворити новий центр з трьома особами на чолі. Річ ясна, що

ця кретина праця не дала і найменшого успіху, хоть не бракувало різних спроб, щоби спровокувати деяких урядовців і членів політичних угруповань, як «Селянсько-парламентського союзу» на підставі поширювання брехливих відомостей, походячих ніби з Варшави про цілковите банкрутство справи УНР, про негативне відношення центру до Ради міністрів і про безнадійність хоть би найменшого матеріяльного забезпечення уряду і т[ому] п[одібне].

Ця злобна провокація йшла так далеко, що інформовано навіть наших вірителів, аби цим скорійше заарештували наше майно як пишучі машинки і ін[ше], бо в противному разі їх претензії пропадуть. Це мало місце з власником гот[елю] «Брістоль». Зараз, коли уряд залишив цей готель, то власник готелю старається всякими способами, щоби українці назад спровадилися до його готелю, заявляючи одверто, що він ніколи не натискав би так дуже на заплачення залеглого чиншу, якби не був з української сторони тенденційно поінформований, що будь-то би ми цілком збанкротували. Річ зрозуміла, що зараз стало йому ясно, а іменно з огляду на те, що попередній уряд залишив незаплачених рахунків на гот[ель] «Брістоль» на суму 1,350,000 мар[ок] пол[ьських], натомість теперішній уряд виплатив йому не тільки той довг, але заплатив і за цілий час до теперішньої хвилі належитий чинш замешкання.

Всі ці провокації не захитали довір'я еміграції до нашого центру, а що торкається останніх провокацій, то жодній партії політичній, а особливо лідерам «Селянсько-парламентського союзу» і не снилося запускатися в зрадницькі акти супроти нашого центру. Слід єще підкреслити, що помітна певна тенденція, що всі провокаційні відомості розпускаються з метою, щоби они доходили офіційним шляхом до відома пана Головного Отамана. Отже в цій провокаційній праці існує певний план знищення уряду УНР, навіть і коштом знищення нашого центру. Щось подібного може тільки скоїтися в хорих мозках божевільних, амбітних егоїстів, які єще не зовсім проникнуті українською ідеєю.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 831. — Арк. 31.

ЗВІТ ВІД 8 ЖОВТНЯ 1922

Присуд в справі «VIII повстанчого району» Правобережної України (переклад з московського)

Іменем Української Соціалістичної Совітської Республіки. Київський «губревтрибунал» по надзвичайній сесії військового відділу в законному свойому складі: предсидателя тов[ариша] Євдокимова, членів: тов[ариша] Лівшиця і тов[ариша] Міхнеєнко, при секретарі тов[аришу] Рубінштейні серпня 26 дня 1922 р[оку] слухав справу по обвинуваченню громадян: (перелік від 1 до 86, буде в кінці) в тому, що під керуванням «Головного повстанчого штабу» т[ак] зв[аної] УНР протягом 8 місяців по взаємному між собою зговору підготовлювали озброєне повстання на території Таращанського, Білоцерківського, Сквирського, Богуславського, Звенигородського і Черкаського повітів і території залізничної колії Бобринська — Сміла — Черкаси — Христинівка — Умань з метою повалення проти волі робітників і селян влади У[країнської] С[оціалістичної] С[овітської] Р[еспубліки] і установлення т[ак] зв[аної] влади УНР.

Для чого підточували совітський апарат, вливаючи свою агентуру до нього, випускали спеціальні агітаційні листки до красноармійців і селянства, закликаючи їх до збройного повстання проти влади совітів. 29-го листопада 1921 р[оку] доконали озброєнного ограбування тетіївського споживчого товариства, ограбувавши 3,595 арш[ин] мануфактури і 2 п[уди] 22 ф[унти] сала. В тому ж місяці 1921 р[оку] пробували в районі Черкас: висадити міст через р[ічку] Дніпро.

31 січня 1922 р[оку] по наперед обдуманому планові пробували доконати озброєнного грабунку державної деніхівської цукроварні. Протягом 1921 р[оку] доконали шерег озброєних грабунків державних підприємств, ограбувань і убивств поодиноких красноармійців і мирних горожан, точної кількості яких слідство не могло встановити. І будучи ідейно і організаційно зв'язаними з підпільною «петлюрівською» організацією т[ак] зв[аною] «Козачою радою на Правобережжі України», одержували від таращанського повітового комісаріату відомості, що являються військовою таємницею У[країнської] С[оціалістичної] С[овітської] Р[еспубліки] як-то: дислокацію деяких частин, пересування кавалерійських частин і мобілізаційні плани У[країнської] С[оціалістичної] С[овітської] Р[еспубліки] для пересилки цих відомостей в «Головний повстанчий штаб» «УНР». А також для здійснення своїх коварних замислів проти робоче-селянської влади Совітської України, мали в свойому розпорядженню кулемети, вінтовки, гранати, шашки і патрони.

Громадян (перелік від 87–112) у співучасті в показаній вище організації, друкуванню відозв, поширенню їх і недонесенню владі про існування підпільної організації «VIII повстанчий район», мета якої їм була відома.

Громадян (перелік від 113 до 144) в дотичності до руху, викликаному підпольною організацією «VIII повстанчий район».

Революційний трибунал, розглянувши весь матеріял, зізнання обвинувачуємих, дані ними на попередньому і судовому слідстві, а також речові докази по справі, встановив, що обвинуваченим Якубович, поручник старої царської армії, син священика, будучи офіцером «петлюрівського» «XIV пороського полку», бився разом з ним проти совітського війська в 1919 році до його інтернування польською владою згідно з Ризьким мировим договором і в квітні 1921 р[оку] був викликаний з олександрівського табору, де він перебував, «Головним повстанчим штабом», що був в м[істі] Львові.

Зголосившись в штаб повстанчих військ особисто до «генерал-хорунжого» Тютюнника, Якубович одержав від нього розпорядження направитись на Україну для організації апарату «VIII повстанчого району», що обхоплював Таращанський, Богуславський, Сквирський, Васильківський, Черкаський і Звенигородський повіти, а також залізничну колію (Черкаси, Бобринськ, Сміла, Шпола, Христинівка і Умань) і підготовлення озброєного повстання на зазначеній території проти У[країнської] С[оціалістичної] С[овітської] Р[еспубліки].

Одержавши від начальника адміністративно-організаційного відділу зазначеного штабу Ступницького Леоніда Венедиктовича мандат на полотні на ім'я «Невідомого», згідно з яким він, Якубович, відкомандировується в розпорядження начальника північної групи для організації «VIII повстанчого району» і полотняну мапу «VIII повстанчого району» з зазначенням кордонів сусідніх повстанчих загонів.

Якубович разом з прикомандированим до нього офіцерами старої руської армії Паламарчуком і Вербовичем, хорунжим петлюрівської армії Чайковським і козаком тої ж армії мешканцем Таращанського повіту Дударцем Олександром Аполлоновичем, який як учасник в чисельних бандах і повстаннях проти совітської влади повинен був познайомити Якубовича-«Невідомого» з петлюрівським елементом Таращанського повіту, направився у II відділ штабу V польської армії до начальника відділу полковника Кузьминського, який видав Якубовичу для праці по завданню штабу Тютнника 50,000 рублів совітськими грошима 30,000 рублів «миколаївськими» і літер[атур]у на п'ять чоловік до станції Оженин.

Прибувши 29 квітня 1921 р[оку] в м[істо] Острог і одержавши документ совітської гідності на ім'я «Гайлевич Зінаїди Костянтинівни» від польських прикордонних властей, Якубович з прикомандированими до нього людьми при допомозі тих же властей через два дні переїхав кордон недалеко від колонії Курак.

Виїжджаючи за кордон, Якубович умовився зі Ступницьким Леонідом, щоб всі надсилаємі в його розпорядження люди, інформації і розпорядження направлялися до бувшого їхнього однополчанина по «XIV пороському полку» сотнику Ронському Хрисанфу, що проживає в Білоцерківськім повіті, причому Ступницький обіцяв Якубовичу надіслати для підпільної праці людей, серед яких буде Порпленко Андрій Миколайович.

Прибувши в Таращанський повіт, Якубович і Дударець Олександр (решта пішли іншим шляхом) спинилися в домі кулака, отвітчика Тимченка Івана, родина якого була відома Дударцю Олександру як ворожа до совітської влади і прибічниця «петлюрівщини». Через деякий час на Красному хуторі, де живе Тимченко Іван, ставищенська міліція перевела облаву на дезертирів, яку, при її наближенню до оселі Тимченка Івана, помітила його донька Анастасія, і встигла до приходу міліції попередити Якубовича і Дударця. Причому Якубович, не маючи змоги уникнути, встиг викинути на комод компромітуючі його документи, лишивши одержаний ним від польських прикордонних властей документ на ім'я «Гайлевича Зинаїда Костянтиновича», переправлений їм на чоловіче ім'я.

Як підозрілі вони були затримані начальником ставищенської міліції і 21-го травня 1921 р[оку] були передані в таращанське «політбюро», причому начальником тої ж міліції на другий день було послано і одержано таращанським «політбюром» телеграму за № 86, в якій говориться, що Дударець Олександр обвинувачується в бандитизмі, а Гайлевич — в шпіонажі, яку телеграму і приєднано до діла № 237.

Після арешту Якубовича й Дударця, Тимченко Анастасія повідомила про арешт родину Дударця і на другий день до арештованих прийшла на побачення Дударцева Ольга, яку Дударець Олександр поінформував про арешт разом з ним начальника «VIII повстрайону» Якубовича, що викинув за комод в помешканню Тимченка Івана документи, які належить забрати і вручити лісничому ліса Ревухи Грабовському Гаврилу Григоровичу, що було виконано Дударцевою Ольгою.

Наступного дня Грабовський Гаврило, довідавшись на побаченню про мету і завдання Якубовича-«Невідомого»-«Гайлевича» приступив до вишукання засобів до визволення арештованих, для чого спершу порішив звернутися за допомогою до отамана банди Бузинного, а потім порішив організувати озброєний відділ в десять людей, з яким й визволити арештованих при перепровадженню їх

з Таращанського ДОПР на станцію Ольшаниця, доручивши організацію відділу Столярчуку Олександру, який укрився від суду.

10-го серпня 1921 р[оку] Якубович-«Гайлевич», перебуваючи під вартою в Таращанському ДОПР, після перемовин з Грабовським Гаврилом, передав Грабовському офіційним шляхом всі свої права й обов'язки по організації «VIII повстанчого району», для чого видав в ДОПР наказ Ч[астина] 1, якого разом з інструкцією про організацію було передано Грабовському Гаврилові Дударцевою Ольгою.

12-го серпня 1921 р[оку] Грабовський, ставши, таким чином, начальником «VIII повстанчого району» і вибравши собі псевдонім «Галайда», видав два накази за ч[астинами] 1 і 2. Призначивши першим сотника Ковтуненка Микиту своїм заступником, доручивши йому разом з сотником Скотницьким негайно перевести організацію Таращанського повіту згідно з інструкцією. І другим призначив організатором Білоцерківського повіту сотника Ронського Хрисанфа, прикомандирувавши до нього Олександра Столяренка. Начальником живого зв'язку й розвідки призначив Комаху Іллю, доручивши йому налагодити зв'язок й доконати розвідку на Київщині, Сквирщині і Звенигродщині.

Перебуваючи під вартою в ДОПР, Якубович познайомився з перебуваючим там же обвинуваченим в бандитизмі Міщанюком Мойсеєм, від якого довідався, що його брат Василь Міщанюк «петлюрівський» старшина-сотник школи вищого пілотажу, упав з аероплана на територію розміщення червоних військ, попав до полону і до лікарні, звідки втік і ховається в лісі, написав йому листа, в якому інформував його про мету свого приїзду і передав його Василю Міщанюку через Ольгу Дударцеву. Пізніш Василь Міщанюк амінстувався і поступив на службу до районного уповновленного по б[оротьбі з] б[андитизмом] Чиграй-Воронецького, який прийняв його, знаючи що він, Міщанюк, є «петлюрівський» офіцер.

З менту легалізації Міщанюка діло по обвинуваченню Якубовича-«Гайлевича» й Дударця Олександра було передано з групи по контрреволюції в групу по б[оротьбі з] б[андитизмом], хоч по складу преступства доконаного обвинуваченим жодного стосунку до групи б[оротьби з] б[андитизмом] немає. Причому «повітуповноважений» по боротьбі з бандитизмом Колесников-Жансон Степан без всяких законних підстав наказав свойому заступникові Красильникові-Демичу поза чергою зробити слідство по справі. Той, направившись в ДОПР і перебалакавши з арештованим Якубовичем і Дударцем, не зробивши дізнання і не вважаючи на конкретний матеріял в справі, що доказував злочин Дударця Олександра в бандитизмі, дезерції, службі в польських частинах і нелегальному переході кордону, а також матеріял, що доводив вину «Гайлевича» в шпіонажі й дезерції, що перейшов нелегально кордон, про що слідство бувше в справі виправлене посвідчення, написав 13 серпня висновок, формулювавши його таким чином, що не тільки немає фактів для віддання під суд Якубовича-«Гайлевича», але немає і підстав для припущення, що згадані обвинувачені причасні до бандитизму, пропонуючи Гайлевича звільнити, а Дударця Олександра направити в «комдез», справу ж з слідством припинити і здати до архіву.

«Замзавполітполітбюро» «повітуповноважений» по б[оротьбі з] б[андитизмом] член «К[омуністичної] п[артії] (б[ольшевиків]) У[країни]» Колесников-Жансон, ознайомившись з матеріялом і висновками свого заступника, затвердив

його, після чого 14 серпня Якубович-«Гайлевич» був звільнений і по звільненню явився до Дударця Адама, а Дударець Олександр був направлений в «комдез» уездного ЧК, звідки через настирливі домагання Колесникова-Жансона Дударець був перепроваджений в «політбюро», де після переговорів його з «помуповноваженим» Савицьким В'ячеславом і Демичем-Красильниковим був звільнений і наступного дня призначений діловодом групи по б[оротьбі з] б[андитизмом] таращанського «політбюро».

При звільненні Якубовича Красильників-Демич з відібраних у Якубовича грошей і цінностей повернув йому замість двох «п'ятисоток» «миколаївських» совітськими грошима, присвоївши одну золоту обручку і дві короні. Через звільнення Красильниковим-Демичом Якубовича й Дударця Олександра план Грабовського Гаврила про висвободження заарештованих відпав сам через себе.

Спинившись у Адама Дударця, який знав від свого брата хто такий Якубович, його цілі й завдання, Якубович розпочав організацію апарата і призначив Адама Дударця «начхозом» — скарбником «VIII повстанчого району», головним зв'язком між Якубовичем і поодинокими членами організації, а також явкою для поодиноких повстанчих діячів, що прибули до Якубовича з-за кордону.

14 серпня 1921 р[оку] Якубович вирушив до свого заступника Грабовського Гаврила і у нього оселився. Ознайомившись зі зробленою за час його відсутності роботою, Якубович розпочав організацію «VIII повстанчого району» при активній допомозі Грабовського Гаврила, що закликав до себе агронома Таращанського «повземоотдела» Комаху Іллю, призначеного Грабовським начальником зв'язку і Якубович призначив його начальником Стрижанської волості.

Причім Комаха Ілля вибрав собі псевдонім «Мирський» і познайомив Якубовича зі своїм батьком-кулаком відвічником Комахою Іваном, після чого помешкання його стало явкою і пристановищем для членів організації «VIII повстанчого району» і тих, що прибували з-за кордону.

Приїхавши через деяких час до Тимченка, Якубович через Анастасію Тимченко зазнайомився з її братом Дмитром Тимченком, студентом політехнічного інституту, який, як виявилось, був цінним робітником і взявся зв'язати «VIII повстанчий район» зі студентською організацією. Після чого Якубович направився до сотника Ронського Хрисанфа, який погодився взяти участь в організації повстанчого району, і якому Якубович залишив на переховання свої полотняні документи.

«Начадминотдела» Ступницький, не маючи від Якубовича відомостей, надіслав до нього малолітнього, але який встиг вже відзначитися, розвідчика Погорілова Григорія, який і приніс Якубовичу 2,000,000 рублів совітських грошей, олівці і ленти до пишучих машинок, відшукавши його в домі Івана Комахи.

Маючи відомості про Міщанюка Василя, Якубович зв'язався з ним і той, перебуваючи на службі у «райуповноваженного» по б[оротьбі з] б[андитизмом] Чиграя-Воронецького, погодився взяти участь в праці підпольної організації.

З огляду на те, що у начальника секретно-оперативної частини Б[ердичевського] у[ездного] ЧК Рябова був матеріял по обвинуваченню Дударця Олександра, він явившись особисто в таращанське «політбюро» для перевірки факту про роботу в політбюро Дударця Олександра. Запитав з цього приводу Колесникова-Жансона, який йому дав негативну відповідь, не дивлячись на те, що сам

відкомандурував його, Дударця Олександра, до «райуповновадженного» Чиграя-Воронецького, у якого той і служив собі далі, про що було відомо Колесникову-Жансону.

То й же Колесников-Жансон, прибувши по заданню Таращанського «повітсовещания» в Тетіїв для організації «районенсовещания» зустрів Міщанюка Василя. Знаючи його як «петлюрівського» офіцера, призначив Міщанюка «райповноваженим» тетіївського району, який, займаючи посаду в «політбюрі», є в той же час головою «райсовещания».

Підобравши людей, здатних на командні посади, Якубович розбив свій район на 3 підрайони, увівши в кожний по 2 повіти і 2 самостійних підрайони: перший по р[ічку] Рось, і другий на лінії залізничної колії, що входила до «VIII району». В перший підрайон війшли Таращанський і Сквирський повіти, в другий підрайон — Білоцерківський і Канівський повіти, в третій підрайон — Звенигородський і Черкаський повіти. До пороського підрайону відійшли всі села, що на Росі.

Згідно завданням Головного «Повстанчого штабу», район повинен був в остаточному результаті сформувати окрему дивізію, яка мусіла формуватись так: кожний підрайон формує бригаду, повіт формує полк, ділянка формує батальйон, волость формує сотню. Перший район Якубович доручив бандитському отаману Куравському-«Богуну», другий — хорунжому Титаренку-«Ястребу», третій — Титаренку-«Кузьменку», пороський підрайон — сотнику Ронському Хрисанфу.

Начальником Таращанського повіту Якубовський з першого початку призначив Ковтуна — «Вовчика» Микиту, а потім взамін його «райуповноваженного» по б[оротьбі з] б[андитизмом] Міщанюка Василя (тепер померлого) як начальника штабу, а в потрібних випадках Якубович використовував найактивнійшого члена організації Грабовського-«Галайду», який в таких випадках підписувався «Вридначштаба», і помешкання якого було штабом «V повстанського району».

Переховувані в районі Тетіїва бандити Ковальський Іван і Сивковський Микола на пропозицію Міщанюка Василя зустрілися з Якубовичем, який порадив їм амністуватися в інтересах організації у Міщанюка, який їх прийме до «політбюра» і вони зможуть переводити без ризики працю на користь «VIII повстанчого району». На що Ковальський і Сивковський Микола погодилися і явилися з «признанням» до Міщанюка, причому Сивківський приніс з собою кулемет «Шош», украдений ним разом з Кондратом Олександром у тетіївського «райпродкомісара». Міщанюк разом з бандитами з'явився в таращанське «політбюро» і за відсутністю «повітуповноваженого» Колесникова-Жансона, звернувся до його заступника Демича, який в той же день їх амністував і заосмотрив у відповідні документи. Причому Ковальському Іванові видав посвідку, що той здав вінтовку, якої той і не думав здавати. Амністувавши Ковальського і Сивковського, Демич тут же призначив їх: першого на посаду участкового уповноваженного по б[оротьбі з] б[андитизмом], а другого надіслав в розпорядження Міщанюка.

29-го вересня 1921 р[оку] відомий бандитський отаман Куравський разом з членами організації «VIII повстанчого району» Сивковським Миколою, співробітником «Тепо» Мотричем Захаром, Безуглим Антоном і, ухилившимся від суду, Дзигунським Семеном, Дзигунським Юхимом, Шрамкатюком і іншими, доконав озброєного нальоту на Тетіївське єдиноспоживче (Тепо) товариство. Ре-

зультатом нальоту було ограбування 3,535 аршин мануфактури і 2 п[уди] 22 ф[унти] сала. З пограбованої мануфактури Сивківський здав участковому уповноваженому «політбюра» Ковальському Івану 15 аршин мануфактури; фершал тетіївської лічниці Кондрат Олександер, бувший курсі нальоту, одержав декілька аршин мануфактури.

Через декілька днів після доконаного нальоту отаман Куравський улаштував в помешканню члена правління «Тепо» Паламарчука Йосифа випивку, в якій взяли участь Кравець Наум, Безуглий Антін, голова товариства Пивовар Леонтій і Паламарчук Йосиф, причім вони, довідавшись тоді ж, хто доконав нальоту на «Тепо», не заявили про се належній владі, а у Паламарчука Йосифа зі слів учасника нальоту Мотрича Захарія була схована частина награбованої мануфактури.

Дмитро Тимченко, будучи старим підпільним робітником рахував, що скинення совітської влади шляхом озброєної сили. Причому ставленні трудового селянства до соввлади може при щасливому виникові повстання привести лишень до тимчасового панування українських «самостійників» і українська інтелігенція ризикує частину своїх ліпших сил, рішив з відома і згоди Якубовича використати темноту селянства в боротьбі з соввладою. Для чого рівнобіжно з організацією озброєного повстання, переводити строгу агітацію на селі, намагаючись розпалити національний антагонізм українського селянства, доводючи йому, що розвиток українського народу і культури неможливий при існування на Україні соввлади, тому кожний селянин, якому є дорогий «свій нарід» мусить зі зброєю в руках повстати проти соввлади з метою скинення її і встановлення т[ак] зв[аної] УНР.

І, прийшовши до такого вирішення, приступив до підготовки агітаційних сил з осередку студентства таращанського земляцтва, для чого в першу чергу зв'язався з амністованим бандитом, б[увшої] банди Цвітковського, студентом Крицьким Іваном, що був студентом К[иївського] і[нституту] н[ародного] х[озяйства], який виявив свою згоду і пропонував своє помешкання, де переводилась антисовітська робота, розрішались організаційні питання «VIII повстанчого району» і давались керуючі директиви. Причому разом з ним переводили тут працю студенти Бурлай і Сушкевич Максим, що жили вкупі з ним.

Крицький, одержавши інформації від Тимченка, дав йому шифрований лист на ім'я амністованого з ним отамана банди Мартиновського Тимофія, у якому пропонував йому зв'язатись з начальником «VIII повстанчого району» і передати озброєння, спорядження і пишучу машинку, що залишились у нього після амністування. Лист було передано Анастасії Тимченко, а та передала Сухоярському Карпу, учню ставищанської семінарії, для передачі бандиту Мартиновському.

Карп Сухоярський в 1919–1920 роках брав участь в банді Мартиновського і у медвенському повстанню, причому на його помешканні був штаб Мартиновського. Одержавши листа, Сухоярський знищив його в цілях конспірації, а зміст його словесно передав Мартиновському, коли той був у нього в помешканні, який будучи амністованим і перебуваючи на службі в «політбюрі», не доніс владі про існування підпільної організації, про яку він довідався від Сухоярського.

Дударець Олександер прибувший в місточок Бутовку, як «волуповноважений» «політбюро» переводив працю по підготовці повстання і спинившись у

народного судді Янкевича Трифона, що знав про прибуття його з-за кордону нелегально, і не доніс про це, а навпаки погодився прийняти на службу Якубовича, якщо Дударець дасть йому рекомендацію як уповноважений по б[оротьбі з] б[андитизмом].

Розвиваючи дальшу організаційну роботу Якубович зв'язався зі Сватком Захаром і Сватком Арсеном, який в 1919–1920 роках брав участь в повстанню проти соввлади і ні на жодну з мобілізацій її не з'являвся. Сватко Арсен погодився бути начальником таращанської ділянки, що об'єднувала Ставищанську і Стрижевську волості по підготовці повстання, маючи в своюму розпорядженню 2 кулемети. Захарій Сватко, помимо згоди працювати в організації, віддав своє помешкання під явку прибувавших по справам організації, яке й було такою до ліквідації організації «VIII повстанчого району».

Маючи відомості від Грабовського-«Галайди» про Скотницького Марка — сотника XIV пороського полку, поручника старої царської армії, Якубович, після згоди його, призначив Скотницького поки що організатором Юшковецької волості, де він працював як «волстатистик» і переводив роботу по підготовці повстання.

В травні 1921 р[оку] інтернований польською владою Порпленко Андрій подав прохання Ступницькому нач[альника] «админотдела» повстанчого штабу про відправку його додому в Сквирський повіт для підпільної праці. І це прохання Ступницький задовольнив і Порпленко Андрій, одержавши документ разом з Цимбалюком-«Довбнею» Панасом перейшли кордон тим же шляхом як і Якубович-«Гайлевич», перейшовши попереду етапи польських властей.

Діставшись до Сквири, Цимбалюк лишився там, а Порпленко Андрій направився до Чорниша Івана, що проживав у Жидівській Греблі Таращанського повіту, і був субінспктором «уездугроза», який на просьбу Порпленка улаштувати його на службу в карний розшук, не дивлячись на те що знав звідки Порпленко прибув, і з якими цілями, поїхав з Порпленком в Таращу в общежитіє сотрудніков уголовного розиску, де познайомив Порпленка з «замначсудугроза» Кирсановим Віктором і Янковським Дмитром, повідомивши їх причому, що Порпленко прибув нелегально з Польщі і його треба прийняти на службу в «угрозе».

Ці співробітники «угроза» замість того щоб затримати Порпленка Андрія і передати його судові, обміркувавши пропозицію Чорниша, дали згоду допомогти Порпленкові в заняттю посади в «судугроз», пропонувавши йому дістати відповідні документи. В зв'язку з цим Порпленко Андрій взяв у відсутності свого брата Гаврила Порпленка його документи, які при заяві представив в «угроз» через субінспектора Чорниша Івана і за декілька днів був прийнятий спершу на посаду субінспектора в Таращу, а потім у Кошеватому, прибувши туди в цілях конспірації оголився.

Відвідуючи общежитіє сотрудніков «угроза», секретар таращанського «політбюро» Савицький В'ячеслав познайомився з Порпленком через Козарука і тоді ж, довідавшись про прибуття його з Польщі і задачах Порпленка, не тільки не доніс про це, але випадково проговорившись одному зі співробітників «політбюра» про прибуття якогось агента з-за кордону, намагався утаїти джерело відомостей і тим самим Порпленко вживши самих негідних обурюючих засобів провокацій, обміркувано, навмисне назвав перше, що прийшло в голову прізви-

ще Гулевича Миколи, мешканця Таращанського повіту про віщо і написав у заяві. Наслідком чого Богу душею винний Гулевич Микола був заарештований.

На очній ставці Савицький В'ячеслав в самий подлий спосіб запевнював одержання відомостей про прибуття агента і лише завдяки записці, написаній арештованому Гулевичу Миколі, в якій Савицький В'ячеслав просить Гулевича дати неправдиве зізнання, що вигородило б його і за це він постарається звільнити Гулевича, було встановлено негідну ролю Савицького В'ячеслава, що признався у всьому і заявив, що свідомо хотів утаїти одержані відомості від Порпленка з огляду на те, що ненавидить надзвичайно карні органи, в яких йому помимо його волі прийшлося працювати.

В червні, штабом Тютюнника було направлено на Україну для організації «VII повстанчого району» інтернованого «петлюрівця» Ратушного Йосипа, який одержавши документи про призначення начальником «VII повстанчого району», а також мапу «VII повстан[чого] району» за допомогою польських властей перейшов кордон і повинен був явитися до Мордалевича. Але довідавшись, що Мордалевич амністований совітською владою, відбув до себе в м[істечко] Тетіїв, де через деякий час був вибраний в предсидателі «волкомнезама», а після в «предволисполкома».

Примазавшись до соввлади, стоючи на відповідальному посту і не маючи змоги до виконання покладеної на нього «Головним повстанчим штабом» завдання, зв'язався з начальником Таращанського повіту по підготовці повстання Міщанюком Василем і при допомозі його з отаманом Куравським-«Богуном», а потім через того ж Міщанюка зв'язався з начальником «VIII повстанчого району» Якубовичем, в розпорядження якого поступив, видав Якубовичу для організації 250,000 рублів.

На початку вересня 1921 р[оку] до Якубовича прибув командирований з-за кордону для роботи петлюрівський агент Жуковський під псевдонімом «Заморний», який одержав від Якубовича дозвіл поїхати тимчасово до своєї родини, одержав у скарбника організації Адама Дударця-«Лісового» 60,000 рублів, назад не повернувся й не розшуканий.

В середніх числах жовтня 1921 р[оку] адміністративно-організаційним відділом штабу Тютюнника було вислано не раз уже переходивших кордон Погорілова Григорія (що знаходиться під вартою в К[иївського] в[ійськового] о[кругу] Г[осударственного] п[олитического] у[правления]) і Мамлая Івана (помер) до Якубовича, отамана Карого і отамана Левченка з оперативними наказами і закликами до селянства і красноармійців, що призивали їх до повстання і знищення комуністів. Причому один з наказів говорить про об'єднання під час бойових операцій «VII і VIII повстанчих районів» під керівництвом отамана Карого.

Роблючи переходи за кордон і назад, Погорілов і Мамлай находили собі пристановище на помешканні Сватка і Комахи Івана, у якого Погорілов перебував три тижні, а Мамлай з розпорядження Якубовича і Тимченка Івана промешкав там майже місяць. Одержавши відозви з-за кордону, Якубович разом зі своїм заступником «Галайдою» помножив їх і розіслав Дударцям Володимиру, Адаму і Олександру, Савицькому Івану і Міщанюку Василю для розповсюдження.

Савицький Іван прибув з-за кордону в січні 1921 р[оку]. Служив до того в «петлюрівських» частинах; поступив в ставищанську семінарію не амністував-

шись і одержав дві таких прокламації через Яскульську-Грабовську, але відмовився їх прийняти, про що не повідомив владу.

Дударець Володимир, одержавши прокламації для передачі брату Олександру, загубив їх і тоді ж в стінах ставищанської семінарії, учнем якої був Дударець Володимир. Учень Іваненко Роман найшов прокламацію і передав її учневі Пацилю Тихону, який переписав її, повернув Іваненкові Романові один примірник, якого той і знищив. Копію відозви Пациль Тихон передав Бублію, який помножив її і після того прокламації появилися в м[істечку] Ставищі.

Якубович, будучи у Дударця Адама і довідавшись про учителя Ковальчука Тимофія, якого Дударець посвятив в роботу «VIII повстанчого району», навідався до нього і Ковальчук Тимофій погодився бути членом організації і повідомив Якубовича про старого бандитського діяча Слюсаря-«Сорокопуда» Григорія, з яким Якубович доручив зв'язатися Титаренкові-«Ястребу», узнавши пароль від Ковальчука, що Титаренко й виконав і Слюсар погодився охоче взяти участь в роботі організації і був призначений начальником кривецької ділянки.

Вайс Олександр, що служив в Таращанському «політбюрі» як «райуповноважений», будучи звільненим організував невеликий відділ, з яким деякий час переводив грабунки, а потім явившись до Ковальчука Тимофія, з ним направився до Слюсаря-«Сорокопуда» для переговорів про злиття їх відділів в один, на що Слюсар, запідозривши Вайса як агента ЧК, не погодився.

Арештовано Вайса було при вінтовці, шаблі і револьвері. Доконавши ряду злочинів по посаді і втікши з-під варти, бажаючи викупити вину, він надіслав діловодові «політбюра» Пацелю Тихону листа, який було передано Красильникові-Демичу, і в якому йшла мова про існування в ставищанському районі підпільної організації членами, якої є співробітники «політбюра» Пацель Петро, Дударець Олександер та інші, причому Демич на цей лист нічого не робив.

Одержавши розпорядження Ступницького, Якубович командірував до Києва до Тимченка Дмитра Титаренка-«Ястреба», який з'явився на помешкання до Крицького, де він разом з Бурлаєм, ознайомившись з роботою «VIII повстанчого района», подав ряд практичних вказівок.

Зв'язавшись з Крицьким Іваном, підполковником Ковалем-Ковальським призначеним Якубовичем начальником штабу, Якубович свій штаб переніс до м[іста] Білої Церкви. Відвідуючи Дударця Адама, Якубович зв'язався з його сусідом начальником канцелярії Таращанського «повітвоєнкома» Андрієвим Григорієм і його дружиною Агрипиною, яких і ввів в курс роботи «VIII повстанчого району».

Андріїв передав Якубовичу воєнні таємниці, як-то: дислокація військ таращанської залоги і IX кавалерійської дивізії, кількість озброєння міліції і повіт[ового] воєн[ного] комісаріату і мобілізаційний план У[країнської] С[оціалістичної] С[овітської] Р[еспубліки]. Під час наступу Тютюнника Андріїв повідомив Якубовича про пересування дивізії Котовського проти Тютюнника.

В перших числах січня 1922 р[оку] Якубович через Дударця Олександра познайомився з учителем трудової семирічної школи Яковиною Степаном, який погодився взяти участь в роботі підпільної організації. І під псевдонімом «Степок» був призначений Якубовичем начальником Жидівсько-Греблівської ділянки, до якої входили Жидівсько-Гребельська і Кошеватська волості.

На помешканні у Яковини-«Степка» Якубович познайомився з поручником старої російської армії Прокопенком Юхимом, що також вступив у члени організатора Кошеватської волості, Задорожнього Костя, що працював під псевдонімом «Будяк» і мав кулемет «Максима», і організованих ним озброєних людей, про віщо Яковина рапортами доповідав «начповстрайона» Якубовичу.

В січні 1922 р[оку] до Білої Церкви приїхав Лозовик Микола (розстріляний по справі «Козацької ради») для того, щоб зв'язатися з «VIII повст[анським] районом», що йому й вдалося.

19 квітня під час наради «Козацької Ради» був в числі інших членів «Козачої Ради» Якубович, результатом з'їзду м[іж] і[ншим] було підпорядкування «VIII повст[анського] району» в оперативному відношенню «Козачій раді», що поширила свої чини на Правобережну Україну.

По питанню повістки дня про фінанси з'їзд порішив підготовити ряд озброєних нальотів на державні цукроварні, поклавши це завдання на отаманів Бесарабенка, Трейка і Панаса Цимбалюка. Якубович, з'явившись в Таращанський повіт, видав розпорядження по організації через Грабовського «Галайду» про добровільне оподаткування співчуваючих «петлюровщині» елементів.

Наслідком цього оподаткування виявилося, що навіть елемент, що прагне до скинення соввлади з метою матеріяльних вигод, коли діло дійшло до оподаткування, від такого утримався. І Якубовичу удалось зібрати 1 пуд жита, офірований Грабовським Гаврилом, і 9 арш[ин] мануфактури, офіровані членом організації начальником Бузівської волості Батюком «Соколом» Іваном.

30 січня 1922 р[оку] в Білій Церкві було скликано другу нараду «Козачої ради», де Якубович зробив доклад про мізерні наслідки добровільних офір, внаслідок чого нарада постановила доконати в Таращанському повіті ограбування цукроварень, доручивши цю справу Якубовичу і отаманові Трейко. Тоді ж нарада «Козачої ради» постановила змінити схему організації районів на Правобережжі і згідно з цим рішенням «VIII повст[анський] район» в територіяльному відношенню і нумерації був скасований і Якубович був призначений начальником штаба при отамані Куравському призначеному на Таращанський повіт.

Якубович, маючи призначення від «Головного повстанчого штабу» на «VIII район», як начальник його заявив на нараді щодо одержання розпорядження штабу Тютюнника, яке годилось би постановою «Козачої ради», він буде провадити працю і іменувати себе начальником «VIII повст[анчого] району», але в той же час, не бажаючи рвати з «Козачою радою» перебрав від неї призначення умовно, а тому дальші накази по Таращанському повіту Якубовича були з подвійним його «титулом»: «Вридначштаба уезда» і «Нач[альника] VI повст[анського] району».

31 січня повномочний представник безідейной хижої «петлюровщини» відправився в м[істечко] Тетіїв, де на помешканню члена організації, ватажка села Снігурінки Чмиря Платона скликав 18 озброєних своїх прихильників на чолі з Куравським і пропонував доконати нальоту на деніхівську цукроварню, маючи два кулемети «Льюїс» і «Кольт», причому з пропозиції Якубовича всі учасники нальоту повинні отримати по два мішки цукру, а йому, як начальникові, п'ять мішків. Але з огляду на захворювання керівника нальоту отамана Куравського, самий нальот не відбувся.

Бесарабенко, закінчивши поїздку по Сквирщині, прибув до Тетіїва для огляду організації, для чого 11 лютого 1922 р[оку] була скликана нарада відповідальних робітників повітової організації на помешканню Іванюти Омеляна. На цій нараді Якубович був призначений начальником штабу «І району» і на це одержав від Бесарабенка мандат за підписами начальника губ[ерніяльного] центра повстанчих військ Бесарабенка і нач[альника] штаба його Марка за Ч[астиною] 31/19 від 11 лютого 1922 р[оку]. Начальником штабу повіту був призначений замість Якубовича член повітової організації петлюрівський хорунжий Кондрат Олександер «Шахменко» і на це одержав мандат за тими ж підписами від 11 лютого за Ч[астиною] 30/18.

Начальником «І повстанчого району» Бесарабенко призначив студента Крицького Івана, видавши йому мандат на ім'я «Гриви» Івана за тими ж підписами й печатками від 23 лютого за Ч[астиною] 32/21. Переговори Бесарабенка з Крицьким про призначення велися в присутності Бурлая Сидора.

15 квітня 1922 р[оку] бердичівським Гос[ударственным] політ[ичним] управлінням було арештовано начальника групи, в яку входили «VII і VIII повстанчі райони», відомий отаман банди, «петлюрівський» підполковник Яворський Сергій Іванович «Карий», який будучи мобілізований в 1919 році як офіцер старої армії, через два місяці дезертував і влаштувався вчителем на юзефівській цукроварні, зв'язався з ніяким Лютнею і перебрав на себе командування козятинським повстанчим районом, в якому було 500 озброєнних людей, якими він мусів зайняти Козятин.

Приступивши до виконання одержаного завдання, Яворський-«Карий» зв'язався з VII запоріжською, від якої одержав розпорядження відбути на допомогу галиційській бригаді, завданням якої було взяти Бердичів. Виконавши розпорядження дивізії, він направився в зазначений район, де після бою з відступавшими червоними частинами, зайняв м[істо] Бердичів.

Після деяких нових операцій, будучи відрізаним «денікінським» військом від відходивших своїх частин, розпустив бувших при ньому 45 чоловік і нічого не робив до самого наступу поляків. А потім, зустрінувшись з VII запорізькою дивізією, одержав призначення командира бригади. З відступом польських частин, перейшовши зі своїм полком на польську територію, де і був інтернований в таборі Вадовицях.

В лютому 1921 року Яворський-«Карий» був викликаний до штабу Головного Отамана, від якого одержав розпорядження направитись на Україну як командуючий «Північною групою» військ Правобережжя. З'явившись в штаб Тютюнника, одержав від нього призначення командуючого «V районом», на якій посаді пробувши 5 днів, встиг на цей час видати поручнику російської служби Лешко полотняний мандат в тому, що він направляється на Україну для організації повстання проти У[країнської] С[оціялістичної] С[овітської] Р[еспубліки]. Потім Яворський-«Карий» був призначений, згідно розпорядження Петлюри, командуючим «Північної групи», одержавши мандат за підписами Петлюри і Тютюнника.

Після цілого ряду приключок, нарад з сіоністами, сутички з польською владою, Яворський-«Карий» прибув на Україну, об'єднався з отаманом Пугачем-«Кравченком» і Трейком, і об'єднана банда почала ретельно оперувати в Берди-

чівському повіті, доконуючи нальоти на цукроварні і гуральні і на поодиноких красноармійців і мирних горожан.

Підрахувати кількість доконаних ним нальотів сам «Карий» не є в змозі. По відомостям київського Г[осударственного] п[олитического] у[правления], з'єднаною бандою Яворського-«Карого» за 1921 рік було доконано 10 озброєних нальотів, ряд убивств і ограбувань.

В вересні 1921 року між «Карим» і його об'єднаннями Кравченком і Трейком виник розрив з-за пограбованого цукру. Оперуючи з бандою в Бердичівському повіті «Карий» заглянув в Таращанський повіт, щоби зв'язатися з «VIII повстанчим районом». Заявився до Ковтуна-«Вовчика» Микити, який інформував його про хід праці «VIII повстанського району» і прохав «Карого» дати для потреб району декілька коней, і це прохання «Карий» задовольнив, лишивши Ковтуну «Вовчку» трьох коней.

Не дивлячись на спроби як «Карого» так і Якубовича побачитися, їм до арешту не повелося. Арештований на помешканні Грабовського-«Галайди» Якубович пробував утаїти своє прізвище назвавшись «Колтуновським», що підтверджували заарештовані Грабовський Гаврило, Грабовський Олександр, Тимченко Дмитро і Тимченкова Анастасія, що були активними членами організації і лишень випадково заарештованими.

Якубовича виказав Дударець Олександр, завдяки цьому повелося виявити канцелярію штабу «VIII повстанчого району» на помешканню Грабовського Гаврила, яку було опечатано, але жінка Грабовського Гаврила Крупська Лідія, розміркувавши, що можуть прийти для переведення трусу, виламала шматок скла в вікні, що було в запечатаній кімнаті і витягши весь матеріял, що там був і виявляв організаторів і учасників, занесла його в ліс до Войновського Валентина, але, не заставши його, прохала його дружини сховати на час принесений нею жмут.

На другий день по арешті Якубовича-«Колтуновського» повелося встановити зникнення канцелярії штабу, а також винуватця цьої обставини і заарештувати Крупську Лідію, яка в мент арешту призналася в доконаному злочині і вказала місце находження схованої нею канцелярії «VIII повстанського району» цілого ряду осіб. Під час ліквідації підпільної організації повелося виявити й забрати: 5 кулеметів, 30 револьверів різних систем, 1 скриньку набоїв до кулеметів «Льюїс», 60 рушниць, 3 гранати, 5 шашок (підривний матеріял) та інше.

На підставі викладеного ревтрибунал рахує пред'явлене обвинувачення членам організації: 1) Якубовичу Миколі, 2) Яворському-«Карому» Сергію, 3) Грабовському Гаврилу, 4) Ратушному Йосипу, 5) Ронському Хрисанфу, 6) Дударцю Адаму, 7) Дударцю Олександру, 8) Кондрату Олександру, 9) Порпленкові Андрію, 10) Савицькому В'ячеславу, 11) Крицькому Івану, 12) Колесникову-Жансону Степану, 13) Красильникову-Демичу Михайлу, 14) Чиграю Воронецькому Василю, 15) Ковтуну Микиті, 16) Тимченку Анастасії, 17) Тимченкові Дмитрові, 18) Пацелю Петру, 19) Кирсанову Віктору, 20) Козаруку Пилипу, 21) Чорнишу Івану, 22) Янковському Дмитрові, 23) Слюсару «Сорокопуду» Григорію, 24) Сваткові Арсену, 25) Сваткові Захару, 26) Комасі Іллі, 27) Комасі Івану, 28) Скотницькому Маркові, 29) Сивковському Миколі, 30) Ващукові Івану, 31) Титаренкові Антону (начальникові п'ятигорської ділянки «VIII повстанчого

району»), 32) Прокопенкові Юхиму (члену організації), 33) Задорожному Костянтину (організатору Кошеватської волості), 34) Яковині Степану (начальнику Жидівсько-Гребельської ділянки), 35) Ковальському Івану (члену організації банди «Сокола»), 36) Вайсу Олександру, 37) Мартиновському Тимофію, 38) Бондаренкові Андрію (член організації), 39) Андрієву Григорію, 40) Тюпі Методію (член організації), Яремчуку Павлу (член боївки), 42) Бабію Федору (член організації) 43) Голенкові Кіндратові (член організації), 44) Романюку Мосію (начальник тетіївської ділянки), 45) Мотричу Захарію, 46) Ростовському Якиму (зв'язок з Слюсарем-«Сорокопудом» по паролю «Бунчук»), 47) Литвиненкові Роману (член Титіївської організації), 48) Кравцю Науму (теж), 49) Недзельській Явдосі (що викрала у свого батька, секретаря «волисполкома» печатку, заготовила бланки і передала через Дударця Олександра Якубовичу), 50) Шельменковій Цимбалюк Ользі (сестра помершого в ДОПР Трейка Панаса-Цимбалюка, що охороняла у себе на помешканню виявлену канцелярію штаба Трейка), 51) Бурлаю Сидору, 52) Завадському Петру, 53) Білику Василю, 54) Іванюті Омельяну, 55) Загаєвському Стратону (член організації), 56) Міщанюку Мосію (теж), 57) Безуглому Антону, 58) Палієнковій Ользі (зв'язок з бандитами Басарабенком, Якубовичем і Трейком, переводила в школі антисовітську працю), 59) Лопушанському Івану, 60) Ковальчуку Тимофію, 61) Васьковському Данилу (член організації, тримав своє помешкання для явок), 62) Березовському Григорію (член організації, тримав своє помешкання для явок, де було виявлено переховування озброєного бандита Сивковського), 63) Дударцю Володимиру, 64) Грабовському Олександру (член організації), 66) Доценкові Купріяну (начміліції, обіцяв заосмотрити організацію зброєю), 67) Сухоярському Карпові, 68) Сенкевичу Михайлу (бувший ад'ютант гетьмана Скоропадського, тримав зв'язок з Ронським Хрисанфом), 69) Корнієвському Олексі (дезертував і захопив з собою «Льюїса», переданий в банду Трейка), 70) Бондаренкові Роману, 71) Вакуленкові Івану, 72) Мартинюку Михайлу, 73) Кравцю Омельяну, 74) Набекало Івану, 75) Ференцю Федору, 76) Дударцевій Марії, 77) Гаськевичу Адаму, 78) Андрієвій Агрипині, 79) Безуглому Методію, 80) Ронській Софії, 81) Паламарчук Олександрі, 82) Тимченку Івану — ревтрибунал рахує пред'явлення обвинувачення доказаним.

Також доказаним відносно всіх інших обвинувачених в сій справі, виключаючи обвинувачених: Стерцева Федора, Чеснокова Кузьми, Гуменного Фока, Писарця Григорія, Мислинської Людмили, Андрущука Луки, Савицького Трофима, Кондтратовича Данила, Лісовчука Корнія, Недужого Олександра, Немеха Сидора, Кульчицького Тимофія, Крупка Антона, Хом'яка Василя, Гонтарука Степана, Медведіва Івана, Музиченка Кіндрата, Смілковського Дмитра, Пелехи Степана, Бурлая Олександра, Завадського Мар'яна, Палієнка Павла, Панченка Степана, Сулковського Костя, Поліщука Онуфрія і Павлова Трохима відносно яких обвинувачення не встановлено.

На підставі всього вищевикладеного ревтрибунал, керуючись соціалістичними правоусвідомленням і інтересами працюючих і революції, приговорив:
1) Яворського «Карий» Сергія Івановича, 32 роки, полковника «петлюрівської» армії, уродженця Кам'янець-Подільської губернії Вінницького повіту;

2) Якубовича Миколу Сергієвича, 28 років, він же «Невідомий», «Гайлевич», «Колтуновський», офіцера старої армії, уродженця Под[ільської] губ[ернії] Ямпільського повіту;
3) Грабовського «Галайда» Гаврила Григоровича, 26 років, уродженця Київської губ[ернії] Таращанського повіту;
4) Ратушного Йосипа Пилиповича, 23 роки, хорунжого «петлюрівської» армії, уродженця м[істечка] Тетіїва Таращанського повіту Київської губ[ернії];
5) Ронського Хрисанфа Архиповича, 28 р[оків], сотника «петлюрівськ[ої]» армії, уродженця Київської губ[ернії] Білоцерківського повіту;
6) Дударця Адама Аполоновича, 32 р[оки], урядовця військового часу, уродженця м[іста] Таращі Київської губ[ернії];
7) Дударця Олександра Аполоновича, 22 р[оки], хорунжого «петлюрівської» армії, уродженця м[іста] Таращі Київської губ[ернії];
8) Кондрата «Шахменко» Олександра Семеновича, 21 р[ік], хорунжого «петлюрівської» армії, урodж[енця] Київської губ[ернії] Таращанського повіту;
9) Порпленка Андрія Миколаєвича, 22 р[оки], урodж[енця] м[іста] Канева Богуславського пов[іту], Київської губ[ернії];
10) Савіцького В'ячеслава Павловича, 23 років, студент К[иївського] і[нституту] н[ародного] х[озяйств]а, урodж[енця] Київської губ[ернії];
11) Крицького «Грива» Івана Дороховича, 22 років, урodж[енця] Київської губ[ернії];
12) Колесникова-Жансона Степана Михайловича, 28 рок[ів], урodж[енця] Чернігівської губ[ернії];
13) Красильникова-Демича Михайла Григоровича, 25 рок[ів], урodж[енця] Чернігівської губ[ернії];
14) Чиграя-Воронецького Василя Володимировича, 25 р[оків], урodж[енця] Чернігівської губ[ернії];
15) Ковтуна «Вовчик» Микиту Павловича, 25 р[оків], офіцера старої армії, урodж[енця] Таращанського пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
16) Тимченка «Белазеров» Дмира Івановича, 21 р[оку], студента;
17) Тимченкову Анастасію Івановну, 24 р[оків], урodж[енця] Таращанського пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
18) Пацеля Петра Андрійовича, він же Поліщук, 25 р[оків], офіцер російської служби, урodж[енця] Таращ[анського] пов[іту], Київ[ської] губ[ернії];
19) Кирсанова Віктора Петровича, 25 р[оків], офіцера російської служби, урodж[енця] Таращанського пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
20) Козарука Пилипа Григоровича, 30 р[оків], урodж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губер[нії];
21) Чорниша Івана Федотовича, 22 р[оків], урodж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
22) Янковського Дмитра Петровича, 27 р[оків], урodж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
23) Слюсаря («Сорокопуд», «Благословенний») Григорія Леонтовича, 42 р[оків], урodж[енця] Білоцерківського пов[іту] Київ[ської] губ[ернії],
24) Сватка Арсена Борисовича, 25 р[оків], урodж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];

25) Сватка Захарія Борисовича, 32 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
26) Комаху Іллю Івановича, він же «Мирський», 24 р[оків], агроном, уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
27) Комаху Івана Івановича, 54 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
28) Скотницького Марка Никифоровича, 27 р[оків], поручника старої армії, уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
29) Сивківського Миколу Йосиповича, 19 р[оків] уродж[енця] Тетіївської вол[ості] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
30) Ващука «Сокол» Івана Юхимовича, 19 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
31) Титаренка «Свободін» Антона Степановича, 25 р[оків], офіцера, уродж[енця] Білоцерківського пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
32) Задорожного «Будяк» Костя Іларіоновича, 24 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
33) Прокопенка Юхима Степановича, 27 р[оків], поручник, уродж[енця] Богуславського пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
34) Яковину «Степок» Степана Кіндратовича, 22 р[оків], учителя, уродж[енця] Богуславського пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
35) Ковальського Івана Степановича, 27 р[оків], уродж[енця] Бердичівського пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
36) Вайса Олександра Олександровича, 22 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
37) Мартиновського Тимофія Івановича, 27 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
38) Бондаренка Андрія, 26 р[оків], підпоручника, уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
39) Андріїва Григорія Андрійовича, 34 р[оків], урядовця військового часу, уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
40) Романовського Бориса Антоновича, 24 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
41) Гібултовського Ульяна Семеновича, 23 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
42) Чмиря Платона Пилиповича, 24 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
43) Тюпу Методія Григоровича, 26 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
44) Яремчука Павла Феодоровича, 24 р[оків], уродж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
45) Бабія Федора Івановича, 25 р[оків];
46) Галенка Кіндрата Кириловича, 23 р[оків];
47) Романюка «Біда» Мусія Онисимовича, 32 р[оків];
48) Мотрича Захарія Андрійовича, 19 р[оків], уродж[енця] Білоцерківський пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];

49) Ростовського Якима Опанасовича 43 р[оків], урodж[енця] Білоцерківський пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
50) Литвиненка Романа Григоровича 22 р[оків], урodж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
51) Кравця Наума Йосиповича 20 р[оків];
52) Недзельську Явдоху Іванівну, 19 р[оків];
53) Шельменко-Цимбалюк Ольгу Петровну 43 р[оків];
54) Бурлая Сидора Онисимовича, 21 р[оку];
55) Безуглого Антона Петровича, 18 р[оків];
56) Завадського Петра Даниловича, 24 р[оків];
57) Білика Василія Ільковича 45 р[оків];
58) Загаєвського Стратона Арсеновича 18 р[оків];
59) Іванюту Омельяна Яковлевича 21 р[оку];
60) Міщанюка Мусія Никоновича 22 р[оків], урodж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
61) Ребицького Юрія Кузьміча, 19 р[оків];
62) Палієнкову Ольгу Василівну, 24 р[оків];
63) Лопушанського Івана Антоновича 19 р[оків];
64) Ковальчука Тимофія Самійловича, 21 р[оку];
65) Васьковського Данила Матвійовича 49 р[оків];
66) Березовського Григора Тимофієвича 33 р[оків];
67) Дударця Володимира Аполлоновича, 20 р[оків];
68) Паламарчука Трифона Федоровича, 19 р[оків];
69) Грабовського Олександра Григоровича, 22 р[оків];
70) Доценка Купріяна Ларионовича 26 р[оків];
71) Сухоярського Карпа Ларионовича;
72) Сенкевича Михайла Федоровича, 27 р[оків], урodж[енця] Білоцерківського пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
73) Корнієвського Олексу Яковлевича 19 р[оків];
74) Бондаренка Романа Денисовича, 24 р[оків];
75) Вакуленка Івана Федоровича, 28 р[оків];
76) Мартинюка Михайла Юхимовича, 23 р[оків];
77) Кравця Омеляна Федоровича, 24 р[оків];
78) Набекало Івана Сергієвича, 23 р[оків];
79) Ференця Федора Миколайовича, 23 р[оків];
80) Дударцеву Марію Григоровну, 22 р[оків];
81) Гаскевича Адама Петровича, 34 р[оків];
82) Андріїву Агрипину Василівну, 35 р[оків];
83) Безуглого Методія Петровича, 19 р[оків];
84) Ронську Софію Архипівну, 18 р[оків];
85) Паламарчукову Олександру Савовну, 42 р[оків];
86) Тимченка Івана Мосієвича 50 р[оків], урodж[енця] Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії];
87) Пацеля Тихона Олексовича 21 р[оку], і
88) Бублія Андрія Митрофановича, 20 р[оків]

як членів підпільної організації, що ставить собі метою скинути владу робочих і селян і як ворогів працюючих піддати найвищій мірі кари — розстріляти.
Обвинувачених:
89) Пивовара Леонтія Гнатовича, 30 р[оків];
90) Паламарчука Йосипа Марковича, 40 р[оків];
91) Шварценберга Григорія Антоновича, 28 р[оків];
92) Середу Олександра Пилиповича, 31 р[оку];
93) Янкевича Трифона Андрійовича, 32 р[оків];
94) Крупську-Грабовську Лідію Родіонівну, 23 р[оків];
95) Дударцеву-Декало Ольгу Аполлонівну, 26 р[оків], і
96) Савицького Івана Павловича, 20 р[оків], Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії]

піддати примусовим роботам з позбавленням свободи зі строгою ізоляцією терміном на 5 років кожного.

Обвинувачених:
97) Сушкевича Максима Йониковича, 22 р[оків], і
98) Цимбалюкову Варвару Петровну, 20 р[оків], Таращ[анського] пов[іту] Київ[ської] губ[ернії]

піддати примусовим працям з позбавленням свободи зі строгою ізоляцією терміном на 3 роки кожного.

Обвинувачених:
99) Пузицького Павла Григоровича, 24 р[оків]

піддати примусовим роботам з позбавленням свободи без строгої ізоляції терміном на 3 роки.

Обвинуваченого:
100) Ронського Олександра Архиповича

піддати примусовим роботам з позбавленням свободи без строгої ізоляції терміном на 3 роки.

Обвинувачених:
101) Качерука Антона Миколаєвича, 18 р[оків], і
102) Іваненка Романа

піддати примусовим роботам з позбавленням свободи терміном на 5 років кожного, але з огляду на признання і розкаяння обвинувачених в злочині і на пролетарське їх походження, приговор рахувати умовним, який належить привести в виконання на разі обвинувачені повторять злочини в указаний термін.

Обвинувачених:
103) Арончавську Генрику Томашівну, 36 р[оків];
104) Ільченка Івана Гарасимовича, 40 р[оків];
105) Бателюка Івана Арсеновича, 23 р[оків];
106) Слухая Михайла Даниловича, 28 р[оків];
107) Пендюру Кузьму Лавриновича, 19 р[оків] і
108) Григоренка Пилипа Яковича, 28 р[оків]

піддати примусовим роботам з позбавленням свободи терміном на два роки кожного.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 128. — Арк. 1–12.

ЗВІТ ВІД 5 ЛИСТОПАДА 1922

На днях прибув з м[іста] Одеси до м[істечка] Підволочиськ один купець-єврей, який передає слідуючі відомості.

Голод на Україні

В одеськім і миколаївським районі становище в харчовому відношенню критичне. Вже зараз голод в багатьох місцях перевищує тогорічний. Люди страждають не тільки від голоду, але і задля браку одягу, обуві і білизни. Брак білизни дається страшно відчувати в дитячих притулках і по шпиталях. Дуже часто можна стрінути, що хорі по шпиталях лежать без білизни і постелі прикриті лахміттям. Наступають холодні дні. Зима за плечима, а она буде ще тяжча від минулої. Большовицька преса подавала не раз відомості про те, що завдяки совітській владі, яка прийняла самих рішучих заходів для підтримки посівної кампанії земля здебільш була засіяна. Ці відомості однак зовсім неправдиві, бо в порівнянню до 1921 року в цьому році не засіяно навіть четвертої части земельної площі. В районі Тирасполя голод єще більший ніж в Одесі. Прибувші особи з Запоріжжя і Криму до Одеси оповідали, що там голод приймає величезні розміри вже тепер і що становище тих районів так страшно загрожене, що коли не наспіє негайна допомога, то більша половина населення загине від голоду і холоду.

Допомогова акція

Закордонна допомогова акція полегшила де в чім долю голодуючих в м[істі] Одесі, особливо дітей, але це є тільки капля в море біди і нужди. В Одесі відкрито дитячі їдальні, а при них амбулятроні пункти з лікарем та аптекою. Дітям роздавано консервованого молока та розділено також і трохи одягу, приблизно 1,000 комплектів. Їдальні забезпечено на деякий час харчовими продуктами. Між населенням розділювано також борошно і цукор, які-то продукти прислав до м[іста] Одеси представник Міжнародного червоного хреста Качевері. Зараз укладають списки дітей, яких за посередництвом Міжнародного червоного хреста мають відправити за кордон. Перший транспорт, складаючийся з 500 українських дітей, єще не може виїхати, позаяк не вдалося дотепер одержати дозвіл на переїзд від румунської влади через її територію. Рівночасно з допомоговою акцією в м[істі] Одесі відбувалася відповідна акція в Миколаєві, Херсоні, Єлисавет[град]і, Тирасполі як також в містечках лежачих в районі цих міст. Значну допомогу вислано особливо в Рибницький повіт.

Мобілізація на Україні

На Україні переводиться мобілізація 1901-річника. Мобілізованих відправляють до Сибіру, а натомість мобілізованими в Росії колонізують Україну. Такі мобілізовані прибувають великими транспортами на Україну, привозячи зі собою своїх жінок і дітей. Разом з тим большовики реквізують по домам для прибувших мобілізованих росіян і їх жінок та дітей одяг і обув. Ця голодна саранча призначена, очевидно, не тільки для несення військової служби, але єще більше для колонізації України.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 831. — Арк. 54.

ЗВІТ ВІД 8 ЛИСТОПАДА 1922

Переклад з московського

Справа «петлюровської» підпільної контррозвідки в м[істі] Києві

«Пролетарская правда» в ч[астині] 197 помістила від повищим заголовком слідуючу статтю:

«1-го вересня о 5 год[ині] по полудню в надзвичайній секції військового відділу губревтрибуналу почалась слуханням справа про “петлюрівську” підпільну контррозвідку в м[істі] Києві. На лаві підсудних шістнадцять людей. Серед них полковник генерального штабу царської, “денікінської” і “петлюрівської” служби Олексіїв Віктор, що прибув для праці на Україну яко начальник контррозвідки по мандату VI польської армії (II відділу) за ч[астиною] 625 і мандату Тютюнника за ч[астиною] 347; б[увший] помічник начальника і арт[илерійської] школи підполковник Пісятек Павел; прибувший з Польщі від УНР з рожевим білетом (спеціально для шпигунів) II відділу VI польської армії Афанасіїв Микола та інші. З оголошеного на суді обвинуваченого акту чується, що всі обвинувачені визнали свою вину. Серед речових доказів (мандатів і складених шифрів та документів II відділу) фігурують отруєні сильнодіючою отрутою цигарки. Лише тепер по оголошенню судового акту та з початку судового слідства вияснюються обставини трагічної смерті зам[існика] пред[сидателя] “губчека” т[овариша] Кравченка і співробітника т[овариша] Янковського, що загинули на бойовім посту при ліквідації вищеназваної організації і арешті найбільш активних її членів».

«Письма в редакцию»

В тій-же самій газеті під повищим заголовком була також напечатана стаття з очевидною тенденцією, склонювати заарештованих повстанців до зізнань, роблячи їм надію, що коли «щиро розкаються», то пролетарська справедливість їх помилує або тільки до малої кари їх присудить. Зміст статті слідуючий.

«Поважний тов[аришу] Редакторе. У відділі “Судебная хроника” редагуємої Вами газети “Пролетарской правды” від 13 серпня уміщено було замітку під заголовком “Отголоски петлюровщини”, в якій розповідається про заслухання в київськім губревтрибуналі справу по обвинуваченню гр[омадянина] Падалки Миколая в політичному бандитизмі і яка уявляє це діло в ганебному неправдивому світлі.

Зі всього видно, що автор замітки писав її на підставі лише одного обв[инувачувального] акту і приговору трибуналу не познайомившись з матеріялом, здобутим судовим слідством, і не познайомивши через те й читачів з тим матеріялом. А між тим нам, трибунальцям, це особливо видно, ніколи не можна судити про справу тільки з обв[инувачувального] акту пропустивши судове слідство, бо тоді приговор в більшості випадків не буде зрозумілим. Так виходить і в цій замітці.

Повідомивши на початку її, що Падалко, б[увший] офіцер царської армії, перейшовший до Петлюри “совершил с отрядом головокружительный рейд, стоивший многих жизней рабочих и крестьян”, автор замітки повідомляє в кінці її, що трибунал приговорив Падалку на 3 роки умовно. Обуруючи м’який революційний трибунал, орган революційної розправи до ворогів революції. Чи не правда? Але це може так здаватися, бо замітка газети замовчує про судове слідство.

Революційний трибунал — орган революційної розправи — суворо розправляється з ворогами робочих і селян, але він проявляє справедливість, пролетарську справедливість до щиро розкаявшихся. Немилосердно караючи геть аж до фізичного знищення ворогів революції, бо цього владно вимагають її інтереси. Ревтрибунал в своїх приговорах, керуючись інтересами революції, розглядає в кожному окремому випадкові, яку небезпеку уявляє для цих інтересів той чи інший обвинувачений.

Судове слідство по даній справі встановило, що Падалко Микола, б[увший] офіцер царської армії, поступив у банди Петлюри, не бажаючи йти з Денікіним. Посланий в штаб Тютюнника Падалко займається там технічною роботою, будучи коректором при штабі, і в листопаді 1921 року ранений випадковою кулею в ногу, попадає до нас в полон. Перепроваждений до "Особого відділу" Микола Падалко щиросердечно розповідає про свою службу, про зроблене і це ж щиросердне розкаяння він виявляє і на судовому слідстві. І трибунал беручи під увагу, що Падалко до суду просидів 9 місяців під вартою, що він щиросердечно признався, що він був у Тютюнника пасивним технічним робітником, хоча з огляду на свою військову освіту міг би заступити більш відповідальний пост, що він інвалід і небезпеки для республіки не уявляє, виніс Падалці умовний приговор.

От правдивий стан річей, от яка картина злочину Падалко, що вияснилась в результаті судового слідства, і в цілях істини прошу зазначити це в "Пролетарській правді".

(підпис) І. М.»

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 831. — Арк. 41–42.

ЗВІТ ВІД 28 ЛИСТОПАДА 1922 (1)
Відповідь на ноту повноважного представника У[країнської] С[оціалістичної] С[овітської] Р[еспубліки]

30 вересня 1922 року

В своїй відповіді на ноту д[обродія] Шумського, представника У[країнської] С[оціалістичної] Р[адянської] Р[еспубліки] в Польщі, я хочу зазначити, що він чимало пропустив і не зазначив із моєї повстанчої діяльності.

Підтвердження моїх слів знайти можна на документах, які одібрано було од мене при переході кордону польською владою. Переходити кордону я не мав наміру. Через те не захопив всіх своїх документів, але і ті що є служать яскравим доказом політично-повстанчого руху з січня 1921 року.

Винить повстанчу організацію Поділля і Київщини в кримінальних злочинствах можуть тільки кримінальні люди, грабіжники до мозку кісток, що намагаються вихопить з-під нас політичну підставу, ту відданість справі визволення, пограбованого червоними грабіжниками українського народу, за котрий ми отрядами зимою і літом 2 роки були в голоді, в холоді, в нерівній боротьбі з нашими катами. За нами був і є нарід, за нами всі інші нації, які існують на терені України не тільки українці, але й поляки, й жиди.

Якби ми боролись без ідеї, без лозунгів нашого поневоленого українського народу, а були злочинці, то існували б тільки 1–2 доби. Нарід би нас продав, без допомоги большо[вицького] радянського війська, сам би нас знищив. Та ні, на

Україні загони нашої організації підтримуємі народом, ведуть і зараз запеклу боротьбу і вона буде там кипіти, доки пануватимуть брехуни-грабіжники окупанти своїх борців не продав червоним катам український нарід на протязі 4-х років боротьби, не показав їм постою отрядів на протязі 2-х років.

Тоді У[країнська] С[оціалістична] Р[адянська] Р[еспубліка] — руські окупанти — думають скористуватися непоінформованістю польського уряду, який видасть їм найлютішого їхнього ворога. Хоч би це і сталось, то мало порадує комуністів, бо погасить того революційно-повстанчого пожару, який охопив Поділля і Київщину, де оперують мої піші і кінні повстанчі загони, руським окупантам ніколи не вдасться. Надати ж нам уголовну окраску їм ніколи не вдасться, бо це так далеко від нас як небо від землі. Уголовні злочинці можуть бути по 2–3 особи, а не цілими загонами кінноти при кулеметах.

Представник У[країнської] С[оціалістичної] Р[адянської] Р[еспубліки] не зазначив, що мною торішнього року в березні місяці був розстріляний голова «губчека» Поділля т[овариш] Соколов, голова «губвиконкому» Поділля (прізвища не помню), воєнком К[иївського] в[ійськового] округу, уповноваж[ений] по боротьбі з «бандитизмом» Поділля т[овариш] Сердюков в серпні [19]21 р[оку], нач[альник] снабж[ения] XVII кав[алерійської] див[ізії] в районі Козятина в червні торішнього року.

21 серпня тор[ішнього] р[оку] був зайнят м[істечко] Янів і ст[анція] Холонівську, де вирізана «отрочека», була знищена ст[анція] Уладівка і розстріляні тільки ті червоноармійці, що грабували батьків повстанців.

В серпні [19]21 року був бій з IX і X полками на Кипоровім яру біля Уладівки вбито скілька червоноармійців і червоних командирів.

2 вересня [19]21 року був бій з IX полк[ом] черв[оних] каз[аків] біля Треповського майдану, вбит один кр[асний] команд[ир] і десять красноармійців.

В с[елі] Кусиківцях Літинського повіту зі своєї піхотою 65 козаків 22 жовтня 1921 року напав на IX кінний полк і захопив зброю і одяг — обоз — цим відтягнув кінну бригаду, яка преслідувала Паліц І (торішньої осені 20 грудня [19]21 року був бій з XII і XI чер[воними] козачими полками в лісі біля с[ела] Дяківець цілий день, вбито вісім коней і 21 красноармієць).

«Наркопрод» комісії т[овариша] Александрова «профгруп» ч[астини] 14 за «продналог» в с[елі] Сталійовім Майдані Летичівського повіту розстріляно дев'ять селян. За це мною розстрілян терористичним способом нач[альник] «продгрупи» т[овариш] Ланов і захоплен ручний кулемет.

Комуністичні політичні органи всіяли шпигами-«сексотами» «політбюра» і «губчека» весь нарід, всі села. В кожнім селі большовики намагаються мати секретного сотрудника. Ми, за допомогою своїх людей в «губчека» і в повітових «політбюр» і в військових «Особих відділах», діставали списки секр[етних] «таких сотрудників». В списку були і селяни, і євреї і т[аке] ін[ше].

Діставали мої люди списки комуністів. По селах о комуністичні ячейки 5–15 і до 30 осіб. Цих осіб мною був дан наказ нищити. Робилось це весь час боротьби, робиться і зараз повстанчими загонами.

5 березня я мав бій зі збірними отрядами ЧК і латишами на х[уторі] Гаврищівка, ворогів було 250 кінних і 5 кулем[етних] тачанок. Цей отряд втратив одного кулемета, 15 коней і 30 душ раненими і вбитими.

9 березня на Кипоровім яру під Уладівкою Вінницького повіту від 7 год[ини] ранку до 8 вечора без перерви тягся кипучий бій з бригадою червоного козацтва (IX і X полками). На 15 підвід було взято вбитих і ранених большовиків і відпроваджено до Вінниці.

В березні 23 числа мною зроблено напад на «лехардів» і корпус в с[елі] Бухнах під м[істом] Летичівом з метою захоплення коней і сідел, бо наставала весна і нам потрібно було робить великі рейди з організаційною метою. Захоплено 40 сідланих коней і 60 полонених. З них політрука розстріляно, а останніх, з метою агітації після моєї до них промови, одпущено.

З м[іста] Летичева, коли ми були од него в 15 вер[стах], було відкрито гарматну стрілянину. Взявши коні, я поїхав по місцевих наших організаціях, мав скілька дрібних сутичок з кіннотою I корпуса.

В с[елах] Грузькім Майдані, Бруслинові, <…>, Пеньківці і Супрунові на Пасху на другий день мною було розстріляні агенти «подгубчека», троє слідчих утекло.

В с[елі] Бруслинові захопив штаб X чер[воного] коз[ацького] полка, який їхав на празники в м[істечко] Янів. Командира полка, т[овариша] Святогора, його ад’ютанта і командира I дивізіона було розстріляно. Большовицький IX і X полки почали преслідувати мій отряд днем і ночью. В досаді під с[елом] Новою Гутою Кожух[івської] волості Літин[ського] повіту I дивізіон був загнаний в болото і весь знищен. II дивізіону вдалося утекти (IX полка). Це було в кінці квітня.

В контакті зі мною працювали Летичівська, Жмеринська і Могилівська організації під проводом сотника Петра Погиби. 5 травня Погиба і кілька представників з других повітів приїхали до мене на замовлене місце. На цих зборах я прийняв керування всьою повстан[ською] справою на Поділлю. Не вспіли ми розійтись большовицький X полк II дивізіон IX полка і летичів-літинський збірний отряд по боротьбі з партизанами зробили на нас наскок. Ці всі сили були мною розбиті, вбито командира IX полка і захоплено I кулемета «Льюїса» і 10 коней. Цей бій був біля Літинецького Майдану Літинського повіту, тягся 5 годин. Опісля я поїхав рейдом, обеззброював дрібні отряди і садовив піхотинців людей на коні. За 2 тижні об’їздив 6 повітів.

Під час рейду підміняли коні в «совхозах» і брали коні під нових кіннотників, рахуючи «совхоз» державною інституцією ворожого державного строю. Теж саме робили з районними філіями «Наркомпрода». Приватно не був ніхто ані ограбований, ані розстріляний.

Радянський уряд уголовному елементу потакує, бажаючи цим скомпромітувати нас. Кримінальних злочинців большовицькі ЧК і «політбюро» завше випускали і давали їм завдання грабувати селян. Мною був видан наказ к[оманди]рам повст[анських] отрядів, щоб такий елемент брать під свій вплив або нищити. Цей наказ є при наших документах.

Бачучи що не можна під нас підкопаться, жмеринське «політбюро» вислало на шосе Бар — Нова Ушиця вісім перевдягнутих чекістів, котрі почали грабить жидів і селян. Уголовний розиск м[іста] Бара перевдягся, і зі зброєю іде на тій дорозі, думаючи половить «бандитів». Чекісти нарвались на уголовний розиск, який постріляв і поранив скілька чекістів. Вияснилось, що «своя своих не познаша». Це було в перших числах серпня ц[ього] р[оку].

Повернувшись з рейду і відділивши від себе Летичівський отряд, 20 травня я поїхав в Літинський повіт. За нами двигалось 6 полків II червоної дивізії і частина XXIV самарської залізної (XXIV кав[алерійський] полк і кінні розвідки зі всьої дивізії). Один селянин с[ела] Дяківіць сотруд[ник] «Особ[ливого] відділу» II черкаської дивізії, підвів нас до большовицької частини.

Зав'язався смертельний бій в 4 годині по полудні. Зі мною було 52 кінотники. Напад зроблено несподівано і коні утікли. Вдалось зловить 23 коні. Решта козаків половили коні далеко од нас і участи в бою не прийняла. Ті що зі мною 22 козаки винесли всю тяготу боя. Так битись можуть дійсно тільки ті, хто ненавидить ворогів і бажає волі своєму народові, життя для цього не шкодуючи.

Описувать не буду, але скажу, що військова історія не знає подібних випадків, щоб обороняючись 23 чоловіка відбивали до 3,000 кінноти і вигнали їх фактично з ліса. На наше щастя скоро стало вечоріти. В результаті вбито большовиків 97, ранено — 130–132, коней набито на 3 повних фури сідел. Вбит другий ком[андир] IX полка і командир бригади (IX–X полка). В нас вбито 2 козаки, один з них сам застрілився. Так битись грабіжники-злочинці не можуть.

Чому представник У[країнської] С[оціалістичної] С[овітської] Ф[едеративної] Р[еспубліки] не зазначив, що мною розстріляні команди LXX бригади т[овариш] Александрович. А ось через що. Цей комуніст торішнього року знищив 9 сіл Ушицькім і Кам'янецькім повіті за що отримав ордена Червоного прапора від Троцького. За цей вчинок він був мною розстріляний.

Розстрілян також нач[альник] політичних курсів, б[увший] комбріг Ушаков. Розстрілян також начал[ьник] гарнізону м[іста] Києва латиш Дік, котрого піймали ми в Ушицькім повіті, та чи згадаєте всіх.

Тут я зазначив скілька боїв. При документах є історія боїв, там зазначено коли ми робили наскоки, коли на нас налітали большовики. Є книга наказів, які свідчать про організованість і політичність нашої діяльності. Є накази друковані до громадян Поділля, до єврейського населення, до інтелігенції, є відозви різного змісту і карикатури на т[овариша] Троцького і інших, з життя селян під пануванням окупантів на Україні і т[аке] інш[е].

В ноті зазначено, що поранено і забито скілька десятків мирних громадян-працьовників економій і цукроварень, мешканців сіл і містечок, особливо євреїв. Все це ганебна брехня. Мирних громадян навпаки ми оберігали від грабунків «летотрядів» і «контрбанд», які під нашим видом насилували єврейських жінок і українських, грабували населення дощенту.

Ні одного смертного присуду я і другі командири, а також партизанський суд або контррозвідка отрядів, не винесено, коли ми були непевні, що яка-небудь людина не стоїть на дорозі в наших політичних змаганнях. Я цінив людину по тому, який злочин і шкоду чинила вона нам тим чи іншим робом, а не по тому, що він працьовник економії чи мешканець села. Хоч будь він мешканець і печери, то я його розстріляю, коли він активно йде проти повстанчого руху, шпигує, доноси на неповинних, а той і сам їзде з отрядом большовиків за нами.

По «совхозах» і цукроварнях було взято скілька коней для повстанчих отрядів, бо грошей в нас не було, коли 1–2 повстанцям не хватає коней. Коли нам потрібна була велика кількість коней, то робили напад на кінні большовицькі частини.

Зазначено «особливо євреїв»! Ні, це брехня. Самому останньому козакові ясно, що грабунками, різнею, неорганізованістю, бездисциплінованостью держави української не збудуєш і ніколи не доб'єшся кращого життя для себе і для своїх бідних братів-українців. Населення єврейське цілком на нашім боці і нам допомагало без нашого навіть бажання. Двадцять молодих жидків з м[істечка] Ялтушкова хотіло йти в партизанський отряд.

Я не гадав, що представник, а тим паче цілий уряду У[країнської] С[оціалістичної] С[овітської] Р[еспубліки] може брехати і так ганебно. Знайдуться історичні досліджувачі повстанського руху (можливо вони є зараз на Україні), які безпристрастя розберуться в наших змаганнях і в дійсно кримінальних вчинках комуністів.

Чи може бути стільки кримінальних злочинців? В с[елі] Літинці розстріляно большовиками за допомогу повстанцям ц[ього] р[оку] в липні місяці — 25 селян. В селі Багринівцях в торік — 40 селян, цього року — 11. В с[елі] Лознах — 10. В с[елі] Верб[нім] Майдані — 7, в Сахнах — 7. «Госполітвідділ» заарештував з цих сіл селян і селянок до 150 чоловік. Можливо що і досі це жертви сидять в Вінниці в ЧК. Потрібно зазначити, що ці жертви понесено в одній тільки Багринівській волості, а що робиться на цілій просторіні Поділля і Київщини.

В ноті до мене приплутують якогось Кирилюка. Моїм помічником рахується сотник Петро Погиба, який залишився для продовження праці на місці.

Далі скажу що в ноті правда, а що брехня.

За Янівське лісництво — брехня. Можливо там напали селяни, бо буває виникають непорозуміння між лісничими і лісниками з одного боку і селянами з другого через займанку худоби і великий штраф. Селяни проти запрету рубки ліса і т[аке] ін[ше]. Якого піймають, штрафують за рубку лісу. Там ні я, ні хто інший з моїх козаків не був (не відповідаю за злодіїв, а їм лісництво під силу).

За лісника біля с[ела] Горчичного — видумка. Їздило по Поділлю наших 8 кінних отрядів, за діяльністю котрих я знав до дрібниць. В с[елі] Січинцях був мій помічник сотник Погиба, який погодував 7 коней і 7 козаків. Селяни радо прийняли повстанців, а співчуваючий комуністам «секретний сотрудник», який за донесення отримує пайок комуністичний, написав донесення «летотряду» з проханням їхати і рятувати село, бо «бандити» грабують. «Політбюро» або «Особий відділ» мусить мати такого секретного співробітника в кожнім селі. Де його немає, то нарочно заарештовується який-небудь селянин, його страхають розстрілом, а після випускають «сексотом» і видають спеціальний полотняний документ.

Т[овариш] представник описав тільки діяльність сот[ника] Погиби і то не всю, коли він, їдучи з 7 козаками, контролював роботу загонів. В Макові ним нікого не розстріляно. Мною був дан наказ конфіскувать совітські гроші як державне добро ворога для потреб отрядів. Дякуючи налогу, яким обложили селян большовики, селянство відчувало потребу в «мільйонах», тоді ми платили за їжу собі і коням мільйонами, а то й так роздавали селянам.

Немає нічого дивного, що ми різали дроти. Бували менти, коли такого-то дня в стільки-то годин всі 8 отрядів, де б вони не були, мусіли різати дроти, руйнувати містки і т[аке] ін[ше].

Ніяких кооперативів на Україні немає, а є «райфілії» Народного комісаріату продовольствія і воєнні продовольчі снабженія (воєнпродснаб). «Райфілії» вимінюють мануфактуру в селян за хліб і відпроваджують в Росію. За гроші там нічого не можливо дістати. «Райфілії» «Наркомпрода», «воєнпродснаби», «совхози» і заводи є комуністичні російські установи, а не приватновласницькі.

Західна Європа не має розуміння «Нової економічної політики». Власників немає, все переводиться на грабіжницьку комуну, все є добро держави. Селяни мають тільки свою робочу силу, а продукти забирає держава, заставляючи голодувати мільйони селян-українців.

Кожну хвилину з нас любий був готовий вмерти за самостійну УНР, ніхто з нас не думав багатіти і робить з повстання крамницю для наживи. Де я чи мій козак поділе майно. Я не мав де голови прихилити, моя родина розстріляна була 2 роки тому (чотири душі з моєї сім'ї). Кожному моєму козакові розстріляли як не батька, то матір, то брата, то сестру. Кого з родини не піймали, то ловлять і гноять по підвалах ЧК і розстрілюють. Весь українських нарід говоре моїми словами, всі серця б'ються в унісон моєму і ми всі ждемо, падаючи в боротьбі рятунку від цілого світу. Нас доля викинула тимчасово сюди і тут нас найшли червоні вампіри і думають чесне ім'я сучасного українського повстанця заплямувати.

Отже, я і скажу кожному з нас розстріляного кого-небудь близького, рідного, сім'я без притулку, господарство зруйноване, чи піде козак грабить, де він його діне. По півтора по два роки є козаки, що не бачились з родиною.

У мене є козак, 2 роки вже зі мною. За його повстанчу діяльність большовики в серпні [19]21 року застрілили його брата Давида. Цього року піймали сестру Оляну, питаючи за Ониськом, катували її, насилували, живою засипали в яму, яку вона сама на себе викопала. Вона нічого не казала, бо нічого не знала. і забрали її до «губчека», де розстріляли. За що?

Є козак Гриць Осадчук з [19]19 року в повстанні, йому за нього розстріляли сестру і старого батька.

В с[елі] Літинці чотири брати Антонюки в повстанні з [19]19 року. Торішнього року в серпня їхнього батька Гриця Антонюка, питаючи за синів, мучили: поодрізували вуха, носа, очі викололи, по суставам розбирали руки, обрізали губи, язика вирізали і шаблюкою в горло закололи, вивезли за село і задобкали в болото і наказали не ховати мученика. Коли уїхали кати, все село почало голосити, але боялось ховати. Тоді прийшли сини, збили домовину в своєму садку і там сховали мученика за Україну без попа і хреста.

Таких випадків мільйони. Сльози повертаються, коли пишеш і пригадаєш все. В кожного з нас накипіло на душі, за грабунок ні один повстанець не думає.

Бралось тільки те з державних установ, які назвав попереду, що було потрібно для організації і для життя отрядів. Кожний знав, що за ганебний вчинок буде розстріляний партизанським судом. За всім стежило к[онтр]р[озвідка] отрядів. І зараз по ту сторону іде по старому плану.

Занадто погані інформації дає представник У[країнської] С[оціалістичної] С[овітської] Ф[едеративної] Р[еспубліки]. Мною підлеглими мені ватажками за 2 роки розстріляно до 1,000 комуністів, а можливо й більше. Знищено більше 60 «комячеек» без конфіскації їхнього майна.

Якби ми і бажали грабить, то не мали де його дівати. Возиться з майном не було змоги і не було часу, бо цілий день бої з червоним кінним отрядами на Київщині і Поділлю і трьома дивізіями піхоти: XXIV, XLIV і XLV. Не було майже дня, щоб хто-небудь з нас, ватажків отрядів, не мав бою. В великих і малих боях знищено по нашим підрахункам нашими загальними силами до 2,670 красноармійців, ранено до 2,000. Знищено «секретных ответственных сотрудников» (хто б він не був з націон[ального] боку і соціального стану) до 200 на терені Київщини (за торішній рік) і на Поділлю ц[ього] р[оку]. Шпигів «губчека», «політбюро» повітових, «особих відділів» військових частин за 2 роки чоловік 450.

Чому в ноті не зазначено бою в Нетечинському лісі з трьома полками I червонокоз[ачої] кінної дивізії. Там сам командир дивізії керував ходом боя. Ми вивели з строю 85 кіннотників і забито 70 коней, до яких підкралась моя сотня, коли вони були при коноводах. Це було в перших числах серпня.

Чому не зазначено що нами занят був м[істечко] Зіньків, Віньківці, Осламів, де перебиті комуністи в числі 50–80 душ і знищені волостні і містечкові «исполкоми».

Чому не зазначено, що в Кам'янецькім повіті знищено п'яти волостях, розстріляні «воєнкоми», попаляни всі папери, розстріляні комуністи, які мались на списку з певних джерел. Була занята м[істечко] Шатава і Кам'янець-Подільський, де теж попаляні всі совітські документи в установах.

Не 5-го, а 3-го серпня я зі штабом групи захопив м[істо] Бар, де було до 500 большовиків. В околицях стояла I і II червоні кінні полки. Всі в паніці втекли на Літин. Зруйновано було телефонну і телеграф[ну] станції, спалено «виконком» і «комсомол», розбито «політбюро», розстріляно сім комуністів-чекістів, документи деяких з них здані поручнику Нагліцькому для Генер[ального] штабу.

За погром — брехня, крамниць і складів ніхто не чіпав, на цукроварні взято в обмін одного коня і більш нічого.

На винокурнім заводі взяли одну бочку спирту, а решту розіляли, хотіли спирт спалити, але була загроза для будинків, в яких жили робітники.

За ялтушківську цукроварню — брехня. Там я був, але в перших числах травня. Село Багринівці має волость. Активність волостної «комячейки» (30 душ) була дуже велика. Я порішив їх покарати. На Багринівці я їхав через лознянський завод. Нічого не «грабив», а порубав двох китайців, які зґвалтували жінок сахнівських повстанців і грабували селян.

В м[істечку] Верхівці сотник Погиба розстріляв трьох комуністів, сотрудників жмеринського «політбюра».

Відносно жидів ганебна брехня. Погибою було розстріляно скілька латишів-комуністів: нач[альник] уголовного розиску Ушицького повіту т[овариш] Дік, командант м[іста] Ушиці Бєлий, його помічник і один чекіст ушицького «політбюра», і т[ому] подібні комуністи на відповідних совіт[ських] посадах.

Не 4, а 7 серпня я з 60 кіннотниками, Голюк, командир I повст[анської] бригади — 39 кіннотників, Хмара, команд[ир] окремої повст[анської] бригади з 35 кіннотниками, зайняли місто Летичів. Большовики після стрілянини розбіглися. Поруйнували телефон і телеграф як державну ворожу цінність.

Кооперативів, як я зазначив, немає. Крамниць ніхто не чіпав. Тільки забрали мануфактуру і черевики в «воєнпродснабі». В «наркопродовські» філії нічого

окрім зажигалок і сірників не було, бо все вивезено було в м[істечко] Деражню на станцію, де майно і комуністи були (і зараз є) під прикриттям пронепотяга «Коршун», або «Красний урoган», або «Красноармеец». Ці три броньовики і тепер курсирують в районі Жмеринка — Проскурів, охороняючи шлях од нападу повстанців. Були спалені всі документи і книги в державних совітських установах, особливо дісталось «політбюро» і виконавчому комітету.

З в'язниці випустили по списку. Політичних (вчителів, вчительок, заложників і обвиняємих в «бандитизмі» — в повстанчому русі) випустили до 40 чоловік. На всю в'язницю був один злодій, котрий грабив селян (б[увший] червоноармієць). На очах у всіх в'язнів він по приговору повстанчого суду розстріляний, як приклад для агітації. Міст, правда, по стратегічно-тактичним причинам був спалений.

За Барську луку брехня. Туди був послан отряд 40 козаків, але в половині червня спалили волостний «виконком» — всі папери було знищено, 4 комуністи розстріляні. Багринівська волость спалена з будинком як гніздо міцної (30 душ) «ком'ячейки». З них 7 розстріляно, в те число попав і комендант м[іста] Вінниця, ярий комунар і відомий на цілу округу комуніст Люба, кривий на ногу. Обороняючись, він ранив з пістоля мого козака Гриця Сахнівського.

Після Летичіва я поїхав не на Барську луку, а в Вінницький повіт в Пиківську волость. Голюк Байда поїхав Кам'янецький повіт, а Хмара — в Староконстянтинівський. Мій помічник Погиба, з ціллю контроля, поїхав до командира II бригади поручника Лісового в Могилівській повіт, а Жмеринський — до Лиховського комбрига III і до Назарука в Ямпольський повіт. І передав накази і відозви командиру окремої бригади Левченку в Ольгопільському повіті.

Села Підлісного Мукарева немає. Ніхто там з підлеглих мені козаків не був. Село Кам'яногірка є в Вінницькім повіті Калинівської волості. Там після бою з большовиками на Кипоровім яру був 20 серпня, повечеряли козаки і поїхали. Кам'яногірка — сельце невеличке, навколо ліс і харчового складу там не було і бути не може, хіба вовків годувати: комуністи про людей не турбуються, навпаки вони трупом бідних українців в нашім районі нагодували не одну тисячу собак і круків.

22 серпня всі отряди були в районі вовковинецьких хуторів, очікуючи прибуття представника з повстанчої організації м[іста] Києва до 25 серпня включно. За той час комуністи оточили цілий район навколо хуторів I кінним корпусом і XXIV пішою сам[оходною] желізною дивізією (на всіх містках і переправах заслони з кулеметами). Бій не на життя, а на смерть, тягся 26 серпня з 7 години ранку цілий день. Моїх козаків вбито 4, ранен 1. Большовиків до 100 душ утері. Коні були захоплені, але не на фільварку (в 5 верстах на схід від Бару фільварку немає, вже по цьому видно правду), а в с[елі] Гришках вночі на 26 серпня, коні належали «летотряду» т[оваришу] Каші з I дивіз[ії] і коней взято не 5, а 25.

Були на схід від Бару і раптом того самого дня опинились під м[істечком] Солобківцями за 65 верст. Пробували робить наскок, нас одбило 8 солобківських міліціонерів, які набрані з дезертирів і так раді комуністам, як я, чи не ганебна брехня т[овариша] повноваженого представника Українсько-Російської Соц[іалістичної] Сов[ітської] Р[еспубліки].

В ноті брехня і за єврея з Ялтушкова і за коні з якогось фіктивного фільварку і за м[істечко] Солобківці. В той час нам було не до того. 26 серпня цілий день бій, 27 погоня за нами I, II чер[воних] коз[ачих] полків і XXIV кавал[ерійської]. 28 цілий день бій в Могилівськім повіті.

Ніччю на 29 відход в напрямку Деражні. 29 серпня стояли в Божиківськім лісі.

Ніччю на 30 серпня думали перейти за залізницю на північ, але всі переправи було зайнято і ми днювали в районі Деражні, нас знайшли і ми двинулись в зіньківський ліс.

31 серпня двигались без наскоків (коні заморені) за кордон.

В ноті зазначено, що 2-го вересня банда наскочила на левадську цукроварню. Це не я, а можливо мій який-небудь другий отряд. Кордон я переходив не 6 годин по полудні, а, як відомо, в 6 годині ранку я був на польськім терені. Не міг я від Левади замореними кіньми в 6 годин ранку перейти кордон.

Що торкається кордонної «української» (українські в єрмолках і Псковської губ[ернії]) кордонної охорони, то ми її під час обстрілу повбивали. Під наші кулі попадали комуністи «погранчека».

Що наведені в ноті факти ні в якій мірі не вичерпують тяжких страт понесених україно-російською комуністично-грабіжницькою республікою, то се правда. Я зробив багато більше «вреда» чим зазначено в ноті і чим зазначив я в своїй відповіді.

Ніби можливо пригадати чи описати всі факти, все те, що зроблено і що робиться моїм помічником зараз на Україні з залишеними повстанчими загонами. Там була і є боротьба і буде і то не поодиноких осіб, а цілого українського народу з ненависною йому комуністичною — а в дійсності — окупаційною та грабіжницькою владою чужинців. Нарід наш розуміє себе і своїх борців, бо ми — народ, а народ — ми.

Большовики це також розуміють і нещадно тероризують українців. Беруть заложників. Наприклад, за те що піймають в селі повстанця, якого не хотіло видати або не знало що він є в селі, на місці розстрілюють 2 заложника за одного повстанця, а решта — обложується штрафом по 200 пудів з заложника. За ватажка в 5 разів більше, згідно інструкції приказу К[иївського] в[ійськового] о[кругу] Ч[астина] 2.

Вище я зазначив відношення до родини повстанців. Чекісти і особісти в залюбки їздять боротись з «бандитизмом» до сім'ї повстанця. Не помилують ні матері, ні сестри, ні дружини… зґвалтують, пограбують, а кого захочуть — розстріляють на місці, що часто і роблять. Всіх селян без винятку рахують «бандитами».

Ніби так борються з криміналичними злочинцями. Ні, тут не те. В нашій особі і в нашій роботі вони відчувають загрозу своєму існуванню, через те і йшли на все, щоб знищити ватажка. Скільки їх коштує душа золотом за Артема, Лиха, Заболотного, Богатиренка, Орлика, Карого і інших командирів повстанчеських частин. Невже це уголовні злочинці? Чого одні гинуть в боротьбі (Солитус), а народжуються другі.

Видно повноважений брехун У[країнської] С[оціалістичної] С[овітської] Р[еспубліки] навчився брехати на нашій батьківщині і тут бреше. Та самі ж комуністи по той бік що кажуть. Б[увший] комбріг богунської бригади т[овариш] Атілло в балачці до комуністів сказав: «Что не говорите, а Гальчевский идейный украинский националист, я слежу на его действиями и вижу это. Тоже самое могу сказать относительно его офицеров».

І в дійсності в мене при штабі було чоловік 15 з університетською освітою, були чимало і з середньою. Якби я бажав грабувати, не ризикувавши собою, та 2–3 спритніших козаків жив би дуже славно, поки не забили б самі селяни. Ні, куди не верти, а уголовні злочинці не будуть їздити загонами по 100–150 чоловік на конях з кулеметними тачанками, або зимувать, як я, з 60 козаками.

Комуністи ж дають амністію. Чому з нас ніхто не пішов і не піде на амністію, а навпаки, частина пішла за кордон на інтернацію, всі інші загони продовжують боротьбу з ворогом. Ніби винесли б криміналісти скільки років боротьби. Кожен комуніст це знає. Видно в душі кожного з нас горить вогонь кохання до рідного краю і ненависть до ворогів його — головні імпульси, керуючі нашими діями.

Історія нашого повстанчого руху на Поділлю і Київщині за минулий і біжучий рік — ціла Одисея. Товар[иш] «представник» У[країнської] С[оціалістичної] Р[осійської] Р[адянської] Ф[едеративної] Р[еспубліки] зазначив деякі факти і ті неправдиві, намагаючись надати моїй повстанчій праці уголовну окраску. Дарма. Моя совість чиста перед чесною святою боротьбою за краще майбутнє героїчного українського народу. Я знав, що все мине, все помре, а погана слава залишиться.

Від повстанчої діяльності втратила комуністична республіка і падали жертвою її «громадяни». Так скажу, що знищені занадто дорогі для комуністичної держави громадяни-комуністи, тільки в скілька тисяч разів більше, чим зазначено в ноті, і кажу, що ті «громадяни» за кров, руїну, муки і сльози мого народу, будуть нищиться мною, поки битиметься в моїх грудях серце, поки не засяє мій рай — Україна.

В ноті зазначено, що територія другої держави, а тим більше заприязненої, не може дати захисту карним злочинцям. Щодо «карних» злочинців то так, але не потрібно рівняти мухи з слоном.

Відносно ж «приязні» большовиків до Польщі в мене були докази, які захоплено нами в штабі I дивізії червоного козацтва як, наприклад, дислокацію польських, румунських частин проти сектора I чер[воного] кін[ного] корпусу і інші документи, виявляючі справжню приязнь большовиків до поляків.

Закінчуючи, скажу, всього тут неможливо описати за скілька годин. Документи з мого штабу освітлюють правду, а вся правда написана кров'ю на широких ланах України.

Сотник Гальчевський (Орел)

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 42–47.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 48–51.

ЗВІТ ВІД 28 ЛИСТОПАДА 1922 (2)
УНР и международная контрразведка. Разоблачение полковника Гулого-Гуленко (по материалам Государственного политического управл[ения] У[краинской] С[оциалистической] С[оветской] Р[еспублики])

Арест Гулого-Гуленко

В конце июля одесскому губотделу Г[осударственного] п[олитического] у[правления] стало известно, что в Одессу прибыло из-за кордона некое лицо, имеющее возможность беспрепятственно возможность перехода рум[ынской] границы, по-видимому, представляющее собою крупную политическую фигуру, наделенную большими полномочиями. Одновременно установлено было, что неизвестный предполагает тотчас же по выполнении возложенной на него миссии вернуться в Румынию. В результате принятых «губотделом» экстренных мер, неизвестный на другой же день был задержан в тот момент, когда садился на подводу для отъезда за границу.

После ряда вопросов в «губотделе» была установлена личность арестованного, оказавшегося командующим «Південною групою» войск УНР полковником Гулым-Гуленком. Говоря о положении за кордоном, о настроениях украинской эмиграции и работе УНР направленной против соввласти, полковник Гулый делает сенсационнейшие разоблачение, проливающие свет на деятельность Польши, Румынии и Франции в подготовке вооруженной интервенции Советской Украины и участия международной контрразведки в подрыве советской власти изнутри.

Прошлое Гулого

Андрей Алексеевич Гулый, 36 лет, уроженец Елисаветградского уезда Николаевской губернии, по образованию ученый-лесовод, с 1911 года офицер царской службы. С 1917-го года принимает самое активное участие в украинском движении, поддерживающем Центральную Раду. В качестве делегата от «Румчерода» он приезжает на Всеукраинский войсковой съезд и с этого момента судьба его тесно связана с именем одного из организаторов съезда, будущим злым гением украинского трудового народа — Симоном Петлюрой.

Деятельность полковника Гулого в петлюровском стане является неотъемлемой частью той кровавой эпопеи, которая в течении 3-х лет потрясала Украину. Похождения его в качестве одного из военных руководителей УНР ярко рисует эволюцию «петлюровщины», переход от идеи «національного відродження» к «вызволению Украины от большевицкого ига» и организации бандитского террора атаманщины и батьковщины.

В течение [19]17–[19]18 года Гулый занимает ряд ответственных должностей в войсках УНР. В ноябре [19]18 года он назначается командующим повстанческими войсками Екатеринославщины. С наступлением советских войск Гулый принимает командование над «Південною групою», штаб которой расположен в Елисаветграде. Измена атамана Григорьева вынуждает его уехать в Каменец-Подольск.

В тыл Добрамии

Здесь застает его второй приход Петлюры на Украину. Армия УНР левым флангом наступает на Фастов — Киев и входит в соприкосновение с Добармией.

Не дожидаясь окончательного разрешения вопроса о взаимоотношения с «деникинцами», Петлюра организует «Центральный повстанческий комитет» во главе с Петренко. Полковник Гулый входит в состав членов «Повстанкома» и направляется в занятый добровольцами район Знаменка — Екатеринослав для организации «повстання». Часть членов правительства возражает против этой командировки, стоя на точке зрения соглашения с Деникиным, в целях согласования действий для более успешной борьбы с общим врагом — большевиками. Получив задание расстроить тылы Деникина, Гулый с отрядом в несколько сот человек развивает операции в районе Чигирин — Знаменка — Користовка — Пятихатка.

«Не как врагов»

Этот момент совпал с наступлением советский войск на Украину. Получив распоряжение «Головного штаба» «встречать большевиков не как врагов» Гулый вступает в связь с командованием LX красной дивизии и вместе с нею ведет наступление на Елисаветград. На предложение красного командования слиться с дивизиею Гулый отвечает отказом и отступает на Знаменку, где встречается с «петлюровским» командиром Омельяновичем-Павленко. Получив от него назначение командиром Запорожской дивизии, Гулый открывает военные действия против советский войск.

Борьба с советской властью

С этого момента наступает новый этап борьбы Гулого с советской властью. Но малочисленная и плохо вооруженная дивизия не может вести активные операции, и с началом войны с поляками Гулый получает приказ прорваться через фронт красных, и стать на правом фланге польской армии. После ряда боев дивизия вступает в связь с польскими частями. После заключает перемирие с поляками. Гулый пытается самостоятельно бороться с красными и организует в тылу советский войск в уманском районе повстанческий отряд численностью до 3,500 штыков. Но после целого ряда боев, разгромленный частями дивизии Котовского, понеся большие потери и израсходовав все боевые припасы, Гулый отдает своим частям приказ распылится, а желающим — интернироваться в Румынию.

Переговоры с Румыниею

По вопросу об интернировании Гулый вел переговоры с румынским командованием еще в тот момент, когда красная армия наступала на Варшаву и войскам УНР угрожала быть отрезанными от поляков. Для ведения переговоров с согласия правительства УНР Гулый выехал в Бухарест, где имел беседу с исполняющим обязанности начальника румынского генштаба генерал[ом] Горским. Вопрос был решен в положительном смысле. В Бухаресте Гулый имел беседу с высшими чинами генштабу, коих он информировал о положении повстанчества на Украине, поскольку оно могло ослабить советский фронт и повлиять на боеспособность красной армии в случае войны с Румынией.

Переговоры с контрразведчиками

Вызванный Петлюрой в Тарнов, Гулый по пути заезжает в Варшаву и здесь участвует в переговорах между правительством УНР и представителями французской, польской и румынской контрразведки в лице генералов Сосновского и Нисселя. В результате переговоров было достигнуто соглашение, по которому означенные государства согласились систематически снабжать «петлюровскую» армию и повстанцев оружием и деньгами, в целях организации «повстання» на

Украине. К моменту восстания польское командование обязалось выпустить из лагерей всех интернированных офицеров и казаков и доставить их на границу.

Все ассигновки на организацию восстания проходили через начальника II отдела поль[ского] генштаба майора Чарнецкого. Вызванный в штаб Петлюры, Гулый сделал ему исчерпывающий доклад, получил от него разъяснения по организации повстанческого штаба и был назначен командующим I группой. Пробыв несколько дней в Тарнове, Гулый возвратился в Варшаву, где продолжались переговоры с польским и французским командованием.

Роль Антанты в подготовке восстания

От имени своих правительств Ниссель и Сосновский изъявили согласие поддерживать восстание, причем предложенная Тютюнником смета была рассмотрена и утверждена. Фактически был заключен договор по которому поляки разрешали:

1) организовать повстанческие штабы на территории Польши;

2) обязались снабжать средствами как штаб, так и все пропускные пункты на территории, где будут проходить на территорию Украины агенты;

3) обязались использовать интернированных в лагерях офицеров и казаков и снабдить все дивизии оружием, снаряжением и обмундированием для организации противобольшевитского фронта.

Генерал Ниссель санкционировал весь этот договор от имени французского командования. Так как представители УНР полагали, что помощь польского правительства в случае неуспеха будет недостаточной, то смета была представлена генералу Нисселю, обещавшему всемерную поддержку Франции. Польское поставило непременным условием, чтобы все сношения велись через особоуполномоченного при штабе Тютюнника поручика Ковалевского.

Робота «повстанштаба» в Румынии

Одновременно Гулый разрабатывал план по организации восстания со стороны Румынии. Переговоры велись им совместно с генералом Дельвигом, с румынскими генералами Горским и Амза по вопросу об организации информбюро, разрешении использовать интернированных в лагерях Румынии украинцев и т[ак] д[алее]. В результате переговоров в Кишиневе был организован «Повстанческий штаб» группы, и все оружие изъятое при разоружении Запорожской дивизии было возвращено для повстанцев. Вся техническая часть работы группы, и сношения с румынским командованием велись через представителя последнего — капитана румармии. Сношения с гражданскими органами власти велись главой миссии УНР в Бухаресте Мациевичем. Работа «Повстанческого штаба» чрезвычайно интересовала французское правительство, вызвавшего в Париж генерала Дельвига для детального ознакомления с положением вещей и ближайшими перспективами. По организации «Повстанштаба» на берегу Днестра было создано несколько пропускных пунктов для переправы литературы, оружия и агентов.

Разгром восстания

В ходе работ по организации восстания постепенно выяснилась недостаточность материальной поддержки со стороны Румынии. Но останавливаться было поздно. Назрел провал. Эти обстоятельства заставили повстанческий штаб поспешить с восстанием, и в конце октября по приказу штаба Тютюнника отряд

Гулого перешел границу румынскую. По прибытии в указанный район Гулый стал ожидать приказа от «Повстанштаба» и сведений из районов. Вскоре было получено известие о разгроме банды Тютюнника, Палия, Чорного и Нельговского.

«Командующий одесским районом» полковник Пшенник при помощи румынской погранстражи переправился через Днестр с небольшим отрядом в направлении на Тирасполь, надеясь что его выступление даст толчок к восстанию. В Тирасполе после непродолжительного боя Пшенник был опрокинут в Днестр, большая часть его отряда погибла и попала в плен. Таким образом предполагавшееся «грандиозное» восстание закончилось полным крахом. Вместе с офицерами штаба Гулый переправился опять в Румынию и выехал в Кишинев.

Развал повстанчества

К этому времени, под нажимом советского правительства, Румыния предпринимает первые шаги к ликвидации «Повстанческого штаба». Работа «петлюровцев» замирает. Настроение в лагерях падает. Интернированные все более и больше начинают интересоваться объявленной советской властью амнистией. Аналогичные явления происходят в Польше.

В Геную

В это время правительство УНР всецело занято подготовкой к Генуэзской конференции, через своих представителей в странах Антанты Петлюра ведет переговоры о том, чтобы в Генуи были допущены делегаты УНР. В меморандумах представленных миссиями УНР делегатам Англии, Франции, Турции, Румынии и Польши излагается положение Советской Украины. Ярко рисуя те выгоды, которые получит Антанта, если на Украине будет власть УНР, Петлюра взывает о помощи для новой интервенции Украины, обещая уплатить французским банкирам «долю» Украины в царских долгах. В состав делегации УНР в Геную вошли Шульгин, представитель в Париже, Марголин, представитель в Лондоне, и Токаржевский представитель в Константинополе. Попытка проникнуть на конференцию потерпела крах и даже привезенные делегатами материалы рассмотрены не были. Но несмотря на официальный отказ, в беседе с Мациевичем, глава миссии УНР в Румынии, Брэтиану заявил, что окончательного решения по вопросу об Украине Антанта еще не приняла.

Новые замыслы

Целый ряд фактов говорит о том, что мысль о свержении советской власти на Украине еще не оставлена и рано или поздно будет предпринята попытка к осуществлению задуманных планов. Польское правительство продолжает видеть в правительстве УНР главное орудие для борьбы с советвластью и всячески противится переезду правительства УНР в какую-нибудь другую страну. Петлюра находится в самых дружеских отношениях с Пилсудским. Но наряду с этим текущие денежные выдачи тормозятся, выдача продовольствия сокращена.

Румыния и УНР

Исходным положение в отношениях Румынии и УНР является то, что Румынии приятнее имеет своим соседом УНР нежели У[краинскую] С[оциалистическую] С[оветскую] Р[еспублику]. Румыния охотно поддерживает всяких авантюры и козни против соввласти. Интернированные в румынских лагерях «петлюровцы», не в пример Польше, содержатся в очень хороших условиях.

Антанта и УНР

Антанта, главным образом Франция, относится к УНР весьма благожелательно. Это чувствуется в отношениях к УНР Польши и Румынии, беспрекословно выполняющих приказания своего патрона. Французское правительство охотно поддерживает все назначения УНР направленные против соввласти. Франция зорко следит за событиями развертывающимися на территории Советской Республики. Для непосредственного наблюдения организованы многочисленные отделения контрразведки в Польше, Румынии, Болгарии и Турции. Задача их контролирование работы «вассальных государств» и собирание сведений при помощи русской эмиграции и собственной агентуры о военно-политическом положении советской республики. Не будучи сторонницей УНР Франция относится к ней благожелательно лишь постольку, поскольку УНР является средством ущемления советской власти.

Петлюра, Савинков и Врангель

Еще в прошлом году в период организации повстанческих штабов под давлением французского правительства, было достигнуто политическое соглашение в Варшаве с Савинковым по вопросу координировании повстанческих сил. Штабы Савинкова и Тютюнника обменивались взаимной информацией, были строго разграничены районы действия, что не мешало Савинкову создавать на Украине свои самостоятельные организации. Аналогичное соглашение было достигнуто с представителем донского и кубанского казачества полковником Гнилорыбовым. Тютюнник посылал также своего представителя в Болгарию в штаб Кутепова.

Петлюра и Тютюнник

Наблюдая взаимоотношения Петлюры и Тютюнника, Гулый-Гуленко пришел к выводу, что Петлюра боится Тютюнника и не доверяет ему. В украинских кругах недовольных Петлюрой за его «самодержавную» линию поведения, велась агитация за передачу власти Тютюннику. Прежде чем подписать приказ о назначении Тютюнника командующим повстанческой армиею, Петлюра долго колебался, опасаясь, что в случае успеха восстания Тютюнник захватит власть в свои руки.

Махно

Разгромленный красными войсками, Махно отступил на территорию Румынии с двумя небольшими отрядами, каковые были разоружены и интернированы. Махно со своей женой получил разрешение проживать в Бухаресте и пользоваться амбулаторным лечением в местном военном госпитале. При встрече с ним в Бухаресте Гулый из разговора вынес впечатление, что Махно не прочь вернутся под тем или иным предлогом в Россию. Своим положением за кордоном он крайне недоволен и серьезно поговаривает об организации восстания в Бессарабии против румын. Вскоре после того Махно разрешено было устроить бутафорский побег в Польщу, где он и пребывает по сие время.

Румыния имеет плохой тыл

В Румынии идет борьба двух партий, из них одна является горячим сторонником войны с Россией и поддерживает всяческие выступления против соввласти, другая же считаясь с объективными условиями и учитывая гибельные последствия такой войны для Румынии, сдерживает воинственное настроение. Все

население Бессарабии, не исключая и имущие классы, настроено определенно против Румынии и ее политики угнетения национальных меньшинств. Общее негодование вызывает усиленная румынизация школ, взяточничество и преступления чиновничества и тяжесть всевозможных повинностей, связанных с пребыванием на территории Бессарабии большого числа войск. Все данные говорят за то, что на случай выступления Румыния имеет весьма плохой тыл.

Среди эмиграции

Как в Польше так и в Румынии украинская эмиграция разбилась на две группы. Меньшая часть продолжает слепо верить своим вождям и является объектом для всевозможных УНРовских махинаций. Большая же часть — интеллигенция и мелкая буржуазия, выброшенная заграницу и оставшаяся там без всяких средств к существованию, все чаще и чаще задумываются о возвращении на родину.

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 35–41.

ЗВІТ ВІД 15 ГРУДНЯ 1922 (1)
Розмова з делегатом України на міжнародному конгресі «La Prensa» 28 серпня 1922 роки

Між делегатами на конгресі «Міжнародного правничого товариства», який об'єднує представників скількох різноманітних країн, Україна має також гідного представника в особі п[ана] І. П. Росторгуєва, який окрім цього, як видко з документу вчора оголошеному в нашій газеті, має уповноваження своїх земляків представляти Україну в нашій державі, яка визнала незалежність України в 1921 році. Це було чудовою нагодою зібрати з найкращого джерела інформації і про цю країну, яку так мало знають назовні і яка завдяки приятельському жестові нашого уряду до певної міри зв'язана з Аргентиною. Під час розмови, яку ми мали з п[аном] Росторгуєвим, ми мали змогу зібрати численні інформації, які тут реасумуємо, і які дозволять читачеві уявити собі політичне і економічне становище України і її національну характеристику, а також майбутні перспективи.

Спочатку український делегат заявив, що тепер Україна знаходиться під режимом «російських» большовиків, але український народ дуже далекий від того, щоб поділяти комуністичні доктрини сучасних володарів України. Навпаки, цілий ряд мотивів не дозволяє українцям стати большовиками. Насамперед українці у себе вдома є хліборобами і власниками землі, до якої вони тісно прив'язані.

Пролетаріат утворився на Україні головним чином з перехідного населення російського, яке віддає свою робочу силу хліборобам, або працює в вугільних копальнях та грузить вантаж в українських портах. Цей російський пролетаріат походить з різних провінцій, які під час хліборобських робіт зостаються цілком без чоловіків, і залишаються там майже виключно жінки. Ось чому ідея диктатури пролетаріату дуже мало подобається населенню, яке справді пролетаріату немає і яке тісно прив'язане до землевласництва.

Земля вже на Україні в достаточній мірі розпарцельована хоч існує ще багато великих маєтків, із яких деякі належать до українців, але більшість знаходиться в руках російських та польських поміщиків. Все вказує на то, що коли б

українці мали владу над своєю країною, то ці латифундії були б поділені, причому легальна експропріяція мала би своєю підставою достаточний викуп. Але така операція ніколи не була б переведена стихійно з насильствами і непорядками. З цього розподілу були б виключені, по зрозумілим причинам, маєтки призначені для деяких культур як, наприклад, для плантації буряків, які постачають матеріял цукроварням в деяких місцевостях.

Національні традиції встановлюють також велику різницю між українцем та росіянином щодо відношення до комуністичної ідеї. Звичай спільного володіння землею існував споконвіку в Росії під формою «миру», яку царський уряд підтримував для полегшення своїх фіскальних операцій. Податки накладалися на «мир», і вже справою комуністичної влади було розподілити між населенням суми, які вони повинні були заплатити державі. Така форма власності ніколи не існувала на Україні, й тому українці не зв'язані традицією з ідеєю комунальної власності. Як ми вже сказали, хліборобство знаходиться на Україні в руках українців, яким у тяжчій праці допомагають блукаючи по країні росіяни. Жиди працюють на Україні як купці і ремісники. Земля на Україні надзвичайно плодюча й Україна завжди була житницею Росії. На нещастя зараз там панує голод.

Сучасне трагічне становище на Україні пояснюється, окрім причин число кліматичних, ще й відсутністю засобів транспорту й кризою хліборобства, яку викликала політика большовиків, які своїми реквізиціями довели до того, що селяни втратили бажання сіяти більш, як треба для заспокоєння особистих потреб. Окрім цього війна та постійні реквізиції позбавили селян робочої худоби — головного засобу хліборобства. Таким чином, становище на селі сумне, не дивлячись на шляхетні зусилля деяких організацій як, напр[иклад], A[merican] R[elief] A[dministration]. Не менше сумне воно й по містах, де мешканці вмирають з голоду, бо ні за яку ціну не можна купити речей найбільш необхідних для життя.

Коли настане краще пора й Україна повернеться до нормальних умов та розпочне торгувати з закордоном, між Україною та Аргентиною напевне встановиться обмін природних багатств. Нема сумніву, що Аргентина могла б зайняти поважне місце поміж країнами, що вивозять промислові продукти на Україну. За царських часів головними галузями економічного життя України були хліборобство й скотоводство, а продукти промисловості одержувала вона з Росії, де знаходились промислові райони. Відділившись од Росії, Україна, мабуть, одержуватиме промислові продукти з закордону.

Щодо політичної ситуації на Вкраїні наш інформатор у кількох словах згадав історію українсько-російських відносин. Україна об'єдналася з Росією на підставі трактату підписаного у XVII століттю. Цей трактат гарантував Україні окрему адміністрацію, самостійність у міжнародних відносинах і власне військо. Політика царів, особливо ж Петра Великого й Катерини, позбавила Україну цих решток незалежності. Військо українське, славні козаки, які є не окремими племенами, як це часто думають закордоном, але належать до самого народу й об'єднують у собі ремесло військове з ремеслом хліборобським, як «бюргери» в бурських республіках, втратили були свій національний характер, тим більш, що старшину накидали їм із Петрограду та Москви.

Національні риси українські багато чим різняться від рис російських. Перші по віковій традиції суть республіканці, тоді коли росіяни звикли до самодержав-

ного устрою. Українські тенденції мають цілком європейський характер, а російські установи завжди були під упливом духу східного та азіятського. Ці дві орієнтації відбиваються навіть в організації родини. Біля росіянина об'єднується максимальна кількість родичів, які всі підлягають деспотичній владі голови родини. Жінка абсолютно підлягає волі чоловіка.

Українець, як індивідуаліст, різниться від москаля своїм поглядом на жінку. Жінка є для його товаришкою, він зве її «дружина», тобто приятелькою. Батьківська влада над дітьми шанує в них права індивідуальности.

Інститут кріпосництва ніколи не був українським, і на Україні він був результатом російського впливу. Наслідком усього цього є те, що українці хочуть жити під своїми законами. Навіть тепер, коли сила панує, можна сказати без сумніву, що режим большовицький існує лише по містах та вздовж залізниць. Всі ж більш віддалені місцевості мають власну адміністрацію, й селянин український — рішучий ворог большовицького режиму

Машинопис, оригінал ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 17. — Арк. 52–53.

ЗВІТ ВІД 15 ГРУДНЯ 1922 (2)
Фактичні матеріяли про намірену ліквідацію самостійності Радянської України

Інтервенція Квірінга

При кінці нарад III сесії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) в м[істі] Харкові вніс 15 жовтня б[іжучого] р[оку] депутат Донбасу Квірінг інтерпеляцію між Радянською Україною і Р[осійською] С[оціалістичною] Ф[едеративною] С[овітською] Р[еспублікою] з метою утворення єдиного фронту внутрішньої і зовнішньої політики совітських республік.

Промова Раковського

У відповідь на цю інтерпеляцію забрав голос голова уряду Радянської України Раковський, якого промову подаємо.

«Я на самому початку заявив, що доклад уряду про всю його діяльність вцілому буде внесено на з'їзді Рад. Через це в мойому докладі є багато пропусків і, між іншим, один в них, зазначений в запитанні т[оваришами] депутатів Донеччини, Київщини, Харківщини сформульований тов[аришем] Квірінгом.

Безперечно, що в розвитку революції і в дальшому зміненню революційного фронту відносини між радянськими республіками є одним з найбільших політичних моментів не тільки внутрішнього, але й зовнішнього значіння. Наші міжреспубліканські відносини утворюються не як та або інша практична мета, але це є величезна історична проблема — організації нового типу держав, держав соціалістичних. Відносини між ними, очевидно, не можуть бути такими як відносини між державами буржуазними. Як до цієї справи ми підходили до цього часу. В 1920 році ми підписали відомий договір між Росією й Україною. Аналогічний договір було підписано між Росією й іншими радянськими республіками, між Росією й Далекосхідною республікою й Хівою, які не радянські республіки, а демократичні. Тоді ми казали, що цей договір має характер тільки декретивний.

Ми наші міждержавні відносини будуватимемо згідно з тим, що нам приказує життя. Ми будемо вносити до нашої міждержавної конституції поправки як

наслідок досвіду день за днем, місяць за місяцем, рік за роком і зміцняти й далі будувати цю будову, в якій об’єднуються всі радянські республіки. Ми йдемо до цього, за прикладом Англії, де нема писаної конституції, як є в інших країнах, і вона складається з сотень законів і постанов, які ухвалювали на протязі кількох століть.

Одначе слід зазначити, що ми тепер дійшли до такого моменту, коли ми повинні значно далі йти в справі будівництва, що почали в 1920 році. Ми повинні надати йому виразніших форм, бо нині, коли вона економічна політика розкидала старі сили й, коли зазначив тов[ариш] Квірінг, з одного боку звільняється націоналістично-буржуазна стихія, з другого боку — певний бюрократичний централізм, змінoвеховство, до нашої політики з боку міжнародних держав з’явилися нові підходи.

Я вам дам два приклади, з одного боку як розцінюють націоналістичні кола наше будівництво, себто українські націоналістичні кола й російські.

Українські національні кола розцінюють наше будівництво так: вони довго боролися проти нас, не хотіли нас визнавати, але потім в їх почалась зміна. Це українське зміновеховство. Вони почали думати, що можливо, що ми робимо непогано: вони популяризують і зміцняють українську державу, українську школу, Центральний виконавчий комітет України та інш[і]. Мені один товариш-француз розказував, що він бачився з одним українським послом-петлюрівцем, і той, не знаючи хто такий цей француз, сказав йому, що там, на Вкраїні, все йде добре. Погано тільки те, що там багато чужоземців. А француз йому відповів на це: “Адже всі династії чужоземного походження” (сміх). Інакше кажучи, большовики будують українську державність, на якій ми будемо завтра відпочивати. Ось як українські націоналісти підходили до нашого будівництва.

Російські зміновеховці підходять інакше. Вони кажуть: “Які хитрі большовики. Вони утворили Радянську Україну, а нині поступово вони її касують, і, таким чином, що царський уряд зробив грубо, большовики зробили дуже обережно”.

Ось, товарищі, як розцінюють нашу політику російські й українські націоналістичні кола і врешті, нібито, обдуреними зостаються робітнича класа й селянство, яким казали, що два гасла мала революція і їх вирішила. Ці два гасла, які ми вже вважали за наш актив, якими ми повинні були пишатися, через якусь жонглерську політику ми повинні стратити, повинні пожертвувати. Дехто вважає це гасло звільнення національностей мерзенним знаряддям в боротьбі проти революції, а інші хотять за допомогою цього гасла утворити політику національного пригнічення. Робітнича класа може опинитись в такому стані, коли вона повинна, коли її обдурюють дипломати, також обдурювати. Але робітнича класа не буде робітничою класою, Комуністична партія не буде Комуністичною партією, коли вона почне обдурювати робітничу класу, чого вона, звичайно, не робитиме. Ми, безперечно, як зазначив тов[ариш] Квірінг, повинні мати єдиний фронт нашої внутрішньої й зовнішньої політики.

В нашій зовнішній політиці ми повинні організаційно об’єднати республіку далі й дальше, ніж це було зроблено до цього часу. Організаційно ми повинні мати справжню спілку і спільні охрани в господарських справах, в справах про концесії, в справах про зовнішню політику ми повинні мати одну волю. Але це

не означає органи Росії або органи України, Грузії. Це означає органи радянської соціалістичної спілки, орган, що висловлює волю всіх. І ані Росія, ані комуністична партія не будуть такі нерозумні, щоби вони припинили історичний розвиток, оголосивши, що цих народів, цих республік нема, що всі вони якимсь чудом перетворилися в Росію. Товариші, нісенітниці можуть бажати наші вороги, щоби ми її зробили, але цього комуністична партія ніколи не зробить.

Між українським і російським урядом нема незгоди щодо цього. Безперечно, це вже залежатиме від депутатів, щоби вони висловили побажання, щоби цю справу було далі розроблено та щоби було надано певних конкретних форм організації наших господарських органів і федеративного центру, що висловлює федеративну волю всіх республік. Наслідком цього буде найтісніший зв'язок на користь всіх республік. Ось як ми це уявляємо. Поза цим для радянських республік нема порятунку.

Між іншим, навіть українські націоналісти зрозуміли це. Вони починають казати про те, що коли би Україна не була радянською і не спиралась би на Радянську Росію, то України, як такої, не було би. Україна повернулась би до часів Богдана Хмельницького, Дорошенка й Гетьмана, яка йшла від польських панів до Туреччини, до московського царя, як Богдан Хмельницький, для того щоб казати бере нас під свою опіку.

І хай українські націоналісти і націоналісти інших республік знають, хай це знають і всі країни, що проти всіх спроб розділити нас, проти спроб поставити одну республіку проти нашої й проти спроб посіяти ворожнечу між республіками ми маємо єдиноробітничо-селянський фронт Росії, України та інших радянських республік, об який розіб'ються всі ці спроби. Бажано було би, щоби до п'ятих роковин жовтневої революції в нашій федеративній конституції було зроблено крок далі од тіснішого об'єднання радянських республік і до утворення єдиних органів федеральних, зберігаючи права кожної республіки для того, щоби ми могли, головним чином, перед зовнішнім капіталістичним світом виставити наш єдиний пролетарський революційний фронт (оплески)».

Вибір комісії

По Раковськім забрав голос Єрмошенко і заявив, що президія пропонує в справі про потребу регулювання взаємовідносин республік, що входять до складу федерації, обрати комісію, якій доручити виробити резолюцію, в основу якої комісія повинна покласти таку тезу: більше єднання між республіками й рівність інтересів всіх братерських республік.

Комісію президія пропонує обрати в такому складі: шість чоловік — т[овариші] Раковський, Добель, Фрунзе, Іванов Андрій і Угаров, по одному представнику від кожної губернії — разом 17 чоловік. Комісії до завтрашнього засідання пленуму внести на затвердження резолюцію. Пропозицію одноголосно затверджують.

Ухвалена резолюція

Повища Комісія виробила слідуючу резолюцію, яку на нараді сесії В[се]у[країнського] ц[ентрального] в[иконавчого] к[омітету] 17 жовтня б[іжучого] р[оку] ухвалено.

«Визнаючи національну політику, що її провадить уряд за правильну, сесія В[се]у[країнського] ц[ентрального] в[иконавчого] к[омітету] вважає за потрібне

звернути увагу на ряд моментів, що вимагають точнішого і яснішого визначення взаємних відношень поміж братніми радянськими республіками.

Щодо міжнародних взаємин, то рад[янські] республіки і далі перебувають в капіталістичному оточенні, а з другого боку вони приступають до ділових зносин з капіталістичним світом, що не зрікся прагнень встановити тут над ними свою економічну диктатуру і досягти скасування жовтневої революції. Разом з тим нова економічна політика, зміцняючи дрібнобуржуазні групи і впливи, одкриває нову небезпеку проявлення як сепаратийсько-шовіністичних, так і великодержавних російських тенденцій і небезпеку, що повстає для цього з єдності пролетарсько-селянського фронту радянських республік.

Поруч цього п’ятирічний досвід державного управління і практика взаємин поміж радянськими республіками, вимагає зробить дальший ступінь в царині федерального будівництва. Тому сесія В[се]у[країнського] ц[ентрального] в[иконавчого] к[омітету], підкреслюючи цілковиту рівноправність всіх союзних радянських республік і цілковиту добровільність їх тісного робітничо-селянського союзу, вважає за потрібне доручити урядові почати переговори з урядами республік про оформлення загальносоюзних органів законодавчих, виконавчих (союзних В[серосійського] ц[ентрального] в[иконавчого] к[омітету] і «Р[осійської] п[артії] к[омуністів]») і, зокрема, органів керування зовнішньою як загальною так і торгівельною політикою. Відповідні зміни в союзних договорах подати до найближчого VII з’їзду Рад».

З нарад комісії

«Gazeta Warszawska» ч[астина] 284 подає, що комісією ухвалено слідуючі засадничі точки, щодо практичного переведення своєї резолюції, а іменно:

1) Цілковите получення союзних республік в справах закордонної політики, український Комісаріат закордонних справ стратить свою самостійність. Знесені будуть також окремі представництва Української Радянської Республіки за кордоном, справи дипломатичні ведені будуть виключно через Москву.

2) Одностайна політика, як також одностайна-одинока військова організація.

3) Цілковите зцентралізування господарської і фінансової політики поодиноких республік. В Москві будуть існувати господарські і фінансові центральні установи, розпорядження яких будуть зобов’язувати всіх совітських республік без різниці.

4) Поодинокі республіки затримують і надалі самостійність в господарсько-адміністраційнім в своїх самоврядуваннях, як також будуть мати право регулювати справи поліційні, справи здоровля, освіти і справи місцевих самоврядувань.

На чолі союзу совітських республік має станути Центральний виконавчий комітет, в склад якого будуть входити представники чотирьох самостійних республік: Росії, України, Білорусі і федерація Кавказу. Ці чотири республіки є першими засновителями Союзу Совітських Республік.

Центральний виконавчий комітет покликає союзну Раду народних комісарів — Союзний Совнарком — з місцем осідку в Москві, яка буде рядити всіма республіками, входячими в склад союзу.

Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 4. — Спр. 132. — Арк. 1–4.
Машинопис, примірник ЦДАВО України Ф. 1092. — Оп. 5. — Спр. 29. — Арк. 24–27.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Упорядкував
КАВУННИК Валентин Леонідович

АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЗВІТИ ДЕПАРТАМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ВАРТИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (1918–1922)

Літературна редакція Валентин Кавунник
Дизайн обкладинки: Людмила Лисенко

Тираж виготовлено з оригінал-макету замовника

Підписано до друку 27.12.2018. Формат 70х100 $^{1}/_{16}$.
Гарн. Times New Roman Умов. друк. арк. 49.3 Обл. вид. арк. 41.5
Тираж 100 прим. Зам. 1666.

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської області
тел. +38 (04631) 90995; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.

А 87 **Archive** of Ukrainian Democratic Republic. Ministry of Internal Affairs. The reports of Department of State Secure, Political Department and Department of Political Information (1918–1922) / Edited by Valentyn Kavunnyk. — Kyiv: Mykhailo Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies, 2018. — 612 p.
ISBN 978-966-02-8743-3

The reports of the Department of State Secure, Political Department and Department of Political Information from the archives the Ministry of the Internal Affaires of Ukrainian Democratic Republic are published in this collection. These records contain information from July 1918 to December 1922 and consider public order and internal situation in Ukraine, particularly Bolsheviks' local rebels in Kyiv's Podillya's, Chernigiv's provinces, assault of their units from the demarcation line, propaganda and establishing of the Russian governance. Special attention is given to soviet economic politics (nationalisation, high taxes, ban on the trade) and antibolshevik's uprising as well.

УДК 930.253: 94 (477) УНР «1918/1922»

ISBN 978-966-02-8743-3

© Кавунник Валентин, упорядкування, передмова, 2018
© Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2018